

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
CASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE
REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИ

Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Kčs 150,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA
XXIII-2, 1975

Hlavný redaktor
BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Redakčná rada
Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Jan Filip, Alojz Habovštiak,
Ján Lichner a Josef Poulišk

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XXIII

ČÍSLO 2

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED BRATISLAVA

1975

ИССЛЕДОВАНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ЗАКАРПАТЬЯ ЗА ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

ЭДУАРД АЛЬБЕРТОВИЧ БАЛАГУРИ
(Ужгородский государственный университет)

Закарпатье не только край разнообразной и яркой по красоте природы, но и очень древней и сложной истории. Находясь в самом центре Европы на стыках разных этнических общностей, население края принимало активное участие в исторических событиях, происходящих в Восточной и Центральной Европе. Поэтому памятники далекого прошлого Закарпатья очень своеобразны и специфичны.

Первые шаги в их изучении были сделаны еще в конце XIX и первой четверти XX веков археологами-любителями Т. Легоцким,¹ И. Михаликом,² Ф. Лессеком,³ Й. Янковичем,⁴ братьями Затлукал⁵ и П. Совой.⁶ Несмотря на очень ценные и интересные материалы, собранные перечисленными краеведами, Закарпатье по существу оставалось белым пятном в археологии. Впервые в области раскопки, основанные на строгой научной методике, провел в 30-х годах нашего века чехословацкий академик Я. Бем.⁷ Большой вклад в изучение древностей Закарпатья внес также чехословацкий академик Я. Эйснер,⁸ который классифицировал археологический материал и отнес его к определенным культурам и этническим общностям.

Но все эти работы только частично раскрывали древнейшее прошлое Закарпатья. Вообще не ставился вопрос о ходе и времени заселения района Верхней Тисы и формирования этнического состава его обитателей, о хозяйственно-культурном развитии населения Закарпатья в древности, его связях и взаимоотношениях с соседями, о разложении первобытно-общинных и возникновении феодальных отношений и пр. История материальной культуры рассматривалась в отрыве от развития производства. Вопрос о характере общественных отношений по существу вообще не ставился.

Поэтому уже в первые годы советской власти на Закарпатье начались устранять все существую-

щие недостатки и фальсификации в изучении истории края. Ведущее место в этом деле заняли историки Ужгородского государственного университета, которые в тесном содружестве с учеными республики и союзных республик плодотворно решают важнейшие вопросы и проблемы исторического прошлого Закарпатья. С первых лет существования Ужгородского государственного университета (1945 год) кафедрой всеобщей истории была организована постоянно действующая археологическая экспедиция, которая совместно с Областным краеведческим музеем и Обществом охраны памятников истории и культуры успешно изучает археологические памятники области. Совместно с местными археологами изучают памятники первобытно-общинного строя и средневековья Закарпатья экспедиции Институтов археологии АН УССР и АН СССР, Государственного Эрмитажа и отдела археологии Института общественных наук АН УССР (Львов). В 1973 году Институт археологии АН УССР в г. Ужгороде образовал научно-исследовательскую группу, имеющую задание — проведение широких археологических раскопок на новостройках области. Очень полезную работу по открытию древних памятников в зонах новостроек Закарпатья проводят учащиеся средней школы № 3 г. Ужгорода (руководитель археологического кружка школы зам. директора А. И. Медведев).

Вследствие этих мероприятий за 30 лет советской власти на Закарпатье археологами была проведена значительная работа по открытию и изучению памятников разных эпох.

Добытые в ходе раскопок археологические источники получили широкую интерпретацию в многочисленных статьях и монографических работах по древнейшей истории Закарпатья.⁹

Важное место в изучении древней истории края имеют работы археологов на новостройках, которые с 1970 года стали систематическими

и приняли значительный размах (в зонах строительства осушительных и оросительных систем). Только за последних пять лет новостроечной экспедицией открыто около ста поселений и кладов бронзовых изделий и монет, относящихся к разным историческим эпохам. Работы на новостройках сделали возможным вести раскопки на больших площадях, что в свою очередь позволило по-новому осветить вопросы планировки древних поселений, их социальную топографию, поставить вопросы палеоэкономики и древней демографии и т. п. Много нового было внесено в историю каменного века, раннего металла и славянских древностей.

Летопись исследования самых ранних памятников — эпохи палеолита — на Закарпатье связана с именем Т. Легоцкого, который в 1906 году на Павловой горе в Мукачеве открыл позднепалеолитическое местонахождение. В 1935 году чешский археолог Й. Скутил на Малой горе в Берегове открыл позднепалеолитическую стоянку.¹⁰

Новый период в изучении памятников палеолита был начат во второй половине 50-х годов. Благодаря планомерным и систематическим изыскательским работам, проводимым археологами О. П. Чернышем, С. В. Смирновым, В. М. Гладилиным и краеведом П. П. Совой, на Закарпатье удалось открыть ашельские памятники. К ним относятся стоянки в урочищах „Ловачка“ и „Карьер“ в с. Рокосово и на горе Сар возле Королева на Виноградовщине. Здесь собран значительный кременный и обсидиановый инвентарь, состоящий из пластинок, нуклеусов, отщепов и небольших рубильных орудий. Стационарные раскопки на этих памятниках будут начаты в 1976 году.

Более многочисленными являются памятники эпохи мустье. Они открыты в послевоенные годы в г. Ужгороде на Радванской, Замковой горах, в г. Мукачеве на Чернецкой горе, в с. Колчине на горе Тупча и в с. Рокосово на территории каменоломни.¹¹ Характерной особенностью этих памятников является общность каменных изделий. Они изготавливались из черного кремня, роговика, яшмы, кремнистого песчаника, кварцитового лупака, опала или обсидиана. Орудия представлены остроконечниками, скреблами, резцами, ножевидными пластинками, отщепами. В Горянах возле Ужгорода в отложениях найдены остатки фауны. В 1967—1968 годах исследователь В. Ф. Петрунь открыл возле с. Рокосово на Хустщине остатки двух мастерских для изготовления мустьевских орудий. Местонахождения памятников

мустьевского времени связаны с террасовидными уступами южных и юго-западных склонов гор, образующих мысовидные выступы в долинах рек. Эти места хорошо защищены от холодных северных и восточных ветров.

Значительно лучше изучены памятники позднепалеолитической эпохи на Закарпатье. В послевоенные годы несколько позднепалеолитических местонахождений открыл в районе г. Ужгорода П. П. Сова. Речь идет о стоянках на Радванке и на Кальварии. Первая расположена на склоне Пальфиевой горы, где сейчас находится карьер, вторая — на участке Домбовица. Собранные П. П. Совой коллекция позднепалеолитических орудий состояла из пластинок, скребков, резцов. В 1968—1970 годах геологом И. С. Демедюком и археологом О. П. Чернышем были открыты позднепалеолитические стоянки в с. Русское Поле на Тячевщине и в с. Дубриничи Великоберезнянского района. Комплекс собранных здесь изделий из кварцитовидного песчаника и темного кремня состоит из нуклеусов, отщепов и массивного многофасетного резца.¹²

В 1969 и 1971 гг. проводила археологические раскопки на Малой горе возле Берегова Закарпатская палеолитическая экспедиция Института археологии АН УССР, возглавляемая кандидатом исторических наук С. В. Смирновым. На исследованном еще в 1935 году Й. Скутилом участке был заложен разведывательный раскоп, размером 12 м². Была уяснена геологическая ситуация в пределах Малой горы, которая указывала на наличие двух горизонтов погребенных почв, расчленявших 6-метровую толщину четвертичных отложений. Найдки подтвердили существование культурного слоя на глубине 240—245 см в среднем. На этой площади собрано 100 обработанных кремней. Это позволило начать широкие стационарные раскопки. В ходе исследований тут собрано несколько тысяч предметов. В инвентаре стоянки преобладают скребки, изготовленные в основном на ножевидных пластинках. Имеются также резцы, ретушированные пластинки, микропластинки и изделия типа наконечников.

При сопоставлении инвентаря стоянки Берегово I с материалами ориньякских памятников Восточной Словакии можно заметить в комплексе Малой горы отсутствие некоторых относительно архаичных форм орудий. Исходя из достаточно высокого уровня обработки камня исследователь С. В. Смирнов приходит к выводу, что стоянка Берегово I не может относиться к более древнему времени, чем Паудорф.¹³

В 1969 году Закарпатская палеолитическая экспедиция обнаружила в Берегове еще одно местонахождение стоянки ориньякской эпохи и условно назвала его Берегово II. Оно расположено на южном склоне одного из возвышений Береговского мелкогорья. Позднепалеолитические находки найдены во время земляных работ, связанных с подготовкой плантаций под посадку винограда. Собранный коллекция инвентаря состоит из многочисленных отщепов и пластин, значительного количества нуклеусов, изготовленных из местного низкокачественного кремня. Имеются резцы и орудия с выемками, а также отщепы и пластины с ретушью. Представлены и мустеро-видные скребла.

Как отмечает исследователь С. В. Смирнов, этот памятник отличается от ориньяковидных комплексов, расположенных к востоку от Карпат, и очень близок к памятникам средней фазы ориньяка Восточной Словакии.¹⁴

В 1972 году Закарпатская палеолитическая экспедиция Института археологии АН УССР под руководством кандидата исторических наук В. Н. Гладилина начала широкие стационарные исследования в пещере Молочный камень близ с. Угольки на Тячевщине, где были обнаружены следы обитания людей позднего палеолита. Эта пещера двухэтажная и двухкоридорная. Культурные остатки засвидетельствованы в одном из коридоров нижнего этажа. Здесь на глубине 2,5 м от современного земляного пола пещеры залегал слой мощностью до 0,7 м. В нижней части слоя обнаружены остатки двух костищ, представленных линзовидными скоплениями древесного угля. Тут же собрана большая коллекция фаунистических остатков и кремневых изделий. Обнаруженные кости принадлежали крупному медведю. Среди изделий из кремня следует отметить концевой скребок, скобель, обломки острия, ножи на пластинках. В. Н. Гладилин считает, что в Закарпатье начинает вырисовываться второй на Украине после Крыма район пещерных стоянок палеолитического времени. Молочный камень по облику материальной культуры датируется послепаудорфским временем.¹⁵

Таким образом, приведенные данные свидетельствуют о наличии на Закарпатье целого ряда стоянок, расположенных на отрогах Карпатских гор. Материальная культура этих памятников имеет много общего с восточнославянской. Очевидно, будущие исследования памятников палеолита позволят выделить наиболее характерные особенности развития населения восточно-

карпатского региона и его отношение к носителям культуры Селет Тисо-Дунайского бассейна.¹⁶

Переходный период от палеолита к неолиту на территории Закарпатья почти не изучен. Известно несколько пунктов с мезолитическим инвентарем (остроконечники, скребки, каменные орудия небольших размеров) в с. Камянца на правом берегу р. Ужи в с. Боронява на Хустшине. Археологические исследования на этих памятниках не проводились, поэтому трудно что-нибудь говорить о мезолитической культуре Закарпатья.

Сравнительно с предыдущими эпохами лучше изучены памятники неолита на Закарпатье. За 30 лет археологических изысканий в области открыто свыше двадцати памятников. Они характеризуют отдельные этапы развития неолитических племен, входящих в культурно-историческую область Потисья. Изучение неолита на Закарпатье можно разделить на два периода. Первый период охватывает 50—60-е годы, а второй — 70-е годы. Эти два периода существенно отличаются друг от друга. В 50—60-х годах изучение неолитических памятников сводилось только к фиксации и проведению охранных раскопок.¹⁷

С 1970 года археологическими экспедициями Ужгородского государственного университета, Института археологии АН СССР и Ужгородской археологической группы Института археологии АН УССР ведутся широкие стационарные раскопки на поселениях в селах Дяково,¹⁸ Великая Паладь¹⁹ и Федорово²⁰ Виноградовского района, Дравы²¹ Холмцы²² и Великая Добронь²³ Ужгородского района, Дрисино²⁴ Мукачевского района и в городах Берегово²⁵ (Ардовская гора — Долина любви) и Мукачево (Малая гора).²⁶

В настоящее время, исходя из результатов археологических исследований, уже можно определить основные особенности носителей каждой культуры.²⁷ Получены также данные о топографии и размерах поселений.²⁸ Небольшие поселения, состоящие из 8—10 жилищ, плотно группируются на близком расстоянии друг от друга на первых надпойменных террасах рек Уж, Сальва, Ботар, Вапа и др. Встречаются поселения на песчаных дюнах среди болот (Дедово, Заставное, Дрисино). Следует отметить, что на Закарпатье пока-что полностью исследованных поселений нет. Несмотря на это, имеющиеся сведения указывают нам на существование двух типов жилищ: землянки и полуземлянки, прямоугольные или овальные в плане. Известны были и свайные постройки (Черный мочар). В жилищах находились очаги или глинобитные печи, а также хозяйствен-

бытовые ямы. Возле печей лежали овальные по форме зернотерки и камни-теречники. Обычным инвентарем жилищ были керамика, каменные мотыги, топоры, кремневые ножи, серпы, вкладыши, глиняные конусы и прядильцы. Все возрастающая потребность в каменных орудиях стимулировала население Карпат к широкому освоению богатых залежей каменного сырья (рогоовика, кварцитов, андезитов). Создавались своеобразные карьеры-рудники. В поселках (Хмельник Иршавского района) или рядом с рудниками организовывались „мастерские“ по изготовлению орудий труда (гора Галиш в Мукачеве). Для удовлетворения местных потребностей широко используется и привозной кремень, а также обсидиан. Как свидетельствует материал из поселений, экономика жителей базировалась на мотыжном земледелии и скотоводстве. Немаловажную роль играла охота и рыболовство. Это подтверждают кости животных из поселений Малая Гора в Мукачеве, Великие Лазы и Осой. К сожалению, глинистая почва Закарпатья плохо сохраняет костные остатки и поэтому трудно восстановить видовой состав животных.

Наиболее распространенным занятием жителей поселков было гончарство. Высококачественные глины, встречающиеся повсюду в Карпатах, позволили неолитическому населению искусно овладеть лепкой разнообразных сосудов, украшая их линейно-ленточным орнаментом, углублениями или бугорками.

На основании форм и типов сосудов, а также их орнаментаций устанавливается время существования и культурная принадлежность неолитических памятников Закарпатья.

К раннему неолиту относятся памятники культуры линейно-ленточной керамики. Они особенно широко известны в Венгрии, Словакии и предкарпатских районах УССР. Их изучение на территории Закарпатья было начато лишь в последние годы (Дравцы, Дрисино I, Холмцы). Удалось определить основные черты домостроительства (полуземлянки и землянки), тип хозяйственного и бытового инвентаря и некоторые элементы религиозных представлений.

Особое внимание среди ранних неолитических памятников Закарпатья заслуживает поселение в с. Дяково Виноградовского района, обнаруженное в конце XIX века И. Михаликом. В 1930 году на поселении в местности Кишэрде заложил несколько щурфов исследователь Я. Бем и установил, что оно многослойное и представляет два горизонта обитания — эпохи неолита и бронзы.²⁹

В 50-х годах доцент кафедры всеобщей истории Ужгородского университета Ф. М. Потушняк решил проверить полученные Я. Бемом данные и заложил в местности Кишэрде небольшой раскоп. Собранный им материал подтвердил правильность определения Я. Бемом о существовании двух культурных горизонтов на поселении.

Исходя из данных предшествующих исследований, археологическая экспедиция Ужгородского государственного университета в 1967 году приступила к стационарным раскопкам на этом многослойном поселении в с. Дяково. Главной задачей экспедиции было изучение культурного горизонта эпохи поздней бронзы. Но в процессе раскопок выяснилось, что рядом с Кишэрде в местности Мондичтаг неолитический горизонт, залегающий на глубине 0,6—1,2 м от поверхности, представляет довольно хорошо сохранившиеся хозяйствственно-бытовые объекты, не нарушенные постройками последующих эпох. Учитывая это, археологический отряд, руководимый М. Ф. Потушняком, приступил к стационарным раскопкам в указанной местности. В 1972 году здесь открыто девять объектов, среди которых заслуживают внимание большие грушевидные полуземлянки (приблизительно 34—35 кв. м) с развалом глиняных печей внутри. В непосредственной близости к ним находились неглубокие хозяйствственно-бытовые ямы (шесть) и остатки двух глиняных печей с подпечными ямами. В объектах и вокруг них отдельными большими скоплениями лежали тонко- и толстостенные полусферические сосуды белого и розового цвета. Тонкостенные сосуды в отдельных случаях украшены росписью или врезным орнаментом, состоящим из нескольких рядов тонких параллельных линий. Подобный орнамент имеет керамика буковогорской культуры эпохи среднего неолита. Кроме керамики здесь собраны хорошо сотшлифованные топорики, зернотерки разного размера, изделия из кремня и обсидиана, а также прядильцы, бусины и женский идол, имеющий прямую аналогию в идолах поселения Мехтелек в Северо-Восточной Венгрии (рис. 1: 3).

Материальный комплекс неолитического горизонта обитания поселения в Дякове довольно своеобразный и не имеет прямых аналогий среди памятников Закарпатья. Поэтому его следует рассматривать как локальную разновидность средненеолитической культуры (предбуковогорский горизонт) Верхнего Потисья.³⁰

В связи с недостаточным исследованием памятников предбуковогорской и буковогорской куль-

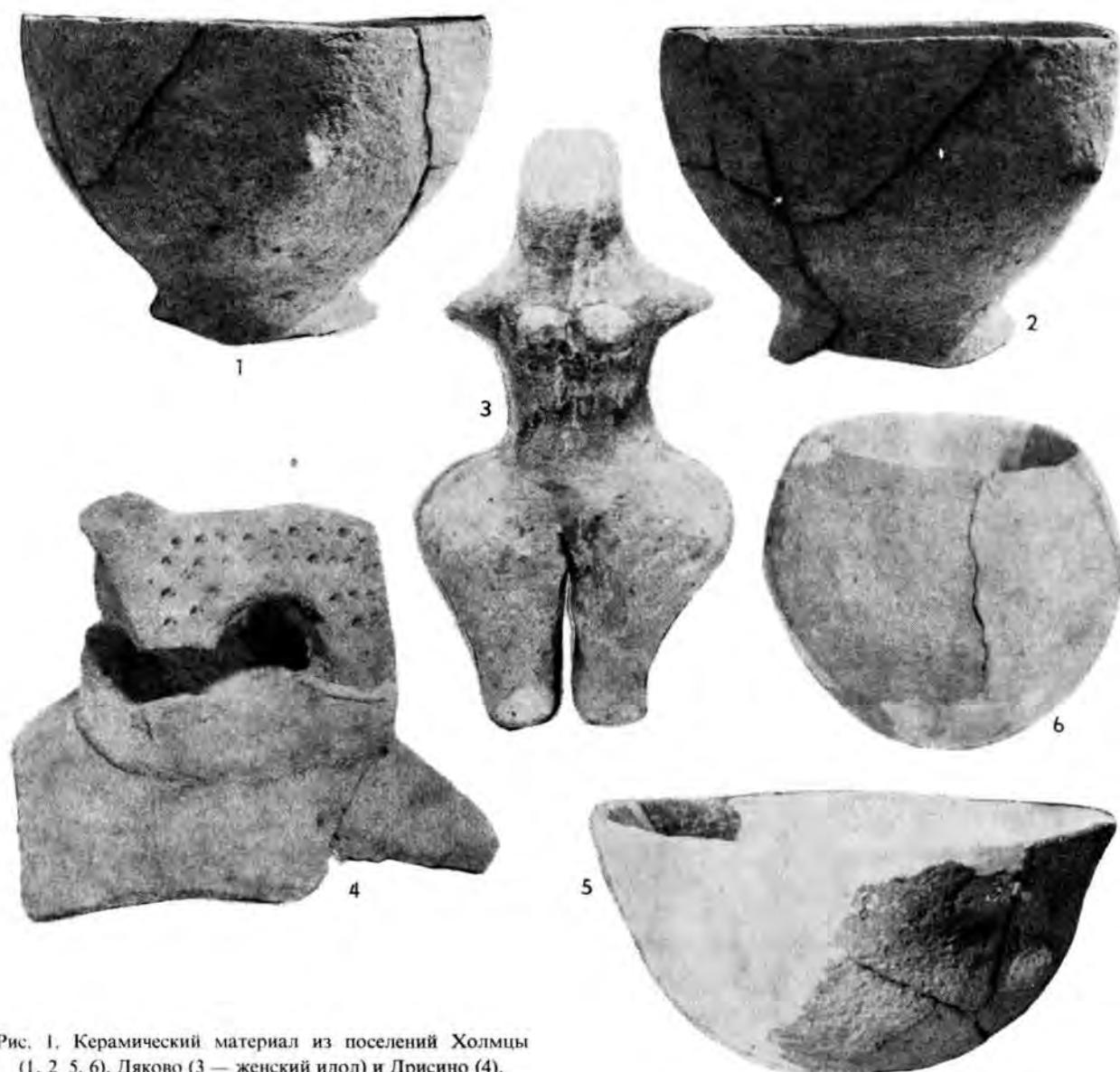

Рис. 1. Керамический материал из поселений Холмцы (1, 2, 5, 6), Дяково (3 — женский идол) и Дрисино (4).

тур трудно что-нибудь конкретно сказать о происхождении и исторических судьбах их носителей.

Чехословакские исследователи считают, что буковоговорская культура сыграла определенную роль в формировании поздненеолитических культур, в частности, тисской.³¹ Памятники тисской культуры (в IV—III тысячелетиях до н. э.) покрыли густой сетью всю долину Верхней и Средней Тисы и ее притоков. Носители этой культуры находились в непосредственном контакте с населением дунайской земледельческой цивилизации — культуры линейно-ленточной керамики.³² На Закарпатье памятники тисской культуры представлены поселениями на Малой горе в Мукачеве, в сс. Великие Лазы, Великая Паладь, Заставное и др. Как показали исследования, население

местом своих жилищ избирало южные и юго-западные склоны отрогов Карпат, высокие террасы рек или дюны (Великая Паладь, Заставное-Кавадомб). По размеру поселения небольшие, с десятками наземных жилищ или полуземлянок, вырытых в глине, а также в мягкой скальной породе, жилища прямоугольной или овальной формы (20—30 кв. м). Домашняя утварь жилищ ничем не отличается от ранней эпохи. Исключением могут служить разве только хорошо шлифованные каменные топоры, долота, а также керамический материал встречаемый возле очагов. Керамика выделяется моно- и полихромной росписью. Композиция узоров на сосудах похожа на мотивы орнаментации сосудов раннетриполь-

ской культуры Прикарпатья начала III тысячелетия до н. э.³³

Значительно пополняют наши знания о неолитическом населении Закарпатья новые материалы, полученные на поселении Дрисино II в Мукачевском районе. Поселение открыто в местности Малая гора в 1972 году экспедицией Ужгородского государственного университета, но стационарные раскопки на нем были начаты только в 1974 году. На поселении представлены горизонты обитания славян VIII—X вв.,³⁴ носителей латенской культуры,³⁵ фельшесеч—становской³⁶ и линейно-накольчатой керамики.³⁷ На последнем горизонте обитания в 1974 году открыто два объекта: 1) яма, размером 1,9 × 1,9 м, с максимальной глубиной 0,45 м, заполненная керамикой и каменными орудиями, 2) прямоугольное в плане жилище типа полуземлянки, заполненное многочисленным керамическим материалом, имеющим непосредственные аналогии из поселения Великие Рашковцы в Восточной Словакии.³⁸ Одновременно в керамическом комплексе поселения находятся и сосуды, характерные для памятников круга культуры Тисы.³⁹ В связи с этим очевидно, что дрисинское поселение является локальным вариантом поздненеолитических культур Верхнего Потисья.

К сожалению, до сих пор в Закарпатье не открыты могильники неолитической эпохи. Поэтому не все элементы неолитических культур могут быть освещены с достаточной полнотой и не все культуры одинаково изучены. Фактически всестороннее изучение неолитических памятников было начато только в 70-х годах. В связи с этим, очень трудно говорить об исторических судьбах носителей неолитических культур Закарпатья, об их роли в формировании культур эпохи энеолита.

Принятым является мнение, что верхнетисские неолитические памятники продолжают существовать в заключительном периоде неолита и в начальном этапе эпохи энеолита. Их связывают с существованием групп памятников типа Тисаполгар-Чесгалом-Оборин.⁴⁰

В последние годы *М. Ф. Потушняком* проделана большая работа по определению культурной принадлежности многочисленных неолитических материалов, собранных в 50—60-х годах на местах новостроек области. Он выделил целую группу поселений, которые можно зачислить к кругу памятников Тисаполгар-Чесгалом-Оборин. Это поселения в Дякове II (урочище Кишмезе), Берегове (урочище Долина любви), в Великих Лазах (Ужгородский район).⁴¹ Ни на одном из них не

проводились широкие изыскательные работы. Поэтому трудно что-нибудь определенно говорить об их хозяйственно-бытовых комплексах и хронологических рамках существования. Последний этап исторического развития населения Закарпатья представляют памятники круга культуры Тисаполгар. К ним относятся поселения у с. Великие Лазы, Подгорб (Ужгородский район) и Дедово (Береговский район). Поселение в Дедове в местности Гомполог открыто в 1929 году *Я. Бем*. Им были раскопаны два жилища. В послевоенные годы на всех трех поселениях проводились работы только охранного характера.⁴² Собранный керамический материал очень специфичный. Характерным признаком сосудов являются ушки, напоминающие птичий клюв, столь присущие керамике культуры Тисаполгар, распространенной в раннем медном веке в восточной части Карпатского бассейна.

Памятники позднemedного века на территории Закарпатья почти изучены. *М. Ф. Потушняком*, на основании анализа керамического материала, были выделены памятники, которые можно зачислить к группе Лажяны бодрогкерестурской культуры. Это поселения в с. Осой (Иршавский район), Подгорб и Великие Лазы (Ужгородский район).⁴³ К кругу памятников культуры канелюрованной керамики он отнес поселения в с. Подгорб (ур. Береги), Великие Лазы (ур. Ставлинец), Осой (ур. Чишцаник) и г. Мукачево (Малая гора).⁴⁴

Многолетние работы *М. Ф. Потушняка*, *В. С. Титова* и *М. А. Пелецшина* положили начало всестороннего изучения неолитических и энеолитических памятников Верхнего Потисья. В настоящее время уже определены главные проблемы исследования этих эпох на ближайшие годы. Они заключаются в расширении масштабов археологических раскопок, в определении хронологических границ существования отдельных археологических культур и изучении общественно-экономического развития населения Украинских Карпат и их взаимосвязей с соседними этно-культурными группами. Без решения этих главных вопросов трудно говорить об исторических истоках раннебронзового века верхнетисского региона. Нельзя не считаться с тем фактом, что последующая эпоха — эпоха бронзы — формировалась не без участия культур местных жителей Карпат.

К началу второго тысячелетия значительно усложнилась этнокультурная карта карпатского ареала. В этом немаловажную роль сыграли постоянные передвижения племен, вызвавшие на

широких просторах диффузии культурных достижений. Вследствие этого значительно усложняются процессы формирования основных археологических культур. Поэтому памятники первой половины бронзового века на территории Закарпатья еще четко не уяснены. Их изучение было начато только в 60-х годах экспедицией Института археологии АН СССР (В. С. Титов) в г. Мукачево (Малая гора) и в с. Дрисино (ур. Керекхедь). На Малой горе открыто жилище типа полуземлянки. В ней собрана керамика, орнаментированная глубоко врезанными линиями, иногда заполненными белой пастой. Встречается и углубленный штампованный или нарезной орнамент. Кухонная керамика украшалась налепными валиками, расчлененными защипами или нарезкой. Подобная керамика собрана на поселении в с. Дрисино в урочище Керекхедь. Это поселение сильно пострадало от глубокой вспашки. Собрана на поселении керамика аналогична памяткам, относящимся к группе Ниршег культуры Зок, датированной концом III — началом II тысячелетия до н. э.⁴⁵

В юго-восточной части Закарпатья разведывательными работами открыты памятники культуры Отomanь (Берегово, Дедово, Дяково и Чепа). Они почти неизучены. На поселении в с. Дяково в местности Кишэрде среди объектов подзней бронзы обнаружена землянка с материалами, характерными для поздней фазы культуры Отomanь.⁴⁶ Интересной находкой в жилище был черпак с набором бронзовых височных подвесок и пронизок накрытых плоской крышкой, орнаментированной „S“-образными спиралью (рис. 2: 7).

В послевоенные годы особенно интенсивно исследовались памятники эпохи поздней бронзы культуры Фельшесеч. С 1948 по 1958 годы археологическая экспедиция Ужгородского государственного университета под руководством Ф. М. Потушняка проводила раскопки на поселениях этой эпохи в селах Клиново, Дяково, Лохово, Клячаново, Чопивцы, в г. Берегове, а также на могильниках в селах Холмцы, Лохово и Чопивцы.⁴⁷ С 1965 года ведутся раскопки на поселениях в с. Медведевцы Мукачевского района⁴⁸ и в с. Дяково Виноградовского района.⁴⁹

За последних пять лет, в связи с широкими мелиоративными работами на Закарпатье, удалось открыть целую группу новых поселений эпохи поздней бронзы в селах Оросиево (фруктовый сад), Вербовец (ур. Ниреш), Дрисино (Малая гора), Федорово (ур. Вапа) и Беловарец.⁵⁰ В насто-

ящее время наиболее изученным из них является дяковское поселение, открытное Я. Бемом в 1930 году. В 50—60-х годах продолжал изучение этого поселения Ф. М. Потушняк. Особенno широкие раскопочные работы развернулись на нем в конце 60-х годов. В настоящее время экспедицией Ужгородского госуниверситета в с. Дяково в местностях Кишэрде и Мондичтаг открыто 59 хозяйственно-бытовых сооружений, среди них жилища наземного типа, небольшие (12—31 кв. м) по размерам, прямоугольные или эллипсообразной формы. Еннуты их находились глинобитные очаги, а также хозяйствственные ямы. В местности Кишэрде обнаружено также пять погребальных урн с трупосожжением. Возле них находился сопровождающий инвентарь, состоящий из 3 кубков, 2 мисок и 1 кувшина. В настоящее время на территории Закарпатья известно 27 поселений, могильников и бронзовых кладов, зачисленных к кругу памятников культуры Фельшесеч-Станово.⁵¹

Материальный комплекс памятников очень разнообразен. Он состоит из керамических изделий, каменных орудий, бронзовых предметов и литейных формочек. Керамика характерная своей декоративностью (спирали, гирлянды, канелюры, начесы, шишкообразные выпуклости), что позволило установить ее генетические связи с культурами Отomanь и Витенберг. В процессе смешания этих культур и формировалась культура Фельшесеч-Станово, сохраняя традиции витенбергцев как в погребальном обряде (трупосожжение), так и в изготовлении глиняных сосудов (черпаки, вазы, миски, урны), с соответствующей пышной орнаментацией (рис. 2).

В результате всеохватывающих изысканий послевоенных лет памятники фельшесечской культуры широко известны в долине р. Самош в Трансильвании, в северо-восточной части Венгрии и Восточной Словакии. Уточнено и время существования их в пределах XIV—XII вв. до н. э. Получены данные для воссоздания картины общественно-экономического развития носителей фельшесечской культуры. Археологические источники свидетельствуют о том, что ведущей отраслью хозяйства носителей этой культуры было земледелие и скотоводство; высокого уровня развития достигло бронзолитейное дело. Это подтверждают многочисленные клады, синхронные фельшесечским памятникам верхнетиссского региона.⁵²

Несмотря на определенные успехи в изучении фельшесечской культуры, до настоящего времени

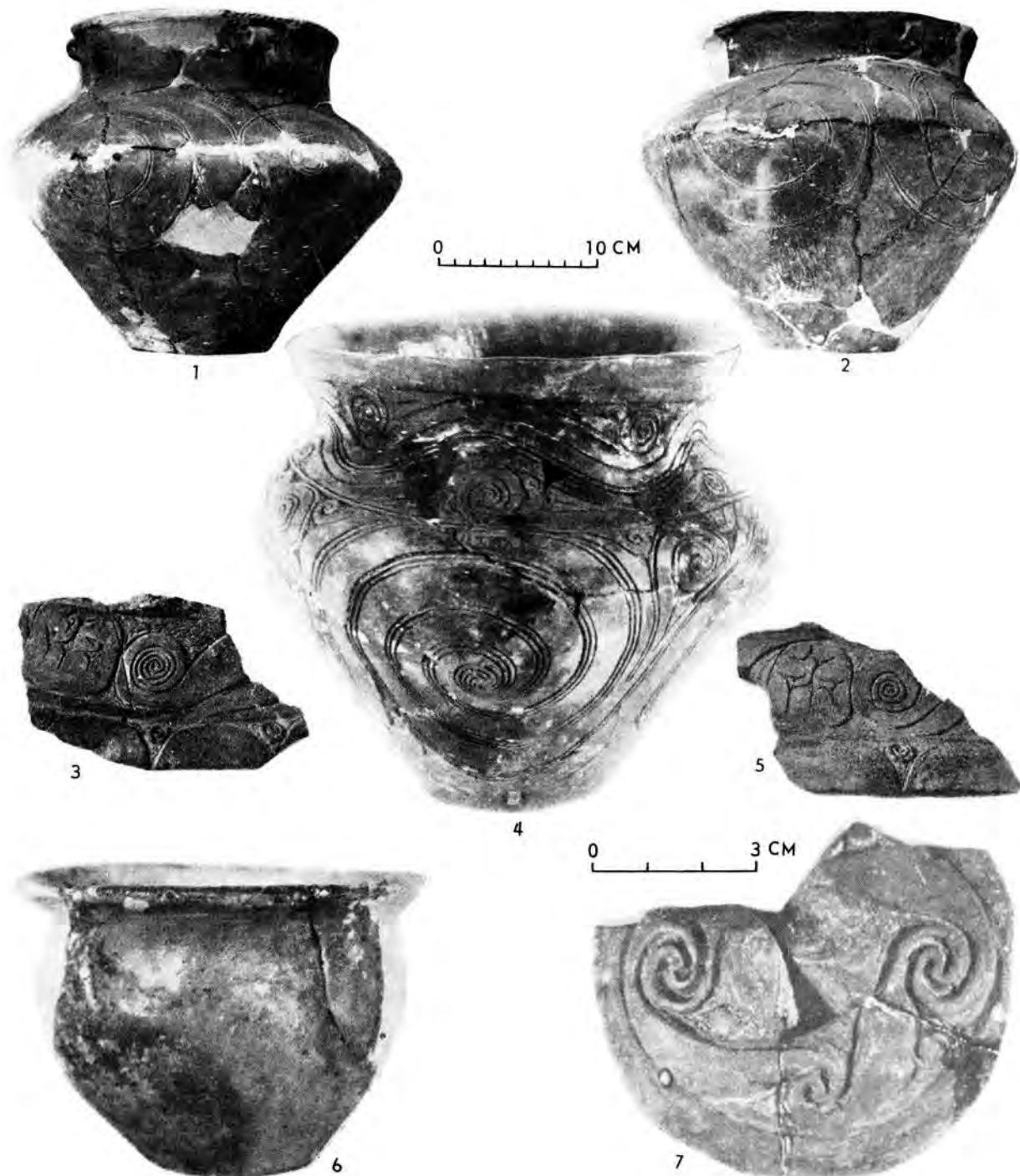

Рис. 2. Керамический материал из памятников фельшесеч-становской культуры Закарпатья (Дяково — 1—3, 5—7, Берегово — 4).

проблематическими остаются вопросы, касающиеся культурных взаимоотношений,⁵³ генезиса и исторических судеб населения Верхнего Потисья и всего Карпатского бассейна в конце II и в начале I тысячелетия до н. э.⁵⁴

К этому периоду относятся многочисленные клады бронзовых и золотых изделий, случайно

обнаруженные на местах новостроек. В настоящее время на учете в Закарпатском областном краеведческом музее имеется свыше полутораста бронзовых и золотых кладов.⁵⁵ Значительная часть их уже опубликована.⁵⁶ Заслуживает одобрения труд *К. В. Берняковича*, в котором впервые систематизированы бронзовые клады Закарпатья.⁵⁷ Автор

проделал большую работу по определению типологии, хронологии, происхождения и территории распространения бронзовых изделий. В последние годы исследователи стремились дать этим кладам историко-технологическую характеристику,⁵⁸ на их основании изучить хозяйственно-общественный строй населения Закарпатья в эпоху бронзы.⁵⁹ В результате новейших археологических изысканий в регионе Восточных Карпат установлено, что товары трансильванских и верхнепотисских центров металлургии на рубеже II и начала I тысячелетий до н. э. были широко представлены не только в Прикарпатье, но и в Среднем Поднестровье,⁶⁰ а отдельные предметы доходили до Днепра.⁶¹

Таким образом, в этот исторический период все больше и больше расширяются экономические связи между населением, живущим на значительном расстоянии друг от друга. Идет процесс дальнейшей унификации культур населения Восточных Карпат. Исходным толчком в этом послужили новые экономические и общественные изменения, связанные с применением железа во всех отраслях хозяйства. В общественной жизни наблюдается дальнейшее разложение родовых отношений, выделение родоплеменной знати, идет процесс консолидации племен, создания союза племен; частыми становятся войны между племенами. С целью защиты от нападения строятся укрепленные поселки — городища на вершинах невысоких, но трудно доступных гор. К таким городищам на Закарпатье относятся Шелестовское, Ардановское, Ужгородское, Невицкое, Стремтура в Иршаве, Малая Копания, Короловское и Солотвинское. Начало их исследования связано с работами Западноукраинской экспедиции Государственного Эрмитажа, возглавляемой Г. И. Смирновой. В 1962—1968 гг. экспедиция проводила раскопки на городищах в сс. Шелестово и Арданово с целью определения размеров, установления времени существования и их культурной принадлежности.⁶²

Г. И. Смирнова сделала попытку сопоставить материалы городищ и поселений раннекоринфского времени, огнененных к кругу культуры Гава, с памятниками голиградской культуры Прикарпатья. Она пришла к выводу, что памятники Закарпатья и Прикарпатья относятся к единой культурно-этнической общности и представляют культуру древних фракийцев.⁶³

В 1971 году на Шелестовском городище были возобновлены археологические раскопки. На этот раз они уже имели спасательный характер, ибо

Рис. 3. Остатки каменного фундамента наземного жилища на городище раннекоринфского времени возле с. Шелестово, Мукачевского района. На переднем плане остатки каменного очага.

на вершине горы Тупча (342 м), на которой было расположено городище (2 га), начал работать каменоломный карьер. На протяжении двух сезонов (1971—1972 гг.) экспедиция Ужгородского государственного университета раскрыла площадь размером 5500 кв. м. По форме городище имело вид неправильного овала, вытянутого с севера на юг, длиной около 1 км, шириной в центральной части — 200 м. С юга, востока и севера поселение укреплено валом и рвом. Западная часть его имела крутой естественный обрыв. Через валы было проложено 10 въездных дорог. К началу работы уцелела только южная часть городища.

Экспедицией исследованы три оставшихся въездных входа (два южных и один северный) и конструкция вала. Разрезы вала показали, что основание его укреплялось большими кусками камня андезитовой породы и галечником. На них ссыпалась смесь из лессовидного суглинка и мелкого галечника. Вал имел высоту от 0,9 до 3 м, ширину — 5—7 м. Ров имел 3—4 м в ширину и 0,6—1 м в глубину. На уцелевшем участке селения открыты остатки четырех наземных и двух слегка углубленных в материк жилищных

сооружений прямоугольной и овальной формы размером 12—30 кв. м. Внутри сооружений были каменные очаги круглой или прямоугольной формы (рис. 3), диаметром 1 × 0,9 м. Вокруг них лежали, как правило, 2—3 зернотерки, фрагменты кухонной и столовой керамики, конусы.

Кроме того на городище обнаружены четыре очажные ямы. Керамический материал состоял из корчаг, виллановавидных ури, мисок, кружек, чашек, ткацких конусов, прядильщиков, глиняной фигурки птицы. В одном из жилищ найдены бронзовый серп, кельт и рукозащитная спираль. Собранный на городище материальный комплекс позволяет (учитывая также и фортификационные особенности городища) датировать его периодом НВ (X—VIII вв. до н. э.). К этому времени относится целая группа поселений (Сельце, Горбки, Ужгород, Виноградово, Дравцы, Малые Геевцы, Ша-

ланки, Великие Ратовы и др.) и бронзовых кладов (Крива [рис. 4], Великая Бегань, Медведевцы I, II, Чернецкая гора в Мукачеве, Олешник II, III, IV), открытых и исследованных за годы советской власти на Закарпатье археологами К. В. Берниковичем,⁶⁴ Г. И. Смирновой,⁶⁵ Ф. М. Потушняком,⁶⁶ С. И. Пеняком,⁶⁷ Э. А. Балагури⁶⁸ и И. И. Поповичем.⁶⁹ Полученные археологические источники указывают на общность материальной культуры поселений и городищ Закарпатья с памятниками Прикарпатья, зачисленными Г. И. Смирновой в самостоятельный культурно-исторический регион.⁷⁰

Объединение всех памятников Восточной Словакии, Северо-Восточной Венгрии, Трансильвании, Закарпатья и Прикарпатья в один гавско-голиградский круг базируется на следующих основных признаках: 1) гогография и характер поселений (укрепленные и неукрепленные); 2) формы и тип домостроительства (землянки и наземные, прямоугольной или овальной формы); 3) обряд погребения и обычай (гребеневые могильники с сохранением кремаций в урнах); 4) однотипность бронзовых и керамических изделий. Все это позволяет говорить о принадлежности гавско-голиградских памятников к единому этническому массиву, входящему в общую культуру фракийского гальштата XI—VIII вв. до н. э.⁷¹

Несмотря на существенные сдвиги в изучении памятников гавско-голиградского круга, все еще не решены вопросы генетических корней и прародины их формирования. Дело в том, что архаические памятники культуры Гава-Голиграды весьма ограничены, а их материалы пока не опублико-

Рис. 4. Бронзовый клад изделий (находящийся в сосуде) из с. Крива, Хустского района.

ванны (могильники в Копчанах [Восточная Словакия] и Сопот [Львовская обл. УССР]). Поэтому дискуссионным остается и впредь вопрос об истоках этой культуры. Исследователи *Г. И. Смирнова, М. Русу, К. Хоредт и Й. Паулик* отрицают непосредственную роль культур Ноа, Фельшесеч-Станово и Беркес-Демечер в формировании гавско-голиградской общности. Претендентом на роль „пракультуры“ Гава они выдвигают культуру Отomanь III. Зоной формирования культуры Гава-Голиграды *Г. И. Смирнова* и *К. Хоредт* считают районы Верхнего Потисья.⁷² Исследователи *С. Фолтиши, Т. Кеменцеи и А. Можсолич* до некоторой степени вносят корректировки к вышеприведенным мнениям. Они считают, что культура Гава имеет непосредственные генетические корни в культурах позднего периода Пилиши, Беркес-Демечер, Отomanь III и частично с культурой Фельшесеч-Станово. Район распространения этих культур как раз охватывает верхний и часть среднего бассейна р. Тисы.⁷³ Учитывая новые открытия в Восточной Словакии (могильник в Копчанах, раскопки *С. Деметеровой*),^{*} нам кажется, что вторая „рабочая“ гипотеза является более приемлемой. Говоря о гавско-голиградской общности, следует отметить, что в Закарпатье мы еще не имеем хорошо датированных памятников, указывающих на этапы общественно-экономического развития их носителей. Определенную трудность в датировании представляют ранний и заключительный этапы.

Несмотря на все эти сложные и нерешенные вопросы, за 30 лет археологических исследований памятников раннегородского времени на Закарпатье достигнуты значительные успехи.

Прежде всего источниковая база пополнилась новыми материалами, на основе которых воссоздана реальная картина социально-экономического и культурного развития населения Верхнего Потисья.⁷⁴ Удалось расчленить памятники раннегородского века Закарпатья на два хронологических периода.⁷⁵ К первому периоду относятся памятники культуры Гава-Голиграды, датируемые XI—VIII вв. до н. э. Ко второму — памятники так называемой куштановицкой культуры VII—III вв. до н. э. Последняя группа памятников занимает важное место в исследованиях советских и зарубежных археологов. Их

раскопки впервые начал чешский академик *Я. Бем* в 1929—1931 годах на курганном могильнике в с. Куштановицы Мукачевского района.⁷⁶ Ценный материал поручили в 1934—1935 годах братья Э. и Е. Затлукалы во время раскопок курганных могильников в селах Буковинка, Станово, Голубино, Колодное и Билки.⁷⁷

В 1935 году *Й. Янкович* проводил раскопки курганных погребений возле села Лецовица Мукачевского района. В первые же годы советской власти на Закарпатье раскопки могильника куштановицкой культуры осуществляли на горе Жорняна в районе г. Мукачева *Я. Пастор*.⁷⁸ Особенно расширились масштабы исследования куштановицких памятников в 50—60-х годах на Закарпатье благодаря работам экспедиций Ужгородского госуниверситета (*Ф. М. Потушняк*), Закарпатского краеведческого музея (*К. В. Бернякович*), Института общественных наук г. Львова (*М. Ю. Смишко*), Государственного Эрмитажа (*Г. И. Смирнова*) и Ужгородской группы института археологии АН УССР (*И. И. Попович*). В 1949 году *М. Ю. Смишко* проводил раскопки курганных могильников в с. Билки.⁷⁹ На протяжении 50-х годов *Ф. М. Потушняк* открыл и исследовал ряд курганных погребений возле с. Осой и г. Великий Березный.⁸⁰ Большие работы по изучению курганных могильников куштановицкой культуры проводили в с. Дунковица, Колодное и Черный Поток исследователи *Г. И. Смирнова* и *К. В. Бернякович*.⁸¹ На территории Закарпатья известны десятки поселений куштановицкой культуры, но их исследование было начато только в 1972 году.⁸² В настоящее время большие работы ведутся в зоне строительства мелиоративных систем на поселении в с. Малые Геевцы Ужгородского района.⁸³

В результате многолетних исследований памятников куштановицкой культуры на Закарпатье и сопредельных территориях⁸⁴ получены новые сведения о социально-экономическом развитии носителей этой культуры. Находятся в стадии уяснения вопросы, связанные с хронологией, происхождением и историческими судбами куштановицкого населения в верхнетисском ареале.⁸⁵

Изучение погребальных памятников позволило установить, что куштановицкие племена продолжали сохранять ритуальные традиции прошлых времен (трупосожжение и сохранение праха в ямках или урнах [рис. 5]). Общепринятым в советской археологической литературе является мнение, что куштановицкое население Закарпатья имеет культурное и этническое родство с обитателями

* За любезную информацию приношу благодарность автору раскопок научному сотруднику Института археологии Словакской Академии Наук *С. Деметеровой*.

Рис. 5. Урны с прахом погребений из кургана № 1 с. Черный Поток, Иршавского района.

Среднего Поднестровья. Появление памятников кушановицкой культуры в Закарпатье связывают с переселением племен из районов Западного Подолья, которые находились под непосредственной угрозой со стороны скифов. Пришельцы, очутившись в этническом и культурном отношении в родственной среде, продолжали с соответствующими восточными элементами развивать автохтонную культуру. В их материальной культуре, как показали раскопки поселений, имеются также элементы лужицкого и тисо-дунайского происхождения.

До недавнего времени считалось, что кушановицкое население было скотоводческим. Раскопки поселения свидетельствуют о земледельческо-скотоводческом образе жизни носителей кушановицкой культуры. На малогеевском поселении возле наземных жилищ открыты и железоделательные мастерские,⁸⁶ указывающие на широкое распространение этого вида занятий у населения Восточных Карпат уже в VII—VI вв. до н. э. Но этот вид занятий еще не оформился в самостоятельную отрасль хозяйства, а продолжал существовать параллельно с гончарством (банковидные горшки, кружки с высокой ручкой, миски, корчаги), ткачеством, костерезным делом и др. в пределах домашних промыслов.

В советской археологической литературе имеется ряд высказываний об этнической принадлежности кушановицких племен. Единогласно отвергается мнение о том, что якобы кушановицкие памятники на Закарпатье оставили скифы. Во-первых, самый ранний этап развития кушановицкой культуры относится к VII—VI вв. до н. э., когда еще скифы не переходили через Карпаты в Тисо-Дунайский бассейн, а, во-вторых, их пребывание в Закарпатье и в последующих веках не подтверждается археологическими материалами.

Исследователи считают, что носителями археологических культур в I тысячелетии до н. э. в районах Восточных и Северо-Восточных Карпат были племена, входящие в одну из северных групп фракийского этнического массива.⁸⁷

Дальнейшая судьба кушановицкого населения в юго-восточной части Украинских Карпат хорошо прослеживается на материалах конца I тысячелетия до н. э., когда Закарпатье вошло в сферу влияния латенской культуры Центральной Европы, носителями которой были кельты. Находясь с ними по соседству, местное кушановицкое население установило прочные экономические и культурные контакты. Благодаря этому в материальной культуре кушановицких племен с рубежа III—II вв. до н. э. появляются изделия кельтского ремесленного производства (гончарная керамика, железные и стеклянные предметы, монеты). Открытие железоделательных и железообрабатывающих центров в Верхнем Потисье (Галиш и Ловачка, Ново-Клиново) свидетельствует о том, что ремесленная деятельность у жителей Карпат приобретает характер массового профессионального производства. Новых рубежей достигает земледелие и скотоводство. Археологический материал латенских памятников указывает и на многосторонние торговые связи обитателей Украинских Карпат с гето-дакийскими племенами Трансильвании, Прикарпатья и Поднестровья.⁸⁸

Все вышеприведенные данные о социально-экономическом развитии населения Закарпатья в III—I вв. до н. э. удалось получить благодаря археологическим изысканиям 60-х и начала 70-х годов.

В настоящее время на территории области известно свыше 40 поселений и 20 курганных погребений с трупосожжением и сохранением кремаций в урнах, а также десятки кладов изделий и монет, относящихся к кругу памятников латенской культуры.⁸⁹ Все эти памятники находятся в процессе дальнейшего изучения. Проблематичным остается вопрос об исторических судьбах местного населения Закарпатья на рубеже нашей эры. Археологическая экспедиция Ужгородского госуниверситета в 1974 году открыла два поселения в с. Горбок и Вербовец Виноградовского района, датируемые рубежом нашей эры. Керамический материал, собранный в наземных жилищах, состоит из сосудов следянных на круге и от руки. Сопоставляя этот материал с латенским, отмечаем некоторый упадок гончарного ремесла. В то же время появляются новые формы баноч-

ных горшков, характерных для культур карпатских курганов первой половины I тысячелетия до н. э. На этих же поселениях найдены амфоро-видные сосуды, миски, характерные для памятников провинциально-римского времени.

Археологическими экспедициями Ужгородского госуниверситета и Ужгородской археологической группы Института археологии АН УССР в 1973—1974 годах в зонах строительства мелиоративных систем открыты памятники (Павлово, Поладь, Комаровцы, Оросиево, Великая Паладь), керамика которых имеет штампованный орнамент. Аналогичные памятники известны в Береговуше (Венгрия), Прешове, Михаловцах и Шебастовцах (Восточная Словакия), датированные II—III вв. н. э. К этому времени относятся также памятники культуры карпатских курганов, исследование которых было начато в 1948 г. Экспедицией Института общественных наук г. Львов.

В селе Иза Хустского района исследователь *М. Ю. Смижко* провел раскопки на двух курганных могильниках. Первый памятник (Иза II) относится к рубежу нашей эры, а второй (Иза I) — к III—IV вв. н. э. (рис. 6). В 1960 году экспедиция Ужгородского госуниверситета продолжала раскопки из могильника Иза II. В том же году были открыты поселения в сс. Иза, Липча, Кошельково и в гг. Хуст и Виноградово, синхронные могильнику Иза II.⁹⁰

Все эти памятники, а также прикарпатские *М. Ю. Смижко* выделил в отдельную культуру карпатских курганов и датировал первой половиной I тысячелетия до н. э. В 1973 году экспедиция Ужгородского госуниверситета открыла поселения этой же культуры в сс. Дяково и Петрово, Виноградовского района. Полученные археологическими раскопками данные свидетельствуют о земледельческо-скотоводческом образе жизни носителей культуры карпатских курганов. Изучены также топография и устройство поселений, домостроительство (наземные и углубленные жилища) и др.

Раскопки поселений дали материал о керамическом и косторезном производстве. Наличие железных и бронзовых изделий на поселениях и в погребениях свидетельствует о развитой металлургии, а находки многочисленных римских монет I—III вв. говорят о широких экономических связях с соседями. Характерной особенностью погребального ритуала их является подкурганное захоронение урн с прахом покойника. Существовал обычай сжигания покойника на месте погребения, оставляя прах на уровне древ-

Рис. 6. Керамический материал (1, 3, 5—14) и украшения (2, 4, 15) из курганныго могильника Иза I, Хустского района.

него горизонта, либо собирая его в ямку. Исследователь *М. Ю. Смижко* в обряде погребений носителей культуры карпатских курганов видит сохранившиеся традиции кушановицкого населения.

В археологической литературе является принятым мнение о том, что носителями культуры карпатских курганов (карпи) были непосредственные предки упоминаемых в летописи восточнославянских племен — белых хорватов.⁹¹

Несмотря на некоторые успехи в изучении памятников культуры карпатских курганов в районе Украинских Карпат остаются еще вопросы, требующие дальнейшего изучения, в числе которых и вопрос об этнической принадлежности их носителей. Неясны и верхняя хронологическая дата, а также исторические судьбы племен культуры карпатских курганов.

Успешное решение этих вопросов будет зависеть от дальнейшего накопления археологических источников.

* * *

За годы советской власти на Закарпатье про-делана значительная работа по открытию и изу-чению славянских памятников VI—XI вв. н. э. В результате широко организованных полевых изысканий на территории области в настоящее время известно до 50 поселений и могильников древних славян.⁹²

Тридцатилетний период изучения славянских памятников на Закарпатье можно разделить на три этапа. Первый этап охватывает 50-е годы, когда Ужгородским госуниверситетом (Ф. М. Потушняк) и Областным краеведческим музеем (К. В. Берникович) были начаты небольшие по масштабу археологические раскопки на терри-тории Закарпатья. Были исследованы поселения на Замковой горе и в Радванке в Ужгороде, начаты раскопки курганного могильника в с. Червенево и открыты поселения в сс. Ореховицы, Червенево, Чинадиево, Лискове, Бобове, Мала Копаня (городище). Исходя из данных раскопок, К. В. Берникович и Ф. М. Потушняк попытались сде-лать первые обобщения, воссоздавая историче-ское развитие славянского населения Верхнего Потисья.⁹³ Второй этап исследования памятников второй половины I тысячелетия охватывает 60-е годы, когда были начаты вышеупомянутыми учреждениями широкие по масштабу раскопки поселений возле села Червенево и г. Берегова, городища в с. Вари (Боржавское) и курганных могильников в окрестностях села Червенево-Зняцово. Одновременно открыты новые место-нахождения памятников ранних и древних славян. Исследователем С. И. Пеняком сделаны обобщения, касающиеся топографии, стратиграфии и планировки поселений. Получены данные о домостроительстве, о земледельческом хозяй-стве, погребальном обряде и быте славянских племен Закарпатья.⁹⁴

Третий этап охватывает 1970—1974 годы, когда были начаты широкие изыскания в зонах строи-тельства мелиоративных систем.⁹⁵ Ужгородским государственным университетом был создан спе-циальный отряд (В. Г. Котигорошко) для изучения славянских памятников. В свою очередь Институт археологии АН УССР в 1973 году в Ужгороде открыл научно-исследовательскую группу (С. И. Пеняк, И. И. Попович, М. Ф. Потушняк), имею-щую непосредственное задание — изучать

в районе Верхней Тисы древнейшие памятники и, прежде всего, памятники славян.

В настоящее время стационарные раскопки проходят на поселениях у селений Холмок,⁹⁶ Перехресья, Федорово, Дяково,⁹⁷ Девичное, Вер-бовец и Дрисино.⁹⁸ Особый интерес представляют металлургические центры в селениях Буча⁹⁹ и Дяково III.¹⁰⁰ На последнем открыто 90 остат-ков железолитейных горнов, которые скоплени-ями (иногда до двух десятков штук) располагались на шести рабочих площадках раскопа. В плане горны представляли собой четкие концентриче-ские круги до 0,6 м в диаметре. От горнов остались только нижние части стенок, впущенные в материк на 0,15—0,25 м (рис. 7). Стенки их (толщина 0,05—0,1 м) сильно обожжены. Внутри горнов находились шлак, железные конгломераты, дре-весный уголь, отшлакованная и обожженная глина. По всей территории раскопа (1000 кв. м) встречался шлак (иногда скоплениями) и обломки верхних стенок горнов. Кроме горнов обнаружены 4 ямы производственного назначения. Одна из них была предгорной. Наряду с керамикой, орнаментированной по тулову волнистыми, гори-зонтальными линиями, что так характерно для славянской керамики VIII—IX вв., встречались обломки гвоздей и кованных недиагностичных железных предметов.

Этот центр еще не полностью изучен. Но те данные, которые уже получены, говорят о том, что дяковский металлургический центр был в VIII—IX вв. одним из самых крупных в восточ-нокарпатском ареале.

Многолетние археологические раскопки славянских памятников позволили в новом свете рассмотреть тот отрезок исторического развития местного населения, который продолжительное время оставался не изученным и, в связи с этим, интерпретировался с антинаучных, исторически не объективных, позиций. В настоящее время археологические источники позволяют выделить три этапа в процессе заселения слявянами Верх-него Потисья и Закарпатья: а) появление в первой половине I тысячелетия н. э. небольших славянских групп, оставивших памятники типа карпатских курганов, пшеворской, пряшевской культур; б) массовое заселение славянскими племенами Верхнего Потисья и Закарпатья — VI—IX вв.; в) новый приток населения из северо-восточных регионов Карпат, имеющего древнерусский ха-рактер материальной и духовной культуры.¹⁰¹ Поселения славян во второй половине I тысячеле-тия в Закарпатье расположены по всей низмен-

ной и предгорной частях области. Их размеры сравнительно небольшие; жилища двух типов: землянки и полуzemлянки с печами. Погребальный обряд у славянского населения Закарпатья остался предыдущим, а именно — трупосожжение с сохранением остатков кремаций в урнах, либо ямках, над которыми сооружалась глиняная насыпь — курган.¹⁰²

За 30 лет археологических раскопок славянских памятников Закарпатья был собран значительный вещественный материал, позволяющий решить ряд вопросов, связанных с хронологией, экономическими и общественными отношениями, междуплеменными связями и др. На основании комплекса находок материальной культуры можно выделить три этапа развития славян Верхнего Потисья. Первый этап охватывает VI—IX вв., второй — IX—XI вв., третий — XI—XIII вв. Каждому этапу принадлежат соответствующие памятники, характеризующие социально-экономическое развитие местного славянского населения. Основной отраслью в хозяйственной деятельности славян Верхнего Потисья было земледелие и скотоводство. Были развиты гончарное дело, ткачество, косторезное и ювелирное дело, а также железноделательное производство. Вспомогательную роль в хозяйстве играли охота и рыболовство.

Характерной особенностью славянского населения Закарпатья является то, что, по сравнению с другими территориями, здесь процесс формирования феодального способа производства несколько затянулся в связи с продолжавшимся заселением предгорных и горных местностей. В IX—X вв., ко времени завоевания венгерскими племенами Тисо-Дунайского бассейна, на территории Верхнего Потисья славяне имели феодально-княжеские центры (Ужгород, Боржава, Земплин) — городища-замки, в которых сосредоточивалась вся экономическая и общественно-политическая власть.¹⁰³ В это время славянская материальная культура Закарпатья была тесно связана с другими памятниками Днепровского Правобережья типа Луки-Райковецкой, что позволяет отнести местное население к группе восточнославянских племен — белых хорватов.¹⁰⁴ Эти выводы, основанные на археологических материалах, подтверждаются хрониками, летописями XI—XII вв. Согласно последним, исследователи Н. Н. Лелекач и И. М. Шекера пришли к достоверным выводам, что Закарпатье было составной частью Киевской Руси.¹⁰⁵ Эти важные вопросы, как наличие славянского этноса на Закарпатье

Рис. 7. Остатки железолитейных горнов возле с. Дяково, Виноградовского района.

и вхождение его в состав Киевской Руси, получили широкое отображение в коллективных трудах советских историков.¹⁰⁶

Если вопросам исследования славянских и древнерусских памятников уделялось немало внимания, то изучение средневековых (XIII—XVII вв.) фортификационных сооружений и средневековой деревни остается пока вне поля зрения археологов.¹⁰⁷ Стало необходимостью конкретно исследовать каждую крепость и находящиеся в ее окрестностях деревни. Сделаны первые шаги, исходя из археологических источников, по изучению процесса возникновения городов на Закарпатье.¹⁰⁸

Подводя итоги археологическим исследованиям на территории Закарпатья за 30 лет советской власти следует отметить, что мы не имели возможности детально остановиться на всех памятниках и более глубоко охарактеризовать все проблемы, решаемые археологами, но стремились затронуть важнейшие этапы развития

исторического прошлого края, начиная с эпохи палеолита и кончая древностями периода Киевской Руси. Надеемся, что из этого краткого обзора видна плодотворная работа, проведенная археологами на территории самой молодой области Советской Украины.

Однако, перед археологами и историками еще много нерешенных задач, как в области письменных изысканий, так и в анализе сложных вопросов

социально-экономического развития, а также этнической принадлежности носителей отдельных археологических культур региона Восточных Карпат. Решать эти проблемы невозможно без общих усилий научных археологических учреждений УССР и СССР, а также стран социалистического содружества, прежде всего ЧССР, ВНР, СПР и ПНР.

Литература

- ¹ LEHOCZKY, T.: Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. T. 1, Munkács 1892. T. 2 Munkács 1912.
- ² MIHALIK, J.: Öskori emlékek Ugocsa vármegyében. Archaeol. Ért., II, 1891, 410—418.
- ³ ЛЕССЕК, Ф.: Правик Подкарпатской Руси. Ужгород 1932.
- ⁴ JANKOVICH, J.: Podkarpatská Rus v prehistorii. Mukačovo 1931.
- ⁵ ZATLUKÁL, J. — ZATLUKÁL, E.: Adatok Podkarpatská Rusz praehistoriájához. Munkács 1937.
- ⁶ SZOVA, P.: Ungvár öskora. Ungvár 1943.
- ⁷ BÖHM, J. — JANKOVICH, J.: Skythové na Podkarpatské Rusi. Carpathica I. Praha 1936.
- ⁸ EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933. EISNER, J.: Hlavní úkoly archaeologického výzkumu v Podkarpatské Rusi. Obz. praehist., 2, 1923, 119—123. EISNER, J.: Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní. Obz. praehist., 4, 1925, 47—70. EISNER, J.: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1928. Sbor. Muz. slov. Spoločn. 23. Soš. 3—4. Turčiansky Sv. Martin 1929. EISNER, J.: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1931. Sbor. Muz. slov. Spoločn. 26. Soš. 1—4. Turčiansky Sv. Martin 1932. EISNER, J.: Predhistoricke a protohistoricke výskum na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine v r. 1918 až 1938. Sbor. Muz. slov. Spoločn. 38—42. Turčiansky Sv. Martin 1944—1948. EISNER, J.: Zlatý poklad z Buština v Zakarpatskej Ukrajině, SSSR. Obz. praehist., 14, 1950, 389—391.
- ⁹ БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР). Slov. Archeol., 5, 1957. ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. Ужгород 1958. СМИРНОВ, М. Ю.: Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. Київ 1960. СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Происхождение и хронология памятников курганного типа Закарпатья. Археологический сборник № 7. Ленинград 1965. БАЛАГУРИ, Е. А.: Археологічні пам'ятки Закарпаття. Ужгород 1971. БІДЗІЛЯ, В. І.: Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. Київ 1971. Археологія Української РСР, Т. 1. Київ 1971. Т. 2. Київ 1972. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972. ПЕНЯК, С. І.: Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н. е. Археологія № 12. Київ 1973. ГРАНЧАК, І. — ПАЛЬОК, В.: Місто над Ужем. Ужгород 1973. БАЛАГУРИ, Э. А. — ГРАНЧАК, И. М.: К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности. Сб. „Культура і побут населення Українських Карпат“. Ужгород 1973. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород 1973. ПАЛЬОК, В. В.: Історія Закарпаття в українській радянській історіографії. Ужгород 1974. Методичний посібник для студентів з археології (матеріали з археології Закарпаття). Ужгород 1974. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (дoba первіснообщинного ладу). Київ 1974.
- ¹⁰ SKUTIL, J.: Paleolithikum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Turčiansky Sv. Martin 1938, 126—135.
- ¹¹ СОВА, П. П.: Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. Археологія. Т. 17. Київ 1964. ГЛАДИЛІН, В. І. — СМИРНОВ, С. В.: Закарпатская палеолитическая экспедиция. Археологические открытия 1969 года. Москва 1970, 218. Археологія Української РСР. Т. 1. Київ 1971, 29—30. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974, 32—33.
- ¹² ЧЕРНЫШ, А. П. — ДЕМЕДЮК, И. С.: Новые данные в палеолите Закарпатья. Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. Вып. 38. Москва 1972, 129—133. ЧЕРНИШ, О. П.: Підсумки вивчення палеоліту і мезоліту Прикарпаття. Культура та побут поселення Українських Карпат. Ужгород 1972.
- ¹³ СМИРНОВ, С. В.: Пізньопалеолітична стоянка Берегове I на Закарпатті. Археологія № 13. Київ 1974, 32—41.
- ¹⁴ СМИРНОВ, С. В.: Крем'яний комплекс оріньякского місцезнаходження Берегове II в Закарпатті. Археологія № 8. Київ 1973, 59—67.
- ¹⁵ ГЛАДИЛІН, В. Н. — ДЕМЬЯНЕНКО, А. В. — ЗАЛИЗНЯК: Л. Л.: Закарпатская палеолитическая экспедиция. Археологические открытия 1972 года. Москва 1973; Археологические открытия 1973 года. Москва 1974.
- ¹⁶ БАЛАГУРИ, Э. А. — ГРАНЧАК, И. М.: К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности (300 тыс. — конец 1 тыс. до н. э.). Сб. „Культура і побут населення Українських Карпат“. Ужгород 1973, 323.
- ¹⁷ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Нові неолітичні знахідки в с. Осій, Закарпатської області. II наукова сесія УжДУ. Тези доповідей. Ужгород 1949, 22—23. ПОТУШНЯК, Ф. М.: Неолітична стоянка „Підставлінець“. Наукові записки УжДУ. Т. 34. Ужгород 1958. ПОТУШНЯК, Ф. М.: Неолітична стоянка Дубрівка. Наукові записки УжДУ.

Т. 20. Ужгород 1954. ПОТУШНЯК, Ф. М.: Неолітична стоянка Великі Лази. Доповіді та повідомлення УЖДУ, серія історико-філологічна, № 1. Ужгород 1957. Неолітична стоянка Галоч. Тези та повідомлення УЖДУ, серія історична, № 3. Ужгород 1959.

¹⁸ БАЛАГУРИ, Э. А.: Поселение Кишэрде в Закарпатье. Археологические открытия 1970 г. Москва 1971. ПОТУШНЯК, М. Ф.: Исследования памятников новокаменного века в Закарпатье. Археологические открытия 1972 года. Москва 1973. ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології та культурної належності пам'яток неоліту та енеоліту Закарпаття. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972. БАЛАГУРИ, Э. А.—ПОТУШНЯК, М. Ф.: Раскопки у с. Дяково Закарпатской области. Археологические открытия 1973 года. Москва 1974.

¹⁹ ТИТОВ, В. С.: Итоги работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1970 года. Москва 1971. ТИТОВ, В. С.: К истории процесса неолитизации Карпатского региона. Сб. „Культура та повут населення Українських Карпат“. Ужгород 1972.

²⁰ Отчет Закарпатской археологической экспедиции АН СССР (начальник В. С. Титов) за 1973 год. Фонды Института археологии АН УССР.

²¹ Отчет об археологических исследованиях в зоне строительства оросительных и осушительных систем на территории Закарпатской области УССР за 1974 год. Фонды Исторического факультета Ужгородского госуниверситета.

²² Там же.

²³ ПЕНЯК, С.—ПОПОВИЧ, И.: Разведки и раскопки в Ужгородском районе Закарпатской области. Археологические открытия 1973 года. Москва 1974.

²⁴ Отчет об археологических исследованиях, 36—41.

²⁵ ПЕЛЕЩИШИН, Н. А.: Раскопки энеолитического поселения у г. Берегово, Закарпатской области. Археологические открытия 1968 года. Москва 1969. ПЕЛЕЩИШИН, Н. А.: Племена энеолитического часу Закарпатської області. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974. ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології . . . , 84—85.

²⁶ ТИТОВ, В. С.: Итоги работы Закарпатской экспедиции . . . БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Енеолітичне поселення на Малій горі біля м. Мукачево. Археология. Т. 20. Київ 1966, 163—170.

²⁷ БАЛАГУРИ, Е. А.: Археологічні дослідження на Закарпатті за роки Радянської влади. Археология № 2. Київ 1971. БАЛАГУРИ, Е. А.: Далека минувшина. Шляхом до щастя, 6—7. БАЛАГУРИ, Е. А.—ГРАНЧАК, И. М.: К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности, 324—325.

²⁸ БАЛАГУРИ, Е. А.—ГРАНЧАК, И. М.: Деякі питання підготовки і проведення археологічних розвідок і ратувальних робіт у зонах будівництва меліоративних систем у 1973—1974 роках. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974. ПОТУШНЯК, М. Ф.: Неолітические памятники в Закарпатье. Тезисы докладов к XII Всеобщей археологической студенческой конференции. Ужгород 1966. Археология Української РСР. Т. 1. Київ 1971, 220—221.

²⁹ ВÖHM, J.: Ďakovo — sídliště z doby neolitické a bronzové. Čs. státní archeologický ústav Praha, č. j. 822b, II.—IV. 1932.

³⁰ БАЛАГУРИ, Э. А.—ПОТУШНЯК, М. Ф., указ., соч.

³¹ Pravek východného Slovenska. Malá monografia východného Slovenska VIII/1. Košice 1966, 68.

³² Там же.

³³ ЧЕРНИШ, К. К.: Ранньотрипільське поселення Лемківщини на Середньому Дністрі. Київ 1969, 59—79.

³⁴ БАЛАГУРИ, Э. А.—КОТИГОРСЬКО, В. Г.: Работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1974 года. Москва 1975.

³⁵ ПОПОВИЧ, И. И.: Деякі питання дослідження пам'яток ранньозалізного віку на Закарпатті. сб. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974, 62—67.

³⁶ БАЛАГУРИ, Э. А.: Работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1972 года. Москва 1973. ГРАНЧАК, И. М.—БАЛАГУРИ, Е. А.: Археологічні дослідження в зонах меліоративних робіт Закарпатської області. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972, 98.

³⁷ ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології та культурної належності . . . , 91—92.

³⁸ VIZDAL, J.: Zemplín v mladšej dobe kamennéj. Košice 1973, 49—74.

³⁹ ПОТУШНЯК, М. Ф.: Пізньонеолітичне поселення Дрисино II. Отчет об археологических исследованиях . . . , 41.

⁴⁰ PAVÚK, J.—ŠIŠKA, S.: Neolitické a eneolitické osídlenie Slovenska, Slov. Archeol., 19, 1971, 336—358.

⁴¹ ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології . . . , 83—87. ПЕЛЕЩИШИН, М. А.: Племена енеолітичного часу Закарпатської області. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974.

⁴² ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології . . . , 87—88. ТИТОВ, В. С.—МАРКЕВИЧ, В. И.: Новые данные о западных связях позднего триполья. Сов. археол. № 3. Москва 1974, 155—158.

⁴³ ПОТУШНЯК, М. Ф.: Питання хронології . . .

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ ТИТОВ, В. С.: Итоги работ Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1970 года. Москва 1971. KALICZ, N.: Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Budapest 1968.

⁴⁶ БАЛАГУРИ, Е. А.: Археологічні пам'ятки Закарпаття. Ужгород 1971, 8—11.

⁴⁷ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологичні знахідки бронзового та залізного віку . . .

⁴⁸ БАЛАГУРИ, Э. А.: Результаты раскопок поселения конца эпохи бронзы и раннего железа возле с. Медведевцы (1964—1966 гг.). Móra Ferenc Múz. Évk. 1966—1967. Szeged 1967. БАЛАГУРИ, Е. А.: Археологічні новинки Закарпатської області. Український істор. журнал № 3, 1969. БАЛАГУРИ, Э. А.: Исследование памятников поздней бронзы и раннего железа на Закарпатье в 1966—1967 гг. Археологические исследования на Украине в 1967 г. Вып. II. Киев 1968.

⁴⁹ БАЛАГУРИ, А.: До питання про дослідження пам'яток пізньобронзової доби у Виноградівському районі Закарпатської області. Зб. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974.

⁵⁰ БАЛАГУРИ, Э. А.: Новые данные к истории поздней бронзы Закарпатья. Сб. Проблемы эпохи раннего металла Украинской ССР. Киев 1976.

⁵¹ БАЛАГУРИ, Э. А.: Фельшесевич-становская группа памятников эпохи поздней бронзы в Верхнем Потисье. Совет, археол. № 2. Москва 1969. БАЛАГУРИ, Е. А.:

Племена доби бронзи на Закарпатьї. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974.

⁵² БАЛАГУРІ, Е. А.: Пам'ятки епохи бронзи Закарпаття. Археологія Української РСР. Т. 1. Київ 1971, 382.

⁵³ БАЛАГУРІ, Е. А.: Поширення бронзових виробів Трансильвансько-Закарпатських і Причорноморських центрів в пам'ятках пізньобронзової доби Середнього Півдністров'я. Тези доповідей та повідомлення УжДУ. Серія історична. Ужгород 1961.

⁵⁴ СМИРНОВА, И. И.: Население Восточных Карпат в эпоху раннего гальштата. Культура и побуда населения Украинских Карпат. Ужгород 1973.

⁵⁵ Закарпатский областной краеведческий музей. Фонды. Книга регистрации археологических памятников, № 1—3.

⁵⁶ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатьї. Ужгород 1958. ПОТУШНЯК, Ф. М.: Бронзовий скарб з с. Білки. Археологія, Т. 9. Київ 1954. ПЕНЯК, С. І.: Знахідки прикрас епохи пізньої бронзи. Археологія, Т. 20. Київ 1966. ПЕНЯК, С. І.: Негровський клад бронзових изделий, *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 20, 1968, 143—148. ПЕНЯК, С. І.: Бронзовий скарб села Крива Хустського району Закарпатської області. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972. ПЕНЯК, С. І. — ШАБАЛИН, А. Д.: Олешниковские клады бронзовых изделий. Совет. археол. № 2. Москва 1964. БІДЗІЛЯ, В. І.: Скарб бронзових браслетів із Закарпаття. Археологія, Т. 20. Київ 1966. БАЛАГУРІ, Е. А.: Нові пам'ятки населення Закарпаття кінця II — початку I тис. до н. е. Культура і побуда поселення Українських Карпат. Ужгород 1973. БАЛАГУРІ, Е. А.: Клад бронзових изделий із поселення епохи поздньої бронзи с. Медведевиць Мукачевського району Закарпатської області УССР. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 20, 1968, 149—152.

⁵⁷ BERNJAKOVIĆ, K.: Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales, *Slov. Archeol.*, 8, 1960, 325—392.

⁵⁸ ПЕНЯК, С. І.: Негровський клад бронзових мечей (Закарпатская обл. УССР). Краткие сообщ. Инст. археол. Вып. 115. Москва 1969, 43—44. Е. Н. Черных проделал большую работу по спектральному анализу бронзовых изделий Закарпатья. Материалы неопубликованы.

⁵⁹ КУЧІНКО, М. М.: До питання про господарський і суспільний лад племен Закарпаття в пізньобронзовій добі. Тези доповідей та повідомлення XVIII студентської конференції. Серія історична. Ужгород 1965. БАЛАГУРІ, Е. А.: Нові бронзові скарби Закарпаття і питання про зв'язки населення Карпатського регіону в кінці II тис. до н. е. Культура та побуда населення Українських Карпат. Ужгород 1972. БАЛАГУРІ, Е. А. — ПЕНЯК, С. І.: Закарпатья — земля слов'янська. Ужгород 1976.

⁶⁰ СВЕШНИКОВ, И. К.: Два бронзові скарби з Станіславської області. Матер. і дослідж. з археол. Прикарпаття і Волині. Вип. 3. Київ 1961. СВЕШНИКОВ, И. К.: Пам'ятки голіградського типу на західному Поділлі. Матер. і дослідж. з археол. Прикарпаття і Волині. Вип. 5. Київ 1964. БАЛАГУРІ, Е. А.: Ливарні матриці з поселення пізньої бронзи біля с. Острівець, Івано-Франківської області. Матер. і дослідж. з археол. Прикарпаття і Волині. Вип. 5. Київ 1974.

⁶¹ ТЕРЕНОЖКИН, А. И.: Предскифский период на Днестровском правобережье. Киев 1961, 207—211.

⁶² СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Происхождение и хронология памятников кущановицкого

типа. Закарпатья. Археологический сборник № 7. Ленинград 1965.

⁶³ СМИРНОВА, Г. И.: Гальштатские городища в Закарпатье. *Slov. Archeol.*, 14, 1966. СМИРНОВА, Г. И.: Население Восточных Карпат в эпоху раннего гальштата (гавско-голиградский круг памятников). Культура і побуда населення Українських Карпат. Ужгород 1973

⁶⁴ БЕРНАКОВИЧ, К. В.: Исследование поселения эпохи раннего железа в Ужгороде. Научные записки УжГУ. Т. 13. Львов 1955.

⁶⁵ СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В., указ. соч.

⁶⁶ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологічні знахідки ... 99—134.

⁶⁷ ПЕНЯК, С. І.: Бронзовий скарб села Крива.

⁶⁸ БАЛАГУРІ, Е. А.: Шелестівське городище — пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972.

БАЛАГУРІ, Е. А.: Дослідження пам'яток первіснообщинного ладу на Закарпатьї за роки Радянської влади. Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Ужгород 1960, 62—65. БАЛАГУРІ, Е. А.: Исследование памятников поздней бронзы и раннего железа на Закарпатье в 1966—67 гг. Археологические исследования на Украине в 1967 г. Т. 2. Киев 1968. БАЛАГУРІ, Е. А. — ГРАНЧАК, І. М.: Деякі питання підготовки і проведення археологічних розвідок ...

⁶⁹ ПОПОВИЧ, І. І.: Розкопки поселення ранньозалізного часу в с. Малі Гесвії Ужгородського району. Культура і побуда населення Українських Карпат. Ужгород 1973. ПОПОВИЧ, І. І.: Деякі питання дослідження пам'яток ранньозалізного віку на Закарпатьї. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974. САВЧУК, Е. П.: Разведки в Закарпатье. Археологические открытия 1970 года. Москва 1971, 244.

⁷⁰ СМИРНОВА, Г. И.: Население Восточных Карпат в эпоху раннего гальштата ... 166—172.

⁷¹ КРУШЕЛЬНИЦЬКА, Л. І.: Племена культури фракійського гальштату. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974, 215, 222.

⁷² СМИРНОВА, Г. И.: Население Восточных Карпат ... 170—171, 176.

⁷³ LÁSZLÓ, A.: Considerații asupra ceramică de tip Gáva din Hallstattul timpuriu. *Stud și Cerc. de Istor. veche*, 24, 1973, 595—598.

⁷⁴ БАЛАГУРІ, Е. А.: Археологічні пам'ятки Закарпаття, 24—25. БАЛАГУРІ, Е. А.: Щелестовське городище ... 65—69. ІЛЛІНСЬКА, Б. І. — ТЕРЕНОЖКИН, О. І.: Скіфський період. Археологія Української РСР. Т. 2. Київ 1971, 24—28.

⁷⁵ СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В., указ. соч.

⁷⁶ BÖHM, J. — JANKOVICH, J.: Skythové na Podkarpatské Rusi. Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích. *Carpathica* 1. Praha 1936.

⁷⁷ ZATLUKÁL, J. — ZATLUKÁL, E.: Adatok Podkarpatska Rusz praehistoriájhoz. Mukačevo 1937.

⁷⁸ ПАСТОР, І.: Звіт про розкопки на горі Жорнині біля м. Мукачева в 1945 р. Архів Інститута археології АН УРСР.

⁷⁹ СМІШКО, М. Ю.: Курганий могильник ранньозалізного часу в с. Білках. Археол. пам'ятки УРСР. Т. 6. Київ 1956.

⁸⁰ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологічні знахідки бронзо-

вого та залізного віку на Закарпатті. Ужгород 1958, 128—132.

⁸¹ СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Происхождение и хронология памятников курганного типа Закарпатья. Археологический сборник Государственного Эрмитажа. Вып. 7. Москва-Ленинград, 1965, 105—107.

⁸² БАЛАГУРІ, Е. А. — ГРАНЧАК, І. М.: Деякі питання підготовки проведення археологічних розвідок ...

⁸³ ПОПОВИЧ, І. І.: Разкопки поселення раниньозалізного часу в с. Малі Геєвці Ужгородського району. Культура і побут населення Українських Карпат. Ужгород 1973. ПОПОВИЧ, І. І.: Деякі питання дослідження ...

⁸⁴ ČILINSKÁ, Z.: Žiarový hrob kuštanovického typu v Michalovciach. Slov. Archeol., 9, 1961, 155—170. DUŠEK, M.: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. Archeol., 19, 1971, 441—443. LENGYEL, I.: Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuštanovice-Kultur. Folia archaeol. T. 12. Budapest 1960. SZABÓ, J.: A hevesi szkítakori temető. Egri Múz. Évk. Eger 1969. PÁRDUZC, M.: Urgeschichtsforschung in Ungarn 1953—1968. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 26, 1974, 220—224.

⁸⁵ СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, А. К.: Происхождение и хронология памятников курганного типа Закарпатья. Археологический сборник. Вып. 7. Москва—Ленинград 1965. Археология Украинской РСР Т. 2. Киев 1971, 174—177. КРУШЕЛЬНИЦЬКА, Л. І.: Племена курганного типа культуры. Стародавне населення Прикарпаття і Волині. Київ 1973, 263—268. БАЛАГУРІ, Е. А.: Археологічні пам'ятки Закарпаття ..., 26—28.: БАЛАГУРІ, Е. А. — ГРАНЧАК, І. М.: К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности ..., 332—333. BUKOWSKI, Z.: Studia nad południowym i południowoschodnim pograniczem kultury lużyckiej. Wrocław—Warszawa—Kraków 1960, 363.

⁸⁶ ПОПОВИЧ, І. І.: Деякі питання дослідження ...

⁸⁷ Археология Украинской РСР. Т. 2 Киев 1971, 176—177. АРТАМОНОВ, М. И.: Этнография Скифии. Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 13. Ленинград 1949, 458. ГРАКОВ, Б. Н. — МЕЛЮКОВА, А. И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скипское время. Вопросы скипо-сарматской археологии. Москва 1964, 90—91. СМИРНОВА, Г. И. — БЕРНЯКОВИЧ, К. В., указ, соч., 102. ТРЕТЬЯКОВ, П. П.: У истоков древнерусской народности. Киев 1970, 16, карта № 1.

⁸⁸ БИДЗІЛЯ, В. И.: Латенская культура на территории Закарпатья. Автореферат кандидатской диссертации. Киев 1966.

⁸⁹ ПОТУШНЯК, Ф. М.: Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті, 132—142. БІДЗІЛЯ, В. І.: Поселения Галиш-Ловачка. Археология. Т. 17. Киев 1964. БІДЗІЛЯ, В. І.: З історії чорної металургії Карпатського узгір'я рубежу нашої ери. Археология. Т. 24. Киев 1971. БІДЗІЛЯ, В. І.: Поселение латенской культуры в с. Дяково. Археологические исследования на Украине в 1968 г. Вып. 3. Киев 1971, 196—199. САВЧУК, Е. П.: Разведки в Закарпатье. Археологические открытия 1970 года. Москва 1971, 243—244. БАЛАГУРІ, Е. А.: Археологічні пам'ятки Закарпаття, 28—36. 42—43. БАЛАГУРІ, Е. А. — КОТИГОРОШКО, В. Г.: Работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1974 года. Москва 1974. ГРАНЧАК, І. М. — БАЛАГУРІ, Е. А.: Археологічні дослідження в зонах меліоративних робіт Закарпатської області.

ГРАНЧАК, І. М. — БАЛАГУРІ, Е. А.: Деякі питання стародавньої історії Ужгорода. Сб. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972. БАЛАГУРІ, Е. А. — ГРАНЧАК, І. М.: Деякі питання, указ. соч. ПОПОВИЧ, І. І.: Деякі питання дослідження ..., 62—71. ПЕНЯК, С. — ПОПОВИЧ, И.: Разведки и раскопки в Ужгородском районе Закарпатской области. Археологические открытия 1973 года. Москва 1974. КРУШЕЛЬНИЦЬКА, Л. І.: Племена латенської культури. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Київ 1974.

⁹⁰ СМИШКО, М. Ю.: Два кургани могильники в окрестах с. Ізи, Закарпатской области. Археол. пам'ятки УРСР. Т. 3. Київ 1952, 315—336. СМИШКО, М. Ю.: Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я. Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. Т. 1. Київ 1953, 131—151. СМИШКО, М. Ю.: Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. Київ 1960. ЦИГИЛИК, В. М.: Нові матеріали до вивчення культури карпатських курганів у Закарпатській області. Матер. і дослідження з археол. Прикарпаття і Волині. Вып. 4. Київ 1962. ВАКУЛЕНКО, Л. В.: Население Карпатского предгорья в первой половине I тысячелетия нашей эры. Автореферат кандидатской диссертации. Киев 1974.

⁹¹ СМИЛЕНКО, А. Т.: Этнокультурная карта Восточной Европы второй половины I тысячелетия н. э. Сб. Становление раннефеодальных славянских государств. Киев 1972, 32. СМИШКО, М. Ю.: Карпатські кургани ..., 151, 152. ПЕНЯК, С. І.: Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н. е. Археологія № 12. Київ 1973, 5.

⁹² ПЕНЯК С. І.: Дослідження слов'янських і давньоруських пам'яток Ужгородського району. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974, 74.

⁹³ Коллекция Ф. М. Потушняка неопубликована. БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Исследование древнеславянского поселения VIII—IX вв. в г. Ужгороде. Краткие сообщ. Инст. археол. АН УССР. Вып. 3. Киев 1954. БЕРНЯКОВИЧ К. В.: Археологические исследования в Закарпатье в 1948—1949 гг. Научные записки УжГУ. Историко-филологическая серия. Т. 6. Ужгород 1952. БЕРНЯКОВИЧ, К. В.: Древнеславянские памятники ...

⁹⁴ ПЕНЯК, С. І.: Розкопки курганів в районі сіл Зняцево-Червенево Мукачівського району Закарпатської області. Доповіді та повідомлення Ужгородського державного Університету. Серія історична. Ужгород 1961. ПЕНЯК, С. І.: Деякі наслідки дослідження древньослов'янського курганного могильника в районі сіл Червеневе-Зняцеве Мукачівського району Закарпатської області. Тези доповідей та повідомлення УжДУ. Серія історична. Ужгород 1963. ПЕНЯК, С. І.: Дослідження древньослов'янського поселення в районі с. Червеневе Мукачівського району Закарпатської області. Тези доповідей та повідомлення УжДУ. Серія історична. Ужгород 1964. ПЕНЯК, С. І.: Археологічні дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття в 1964 році. Тези доповідей та повідомлення УжДУ. Серія історична. Ужгород 1964. ПЕНЯК, С. І.: Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади. Тези доповідей до ювілейної наукової конференції 20-річчю УжДУ. Серія історична. Ужгород 1965. ПЕНЯК, С. І.: Раннеславянское и древнерусское население Верхнего Потисья VI—VIII вв. Автореферат кандидатской диссертации. Киев 1968. ПЕНЯК, С. І.: До питання про час заселення східними слов'янами Верхнього Потисся. Сб.

Великий Жовтень і розквіт воз'єднаного Закарпаття. Ужгород 1970. ПЕНЯК, С. І.: Про племінну належність давньослов'янських пам'яток Закарпаття. Сб. Культура і побут населення Українських Карпат. Ужгород 1973.

⁹⁵ ГРАНЧАК, І. М.—БАЛАГУРІ, Е. А.: Археологічні дослідження в зонах меліоративних робіт... ГРАНЧАК, І. М.—БАЛАГУРІ, Е. А.: Деякі питання підготовки...

⁹⁶ ПЕНЯК, С. І.: Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н. е. ПЕНЯК, С. І.: Дослідження слов'янських і давньоруських пам'яток. ПЕНЯК, С.—ПОПОВИЧ, І.: Разведки и раскопки в Ужгородском районе...

⁹⁷ БАЛАГУРИ, Э. А.—КОТИГОРОШКО, В. Г.: Работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1974 года. Москва 1975. КОТИГОРОШКО, В. Г.: Дослідження слов'янських пам'яток Виноградівського району Закарпатської області. Методичний посібник для студентів з археології. Ужгород 1974.

⁹⁸ КОТИГОРОШКО, В. Г.—БАЛАГУРИ, Э. А.: Работы Закарпатской экспедиции. Археологические открытия 1974 года. Москва 1975.

⁹⁹ ПЕНЯК, С. І.: Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття...

¹⁰⁰ КОТИГОРОШКО, В. Г.: Раскопки на р. Ботар. Археологические открытия 1972 года. Москва 1973.

¹⁰¹ ДЗЕНДЗЕЛЕВСКИЙ, И. А.: К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат. VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва 1964. ПЕНЯК, С. І.: Слов'янське населення Закарпаття, 6—10.

¹⁰² ПЕНЯК, С. І.: Слов'янське населення Закарпаття, 10—11.

¹⁰³ Там же, 9—10.

¹⁰⁴ ПЕНЯК, С. І.: Исследование древнеславянских памятников второй половины I тысячелетия на территории Закарпатской области УССР. Archeol. Rozhl., 20, 1968, 602. ПЕНЯК, С. І.: Про племінну належність давньослов'янських пам'яток Закарпаття. Культура і побут населення Українських Карпат. Ужгород 1973. 156—157.

¹⁰⁵ ЛЕЛЕКАЧ, М. М.: Про принадлежність Закарпаття до Київської Русі X—XI ст. ст. Наукові записки УжДУ. Т. 2. Історико-філологічна серія. Ужгород 1949. ШЕКЕРА, І. М.: Міжнародні зв'язки Київської Русі. Київ 1966. ШЕКЕРА, І. М.: Київська Русь XI ст. в міжнародних відносинах. Київ 1967, 69.

¹⁰⁶ Історія УРСР. Т. 1. Київ 1967, 45. Торжество історичної справедливості. Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів 1968, 39—41, 50—56. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород 1973, 11—16. Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область. Київ 1969, 12—13.

¹⁰⁷ RAPPORPORT, Р. А.: Kárpátaljai középkori várak. Archaeol. Ért., 92, 1965. СОВА, П.: Архітектурні пам'ятники Закарпаття. Ужгород 1958.

¹⁰⁸ ГРАНЧАК, І.—ПАЛЬОК, В.: Місто над Ужем. Ужгород 1973, 29—33. ГРАНЧАК, М. І.—БАЛАГУРИ, Е. А.: Деякі питання стародавньої історії Ужгорода. Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород 1972.

Untersuchung archäologischer Fundstellen in der Karpatoukraine in den Jahren der Sowjetmacht

Eduard Albertovič Balahuri

Mit der Einsetzung der Sowjetregierung in der Karpatoukraine begann eine planmäßige Erforschung dieses Gebietes und die Interpretierung der Denkmäler erfolgt auf Grundlage der marxistisch-leninischen Methodologie.

In vorsowjetischer Zeit beschränkte sich die Urgeschichtsforschung des karpatoukrainischen Gebietes auf verhältnismäßig wenige Grabungen und Geländebegehungen, auf Zufallsfunde von Horten und Einzelfunden (*T. Lehoczky*,¹ *J. Michálík*,² *F. Lessek*,³ *J. Jankovich*,⁴ *Brüder Zalukál*,⁵ *P. Sova*⁶). Erstmals verwirklichte hier Akademiker *J. Böhm*⁷ in den dreißiger Jahren Grabungen, die auf streng wissenschaftlicher Methodik begründet waren. Viel hat zur Erforschung archäologischer Fundstellen der Karpatoukraine Akademiker *J. Eisner*⁸ beigetragen.

Doch alle diese Arbeiten erschlossen die Geschichte dieses Gebietes nur teilweise. Überhaupt nicht gelöst wurden Fragen über den Verlauf und die Zeit der Besiedlung des oberen Theißgebietes und der ethnischen Zusammensetzung seiner Bewohner, ferner Fragen über die wirtschaftliche und kulturelle Entwicklung der karpatoukrainischen Bevölkerung in vor- und frühgeschichtlicher Zeit, über deren Kontakte und gegenseitigen Beziehungen mit den Nachbarstämmen, über den Zerfall der Urgesellschaft und die Entstehung feudaler Beziehungen u. a. Die Geschichte der materiellen Kultur studierte man getrennt von der Produktionsentwicklung. Die Frage des Charakters der gesellschaftlichen Beziehungen wurde überhaupt nicht gelöst. Deswegen begann man gleich in den ersten Jahren

der sowjetischen Macht in der Karpatoukraine mit der Entfernung aller bestehenden Unzulänglichkeiten und Falsifikationen in der Geschichtsforschung des Gebietes. Die führende Rolle in dieser Arbeit übernahmen Historiker der Staatlichen Universität in Užhorod, die in Zusammenarbeit mit Forschern der führenden Hochschulen des Landes, Forschungsstellen der Akademie der Wissenschaften der Ukrainischen SSR, der Staatlichen Ermitage, des Instituts der sozialen Wissenschaften der Akademie der Wissenschaften der Ukrainischen SSR (Lvov) und der Museen die wichtigsten Fragen und Probleme der historischen Vergangenheit der Karpatoukraine erfolgreich lösten.⁹

In den fünfziger Jahren entdeckte man in der Karpatoukraine paläolithische Fundstellen in Užhorod, Mukačevo und Berehovo, doch mit ihrer systematischen Abdeckung begann die Karpatoukrainische paläolithische Expedition der Akademie der Wissenschaften der Ukrainischen SSR (*U. N. Hladilin, S. U. Smirnov*) Ende der sechziger Jahre (Berehovo I, Rokosovo, Velikaja Uhanka, Korolevo).¹⁰⁻¹⁶

Verhältnismäßig besser wurden neolithische und äneolithische Fundstellen in der Karpatoukraine untersucht. Aus diesen Epochen erfaßte man hier über 20 Lokalitäten. Systematische Grabungen realisierten in diesem Gebiet Expeditionen der Staatlichen Universität von Užhorod (*E. A. Balahuri, U. H. Kotihoroško*), des Instituts der Sozialwissenschaften der Akademie der Wissenschaften der USSR (*U. S. Titov*) und der Užhoroder Gruppe des Archäologischen Institutes der Akademie der Wissenschaften der Ukrainischen SSR (*S. I. Penjak, M. F. Potušnjak, I. I. Popovič*) in den Siedlungen von Djakovo, Velikaja Palad, Fedorovo, Dravcy, Cholmcy, Drisino, Berehovo, Mukačevo, Osoj, Velikie Lazy, Zastavnoe u. a.). An Hand archäologischer Grabungsergebnisse hat man schon grundlegende Eigentümlichkeiten der Träger neolithischer und äneolithischer Kulturen festgestellt. Sie sind in Denkmälern der Kultur mit kennzeichnender Keramik, der Bükker und Theiß-Kultur wie auch in den Gruppen Herpály-Csőszhalom und Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr vertreten.¹⁷⁻⁴⁴

Fundstellen aus der ersten Hälfte des 2. Jahrtausends v. u. Z. sind gegenwärtig in der Karpatoukraine beinahe unbekannt. Erfaßt sind Siedlungen der Nyírség-Zatín-Gruppe in Mukačevo (Malaja gora) und Drisino (Kerekhegy).⁴⁵ Siedlungen der Otomani-Kultur entdeckte man

in Čepa, Djakovo, Vinohradovo und Berehovo.⁴⁶ Vorerst wurden in ihnen keine archäologischen Grabungen unternommen. Viel besser erforscht sind Fundstellen der spätbronzezeitlichen Felsőszöcs-Stanovo-Kultur aus dem 14.—12. Jh. v. u. Z. (über 20).⁴⁷⁻⁵⁵ Aus dieser Epoche gewann man auch Einzelfunde und zahlreiche Depots von Bronzeerzeugnissen. Während des Sowjetregimes wurde große Arbeit im Zusammenhang mit der typologischen und chronologischen Klassifikation dieser Depots und mit der Bestimmung ihrer Stellung in der Kulturge schichte des Ostkarpatenraumes geleistet (*K. U. Bernjakovič, M. F. Potušnjak, S. I. Penjak, E. A. Balahuri, U. I. Bidzilja*).⁵⁵⁻⁶¹

Bedeutende Erfolge erlangten sowjetische Archäologen in der Erforschung früheisenzeitlicher Kulturhinterlassenschaften in der Karpatoukraine, die chronologisch in zwei Etappen aufgegliedert wurden. In die erste gehören Siedlungen in Užhorod, Dravcy, Vinohradovo, Šalanki wie auch die Burgwälle von Ardanovo, Šelestovo, Solotvino u. a., die der Gáva-Holi hrady-Gruppe aus dem 11.—8. Jh. v. u. Z. zugesprochen wurden (*F. M. Potušnjak, G. I. Smirnova, E. A. Balahuri*).⁶²⁻⁷³ In die zweite Etappe entfallen die Hügelgräberfelder von Bilki, Kołodnoe, Holubincy, Čornýj Potok, Dunkovicja und die Siedlungen von Malý Heevcy, Djakovo, Korolevo u. a., die wieder der Kuštanovice-Kultur aus dem 7.—3. Jh. v. u. Z. zugewiesen wurden (*G. I. Smirnova, K. U. Bernjakovič, M. J. Smiško, F. M. Potušnjak, I. I. Popovič*).⁷⁴⁻⁸⁷

Das letzte Viertel des 1. Jahrtausends v. u. Z. füllen in der Karpatoukraine Fundstellen der Latène-Kultur aus, die von *U. I. Bidzilja* untersucht wurden. Bis jetzt kennt man hier aus der Zeit dieser Kultur 40 Siedlungen, fast 20 Hügelgräber und Dutzende von Depots, die Werkzeuge, Zierat und Münzen enthielten. Besonders beachtenswert ist die Entdeckung eines Eisen gießereizentrums in Novo-Klinovo (Bez. Vinohradovo). Ein kennzeichnender Zug der latènezeitlichen Fundstellen der Karpatoukraine ist das Festhalten an Traditionen der Kuštanovice Kultur (Totenverbrennung, Unterbringung des Leichenbrandes in Urnen und Errichtung von Hügelschüttungen über ihnen, oberirdische Häuser und Grubenwohnungen usw.), wobei in der materiellen Kultur zugleich auch Einflüsse der mitteleuropäischen keltischen Zivilisation beobachtet werden können.^{88, 89}

Nach dem Untergang der keltischen Zivilisa

tion in Mitteleuropa zu Beginn unserer Zeitrechnung schuf die Bevölkerung der Karpatoukraine neue Formen der materiellen Kultur, die in die Fundamente der karpatischen Hügelgräberkultur (Iza I, Iza II, Vinohradovo, Horbki, Velikaja Palad') aus der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. übernommen wurden (*M. J. Smiško, S. I. Penjak, U. H. Kotihoroško*).^{105, 106}

In den 30 Jahren des Bestandes des Sowjetregimes wurde der Erschließung slawischer und altrussischer Fundstellen viel Aufmerksamkeit zugewandt. Zur Zeit sind in der Karpatoukraine etwa 50 Fundstellen (Siedlungen und Gräberfelder) der Altslawen erfaßt. Es wurden ihre sozial-ökonomischen und kulturellen Eigentümlichkeiten untersucht und die grundlegenden Besiedlungsetappen des ostkarpathischen Gebietes mit Slawen bestimmt, miteinbezogen die Karpatoukraine (*K. V. Bernjakovič, F. M. Potušnjak, S. I. Penjak, U. H. Kotihoroško*).^{107–108}

Die Forscher reihen die Träger der slawischen Kultur in der Karpatoukraine zu ostslawischen Stämmen, den Weißkroaten, die eine der Komponenten des altrussischen Volkes gebildet haben (*M. J. Smiško, V. I. Bidzilja, S. I. Penjak, I. M.*

Grančak, M. M. Lelekač, I. M. Šekera u. a.)^{105, 106}

Seit Ende der sechziger Jahre wandte man mittelalterlichen Burgen und mittelalterlichen Architekturen der Karpatoukraine besonderes Augenmerk zu. Die Forscher (*P. A. Rappoport* und *P. P. Sova*) erfaßten kartographisch sämtliche Befestigungsanlagen des karpatoukrainischen Gebietes, die jedoch noch nicht archäologisch erschlossen wurden.^{107, 108}

Während der 30-jährigen archäologischen Forschungsarbeit in der Karpatoukraine sammelte sich eine Menge wertvoller Angaben über die einstige Geschichte des Landes an. Doch trotz alldem verbleiben noch viele Aufgaben, von deren Bewältigung in vieler Hinsicht die Entfaltung der Archäologie des karpatoukrainischen Gebietes abhängt. Dies betrifft vor allem Fragen über den Ursprung der Kulturen, über die konkreten Formen der Struktur und der gegenseitigen Beeinflussung der ethnischen Gemeinschaften, ferner über die Schaffung von kulturhistorischen Bereichen und Gruppen im besprochenen Gebiet. Zu diesen Problemen gehören auch unaufgeklärte Fragen der Paläoökonomik und Anthropologie der Karpaten.

KULTOVÝ OBJEKT A HROBY Z DOBY LATÉNSKEJ V PALÁRIKOVE

JOZEF PAULÍK — LEV ZACHAR

(Archeologický ústav Slovenského národného múzea, Bratislava)

Mohyla v Palárikove (okr. Nové Zámky) sa nachádzala na najvyššom mieste mierne vyvýšenej duny, pretiahnutej v smere SZ—JV, v polohe Kopcová remíza, južne od železničnej trate Bratislava—Budapešť (obr. 1 a 2). Jej vrchol tvoril bod s nadmorskou výškou 119,07 m. Výskum mal záchranný charakter, pretože vedenie miestneho JRD plánovalo kopec rozhrnúť buldozérom. Mohylu zameral už dávnejšie Š. Janšák (obr. 3).¹ Ako stredový bod pri novom zameraní objektu sme zvolili najvyšší bod mohyly, cez ktorý boli vytyčené dve hlavné osi — S—J a V—Z. Mohyla mala priemer okolo 40 m.

Výskumné práce Archeologického ústavu Slovenského národného múzea na mohyle sa začali roku 1972. Po prerezaní objektu sondou S—J, prechádzajúcou stredom mohyly (obr. 4: 1/72), a sondou V—Z, kolmou na ňu (obr. 4: 2/72), bola buldozérom odstránená južná polovica objektu (obr. 5: 1). V spomenutom roku sa zistilo, že mohyla bola navŕšená v mladšej dobe bronzovej a stredový výsek v jej severnej polovici umožnil odkryť popri iných nálezových celkoch obrys neúplne zachovanej hrobovej komory s kolovými jamami na dvoch protiľahlých kratších stranách (objekt II/72), v ktorej sa našli nepatrné, avšak datujúce zlomky keramiky (HA₁ — karpatská velatická kultúra).² Mohyla bola v mladšej dobe bronzovej kenotafom. Už roku 1972 sa približne v strede mohyly zistila zhruba lievikovitá etážovitá jama s oválnym pôdorysom, zapustená až do piesočnatého podložia (v jame bola početná laténska keramika). Jamu sme pôvodne považovali za jeden z niekoľkých zásahov z mladších i starších období, ktorých cieľom bolo najpravdepodobnejšie „preskúmanie“ a vykradnutie centrálnej časti objektu.³ Po odkrytí hrobov z doby laténskej v severozápadnej časti objektu (roku 1973) takáto interpretácia jamy neobstojí; išlo tu najskôr o súveký kultový objekt. Treba ešte

podotknúť, že do plášta mohyly boli zapustené stredoveké i novoveké ohniská, obilné i odpadkové jamy a niekoľko chát, pričom nálezové okolnosti v niektorých z týchto objektov poukazovali na magické, resp. čarodejnícke novoveké úkony. V juhovýchodnej štvrtine jamy sa napokon zistilo menšie novoveké pohrebisko (alebo jeho časť: priestor mimo plášta mohyly týmto smerom neboli preskúmaný), na ktorom sa zistili isté rituálne zvláštnosti, ktoré súviseli najskôr so spomenutými magicko-kultovými úkonomi.

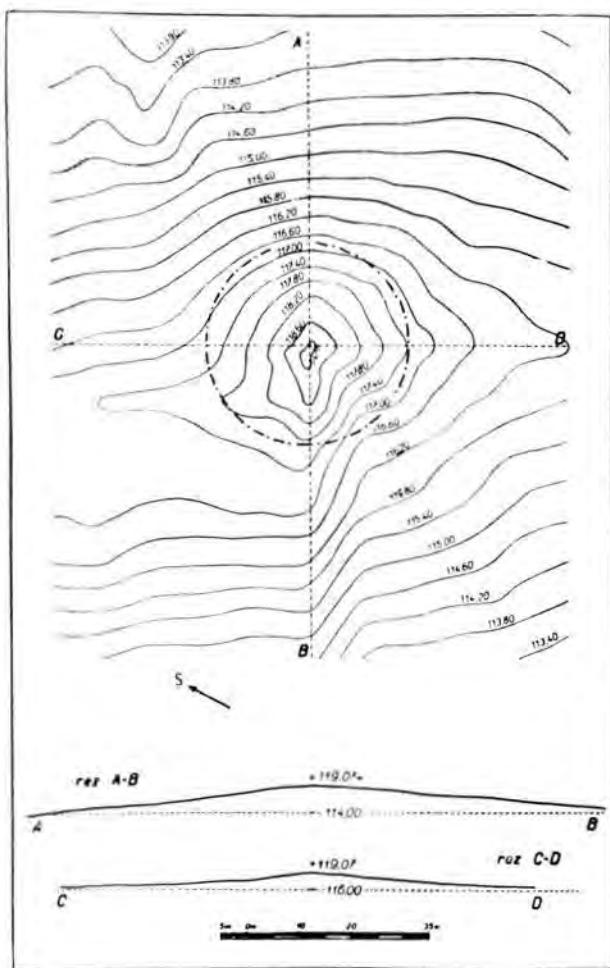
Už roku 1972 sa na štyroch koncoch sondy S—J i V—Z ukázala na piesočnatom podklade priekopa ohraňujúca mohylu. Na dnešnom povrchu terénu nebola priekopa v čase výskumu viditeľná; pri jej podrobnejšom preskúmaní sa však zistilo, že ide zhruba o kruhový útvar s vnútorným priemerom asi 35 m, široký asi 4 m a hlboký približne 2 m (obr. 4: e). Pomerne pravidelný prie-

Obr. 1. Palárikovo II — mohyla. Situačný plán náleziska s vyznačením polohy mohyly.

Obr. 2. Palárikovo II – mohyla. Celkový pohľad na mohylu pred výskumom (od juhozápadu).

Obr. 3. Palárikovo II – mohyla. Vrstevnicový plán mohyly s vyznačením ohraničenia jej obvodu pred výskumom. (Š. Janšák.)

rez prickopy v podobe písmena V sme zachytili pri úpäti mohyly na štyroch svetových stranach. Podľa profilov mohyly sa dalo usudzovať, že jej staršia centrálna časť bola navŕšená v mladšej dobe bronzovej (\varnothing ca 26 m, obr. 4: d). Prickopa súvisela s dodatočným navŕšením mohyly v ča-

soch tureckých nájazdov. Vtedy bola na nej vybudovaná pravdepodobne strážna veža — pozorovateľňa. Pri výskume mohyly neprekážala na nálezisku práca buldozéra, ba naopak, iba pomocou stroja sa získal v pomerne krátkom čase ucelený obraz o význame mohyly od jej postavenia po dodatočné navišenie a potom takmer po súčasnosti.

Okrem objektov známych už z prej výskumnnej sezóny (stredoveké a novoveké obilné jamy, ohnišká, chaty) sa roku 1973 v severnej polovici mohyly pod mladšími násypmi príšlo na hroby z doby laténskej. Hrobové celky sa nachádzali na úpäti mohyly, na vnútornej strane priekopy (kostrový hrob 1 a 2, žiarový „hrob“ 3 a hrobu podobný objekt 4) i mimo nej (kostrový hrob 5 [obr. 4: 1—5]). Ich rozmiestenie pri krátkom oblúku priekopy (úsek SSV až SZ) poukazuje na skupinové pochovávanie; prevládajú kostrové hroby (1, 2, 4 [?], 5). Celok obsahujúci spálené kosti sa zistil iba jeden (žiarový „hrob“ 3 — obr. 4: 3).

Ak nejde o výbežok väčšieho pohrebiska, predstavujú odkryté hroby samostatnú skupinu, ktorá jednak v súvise s kultovým objektom v strede mohyly, jednak svojím charakterom predstavuje na juhozápadnom Slovensku doteraz nepoznaný typ skupinového pochovávania.⁴ Aj v prípade, ak by takéto celky boli súčasťou väčšieho pohrebiska, zvláštna poloha, ich zoskupenie, svojrázna náplň a tvar by dovoľovali označiť ich azda za hroby zvláštnej vrstvy keltskej spoločnosti, najskôr knázov-druidov.⁵

So zreteľom na keltské pohrebisko odkryté v katastri obce Palárikovo v polohe Dolné Križovany,⁶ lokalitu označujeme ako Palárikovo II.

Text práce členíme na tieto časti:

- I. Opis objektov a nálezov;
- II. Zhodnotenie nálezového komplexu z doby laténskej;
- III. Rozbor materiálu a datovanie;
- IV. Kultové miesto a jeho význam v keltskom osídlerí juhozápadného Slovenska;
- V. Záver.

I. Opis objektov a nálezov

A. Keltský kultový objekt na mohyle z mladšej doby bronzovej

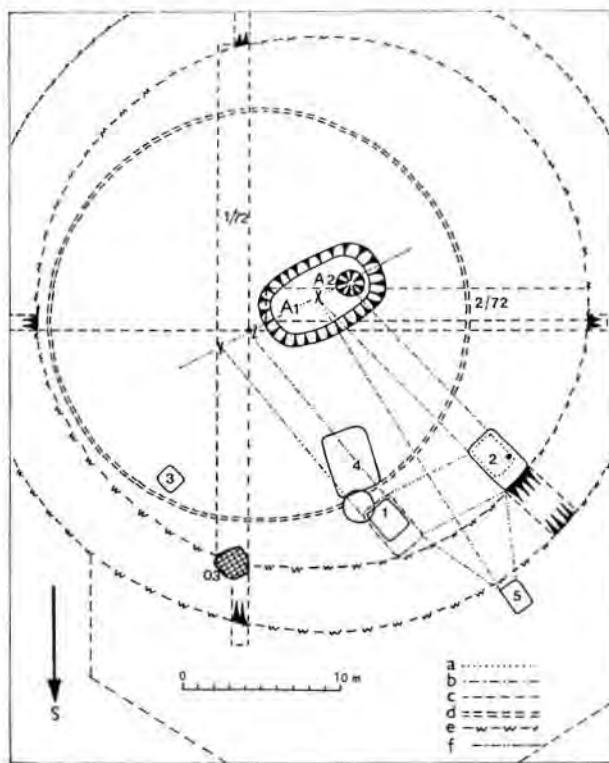
Paralelne s osou Z—V, vo vzdialenosťi 60 cm južne od jej západnej polovice, bola ešte pred zachytením profilu Z—V (t. j. pred odstránením južnej polovice mohyly) vy-

hlbená sonda 2/72 s rozmermi $20,2 \times 2$ m (obr. 4). Pri jej južnej stene, vo vzdialosti 6 m od stredového bodu, ukázala sa v pieskovom podloží v juhozápadnej štvrtine mohyly oválna jama s rozmermi $2,10 \times 1,80$ m, hlbočka 1,20 m, dlhšou osou orientovaná v smere V—Z (obr. 4: A2, obr. 8). Po zistení obrysov jamy na podloží (aby sa dali zachytiať, urobil sa pri nej južným smerom menší výsek do kubatúry mohyly) a po vyzdvihnutí jej obsahu sa zistilo, že ide o pomerne pravidelný objekt s lievikovitým profilom a so schodovite upravenou stenou na východnej strane. Zásyp jamy (profil A1—B1, obr. 8: A) prezrádzal, že bola zasypaná postupne; v základnej tmavočiernej výplni sa pomerne husto vyskytovali tenké vrstvičky piesku s vodorovnými alebo mierne šikmými úložnými hladinami. Vo výplni jamy sa v rôznych hlbkach našli črepy laténskej keramiky, zlomok železného predmetu a fragmenty ľudských a zvieracích kostí.

Zhodnotením vrstiev v severnom a južnom profile sondy 2/73, ako aj v profile spomenutého úseku v blízkosti jamy sa zistilo, že jama patrí k väčšiemu objektu s oválnym pôdorysom (A1), medzi stenami ktorého (v hornej časti boli lievikovité) a hou sa nachádzala pomerne vodorovná, v strede miestami mierne prehĺbená plocha (obr. 6: A1). Pri dne bola jama vyplňená do výšky 15–30 cm žltými, viac či menej vodorovnými vrstvičkami piesku, medzi ktorými boli tenké pruhy tmavšej hnedej pôdy. Aj z tejto časti jamy sa získalo niekoľko črepov z doby laténskej. K zisteniu celkového vzhľadu etážovitej jamy prispelo zachytenie príslušných častí profilu Z—V (obr. 5: 1), na ktorom sa ukázalo, že lievikovitý zásah západne od novodobého pokusu o „preskúmanie“ objektu z obdobia druhej svetovej vojny (obr. 6: Z) preskáva severnú okrajovú časť jamy (obr. 5: 2). Výplň tejto časti, v ktorej sa našli opäť ojedinelé črepy laténskej keramiky, bola potom z profilu Z—V vyzdvihnutá. Zachytený priebeh jamy na tomto mieste a zistené profily v sone 2/72 i v susednom úseku umožnili kreslovú rekonštrukciu objektu (obr. 6).

Aj horná polovica objektu mala oválny, avšak pretiagnutý pôdorys s rozmermi $8,4 \times 4,9$ m. Miestami boli steny pri dne až do výšky 50 cm zvislé. Dno hornej časti etážovitej jamy sa nachádzalo v hlbke ca 1,6 m, objekt bol teda hlbočok okolo 2,8 m. Horná časť, na rozdiel od spodnej časti, mala odlišnú orientáciu — SV—JZ. Spodná jama sa nachádzala v blízkosti juhozápadnej kratkej strany a medzi oboma bola viac-menej vodorovná plocha, v prostredku miestami prehĺbená. Táto plocha bola miestami zahľbená až do pôvodnej černozeme, resp. kultúrnej vrstvy nad hou (mladšia doba bronzová). Do severovýchodnej okrajovej časti objektu zasahovala už spomenutá jama — zásah z nedávnej minulosti (obr. 6: Z). Ako vidieť na rezoch A—B a C—D (obr. 7), „lievikovité“ steny oboch základných zložiek objektu (hornej a spodnej časti) mali v čase výskumu zhruba rovnaký sklon, no domnievame sa, že steny jamy A1 boli pôvodne zvislejšie. K tejto domienke a k schodovite členenej partií spodnej jamy sa vrátim pri interpretácii celku.

Opisaný objekt v strede mohyly, považovaný spočiatku za jeden z pokusov o jej vykradnutie predstavuje pomerne pravidelný dodatočný útvar, datovaný jednoznačne do doby laténskej. Ako taký dá sa interpretovať aj sám osobe, no najmä v súvisie s hrobmi nezvyčajného charakteru v severnej polovici mohyly (výskum 1973), ako kultový objekt. Postupne zasypávanie spodnej časti etážovitej

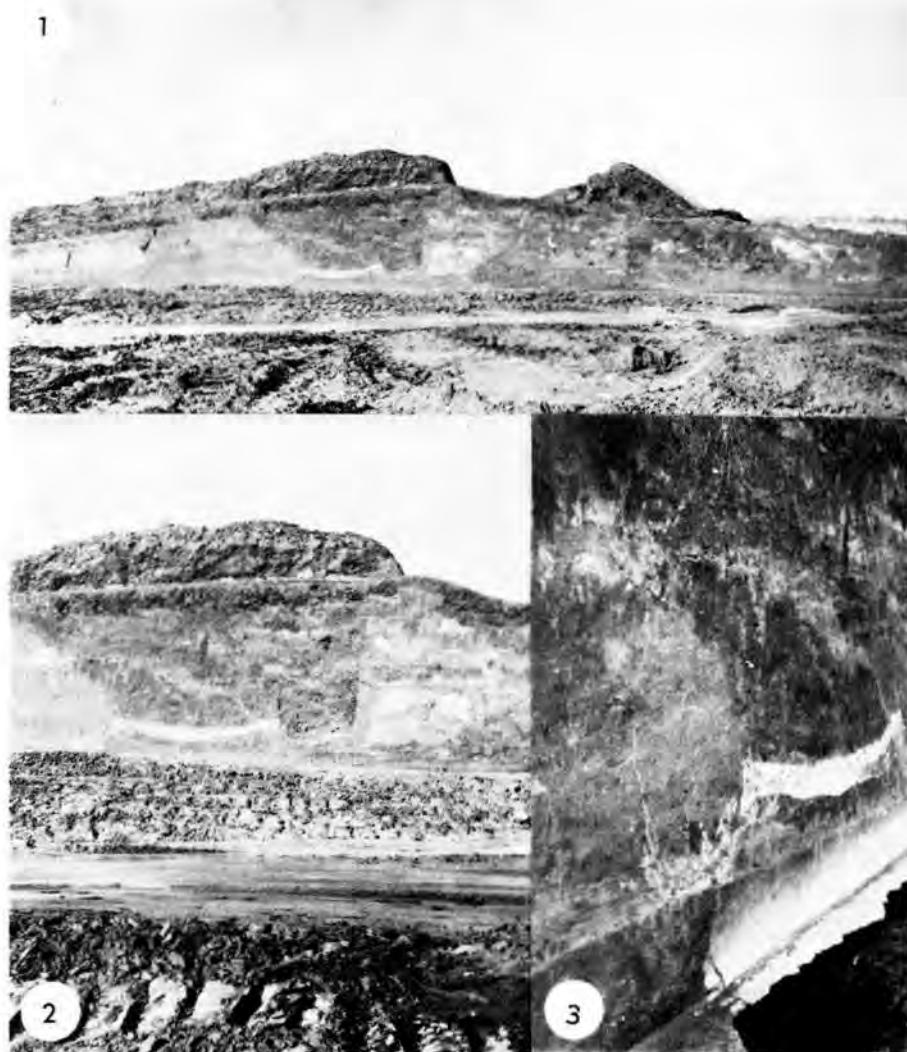

Obr. 4. Palárikovo II — mohyla. Laténsky nálezový komplex na mohyle. A1, A2 — kultový objekt; 1, 2, 5 — kostrové hroby; 3 — žiarový „hrob“; 03 — stredové ohnisko s nálezmi laténskych črepov; a — priebeh spodnej časti etážovitej jamy v hrobe 2; b — predpokladaný priebeh hornej časti etážovitej jamy hrobu 1; c — križné sondy na mohyle; d — priebeh obvodu mohyly z mladšej doby bronzovej; e — priekopa okolo novovekej strážnej veže; f — zvýraznenie vzájomného vztahu kultového objektu a kostrových hrobov.

jam (A2) svedčí pravdepodobne o tom, že v čase, keď plnila svoju funkciu, bola táto časť objektu otvorená, nemohol byť teda v nej zapustený a upevnený nejaký stĺp alebo stlpovitý predmet. O úprave prístupu k dnu jamy by sa dalo uvažovať podľa schodovite upravenej východnej kratkej steny, no výskumom sa nezachytíl primárny vzhľad objektu. Ak predpokladáme, že isté obrady sa konali priamo v objekte, s orientáciou „schodov“ je zhruba v súlade aj dlhšia os väčšej vodorovnej plochy medzi jeho spodnou a hornou polovicou. Pokial ide o tvarovú súvislosť objektu s hrobovými celkami, možno poukázať jednak na princip etážovitého členenia, jednak na to, že v hroboch (2, 5, 1 [?]) i v jame je spodná vyhlbená časť posunutá k jednej z kratších strán. Oválny tvar a odlišná orientácia kultového celku môže byť i z tejto stránky dokladom rozdielnej funkcie. Ak sa napokon vezme do úvahy poloha lokality v širšom poňati (na okolí dunovej vyvýšeniny bol až do nedávna z troch strán močiar) i v užšom rámci (išlo o ďaleko viditeľnú dominantu), získavame o „výnimkonosti“ náleziska ďalšie faktury, ktoré podčiarkujú — hoci nepriamo — kultový ráz palárikovskej mohyly v dobe laténskej.

Opis nálezov

Podľa polohy nálezov možno získaný materiál rozdeliť do troch skupín (A, B, C):

Obr. 5. Palárikovo II – mohyla. 1 – celkový pohľad na profil Z–V; 2, 3 – pohľady na kultový objekt z doby laténskej v profile Z–V.

A. Črepy z hornej časti etážovitého objektu (A1):

1. Okrajový črep z menšej miskovitej nádoby so zosilneným a zaobleným ústím, vyrobenej na kruhu, farba žltosivá; rozmery 5.5×4.2 cm (obr. 20: 2).

2. Črep zo spodnej časti tela nádoby s lešteným povrchom, vyrobenej na kruhu, farba čierna; rozmery 4.5×3.8 cm.

3. Dva črepy z hrubostennej hrncovitej nádoby s nepravidelným hladeným povrhom, vyrobenej v ruke, farba žltosivá.

B. Nálezy na dne jamy:

4. Okrajový črep z veľkej hrncovitej nádoby so zosilneným zaobleným ústím, vyrobenej v ruke; pod okrajom je nepravidelné rytá kľukatka, v medzipriestoroch s vkolovanou výzdobou (s nepravidelné členenými krúžkami); povrch nerovný, mierne hladený, farba svetlohnedá, materiál premiešaný s drobnými kamienkami; rozmery 10×8.2 cm (obr. 20: 1).

C. Nálezy zo spodnej časti etážovitého objektu (A2):

5. Okrajový črep z dvojkónickej vázy s výrazne von

prehnutým, zosilneným a zaobleným ústím; povrch je hladený, s hladenými lesklými stopami po vytáčaní na kruhu; farba popolavosivá; rozmery 9.7×8 cm (obr. 20: 3).

5a. Črep z rozhrania hrdla a tela z tejto nádoby; rozmery 4.9×5 cm.

6. Okrajový črep zo situlovitej nádoby so zosilneným zaobleným ústím, hrdlo je oddelené od tela vodorovným žliabkom; farba čierna, povrch leštený; rozmery 4.5×4.8 cm (obr. 20: 4).

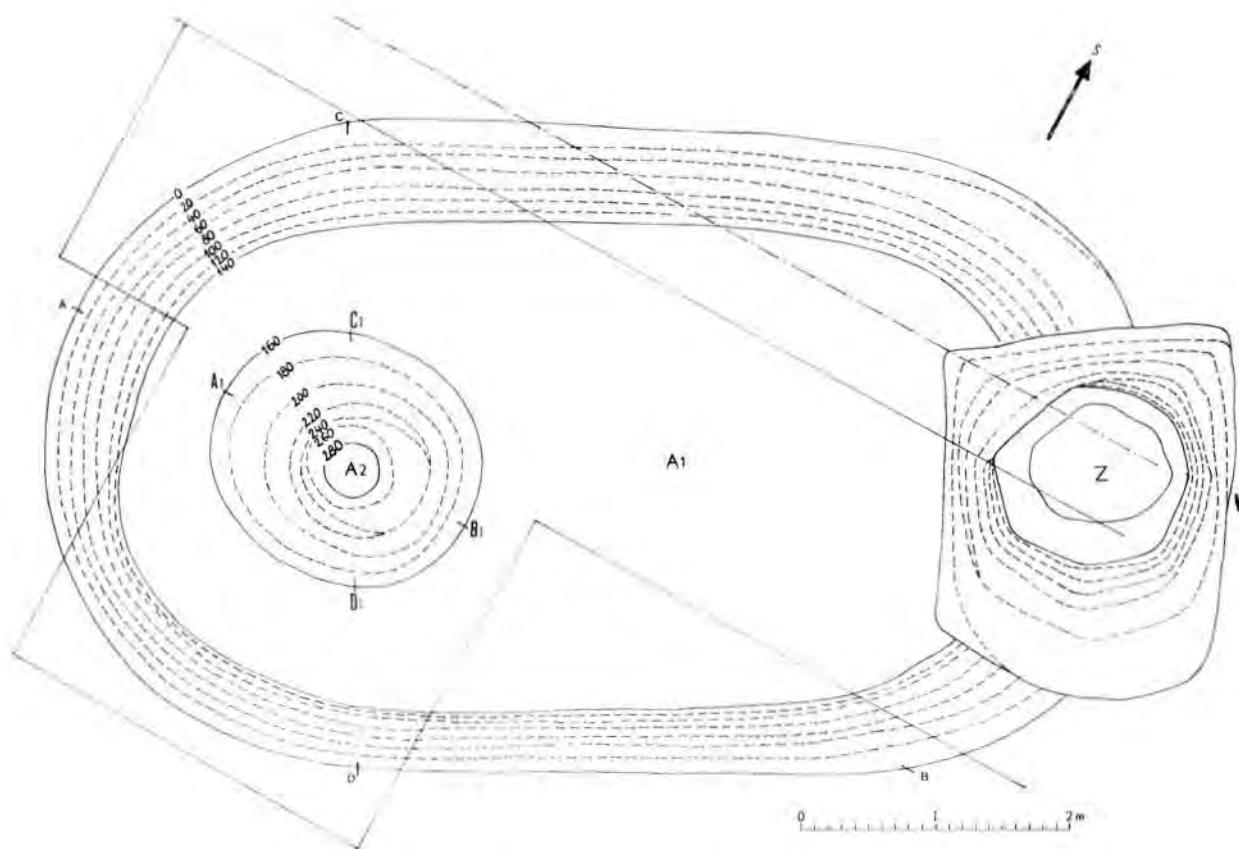
7. Okrajový črep a tri črepy z tela nádoby so zaobleným ústím, farba čierna.

8. Črep z tela malej situlovitej nádoby, na povrchu jemne zvisle hrebeňovanej, vyrobenej z materiálu s prímesou grafitu; rozmery 3.3×3.7 cm (obr. 20: 5).

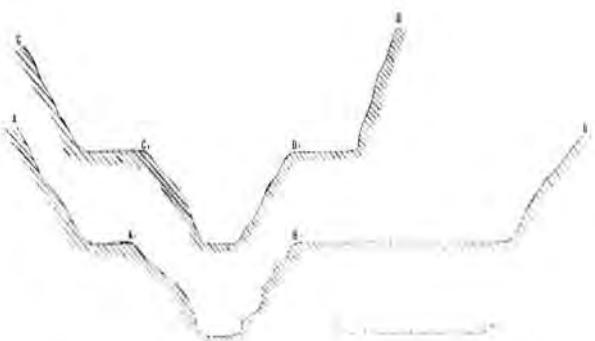
9. Črep z tela tenkostennej nádoby s poškodeným povrhom, farba čierna; rozmery 6.6×5.8 cm.

10. Dva črepy z tela tenkostennej nádoby s hladeným povrhom, farba tmavosivá.

11. Tri črepy z tela tenkostennej nádoby s hladeným povrhom, farba tmavosivá.

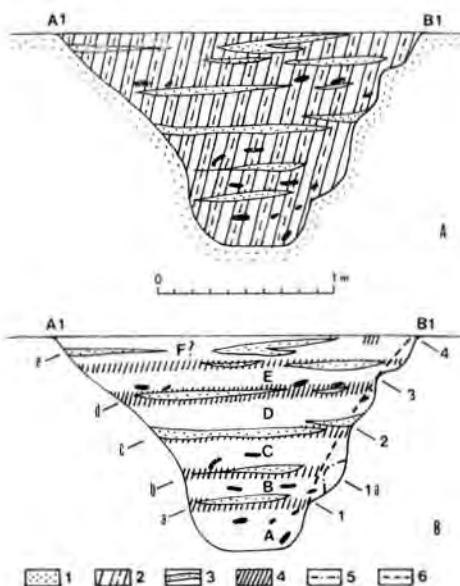
Obr. 6. Palárikovo II — mohyla. Rekonštruovaný vrstevnicový plán keltského kultového objektu v strede mohyly (A1, A2) s novovekým zásahom (Z).

Obr. 7. Palárikovo II — mohyla. Rezy A-B a C-D kultovým objektom.

B. Hroby a iné objekty na úpäti mohyly

Pri vnútornom priebehu stredovekej priekopy, odkrytej buldozérom, prišlo sa spočiatku na dve veľké jamy zhruba obdĺžnikového pôdorysu, orientované približne v smere JV—SZ. Svojou výplňou na úrovni piesočnatého podložia i nižie (sivá pôda premičaná s hrudkovitým pieskom) lišili sa od ostatných odkrytých objektov pod pláštom mohyly. Po vyzdvihnutí ich obsahu sa ukázalo, že ide o latenske kostrové hroby. Najprv opíšeme tieto hroby (1 a 2), potom hrob 5, ďalej súveký, avšak čo do charak-

Obr. 8. Palárikovo II — mohyla. Profil spodnej časti etážovitej jamy v strede mohyly (A2). A — situácia zachytená v teréne; B — kresbová rekonštrukcia po stupňovom zanášaní jamy A2. 1 — pieskové podložie; 2 — hnedaštá pôda; 3 — vodorovné vrstvy piesku; 4 — predpokladaný priebeh intencionálneho zasypávania objektu; 5 — odstránený „schod“; 6 — pôvodný priebeh severovýchodnej steny jamy A2.

Obr. 9. Palárikovo II — mohyla. Hrob 1. Pohľad zo severozápadu.

teru problematiky Žiarový celok — „hrob“ 3, a napokon časove i kultúrne neistý celok — „hrob“ 4.

Hrob 1 (obr. 9 a 10)

V hlbke ca 1,5 m pod pláštom mohyly (t. j. na úrovni písočnatého podložia) sa črtal pôdorys obdĺžnikovej jamy so zaoblenými rohmi, s rozmermi $2,6 \times 1,8$ m, orientovanej dlhšou osou v smere JV—SZ. Východný roh hrobovej jamy bol oblúkovite preseknutý mladším zásahom, ktorý sa zafarbením zreteľne odlišoval od výplne hrobu (tmavocierna, na dotyk mastná pôda — časť novovekej obilnej jamy. 2/73). Po vybrati obsahu hrobu, ktorého pomerne rovné dno sa nachádzalo v hlbke 25—30 cm od podložia, zistili sa pozdĺž juhovýchodnej steny, čiastočne aj pri juhovýchodnej stene a pri južnom rohu zvyšky pôvodného vydrevenenia (zotleté drevo, v blízkosti dna miestami súvislejšie, inde prerusované — obr. 10: e). Charakter tohto obloženia sa nepodarilo bližšie určiť.

V hrobe bola rozrušená kostra ženy s kôpkou kostičiek azda nedonoseného dieťafa alebo novonarozeniatka (obr. 10: X). Mimo polohy J (lavé rameno — obr. 10: J) nedalo sa v uložení kostry zistiť nijaké anatomické usporiadanie; kosti sa nachádzali rozhadzané, miestami akoby na kôpkach (polohy Y, Z), v polohe Y sa tesne vedľa seba našli mandibula a krížna kost. Stavce a rebrá boli porozhadzované takmer na celom dne hrobovej jamy. V ojedinelých prípadoch sa na kostiach končatín zistili stopy zelenkastej patiny (poloha J1). Osobitne ležala zvieracia lebka (poloha K1), ďalšie zvieracie kosti boli však premiešané s ľudskými kostami; v polohe K2 sa nachádzali iba zvieracie kosti. Čiastočne správne anatomicky uložené časti kostry predstavoval iba spomenutý nálezový komplex pri juhovýchodnej stene objektu (poloha J), kde bola

ako by pohodená alebo voľne ponechaná ľavá ruka spolu s niektorými šperkmi.

Keramika sa sústredovala (okrem nickofských črepov) výlučne v severozápadnej polovici hrobu. Dve nádoby boli pravdepodobne v pôvodnom uložení (A, B), črepy z ostatných nádob (výnimka C?) sa našli roztrúsené a iba miestami vytvárali menšie skupinky.

V opise nálezov z tohto hrobu i z ďalších celkov súhlasí označenie predmetov číslicami a písmenami s ich označením na detailných plánoch. Keramika je označená v opise i na plánoch veľkými písmenami. Pridržiavame sa pôvodného označenia nálezov počas výskumu, preto sa vyskytuje i duplicitné čislovanie s písmenovým odlišením (napr. 6a, 6b, 6c).

Opis nálezov

1. Lignitový náramok kruhového, mierne stlačeného tvaru s oválnym, nepatrne hraneným prierezom: $\varnothing 7,1$ (8,6) $\times 6,6$ (8) cm (obr. 21: 5).

2. Lignitový náramok kruhového tvaru s oválnym, mierne hraneným prierezom: $\varnothing 5,5$ (6,7) cm (obr. 21: 1).

3. Bronzový kruh zo šiestich hladkých oválnych, sedielkovite odsadených puklíc, zložený z dvoch častí (5 + 1 puklica) so šarnierovým uzáverom: $\varnothing 5,1$ (9,1) $\times 5$ (9) cm. \varnothing puklie 2,3 cm (obr. 21: 7).

4. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým oblúkovitým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); pätku je zdobená profilovanou guľkou a svorkou pripojená roztepaným hrotom pod vrchol lúčika, svorka je zdobená trojuholníkovým ornamentom; d. 4 cm (obr. 21: 3).

5. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); pätku je zdvojená dvoma profilovanými. Šikmo ryhovanými guľkami a mierne otvorenou svorkou manžetovite pripojenou na stred lúčika; d. 4,4 cm (obr. 21: 2).

6a. Tri zlomky železnej drôtenej spony spojenej konštrukcie; zachovala sa časť vinutia (2 + 2 závity, vnútorná tetiva) so zvyškom lúčika, časť zachycovača so zvyškom ihly a zlomok ihly; d. zlomkov 4,2, 4,5 a 3,3 cm (obr. 21: 8).

6b. Zlomok dvoch koróziou spojených železných drôtených náramkov; $\varnothing 5,1$ cm (obr. 21: 9).

6c. Koróziou deformovaný zlomok železa; d. 3,6 cm (obr. 21: 4).

7. Hladká oválna puklica na pásovej osi z bronzového drôtu; š. 4 cm, v. 2,3 cm (obr. 21: 6).

A. Amforovitá široká miska so zosilneným, von vyhnutým zaobleným okrajom a hrndlom oddeleným od tela plastickým prstencom nad najväčším vydutím; dno je od tela prstencovite odsadené; farba tmavohnedá, miestami so svetlejšími škvŕnami; v. 23,2 cm, \varnothing ústia 26,4 cm, \varnothing dna 13,3 cm (obr. 22: 3).

B. Flášovitá nádoba s von vyhnutým zosilneným, zaobleným a mierne previsnutým okrajom, hrndl je zdobené v najužšej časti a nad najväčším vydutím plastickým prstencom, pod ktorým je v kolkovala výzdoba zo sústredných krúžkov, usporiadana do trojuholníkov, a pod ňou vodorovný pás v kolkovala krúžkov; farba čierna; v. 42,2 cm, \varnothing ústia 19,2 cm, \varnothing dna 14 cm (obr. 22: 4).

C. Miska so zosilneným, von vyhnutým a zaobleným okrajom, odsadeným od tela nad vydutím plastickým prstencom, dno je od tela prstencovite odsadené, v strede

Obr. 10. Palárikovo II – mohyla. Pôdorysný plán hrobu 1. A–C – keramika; J – anatomicky správne uložená ľavá horná končatina; K1 – kost so stopami zelenkastej patiny; K2 – sústredené zvieracie kosti; X – kosti dielata na kôpke; Y, Z – sústredené ľudské kosti; 1–3 – prílohy v pôvodnom uložení; 4–6a–c – roztrúsené prílohy; a – pôdorys spodnej, výskumom zachytenej časti etážovitej jamy; b – predpokladaný priebeh hornej časti etážovitej jamy; c – ohranenie nálezových skupín; d – doplnenie nádob v pôvodnom uložení; e – zvyšky zotletého dreva z rozrušeného vydrevenenia spodnej časti etážovitej jamy; f – kosti; g – keramika.

dna je omfalos; farba sivočierna, povrch hladený; v. 10 cm, \varnothing ústia 24,3 cm, \varnothing dna 10,3 cm, \varnothing omfala 0,5 cm (obr. 22: 1).

D. Horná časť nízkej dvojkónickej nádoby so zosilneným, vodorovne von vyhnutým a mierne previsnutým okrajom, nízke hrdlo je v najužšej časti zdobené plastickým prstencom; v. 20 cm, \varnothing ústia 14,3 cm (obr. 22: 2).

E. Črep z podhrdlia a vydutia dvojkónickej nádoby; na jednom z nich je zvyšok plastického prstencu, ktorý oddeľoval telo od hrdla; povrch hladený s vleštenými vodorovnými pásmi, farba čierna (obr. 29: 1E).

Pre bližšiu charakteristiku porušenia objektu sa zdajú byť dôležité najmä dve skutočnosti: 1. K prehádzaniu kostro došlo v čase, keď spojenie jednotlivých kostí vä-

zivom bolo už takmer úplne uvoľnené (ojedinelú výnimku predstavuje nálezová situácia v polohe J, kde bolo celé rameno, avšak bez prstov). 2. O istom stupni vykradnutia objektu svedčí azda nález pod čís. 7 (obr. 21: 6), t. j. jedna puklica z puklicového kruhu, v objekte v úplnosti nezastúpeného.

Vychádzajúc z uvedených pozorovaní možno azda predpokladať, že a) k porušeniu objektu došlo v čase, keď bolo telo pochovanej ženy už značne zotleté; b) rozhádzanie kostry malo magicko-kultové pozadie. Do akéj miery súviselo s týmto úkonom aj vybratie väčšej časti príloh a hodnotnejších súčasťí odevu (aj jednej nádoby – pozri nižšie), patri už k inému okruhu otázok.⁷

Hrob 2 (obr. 11–14)

Vo vzdialosti 5,4 m juhozápadne od hrobu 1 črtali sa v piesčnatom podloží obrys väčšej hrobovej jamy, ktorá mala zhruba tvar obdĺžnika so zaoblenými rohmi s maximálnym rozmerom $3,6 \times 2,2$ m a bola orientovaná v smere JV–SZ. Výplň bola podobná výplni hrobu 1. tvorila ju sivá pôda premiešaná s drobnými a väčšími hrudkami piesku, resp. ilovitej pôdy. V západnom rohu bola v horných vrstvach (hlbka 0–40 cm) kompaktnejšia piesčitá vrstva. Po dosiahnutí 60 cm hlbky od úrovne piesčnatého podložia sa vo výplni objavili pásky zotletého dreva, predstavujúce dosť pravidelný obdĺžnik s mierne dovnútra prehnutými dlhšími stranami s rozmermi ca $2,70 \times 1,30$ (1,45) m (obr. 14: b). Obdĺžnik sa nachádzal pri juhovýchodnej kratšej stene hrobovej jamy (v jej strede) a tvorila ho hnedastá, 2–3 cm hrubá vrstvička. V západnom rohu tohto obdĺžnika sa zistilo v rovnakej hlbke niekoľko vodorovných vrstiev analogického zloženia, prebiehajúcich paralelne so severozápadnou kratšou stranou obdĺžnika (časť pôvodného pokrycia hrobovej jamy). V blízkosti juhovýchodnej dlhšej strany sa nad chodidlami neskôr odkrytého jedinca ukázala prázdna jama kruhového pôdorysu s priemerom 20 cm, hlboká ca 25 cm od úrovne schodovitého lomu stien hrobovej jamy, v ktorej bol pôvodne pravdepodobne drevnený kôl (obr. 11). Zatiaľ

Obr. 11. Palárikovo II – mohyla. Hrob 2. Pohľad do hrobovej jamy s obrysom vydrevenenia a kolovou jamou v hlbke 60 cm.

Obr. 12. Palárikovo II — mohyla. Hrob 2. Celkový pohľad na nálezovú situáciu zo severozápadu.

čo výplň hrobovej jamy v strede obdlžníka sa v podstate nelíšila od výplne nad ním (smerom k dnu pribudli k nej ďalšie nepravidelné usporiadane zotleté drevá z vklesnutého dreveného pokrytia hrobovej jamy), okolo obdlžníka sa v hĺbke 3—4 cm výplň stratila a pod ňou bola už pôvodná spraš. Výnimku tvoril pás pri severovýchodnej dlhšej strane jamy. Sledovaním obdlžníka tenkej vrstvy, predstavujúcej zvyšky vydoštenie spodnej časti etážovitej jamy, sa prišlo v hĺbke 110 cm na vydoštené dno objektu. Bočné vydoštenie pri severovýchodnej strane i pri južnom rohu klesalo šikmo dovnútra hrobovej jamy, ktorej dno malo rozmery $2,6 \times 1,7$ m. Išlo teda o vydoštenú etážovitú hrobku pokrytú doskami.

Interiér etážovitej hrobovej jamy vo vydrevenenej spodnej časti možno v súlade s jej orientáciou (JV—SZ) rozdeliť do dvoch základných častí, oddelených myšlenou čiarou vedenou v tomže smere stredom objektu. Zatiaľ čo v juhozápadnej polovici jamy sa nachádzala ľudská kostra, v severovýchodnej polovici bola keramika a zvieracie kosti (obr. 14). Výnimku tvorila miska F, položená zhruba do stredu jamy medzi zvieracie kosti a chodidlá pochovaného (obr. 14: F). Ľavá strana hrobovej jamy (A) slúžila teda na odpočinok a pravá (B) bola v hrobovom celku akousi „zásobárňou“. V tomto poradí opíšeme aj nálezovú situáciu.

A. Kostra ležala vo vystretej polohe s hlavou sklonenou na ľavú stranu, bola čiastočne strávená pôdou (najmä bedrová časť). Kosti boli veľmi krehké a pri vyzdvihovaní sa rozpadávali. Pri ľavej a pravej strane lebky, približne na úrovni ušných partí, sa našlo po jednej bronzovej spone (1, 8 — čísla súhlasia s číslovaním predmetov na obr. 14), v jednom prípade vsumutej čiastočne pod lebku (8). Vpravo od lebky, vo vzdialenosťi 25 cm, ležali pružinové nožnice (4) s troma bronzovými sponami (2, 3, 3a), dve z nich boli vedľa seba na nožničiach (2, 3) a jedna na druhej strane pod nimi (3a). Pod nožnicami sa našiel zlomok železného nákončia z opaska (16). Na rozhraní kľúčnej a ľavej ramennej kosti boli dve spony, jedna bronzová (6) a jedna železná (2a); v tejto polohe na opačnej strane sa našla iba jedna železná spona (5). Lignitový a železny náramok (9, 10) boli na spodnej časti ľavej ramennej kosti; na pravej laktovej kosti bol hladký otvorený bronzový náramok (12) a v podobnej polohe na opačnej strane o niečo nižšie bronzový puklicovitý náramok (11). V oblasti driečku sa nachádzali zvyšky refa佐véo pása (13) a nad chodidlami na oboch nohách puklicové nánožné kruhy (14, 15). Vedľa pravého ramena sa našiel dlhý predmet s listovitým hrotom (7, obr. 13) a vedľa spráchnivenej laktovej kosti zvieracia kost, uložená paralelne s ľudskou kostrou.

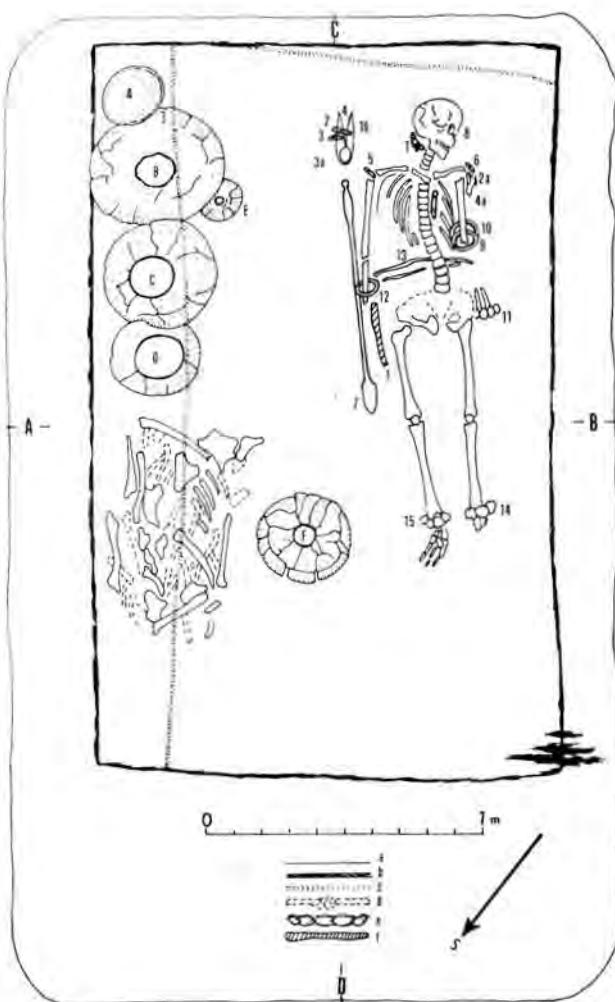
Obr. 13. Palárikovo II – mohyla. Hrob 2. Detailný pohľad na hornú časť kostry.

B. Nálezy v severovýchodnej polovici jamy boli uložené akoby úmyselne čo najďalej od kostry — až k severovýchodnej dlhšej stene. Vo východnom rohu bola tuhová súdkovitá nádoba (A), ústím obrátená šikmo k mŕtvemu. Vedľa nej pri severovýchodnej stene stáli veľké nádoby (B, C, D). Ústím k mŕtvemu bola naklonená aj šošovkovitá nádobka (E), čiastočne vsunutá pod nádobu B. Miska F mala — ako sme už spomenuli — odlišnú polohu; zato v tej istej linii ako predchádzajúce nádoby sa našli aj kosti z ošípanej, miestami viac-menej v správnom anatomickom usporiadani. Priestor pri severozápadnej kratšej strane (ide asi o štvrtinu hrobovej jamy) bol bez nále佐.

Pri porovnaní rozmerov spodnej vydoštenej časti jamy hrobu 2 ($2,6 \times 1,7$ m) s rozmermi hrobu 1 ($2,6 \times 1,8$ m) dochádzame k presvedčeniu, že v prípade hrobu 1 ide iba o zachytenie spodnej časti analogickej etážovitej jamy. Jej horná časť bola odstránená buldozérom a pretože sa na-

chádzala v plášti mohyly, nemohla sa odlišiť od okolitej pôdy, z ktorej bola mohyla navŕšená a ktorá tvorila výplň oboch hrobov. Ak bolo vnútorné usporiadanie porušeného hrobu 1 rovnaké, ako hrobu 2 (čo možno vzhľadom na celkovú príbuznosť inventára a blízkosť objektov oprávnenec predpokladaf), potom nálezová situácia v hrobe 2 bližšie osvetľuje aj stupeň porušenia hrobu 1. „Pohodená“ ruka pri juhovýchodnej stene hrobu 1 (poloha J) by bola potom jediná neporušená časť kostry, avšak celková situácia by svedčila súčasne o vysokom stupni rozrušenia keramiky, ľudskej kostry i zvieracích kostí.

Kým hrob 1 sa s veľkou pravdepodobnosťou dal určiť už v čase výskumu ako hrob ženy, pohlavie mŕtvoj v hrobe 2 zostało aj po antropologickom posudku nadálej neurčiteľné. Nálezy pri kostre poukazujú na muža (nožnice a predmet s listovito-kopijovitým hrotom) i na ženu (množstvo spôn, nánožné kruhy).

Obr. 14. Palárikovo II — mohyla. Pôdorysný plán hrobu 2. A-F — keramika; 1-15 — prílohy v hrobe; a — priebeh hornej časti etážovitej jamy na úrovni pieskového podložia; b — vydrevenie na dne spodnej časti etážovitej jamy (hrobovej komory); c — zošikmené vydrevenia hrobovej komory v hlbke 60 cm; d — zvieracie kosti v spodnom uložení; e — keramika; f — zvieracia košf pri mŕtvom.

Opis nálezov

1. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s vysokým omegovitým lúčikom, obojstranným vinutím (3 + 3 závity, vonkajšia tetiva) a profilovanou veľkou liatou vázičkovitou pätkou, natiahnutou na drôt a svorkovite pripojenou pri vrchole lúčika, ktorý je husto priečne ryhovaný; časť pri ústí zachycovača zdobí ryhami oddelený plytký žliabok a okraje stien zachycovača sú zvisle ryhované; okraj diskovitého článku pätky je pri pohľade zhora esovite tvarovaný a koncový vázičkovitý hrot má po stranach malý šošovkovitý výčnelok; d. 6,3 cm. v. 2,6 cm (obr. 23: 1).

2. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým oblúkovitým lúčikom (v strede mierne zhrubnutým) a s obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vonkajšia tetiva); priečne profilovaná pätká (pri pohľade zhora má podobu mušej hlavičky) je pripojená pod vrchol lúčika roztepanou otvorenou svorkou, zdobenou trojuholníkovým ornamentom; d. 6,2 cm (obr. 23: 6).

2a. Železná drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým polkruhovým lúčikom a s vinutím (vonkajšia tetiva), pätká je členená guľkou; d. 4,2 cm (obr. 23: 8).

3. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým obdĺžnikovým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); pätká je zdobená malou profilovanou guľkou a priečnym ryhovaním a pripevnená manžetovitou svorkou na stred lúčika; d. 4 cm (obr. 23: 5).

3a. Drôtená bronzová spona spojenej konštrukcie s plochým obdĺžnikovým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); pätká je zdobená profilovanou guľkou a priečnym ryhovaním a priprevnená na stred lúčika manžetovitou svorkou; d. 3,9 cm (obr. 23: 4).

4. Železné pružinové nožnice s rukoväťou (perom) obdĺžnikovitého priezoru, plynule prechádzajúcemu v oblúkovo vykrojené odsadené ostria s chrbotami prchnutými k hrotom; d. 19,5 cm, š. 4,5 cm (obr. 23: 14).

4a. Železná drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým oblúkovitým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); ihla je odložená pri vinutí a koróziu spojená so zachycovačom; pätká je zdobená profilovanou guľkou a priprevnená na okraj lúčika prstencovitou svorkou; d. 11,5 cm (obr. 23: 15).

5. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým obdĺžnikovým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva). Pätká je zdobená profilovanou guľkou a pripiprená na okraj lúčika prstencovitou svorkou; d. 4,2 cm (obr. 23: 2).

6. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým obdĺžnikovým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva); pätká s profilovanou guľkou je pripiprená na okraj lúčika prstencovitou svorkou; hrot ihly je odložený; d. 4,3 cm (obr. 23: 3).

7. Železny predmet s dĺhou tyčkovitou rúčkou a listovito-kopijovitým hrotom pretiahnutého kosoštvorcového priezoru; rúčka má od hrotu do polovice dĺžky štvorcový priezor, smerom k rukováti je päťkrát tordovaná; rukoväť je rozšírená, má obdĺžnikovitý priezor a je ukončená guľkovitým gombíkom; d. 82 cm, š. hrotu 5,5 cm (obr. 24: 1).

8. Bronzová drôtená spona spojenej konštrukcie s plochým, v strede mierne zhrubnutým oblúkovitým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vonkajšia tetiva); priečne profilovaná pätká má podobu mušej hlavičky a je pripojená pod vrchol lúčika roztepanou otvorenou svorkou, zdobenou trojuholníkovým ornamentom; d. 5,8 (obr. 23: 7).

9. Lignitový náramok kruhového tvaru i priezoru: \varnothing 7 (8,6) \times 6,8 (8,4) cm (obr. 24: 8).

10. Zlomky železného drôteného náramku kruhového tvaru i priezoru; \varnothing ca 7,5 cm (obr. 24: 5, 6).

11. Bronzový kruh zo siedmich, sedlovite odsadených hladkých oválnych pukliek na pásovej osi, zložených z dvoch častí (5 + 2 pukliek) a spojených šarnierovým uzáverom; pukliek sú vnútri vyplňené hmotou sivej farby; \varnothing kruhu 5,7 (9) \times 4,4 (8,1) cm, \varnothing pukliek 1,7 cm (obr. 24: 7).

12. Bronzový otvorený náramok oválneho tvaru i priezoru so šikmo zrezanými, dotýkajúcimi sa koncami; \varnothing 5,2 (6,8) \times 4,5 (5,9) cm (obr. 24: 4).

13. Železny viacčlánkový reťazový opasok pozostávajúci z vlastného opaska s osmičkovite prekrútených článkov a z osmičkovitého zachycovača s očkami, zakončeného profilovaným háčikom; d. opaska ca 95 cm, d. zachycovača 10,1 cm (obr. 23: 10—13).

14. Bronzová kruh z deviatich plastických trojguľkami zdobených a sedlovite odsadených oválnych puklíc, zložený z dvoch častí (5 + 4 puklice); uzáver je šarnierový, puklice sú vnútři vyplňané tvrdou sivou hmotou; Ø kruhu 7,1 (12,1) × 6,1 (11,2) cm, Ø puklíc 2,7 cm (obr. 24: 3).

15. Bronzový kruh z deviatich plasticky trojgúlkovito zdobených a sedlovite odsadených oválnych pukliec, zložený z dvoch častí ($5 + 4$ puklic), spojených šarnierovým uzáverom; puklice sú vnútri vyplňené tvrdou sivou hmotou; $\varnothing 7,1$ (11,9) $\times 6,5$ (11,7) cm (obr. 24: 2).

16. Železná zápona kopijovitýho tvaru s kónicky rozšírenou plochou tuťajkou, ukončenou polgušovitou hlavičkou, prechádzajúcou cez gušovitý prstenc; d. 12,2 cm, š. 2,5 cm (obr. 23: 9).

A. Situlovitý hrniec z grafitovej hliny so zosilneným a zaobleným okrajom, oddeleným žliabkom od hrebeňovite zdrsneneho tela, ktoré nie je nad okrajom dna v šírke 2,5 cm zdrsnené, farba oceľovosivá; v. 15,2 cm, \varnothing ústia 18 cm, \varnothing dna 12,1 cm (obr. 25: 3).

B. Dvojkónická nádoba so zosilneným, zaobleným, von prehnutým a mierne previsnutým okrajom; kónické hrdlo je zdobené v najužšej časti plastickým dvojprstencom, nad najväčším vydutím je široké plastické rebro a nad ním úzky plastický prsteneček; pri ústí je výzdoba z vkolkovaných koncentrických krúžkov usporiadaných do trojuholníkov; dno je od tela prstencovite odsadené; v strede dna je omsfalos; farba tmavohnedá až čierna, povrch hladký; v. 49,5 cm, Ø ústia 21 cm, Ø dna 16,7 cm (obr. 25: 6).

C. Dvojkónická nádoba so zosilneným zaobleným, vodorovne von vyhnutým a mierne previsnutým okrajom; na kónickom hrdle je v najužšej časti plastický dvojprstenc a nad najväčším vydutím plastický trojprstenec; pri prstencoch na hrdle je v kolkovaná výzdoba z koncentrických trojuholníkovite usporiadaných krúžkov; dno je od tela prstencovite odsadené; farba sivočierna, povrch hladený; v. 38,4 cm, \varnothing ústia 18,7 cm, \varnothing dna 16,4 cm (obr. 25: 1).

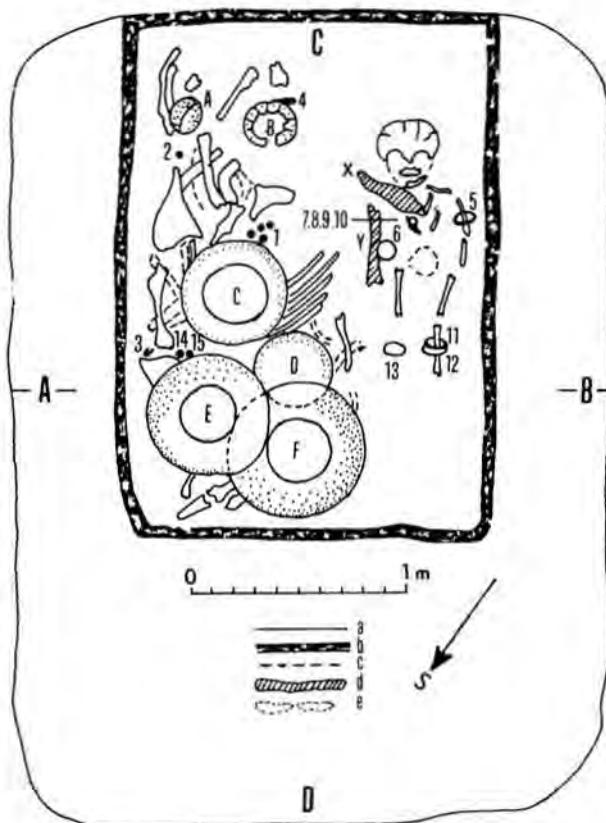
Dvojkónická nádoba so zosilneným, von vyhnutým a zaobleným okrajom; kónické hrdlo je v najužej časti zdobené plastickým prstencom; prstencovite odsadené dno je poškodené, pôvodne bol na ňom omfalos; farba tma-vohnedá až sivočierna, povrch hladený; v. 31 cm, \varnothing ústia 17,8 cm, \varnothing dna 12,7 cm (obr. 25: 4).

E. Fľašovitá nádoba so zosilneným, von vynutým okrajom; úzke kónické hrdlo je zdobené v najužšej časti plastickým prstencom; baňaté telo má klenutú spodnú časť; dno je prstencovite odsadené a prevŕtané 17 (?) koncentricky usporiadanými kruhovými otvormi; farba tmavohnedá, povrch hladký; vnútri nádoby bola prísnchutá biela organická hmota; v. 17,2 cm, Ø ústia 4,6 cm, Ø dna 6,7 cm, Ø otvorov na dne 0,3 cm (obr. 25: 2, obr. 32).

F. Esovité profilovaná miska so zaobleným, von vyhnutým okrajom; hrdlo má v najužšom mieste zdobené plastickým úzkym prstencom; dno je odsadené; farba sivo-hnedá, povrch hladený; v. 10 cm, \varnothing ústia 28,3 cm, \varnothing dna 6,1 cm (obr. 25; 5).

Hrob 5 (obr. 15)

Aj tento hrob sa javil na úrovni piesočnatého podložia ako obdĺžniková jama so zaoblenými rohmi a bol zhruba rovnako orientovaný ako hrob 1 a 2. Etážovitá hrobová jama mala rozmery 1.9×1.4 m a vydložená spodná časť

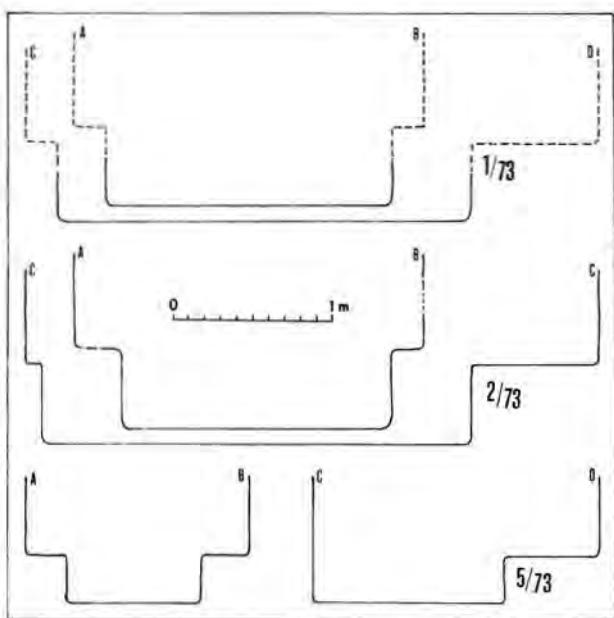

Obr. 15. Palárikovo II — mohyla. Pôdorysný plán hrobu 5. A-F — keramika; 1-15 — prílohy v hrobe; a — obrys hornej časti etážovitej jamy na úrovni pieskového podložia; b — vydrevnenie pri spodnej časti etážovitej jamy (hrobovej komory); c — zvýraznenie postupu vkladania nádob do hrobu; d — zvieracie kosti pri a na tele mŕtveho; e — zvieracie kosti v spodnom uložení.

(rozmery ca $1,2 \times 0,9$ m) bola posunutá k juhovýchodnej užšej stene, ktorej sa priamo dotýkala. Výplň hornej a spodnej časti (vlastného vydreveného hrobu) bola v podstate rovnaká, iba v spodnej časti sa nachádzali v nerovnakých úrovniach zotleté zvyšky pôvodného dreveného pokrycia spolu so zvyškami vydrevenenia stien ktoré mestsami klesli až na nádoby, prípadne dno. Dno v hĺbke 80 cm nebolo vydoštené, avšak kostra akoby bola na zotletých zvyškoch organickej hmoty (kože?).

Kostríčka diefafa, dlhá 60 cm, sa nachádzala vo vystretej polohe približne v strede juhozápadnej polovice hrobovej jamy; keramika a zvieracie kosti vyplňali celú druhú polovicu hrobu.

Takmer úplne rozpadnutá kostríčka (stavce, prstné články a bedrové partie boli strávené pôdou) mala cez „hrudný kôš“ položenú polovicu mandibuly z ošípanej (X) a pri pravej ruke väčšiu zvieracie kosf (Y). Cez ľavú ramennú kosf bol prevlečený železny krúžok (5), podobný krúžok sa našiel v mieste zotletej pravej ramennnej kosti (6), ďalšia dvojica takýchto krúžkov (11, 12) sa našla v strede ľavej holennej kosti a jeden (13) v mieste druhej nohy. Na mieste hrudného koša, z ktorého sa zachovali iba zvyšky niekoľkých rebier, sa nachádzali na kôpke tri predmety: bronzový krúžok (8), šípka s tulajkou (9) a tra-

Obr. 16. Palárikovo II — mohyla. Priečne a pozdĺžne rezy kostrovými hrobmi 1, 2 a 5.

pézovite retušované kresadlo z pazúrika (10); predmety boli uložené vedľa seba, pôvodne vložené akoby v nejakom vrecúšku (z kože?); okolo nich sa zistil tlak hnedej farby. V blízkosti spomenutých troch predmetov bol zlomok zápony (7).

Protiahľa polovica hrobovej jamy bola vyplnená zvieracimi kostami s anatomicky správne uloženými časťami zvierat. Súvisle uložené rebrá sa zistili pri nádobe B; zdá sa, že väčším kusmi mäsa boli obložené aj niektoré iné nádoby. Keramika sa sústredovala v severnom rohu jamy, t. j. bližšie k noham pochovaného. V opačnej polovici (bližšie k hlave) boli dve menšie nádoby — situlovitá (A) a vázovitá (B). V strede keramického súboru v linii JV—SZ bola miska (C), vedľa nej opäť situlovitá nádoba (D) a dve najväčšie nádoby — amforovitá mísia a dvojkónická nádoba (E, F) v nejednotných úrovniach (nádoba E prekrývala nádobu F). Všetka keramika, okrem nádob A a B (ktoré boli ústím naklonené k mŕtvemu), boli postavené viac-menej ústím nahor.

Pri nádobe B a čiastočne aj pod ňou sa našla spona (4), zlomok ďalšej spony (3) bol na zvieracích kostiach pri severovýchodnej stene hrobu. Pri nádobe C sa sústredovali hlavice štyroch železnych klincov (1) so zvyškami dreva, podobný klinec (2) bol aj neďaleko nádoby A. Dva klince (14) a časť železného kovania so stopami dreva (15) boli medzi nádobami C a E.

Už pri opise hrobu 5 sme poukázali na niekoľko súvislostí s hrobom 2. Vzájomnú spätošť oboch celkov možno zhŕnúť (okrem znakov všeobecnejšieho charakteru, ako napr. rovnaká orientácia i výplň a pod.) takto: a) pomerne veľká hrobová jama, b) jej približne rovnaká vnútorná dispozícia (analogické etážovité členenie), c) vydrevenenie spodnej časti hrobu, d) zhruha totožné uloženie mŕtvych v pomere k „milodarom“ (keramika, zvieracie kosti); e) rovnaká hojnosť keramiky v oboch celkoch (6 a 6 nádob), f) zvieracia kost pri ťavej ruke oboch jedincov, g) situo-

vitá nádobka, šikmo postavená k mŕtvym v rohoch hrobových jám.

Odlišnosti vyplývali akiste z nerovnakého veku pochovaných. Ak sa mŕtvy v hrobe 2 môže označiť za jedinca s funkciou na kultovom mieste, so zreteľom na uvedené príbuzné znaky je v hrobe 5 nápadne najmä množstvo železnych náramkov, ktoré predstavujú (popri spôsoboch zistených v iných polohách) vlastne jedený šperk na mŕtvolke dieťaťa. Toto by poukazovalo na bezprostrednú spojitosť oboch pochovaných, najskôr na ich príbuzenský vzťah (otec a syn).

V rozmiestení príloh v hrobe 5 sa dalo rozpoznať niekoľko zvláštností, súvisiacich pravdepodobne s nízkym vekom pochovaného, ako aj s pomerne malými rozmermi spodnej, hlbšie zapustenej vydrevenej časti hrobovej jamy. Napr.: pri zomreleom sa nenašli ostré alebo hrotité predmety, hoci nešlo o porušený hrob; dve spony tu boli medzi zvieracimi kostami. Výnimku tvorí malá šípka a kresadlo, ktoré sa však pôvodne nachádzali najskôr vo vrečúšku. Na tele zomreleho boli v rôznych polohách akoby roztrúsené kančie zuby, ktoré spolu s kresadlom z pazúrika predstavujú súbor neobvyklých predmetov magicko-ochranného charakteru. Ako zvláštnosť sa v hrobovom celku vynímajú aj to, že keramika nebola oddelená od zvieracích kostí (pôvodne akiste rozsekanejho zvierafa), ale bola nimi obložená, prípadne miestami aj prekrytá. Oddelenie zvierafa od keramiky, aké sa ukázalo v hrobe a aké sa v niektorých prípadoch zistilo aj v ďalších hroboch na juhozápadnom Slovensku, znemožnilo pomerne malé rozmerы hrobovej jamy.

Opis nálezov

1. Štyri polgufovité, mierne sploštené hlavičky železnych klincov: $\varnothing 2-2.8$ cm (obr. 26: 8, 9, 12, 13).

2. Železny klinec s polgufovitou sploštenou hlavičkou, prikorodovanou k zlomku železa, so zvyškami dreva na vnútornej strane: rozmer 3.3 \times 2 cm (obr. 26: 11).

3. Tri zlomky železnej spony spojenej konštrukcie s plochým oblúkovitým lúčikom a časťou zachycovača, pätku bola pripojená pod vrchol lúčika azda manžetovitou svorkou: d. 5.2 cm (obr. 26: 7).

4. Železna spona spojenej konštrukcie s plochým oblúkovitým lúčikom a obojstranným vinutím (2 + 2 závity, vnútorná tetiva), pätku je poškodená: d. 10.5 cm (obr. 26: 5).

5. Železny náramok kruhového tvaru i prierezu: $\varnothing 3.7$ (4.6) \times 3.3 (4.3) cm (obr. 26: 2).

6. Železny náramok kruhového tvaru i prierezu: $\varnothing 3.9$ (4.9) \times 3.4 (4.8) cm (obr. 26: 1).

7. Bronzová strelna s pretiahnutým listovitým hrotom, ktorý je pozdĺžne členený ostrým rebrom, prechádzajúcim v krátku, mierne kónicky rozširovanú tuťajku; d. 4 cm, š. 1.2 cm, \varnothing tuťajky 0.6 cm (obr. 26: 20).

8. Bronzový oválny krúžok nepravidelného kruhového prierezu, na jednom mieste zhrubnutý: $\varnothing 1.4$ (3) \times 1.3 (2.7) cm (obr. 26: 19).

9. Pazúrikový ústup trapézovitého tvaru a trojuholníkového prierezu s čiastočne fazetovanou širšou časťou; d. 2.1 cm, š. 1.3 cm (obr. 26: 18).

10. Železna zápona listovitého tvaru, ukončená uzavretým očkom, so zvyškom trňovitného výčnelku na opačnej strane; d. 5.4 cm, š. 2.1 cm (obr. 26: 15).

11. Železny náramok kruhového tvaru i prierezu: $\varnothing 3.7$ (4.4) \times 3.4 (4.6) cm (obr. 26: 3).

12. Železny náramok kruhového tvaru i prierezu; \emptyset 3,8 (4,9) \times 3,4 (4,8) cm (obr. 26: 4).

13. Tri zlomky zo železného náramku kruhového tvaru i prierezu so zvyškami plastického členenia; \emptyset ca 4 cm (obr. 26: 6).

14. Dve polguľovité, mierne spoštené hlavičky železnych kľucov; \emptyset 2,2 a 2,3 cm (obr. 26: 10, 14).

15. Dva zlomky polkruhového železného predmetu s priečnym kovaním, na ktorom sú zvyšky dreva; d. 4 cm a 3,9 cm (obr. 26: 16, 17).

A. Malá situla so zosilneným, zaobleným a dnu vtiahnutým okrajom, prechádzajúcim cez najväčšie vydutie do nízkeho súdkovitého tela, na ktorom sú stopy po vytáčaní na kruhu (plytké úzke žliabky); na mierne dovnútra kle-nutom dne sú pravidelné plytké ryhy po úprave hrebeňo-vitým nástrojom; farba tmavosivá až čierna, hlina pre-miešaná s ostridlom; v. 6 cm, \emptyset ústia 9,1 cm, \emptyset dna 7,7 cm (obr. 27: 3).

B. Malá, do šírky stavaná amforovitá nádoba s von vyhnutým, mierne zosilneným a zaobleným okrajom, pod najväčším vydutím zvisle hrebeňovaná; farba tmavohnedá; v. 9,2 cm, \emptyset ústia 8 cm, \emptyset dna 5,7 cm (obr. 27: 4).

C. Miska so zaobleným, vodorovne von vyhnutým okrajom a mierne dovnútra prehnutým hrdlom, v najužšej časti zdobeným plastickým prstencom; dno je prstencovite odsadené, v strede dna omfalos; farba čierna so sivými škvunami, povrch hladený; v. 7 cm, \emptyset ústia 16,5 cm, \emptyset dna 6,4 cm (obr. 27: 5).

D. Menšia situla so zosilneným zaobleným okrajom, hla-dené hrdlo je prstencovite oddelené od tela; farba čierna, na povrchu silný povlak sadzí; v. 12,2 cm, \emptyset ústia 12,8 cm, \emptyset dna 8,6 cm (obr. 27: 2).

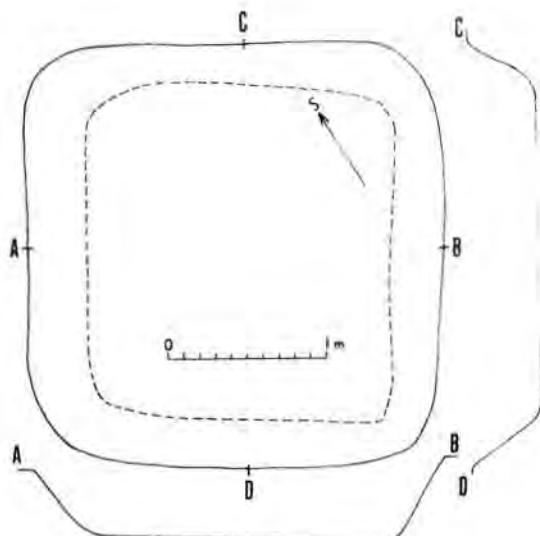
E. Amforovitá miska so zaobleným, von vyhnutým okrajom, oddeleným od dvojkónického tela plastickým prstencom; rozhranie dna a tela je prstencovite odsadené, v strede dna omfalos; farba sivočierna, povrch hladený; v. 21,7 cm, \emptyset ústia 16,3 cm, \emptyset dna 9,2 cm (obr. 27: 1).

F. Vázovitá nádoba so zosilneným, zaobleným, vodorovne von vyhnutým okrajom a mierne dovnútra prehnutým kónickým hrdlom, ktoré je v najužšom mieste pod okrajom a nad najväčším vydutím zdobené plastickým rebrom; pod horným prstencom je trojuholníkovite uspo-riadaná vkolkovaná výzdoba z koncentrických krúžkov; dno prstencovite odsadené, v strede dna omfalos; farba popolavosivá, miestami sú žltosivé škvuny po druhotnom vypálení; v. 24,2 cm, \emptyset ústia 13,7 cm, \emptyset dna 10,5 cm (obr. 27: 6).

Z i a r o v ý „h r o b“ 3 (obr. 17)

V severovýchodnej štvrtine mohyly, akoby oddelené od hrobov 1, 2 a 5, sa ukázal na pieskovom podloží jediný „žiarový hrob“ na odkrytej ploche. Svojím tvarom sa líšil od predchádzajúcich celkov: pôdorys mal štvorcovity s vý-razne zaoblenými rohmi a maximálnymi rozmermi 1,35 \times 1,40 m; šikmé steny prechádzali v hlbke 20 cm do pomerne rovného dna. V hlbke 5–10 cm sa prišlo na zvyšky hra-nice (popol. uhlíky, nedohorené kostičky), roztrúsené po celom dne spolu so značne poškodenými predmetmi. Sú-stredenie kostí alebo príloh nebolo možné rozpoznať. Ke-ramika sa v objekte nenašla.

Odlišný pocherný ríitus, oddelená poloha, „hrobová jama“ celkom odlišného tvaru a roztrúsené zvyšky hranice na jej dne, nezistenie náznakov usporiadania nálezov a ne-prítomnosť keramiky poukazujú na to, že ide o odlišný

Obr. 17. Palárikovo II – mohyla „Hrob“ 3. Pôdorys, priebeh dna a rezy hrobovou jamou.

celok, ktorému chýbajú základné spoločné znaky hrobu 1 a 5 a pravdepodobne i hrobu 2. V jeho umiestení na nálezisku vzhľadom na výnimcočnosť celého komplexu objektov z doby latenskej (kultový objekt, kostrové hroby) treba preto azda hľadať iné pozadie. Na istý „spietný úkon“ v súvise s „pochovávaním“ možno sice usudzovať podľa pomerne pravidelnej jamy, ale to je všetko, čo by dovoľovalo celok označiť ako hrob „Milodarom“ v nále-zovom celku netreba pripisovať väčší význam než v skutočnosti obetné predmety v keltskom prostredí mali: hodnota darov rôznym božstvám bola často mimoriadna a v danom prípade svedčia kovové nálezy spolu s nedohore-nými zvieracími kostami (ošípaná), že tu išlo najskôr o obetnú jamu so spálenými zvyškami zvieracích a azda i ľudských obetí.

Opis nálezov

1. Zlomok zachycovača a lúčika železnej spony; d. 5,5 cm (obr. 28: 3).

2. Kruhová hlavička plochého železného klinca; \emptyset 3,1 \times 2,6 cm (obr. 28: 4).

3. Dva zlomky dutého železného plechového náramku kruhového prierezu so švom na vnútornej strane; pôv. \emptyset ca 8,5 cm (obr. 28: 1).

4. Polguľovitá hlavička železného klinca; \emptyset 2 cm (obr. 28: 5).

5. Zlomok mierne prehnutého pásového kovania obdlžni-kového prierezu; d. 3,1 cm (obr. 28: 6).

6. Železná, značne korodovaná spona s vinutím a von-kajšou tetivou; z lúčika sa zachoval zlomok, ku ktorému je pripojená veľká guľovitá pätká so zvyškom plastickej závitnicovej výzdoby; d. 6,8 cm (obr. 28: 2).

7. Železný zložený a v pravom uhle ohnutý drôt; d. 2,6 cm (obr. 28: 7).

8. Oblúkovite prehnutý zlomok železného pásového ko-vania s prikorodovanými zvyškami želiez; d. 3,2 cm (obr. 28: 8).

„H r o b“ 4 (obr. 18)

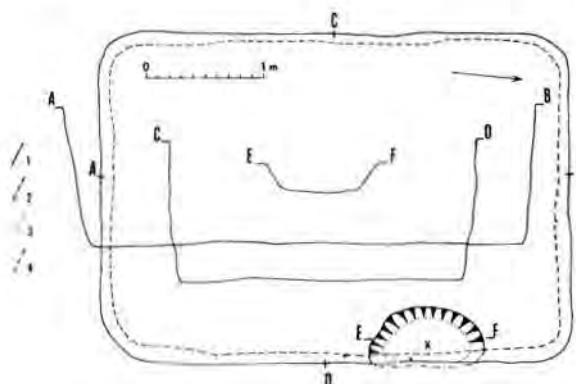
V blízkosti hrobu 1 v dotyku s obilnou jamou 2/73 prišlo sa po odstránení zvyškov humusu na veľkú obdlž-

nikovú jamu s rozmermi $4 \times 2,8$ m. Jej južná strana bola odstranená buldozérom už roku 1972. Objekt, orientovaný v smere S—J s miernou odchýlkou k osi Z—V, bol vyplňený jednotnou čierou pôdou bez zvrstvenia, steny mal viac-menej zvisle a jeho rovné dno sa nachádzalo v hlbke 1,2 m. V blízkosti pravého severného rohu bola do dna vyhlbená nepravidelná oválna jama (rozmery $95 \times 50 \times 25$ cm), vbiehajúca čiastočne pod pravú dlhšiu stenu. V strede tejto jamy sa našla ľudská lebka bez mandibuly (obr. 18: X). Výplň tejto spodnej jamy bola

sa situácia plne neobjasnila, datovanie objektu zostáva naďalej problematické.

Ohnisko 03

Ako nálezy z porušeného celku (hrobu?) možno ešte uviesť niekoľko laténskych črepov, ktoré sa našli spolu s novovekými črepmi na spálenej, popolom pokrytej škvrene, označenej v čase výskumu ako ohnisko 03 (obr. 4). Na toto ohnisko sa prišlo pri hlbení sondy OS na úpatí mohyly v hlbke 1 m. Z črepov uvádzame jeden najvýraznejší zlomok:

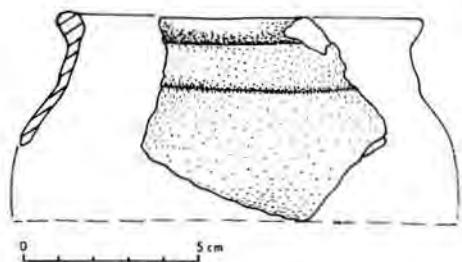

Obr. 18. Palárikovo II — mohyla. Pôdorys a profil objektu 4. 1 — priebeh jamy na úrovni pieskového podložia; 2 — priebeh dna jamy; 3 — priebeh dna menšej oválnej jamky na dne objektu; 4 — časť jamky zahľbenej do steny objektu; X — ľudská lebka.

totožná s výplňou objektu, do ktorého bola zapustená. Okrem spomenutej lebky ani v jednej z jám sa nezistili nijaké nálezy.

Vzhľadom na nedostatok datujúcich nálezov tohto objektu, ktorý dostal v čase výskumu pracovne označenie „hrob“ 4/73, treba sa pri jeho časovom zaradení oprieť o poznatky získané jednak v súvise s odkrytím keltských hrobov (1, 2, 5), jednak z tvarove približne analogických novovekých celkov (chaty I—III/72, chata I/73). Do úvahy prichádza najmä orientácia, tvar a výplň.

Objekt svojou orientáciou vybočuje z príse neodržaného smeru hrobov 1, 2 a 5 (JV—SZ) a zdá sa, že je skôr orientovaný v smere typickom pre väčšiny chaty (stredoveké objekty smerovali dlhšou osou zhruba k centrálnemu bodu bez ohľadu na to, v ktorej časti mohyly sa nachádzali).⁸ Ak si všimneme tvar a pravidelné rozmery objektu 4, jeho pôdorys, rovné dno a zvislé steny, spolu s nedostatkom pravidelne zastúpeného vchodu v stredovekých chatách, by ho dovolili označiť jednoznačne ak nie za hrob, tak aspoň za objekt zo doby laténskej (vyhlbená ne-použitá hrobová jama?). Výplň je však odlišná od výplne keltských hrobov a priopomína skôr pôdu v niektorých novovekých obydliah (najmä v pivničnej chate III/72). So zreteľom na jediný nález (lebku) nemožno tu nespomenúť, že ľudské kosti sa našli aj v niektorých novovekých chatách (III/72 a I/73). Absencia iných nálezov okrem lebky by bola v istom súlade, ba dokonca v priamej spojnosti s celkovým postavením ostatných keltských objektov na nálezisku (kult lebiek?). V takýchto protichodných úvahach by sme mohli pokračovať, no pretože počas výskumu

Obr. 19. Palárikovo II — mohyla. Zlomok situlovitej nádoby z ohniska 03.

Okrajový črep z amforovitej misky so zaobleným, von vynutným zosilneným ústím, nízkym, mierne vydutým hrdlom a zaobleným vydutím; farba povrchu čierna so stopy po leštení; rozmery $7 \times 5,8$ cm (obr. 19).

II. Zhodnotenie nálezového komplexu zo doby laténskej

Odhliadnuc od bližšie neurčiteľného objektu 4/72, na kultovom mieste v Palárikove možno rozoznať tri odlišné zložky: 1. oválny objekt na mohyle, 2. kostrové hroby 1, 2 a 5 pri severozápadnom úpatí mohyly, 3. žiarový „hrob“ 3, zapustený do plášta mohyly. Všetky zložky spolu súvisia a zjednocujúcim prvkom sa zdá byť v istom zmysle sama mohyla. Organickým doplnením záverov bude pokus o interpretáciu celého kultového objektu.

1. Kultový objekt na mohyle

Ako ukázal rozbor vrstiev profilov J—S a Z—V, mohyla mala v mladšej dobe bronzovej priemer asi 26 m (obr. 4: a) a jej výška sa dala odhadnúť na cca 5 m. Vonkajšie násypové vrstvy plášta zvierali s vodorovnou plochou uhol okolo 20° . V tej podobe, v akej bola navŕšená, sa mohyla do doby laténskej nezachovala. Rozmery mohyly sa zväčšovali najmä pri obvode jej západnej polovice v čase tureckých nájazdov na juhozápadné Slovensko, pravdepodobne v súvislosti s obranným systémom okolo Nových Zám-

kov. V tejto dobe ju obohnali aj príkopou (\varnothing asi 35 m, š. 4 m, h. 2 m) a postavili na nej pravdepodobne strážnu vežu-pozorovateľňu. Po návštení ďalšej zeminy, získanej väčšinou z tejto príkopy, sa pod kubatúru „mohyly“ dostali kostrové hroby 1 a 2, pričom severozápadná kratšia strana hrobu 2 sa pri ústí takmer dotýkala tohto novovekého útvaru. Na tomto mieste i na úpäti profilov J—S a Z—V sa urobili rezy príkopy s cieľom zistiť jej časové zaradenie.

Hoci isté náznaky (schodovité záseky do pravidelného tvaru príkopy v podobe roztvoreného písmena V) možno interpretovať ako čiastočné obohnanie mohyly príkopou už v mladšej dobe bronzovej, jednako stav zachytený výskumom dovolil príkopu jednoznačne určiť ako novovekú (nachádzali sa v nej pri dne zlomky keramiky, tehly, železné predmety a pod.).

Pokiaľ ide o vzájomný vzťah velatickej mohyly (objekt datujú črepy ako karpatsko-velatický) a nálezov z doby laténskej, dali by sa v ich rámci rozlíšiť jednak objekty zapustené do kubatúry mohyly (kultový objekt, žiarový „hrob“ 3) jednak objekty zahľbené v blízkosti jej úpäťia (kostrové hroby 1, 2 a 5). Hoci sa to vo zvrstvení profilov Z—V a J—S pre množstvo stredovekých a novovekých zásahov nedalo zistiť, právom možno predpokladať v priebehu zhruba jedného tisícročia značnejší zosuv pôdy z povrchu mohyly všetkými smermi. Aj kostrové hroby 1 a 2 boli teda pôvodne zapustené aspoň čiastočne do okrajových častí mohyly. Tako získaný obraz svedčí o tom, že všetky laténske objekty — okrem detského hrobu 2 — sa nachádzali pôvodne vo viac alebo menej vyvýšenom mieste mohyly, čím ich spolupatričnosť vyniká aj čo do pôvodného umiestenia. Kultový priestor ako celok v tomto ponímaní mohol byť ohradený príkopou, čo však nevylučuje iný druh ohrady (plot, palisáda a pod.).

Už na prvý pohľad je zrejmé, že kultový objekt je v rámci záchyteného obvodu mohyly z mladšej doby bronzovej umiestený excentricky. Takáto poloha objektu je výrazná najmä v osi SV—JZ, ktorá je súčasne zhruba pozdĺžou osou celku; v osi SZ—JV ide iba o jeho nepatrné posunutie severozápadným smerom (cca o 1 m). Z tohto vyplývajú dve skutočnosti: 1. pri vyhľbovaní jamy brali sa do úvahy jej plánované plošné rozmery; 2. objekt bol úmyselne posunutý juhozápadným smerom od približného stredu vtedajšej mohyly tak, že stred mohyly sa nachádzal zhruba pred severozápadnou kratšou stra-

nou objektu. Stredový bod mohyly alebo jeho bezprostredné okolie teda nejako súviseli s kultovou jamou; v súlade s ich plánovaným miestom najskôr tu možno uvažovať o nejakej stéle, stĺpe, resp. o určitom božstve spodobnenom v kameni alebo dreve.

Po zistení plánovanej polohy kultového objektu na mohyle možno pristúpiť k hodnoteniu strednej etážovitej jamy ako kultového objektu. K tomu treba pripomenúť, že horná časť jamy (A1) bola úplne záchytená iba pri severnom záblenom „rohu“, no aj tu bola porušená neskoršími zásahmi (najmä zásahom Z); jej celkový vzhľad bol zrekonštruovaný iba podľa priebehu profilov v sonde 2/73 a v susednom výseku, pričom najmä priebeh dna možno považovať za pomerne spoľahlivý (v horných častiach steny väčšinou splynuli s okolitou pôdou). Jediným „celkom“ odkrytým aspoň čiastočne podľa zvyčajných postupov je spodná časť etážovitej jamy (A2). Napriek tomu treba sa pokúsiť o interpretáciu objektu, resp. aspoň jeho základných tektonických prvkov a približného významu v kultovom živote keltského obyvateľstva na juhozápadnom Slovensku. Východiskom prítom nám môže byť práca A. Rybovej a B. Šudského o keltskej svätyni v Libeniciach.⁹ Napriek tomu, že tu ide o územie nie práve najbližšie a o odlišne datovanú stavbu, jednota keltského sveta, odzrkadľujúca sa výrazne v materiálnej kultúre, dovoľuje podobne ponímať aj základné princípy dôležitej časti vtedajšej nadstavby spoločnosti — náboženstva a kultových náhľadov. Skromnejšie údaje z terénu a iný charakter palárikovského objektu (či už v užšom, alebo širšom poňatí) umožňujú postupne sústrediť sa na jeho tvar, orientáciu, výplň a nálezy.

K charakteristickým prvkom kultového objektu v Palárikove patria: oválny pôdorys (pri severovýchodnej kratšej stene porušený zásahom Z), etážovité členenie a viac-menej vodorovná, v strede prehľbená plocha medzi spodnou (A2) a hornou časťou jamy (A1). Pri jeho porovnaní so svätynou v Libeniciach, členenou na apsidu a susedný ústredný priestor s obetnými jamicami,¹⁰ vystupuje do popredia niekoľko príbuzných a viacerco odlišných znakov.

V Palárikove predstavoval sám objekt pravdepodobne celú svätynu, namiesto niekoľkých obetných jám¹¹ sa v ňom zistila iba jedna jama (A2). chýba v ňom zložité vnútorné členenie a niektoré v Libeniciach zistené doklady o obetných úkonoch (ľudské a zvieracie pohreby, rituálny kozub,

oltár a pod.).¹² Sem patrí aj pravdepodobný predpoklad o polohe zobrazenej podoby božstva mimo najužšieho posvätného areálu; tento symbol stál v Palárikove najskôr pred severovýchodnou kratšou stenou objektu, na vodorovne zrezanom vtedajšom vrchole mohyly (v Libeniciach priamo v ústrednom priestore svätyne).¹³

Napriek zrejmej odlišnosti oboch celkov možno jednako poukázať aj na niekoľko styčných prvkov s užším alebo širším významom. Je to okrem oválneho pôdorysu predovšetkým príbuzná orientácia oboch svätýň (Libenice SV—JZ,¹⁴ Palárikovo VSV—ZJJ) a ich pomerne rovné dno, do ktorého boli zahĺbené obetné jamy (Libenice — jamy G, G', D, F, I, Y,¹⁵ Palárikovo — jama A2). V Libeniciach mali obetné jamy väčšinou oválny, prípadne obličkovitý pôdorys, jama A2 v Palárikove mala oválny pôdorys. Apsida a ústredný sakrálny priestor svätyne v Libeniciach mali zvislé steny,¹⁶ kultový objekt v Palárikove mal steny zvislé iba miestami a v blízkosti dna (maximálne do výšky 56 cm). Zdá sa, že hoci k zošikmeniu stien (k takému výraznému, aké sa zachytilo pri výskume) prispelo aj ich zosunutie do stredu objektu po jeho zániku, predsa sa tu nedalo pracovať podľa zaužívaných postupov. Kubatúru mohyly tvorili totiž piesčité vrstvy v sekundárnom uložení a takýto charakter podložia neumožňoval v čase vyhlbovania objektu dosiahnuť prísnu zvislosť jeho stien. K príbuzným prvkom možno prirátať (v širšom zmysle) aj umiestenie obetnej jamy A2 k jednej z užších strán objektu (tentu princíp sa uplatnil v Libeniciach v rámci celkového posvätného ohradeného areálu).¹⁷

Centrálnym objektom v palárikovskej kultovej stavbe bola jama A2, ktorú sme dali do súvisu s obetnými jamami na dne ústredného priestoru v libenickej svätyne. Jej výplň — čierna až tmavočierna pôda s nálezmi črepov a úlomkov kostí — bola prerušovaná vodorovnými vrstvičkami piesku, hrubými priemerne 5 cm (obr. 8: A). Pri porovnaní schodovitého priebehu steny jamy na jej východnej strane a vodorovne uložených vrstvičiek piesku zisťujeme istú vzájomnú súvislosť: vrstvy svojou úrovňou akoby nadväzovali na úroveň „hrán“ schodov (obr. 8: B). Postupujúc od spodku vrstva a nadväzuje na schod 1, vrstva b pravdepodobne na zosunutý schod 1a (medzi schodmi 1 a 2 bola väčšia vzdialenosť než aká je pravidelne medzi ostatnými), vrstvy c a c1 korešpondujú so schodom 2, vrstvy d a d1 so schodom 3 a napokon vrstvy e, e1, e2 a e3 možno

dať do súvisu s posledným schodom na úrovni dna hornej časti etážovitej jamy (A1). Tu je vzájomný vzťah menej pravidelný, preto možno predpokladať aj rozdelenie čiernej základnej vrstvy na dve časti.

Podľa vertikálneho členenia výplne jamy A2 pod jednotlivými vrstvami piesku sa nachádzajú vždy vrstvy tmavšej až čiernej pôdy so zlomkami keramiky, zvieracích a ľudských kostí (vrstvy A—F). Žiaľ, nálezy neboli stratigraficky zamerané, preto sme dodatočne nemohli určiť obsah jednotlivých vrstiev čo do zastúpenia keramiky a prítomnosti zvieracích, resp. ľudských kostí. Z jamy sa získali črepy siedmich nádob; azda možno vysloviať predpoklad, že niektoré z nich súviseli iba s určitými takto uzavretými celkami (vrstvy A—F).

Nálezová situácia v jame A2 priniesla nové poznatky jednak o celkovom vzhľade kultového objektu, jednak o tom, čo sa v ňom počas jeho používania odohrávalo. Z vodorovného uloženia piesčitých medzivrstiev vyplýva ich intencionálne uloženie, i to, že „svätyňa“ ako celok nemohla byť nepokrytá. V opačnom prípade by bola jama A2, ako jej najhlbsia časť zapustená až do pieskového podložia, zanesená postupne okolitou pôdou. Nadváznosť „schodov“ 1—4 na pieskové medzivrstvy a—e možno vysvetliť najskôr tak, že po vyplnení jamy do istej výšky (vrstvy A—F) sa vždy povrch novozískanej plochy upravil, vyrovnal a pokryl pieskom získaným priamo z objektu. Vznikli tak schodovité záseky, a to na tej strane, z ktorej sa k tomuto centrálnemu objektu v sakrálnej stavbe zvyčajne pristupovalo a na ktorej možno predpokladať kultové úkony. Plošné rozmery jamy A2 na úrovni dna jamy A1 sa tým v podstate nezmenili; išlo o záberný, najskôr symbolický úkon, vždy po etapovitej vyplnení jamy. Týmto možno napokon vysvetliť aj skutočnosť, že vrstvy sú pomerne tenké a v získanom profile spravidla nepredstavujú súvislý pás. Pokiaľ ide o exploataciu pôdy priamo v posvätnom areáli, príklad k tomuto úkonu možno uviesť z Libeníc, kde sa zo stien brala zemina na úpravu sekundárneho dna svätyne.¹⁸

Pri celkovej interpretácii detailnej nálezovej situácie v jame A2 treba sa oprieť opäť o prípadné analógie v libenickej svätyne. Spomenutí autori konštatujú, že počas používania objektu vždy bola otvorená iba jedna obetná jama.¹⁹ Vo výplni obetných jám sa v Libeniciach — podobne ako v Palárikove — vyskytli pomerne nepatrné fragmenty keramiky a drobné úlomky

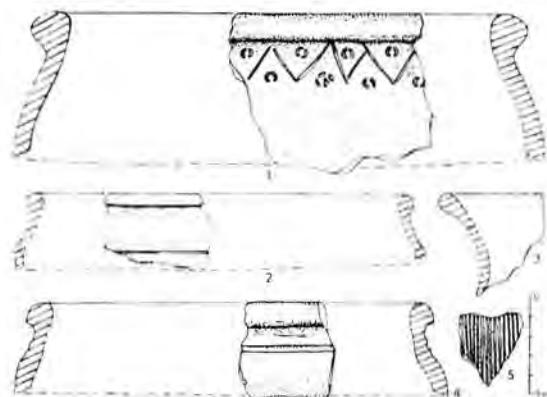
zvieracích kostí (ojedinele aj ľudské kosti).²⁰ Niektoré jamy mali jednotnú výplň bez zvrstvenia (napr. jama F), iné však, napr. jama G a D, boli striedavo vyplnené vrstvami černozeme a sprášovými medzivrstvami.²¹ Za najdôležitejší poznatok, ku ktorému dospeli A. Rybová a B. Šoudský v súvise s interpretáciou jám, považujeme z nášho hľadiska konštatovanie, že niektoré jamy zahľbené v apside alebo v centrálном sakrálnom priestore sa používali viac rokov, pričom jednotlivé tmavšie vrstvy zaspané pieskosprášovými medzivrstvami možno v nich spájať s jednorocným využívaním objektu ako celku (jamy A, G, C₂ a ī.).²² Ak predpokladáme analogické jednorocné opakovanie istých obytných úkonov aj v Palárikove, možno čas trvania kultového objektu odhadnúť asi na 5–6 rokov. Pokiaľ ide o rozmerы stavby v súvise s možnosťou jej kánonického zamerania, pre neúplne zachytené nálezové okolnosti nebudeť o ňom podrobnejšie uvažovať.

Pomerne krátke používanie kultového objektu v Palárikove, ktoré možno predpokladať podľa zvrstvenia výplnej jamy A2, bezprostredne súvisí s malým počtom nálezov v nej, či už ide o zlomky keramiky, alebo úlomky kostí. Odhliadnuc od atypického železného zlomku, inventár jamy tvorili vlastne iba spomenuté dva druhy nálezov.

Pri opise obsahu etážovej jamy sme uviedli tri odlišné polohy keramických zlomkov: výplň jamy A1, dno jamy A1 a výplň jamy A2. Črepy získané zo všetkých týchto polôh sú iba nepatrnnými zvyškami nádob, z ktorých pochádzajú, a v súlade s tým sa zdá, že predstavujú iba náhodné doklady o keramických výrobkoch upotrebenných pri kultových úkonoch. Väčšinou sa prítomnosť nádob dala zistíť iba podľa jedného črepu (1, 2, 4, 6, 8, 9 — čísla súhlasia s číslovaním v opise), len výnimcočne pochádza z tej istej nádoby viacero črepov (najviac štyri zlomky z nádoby 7). V jame A2 sa dalo rozlísiť sedem nádob (5–11), z dna jamy A1 pochádza zlomok jedného hrnca (4) a z výplnej jej hornej časti fragmenty z dvoch nádob (1, 2). So zreteľom na spomenutú náhodnosť celkový počet nádob (asi 10 exemplárov) pravdepodobne nepredstavuje všetku keramiku použitú pri rituálnych obradoch v objekte, resp. na jeho okolí. Pokiaľ ide o poslednú eventualitu, jej opodstatnenie dokladajú črepy vo výplni jamy A1, kam sa mohli dostat z povrchu mohyly pri zrútení stien. Tieto zlomky by potom svedčili o tom, že aspoň časť rituálnych úkonov sa odohrávala mimo objekt, naj-

skôr na plošne upravenom povrchu mohyly, v bezprostrednej blízkosti kultového symbolu v jej strede.

Zlomkovitosť materiálu neumožnila celkovú tvarovú rekonštrukciu zastúpených keramických foriem. Polovica nádob nie je rekonštruovateľná ani čo do základného vzhľadu. Popri neurčiteľných nádobách (2, 7, 9–11) dali sa v inventári etážovej jamy rozpoznať: miska (obr. 20: 2), vázovitá nádoba (obr. 20: 3), hrniec (obr. 20: 1) a dve situlovité nádoby (obr. 20: 4, 5). Jedinou

Obr. 20. Palárikovo II — mohyla. Keramika z kultového objektu v strede mohyly.

nádobou vyrobenej v ruke bol v objekte hrniec 4. Pokiaľ to zlomkovitosť materiálu dovoľuje posúdiť, keramika v jame nevykazuje (okrem spomenutého hrnca) v pomere ku keramike z hrobov 1, 2 a 5 nijaké podstatné tvarové odchýlky. V zastúpení v ruke zhotoveného výrobku treba vidieť azda zvláštny charakter objektu (kultový kotlík?).

Ľudské kosti sa našli iba v spodnej časti etážovej jamy A2. Ich antropologický rozbor urobil M. Thurzo (pozri prílohu 1 na str. 333–337), úlomky zvieracích kostí určil C. Ambros (pozri prílohu 2 na str. 338–340), podľa ktorého pochádzajú z kozy alebo z ovce. Ide o drobné úlomky jednak ľudských (3, 4 — čísla sa zhodujú s číslovaním materiálu v antropologickom rozobre), jednak zvieracích kostí (1, 2), ktoré možno dať vzhľadom na ich polohu do bezprostredného súvisu s obecnými úkonomi na užšom sakrálnom priestore (jama A2) alebo v jeho najbližšom okolí (upravený povrch mohyly v jej strede, okolo jamy A1).

Napriek pomerne malému počtu nálezov (iba štyri kusy) pozoruhodné je zistenie, že na troch

zlomkoch kostí (dvoch zvieracích a jednej ľudskej) sa zistili stopy po varení, fragment ľudskej kosti bol aj opálený (4). Výnimočnosť tohto úlomku spočíva aj v tom, že ide pravdepodobne o košť vyrezanú alebo vyseknutú z kĺbu. Na jednom zlomku bez stôp po varení (časť ľudského rebra — 3) sa zistila stopa po dlhšom styku s ohňom a na zvieracom rebre (2) náznaky obhrýzania.

Z rozboru nálezov kostí vyplynulo, že hoci spoľočným úkom, resp. príznakom pri väčšine úlomkov (tri kusy) bolo varenie, predsa možno v kombinácii s inými zisteniami (varenie — 1; varenie + obhrýzanie — 2; varenie + opálenie + osekávanie — 4) rozpoznať práve toľko odlišných postupov, koľko bolo úlomkov (zlomok 3 bez stôp varenia). Túto skutočnosť možno dať azda opäť do súvisu s vrstvami A—F v jame A2, čo by poukazovalo na niekoľko obetných úkonov s istým vyhraneným primárnym postupom (varenie) a so sekundárnymi postupmi (čo do intencionálnosti má tu význam najmä vysekutý kus ľudského femuru — 4). Nie je vylúčené, ba v súvislosti s nálezmi zlomkov zo sitúl-hrncov je dosť pravdepodobné, že aj časť keramiky (zastúpenej tiež iba torzovite) bola použitá práve pri dôležitej časti obetného aktu, pri symbolickom úkone — varení. To, čo možno konštatovať o keramike, že sa totiž do jamy A2 dostala najskôr iba náhodne, platí — pochopiteľne — aj o fragmentoch kostí, či už ľudských alebo zvieracích, teda počet zlomkov kostí nemôže byť rovnaký so zisteným počtom keramických výrobkov (10 exemplárov). Túto samozrejmosť dokladá presvedčivo aj zlomok 3.

Na povrchu fragmentu ľudského rebra (3) sa nezistili stopy po varení, ale zato ide o jeden zlomok, na ktorom sa ukázal v podobe čiernej škvarky s modrým nádyhom „dlhší styk s kovovým predmetom“. Ide tu teda o nález podstatne odlišný od predchádzajúcich a jeho prítomnosť v kultovom celku si vyžaduje iné vysvetlenie. Pretože pri zlomku sa kovový predmet priamo v jame A1 nenašiel, dotyk kovu a kosti musel nastať v inom prostredí. Čažko zistí kultové pozadie prítomnosti tohto fragmentu v palárikovskej „svätyni“. Hoci ako prvá možnosť by prichádzala do úvahy najmä eventuálna súvislosť s rituálnym porušovaním hrobových celkov v dobe laténskej vôbec (a na lokalite Palárikovo II zvlášť — hrob 1), predsa je tento predpoklad v nápadnom protiklade s celkovým charakterom zistených obetných úkonov (sakrálna hostina).

Tiež sa zdá nepravdepodobné, po tom, čo už bolo v charaktere kostrových hrobov na nálezisku uvedené, že by príslušníci kňazskej vrstvy, ktorí kultové úkony sami uskutočňovali, mohli byť príležitostne objektmi takýchto úkonov. Jednako ľudská košť so stopami styku s kovovým predmetom svedčí azda o obradoch, ktoré mali značne odlišný ráz v pomere k prevládajúcemu spôsobu rituálneho uctievania božstva.

Pri interpretácii fragmentov keramiky a kostí treba sa oprieť v prvom rade opäť o poznatky zistené v libenickej svätyni. Tam i v Palárikove boli zastúpené jednak zvyšky sakrálneho riadu použitého pri obetných úkonoch, jednak (aspōň náznakove) aj ľudské i zvieracie obete. Zatiaľ čo v Libeniciach sa oba druhy obetných úkonov dali hodnotiť oddelené (ľudské obete tam predstavovali väčšinou samostatné čiastkové pohreby detí²³ a v súvisе s výskyтом nádob sa predpokladajú obrady iného charakteru²⁴), v Palárikove, ako to dovoľuje predpokladajúci rozbor kostí, aspōň v niektorých prípadoch tieto úkony bezprostredne súviseli; vyplýva to zo súvislosti medzi určitým druhom keramiky (situlami-hrncami) a zistenými stopami po varení. V Libeniciach²⁵ i na novších analogických objektoch²⁶ sa ukázala zaujímavá skutočnosť: vo svätyniach sa nachádzali odhodené iba zvieracie kosti z menej jedlých partií tiel. Aplikáciou tohto javu s nálezovou situáciou v Palárikove dochádzame k názoru, že je tu zachytená časť zložitejšieho obradu — varenie časti zvieracieho a v jednom prípade azda i ľudského tela (?), určených na zjedenie.

Nepočetná keramika z jamy A2 vykazuje tri druhy výrobkov, ale ani ostatné netypické zlomky nepochádzajú z tvarove odlišných nádob. Nápadná je tvarová zhoda keramiky z Palárikova (amfora, misky, situly-hrnce) s nálezmi v libenickej svätyni, kde boli ako základná zložka kultového riadu rovnako vyčlenené amfory, misky a súdkovité nádoby.²⁷ A. Rybová a B. Soudský im pripisujú rozdielnú funkciu: amfory sa mohli používať pri prenášaní tekutín (rituálne odlievanie), hrnce na prenášanie obilia a misky na pitie.²⁸ Zlomkovitosť materiálu sa vysvetľuje úmyselným rozbíjaním nádob.²⁹ V Palárikove sa situlovité hrnce mohli používať na varenie, resp. prípravou „posvätej hostiny“, pravdepodobne na plošne upravenom povrchu mohyly, odkiaľ sa zlomky nádob uvedeného charakteru dostali potom náhodne — prostredníctvom medzipriestoru jamy A1 — až do jamy A2. Jednako treba zdôrazniť, že rovnaké tvary neskorohalštat-

skej (Libenice) a laténskej kultovej keramiky (Palárikovo II) svedčia o vyhranenom a so zreteľom na odlišné chronologické postavenie oboch objektov i o ustálenom princípe výberu sakrálnej keramiky vôbec. Tu sa však dostávame k priebehu vlastných obradov, ktoré sa pokúsime zrekonštruovať.

Hlavný obradný akt, t. j. zabitie zvierat alebo človeka, sa uskutočňoval pravdepodobne aj v Palárikove priamo na posvätnom priestore v užšom význame tohto pojmu — v jame A1, zahĺbenej do zeme (zachytená max. hĺbka 1,6 m). Nemožno predpokladať, že by bola obeť do jamy nejak spustená, a pretože na zamýšľaný úkon bola k dispozícii iba plocha asi $4 \times 9,5$ m (priľahlé rozmery dna jamy A1 od ústia jamy A2 po severovýchodnú kratšiu stranu), objekty obetovania boli do nej vedené najskôr po nejakej rampe. Nie je vylúčené ani to, že z niektornej (juhovýchodnej?) strany viedol do jamy upravený vchod. Podľa toho v objekte mohli byť obetované iba menšie zvieratá a ľudia. Po zarezaní jedincov vytiekla ich krv (pokiaľ nebola zachytená nejakými nádobami) priamo na dlážku hornej časti etážovitej jamy a z nej pozdĺžne prehľbeným dnom hornej časti objektu do jamy A2. O vykrvácaní obeť priamo do jám sa uvádzajú príklady z keltských kruhových a štvorcových chrámov v dobe rímskej.³⁰ Ako uvádzajú *A. Rybová* a *B. Soudský*, v keltských chrámových obvodoch boli jamy objektmi, do ktorých sa vkladali obetné dary, prípadne pozostatky obetovaných. V libenickej svätyni sa predpokladá úmyselné vhadzovanie vnútorností zvierat do jám a ich intencionálne vypĺňanie kostami (zvyškami nepoužitého mäsa).³¹

Pomerne pravidelné vrstvy A—F v jame A2, oddelené medzivrstvami piesku, možno v rámci takto ponímaného kultového obradu vysvetliť ako postupné vypĺňanie objektu (vždy raz do roka) zeminou z dna hornej časti svätynie — jamy A1, ktorá bola pri zarezávaní obeť postriekaná krvou; tým sa súčasne vyčistilo aj dno hornej časti svätynie. Výstižnú analógiu k takému postupu možno uviesť z rýnsko-hessenskej oblasti (Walterheim), kde sa v obetných jamách zistili tvrdé ubité vrstvy, akoby presýtené krvou.³² Tu boli obetné jamy oválneho pôdorysu s rovným dnom vyplnené ľudskými i zvieracími kostami; objekty sa nachádzali na južnej strane súvekého pohrebiska.³³

K vyčisteniu dna jamy A1 a k zaneseniu jamy A2 nedošlo však — ako dokladá keramika, kto-

rej súvis s ďalšími úkonomi je po uvedenom zrejmý — hneď po vykrvácaní obetných zvierat. Prv sa uskutočňovali ďalšie úkony, z ktorých sa v Palárikove zachytilo rozsekanie a varenie mäsa zo zvierat (i z človeka). Po predpokladanej sakrálnej hostine sa celý obrad skončil, čo bolo i symbolicky zvýraznené tým, že zo steny jamy A2 sa schodovite vybral piesok a pokryla sa ním najnovšia, do nej zhrnutá vrstva. Jamy mali teda v istom zmysle aj odpadový charakter; možno predpokladať, že aj zvyšky a odpadky vzniknuté počas obradov sa považovali za posvätné, a teda patriace priamo do svätyne.

2. Kostrové hroby

Doteraz sme sa odvolávali takmer výhradne na situáciu v libenickej svätyni, kde mohla byť „sakrálnosť“ objektu kvantitatívne (nepomerne väčšie množstvo materiálu) i kvalitatívne (presne zachytené nálezové okolnosti) presvedčivejšie dokázaná. Hroby v Palárikove (kostrové hroby 1, 2 a 5) majú však v pomere k ojedinelému hrobu zistenému v Libeniciach odlišné postavenie. Možno pritom brať zreteľ aj na kvantitu i kvalitu nálezov. Charakter hrobových celkov, ich užší vzťah k centrálnemu objektu, tvar hrobových jám, usporiadanie interiérov a niektoré zvláštnosti vo výbave dovoľujú venovať sa v tejto časti práce postupne jednotlivým zložkám ozrejmujúcim osobitné miesto palárikovského nálezového komplexu medzi pohrebiskami na juhozápadnom Slovensku. Budú to tieto témy: a) orientácia hrobov a ich vzťah ku kultovému objektu, b) veľkosť hrobových jám a ich vnútorná úprava, c) úprava interiérov hrobov a ich zvláštnosti, d) vonkajšia úprava hrobov so zreteľom na porušený hrob 1, e) postavenie hrobov v Palárikove II v rámci skupinového pochovávania na keltských pohrebiskách.

a) Orientácia hrobov a ich vzťah ku kultovému objektu

Na početných pohrebiskách z doby laténskej na Slovensku sa zistilo, že väčšina hrobov je orientovaná v smere J—S.³⁴ Nepravidelnosť orientácie sa stupňovala v mladších časových úsekok. Napr. na pohrebisku v Bajči-Vlkanove sa zistili väčšie nedôslednosti v orientácii detských hrobov; chronologický význam však tomuto javu nemožno pripisovať.³⁵ Zdá sa, že v rámci jednotlivých pohrebisk sú isté lokálne odlišnosti, a to azda aj v užej spojitosťi s určitými kultovými strediskami analogického charakteru, ako je sakrálny priestor na mohyle v Palárikove II. Orientácia hrobov 1, 2 a 5 je totiž zhodná

s orientáciou väčšiny hrobov na neďalekej lokalite Palárikovo I, kde boli mŕtví uložení v rovnakom smere, avšak s opačnou polohou hlavy (SZ—JV).³⁶ Vzťahmi orientácie v pomere k bohatosti hrobov sa zaobrá M. Čižmár, ktorý rozlišuje iba štyri základné smery (S—J, J—S, V—Z a Z—V) a medzismery priraďuje k nim.³⁷ Azda z tohto dôvodu pri hodnotení moravského materiálu dospel iba k poznatku, že odlišou orientáciou (pri prevládajúcom smere S—J) sa vyznačujú predovšetkým bojovnícke hroby.³⁸ Pokiaľ ide o novšie poznatky zo Slovenska, k pohrebiskám s hrobmi orientovanými v smere SZ—JV, resp. JV—SZ, možno okrem pohrebiska Palárikovo I priradiť aj hroby s jednotnou orientáciou (JJV—SSZ) v Nebojse.³⁹

Východiskom pri pokuse o zistenie vzájomného vzťahu kultového objektu a umiestenia hrobov (obr. 4) môže byť centrálny bod jamy A1 v priesečníku jej osi (obr. 4: X). Vzťah medzi týmto bodom a orientáciou hrobu 2 sa ukazuje v tom, že severovýchodná stena hrobu tvorí jednu líniu s priamkou spájajúcou východný roh hrobovej jamy práve so spomenutým bodom. Išlo tu teda najskôr o úmyselné zameranie polohy hrobu so zreteľom na stredový bod jamy A1. Línia spájajúca kôl vztýčený v hrobe 2 zhruba s centrálnym bodom jamy A2 je zasa približne paralelná s predchádzajúcou.

Približne podobný je aj vzťah hrobu 5 k stredovému bodu jamy A1; tu sa však mierne odlišná orientácia celku prejavila v nepatrnej odchýlke medzi severovýchodnou stranou hrobu a priamkou spájajúcou jeho východný roh s centrálnym bodom. Z toho vyplýva, že jamy hrobu 1 a 5 boli orientované vo vzťahu k stredu kultového objektu; vyhľbovali ich juhozápadným smerom, zhruba kolmo na línie vychádzajúce z centrálneho bodu.

Ak sa uplatnili tieto vzťahy medzi hrobmi 2 a 5 a centrom „svätyne“, nemožno to tvrdiť o hrobe 1. Zdá sa, že u tohto hrobu treba rátať s iným východiskovým bodom pri plánovaní jeho polohy. Vychádzajúc z jeho rovnakého tvaru, vnútorného členenia i významu možno aj pri ňom predpokladať analogický postup; vzdialenosť medzi východným rohom hrobu 2 a stredovým bodom (asi 13,4 m) v podobnej aplikácii pri hrobe 1 udáva súčasne bod-priesečník na predĺženej dlhšej osi jamy A1 (severovýchodným smerom) a touto líniou (obr. 4: Y). Je preto pravdepodobné, že hrob 2 bol zameraný podobným spôsobom na iný bod. Ak predpokladáme,

že aj v hrobe 1 bol vytýčený kôl, línia paralelná s predchádzajúcou presekáva myslenú predĺženú os jamy A1 približne v centrálnom bode mohyly z mladšej doby bronzovej (obr. 4: Z). Je to súčasne miesto, kde sme predpokladali stlp alebo stélu. V tomto sa azda odzrkadľuje v istom zmysle primárnosť hrobu 1 vo vzťahu k dvom spomenutým odlišným hrobom.

Aj medzi ostatnými hrobmi možno zistíť zhody vo vzdialostiach: zhruba rovnako vzdialené od seba bol južný roh hrobu 5 a severný roh hrobu 2, západný roh hrobu 1 a východný roh hrobu 5 (5,6 m a 5,7 m). Rovnako pozoruhodná je línia spájajúca severný roh hrobu 2 a západný roh hrobu 1 (v zhode s orientáciou oboch celkov aj línia spájajúca južný roh hrobu 1 a východný roh hrobu 2), ktorá je takmer paralelná s pozdĺžou osou objektu. Už aj z uvedeného vidno, že určité vzťahy medzi kultovým objektom a hrobmi v jeho okolí skutočne existovali; ich bližší význam však nemožno predbežne osvetliť. Aj v uložení kňažky v ohradenom sakrálnom priestore v Libeniciach sa zdôrazňuje rituálna prednosť vo vzťahu ku kultovému objektu.⁴⁰

b) Veľkosť hrobových jám a ich vnútorná úprava

Hroby 1 a 2 vynikajú aj plošnými rozmermi (skutočné hľbky hrobov nemožno udaf, pretože sa v týchto miestach nezistil prechod medzi sekundárnym úpätím plášta mohyly z mladšej doby bronzovej a novovekými nánosmi). Pri ich porovnaní (hrob 2—3,6 × 2,2 m) so situáciou na niektorých pohrebiskách na juhozápadnom Slovensku (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — 210 [280] × 100 [190] m, Dvory nad Žitavou — 165 [230] × 80 [140] m)⁴¹ a v bezprostrednom susedstve sa ukazuje, že hroby 1 a 2 v Palárikove majú mimoriadne rozmerky. Čo do dĺžky prekonáva ich azda iba bohatý hrob ženy v Blučine (3,75 × 1,42 m), avšak plošne bol aj ten menší.⁴²

Značne väčšie rozmerы hrobovej jamy než bolo telo zomrelého umožnili jej vnútorné členenie i výrazné oddelenie príloh od mŕtveho. Pri vnútornom členení jamy sa ako materiál používalo — pokiaľ sa to dalo postrehnúť — výlučne drevo; členenie interiéru vo väčšine prípadov pripomína etážovité pochovávanie. Na častejší výskyt týchto hrobov v Karpatskej kotline v porovnaní s Moravou poukázal už J. Meduna.⁴³

V archeologickej literatúre je bežný výraz hrobová komora, používa sa však v súvise s kelt-

ským obdobím dosť nejednotne (myslí sa niekedy na hornú, inokedy na spodnú časť objektu). Jediný príklad skutočnej hrobovej komory (ak nechceme meniť obsah tohto pojmu, ako sa používa v dobe halštatskej) sa zistil u nás iba v Bajči-Vlkanove, kde skutočnú hrobovú konštrukciu možno oprávnene predpokladať na základe štyroch kolových jám v rohoch objektu; vlastná hrobová jama s vydrevenením sa nachádzala na dne hrobovej komory.⁴⁴ V prípade etážovite vyhľbených hrobov s menšou spodnou a väčšou hornou časťou hrobovej jamy nemožno preto jednoznačne hovoriť ako o hrobovej komore; bolo by to odôvodnené v prípade neintencionálneho zasypania spodnej časti jamy, teda ak sa zrútila strecha hrobovej komory.

Odhliadnuc od pohrebísk s mŕtvolami v rakkách vyhotovených z jedného kmeňa,⁴⁵ aké sa na Slovensku zatiaľ nevyskytli, možno pochovávanie v rozmerných bohatých hrobkách v súvisce s ich úpravou rozdeliť do dvoch skupín (v ktorých sú ďalšie varianty): prvú predstavuje drevená schránka priamo na dne jamy, druhú hrobové celky v Palárikove, t. j. princíp etážovitého pochovávania.⁴⁶ Kým do prvej skupiny patria — aspoň pokiaľ boli ako také zverejnené — všetky doteraz zistené hroby s vydrevenením,⁴⁷ k druhej skupine máme — čo iste nie je náhodné — analógiu opäť v libenickej svätyni, kde ide o celkovo jednoduchšiu úpravu, avšak autori písu, že „*stěny hrobové komory se zjistily na všech stranach, takže při jejich obvodu vznikla lavice*“,⁴⁸ čo jasne svedčí o etážovite vyhľbenej hrobovej jame, ktorej spodná časť bola vydrenená. V Libeniciach i na niektorých ďalších lokalitách sa stredové drevené obloženie zistilo pomerne nevysoko nad dnom (20 cm),⁴⁹ čo takmer nedovoľuje predpokladať, na rozdiel od hrobov v Palárikove II, že by mohli byť takto vysoké spodné časti etážovitých hrobových jám alebo skrinkovité „rakvy“ na ich dne.

Veľké rozmery, zakrytie drevom i vnútorné usporiadanie spodných častí etážovitých jám sú však v súhrne znaky (ak si odmyslíme prv uvedené prípady) v podstate zhodné s hlavnými znakmi komorového pochovávania v dobe halštatskej. Vzniká otázka, na čo slúžil v takýchto objektoch priestor nad „hrobovou“ komorou v hornej časti etážovitej jamy. Hroby v Palárikove II sa od všetkých doteraz zistených hrobov s vydrevenením líšia i tým, že tento „prázdný“ priestor je pomerne veľký (hroby 1 a 2 — 80 × 220 cm, detsky hrob 5 — 140 × 75 cm) a vznikol

tým, že spodná časť etážovitej jamy bola v každom prípade posunutá k severovýchodnej kratšej strane hornej časti.⁵⁰ Zdá sa, že kým funkcia úzkych bočných plôch pri dlhších stranách jám súvisela s vlastnou prácou pri ich zastrešení (takéto plochy zistili sa aj vo Veľkej Mani v hrobe XIV), veľký „prázdný“ priestor mal istú funkciu pri vkladaní príloh, pretože umožňoval prístup k spodnej časti hrobovej jamy. Na veľkom voľnom priestore pri nohách mŕtveho sa pravdepodobne uskutočňovali aj isté rituálne úkony, medzi ktorými v danom prípade prichádza do úvahy najskôr obetovanie tekutín.

c) Úprava interiérov hrobov a ich zvláštnosti

Už pri opise interiérov hrobových jám 2 a 5 sme sa pridržiavali systému, ktorý sa dal vybadať v uložení tela zomrelého v pomere ku keramickým a zvieracím príďavkom. Ide o oddelenie pochovaného s jeho výbavou od mäsitých a tekutých „milodarov“. Upozornenie J. Filipa na to, že uniformita na keltských pohrebiskách je iba zdanlivá,⁵¹ platí aj pokiaľ ide o uloženie i vzájomný pomer keramiky a mäsitej potravy v bohatých hroboch na juhozápadnom Slovensku. Pri porovnávaní vychádzame zo situácie v hrobe 2 (analogické usporiadanie nálezov možno predpokladať aj v porušenom hrobe 1), kde bola keramika (okrem jednej misky uloženej pri chodidlách mŕtveho) v rade parallelne s telom v hornej polovici jamy a zvieracie kosti sa nachádzali v tejže linii v spodnej polovici. Označujeme tento vzájomný vzťah ako N-M (= nádoby — mäsita potrava). V bohatých hroboch na juhozápadnom Slovensku zisťujeme potom na niektorých náleziskách analogický vzťah — N-M (Hurbanovo-Bacherov majer, hroby 4, 8 a 20),⁵² ale tiež opačné pravidelné usporiadanie príloh — M-N (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 233 a 262 s priekopou).⁵³ Na pohrebisku v Palárikove I je zastúpený vzťah N-M (hroby 24, 53 a 64) i M-N (hrob 4) ale zistilo sa i striedavé ukladanie „milodarov“.⁵⁴

Z uvedeného vyplýva, že: 1. v bohatých priestorných hroboch s drevenou konštrukciou a občas i s priekopou bývajú uložené prílohy parallelne s telom; 2. na uloženie príloh je vyhradené miesto pozdĺž pravej strany tela; 3. v postupe ukladania (v pomere M-N) nemusela byť jednotnosť ani v rámci tohto pohrebiska.

Z „prázdnej“ plochy nad hrobovou komorou vyplýva, že keramika bola do jám — aspoň v niektorých prípadoch — vkladaná ako prvá, a mäsita potrava až po nej (Palárikovo II, hrob

2).⁵⁵ Predpoklad *J. Medunu* o užej súvislosti medzi bohatosťou obsahu hrobov a ich vnútornou úpravou⁵⁶ sa plne potvrdili aj v Palárikove.

Za zvláštnosť v pochovávaní považujeme jednak detský hrob 5 ako celok, jednak pozoruhodnú časť hrobovej výbavy — keramiku, a napokon kopijovité žezlo a časť inventára hrobu 2.

Na nezvyčajné postavenie hrobu 5 v Palárikove v rámci detských hrobov na keltských pohrebiskách poukazujú rozmery hrobu a jeho etážovité členenie, príbuzné s hrobom 2 a pravdepodobne aj s hrobom 1. Detské hroby bývajú všeobecne menšie, zodpovedajúce rozmerom detských tiel,⁵⁷ čo sa dodržiava u hrobu 5. Snaha napodobňovať kánon pochovávania dospelých pri takom malom individu (dlžka kostry v teréne 60 cm) dá sa tu vysvetliť najskôr iba príbuzenským vzťahom medzi pochovanými. Na niektorých pohrebiskách sa ukazuje rôznorodosť v orientácii detských hrobov,⁵⁸ v Palárikove II ide naopak o detský hrob orientovaný zhodne s hrobmi dospelých. Podobne sa poukazuje často aj na chudobnú hrobovú výbavu detí,⁵⁹ hrob 5 patrí však čo do počtu predmetov v ňom do skupiny hrobov bohatých žien (podľa triedenia *J. Filipa*).⁶⁰

V súvise s prevahou železných šperkov na dieťati možno spomenúť detský hrob 8 z Dvorov nad Žitavou,⁶¹ a pokiaľ ide o drobnú keramiku vôbec, hrob 354 z Trnovca nad Váhom.⁶² Popri prevažne chudobných detských hroboch sa vyníma na susednej lokalite (Palárikovo I) detský hrob 75 s priekopou a bohatými nálezmi, vrátane predmetov kultového charakteru;⁶³ radí sa k dávnejšie znáym bohatým hrobov mladších jedincov (dievča z hrobu v Nebringene so šperkmi dospelej osoby).⁶⁴ K predmetom uloženým vo vrecúšku na hrudi dieťaťa z hrobu 5 v Palárikove treba poznamenať, že sústredenie drobných nálezov na určitom mieste (niekedy v skrinke) v bohatých keltských hroboch nie je ojedinelé.⁶⁵ Obsah vrecúška v hrobe 5 (bronzový krúžok, šípka, kresadlo) má azda okrem ochranno-magického aj symbolický charakter, ako akýsi pohlavný atribút. Šípka i kresadlo patria k zriedkavým nálezom na juhozápadnom Slovensku; kresadlo sa našlo v Hurbanove-Abadombe v hrobe pravdepodobne mužskom.⁶⁶

Hrob 5 patrí do pomerne malej skupiny bohatých hrobov detí (prípadne dospelejších jedincov). Bol to najskôr chlapček, ktorého pochovali nákladným spôsobom podľa zvyklostí pri pochovávaní dospelých so zvláštnym postavením

v spoločnosti. Šperky v hrobe 5 (okrem spôn) náznakovite pripomínajú výbavu muža z hrobu 2, sú však jednoduchšie (železné krúžky). Železná pásová zápona v hrobe dovoľuje predpokladať pás z organickej hmoty. Takáto starostlivosť o zomrelého a jeho pochovanie pri kultovom objekte, avšak mimo posvätného obvodu, je v plnom súlade s názorom, že dieťa bolo v užšom príbuzenskom vzťahu s pochovanými v hroboch 1 a 2 a mohlo byť pravdepodobne aj predurčeným následníkom pochovaného v hrobe 2 v jeho funkcií.

Na rozdiel od západoeurópskych a čiastočne i stredoeurópskych pohrebísk, na ktorých je keramika v hroboch zriedkavá, ba vyskytujú sa i akeramické pohrebiská (napr. aj v Čechách),⁶⁷ v Karpatskej kotline, najmä v jej západných častiach (Zadunajsko, juhozápadné Slovensko), je keramika v hroboch pomerne častým zjavom.⁶⁸ Akýmsi predstupňom k takému stavu sú v susednej mimokarpatskej oblasti Slovenska už dávnejšie známe hroby zo staršej doby laténskej v Stupave,⁶⁹ ktoré sa vynímajú ako cudzie celky v doznievajúcom kalenderberskom prostredí; keramika v nich predstavuje ovplyvnenie pohrebného rítu domácim obyvateľstvom. Toto ovplyvnenie sa teda uplatňovalo už od počiatokých keltských zásahov do vývoja užej stredodunajskej oblasti. Aj tvary laténskych hrobových jám v stredodunajskej oblasti úzko súvisia s mladohalštatskými predlohami.⁷⁰ Vzrast počtu keramiky v hroboch na pohrebiskách v strednej Európe nastáva všeobecne až od 2. stor.⁷¹ Ako maximálny sa uvádzajú počet 6—7 nádob v hrobe,⁷² no zdá sa, že ani tento nie je ešte konečný.⁷³ Takýto stav je v ostrom protiklade so situáciou na niektorých západných pohrebiskách, kde je keramika (i zvieracie príslušenstvo) typická iba pre celkovo menej významné detské hroby.⁷⁴

Súbor keramiky z Palárikova II prezrádza dve skutočnosti: pravidelný počet šiestich nádob v každom hrobe (o pravdepodobnosti tohto počtu ako pôvodného v hrobe 1 pozri nižšie) a to, že v jamách boli približne v rovnakom pomere zastúpené príbuzné formy keramiky. V troch hroboch, predstavujúcich v istom zmysle skupinové pochovávanie, sa javí rovnaký počet nádob ako rituálne pravidlo. Takýto jav sa na ostatných slovenských pohrebiskách nezistil, preto ho možno označiť za výnimočný.⁷⁵ Pokiaľ ide o vkladanie nádob do pravej polovice interiéru, v tom hroby 1 (?), 2 a 5 nevybočujú z rámca prevláda-

júceho spôsobu vkladania keramiky do hrobov, najmä bohatších.

Pri detailnom hodnotení keramiky z hrobov 1, 2 a 5 možno poukázať jednak na niektoré zvláštnosti v jej postavení v hrobových celkoch, jednak na isté tendencie v jej výbere (obr. 29). Pozoruhodné je z tohto aspektu umiestenie situlovitých nádob v hroboch 2 a 5 v blízkosti východného rohu hrobových jám a ich mierne naklonenie k hlave mŕtveho (obr. 14: A, obr. 15: A, obr. 29: 2A, 5A).

Pozoruhodné je v hrobe 2 i zoradenie čoraz menších vázovitých nádob v jednej líniu (obr. 14: B, C, D; obr. 29: 2B, 2C, 2D). V keramike zo všetkých troch hrobov možno rozpoznať jednak stabilnú zložku (amfory, misky a pravdepodobne aj situlovité nádoby), jednak zložku, ktorú možno označiť ako variabilnú. Sem patrí v hrobe 2 fľašovitá nádoba s otvormi na dne (*Linsenflasche* — obr. 25: 2, obr. 32), v hrobe 5 ďalšia situlovitá nádoba odlišného vyhotovenia a v hrobe 1 pravdepodobne veľká amforovitá misa, jediná svojho druhu vo všetkých troch celkoch. Ak k obsahu hrobu 1 prirátame situlovitú nádobu, vybratú pravdepodobne pri jeho porušení (jej vyzdvihnutie z hrobu možno oprávnenie predpokladať, pretože ani v čase výskumu neboli tieto úžitkové výrobky tlakom zeme porušené), dostávame tento obraz: v každom hrobe bola jedna situla s osobitým postavením medzi ostatnou keramikou (obr. 29: 2A, 1F, 5A); tri amforovité vázy (obr. 29: 2C, 2B, 2D, 1B, 1D, 1E, 5F, 5E, 5B) a jedna miska (obr. 29: 2F, 1C, 5C). Treba preto predpokladať pomerne jednotný postup vo výbere keramiky pri pochovávaní príslušníkov významnej vrstvy keltského obyvateľstva, najskôr druidov.

Žezlovitý predmet (obr. 24: 1), uložený hrotom nadol pozdĺž pravej strany kostry v hrobe 2, sa na pohrebiskách v strednej Európe doteraz nevyskytol. Jeho najpríbuznejšiu analógiu uvádzajú *J. Déchelette* z lokality Steinsburg bei Römhild.⁷⁰ V širšom poňatí patrí do skupiny tzv. vzácných nálezov v keltských hroboch, akými sú napr. motykovité nástroje, kľúče a ī.⁷¹ Napriek tomu, že pri tvarovaní spomenutého predmetu sa uplatnili isté postupy používané pri výrobe kováčskych vyhňových lopatiek (gombíkovité ukončenie, zhrubnutie rúčky pri ukončení a jej tordovanie),⁷² nemožno tvrdiť, že ide o istý druh analogického kováčskeho nástroja. O tom, že sa predmet nemohol používať ako lopatka pri vyhňových prácach, svedčí najmä prierez listo-

vitého hrotu, ktorý je pretiahnutý kosoštvorcový. Pretože dnes už poznáme i obsah niektorých hrobov, v ktorých boli pochovaní remeselníkováci a v ktorých sa vyskytli značne odlišné početnejšie výrobky — atribúty kováčskeho remesla (dláto, kliešte, kladivo),⁷³ nátroj z hrobu 2 si vyžaduje odlišnú interpretáciu. Nesporne ide o predmet-atribút a so zreteľom na jeho tvarovú príbuznosť s kopijami o taký atribút, ktorý treba klasifikovať — aspoň predbežne — ako kopiju, prípadne ako druhú zložku dlhých zelezných výrobkov v hrobe (meča).

V uložení mečov pri mŕtvych sa všeobecne zdôrazňuje pravidlo pravej strany (zriedkavejšie sú na ľavej strane, ba ojedinele môžu byť aj medzi dolnými končatinami).⁷⁴ Vzhľadom na uloženie žezla (?) pri mŕtvom je pozoruhodné, že i meče sú niekedy opačne orientované, t. j. rukoväť je pri chodidlách.⁷⁵ Nepomerne väčší význam má však — pochopiteľne so zreteľom na násprípad — poloha kopijí v hroboch. Aj kopije, resp. oštepy sa nachádzajú v prevažnej miere v pozdĺžnej polohe na pravej strane mŕtvych — ako úplne výnimočné sa spomínajú kopije uložené hrotom pri nohách.⁷⁶ Ilustrujú to okrem iných kopije v hrobe 55 a 79 na pohrebisku v Münzingene.⁷⁷ Z uvedeného vyplýva, že napriek pomerne zriedkavému „opačnému“ umiestneniu kopijí k mŕtvym, predsa táto tendencia existovala, teda i žezlovitý predmet v hrobe 2 mohol mať funkciu príbuzného atribútu.

Žezlovitý predmet by teda poukazoval — ako prítomnosť kopí v hroboch vôbec — na to, že v hrobe 2 bol pochovaný muž. Žiaľ, antropológický posudok nie je v tomto ohľade jednoznačný a svedčí proti tomu aj časť ostatného hrobového inventára: okrem množstva spôn (obr. 23: 1—8, 15) najmä dvojica nánožných kruhov (obr. 24: 2, 3), zistených na väčšine pohrebísk iba v ženských hroboch.⁷⁸ Zatiaľ čo *J. Filip* a po ňom aj in.⁷⁹ predpokladajú, že nánožné kruhy môžu byť aj v mužských hroboch,⁸⁰ *W. Krämer*⁸¹ a najnovšie *U. Schaaff*⁸² tvrdia, že v celom keltskom svete boli výlučnými prílohmi iba v ženských hroboch. Ani niektoré ďalšie predmety v hrobe 2 neosvetľujú bližšie z tejto stránky načrtnutú situáciu.⁸³ Jednako sa domnievame, a dovoľuje nám to azda práve výnimočnosť kultového nálezového komplexu v Palárikove II, že v hrobe 2 bol pochovaný muž, ktorého slávnostný odev bol na muža nezvyčajný, o čom svedčia súčiastky odevu, resp. šperky (spony, nánožné kruhy) nezvyčajné v mužských hroboch. Napokon skôr

možno pripustiť výskyt takého nálezu v hrobe mužského jedinca, než výskyt žezlovitého predmetu ako atribútu so značne jednoznačnejším významom v hrobe ženy.

d) Viekajšia úprava hrobov so zreteľom na porušený hrob I

Dodatočné porušovanie keltských kostrových hrobov na pohrebiskách juhozápadného Slovenska je, podobne ako vo väčšej alebo menšej mieri aj v ostatných oblastiach keltského sveta, pomerne častým, ba niekedy dominantným javom. Na nekropole v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove bola porušená takmer polovica (17 zo 40) hrobov.⁹⁰ Rôzna intenzita v rozhádzaní kostier, nejednotná miera či počet vybratých predmetov a ďalšie charakteristické dôsledky dodatočných vniknutí do hrobov už dávnejšie dali podnet na zamyslenie sa nad otázkou porušovania kostrových hrobových celkov.⁹¹ Táto problematika sa rieši so zreteľom na prípadné pôvodné označenie hrobov na povrchu terénu a príčiny sekundárnych zásahov. Rámcove sa konštatuje, že hroby boli na povrchu „nejak označené“,⁹² pretože vo väčšine prípadov neboli pôvodný tvar jás dodatočne porušený. *B. Benadik* uvádza túto skutočnosť u veľkého počtu porušených hrobov.⁹³ *J. Filip* predpokladá navršovanie rovov pri vonkajšej úprave hrobov.⁹⁴ Tento názor je opodstatnený najmä u komorového pochovávania; takto boli označené pravdepodobne aj etážovite vyhľbené hroby v Palárikove II.

Kolová jama v hrobe 2, zachytená na úrovni schodovite lomených stien hrobovej jamy, bola zhruba nad chodidlami mŕtveho, treba teda rátať s dvojitým označením hrobu (rov a drevený kôl). Dvojité označenie hrobu (kamennú úpravu a drevenú tyč) uvádza *J. Filip* aj z Guntramsdoru a jednoduchšie označenie iba kameňom z Oberlaa.⁹⁵ Ak k týmto nejednotným označeniam prirátame i kruhové, resp. štvorcové priečopy okolo významnejších hrobových celkov, dostávame tri rôzne spôsoby označovania hrobov na povrchu terénu. Možno, že do istej miery súvisia aj s dobou, v ktorej boli hroby porušené, pretože pri zložitejšom a súčasne trvanlivejšom označení hrobov možno rátať i so značne neskoršími zásahmi.

S načrtnutou situáciou bezprostredne súvisí samo porušovanie hrobov. Posúdil pôvodné príčiny druhotných zásahov je nanajvýš fažké; azda sa priblížime k pravde, ak pripustíme rozdielne príčiny a nejednotné zámery pri otváraní hrobov, dokonca na tých istých pohrebiskách.

Dôvody mohli byť dvojaké: alebo išlo o vykrádanie hrobov, alebo o ich rozrušenie, ktoré malo kultovo-magické dôvody (vampirizmus). Niekedy sa spomína v tejto súvislosti i kanibalizmus, to sa však zdá byť tvrdenie do značnej miery prehnané.⁹⁶ V Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove veľký počet dodatočne otvorených celkov svedčí najskôr o ich systematickom porušovaní a vyberaní časti príloh z nich. V prípade hrobu 29 v Palárikove I *B. Benadik* odôvodnene uvažuje o kultovom porušení.⁹⁷

Ak vychádzame z predpokladu, že všetky tri hroby v Palárikove II boli pôvodne rovnako označené (rov, kôl), potom v takom porušení hrobu 1, aké sa nám podarilo zachytiť, treba vidieť kultové pozadie.⁹⁸ Svedčí o ňom snaha úplne rozhádzaf kostru, rozbiť lebku (kosti z nej sa našli na rôznych miestach) a ak berieme do úvahy antropologický posudok, môžeme pridať i zámer rozsekaf mŕtvolu. Nemenej dôležitý je poznatok, že lebka bola pri tomto rituálnom úkone vystavená účinkom ohňa. Vykradnutie hrobu treba vylúčiť už aj preto, lebo hrob bol porušený v čase, keď hrobová komora ešte nebola zrútená. Ak vykrádači hľadali cenné predmety, nebolo treba na ich vybratie z hrobu toľko námahy, resp. priam vandalizmu. Magické pozadie zásahu možno predpokladať aj na základe toho, že od mŕtvej bola pravdepodobne odňatá situlovitá nádoba, ktorá mala v ostatných dvoch hroboch osobité, hrobovým rítom určené miesto (bola obrátená k obličaju mŕtveho). To, že časť „milodarov“ bola nepochybne z hrobu pri druhom vniknutí doň odstránená, mohlo byť iba sprievodným činom hlavného aktu — porušenia hrobu, alebo — slovami *B. Benadika* k inému prípadu — priam „zneuctenia“ mŕtvoly.⁹⁹

Do zvláštneho svetla sa dostáva takto náleزوá situácia na kultovom mieste v Palárikove II, kde je hrob 1 pomerne jednoznačným dokladom vampirizmu v spoločenskej vrstve, ktorá pestovala oficiálny kult, venovala sa výchove mládeže a často mala v rukách nepriamo aj politickú moc. Vampirizmus sa vysvetluje ako viera v zlých duchov zomrelých, ktorí môžu rôznym spôsobom škodiť živým. Pohrebný rítmus môže mať i prvky preventívnej ochrany proti zlým silám a druhotné úkony, ktoré sa zistili v hrobe 2, boli iba prejavom hlboko zakorenenej viery v škodlivé účinky niektorých zomrelých. Nie je vylúčené, že tu ide o jeden z prejavov tajných kultov, ktoré, ako dokladá okrem iných aj *B. Thompson*,¹⁰⁰ často sprevádzali u indoeurópskych

kmeňov a národotvôrca vladnúci oficiálny kult, zvyčajne ako jeho protipóly, ale tiež ako jeho menej známe utajované zložky.

e) Postavenie hrobov v Palárikove II v rámci skupinového pochovávania na keltských pohrebiskách

Problematika skupinového pochovávania v dobe laténskej vytvára dva základné okruhy otázok. Do prvého okruhu patria „pohrebiská“, ktoré aj po úplnom preskúmaní predstavujú iba menšiu skupinu hrobov, druhý okruh zahrnuje väčšie nekropoly so zreteľnými zoskupeniami hrobov. Zafiaľ čo o zoskupeniach hrobov na väčších pohrebiskách je v literatúre už pomerne veľa zmienok, v menšej miere sa venovala pozornosť tzv. malým pohrebiskám, azda aj preto, lebo pravdepodobnosť ich objavenia v teréne je menšia a ich počet (odhliadne od ojedinelých hrobov, ktoré nemožno zaradiť ani do jednej skupiny) je tak isto menší. Hroby v Palárikove II patria po zisťovacom výskume na okolí mohyly¹⁰¹ nepochybne do skupiny tzv. malých pohrebisk, ktoré pozostávajú iba z niekoľkých hrobov. Aby vyniklo jeho zvláštne postavenie aj v rámci takéhoto zaradenia, treba si všimnúť skupinové pochovávanie vôbec.

V publikovaných poznatkoch o väčších keltských pohrebiskách sa udávajú dva základné princípy, podľa ktorých vznikali skupiny hrobov: alebo na základe pohlavia, prípadne veku (napr. v Angelfingene vo Švajčiarsku), alebo v súvisе s rodinnými vzťahmi (napr. na lokalite Münsingen-Rain).¹⁰² Niekoľko je zoskupenie iba zdanlivé — neintencionálne, napr. na pohrebiskách v Brne-Maloměřiciach a v Holubiciach súviselo s postupným pochovávaním (zistilo sa, že mladšie hroby sú súčasne i bohatšie).¹⁰³

Centrálnym objektom v strede zoskupenia hrobov býva niekedy bohatý „náčelnícky“ hrobový celok.¹⁰⁴ Zvlášť významné sú v tomto ohľade skutočnosti zachytené pri výskume keltských pohrebisk na juhozápadnom Slovensku. Na nekropole v Bajči-Vlkanove rozlíšil B. Benadik dve „centrá“, v ktorých strede sa nachádzali bohaté hroby so štvorcovou priekopou s dĺžkou strán ca 10 m.¹⁰⁵ Podobná bola nálezová situácia i v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove.¹⁰⁶ a treba dodať, že azda i na neprávom opomíjannej lokalite vo Veľkom Grobe (priekopa okolo hrobového celku mala priemer 16,7 m a šírku 1,3 m).¹⁰⁷ Priekopy sa zistili aj okolo žiarových hrobov (Holiare).¹⁰⁸ Najnovšie doklady v pozoruhodnej spojitosťi s etážovitými,

v spodnej časti vydrevenými jamami pochádzajú z pohrebiska v Palárikove I.¹⁰⁹ Tri skupiny hrobov v istej súvislosti iba s dvoma hrobovými celkami ohraničenými štvorcovou priekopou, sa zistili aj v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove.¹¹⁰ Oprávnene sa predpokladá, že priekopami ohraničené hroby, v Karpatskej kotlinе zatiaľ najvýraznejšie zachytené na juhozápadnom Slovensku, boli rozšírené na celom Keltskom osídlenom území, pričom je ich časový výskyt vymedzený stupňami LB₁—LC₂.¹¹¹

Na význam priekopami obohnanych, väčšinou bohatých hrobových celkov v kelskej spoločnosti poukázal už dávnejšie najmä J. Filip.¹¹² M. Čižmář zdôrazňuje v princípe ohradenia hrobov kruhovou či štvorcovou priekopou kultové pozadie (heroizácia predkov).^{112a} Išlo o zvýraznenie bohatstva, a tým i spoločenského postavenia pochovaného v ohradenom priestore, alebo o magicko-symbolické naznačenie jeho posmrtného významu a moci (obe zložky mohli súvisieť). V doteraz odkrytých bohatých hroboch s priekopami boli pochovaní najskôr iba príslušníci vedúcej, avšak od ostatných vrstiev spoločnosti výrazne neoddelennej spoločenskej vrstvy. V protiklade k symbolickému vyčleneniu hrobov priekopami stojí jednota toho-ktorého pohrebiska a napokon i to, že bezprostrednú jeho súvislosť so samotnou spoločnosťou zvýrazňuje často centrálna poloha takéhoto hrobov v určitých druhoch skupinového pochovávania.

Značne odlišný význam treba však v kelskom prostredí pripisať skupinovému pochovávaniu druhého typu: malým pohrebiskám, ktoré tvorilo väčšinou iba niekoľko hrobov. Je nepochybne, že niektoré takéto pohrebiská súviseli so sídliskovými formami, medzi ktorými uvádzajú antickí autori i menšie samostatné jednotky (*vicus*).¹¹³ Podskupinu však tvoria hroby odkryté v obvodoch posvätných chrámov predovšetkým na západokelskom území. Na nálezisku Ecury-le-Repos bola svätyňa s veľkou oválnou jamou uprostred, ohradená štvorcovou priekopou; v tesnom susedstve jamy sa odkryli stredolaténske kostrové a mladšie žiarové hroby.¹¹⁴ V Aulnay-aux-Planches sa v chráme so vstupnými stélami, posvätnými kozubmi a veľkými obetnými jammami zistilo niekoľko hrobov „privilegovaných“ jedincov.¹¹⁵ V súvisе s hrobmi na posvätných ohradených miestach a hrobmi obohnanými priekopou sa pritom zdôrazňuje, že v prvom prípade išlo o prvotnosť priekopy, v druhom o prvotnosť hrobov.¹¹⁶

Ku keltským svätyniam sa v spojitosti s celkovou interpretáciou objektu ešte vrátim, no už z dvoch uvedených ukážok vyplýva, že kultový komplex v Palárikove II (kultová jama, kostrové hroby, obetná jama — „hrob“ 3) bol pravdepodobne obohnáný priekopou, ktorá sa nezistila vzhľadom na zvláštne nálezové pomery na lokalite (mohyla). Za dosť pravdepodobného predpokladu, že kruhová priekopa prebiehala na mieste neskoršej novovekej priekopy, detský hrob 5 sa nachádzal pôvodne mimo nej. Pokiaľ ide o výber kultového miesta (mohyla), zdá sa, že aj niektoré staršie, neodborne odkryté skupiny keltských hrobov — aspoň v Karpatskej kotline — bude možné hodnotiť ako lokalitu Palárikovo II (Hövej v Zadunajsku,¹¹⁷ Kisszombor na dolnej Tise),¹¹⁸ pričom je zaujímavé, že aj v Höveji boli keltské kostrové hroby zapustené do plášta mohyly z mladšej doby bronzovej.

Už sme poukázali na to, že žiarový „hrob“ 3 bol situovaný oddelené od skupiny hrobov 1, 2 a 5. Pri rozbori nedohorených kostí sa v ňom nezistili zvyšky ľudskej kostry, ba čo viac, išlo tu o dôkladné spoplnenie zvierat, resp. zvierafa. Na juhozápadnom Slovensku sa vyskytli urnové i jamové žiarové hroby, pričom vlastný pochreb bol vložený buď do kotlovitej jamy, alebo do väčej jamy so zvislými stenami, typickej pre kostrové pochovávanie.¹¹⁹ Zhruba štvoruholný tvar jamy objektu 3 v Palárikove II patrí k naposledy spomenutému druhu, avšak ako ukazujú novšie nálezy v Maďarsku (Zadunajsko), aj v žiarových hroboch analogického tvaru býva často osobitne uložená keramika, zvieracie kosti, nedohorené kosti mŕtveho a pod.¹²⁰ Aj keby bol v „hrobe“ 3 skutočne pochovaný jedinec (prídavky!), z ktorého tela sa nezachovali nijaké zvyšky (dieťa?), možno ho v súlade s tým, čo sa už o objekte uviedlo, považovať najskôr za objekt iného charakteru. Jeho celkový ráz, pravda, určuje v uvedených súvislostiach v prvom rade poloha v blízkosti centrálneho kultového objektu na mohyle (obetná jama so zvyškami zvieracích a azda i ľudských spálených obeti).

Hodnotiť objekt 4 v súvise s keltským kultovým nálezovým komplexom nedovoľuje možnosť jednoznačnej interpretácie nálezových okolností. Lebka z neho, ktorú sa ani antropologicky nepodarilo vekove bližšie určiť, by v prípade, ak by bolo možné jamu priradiť ku keltskému nálezovému komplexu, svedčila najskôr o kulte odseknutých hláv (*têtes coupées*). Postavenie jamy

azda osvetlia v budúcnosti analogické nálezy z iných príbuzných objektov.

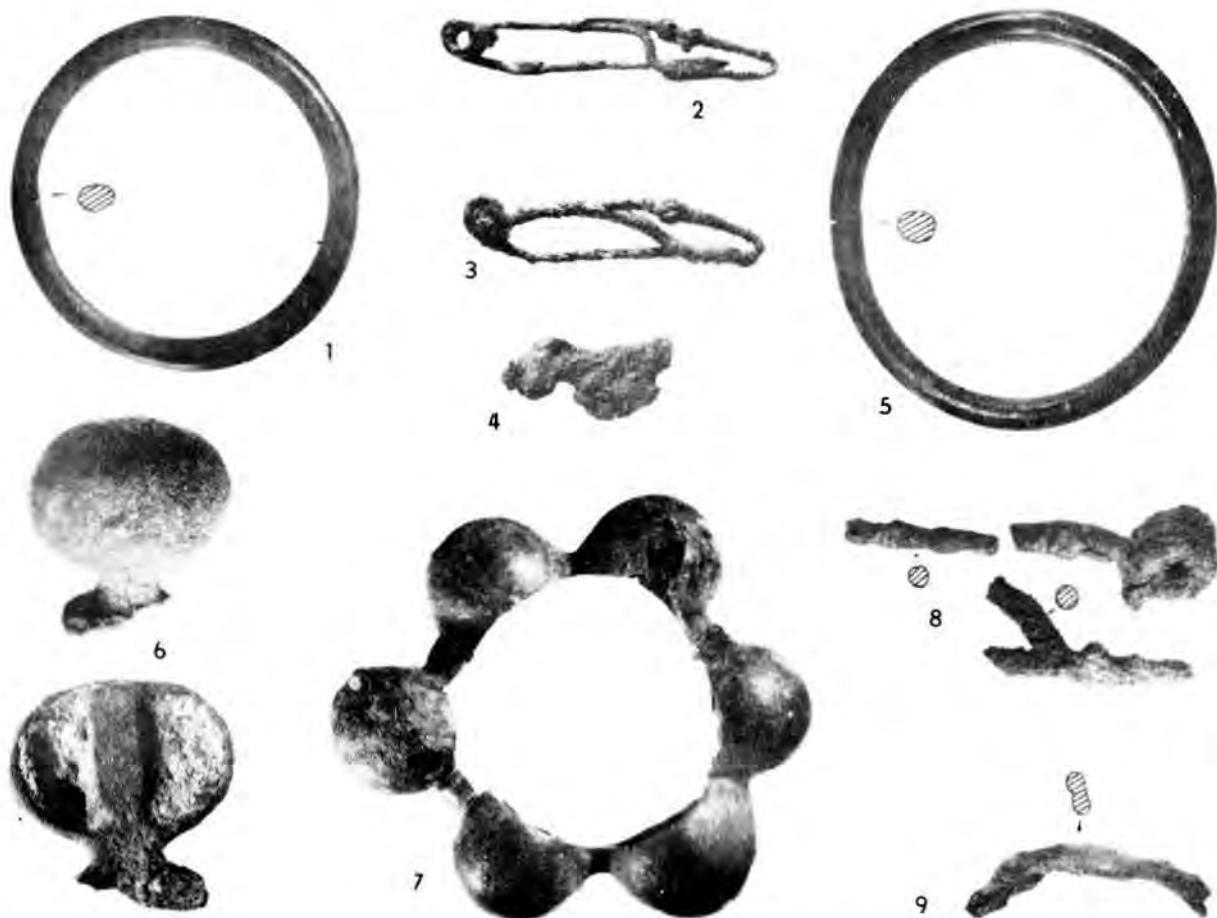
III. Rozbor materiálu a datovanie

Pri typologickom začleňovaní hrobovej výbavy z Palárikova II je najdôležitejší hrob 2 (obr. 12—14, 23—25). Obsahuje najväčšie množstvo typologicky závažného materiálu, ktorý má paralely na tejže lokalite v hroboch 1, „3“ a 5; v ďalšom texte budeme objekt 3 hodnotiť ako jeden z rovnocenných nálezových celkov.

Ak vychádzame z typológie spôn, ako veľmi výrazný exemplár sa javí spona spojenej konštrukcie s vysokým omegovitým lúčikom, vinutím s $3 + 3$ závitmi, vonkajšou tetivou a diskovitovázičkovou pätkou (obr. 23: 1). Predstavuje na lokalite najarchaickejší typ s istými zvláštnosťami v rámci širšie ponímanej skupiny spôn.¹²¹ Dôkazom je napr. lúčik spony, ktorý má analógie v celkovom tvaru u iných typov spôn. M. Szabó uvádza sponu s podobne tvarovaným lúčikom a diskovitou pätkou vyloženou korálom z lokality Magyarszerdahely.¹²² U. Kruta publikoval podobný typ spony z duchcovského pokladu.¹²³ Okrem analógií v stvárnení lúčika môžeme nájsť ďalšie detaily tejto spony v staršom vývojovom prostredí v skupine spôn s veľkou guľovitou pätkou.¹²⁴ Celková detailná konštrukcia spony z hrobu 2 (obr. 31: 1) nás pretu neoprávňuje uvažovať jednoznačne o dolnej hranici typologického vývoja takto vyhotovených spôn až na plynulom prelome stupňov LB₂/LC. Plastické vyhotovenie pätky spony z hrobu 2 a jej konštrukčná stránka naznačujú typologický vývoj rozhodne už od stupňa LB.

Sponu v hrobe 2 (obr. 23: 1) sprevádzali spony spojenej konštrukcie s plochými oblúkovitými lúčikmi, zdobené horizontálne priečne členenou pätkou (obr. 23: 6, 7), bronzové spony spojenej konštrukcie s plochým obdlžníkovým lúčikom a pätkou, členenou profilovanou guľkou so šikmým ryhovaním alebo dvoma guľkami (obr. 23: 2—5), a napokon väčšia železná drôtená spona spojenej konštrukcie, ako analogický tvar bronzových spôn s guľkovite profilovanou pätkou (obr. 23: 15). Vyskytla sa v ňom aj malá železná spona spojenej konštrukcie s guľkovitou pätkou (obr. 23: 8).

Na rozdiel od spony s omegovitým lúčikom, na týchto sprievodných sponách zisťujeme odlišné tendencie v tvarovaní lúčika, v pripojení pätky pod vrchol alebo na stred lúčika a vo vý-

Obr. 21. Palárikovo II – mohyla. Hrob 1. 1, 5 – lignit; 2, 3, 6, 7 – bronz; 4, 8, 9 – železo.

zdobe pätky. Tieto varianty, okrem spony s omegovitým lúčikom, zlomku železnej spony s veľkou guľovitou pätkou (obr. 28: 2) a zlomku spony neznámeho tvaru z „hrobu“ 3, ktorá sa nedá tvarove začleniť, tvoria v inventári hrobov 1, 2, a 5 väčšinu (obr. 21: 2, 3, obr. 23: 2–7, 15, obr. 26: 5, 7). Sú to typy spôn, ktoré sa vyvíjali parallelne so sponami spojenej konštrukcie smerom k vinutiu so svorkami pr. pojenou pätkou, s akými sa vo vyvinutejších tvaroch stretávame v sprívode štvorpuklicových kruhov so šarnierovým uzáverom (Holiare – hrob 545) a sklených náramkov (Holiare – hrob 186).¹²⁵

Spony s vinutím s 2 + 2 závitmi, väčšinou s vnútornou tetivou a krátkou pripojenou pätkou na okraji lúčika (i železné), predstavujú na jednej strane doznievanie starších schém spôn z prostredia stupňa LB a na druhej strane nástup jednotnejšej schémy s postupným vývojom, smerujúcim k výraznejšiemu odsadeniu zachycovača, zhrubnutiu lúčika, rozširovaniu závitov vinutia (3–8 závitov) a plastickejšiemu zvýrazneniu svorky, ktorá sa posúva k vinutiu.¹²⁶

V týchto súvislostiach je preto pochopiteľný výskyt puklicových kruhov vo výbave hrobu 2 (7–9 puklíc – obr. 24: 2, 7) a šesfpuklicového kruhu v hrobe 1 (obr. 21: 7), ktoré sprevádzajú spony klasickej spojenej konštrukcie s relatívne najstaršou schémou (obr. 21: 2, 3, obr. 23: 2–7, 15). Kruhy so siedmimi až deviatimi puklicami v hrobe 2 a so šiestimi puklicami v hrobe 1 predstavujú podľa *W. Krämera* doznievanie módy, ktorá je typická pre stupeň LB₂, s tendenciou šírenia juhovýchodným smerom.¹²⁷ Plasticke zdobené puklicové kruhy z hrobu 2 (obr. 24: 2, 3) nadvážajú na okruh „šnekovite“ zdobených kruhov so značným rozšírením v Čechách a na Morave.¹²⁸ Na Slovensku sú plasticky zdobené kruhy zastúpené v menšom počte a typologicky vykazujú dolnú hranicu vývoja v stupni LB₂.¹²⁹ Plasticke členenie povrchu puklíc z hrobu 2 (obr. 31: 2) je štýlove pokročilejšie ako hmotnejšie poňatie plastickej výzdoby puklicového kruhu z hrobu 398 v Trnovci na Váhom-Hornom Jatove. Aj puklicové kruhy z hrobu 40 v Bajči-Vlkane sú štýlove značne odlišné od starších

Obr. 22. Palárikovo II – mohyla. Keramika z hrobu 1.

tvarov.¹³⁰ Jednoduché nezdobené puklicové kruhy z hrobov 1 a 2 (obr. 21: 7, obr. 24: 7) ukazujú na analógie v staršom prostredí; pre stupeň LC sú charakteristickejšie veľké trojpuklicové a štvorpuklicové kruhy.¹³¹

Zlomky železného drôteného náramku z hrobu 2 (obr. 24: 5, 6) možno na základe niektorých zvyškov výzdobných prvkov priradiť k typu železného náramku z hrobu 179a v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove.¹³² Kopijovitá zápona opaska z hrobu 2 (obr. 23: 9) patrí typologicky najmä stupňu LB₂; analogické typy môžeme nájsť na pohrebisku v Bajči-Vlkane (hrob 7) a v sprievode pečatidlovite ukončených náramkov s priečnymi vývalkami na obvode (Kamenín — hrob 3).¹³³ Bronzový náramok s dotýkajúcimi sa šikmo zrezanými koncami (obr. 24: 4) nie je chronologicky príliš výrazný. Podobne možno hodnotiť i lignitové náramky z hrobov 1 a 2 (obr. 21: 1—5, obr. 24: 8). Takéto náramky sa vyskytujú v hroboch už od stupňa LB₂.¹³⁴

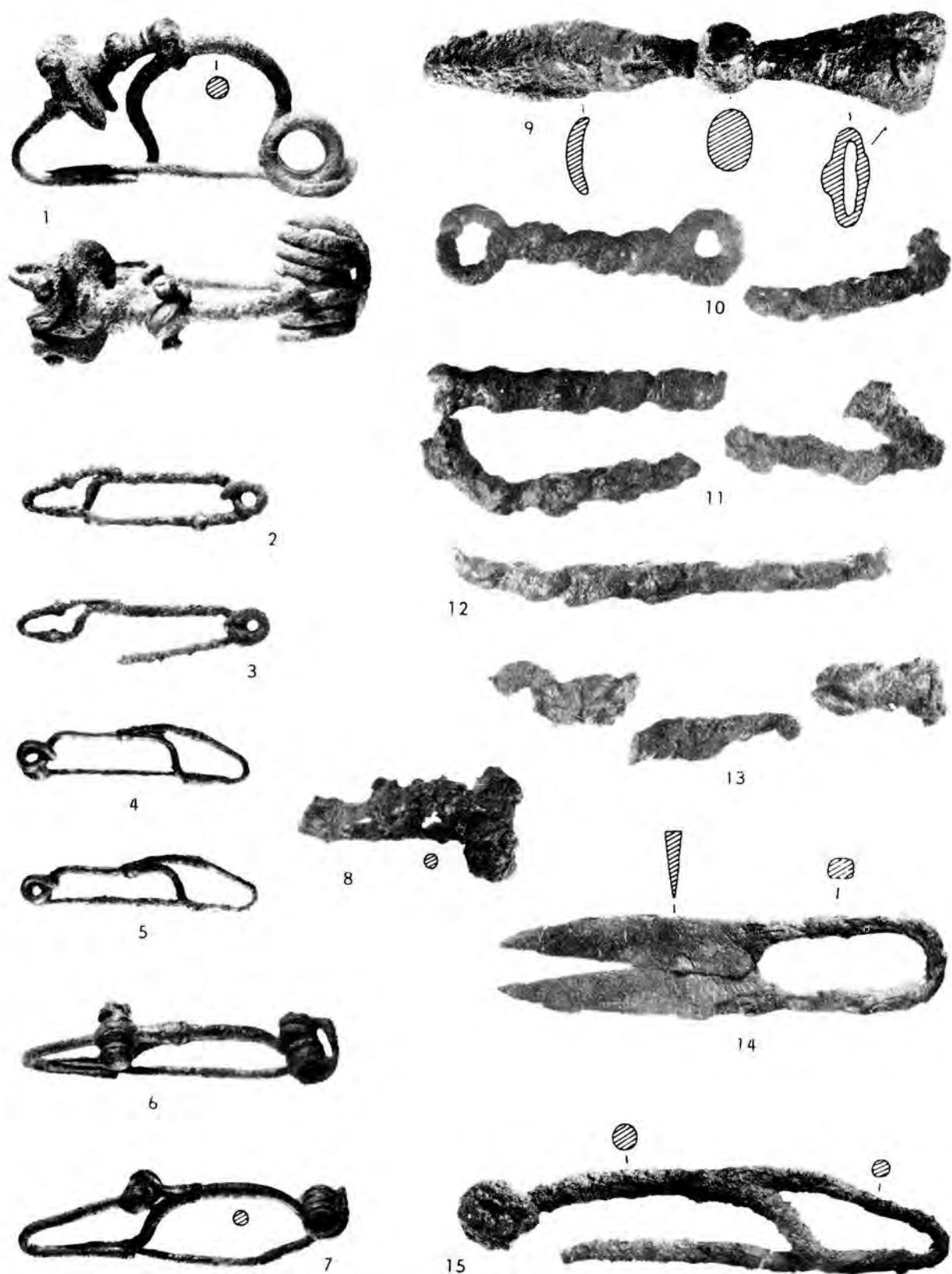
Ostatné železné predmety z hrobu 2 (obr. 23: 10—14) nepredstavujú typologicky ani chronologicky závažný materiál. Železné opasky z osmičkovite skrútených ohniviek (obr. 23: 10—13) sa vyskytujú v hroboch už od stupňa LB₂, rovnako ako nožnice ako súčasť hrobovej výbavy sa neviažu výlučne na stupeň LC.¹³⁵

Z hľadiska funkcie je mimoriadne zaujímavý železný žezlovitý predmet z hrobu 2 (obr. 24: 1). Tvarom tyčovitej rúčky pripomína kováčsku lopatku, no prierezom hrotitej lopatky sa odlišuje od bežných tvarov kováčskych lopatiek, aké poznáme najmä v stupni LD zo sídliskových nálezov.¹³⁶ Funkcia tohto predmetu v prostredí,

v ktorom sa našiel, patrí do oblasti religióznych symbolov-atribútov.

Drobné kovové predmety z hrobov 1, 3 a 5 (obr. 21: 4, 9, obr. 28: 4—8, obr. 26: 8—17) — okrem puklicových kruhov, lignitových náramkov a spón — sú veľmi fragmentárne, a preto ich nemožno detailnejšie hodnotiť. Väčšinou ide zrejme o súčasti kovaní drevených predmetov a o nity (obr. 21: 4, obr. 26: 8—17). Zaujímavý nález predstavuje malá železná zápona z hrobu 5 (obr. 26: 15), ktorá spolu s bronzovým krúžkom a trapezoidným pazúrikovým kresadielkom (obr. 26: 18, 19) naznačuje intencionálny postup v kánone miestnej dobovej religiozity (snaha o vybavenie nedospelého jedinca podobnými typmi šperkov a náradia ako u dospelých). Bronzová strelka z toho istého hrobu (obr. 26: 20) nie je chronologicky príliš citlivá. Listovité hroty šípov stretáme napr. i v stupni LD.¹³⁷ Zlomok železného dutého náramku so švom na vnútornnej strane z „hrobu“ 3 (obr. 28: 1), pochádza zrejme z tvarove príbuzného náramku, aký sa našiel v hrobe 605 na lokalite Holiare.¹³⁸ Drobné zlomky náramkov z hrobov 2 a 5 a nadmerne korodovaný náramok z hrobu 1 (obr. 21: 9) nemôžu presnejšie klasifikovať, pravdepodobne nemali profilovaný obvod.

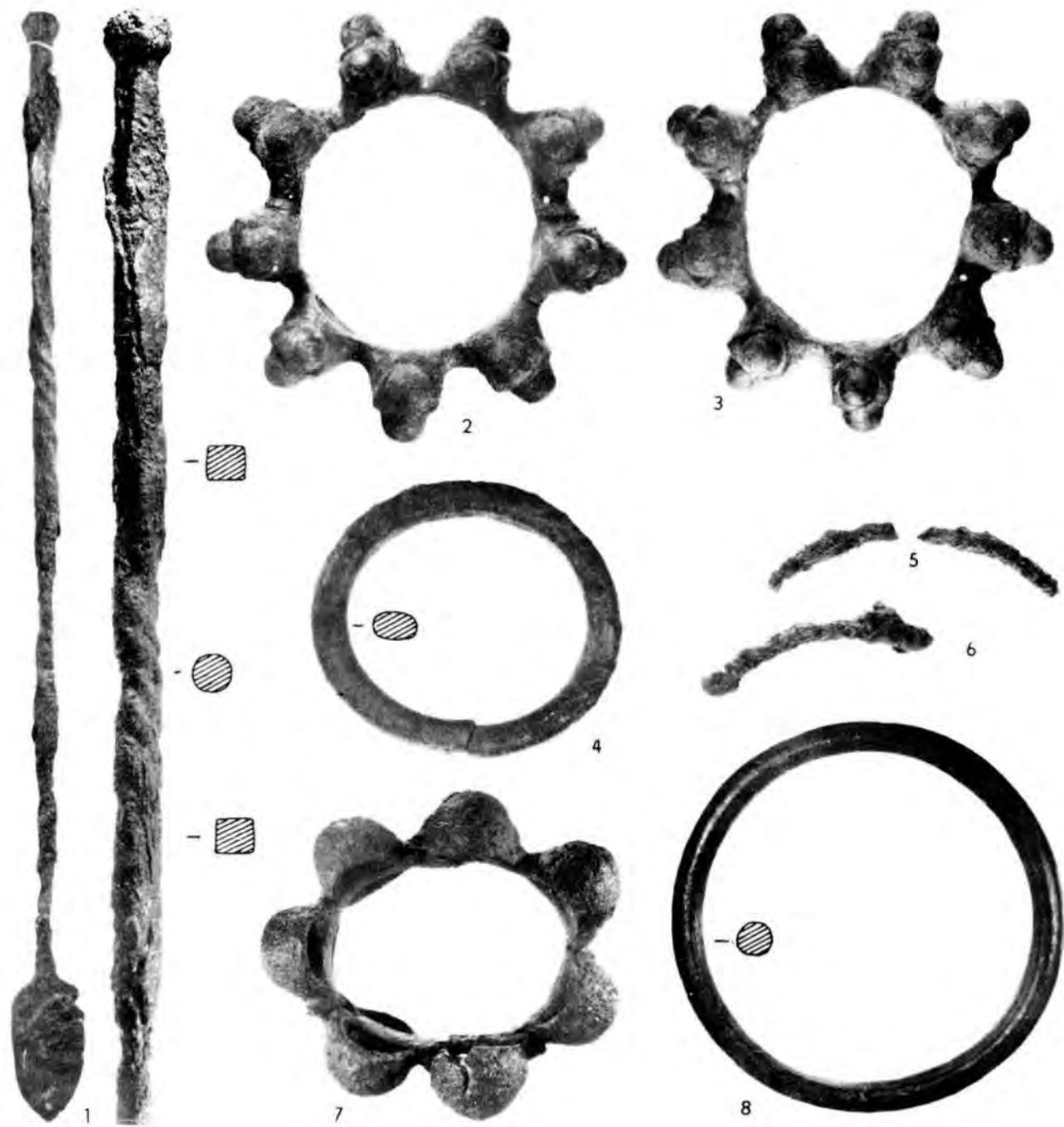
Keramika z hrobov 2 (obr. 25: 1—6), 1 a 5 (obr. 22: 1—4, obr. 27: 1—6) nadväzuje tvarove na stupeň LB₂ (dvojkónické vázy, fľašovitá váza, grafitová situlka, esovite profilované misy, amforovité misy — obr. 29).¹³⁹ V keramike sa vyníma jedine fľašovitá nádobka so šošovkovitým baňatým telom a úzkym, lievikovite rozvetveným hrdlom z hrobu 2 (obr. 25: 2, obr. 32).

Obr. 23. Palárikovo II – mohyla. Hrob 2. 1–7 – bronz; 9–15 – železo.

Má na dne 17 zhruba sústredne umiestených kruhových otvorov a patrí do skupiny nádob ozna-

čených termínom *Linsenflasche*. F. Schwappach uvádza, že nádoby s otvormi na dne slúžili na

Obr. 24. Palárikovo II — mohyla. Hrob 2, 1, 5, 6 — železo; 2—4, 7 — bronz; 8 — lignit.

cedenie tekutín.¹⁴⁰ Nádobka sa našla v tom istom hrobe ako žezlovity predmet (obr. 14: E, obr. 25: 2), a preto sa jej funkcia dostáva do zaujímavého svetla. Môžeme najskôr uvažovať o istom typologickom archaizme v tvaru nádoby, podmiencenom prísnou tradičnou schémou tvorovania riadu spojeného pravdepodobne s úkonmi religiózneho charakteru. Nádoba je dôležitým dokladom o dožívani staršieho vývojového tvaru

na začiatku stupňa LC; P. Reinecke a E. Penninger uvádzajú nádoby príbuzných tvarov v stupňoch LA a LB.¹⁴¹ Svedčí o tom najmä ich výskyt v hroboch s typologicky starším inventárom. Napr. na lokalite Dürrnberg, pri severnom úpäti Álp v západnom laténskom okruhu, sa takto tvarované nádoby vyskytli v hrobe 6, 8, 16/1, 16/2, 28/2, 39/2, 46/2, spolu s bronzovými sponami münsingenského typu, s maskovitými sponami

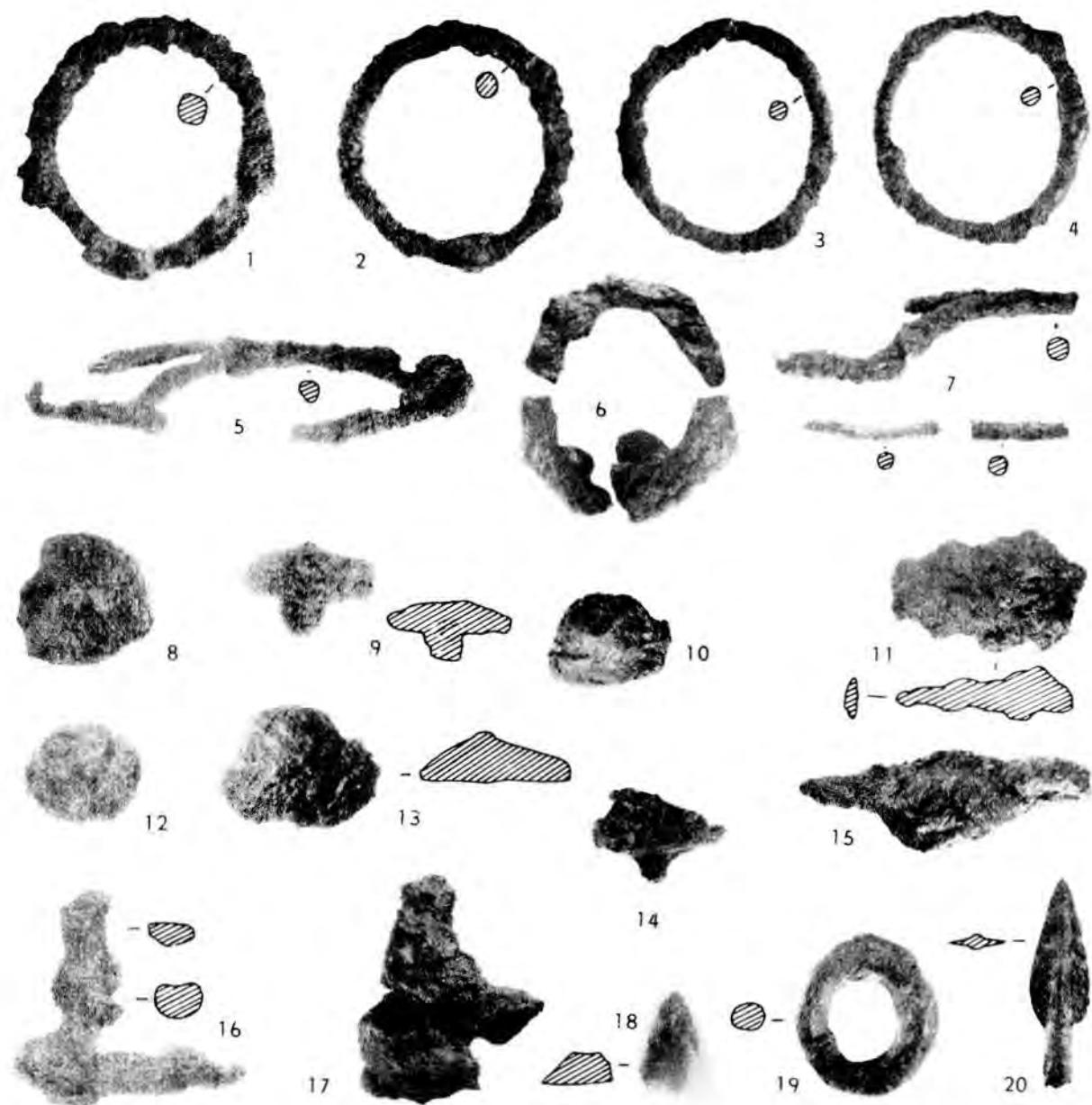

Obr. 25. Palárikovo II — mohyla. Keramika z hrobu 2.

a inými nálezmi.¹⁴² Zdá sa, že najskôr z tejto oblasti smerovali vplyvy pozdĺž Dunaja do Karpatkej kotliny, kde už musíme rátať s istou časovou i typologickou retardáciou.¹⁴³ Spolu s vkkolkovanou výzdobou na dvojkónických nádobách z hrobov 1, 2 a 5 predstavuje svojrázne tvarovaná šošovkovitá nádoba z hrobu 2 podobnú „archaickú“ súčasť celku, ako napr. spona spojenéj konštrukcie s omegovitým lúčikom, puklicové kruhy s plastickou výzdobou, hladké puklicové kruhy a kopijovitá zápona.

K celkovému zhodnoteniu nálezov z hrobov (objektov) 1—3 a 5 z Palárikova II je dôležité ich porovnanie s inventárom v hroboch z okolitých pohrebisk na juhozáp. Slovensku. Hroby s príbuznou výbavou a najmä s niektorými typmi

spôn (obr. 21: 3, obr. 23: 2, 4) a puklicových kruhov (obr. 21: 7, obr. 24: 2, 3, 7) sa vyskytli na pohrebisku v Trnovec nad Váhom-Hornom Jatove (hroby 232, 233, 537 a 564), Hurbanove-Abadombe (hrob 3), Hurbanove-Bacharovom majeri (hroby 8, 10 a 11), Dvoroch nad Zitavou (hroby 1 a 26), Bajči-Vlkanove (hroby 33, 34, 40 a 47a), Veľkej Mane (hroby 20 a 32), Nebojse (hrob 10) a Dolnom Petre (hrob 58).¹⁴⁴ V uvedených hroboch sa zistili spony spôjenej konštrukcie s plochým lúčikom a svorkovite na jeho okraj pripojenou, guškovite členenou pätkou, s vinutím s $2+2$ závitmi a vnútornou tetivou. Pätky spôn sú celkove príbuzné alebo analogické pätkám spôn z hrobov 1, 2 a 5 v Palárikove II (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 232

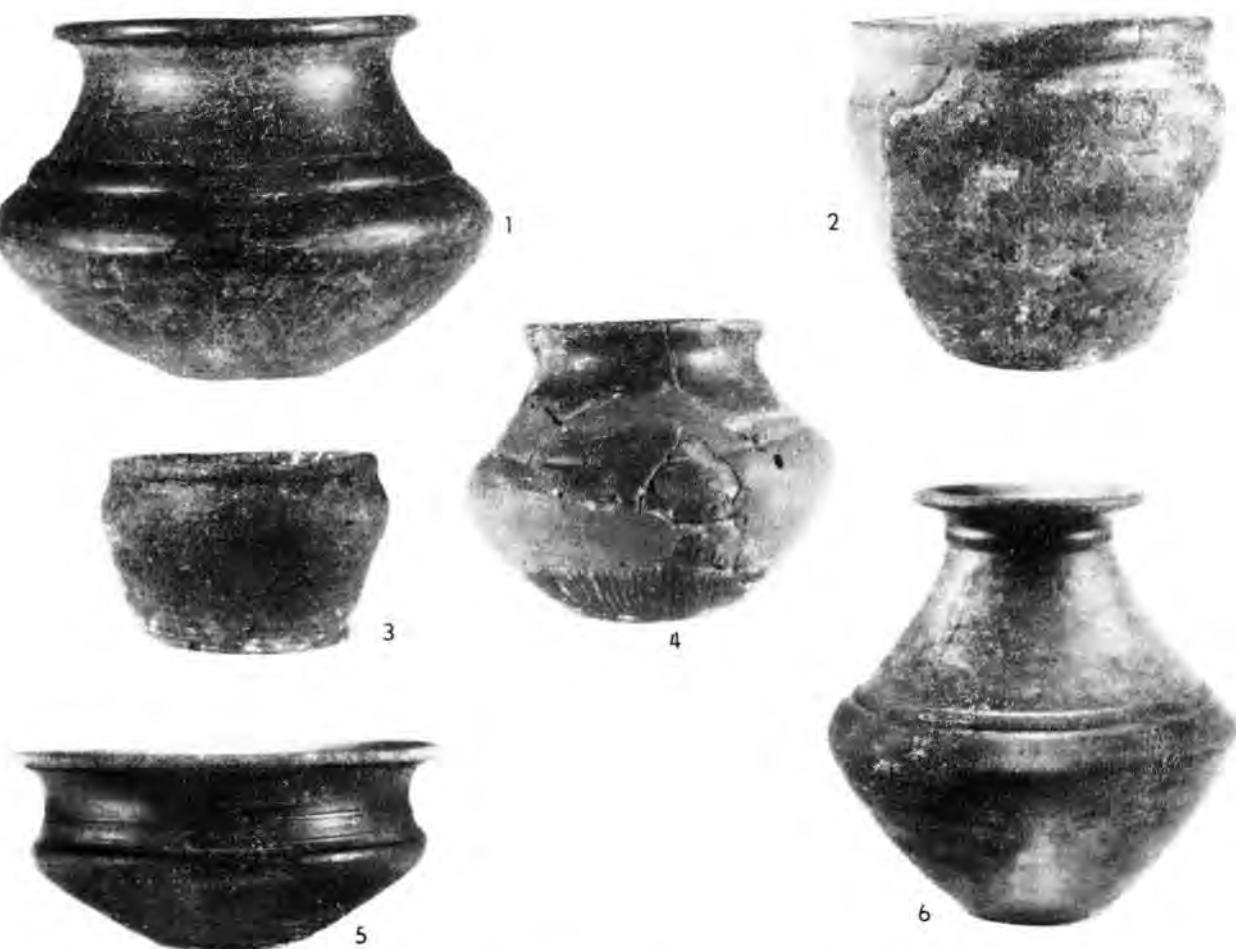
Obr. 26. Palárikovo II — mohyla. Hrob 5. 1—17 — železo; 18 — pazúrik; 19—20 — bronz.

a 233, Hurbanovo-Abadomb — hrob 3, Dvory nad Žitavou — hroby 1 a 26, Bajč-Vlkanovo — hroby 33, 34, 40 a 47, Veľká Maňa — hroby 20 a 32.¹⁴⁵

Spony v hroboch sprevádzajú hladké bronzové kruhy na pásovej ose i bez nej (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 233 a 564, Dvory nad Žitavou — hrob 1, Bajč-Vlkanovo — hrob 33), puklicový kruh s plastickou výzdobou (Bajč-Vlkanovo — hrob 40), sedlovite prehnuté bronzové prstene (Hurbanovo-Abadomb — hrob 3), duté; priečne členené kruhy s bradavkovitými výčnelkami a manžetovým uzáverom (Bajč-Vlkanovo — hrob 34, Nebojsa — hrob 10, Trno-

vec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 233), kruhy zdobené vývalkami (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 564, Bajč-Vlkanovo — hrob 40), lignitové kruhy (Bajč-Vlakanovo — hrob 34, Hurbanovo-Abadomb — hrob 8, Dvory nad Žitavou — hrob 1), spony s vysokým lúčikom a dlhou pretiahnutou pätkou, ako aj bubienková spona (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 233, Hurbanovo-Abadomb — hrob 3).¹⁴⁶

Uvedená skupina hrobov obsahuje typologicky archaické zložky materiálu, ktoré majú vzťah k staršiemu prostrediu stupňa LB; sú to sedlovite prehnuté prstene, duté, priečne členené kruhy

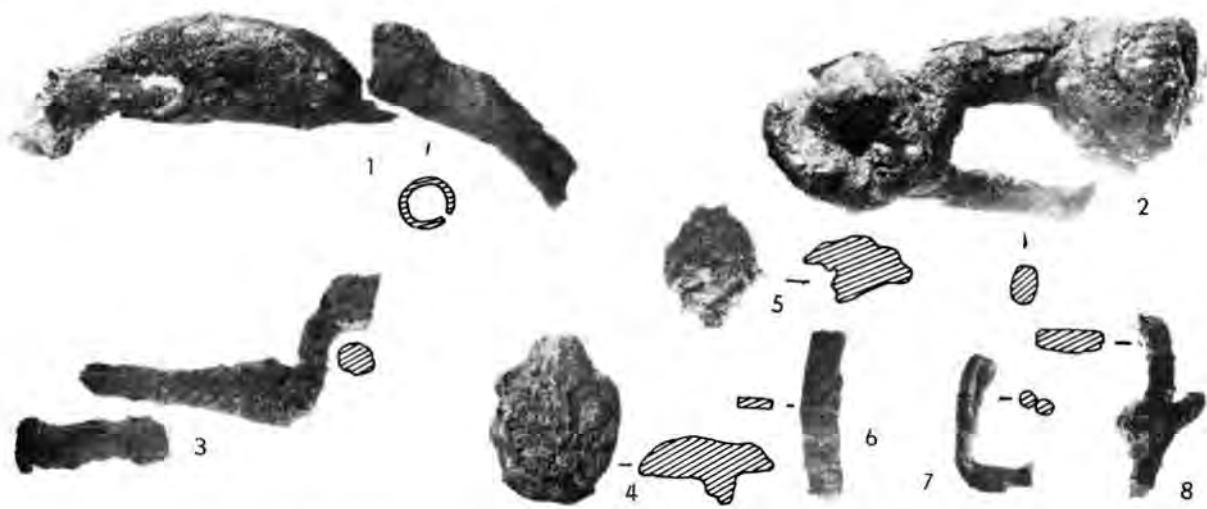

Obr. 27. Palárikovo II — mohyla. Keramika z hrobu 5.

s bradavkovitou výzdobou, kruh zdobený vývalkami, nákrčník, puklicové kruhy s plastickou výzdobou i bez nej, bubienkovité, väčšinou železné spony, spony s vysoko klenutým lúčikom a dlhou pretiahnutou pätkou. Ak chceme určiť presnejšie pôvod týchto archaických výrobkov v spomenných hrobových celkoch, detailnejším porovnaním obsahu hrobov na lokalitách Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (hroby 73, 234, 333, 362, 384, 401 a 460), Hurbanovo-Bacherov majer (hroby 1, 6 a 12), Kamenín (hroby 3, 8, 5, 9, 12, 14, 16 a 19), Bajč-Vlkanovo (hroby 1, 7, 8, 10, 22, 60, 64 a 66), Michal nad Žitavou (hrob 1), Gbelce (hrob 1), Úľany nad Žitavou (hrob 5), Nebojsa (hroby 4 a 5), Domaša (hrob 1) a Dolný Peter (hroby 62, 63 a 55) zisťujeme, že sa našli najmä v hroboch, v ktorých boli kombinované tieto typy šperkov: a) otvorené náramky s pečatidlovými koncami a vývalkami na vonkajšom obvode, b) duté, priečne členené kruhy s manžetovými uzávermi, c) viačpuklicové kruhy, d) kruhy zdobené vývalkami, e) sedlovite prehnuté

prstene; f) nákrčníky, g) lignitové kruhy, h) koipiovité zápony, i) spony s voľnou pätkou duchcovských typov, j) spony s voľnou pätkou — münsingenské, k) spony so zhrubnutým lúčikom a voľnou pätkou, l) drôtené spony s voľnou guľovitou pätkou, m) spony s veľkou guľovitou pätkou, n) bubienkové spony, o) spony s loďkovitým lúčikom a voľnou profilovanou pätkou, p) spony s vysoko klenutým lúčikom a dlhou pretiahnutou pätkou.¹⁴⁷

Pri zisťovaní chronologického postavenia týchto celkov sú smerodajné predovšetkým kombinácie prvých piatich uvedených typov šperkov a—e so sponami duchcovskej schémy, prípadne s inými variantami spôn münsingenskej schémy s voľnou pätkou — i—j. Takáto kombinácia sa objavuje v Nebojsi (hrob 5) Kameníne (hrob 8), Hurbanove-Bacherovom majeri (hrob 6), Veľkej Mani (hrob 39) a Gbelciach (hrob 1).¹⁴⁸ Spony z týchto hrobov vykazujú vzťah k sponám z duchcovského pokladu a k sponám z hrobov 94, 134, 136 a 140 na pohrebisku v Münsingene.

Obr. 28. Palárikovo II – mohyla. Prílohy v „hrobe“ 3 (všetko zo železa).

ktoré F. R. Hodson začlenil do prechodnej fázy I/K.¹⁵⁰ Na základe týchto pozorovaní predstavujú uvedené celky doznievanie duchcovského horizontu (stupeň LB₁), ktorý neskôr prerastá do klasického stupňa LB₂. Niektoré železné spony (k) so zhrubnutým lúčikom, kombinované s nálezmi uvedenými pod písmenami a–e (Kamenín — hrob 12, Gbelce — hrob 1) sú typologicky príbuzné a majú vzťah k nálezovým kombináciám v hrobových celkoch horizontov I-K v Münsingene, kde sa začínajú objavovať aj plastické šperky (hrob 140);¹⁵⁰ v slovenskom materiáli pozorujeme podobnú kombináciu v Nebojse (hrob 5).¹⁵¹

Mladší fázu vývoja zachytávajú nálezové súbory, v ktorých sa vyskytuje kombinácia skupín spôn k–p s typmi nálezov a–h (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 73, 333, 363, 401 a 460, Hurbanovo-Bacherov majer — hroby 1 a 12, Bajč-Vlkanovo hroby 7 a 8, Domaša — hrob 1, Veľká Maňa — hroby 13, 28, 34, 47, 64, 104 a 113, Nebojsa — hrob 4, Úľany nad Žitavou — hrob 5, Michal nad Žitavou — hrob 1, Kamenín — hroby 3, 9, 12, 14, 16 a 19).¹⁵² Tieto kombinácie majú analógie v hroboch z horizontov L-P v Münsingene (klasické obdobie stupňa LB₂).¹⁵³

Na základe týchto pozorovaní možno charakterizoval spomenutý „archaický“ inventár hrobov z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova (hroby 111, 222, 233, 537, 564), Hurbanova-Abadombe, (hrob 3), Hurbanova-Bacherovo-majera (hroby 8, 10 a 11), Dvorov nad Žitavou (hroby 1 a 26), Bajča-Vlkanova (hroby 33, 34, 40 a 47a), Nebojsy (hrob 10), Dolného Petra (hrob

58) i Palárikova II (hroby 1, 2, 3, 5) ako doznievajúcu typologickú zložku, ktorá naznačuje možnosť jemnejšie ohraničiť obej sérií jednotlivých druhov materiálu staršieho vývojového stupňa LB₂ a súčasne definovať spodnú hranicu stupňa LC na juhovýchodnom Slovensku.¹⁵⁴ Od tohto horizontu hrobov, ktorý obsahuje prvky doznievajúcich tradícií stupňa LB, možno na juhovýchodnom Slovensku zreteľnejšie odlišiť staršie komplexy hrobových celkov (pozri schému na tab. I — str. 317), ktoré môžeme porovnávať s náplňou stupňa LB₂ podľa W. Krämera, mladšou fázou duchcovského horizontu J. Filipa a najmä horizontmi I-K, L-P podľa F. R. Hodsona.¹⁵⁵

Všetky podstatné prvky uvedených starších hrobových celkov sa zistili v podobných alebo príbuzných kombináciach na lokalite Münsingen-Rain. Vzniká preto otázka, či možno klasifikovať hrobové komplexy z juhovýchodného Slovenska na základe podobnej chronologickej schémy, ktorú vypracoval F. R. Hodson pri hodnotení obsahu münsingenských hrobov, aj keď medzi švajčiarskymi a slovenskými nálezmi sú miestne odlišnosti.¹⁵⁶ Hroby 1, 2, 3 a 5 v Palárikove II by v tom prípade reprezentovali spolu s hrobmi v Bajči-Vlkanove (hroby 17, 33, 34 a 47a), Trnovci nad Váhom-Horný Jatove (hroby 111, 232, 233, 564 a 537), Hurbanove-Abadombe (hrob 3), Hurbanove-Bacherovom majeri (hroby 8, 10 a 11), Dvoroch nad Žitavou (hroby 1 a 26), Dolnom Petre (hrob 58), Nebojsy (hrob 10) a Veľkej Mani (hroby 20 a 32) začiatky stupňa LC, typologicky ohraničené podobne ako asociačný profil horizontov R-T v Münsingene podľa F. R. Hodsona (hroby 101, 161, 170 a 171).¹⁵⁷ Spony spo-

Tab. I. Schéma prechodu stupňa LB₂ do stupňa LC na juhozápadnom Slovensku so zreteľom na typologicko-chronologické postavenie lokality Palárikova II

Lokalita (pohrebisko)	Hroby čís.	Reinecke	Krämer	Hodson	Filip
Gbelce	1				
Hurbanovo-Bacherov majer	6				
Kamenín	8, 12				I/K
Maňa-Veľká Maňa	39				
Nebojsa	5				
Bajči-Vlkanovo	7, 8, 10, 22, 60, 64, 66				
Dolný Peter	62, 63				
Domaša	1				
Hurbanovo-Bacherov majer	1, 12				
Kamenín	3, 9, 14, 16, 19				
Maňa-Veľká Maňa	13, 28, 36, 47, 64				
Michal nad Žitavou	1				
Nebojsa	4				
Trnovec nad Váhom-Horný Jatov	73, 234, 333, 362, 384, 401, 460				
Úľany nad Žitavou	5				
Bajči-Vlkanovo	33, 34, 40, 47a				
Dolný Peter	58				
Dvory nad Žitavou	1, 26				
Hurbanovo-Abadomb	3				
Hurbanovo-Bacherov majer	8, 10, 11				
Nebojsa	10				
Palárikovo II	1, 2, 3, 5				
Trnovec nad Váhom-Horný Jatov	111, 232, 233, 537, 564				
Horizont spony s veľkou guľovitou pätkou					
Horizont spony spojenej konštrukcie					

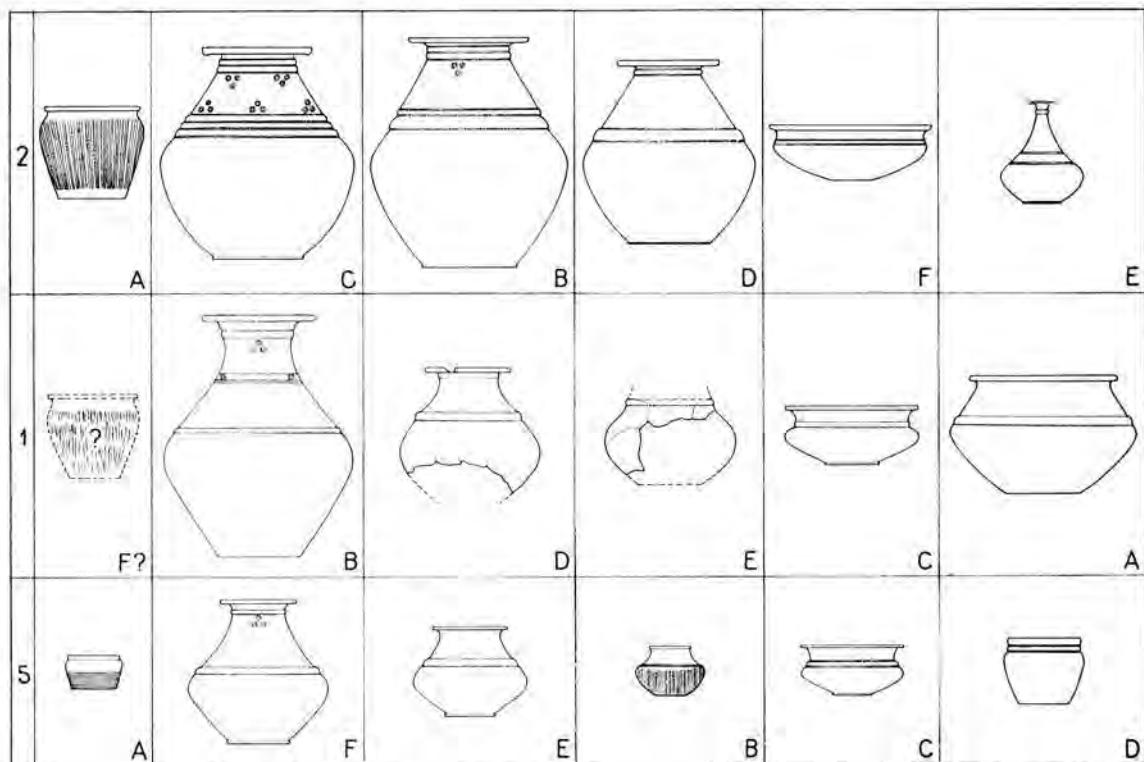
jenej konštrukcie s pätkou v podobe mušej hla- vičky (obr. 23: 6, 7) a spony s pätkou členenou uzlíkom z hrobu 2 v Palárikove II (obr. 23: 4—5) sú vyhotovené v podobnej schéme ako spony z hrobu 161 v Münsingene, ktorý F. R. Hodson kladie do horizontu T, teda ešte pred horizont U, totožný s „klasickým“ stupňom LC.¹⁵⁸

Vo vývojovej schéme vypracovanej pre juhozápadné Slovensko sa takto tvarované spony po- važujú za doznievanie stredoláteńskiej indus- trie.¹⁵⁹ Z načrtnutých súvislostí však vyplýva, že spony spojenej konštrukcie z hrobu 1 v Palárikove II (obr. 23: 2—7, 15) vo svetle novších poznatkov nemožno zaradiť na koniec stredola- ténskeho obdobia; ich súbežnosť so sponou s ome- govitým lúčikom a veľkou diskovito-vázičkovou pätkou (obr. 23: 1, obr. 31: 1), nádobou typu *Linsenflasche* (obr. 25: 2, obr. 32), kopijovitou zá- ponou (obr. 23: 9), plasticky zdobenými pukli- covými kruhmi a hladkým puklicovým kruhom (obr. 24: 2, 3, 7) pomerne jednoznačne ukazuje na tradícii stupňa LB. Spony uvedených foriem

ani typologicky netvoria záver stupňa LC, na čo upozornil už M. Čižmář.¹⁶⁰

Crtá sa teda možnosť detailnejšie určiť hranicu medzi stupňami LB a LC na juhozápadnom Slo- vensku, a to najmä na základe podrobnejšieho rozboru kombinácií predmetov v hroboch s podob- ným obsahom ako hroby 1, 2 a 5 v Palárikove II, hroby 33, 34, 40 a 47 a v Bajči-Vlkanove, hroby 111, 232, 233, 563 a 537 v Trnoveci nad Vá- hom-Hornom Jatove, hrob 3 v Hurbanove- Abadombe, hroby 1 a 26 v Dvoroch nad Žitavou, hroby 8, 10 a 11 v Hurbanove-Bacherovom ma- jeri, hroby 20 a 32 vo veľkej Mani, hrob 58 v Dolnom Petre a hrob 10 v Nebojse.¹⁶¹

Spony z niektorých hrobov v Trnoveci nad Vá- hom-Hornom Jatove (hroby 233 a 537) by na- značovali začiatky kombinovania šperkov hori- zontu hrobov typu Palárikovo II na úrovni Hodsonovho horizontu Q ešte pred „klasickým“ stupňom LC.¹⁶² V tejto súvislosti treba spome- núť výskyt spôn s vysoko klenutým krátkym lú- čikom a dlhou pretiahnutou pätkou v hroboch 111

Obr. 29. Palárikovo II – mohyla. Porovnávacia tabuľka keramiky z hrobov 1, 2 a 5. Písmená zodpovedajú označeniu nádob v texte (v opise hrobov) a na obr. 10, 14 a 15.

a 537 v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove, kde sa okrem podobne upravených pošiev mečov (prelamované svorky ústí pošiev mostíkového typu, závesné ušká tesne pod výkrojom ústia) našli aj stredolaténske pásové puklice štítov;¹⁶³ podľa takejto kombinácie by tu bol totiž zachytený náznak nástupu pásových puklíc stredolaténskej schémy ešte pred „klasickým“ stupňom LC. Spomenuté pošvy mečov z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova dokladajú z typologickej stránky dožívanie úprav pošiev mečov včasno-laténskej schémy (stupeň LB₂) s pásovými puklicami;¹⁶⁴ podobne upravené pošvy mečov datoval napr. R. Wyss do doznievania stupňa LB (lokality Dietikon, Alpe Matta—Balzers).¹⁶⁵

Hroby z Palárikova II podľa takéhoto hodnotenia vývoja (pozri vývojovú schému na tab. I) patria pred obdobie „klasického“ stupňa LC. Na základe chronológie J. Filipa môžeme tieto celky zaradiť do doznievania horizontu spony s veľkou guľovitou pätkou (mladšia fáza duchcovského horizontu), ktorý sa prekrýva s horizontom spôna spojenej konštrukcie.¹⁶⁶ Napokon podľa konceptie M. Čižmára možno hroby v Palárikove II datovať do stupňov LB₂/LC.¹⁶⁷ Súbežné s nimi sú hrobové celky pohrebisk na obr. 30 a 33.

IV. Kultové miesto a jeho význam v keltskom osídlení juhozápadného Slovenska

Kultový komplex v Palárikove II tvorili tri rozdielne zložky: 1. etážovitá jama zapustená do stredu mohyly-kenotafu z mladšej doby bronzovej; 2. kostrové hroby 1, 2, 5 na jej úpäti, 3. obetná jama so spálenými obefami, označená pri výskume ako „hrob“ 3. Celok bol pravdepodobne na úpäti mohyly nejako ohradený (priekopou?, plotom?), čím vznikol zvyčajný posvätný chrámový obvod. Konali sa v ňom obetné úkony, pochovávali v ňom tých, ktorí tieto úkony robili a zachovali sa v ňom i doklady o obetách. Mohyla sa nachádzala v močaristom, ľahko prístupnom teréne, čo zodpovedalo ďalšej požiadavke pri zakladaní niektorých druhov keltských chrámových okruhov.

1. Etážovitá jama

Základný ráz svätyne napriek tomu, že jej hornú polovicu možno podať iba ako rekonštrukciu (jama A1), spočíva v tom, že bola zahĺbená do kubatúry mohyly. V princípe zapustenia libenického objektu do zeme vidia A. Rybová a B. Soudský nielen všeobecne sakrálny, ale i užší mytologický charakter, ako miesta uctie-

vania chtonického božstva v spojitosti s kultom plodnosti.¹⁶⁸ Hoci o keltskom náboženstve neexistujú autentické písomné pamiatky,¹⁶⁹ interpretácia okruhu chtonických božstiev na základe antických správ je jednoznačná: išlo o princíp návratu do zeme, čo pomerne výrazne vyniká v spojitosti s uctievaním boha Teutata.¹⁷⁰ Myšlienkové pozadie je tu očividné — zvýrazňuje sa späťosť so samotným vznikom Keltov (teuta = kmeň), pričom sa zánik javí logickým dovišením vzniku a obete božstvu mali vyvolávať i pokračovanie tohož cyklu (zánik-vznik).

2. Kostrové hroby 1, 2 a 5

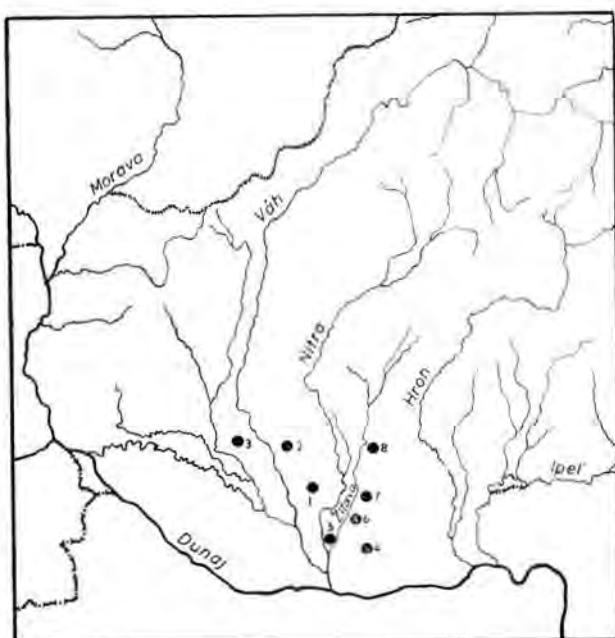
V počte kostrových hrobov pravdepodobne úmyselne zameraných pri umiestňovaní na stredový kultový objekt možno vidieť najskôr iba náhodné číslo. V opačnom prípade — so zreteľom na symbolický význam čísla 3 — by boli tieto celky hrobmi obetovaných jedincov, čo však nálezové okolnosti nedovoľujú predpokladať. V hroboch boli pochovaní príslušníci druidskej vrstvy, možno i jednej rodiny (muž, žena, dieťa), ktorým aj po smrti patrilo privilegované miesto.

V ženskom odevu (spony, nánožné kruhy) jedinca v hrobe 2, akiese muža, dostalo výraz v širšom ponímaní uctievanie božstiev typu gé, keď sa knaz pri obradoch obliekal do ženských šiat.¹⁷¹

Prítomnosť žezlovitého predmetu v tom istom celku nás so zreteľom na antickú synkretizáciu Teutata s rímskymi bohmi (napr. u Lucana) privádza k Marsovi, resp. Merkúrovi.¹⁷² Kopijovité žezlo má rovnako vzťah k prvému z nich (odznak boha vojny) ako k druhému (boh obchodu a remesiel — rúčka žezla modelovaná na spôsob kovačskej lopatky). Možno tým bol naznačený znamy princip prekrývania sa kompetencie keltských božstiev vôbec. Podľa J. Filipa atribútom Teutata u Haeduov bolo kladivo a drúk; zdá sa, že tu ide o združenie príbuzných pojmov.¹⁷³ Za predmet s analogickým významom (t. j. používaný druidmi) možno považovať aj šípku zo súboru nálezov vo vrecúšku na hrudi dieťaťa v hrobe 5. Skrinka s magickými predmetmi odlišného charakteru sa našla aj pri knažke v libenickej svätyni.¹⁷⁴

3. Obetná jama

Napriek značnej nejednotnosti vo funkciách a okruchoch pôsobenia jednotlivých keltských božstiev, alebo práve pre takýto nevyjasnený stav, snažili sa antickí autori podať ich delenie aj podľa rázu uctievania, resp. charakteru obetných úkonov. Ak v trojici pomerne známych

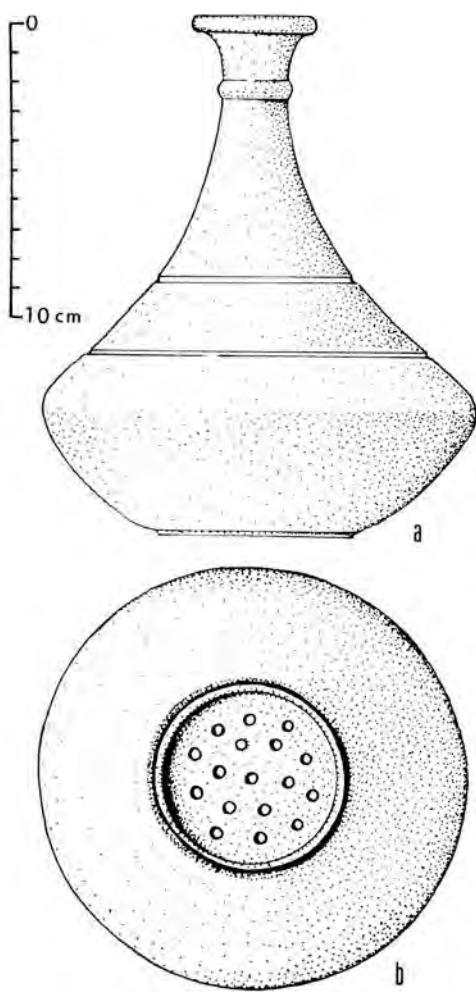
Obr. 30. Keltské polirebiská na juhozápadnom Slovensku s chronologickými vzťahmi k hrobom v Palárikove II: 1 – Palárikovo II; 2 – Trnovec nad Váhom-Horný Jatov; 3 – Nebojsa; 4 – Dolný Peter; 5 – Hurbanovo-Bacherov majer a Hurbanovo-Abadomb; 6 – Bajč-Vlkanovo; 7 – Dvory nad Žitavou; 8 – Veľká Maňa

autochtonných bohov Esus si vyžadoval obete usmrtené vešaním, Taranis zasa utopením, Teutates sa uzmieroval spaľovaním ľudských alebo zvieracích obeti.¹⁷⁵ Ľudí obetovali bojujúci Kelti najmä v nepokojných časoch,¹⁷⁶ v obdobiah mieru aj obetné akty boli menej krvavé a kruté. Z charakteru obetných úkonov vyplýva, že na odkrytých kultových miestach možno najpresvedčivejšie doložiť najmä kult Teutata, resp. kult príbuzných božstiev, s ktorými sa jeho okruh pôsobnosti prekrýval. Máme tu na mysli možnosť pomerne jednoznačnej interpretácie spaľovania obetí a nálezov ich zvyškov v obetných jamách.

Obetné jamy, ku ktorým priradujeme i „hrob“ 3, boli v Palárikove II súčasťou chrámových obvodov. Obetiskom na Auerbergu v Bavorsku bola kameňmi vyložená kruhová plocha s priemerom 4 m, v jej vnútornom priestore sa zistila jama vyplnená spálenými kosfami zvierat.¹⁷⁷ W. Krämer dáva miesta, kde sa spaľovali obete, do súvisu s tzv. spopolňovacími oltárm (Aschenaltäre) v antickom Grécku.¹⁷⁸ Niekoľko sa obetné jamy so spálenými ľudskými kosfami zistili aj na okrajoch pohrebísk.¹⁷⁹ Hoci údaje o keltských svätyniach sú často iba útržkovité, jednako v súlade s libenickou svätynou aj v Palárikovskom kultovom objekte možno rozlíšiť

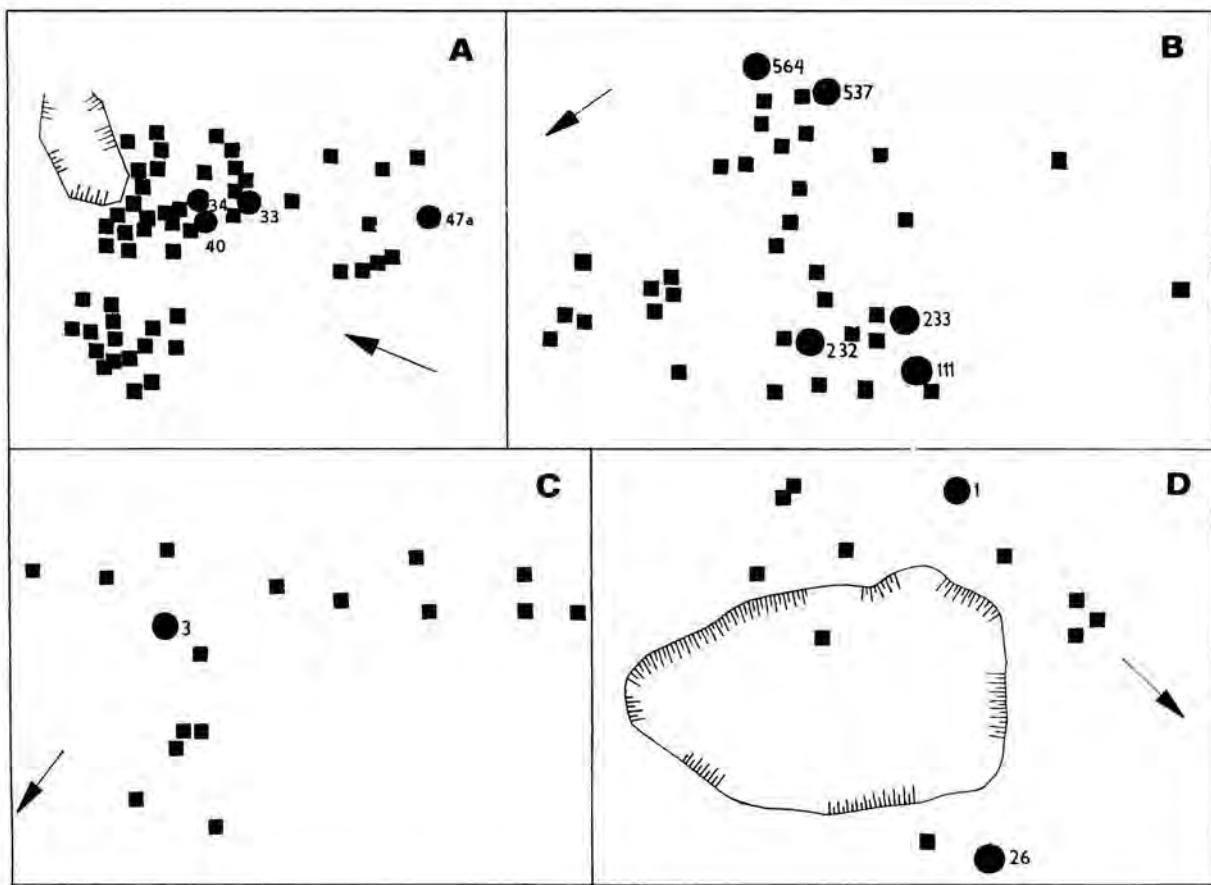
Obr. 31. Palárikovo II – mohyla. Detaily výrobkov plastického štýlu z hrobu 2.

Obr. 32. Palárikovo II – mohyla. Hrob 2. Fľašovitá váza.

priestor, v ktorom sa konal rituálny akt, i jamu, do ktorej sa dostali po ďalších úkonoch (štvrtenie, varenie) spálené zvyšky obetí. Z uvedenej zložitosti obradov vyplýva, že namiesto spaľovania zažíva možno rátať skôr s kombináciou rôznych postupov, pričom vlastné spojenie časti obetovaných si mohlo zachovať symbolický význam. Nálezy v „hrobe“ 3 patrili jedincovi mužského pohlavia, alebo vzhľadom na to, že sa nezachovali nijaké zvyšky tela, bolo tu obetované dieťa. Pomerne často boli obetované deti (napr. v Libeniciach) a našli sa aj časti šperkov v obetných jamách.¹⁸⁰ Pokiaľ ide o obetné jamy vyplnené ľudskými, ohňom nedotkutými kostrami, ktoré sa zistili na výšinnom sídlisku púchovskej kultúry v Liptovskej Mare,¹⁸¹ treba pomýšľať nielen na odlišné kultové pozadie obetného úkonu v užom zmysle (obete mohli byť rovnako usmrtené obesením ako utopením), ale i na to, že ich obsah niekedy robí dojem priam masového vraždenia.¹⁸²

Zostáva zmieniť sa o vzájomnom pomere nedalekej, 2,5 km vzdialejnej nekropoly Palárikovo I¹⁸³ a svätyne Palárikovo II. Nálezy z tejto nekropoly svedčia o tom, že hroby v Palárikove II súvisia s istou vývojovou fázou na predchádzajúcom nálezisku, z čoho vyplýva ich čiastočná súbežnosť. Hoci sa hustota keltského osídlenia na juhozápadnom Slovensku odráža i vo výskyti dvoch pohrebísk v tej istej obci (Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Bacherov

Obr. 33. Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku s vyznačením hrobov s obsahom paralelným s hrobmi v Palárikove II. A – Bajč-Vlkanovo, B – Trnovec nad Váhom–Horný Jatov, C – Hurbanovo–Abadomb, D – Dvory nad Žitavou.

majer), predsa sa domievame, že na pohrebisku v Palárikove I boli pochovaní príslušníci toho istého kmeňa, ktorého uzavretá kasta — knažská vrstva — pochovávala svojich mŕtvych v posvätnom obvode kultového miesta v Palárikove II. Nie je vylúčené ani to, že k nálezovým celkom analogického charakteru patrilo v tejto dobe i viacero osád, a teda i pohrebisk. Predpoklad *J. Filipa* o vplyve druidov v keltskej spoločnosti istý čas i v strednej Európe¹⁸⁴ stal sa po odkrytí nálezového komplexu plne opodstatnený aj v súvisse so severnou časťou Karpatskej kotliny. Bude úlohou budúceho výskumu podrobnejšie riešiť aj problematiku štruktúry laténskej spoločnosti vo vývoji juhozápadného Slovenska v dobe laténskej.

V. Záver

Výsledky, ku ktorým sme dospeli interpretáciou nálezových okolností v teréne, ako aj výsledky nášho pokusu o bližšie vystihnutie význa-

mu palárikovského kultového miesta možno zhrnúť takto:

1. Na mohyle z mladšej doby bronzovej, ktorá mala priemer asi 26 m a nachádzala sa na pieskovej dune v močaristom teréne, bol v dobe laténskej vyhlbený kultový objekt.

2. Objekt tvorila etážovitá jama, ktorej horná časť, zachytená výskumom, bola orientovaná v smere VSV–ZJJ. Pri dne mala zvislé steny a v pôdoryse podobu pretiahnutého oválu s rozmermi $8,4 \times 4,9$ m (jama A1); zachytená hlbka 1,6 m. Spodnú časť objektu tvorila jama pri jeho juhozápadnej kratšej strane; jama mala rozmer 2,1 × 1,8 m a bola hlboká, rátajúc od pomerne rovného dna hornej jamy — 1,2 m (jama A2).

3. Etážovitá jama bola hlavnou časťou svätyne, pôvodne pravdepodobne ohradeného kultového areálu — posvätného chrámového obvodu, v ktorého priestore sa zistili jednako tri kostrové hroby (muž — hrob 2, žena — hrob 1, diefa — hrob 5), jednak obetná jama so zvyškami spálených zvieracích a možno i ľudských obetí

— „hrob“ 3. Hrob diefa sa nachádzal pravdepodobne mimo areálu, ktorý bol pôvodne ohrazený najskôr kruhovou priekopou.

4. Svätyňa nebola umiestená v strede niekdajšej mohyly, ale posunutá smerom na juhozápad; stred mohyly sa nachádzal pred jej severozápadnou kratšou stenou, kde možno rátať so stĺpom alebo stôlou symbolizujúcou miestne božstvo.

5. V jame A2 sa našli zlomky keramiky a nepatrné fragmenty zvieracích i ľudských kostí, často so stopami varenia. Z pravidelného zvrstvenia výplne jamy možno často vyčítať časový postup obetných úkonov. Ak predpokladáme jednorocný cyklus v opakovaní rituálnych obradov, objekt sa používal asi 5—6 rokov.

6. Kostrové hroby na úpätí mohyly boli orientované jednotne v smere JV—SZ a ich poloha bola zameraná na niektoré hlavné body svätyne a jej bezprostredného okolia (stred jamy A1, stred jamy A2, stred niekdajšej mohyly). V rituálne porušenom hrobe 1 bola pochovaná žena s diefatom, v hrobe 2 pravdepodobne muž so súčiastkami ženského odevu a v hrobe 5 diefa s posmrtnou výbavou príbuznou s jedincom v hrobe 2.

7. Všetky hroby sa vyznačovali veľkými rozmermi (až $3,6 \times 2,2$ m) a etážovitým členením; v spodnej časti jamy mali drevenú hrobovú komoru. Na povrchu boli označené rovom, prípadne aj dreveným kolom (hrob 2). Napriek porušeniu hrobu 1 aj výbavu mŕtvyh možno všeobecne charakterizať ako jednotnú (po šesť nádob v hrobe, podobná výbava šperkmi a iné detaily).

8. Hrob 5, v ktorom bolo pochované diefa, patrí medzi zriedkavé bohaté detské hroby a vzhľadom na rôznorodé vzťahy — najmä k hrobu 2 (muž) — možno predpokladať, že v ňom bol pochovaný jedinec v príbuzenskom pomere k dvom pochovaným dospelým.

9. V keramike z hrobov sa rozpoznala jednak zložka stabilná (v každom hrobe situla, tri vázovité nádoby a miska), jednak variabilná zložka (v hrobe 1 veľká amforovitá misa, v hrobe 2 flášovitá nádoba na cedenie, v hrobe 5 situla).

10. Najvýznamnejší nález — železný žezlovitý predmet z hrobu 2 — sa našiel spolu so ženskými šperkmi (spony, nánožné kruhy) a dovoľuje predpokladať, že jedinec v slávostnom ženskom odevu bol do hrobu 2 pochovaný s atribútom svojho spoločenského postavenia (kňaz-druid).

11. V porušení hrobu 1, v ktorom bola pochovaná pravdepodobne kňažka-druidka, treba vidieť kultovo-magické príčiny. Išlo najskôr o činnosť späť s tajnými kultmi (vampirizmus), sprevádzajúcimi verejný oficiálny kult.

12. Kostrové hroby na úpätí mohyly predstavujú zvláštny druh skupinového pochovávania v dobe laténskej. V posvätných obvodoch okolo svätyň bývali pochovávaní zomrelí príslušníci jednej z dvoch hlavných spoločenských vrstiev Keltov — druidi. Na kultovom mieste v Palárikove II možno azda rátať s pochovávaním členov jednej rodiny.

13. Objekt označený v čase výskumu ako žiarový hrob 3, bol v skutočnosti obetnou jamou a našli sa v ňom spálené zvyšky zvieracích a azda i ľudských obetí.

14. Pri typologickom hodnotení nálezov sa vychádzalo najmä z obsahu hrobu 2, ktorý spolu s ostatnými predstavuje pomerne jednotný nálezový horizont. Jeho porovnanie s analogickými hrobmi na juhozápadnom Slovensku a ich nálezovou situáciou umožnilo vymedziť aj na severe Karpatskej kotliny komplex súbežných predmetov hmotnej kultúry, typologicky zhodný s horizontmi Q-T F. R. Hodsona, stupňom LC *W. Krämera* a s fázou, v ktorej sa prekrýval horizont spony s veľkou guľovitou pätkou a spony spojené konštrukcie podľa J. Filipa. Hrobové celky v Palárikove II, ako základná zložka posvätného chrámového obvodu, datujú nepriamo i kultový objekt na mohyle do obdobia prechodu stupňov LB₂/LC.

15. K bližšiemu určeniu kultového miesta prispel celkový ráz zahľbenej svätyne (uctievanie Teutata v skupine chtonických božstiev), charakter výplne obetnej jamy 3 (sakrálné úkony späť so spaľovaním obetí poukazujú opäť na kult spomenutého božstva) a napokon časť inventára hrobu 2, najmä žezlo, v ktorom vidieť najskôr symbol neskôrnej synkretizácie Teutata s rímskym bohom vojny — Marsom.

16. V posvätnom obvode mohyly, ktorého tvar bol pravdepodobne prispôsobený jej kruhovému obvodu (priemer asi 26 m), boli pochovaní príslušníci kňažskej vrstvy — druidi; ich sakrálna činnosť bola vymedzená okruhom kultu Teutata. Druidi mali v keltskej spoločnosti osobitné postavenie, z ktorého vyplýva aj oddelené pochovávanie príslušníkov tejto kasty od ostatných vrstiev keltského obyvateľstva.

17. Výskum mohyly v Palárikove II priniesol do problematiky keltského osídlenia juhozápad-

ného Slovenska v dobe laténskej a celej Karpat-skej kotlinky nový okruh otázok a umožnil čiastočne podrobnejšie preskúmať štruktúru keltskej spoločnosti, jej nadstavbovú sféru. Ukazuje, sa že i prehodnotenie niektorých starších nálezových

komplexov prinesie z tohto aspektu prekvapujúce výsledky. Bude úlohou budúceho výskumu bližšie osvetliť vzájomný vzťah početných kostrových pohrebisk s mnohými hrobmi a prípadných ďalších nálezových celkov typu Palárikovo II.

Poznámky a literatúra

¹ TOČIK, A. — PAULIK, J.: Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950—51. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 59 a nasl. Na pláne (obr. 3) je nadmorská výška objektu — 119 m — udaná podľa staršieho jadranského výškového systému; podľa novšieho baltického výškového systému sa stredový bod mohyly nachádzal vo výške 122,01 m (štátnej odvodejnej mapu Šaťa 1—7, 1—8, 1 : 5000).

² Nálezová správa č. 425/73 v Archeologickom ústave SNM v Bratislave.

³ Ide o typický jav, s ktorým sa všeobecne stretávame pri výskume mohył z mladšej doby bronzovej (Kolta, Lužany, Očkov).

⁴ Zisťovací výskum sa uskutočnil roku 1974. V blízkosti mohyly bola vyhlbená sonda dlhá 86 m a široká 2 m. Neprisko sa však ani na horby, ani na iné objekty z doby laténskej.

⁵ Porov. pozn. 4.

⁶ BENADIK, B.: Palárikovo, okres Nové Zámky. In: Nové keltské nálezy na juhozápadnom Slovensku (katalóg výstavy). Komárno 1972, s. p.

⁷ Pravdepodobne tu bol zachytený magický úkon v súvisse s vampírzmom. Predbežnú správu o výsledkoch výskumu pozri PAULIK, J.: Výskum archeologickejho ústavu Slovenského národného múzea v rokoch 1972—73 v Palárikove. Múzeum, 19, 1974, s. 41 a nasl.

⁸ Nálezová správa v Archeologickom ústave SNM v Bratislave.

⁹ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B.: Libenice — keltská svätyně ve středních Čechách. Praha 1960.

¹⁰ Ibid., s. 19.

¹¹ Ibid., s. 36 a nasl., 253 a nasl.

¹² Ibid., s. 246 a nasl.

¹³ Viditeľnosť zobrazeného božstva, resp. jeho symbolu alebo atribútu z diafky je aj v tomto prípade v súlade s konštatovaním A. Rybovej a B. Soudského. V Libeniciach sa predpokladá viditeľnosť stény a posvätných stĺpov aspoň z východnej a juhovýchodnej strany, hoci sama svätynia bola zapustená do zeme. RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 246.

¹⁴ Ibid., s. 36; opačná orientácia sa tu spomína nedopatrením, porov. príl. 1a, 2.

¹⁵ Ibid., s. 37 a nasl.

¹⁶ Ibid., s. 37 a nasl.

¹⁷ Ibid., s. 19, príl. 1.

¹⁸ Ibid., s. 40.

¹⁹ Ibid., s. 24.

²⁰ Ibid., s. 38, 253.

²¹ Ibid., s. 24.

²² Ibid., s. 234 a nasl.

²³ Ibid., s. 46.

²⁴ Ibid., s. 261.

²⁵ Ibid., s. 55.

²⁶ KRAMER, W.: Ein frähkaiserzeitlicher Brandopferplatz auf dem Auerberg im bayerischen Alpenvorland. In: Jb. Röm.-germ. Zentralmus. Mainz. 13. Mainz 1966, s. 62.

²⁷ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 261.

²⁸ Ibid., s. 261.

²⁹ Ibid., s. 262. Pozri tam aj ďalšie analógie.

³⁰ KOETHE, H.: Die keltischen Rund- und Vierecktempel der Kaiserzeit. In: 23. Ber. d. Röm.-germ. Komm. 1933. Frankfurt am Main 1934, s. 17.

³¹ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 54, 254.

³² SCHERMER, H.: Zwei Opfergruben der Spätlatènezeit von Wallertheim/Rheinhessen. Germania, 29, 1951, s. 252.

³³ Ibid., s. 252. Ako ukázali posledné výskumy, aj problematica tzv. štvoruholných valov (*Viereckschanzen*) bezprostredne súvisí s neskoršími keltskými svätyňami z galasko-rímskeho obdobia. Na základe prác najmä K. Schwarza zaujali k tejto otázke stanovisko aj iní autori, napr. JANSOVÁ, L.: Mšecké Žehrovice und die Frage der Viereckschanzen in Böhmen. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 47 a nasl. WALDHAUSER, J.: Problém tzv. Viereckschanzen (keltských štvoruhelníkových valov) a nové zjištene oppidum v severných Čechách. Archeol. Rozhl., 22, 1970, s. 237 a nasl. DRDA, P. — WALDHAUSER, J. — ČIZMÁR, M.: Oppida und Viereckschanzen. Archeol. Rozhl., 23, 1971, s. 288 a nasl. V Karpatskej kotline sa takéto terénné útvary predbežne nezistili a aj v prípade kultového objektu Palárikovo II možno skôr predpokladať jeho ohradenie kruhovou priekopou. Zdá sa, že — podobne ako na keltských kostrových pohrebiskách, kde boli významné hroby ohraničené kruhovou alebo štvorcovou priekopou — svätyne mali štvorcový alebo kruhový ohradený priestor. Vzhľadom na veľký počet zistených štvoruholných valov v pomere k malému počtu zistených svätyň s kruhovým sakrálnym areálom sa zdá, že prvý prípad má značne všeobecnejšiu platnosť a súvisel azda s uctieváním odlišnej skupiny božstiev.

³⁴ FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956, s. 292.

³⁵ BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkane. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 393 a nasl.

³⁶ Prednáška B. Benadika (v rámci činnosti Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV) v Bratislave dňa 28. XI. 1973.

³⁷ ČIZMÁR, M.: Společenská struktura moravských Keltů podľa výzkumu pohrebišť. Čas. Morav. Mus., 57, 1972, s. 77.

- ³⁸ Ibid., s. 78.
- ³⁹ CHROPOVSKÝ, B.: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta. Slov. Archeol., 6, 1958, s. 120 a nasl. Porov. tiež pozn. 36.
- ⁴⁰ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 267. Po- kiaľ ide o dvojité hroby alebo (ako v našom prípade) o hroby matky s diefaťom, ani tento jav nie je na keltských pohrebiskách ojedinelý. Porov. napr. FILIP, J., op. cit. (v pozn. 34), s. 291.
- ⁴¹ BENADÍK, B.: Archeologický materiál a jeho hodnotenie. In: Benadík, B. — Uhlík E. — Ambros, C., Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957, s. 116, 137.
- ⁴² LUDIKOVSKÝ, K.: Bohatý hrob z keltského pohrebiště v Blučině, o Brno-venkov. Památ. archeol., 61, 1970, s. 520.
- ⁴³ MEDUNA, J.: Laténské pohrebiště v Pustiměřských Prusich (o. Vyškov). In: Sbor. Čs. Společ. archeol. 2. Brno 1962, s. 174.
- ⁴⁴ LUDIKOVSKÝ, K., op. cit., s. 520.
- ⁴⁵ Ibid., s. 520.
- ⁴⁶ Ibid., s. 534.
- ⁴⁷ BENADÍK, B.: Laténské pohrebiště ve Velké Mani na Slovensku. Archeol. Rozhl., 5, 1953, s. 157 a nasl.
- ⁴⁸ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 121.
- ⁴⁹ Napr. v Domamysliciach na Morave. Porov. ČIŽMÁŘ, M.: Keltský kostrový hrob se čtverečovým příkopem z Domamyslic, okres Prostějov. Archeol. Rozhl., 25, 1973, s. 215 a nasl.
- ⁵⁰ Náznaky podobnej vnútornej dispozície sa zistili aj v hrobe XIV vo Veľkej Mani. Porov. BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 47), s. 157, obr. 62.
- ⁵¹ FILIP, J.: Keltská spoločnosť v době laténskej. Archeol. Rozhl., 5, 1953, s. 228.
- ⁵² BENADÍK, B., cit. (v pozn. 41), s. 59, obr. 20.
- ⁵³ Ibid., s. 20, 27, obr. 6. Aj u bohatších hrobov existujú výnimky, napr. na pohrebisku v Nebojse (CHROPOVSKÝ, B., op. cit., s. 123, hrob 5, obr. 3 — kosti pozdĺž keramiky) a v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove, kde bola „prázdná plocha“ aj pri opačnom pomere nálezov N—M bližšie k mäsitej potrave.
- ⁵⁴ Za informáciu dňujeme B. Benadíkovi.
- ⁵⁵ Tento prípad možno predpokladáť aj v hrobe I.
- ⁵⁶ MEDUNA, J.: Laténské pohrebiště v Brně-Horních Heršpicích. Památ. archeol., 61, 1970, s. 228; tam je uvedená aj ďalšia literatúra.
- ⁵⁷ KRÄMER, W.: Das keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böblingen). Stuttgart 1964, s. 18.
- ⁵⁸ BENADÍK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkane-ve. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 409.
- ⁵⁹ ČIŽMÁŘ, M.: Spoločenská struktura moravských Keltov podľa výzkumu pohrebišť. Čas. Morav. Mus. č. 57, 1972, s. 75. CHROPOVSKÝ, B., op. cit., s. 125.
- ⁶⁰ FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956, s. 307.
- ⁶¹ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41) s. 78 (tvarove neurčiteľné fragmenty).
- ⁶² Ibid., s. 27 (miniatúrna nádobka).
- ⁶³ Porov. pozn. 36.
- ⁶⁴ KRÄMER, W., op. cit. (v pozn. 57), s. 13.
- ⁶⁵ Porov. napr. LUDIKOVSKÝ, K., op. cit., s. 520, obr. 3.
- ⁶⁶ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 45.
- ⁶⁷ FILIP, J., op. cit. (v pozn. 34), s. 299.
- ⁶⁸ Ibid., s. 298.
- ⁶⁹ EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933, s. 169.
- ⁷⁰ Porov. napr. PITTIONI, R.: Urgeschichte des österreicherischen Raumes. Wien 1954, s. 714.
- ⁷¹ FILIP, J.: Keltská společnost a její dědictví. Praha 1959, s. 150. V Karpatké kotline vzrástal počet keramiky v hroboch pravdepodobně v súvisu so situáciou, ktorá sa zdôrazňuje v texte, už v stupni LB₂.
- ⁷² MEDUNA, J., op. cit. (v pozn. 43), s. 175. FILIP, J., op. cit. (v pozn. 51), s. 298.
- ⁷³ Na novoodkrytom pohrebisku v Chotíne sa vyskytlo ojedinele až 8 nádob v jednom hrobe. Za informáciu dňujeme P. Ratimorskéj.
- ⁷⁴ KRÄMER, W., op. cit. (v pozn. 57), s. 19.
- ⁷⁵ Na pohrebisku v Nebojse sa nachádzalo v hrobe tri až päť nádob väčšinou na pravej strane pochovaných (CHROPOVSKÝ, B., op. cit., s. 120). V Bajči-Vlkaneve boli v hrobe priemerne dve nádoby, najviac päť nádob (BENADÍK, B., op. cit. [v pozn. 58], s. 414). Značne chudobnejšie čo do počtu keramiky sú hroby na susednej Morave; väčšinou sa tu nachádza v hrobe iba jedna-dve, výnimočne tri nádoby (MEDUNA, J., op. cit. [v pozn. 48], s. 75).
- ⁷⁶ DÉCHELETTE, J.: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et galloromain. T. 4. Paris 1927, obr. 639: 2.
- ⁷⁷ FILIP, J., op. cit. (v pozn. 34), s. 298.
- ⁷⁸ PAULIK, J.: Najstaršie hromadné nálezy železnych predmetov na Slovensku. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 64. História 10. Bratislava 1970, s. 64 a nasl.
- ⁷⁹ TAUS, M.: Ein spätlatènezeitliches Schmied-Grab aus St. Georgen am Steinfeld, p. B. St. Pölten, NO. Archaeol. austriaca, H. 34, 1963, s. 13 a nasl., obr. 2.
- ⁸⁰ ČIŽMÁŘ, M.: Keltský kostrový hrob se štvorcovým příkopem z Domamyslic, okres Prostějov. Archeol. Rozhl., 25, 1973, s. 219.
- ⁸¹ Ibid., s. 219.
- ⁸² Ibid., s. 219, pozri tam aj ďalšie analógic. Úplne výnimočná je kopija uložená šikmo cez hrud mŕtveho; porov. FILIP, J., op. cit. (v pozn. 34) obr. 84.
- ⁸³ HODSON, F. R.: The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and Relative Chronology. In: Acta Bernensia, 5, 1968, s. 48, 51, obr. na s. 48 a 49.
- ⁸⁴ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 124.
- ⁸⁵ FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956, s. 528.
- ⁸⁶ SZABÓ, M.: Zur Frage des keltischen Fundes von Isthmia. Acta antiqua Acad. Sci. hung., 16, 1968, s. 173—177.
- ⁸⁷ KRÄMER, W.: Keltische Hohlbucketringe vom Isthmus von Korinth. Germania, 39, 1961, s. 32.
- ⁸⁸ SCHAAFF, U.: Ein keltischer Hohlbucketring aus Kleinasiene. Germania, 50, 1972, s. 96 a nasl.
- ⁸⁹ Napr. pružinové nožnice sa vyskytujú v mužských hroboch i v hroboch bohatých žien, porov. FILIP, J., op. cit. (v pozn. 34), s. 298.
- ⁹⁰ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 115.
- ⁹¹ Porušovanie žiarových hrobov sa všeobecne fažíci zistuje aj v iných pravckých a včasnohistorických obdobiach (najmä v jamových neurnových hroboch).
- ⁹² KRÄMER, W.: Das keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böblingen). Stuttgart 1964, s. 13.

- ⁹³ BENADÍK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 405.
- ⁹⁴ FILIP, J.: Keltská spoločnosť v dobe laténskej. Archeol. Rozhl., 5, 1953, s. 291.
- ⁹⁵ Ibid., s. 291.
- ⁹⁶ ŠOLLE, M.: Únětický hrob a halštatské sídliště z Rybníku u Mor. Krumlova. Archeol. Rozhl., 2, 1950, s. 215.
- ⁹⁷ Porov. pozn. 36.
- ⁹⁸ Porušenie hrobového celku mohlo súvisieť s jeho pri-márnosťou na kultovom mieste (zmienili sme sa o tom pri hodnotení vzájomného pomeru svätyne a kostrových hrobov). Hrob 1 bol čo do postupu v pochovávaní pravde-podobne najstarším celkom, zameraným na predpokladanú stélu alebo stĺp mimo etážovitej jamy na mohyle.
- ⁹⁹ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 93), s. 413.
- ¹⁰⁰ THOMSON, G.: O staré řecké společnosti. Praha 1952, s. 313 a nasl.
- ¹⁰¹ Porov. pozn. 4.
- ¹⁰² SCHAAFF, U.: Zur Belegung latènezeitlicher Friedhöfe der Schweiz. In: Jb. Römisch-germ. Zentralmus. Mainz, 13, 1966. Mainz 1968, s. 49 a nasl.
- ¹⁰³ ČIŽMÁR, M.: Společenská struktura moravských Keltov podle výzkumu pohřebišť. Čas. Morav. Mus., 57, 1972, s. 74.
- ¹⁰⁴ KRÄMER, W., op. cit. (v pozn. 92), s. 11.
- ¹⁰⁵ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 93), s. 406.
- ¹⁰⁶ Ibid., s. 406.
- ¹⁰⁷ CHROPOVSKÝ, B.: Príspevok k osídleniu Slovenska v dobe laténskej. Archeol. Rozhl., 6, 1954, s. 318.
- ¹⁰⁸ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 84.
- ¹⁰⁹ Hroby 44 a 81, pozri pozn. 36.
- ¹¹⁰ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 115.
- ¹¹¹ ČIŽMÁR, M. op. cit., s. 222.
- ¹¹² FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956, s. 296.
- ¹¹³ ČIŽMÁR, M., op. cit. (v pozn. 103), s. 219.
- ¹¹⁴ DEHN, W.: Die gallischen „Oppida“ bei Cäsar. In: Saalburg Jb., 10, Berlin 1951, s. 36 a nasl.
- ¹¹⁵ POWELL, T. G. E.: The Celts. London 1958, s. 248. K nálezovým okolnostiam porov. SCHWARZ, K.: Spätkeltische Viereckschanzen. Ergebnisse der topographischen Vermessung und der Ausgrabungen 1957—1959. In: Jber. Bayer. Bodendenkmalpflege, 18. München 1960, s. 37, obr. 47.
- ¹¹⁶ POWELL, T. G. E., op. cit., s. 249.
- ¹¹⁷ SCHWARZ, K., op. cit., s. 79; uvádzá sa tu možnosť odlišnej interpretácie niektorých zahľbených objektov na posvätných ohradených miestach (cisterny, studne).
- ¹¹⁸ HAMPEL, J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. rész. Budapest 1886. tab. CXI: lab.
- ¹¹⁹ MARÁZ, B.: La Tène-kori magános sírok és kis temetők a Dél-Alföldról. In: Békés megyei Múz. Közlem. 2. Békéscsaba 1973, s. 44.
- ¹²⁰ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), s. 116.
- ¹²¹ Porov. napr. HELLEBRANDT, M.: Előzetes je-lentés a Vác-kavicsbányai kelte temető 1969—1970. évi feltárasáról. Archaeol. Ért., 98, 1971, s. 176, obr. 2, 4. HORVATH L.: A balatonfőkajári kelte temető lelet-menete. In: Veszprém megyei Múz. Közlem. 11. Veszprém 1972, s. 93 a nasl., obr. 15.
- ¹²² Označenie „typ spony“ tu používame len s cieľom naznačiť odlišnému vyhotoveniu v porovnaní so spo-nami spojenej konštrukcie, ktoré predstavujú v hrobe 2 väčšinu. Spona s diskovito-vázičkovou pätkou je zrejme podľa celkovej stavby len jedným z možných variantov typov dosiaľ nespracovanej skupiny spôn, ktorá má po-merne širokú tvarovú škálu a zahŕňa viaceré rôznych kombinácií lúčika, pätky a iných detailov. Označenie „typ spony“ (v tomto prípade spony s diskovito-vázičko-vou pätkou) bude objektívne oprávnené len po uskutočnení podrobnejšieho morfológického rozboru súbežných typologických radov spôn aditívnym spôsobom; porov. napr. MANSFELD, G.: Die Fibeln der Heuneburg. Berlin 1973, s. 3, príl. 1.
- ¹²³ SZABÓ, M.: A keleti kelta művészete — The Eastern Celtic Art). Székesfehérvár 1974, s. 55, obr. 111.
- ¹²⁴ KRUTA, V.: Le trésor de Duchcov. Ústí nad Labem 1971, tab. 32: 3.
- ¹²⁵ FILIP, J., op. cit. (v pozn. 112), obr. 28: 3, obr. 29: 7, tab. L: 6, LIH: 10, LVIII: 1, LXXIII: 41, XCIX: 1.
- ¹²⁶ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. XXXVI: 1—3, 8—11, XXXII: 4—7, 8—20.
- ¹²⁷ Spony spojenej konštrukcie z hrobov 1, 2 a 5 v Palárikove II vykazujú značnú závislosť od skupín spôn v stupni LB. Rozličné tvary lúčikov môžeme nájsť napr. i v duchcovskom poklade, porov. KRUTA, V., op. cit., tab. 6: A1, A2, B1, B2, tab. 18, tab. 19, tab. 32: 1, 10, tab. 33: 5.
- ¹²⁸ KRÄMER, W.: Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth. Germania, 39, 1961, s. 35 a nasl., obr. 1. KRÄMER, W.: Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961. Germania, 40, 1962, s. 306, obr. 1. Na pohrebisku v polohe Am Hundsrücken, na ktorom sa pochovávalo pred vybudovaním oppida Manching, boli napr. osempruhlové kruhy v hrobe 5 spolu so spo-nami včasno laténskych schém. SPROCKHOFF, E.: Pestru-per Bronzen. In: Berliner Beitr. zur Vor- und Frühgesch. Bd. 2. Gandart-Festschrift. Berlin 1959, tab. 43: 1, 5, 8—10. PENNINGER, E.: Der Dürnberg bei Hallein I. München 1972, tab. 53: 11—12.
- ¹²⁹ FILIP, J., op. cit. (v pozn. 112) s. 134—136.
- ¹³⁰ BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. 4, 5. BENADÍK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove, tab. X: 1, 2.
- ¹³¹ BENADÍK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove, tab. IV: 8. BENADÍK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 376 a nasl. obr. 8: 6. KRÄMER, W.: Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth. Germania, 39, 1961, s. 35. FILIP, J., op. cit. (v pozn. 112), s. 136 n. SZABÓ, M.: op. cit. (v pozn. 122), s. 68, obr. 160. VÉGH, K.: Kelta leletek a miskolci múzeumban. In: Herman Ottó Múz. Évk. 8. Miskolc 1969, tab. XI: 4, 5.
- ¹³² BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. II: 9. Tento hrob vzhľadom na fragmentárnosť spôn nezaradujeme do horizontu hrobov, ktoré tvoria prelom stupňov LB₂/LC.
- ¹³³ BENADÍK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, obr. 7: 18, tab. III: 11. BENADÍK, B., op. cit. (v pozn. 41), obr. 33: 11, tab. XIII: 6, XXXIX: 11. Obsah hrobu 549 je uložený v Archeolo-

gickom ústave SNM v Bratislave (inv. č. 19169—19172).

¹³⁴ BREŇ, J.: Černé švartnové náramky v českém laténu. In: Sbor. Nár. Mus. v Praze. A — Historie 9. Praha 1955, tab. VI: 3. BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, obr. 8: 7. BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkano. Slov. Archeol., 8, 1960, tab. I: 7. ČIŽMÁR, M.: Kostrový hrob z Ptení a otázka stupňu LT-B2/G1 na moravských keltských pohrebištích. Archeol. Rozhl., 26, 1974, s. 163.

¹³⁵ ČIŽMÁR, M., op. cit., s. 163. KRÄMER, W.: Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961. Germania, 40, 1962, s. 306, obr. 1. BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 384, 386, obr. 17: 11.

DUŠEK, M.: Keltské pohrebisko vo Svätom Petri. Slov. Archeol., 8, 1960, tab. III: 10.

¹³⁶ VOUGA, P.: La Tène. Leipzig 1923, tab. XXVII: 6—8. PAULÍK, J., op. cit. (v pozn. 78), s. 64 a nasl.

¹³⁷ Napr. streľka listovitného tvaru sa našla na oppide Pohanská pri Plaveckom Podhradí v sprievode neskorolaténskeho materiálu (terasa T4, sektor F1).

¹³⁸ BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. XXXVIII: 6.

¹³⁹ Ibid., tab. I—XLII. Všetky keramické tvary môžeme nájsť v starších celkoch.

¹⁴⁰ SCHWAPPACH, F.: Ein Siebheber der Latènezeit im Hessischen Landesmuseum Darmstadt. In: Fundber. aus Hessen. 11. Bonn 1971, s. 39—40, obr. 1 a 9.

¹⁴¹ REINECKE, P.: Grabfunde der ersten La Tène-stufe aus Nordostbayern. Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, Bd. 5. Mainz 1911, tab. 51: 895, 902, 903. PENNINGER, E., op. cit. (v pozn. 127), tab. 2: 16; 5: B12; 6: A3, 9: B3; 14: 29; 15: 14; 17: A8; 11: 19; A17; 20: 9; 25: A7; 34: 18; 36: 10; 39: A14; 42: A10; 50: B16, 17.

¹⁴² PENNINGER, E., op. cit. (v pozn. 127), tab. 5: A3, B12, tab. 15: 14, tab. 17: A11, 8, tab. 25: A7, tab. 36: 10, tab. 50: B16, 17.

¹⁴³ Niektoré nádoby z Karpatskej kotliny by túto situáciu naznačovali. Na Slovensku napr. šošovkovitá nádoba (*Linsenflasche*) z Veľkého Grobu: FILIP, J., op. cit. (v pozn. 112), obr. 56: 1. Nádoba má výzdobu rozloženú v časolaténskym spôsobom a morfológicky zodpovedá západoeurópskemu štýlovému poňatiu. Zdá sa, že nálezy z mladšieho obdobia (LB₂-LC), podobne ako fláškovitá nádoba z hrobu 2 v Palárikove, majú skôr tendenciu k plynulému prechodu masívneho baňatého tela v hrdlo. PETRES, F. E.: A keltek Fejér megyében. Fejér megye története I, 3. Székesfehérvár 1971, s. 142 (20), obr. 5 — vpravo dole. Nádoba je z hrobu 1 v Sárbogárde. Mladší tvar uvádzaj E. Penninger (op. cit. tab. 42: 42; A10).

¹⁴⁴ BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. IV: 6—11, 13—15, V, XII: 1, 3—17, XIV: 1—8, XV: 3, 4, 6—20, 23, 26, XXIV, XXV, XXIII: 4—7, 10, 13, 16, 17, XXV, XXIX: 8, 9, 13—15, 18. BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkano. Slov. Archeol., 8, 1960, obr. 8—10, tab. IX: 1—6, 7—12, 13, 14, X: 1, 2, 5, 7, 10, 15, 18. BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, obr. 9: 2, 4. CHROPOVSKÝ, B.: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta. Slov. Archeol., 6, 1958, tab. I: 5—14. DUŠEK, M.: Keltské pohrebisko vo Svätom Petri. Slov. Archeol., 8, 1960, tab. II: 1—21.

¹⁴⁵ Pozri pozn. 144.

¹⁴⁶ Porov. pozn. 144.

¹⁴⁷ BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. I: 2, 5, 12, VI: 5, 6, 9, 10, VII, VIII: 1—3, IX: 1—13, X, XX: 1, 2, 10, XXIII: 1—3, 8, 9, 14, 15, 18, XXXIX: 1—4, 7—11, 13, 18, 20—23, 25. BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkano. Slov. Archeol., 8, 1960, tab. III: 1—3, 6, 7, 10—16, IV, III: 4, 5, 8, 9, 17, VII: 1—7, 10—15, 18, 19, 24, XIII: 1—4, 6, 7, 13, XIII: 5, 9, 11, XIV: 1, 4, 5, 8. BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 341—396, obr. 8. BENADIK, B.: Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku. Slov. Archeol., 9, 1961, obr. 10, 11. CHROPOVSKÝ, B., op. cit., tab. II. III. EISNER, J., op. cit., tab. LVI. DUŠEK, M., op. cit., tab. II: 22—27, tab. III.

¹⁴⁸ Pozri pozn. 147.

¹⁴⁹ HODSON, F. R., op. cit. (v pozn. 83), tab. 43, 56, 57, 59, 61 a 62.

¹⁵⁰ BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. XL: 4—20, 22. BENADIK, B.: Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku. Slov. Archeol., 9, 1961, obr. 10. HODSON, F. R., op. cit. (v pozn. 83), tab. 61 a 62.

¹⁵¹ HODSON, F. R.: op. cit., tab. 61: 304. CHROPOVSKÝ, B., op. cit., s. 123—125, tab. III: 1—15.

¹⁵² Pozri pozn. 147.

¹⁵³ HODSON, F. R., op. cit. (v pozn. 83), tab. 33, 34, 36—38, 53—55, 63, 68, 71.

¹⁵⁴ Presnejšie určiť túto hranicu bude možné až po definitívnom detailnom rozbore veľkých hrobových súborov z juhozápadného Slovenska. Problematiku rozhodne nemožno riešiť len so zreteľom na Slovensko. Prí detailnom rozbore kombinácií predmetov v inventároch hrobových celkov z juhozápadného Slovenska sa bude treba opierať aj o maďarské nálezové fondy.

¹⁵⁵ HODSON, F. R., op. cit. (v pozn. 83), tab. 123. KRÄMER, W.: Manching II. Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961. Germania, 40, 1962, s. 306, obr. 1. FILIP, J.: op. cit. (v pozn. 112), s. 220 a nasl.

¹⁵⁶ HODSON, F. R.: La Tène Chronology, Continental and British. In: Bull. Inst. Archaeol. Nr. 4. London 1964, s. 123.

¹⁵⁷ HODSON, F. R., op. cit. (v pozn. 83), tab. 123: 36, 37, 43, 45, 54, 57, 61—65.

¹⁵⁸ Ibid., tab. 72: 115—117, 119, 120, 122, 125, tab. 123.

¹⁵⁹ BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Archeol., 10, 1962, s. 360—361. BENADIK, B.: Obraz doby laténskej na Slovensku. Slov. Archeol., 19, 1971, s. 478.

¹⁶⁰ ČIŽMÁR, M.: Zur relativ-chronologischen Stellung des jüngsten Horizontes keltischer Gräberfelder in Mähren. Archeol. Rozhl., 22, 1970, s. 569—573.

¹⁶¹ Pozri pozn. 144.

¹⁶² HODSON, F. R.: op. cit. (v pozn. 83), tab. 123: 36, 44—46, 51, 54—60. P. Ratimorská nás informovala, že v hrobe 14/71 v Chotíne našla sponu s krátkym vysokým lúčikom a dlhou pretiahnutou pätkou spolu so sponou spojenou konštrukcie, blízkou konštrukcii spone s omegovitým lúčikom z Palárikova II (hrob 2), ako aj s pásovou stredolaténskou pulkou a mečom v časolaténskej schéme (plasticke rebro pošvy, masívne neprelanované kovanie nákončia). Pozri tiež BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41), tab. V: 1—26, XII: 1, 3—17.

- ¹⁶³ BENADIK, B., op. cit. (v pozn. 41) obr. 8: 1, tab. I: 1, 3, 4, 6—8, 10, 11, XII: 1—3, 17.
- ¹⁶⁴ Pošvy mečov boli opatené masívnym kovaním nákončia typu Ondrochov. K tejto problematike pozri ZACHAR, L.: Datovanie pošiev keltských mečov z Drne a Košíc. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 68. História 14. Bratislava 1974, s. 77—78, obr. 8ab, obr. 10: 7, 8.
- ¹⁶⁵ WYSS, R.: Ein Kriegergrab der Trühlatènezeit aus Dictikon ZH. In: Jb. d. Schweizer. Gesell. f. Urgesch. Bd. 46, 1957. Basel 1958, s. 53, obr. 2: 1, 2. WYSS, R.: Ein neuer Schwerttyp aus dem hochalpinen Raum. In: Jb. d. Schweizer. Gesell. f. Urgesch. Bd. 47, 1958/59. Basel 1959, s. 55, tab. 9: A, B.
- ¹⁶⁶ FILIP, J., op. cit. (v pozn. 112), s. 220 a nasl.
- ¹⁶⁷ CIŽMÁR, M., op. cit. (v pozn. 134), s. 160—164, tab. I a II.
- ¹⁶⁸ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit. (v pozn. 9), s. 247.
- ¹⁶⁹ KRAUSE, W.: Die Kelten. Religionsgeschichtliches Lesebuch 13. Tübingen 1921, s. 1.
- ¹⁷⁰ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit. (v pozn. 9), s. 267.
- ¹⁷¹ Ibid., s. 271.
- ¹⁷² FILIP, J.: Keltská civilisace a její dědictví. Praha 1959, s. 146.
- ¹⁷³ Ibid., s. 147.
- ¹⁷⁴ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit. (v pozn. 9), s. 122.
- ¹⁷⁵ FILIP, J.: op. cit. (v pozn. 172), s. 146.
- ¹⁷⁶ RYBOVÁ, A. — SOUDSKÝ, B., op. cit., s. 115.
- ¹⁷⁷ KRÄMER, W., op. cit. (v pozn. 26), s. 62.
- ¹⁷⁸ KRÄMER, E.: Prähistorische Brandopferplätze. *Helvetia antiqua* (Festschrift E. Vogt). Zürich 1966, s. 111 a nasl.
- ¹⁷⁹ SCHERMER, H.: Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung der Gemarkung Wallertheim, Kreis Alzey. In: Mainzer Z. 44/45, 1949/50, Mainz 1950, s. 17 a nasl.
- ¹⁸⁰ Ibid., s. 253 a nasl.
- ¹⁸¹ PIETA, K.: Die Höhensiedlung der Púchover Kultur bei Liptovská Mara. Archeol. Rozhl., 23, 1971, s. 327 a nasl. PIETA, K.: Archeologický výskum v Liptovskej Mare. Pamiatky — Príroda, č. 4, 1973, s. 29.
- ¹⁸² LAUR-BELART, R.: Ein problematischer Skelettfund beginnt sich abzuklären. Ur-Schweiz — La Suisse primitive, 6, 1942, s. 51.
- ¹⁸³ Porov, pozn. 6 a 36.
- ¹⁸⁴ FILIP, J.: op. cit. (v pozn. 172), s. 82.

Kultobjekt und Gräber aus der Latènezeit in Palárikovo

Jozef Paulík — Lev Zachar

In Palárikovo (Bez. Nové Zámky) befand sich auf der höchsten Stelle einer leicht erhöhten Sanddüne südlich der Bahnstrecke Bratislava — Budapest ein Hügelgrab (Abb. 1 und 2), das schon seit längerem von Š. Janšák vermessen worden ist (Abb. 3). Das Objekt wurde in den J. 1972 und 1973 mit Hilfe von Schnitten untersucht (Abb. 4: 1/72, Abb. 4: 2/72). Im J. 1973 entfernte man mit einem Bulldozer die Südhälfte des Hügelgrabs (Abb. 5: 1). Es wurde festgestellt, daß es in der jüngeren Bronzezeit aufgeschüttet worden war, weil unter seinem Mantel eine unvollständig erhaltene Grabkammer erfaßt wurde (Objekt II/72), in der datierende Keramikbruchstücke zutage traten (HA₁ — karpatische Velatice-Kultur). Das Hügelgrab stellte in der jüngeren Bronzezeit ein Kenotaphengrab dar. In sein Zentrum hatte man in der Latènezeit ein Kultobjekt eingetieft: eine etagenförmig gegliederte ovale Grube und drei Körpergräber auf ihrer Sohle (Gräber 1, 2 und 5).

Die allgemeine Fundsituation ist auf Abb. 4 dargestellt: die Gruben A1 und A2 bilden das Kultobjekt; 1, 2 und 5 = Körpergräber; 3 = „Brandgrab“; 03 = rezente Feuerstelle mit Latène-Scherben; a = Verlauf des Unterteiles der etagenförmigen Grube im Grab 2; b = vorausgesetzter Verlauf des Oberteiles der etagenförmigen Grube im Grab 1; c = Schnitt durch das Hügelgrab; d = Verlauf des jungbronzezeitlichen Hügelgrabumfanges; e = Graben, der um einen neuzeitlichen Wachturm herumführte; f = Hervorhebung der gegenseitigen Beziehung zwischen Kultobjekt und den Körpergräbern.

Die Autoren bezeichneten den Fundort, mit Rücksicht auf das keltische Gräberfeld, das im Kataster der Gemeinde Palárikovo in der Flur Dolné Križovany schon früher abgedeckt wurde, als Palárikovo II. In der Arbeit besprechen sie aufeinanderfolgend das keltische Kultobjekt auf dem Hügelgrab aus der jüngeren Bronzezeit, Gräber und andere Objekte am Fuße des Hügel-

grabes, den latenezeitlichen Fundkomplex, analysieren und datieren das Material und die Kultstätte und heben ihre Bedeutung in der keltischen Besiedlung der Südwestslowakei hervor.

Der grundlegende Charakter der Grabungsarbeiten ermöglichte keine gänzliche Erfassung des im Hügelzentrum liegenden Kultobjektes, das aus der Grube A1 und A2 bestand; die Grube Z repräsentiert einen neuzeitlichen Eingriff (siehe Abb. 6). Die Schnitte durch das Objekt sind auf Abb. 7 zu sehen und auf Abb. 5 ist sein W-O-Profil erfaßt. Die untere Grube des Kultobjektes war mit mehr oder weniger horizontalen Sandschichten ausgefüllt, zwischen denen dünne Schmitzen dunkleren braunen Bodens lagen. Sowohl aus dem Oberteil des Objektes (Grube A1) als auch aus diesem Teil gewann man mehrere latenezeitliche Scherben. Die obere Hälfte des Objektes hatte gestrecktovalen Grundriß mit der Orientierung NO-SW, mit den Ausmaßen ungefähr $8,4 \times 4,9$ m. Die Gesamttiefe des Objektes maß schätzungsweise zur Zeit der Grabung 2,8 m.

Die Autoren werteten eingehend das Unterteilprofil der etagenförmigen Grube im Hügelzentrum (A1—B1). Außer Scherbenmaterial barg man aus ihr Tier- und Menschenknochen, größtenteils mit Kochspuren.

Erläuterungen zu Abb. 8: A — die im Gelände erfaßte Situation; B — gezeichnete Rekonstruktion der allmählichen Ausfüllung der Grube A2; 1 — Sandunterlage; 2 — bräunlicher Boden; 3 — horizontale Sandschichten; 4 — vorausgesetzter Verlauf der beabsichtigten Zuschüttung des Objektes; 5 — entfernte „Stufe“; 6 — ursprünglicher Verlauf der Nordostwand der Grube A2. Eine Keramikauswahl ist auf Abb. 20.

Das Grab 1 wurde in etwa 1,5 m Tiefe unter dem Hügelmantel, an dessen Umfang festgestellt (Abb. 9). Im Grab befand sich ein gestörtes Frauenskelett zusammen mit dem Skelett eines Fetus oder neugeborenen Kindes.

Erläuterungen zum Grundrißplan des Grabes auf Abb. 10: A-C — Keramik; J — anatomisch richtig liegender linker Oberarm; J1 — ein Knochen mit grünlichen Patinaspuren; K1 — Tierschädel; K2 — konzentrierte Tierknochen; X — ein Häufchen von Kinderknochen; Y, Z — konzentrierte Menschenknochen. 1—3 — Beigaben in situ; 4—6abc — verstreute Beigaben; a — Grundriß des bei der Grabung erfaßten Unterteiles der etagenförmigen Grube; b — vorausgesetzter Verlauf des Oberteiles der etagenförmigen

Grube; c — Umgrenzung der Fundgruppen; d — Ergänzung der Gefäße in ursprünglicher Lage; e — Reste vermoderten Holzes des gestörten Holzeinbaues im Unterteil der etagenförmigen Grube; f — Knochen; g — Keramik.

Die Beigaben aus Grab 1 zeigt die Abb. 21: die Gegenstände Nr. 1 und 5 sind aus Lignit, Nr. 2, 3, 6, 7 aus Bronze und Nr. 4, 8, 9 aus Eisen. Die Keramik aus diesem Fundverband bringt Abb. 22. Die Autoren urteilen, daß das Skelett damals breitgeworfen wurde, als sich die Muskulatur bereits beinahe gelöst hatte. Von einer bestimmten Stufe der Ausraubung des Objektes zeugt etwa der gefundene Buckel eines Buckelringes (Abb. 21: 6).

Das Grab 2 (Abb. 11—13) hatte die Ausmaße $3,6 \times 2,2$ m, war OS—NW orientiert und etagenförmig; der Unterteil stellte eine Grabkammer dar. Wahrscheinlich handelte es sich um eine Männerbestattung.

Auf Abb. 14 ist der Grundrißplan des Grabverbandes; Erläuterungen: A-F — Keramik; 1—15 — Grabbeigaben; a — Verlauf des Oberteiles der etagenförmigen Grube auf dem Niveau der Sandunterlage; b — Holzeinbau im Unterteil der etagenförmigen Grube (Grabkammer); c — schräger Holzeinbau der Grabkammer in 60 cm Tiefe; d — tiefer untergebrachte Tierknochen; e — Keramik; f — ein Tierknochen beim Toten.

Die Beigaben aus Grab 2 befinden sich teils auf Abb. 23 (Nr. 1—7 — Bronze; 9—15 — Eisen) teils auf Abb. 24 (1, 5, 6 — Eisen; 2—4, 7 — Bronze; 8 — Lignit). Der Keramikverband aus dem Objekt ist auf Abb. 25 dargeboten. Der Grabverband war nicht sekundär gestört.

Das Grab 5 hatte einen etagenförmigen Schacht mit dem Ausmaß von $1,9 \times 1,4$ m, sein holzverkleideter Unterteil maß $1,2 \times 0,9$ m. Im Grab lag ein beinahe vollkommen zerfallenes Kinderskelett. Der Grundrißplan des Grabes ist auf Abb. 15; Erläuterungen: A-F — Keramik; 1—15 — Grabbeigaben; a — Umriß des Oberteiles der etagenförmigen Grube auf dem Niveau der Sandunterlage; b — Holzeinbau beim Unterteil der etagenförmigen Grube (Grabkammer); c — Hervorhebung des Abstellungsvorganges der Gefäße in das Grab; d — Tierknochen bei und auf dem Körper des Toten; e — Tierknochen an der Basis des Knochenhaufens gelegen. Die Beigaben aus Grab 5 sind auf Abb. 26 (1—17 — Eisen; 18 — Feuerstein; 19—20 — Bronze). Abb. 27 zeigt die Keramikbeigaben. Bei der

Wertung der Form und des Inventars des Grabes 5 verweisen die Autoren auf beachtliche Zusammenhänge mit der Fundsituation bei Grab 2, woraus sie auf eine enge verwandschaftliche Beziehung (etwa eine Familie) beider Bestatteten urteilen.

Als Brandgrab hat man ursprünglich das Objekt 3 (Abb. 17) betrachtet, in welchem man jedoch keinen menschlichen Leichenbrand, sondern bloß Reste verbrannter Tiere gefunden hat. Die Beigaben aus „Grab“ 3 sind auf Abb. 28 (alle aus Eisen).

Das Objekt 4 war kulturell und zeitlich nicht näher bestimmbar (Abb. 18); es enthielt einen menschlichen Schädel; Erläuterungen zu Abb. 18: 1 — Verlauf der Grube auf dem Niveau der Sandunterlage; 2 — Verlauf der Grubensohle; 3 — Verlauf der Sohle einer kleineren ovalen Grube in der Sohle des Objektes; 4 — Teil einer kleinen Grube in der Objektwand; X — menschlicher Schädel. In der Feuerstelle 03 befanden sich in sekundärer Lage auch mehrere latènezeitliche Scherben (Abb. 19).

Die Kultstätte als Einheit bestand aus drei abweichenden Teilen: a) ovales Objekt auf dem Hügelgrab, b) Skelettgräber 1, 2 und 5 beim Nordwestfuß des Hügelgrabes, c) „Grab“ 3, das in den Hügelmantel eingetieft war. Alle drei Teile hingen miteinander zusammen und das einigende Element scheint in gewissem Sinne das Hügelgrab selbst gewesen zu sein. Bei der Wertung des Kultobjektes nahmen die Autoren als Ausgangspunkt insbesondere die Situation im Umkreis des keltischen Heiligtums in Libenice. Die Funde von Menschen- und Tierknochen in der Grube A2 interpretieren sie als Reste sakraler Handlungen bei der Ehrung der örtlichen Gottheit. Was die Skelettgräber anbelangt, betonen sie deren unmittelbaren Zusammenhang mit dem zentralen Objekt, wobei sie sich der Reihe nach mit folgendem befassen: Orientierung der Gräber und deren Beziehung zum Kultobjekt, Größe der Grabgruben und deren innere Ausgestaltung, innere Ausgestaltung des Grabes und diesbezügliche Besonderheiten, äußere Gestaltung auf keltischen Gräberfeldern.

Eine Hervorhebung der gegenseitigen Beziehung zwischen dem zentralen Objekt und den Skelettgräbern ist auf Abb. 4: f. Als Ausgangspunkt bei diesem Versuch nahmen die Autoren insbesondere den Mittelpunkt der Grube A1 im Schnittpunkt ihrer Achse (Abb. 4: X). Im Grab 2 erfaßten sie Spuren eines eingerammten Pfah-

les (Abb. 11) und auch dieser Punkt konnte mit dem Mittelpunkt der Grube A2 in Zusammenhang gebracht werden. Vermutlich stand vor der nordwestlichen Kurzwand des Objektes ursprünglich eine Stele bzw. ein Pfahl. Was die Grabgruben selbst anbelangt, wird in der Arbeit auf ihre außergewöhnlich großen Ausmaße hingewiesen (Quer- und Längsschnitte siehe auf Abb. 16). Durch den Vergleich der Gestaltung der Grabinteriere mit der Situation auf den übrigen keltischen südwestslowakischen Gräberfeldern gelangen die Autoren zu der Erkenntnis, daß in den reichen, geräumigen Grabgruben mit Holzeinbau und manchmal auch mit einem Graben rundherum die Beigaben parallel mit dem Körper des Toten untergebracht zu sein pflegten, ferner daß bei der Abstellung der Beigaben ein Platz längs der rechten Seite des Toten vorhergesehen war. Als Eigentümlichkeit der Bestattungsweise betrachten sie teils das Kindergrab 5 als Ganzes, teils den beachtenswerten Teil der Grabausstattung (Keramik) und schließlich ein lanzenartiges Zepter und einen Teil des Inventars des Grabes 2. Das Grab 5 gehört hinsichtlich der Zahl seiner Gegenstände zur Gruppe der Gräber reicher Frauen nach der Gliederung von J. Filip, und es scheint, daß das in ihm bestattete Kind enge verwandschaftliche Beziehungen mit den Bestattungen der Gräber 1 und 2 aufwies: es mag wahrscheinlich wohl auch der vorbestimmte Nachfolger des Toten im Grab 2 in dessen Funktion gewesen sein.¹⁻⁷⁴

Die Kollektion der Keramik aus den Gräbern verrät zwei Tatsachen: die regelmäßige Zahl von sechs Gefäßen in jedem Grab (Abb. 29) und ungefähr in gleichem Verhältnis vertretene verwandte Keramikformen in den Gruben. Eine derartige Erscheinung wurde auf den übrigen zeitgleichen slowakischen Gräberfeldern nicht festgestellt, deswegen kann sie als außergewöhnlich bezeichnet werden. Was den zepterartigen Gegenstand im Grab 2 betrifft (Abb. 24: 1), ist ein solcher auf mitteleuropäischen Gräberfeldern bisher nicht vorgekommen. Obwohl bei seiner Formung bestimmte, bei der Herstellung von Schmiedeschaufeln angewandte Arbeitsvorgänge zur Geltung gekommen sind, kann doch nicht behauptet werden, daß es sich um eine bestimmte Art analoger Schmiedewerkzeuge handelt. Die Autoren befassen sich eingehender mit der Abstellung bestimmter Waffengattungen in keltischen Körpergräbern (Schwerter, Lanzenspitzen) und folgern, daß auch der

zepterartige Gegenstand im Grab 2 die Funktion eines verwandten Attributs gehabt haben konnte.

Eine neue Beleuchtung erhält ein Teil des Inventars aus Grab 2 (Fußringe, Fibeln), weil es darauf hinweist, daß das männliche Individuum in Frauentracht bestattet worden war.^{75–89} Hinsichtlich der Störung des Frauengrabes 1 muß in ihm, bei der Voraussetzung, daß alle drei Gräber auf die gleiche Weise mit Hügel und Pfahl markiert waren, ein kultischer Hintergrund im Zusammenhang mit dem Zurgeltungskommen von Praktiken im Rahmen des Geheimkultes erblickt werden.^{90–100}

Im Kapitel über die Stellung der Gräber von Palárikovo II im Rahmen der Gruppenbestattung weisen die Autoren auf einige ältere Analogien im Karpatenbecken hin (Hövej in Transdanubien, Kiszombor an der unteren Theiß). Die Gruppenbestattung hing im Falle von Palárikovo II — zum Unterschied von den Gruppengräbern auf anderen keltischen Gräberfeldern, auf denen sich die Unterbringung der Toten außer anderem auf Grundlage des Alters oder Geschlechtes geltend machte — vor allem mit dem Vorhandensein der Kultstätte zusammen, in deren Nähe die Angehörigen einer Familie mit bedeutender gesellschaftlicher Stellung bestattet wurden.^{101–120}

Für das Einreihen des Grabinventars aus Palárikovo II in die zugehörige Stufe ist nach Ansicht der Autoren das Grab 2 am wichtigsten (Abb. 23–25, 29, 31, 32), welches das meiste typologisch schwerwiegende Material enthielt; es besitzt Analogien auf der gleichen Fundstelle in den Grabverbänden 1 und 5 (Abb. 21, 22, 26, 27 und 29). Als Ausgangspunkt für die Datierung der Gräber nahmen die Autoren die Analyse der Fibeln aus Grab 2 (Abb. 23: 1–8, 15) und konstatierten, daß der Großteil seiner Fibeln mit befestigtem Fuß typologisch einerseits das Ende des Fibelschemas der Stufe LTB repräsentiert und anderseits das Aufkommen der klassischen mittellatènezeitlichen Fibeln (LTC); eine Ausnahme bildet einzig die Fibel mit befestigtem Fuß mit omegaförmigem Bügel und diskus-vassenförmigem Fußknopf (Abb. 23: 1), die typologisch in die Stufe LTB gehört.^{121–124} Aufgrund der Kombination dieser Fibeln mit Buckelringen (Abb. 21: 7, Abb. 24: 2, 3, 7) in den Gräbern 1 und 2, mit lanzenartiger Gürtelschließe (Grab 2, Abb. 23: 9), Linsenflasche (Grab 2, Abb. 25: 2) und einem archaischen Fibeltypus, der in der Stufe LTB wurzelt (Grab 2, Abb. 23: 1), erwägen die Autoren über eine solche Entwicklungsphase,

die zu einem allmählichen Ausklingen der Grabkombinationen der Stufe LT B₂ führte (siehe Texttafel I auf Seite 317).^{125–143}

Aufgrund der publizierten Funde aus keltischen Gräberfeldern in der Südwestslowakei (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Bacherov majer, Dvory nad Žitavou, Bajč-Vlkanovo, Nebojsa, Dolný Peter — Abb. 30, 33) stellen die Autoren fest, daß das Aufkommen der Fibeln mit befestigtem Fuß (Abb. 21: 2, 3, 8, Abb. 23: 2–7, 15, Abb. 26: 5, 7), die in den Gräbern 1, 2, 5 die Mehrheit bilden, in Kombination mit dem typischen Material der ausklingenden Stufe LTB₂ begann (Fibeln mit hochgewölbtem Bügel und langgezogener Nadelrast, querggliederte hohle Ringe mit Manschettenabschluß, eiserne Paukenfibeln, sattelförmig eingebogene Fingerringe, Halsringe, Buckelringe).^{144–147} Diese Schmuckgattungen kommen insbesondere in älteren Fundverbänden vor, in der Stufe LTB (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — Gräber 73, 333, 362, 401, 460, Hurbanovo-Bacherov majer — Gräber 1, 6, 12, Bajč-Vlkanovo — Gräber 7, 8, 10, 22, 60, 64, 66, Veľká Maňa — Gräber 13, 28, 36, 39, 47, 64, Gbelce — Grab 1, Kamenín — Gräber 3, 8, 9, 12, 14, 16, 19, Dolný Peter — Gräber 62, 63, Úľany nad Žitavou — Grab 5, Nebojsa — Gräber 4, 5, Domáša — Grab 1).^{148–153}

Nach der Analyse des Inventars der Gräber 1, 2, 5 aus Palárikovo II gelangten die Autoren zu der Ansicht, daß sie eine typologisch ähnliche Entwicklung in der Kombination des Inventars aufweisen, wie sie F. R. Hodson in Münsingen-Rain feststellte (Horizonte Q-T); zu den erwähnten Fibeltypen aus Grab 2 wird ein verwandter Typus aus Grab 161 auf dem Gräberfeld von Münsingen angeführt.^{154–158}

Die Gräber aus Palárikovo II gehören nach der Allgemeinwertung der Entwicklung (siehe Entwicklungsschema auf der Texttafel I) vor die „klassische“ Stufe LTC (die Autoren fassen die Stufe LTC im Sinne des Assoziationsprofils des Horizontes U nach F. R. Hodson auf der Fundstelle Münsingen auf).^{159–165} Aufgrund der Chronologie J. Filips datieren sie die Gräber 1, 2, 5 von Palárikovo in die ausklingende jüngere Phase des Duchcov-Horizontes im Horizont der Fibeln vom Mittellatène-Schema.¹⁶⁶ Im Sinne der Konzeption von M. Čížmář erwägen sie über eine Datierung der Grabeinheiten 1, 2, 5 in das Niveau der Stufe LTB₂/LTC; hierher weisen sie auch die Einheiten aus Hurbanovo-Abadomb

(Grab 3), Dvory nad Žitavou (Gräber 1 und 26), Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (Gräber 111, 232, 537, 564), Bajč-Vlkanovo (Gräber 33, 34, 47a), Nebojsa (Grab 10), Dolný Peter (Grab 58).¹⁰⁷

Die Autoren unterzogen auch die gesellschaftliche Stellung der Gräber 1, 2, 5 (Druiden) einer näheren Bestimmung, befaßten sich mit dem Charakter des Opferzeremonials im „Grab“ 3 und versuchten auch die Gottheiten zu bestimmen, die man auf dieser Kultstätte verehrt hatte (Teutates).^{108–109}

Die Arbeit ist mit der Analyse der menschlichen Skelettreste wie auch der Tierreste versehen (siehe Beilagen Nr. 1 und 2 auf S. 333–340).

Die Ergebnisse, welche die Autoren durch die Interpretierung der Befunde im Gelände erlangt haben, ebenfalls die Ergebnisse des Versuches einer näheren Erfassung der Bedeutung der Kultstätte von Palárikovo können folgend zusammengefaßt werden:

1. Auf dem jüngerbronzezeitlichen Hügelgrab mit dem Durchmesser von etwa 26 m, auf einer Sanddüne in sumpfigem Gelände gelegen, hatte man in der Latènezeit ein Kultobjekt eingetieft.

2. Das Objekt bestand aus einer etagenförmigen Grube, deren bei der Grabung erfaßter Oberteil ONO-WSW orientiert war; bei der Sohle hatte sie vertikale Wände und ihr Grundriß wies die Form einer langgezogenen Ellipse mit den Ausmaßen $8,4 \times 4,9$ m auf (Grube A1); sie wurde in 1,6 m Tiefe erfaßt. Den Unterteil des Objektes bildete eine Grube bei seiner südwestlichen Kurzwand; die Grube hatte die Ausmaße $2,1 \times 1,8$ m und war, von der verhältnismäßig geraden Sohle der oberen Grube an gerechnet, 1,2 m tief (Grube A2).

3. Die etagenförmige Grube bildete den Hauptteil des Heiligtums, das ursprünglich wahrscheinlich umsäumt war — der geheiligte Bereich des Heiligtums, auf dessen Areal teils drei Skelettgräber (Mann — Grab 2, Frau — Grab 1, Kind — Grab 5), teils eine Opfergrube mit verbrannten Resten von Tier-, vielleicht auch Menschenopfern festgestellt wurden — „Grab“ 3. Das Kindergrab befand sich wahrscheinlich außerhalb des Areals, das ursprünglich am ehesten mit einem kreisförmigen Graben umgrenzt war.

4. Das Heiligtum war nicht im Zentrum des ehemaligen Hügelgrabes situiert, sondern in der Richtung nach Südwesten verschoben; das Zentrum des Hügelgrabes befand sich vor der nord-

westlichen Kurzwand, wo mit einem Pfahl oder einer Stele als Symbol der örtlichen Gottheit gerechnet werden kann.

5. In der Grube A2 fand man Keramikbruchstücke und kleine Fragmente von Tier- und Menschenknochen, oft mit Kochspuren. Aus der regelmäßigen Schichtung der Grubenfüllung läßt sich häufig die zeitliche Folge der Opferhandlungen ablesen. Wenn man einen einjährigen Zyklus in der Wiederholung der rituellen Handlungen voraussetzt, wurde das Objekt etwa fünf bis sechs Jahre benutzt.

6. Die Skelettgräber waren am Fuß des Hügelgrabes situiert und hatten die einheitliche Orientierung SO-NW; ihre Lage richtete sich auf manche Hauptpunkte des Heiligtums und ihrer unmittelbaren Umgebung (Mitte der Grube A1, Mitte der Grube A2, Mitte des ehemaligen Hügelgrabes). Im rituell gestörten Grab 1 war eine Frau mit Kind begraben, im Grab 2 wahrscheinlich ein Mann mit Bestandteilen von Frauenkleidung und im Grab 5 ein Kind mit Totenausstattung, die mit dem Individuum im Grab 2 Verwandtschaft aufwies.

7. Sämtliche Gräber zeichneten sich durch große Ausmaße (bis zu $3,6 \times 2,2$ m) und etagenförmige Gliederung aus; der Unterteil der Grube repräsentierte eine Grabkammer. An der Oberfläche waren sie durch einen Hügel, eventuell auch durch einen Holzpfeiler markiert (Grab 2). Trotz der Störung des Grabes 1 kann auch die Ausstattung der Toten als einheitlich charakterisiert werden (je sechs Gefäße im Grab, ähnliche Ausstattung mit Schmuck u. a.).

8. Das Grab 5 mit der Kinderbestattung gehört zu den seltenen, reich ausgestatteten Kindergräbern, und in Anbetracht der verschiedenartigen Beziehungen — insbesondere zum Grab 2 (Mann) — kann vorausgesetzt werden, daß in ihm ein Individuum mit verwandtschaftlichem Verhältnis zu den beiden bestatteten Erwachsenen lag.

9. In der Grabkeramik wurde teils ein stabiler Verband erkannt (in jedem Grab eine Situla, drei vasenförmige Gefäße und eine Schüssel) teils ein variabler Verband (im Grab 1 eine große amphorenförmige Schüssel, im Grab 2 ein flaschenförmiges Siebgefäß, im Grab 5 eine Situla).

10. Der bedeutendste Fund — der zepterartige Eisengegenstand aus Grab 2 — war mit Frauenschmuck vergesellschaftet (Fibeln, Fußringe) und läßt die Voraussetzung zu, daß das Individuum im feierlichen Frauengewand in das Grab 2 mit

dem Attribut seiner gesellschaftlichen Stellung bestattet worden war (Priester-Druide).

11. In der Störung des Grabs 1, in dem wahrscheinlich eine Priesterin-Druidin bestattet war, sind kultisch-magische Beweggründe zu erblicken. Es handelte sich wahrscheinlich um eine mit Geheimkult (Vampirismus) verknüpfte Tätigkeit, die von öffentlichem Kult begleitet war.

12. Die Skelettgräber am Fuß des Hügelgrabes stellen eine besondere Gattung der latènezeitlichen Gruppenbestattung dar. Im geheiligen Bereich um das Heiligtum pflegten die verstorbenen Angehörigen einer oder zweier gesellschaftlicher Hauptschichten der Kelten bestattet zu werden — die Druiden. Auf der Kultstätte von Palárikovo II kann vielleicht mit der Bestattung von Angehörigen einer Familie gerechnet werden.

13. Das bei der Grabung als Brandgrab 3 bezeichnete Objekt war in Wirklichkeit eine Opfergrube. Man fand in ihr verbrannte Reste von Tier- und vielleicht auch Menschenopfern.

14. Bei der typologischen Wertung der Funde gingen die Autoren vor allem vom Inhalt des Grabs 2 aus, der zusammen mit dem übrigen Fundgut einen verhältnismäßig einheitlichen Fundhorizont darstellt. Der Vergleich des Grabs mit analogen Gräbern in der Südwestslowakei und ihrer Fundsituation ermöglichte auch im nördlichen Karpatenbecken die Herausgliederung eines Komplexes zeitgleicher Gegenstände der materiellen Kultur, der typologisch mit den Horizonten Q-T von F. R. Hodson, mit der Stufe LTC W. Krämers und mit der Phase, in welcher der Fibelhorizont mit großem kugeligem Fuß und der Fibel mit befestigtem Fuß nach J. Filip überdeckt war, übereinstimmt. Die Grabverbände von Palárikovo II datieren — als grundlegender Verband des geheiligen Bereiches der Kultstätte — indirekt auch das Kultobjekt auf

dem Hügelgrab in die Übergangszeit der Stufen LTB₂/LTC (Tab. I auf S. 317).

15. Zur näheren Bestimmung der Kultstätte trug das Allgemeingepräge des eingetiefen Heiligtums bei (Ehrung des Teutates in der Gruppe chthonischer Gottheiten), ferner der Charakter der Füllschicht der Opfergrube 3 (sakrale Handlungen, verknüpft mit der Verbrennung der Opfer deuten abermals auf den Kult obengenannter Gottheit) und schließlich das Inventar des Grabs 2, insbesondere das Zepter, in welchem am ehesten ein Symbol der späteren Synkretisierung des Teutates mit dem römischen Kriegsgott Mars erblickt werden kann.

16. Im geheiligen Umkreis des Heiligtums, dessen Form wahrscheinlich dem kreisförmigen Umfang des Hügelgrabes angepaßt war (Durchmesser ungefähr 26 m), lagen die Angehörigen der Priesterschicht (Druiden) bestattet; ihre sakrale Tätigkeit war durch den Teutates-Kult bestimmt. Die Druiden hatten in der keltischen Gesellschaft eine Sonderstellung, aus der auch die gesonderte Bestattung der Angehörigen dieser Kaste von den übrigen keltischen Bevölkerungsschichten hervorgeht.

17. Die Untersuchung des Hügelgrabes von Palárikovo II warf in der Problematik der latènezeitlichen keltischen Besiedlung der Südwestslowakei und des ganzen Karpatenbeckens einen neuen Fragenkreis auf und ermöglichte teilweise eine genauere Untersuchung der keltischen Gesellschaftsstruktur, ihrer Überbausphäre. Es zeigt sich, daß auch die Umwertung mancher älterer Fundkomplexe von diesem Aspekt überraschende Ergebnisse bringen wird. Aufgabe der künftigen Forschung wird es sein, die gegenseitige Beziehung zahlreicher Skelettgräberfelder mit vielen Gräbern und mit eventuellen weiteren Fundverbänden des Typus Palárikovo II näher zu beleuchten.

Übersetzt von Berta Nieburowá

Príloha 1

**ANTROPOLOGICKÝ ROZBOR KOSTROVÝCH POZOSTATKOV Z KELTSKÝCH HROBOV
V PALÁRIKOVE**

Milan Thurzo
(Slovenské národné múzeum, Bratislava)

Pri záchrannom výskume J. Paulika v r. 1973 sa našli v Palárikove II aj ľudské kostrové pozostatky. V tomto príspevku sa zaobrám spomenutými pozostatkami z jamy A2 (kultový objekt), z laténskych kostrových hrobov 1, 2 a 5, ktoré sa zistili na úpätí mohyly z mladšej doby bronzovej, a napokon kalváriou nájdenou v nedatovateľnom objekte 4.

J a m a A 2

1. Fragment zvieracej kosti, odštiepený z dlhej kosti jednej z končatín. Svieži vzhľad kosti s hladkým lesklým povrchom poukazuje na to, že košť bola pravdepodobne varená.

2. Fragment zvieracieho rebra so sekundárne roztriedenými oboma koncami, na jednom z koncov sú stopy po obhrýzani. Vzhľad kosti opäť nevylučuje možnosť varenia.

3. Zlomok torakálnej časti tela (corpus costae) ľudskej rebra, pravdepodobne z pravej strany. Dorzálny koniec úlomku je v mieste začiatku sulcus costae zafarbený do čierne s modrým nádyhom ako dôsledok dlhšieho styku s kovovým predmetom.

4. Plochý, mierne prehnutý fragment pravdepodobne z condylus lateralis distálnej časti ľudskej stehrovej kosti. Rozmery úlomku: d. 44 mm, max. v. 15 mm, hr. 4–5 mm. Fragment bol vyseknutý, resp. vyrezaný približne kolmo na povrch klbovej plochy. Povrchová časť spomenutej plochy je hladká a lesklá, podobne aj konzistencia a vzhľad spongiózy nasvedčujú vareniu kosti. Okraje povrchovej plochy i niektoré časti substantia spongiosa sú opálené pravdepodobne žiarom ohniska, tomu nasvedčuje aj nález jednomilimetrového uhlíka na povrchu spongiózy. Na povrhovej ploche možno pozorovať asi 4 mm dlhý jemný zárez hrotom ostrého predmetu.

Záver: Úlomky kostí z jamy A2 pozostávajú z úlomku dlhej kosti zvieracia, úlomku zvieracieho rebra, úlomku ľudskej rebra a vyseknutého fragmentu distálnej klbovej plochy pravdepodobne ľudskej femury. Vzhľad kostí (okrem fragmentu ľudskej rebra) nasvedčuje, že boli varené: úlomok klbovej plochy stehrovej kosti sa nachádzal určitý čas aj v blízkosti žiaru ohniska.

H r o b 1

a) Fragmenty mierne postmortálne deformované, stredne robustnej kalvarie, sánka so slabým svalovým reliéfom. Arcus superciliares naznačené, horné okraje očních prechodných, tubera parietalia vyznačené, foramina parietalia nevytvorené. Švy v sutura lambdoidea zložité, stredne široké; švy exokrania zrastajúce, endokrania zrastené, ossa suturatum varia in loco non typico — ossicula Wormiana v priebehu sutura lambdoidea. Protuberantia occipitalis externa — 2. processus mastoidei stredne veľké.

Nepoškodená, stredne robustná mandibula so slabým svalovým reliéfom, brada stredne vytvorená, stredne vysoká s nevytvorenými tubercula mentalia, nízka spina mentalis. Výška tela sánky pri ramenach stredná, ramenná šik-

mé, krátke, stredne široké. Zubný oblúk mandibuly široký, zubná sklovina neporušená, abrázia slabá (hroty), zachovaná iba zuby ľavej časti mandibuly: P₁, P₂, M₁, M₂ a karičný M₃.

Mierne poškodené, stredne veľké a stredne robustné stavce (1 krčný, 6 hrudníkových a 5 driekových), nepoškodené, stredne dlhé, široké a málo prehnuté sacrum s obliterovanými linae transversae, facies auricularis zaberá S₃. Mierne poškodené sternum, stredne veľké a stredne široké manubrium, nesynostozované s dlhým a úzkym corpus sterni. Gracilné, málo zakrivené kľúčne kosti so slabým svalovým reliéfom (ľavá dlhšia ako pravá); mierne poškodené, stredne robustné lopatky so slabým svalovým reliéfom, dlhé a úzke. Dlhé kosti horných končatín sú mierne poškodené, gracilné, so slabým až stredným svalovým reliéfom, epifízy sú prirastené, na oboch ramenných kostiach vytvorené perforatio septi humeri. Z panvy zachovaná iba ľavá časť — stredne robustná so stredným svalo-

Tab. 1. Miery a indexy lebiek.
Schädelmaße und -indices.

Miera — index	Hrob čís.	
	1	4
1 g-op	—	198
1c m-op	—	200
8 eu-eu	—	150?
9 ft-ft	—	103?
10 co-co	—	133
12 ast-ast	—	110?
17 ba-b	—	143?
23c m □ op □ m	—	570
25 n □ o	—	402
25a n □ i	—	330
38 kapacita lebky		
Welcker I	—	1780
Manouvrier	—	1862
Pearson	—	1654
43 fmt-fmt	—	111?
65 kdl-kdl	124	—
66 go-go	94	—
67 bimentálna šírka	39	—
68 dĺžka (hlbka) sánky	68	—
69 id-gn	29?	—
70 výška ramus mandibulae	56	—
71 šírka ramus mandibulae	28	—
79 uhol ramus mandibulae	128°	—
I 1 eu-eu : g-op	—	75,8
I 2 ba-b : g-op	—	72,2
I 3 ba-b : eu-eu	—	95,3
I 12 ft-ft : co-co	—	77,4
I 13 ft-ft : eu-eu	—	68,7
I 14 ast-ast : eu-eu	—	73,3
I 63 šírka ramus mandib. : výška	50,0	—
ramus mandib.		
I 64 go-go : kdl-kdl	75,8	—

Tab. 2. Miery a indexy postkraniálneho skeletu.
Maße und Indices des postkranialen Skelettes.

		Miera — index	Hrob čís.			
			I	II	I	II
p.	L.	p.	L.			
1		najväčšia dĺžka	293	—	—	—
7		najmenší obvod diafýzy	56	55	76	—
7/1	humerus	index robusticity	19,1	—	—	—
1		najväčšia dĺžka	217	213	—	—
2		fyziológická dĺžka	205	202	—	—
3	radius	najmenší obvod diafýzy	37	36	—	—
3/2		index robusticity	18,0	17,8	—	—
1		najväčšia dĺžka	—	235	—	—
2		fyziológická dĺžka	—	206	—	—
3	ulna	najmenší obvod diafýzy	35	34	—	—
3/2		index robusticity	—	14,5	—	—
1		najväčšia dĺžka	—	408	—	—
2		dĺžka v prirodenej polohe	—	402	—	—
6		sagitálny priemer diafýzy	—	23	26	26
7		transverzálny priemer diafýzy	—	24	26	28
9	femur	horný transverzálny priemer	—	28	—	30
10		horný sagitálny priemer	—	21	—	23
		index robusticity	—	11,5	—	—
		index platymericus	—	75,0	—	76,7
		index pilastricus	—	95,8	100,0	92,9
1		celková dĺžka	338	338	—	—
8		sagitálny priemer diafýzy	23	24	28	28
9	tibia	transverzálny priemer diafýzy	18	19	19	19
10		obvod stredu diafýzy	67	67	71	70
		index cnenicus	78,3	79,2	67,9	67,9
		index robusticity	19,8	19,8	—	—
1		najväčšia dĺžka	332	329?	—	—
2		najväčší priemer stredu	16	16	14	—
3	fibula	najmenší priemer stredu	11	10	11	—
		index prierezu	68,8	62,5	78,6	—
		index humero-radiálny	74,1	—	—	—
		index femoro-tibiálny	—	84,1	—	—
		index intermembrálny	—	68,9	—	—

vým reliefom a výrazne vytvorenými sexuálnymi znakmi. foramen obturatum srdečné, incisura ischiadica major široká, rozovretá. Dlhé kosti dolných končatín sú stredne robustné so stredným svalovým reliefom. Lavý zachovaný femur má silne tordovanú hlavicu a naznačenú crista hypotrochanterica, obe tibie sa vyznačujú slabou retroversionou proximálnej časti a veľkou distálnej klobnou fazetou, prierez ich stredu má tvar III.

Výška postavy podľa *Manouvriera* (Martin — Salles 1957) 154 cm, podľa *Bacha* (Bach 1965) 158,6 cm, podľa *Trotterovej a Gleserovej* (Fetter et al. 1967) 158,8 cm.

Podľa zafarbenia a konzistencie úlomkov lebky a ich lomných plôch možno predpokladať, že po rozpadnutí lebky pôsobil na fragmenty určitý čas žiar z ohniska, stopy po popráskaní a obhorení žiarom sú aj na proximálnych častiach oboch kostí lavého predlaktia. Na niektorých dlhých kostiach končatín možno pozorovať zárezy (záseky) ostrejším predmetom, takéto stopy po násilných zásahoch staršieho dátia sa nachádzajú pod collum chirurgicum lavého femoru (obr. 1:1), na tuberositas ulnae dex. (obr. 1:2) a v crista anterior fibulae dex. (obr. 1:3).

Záver: Stredne robustná žena nadprostrednej postavy, veku adultus-maturus (35—45 r.).

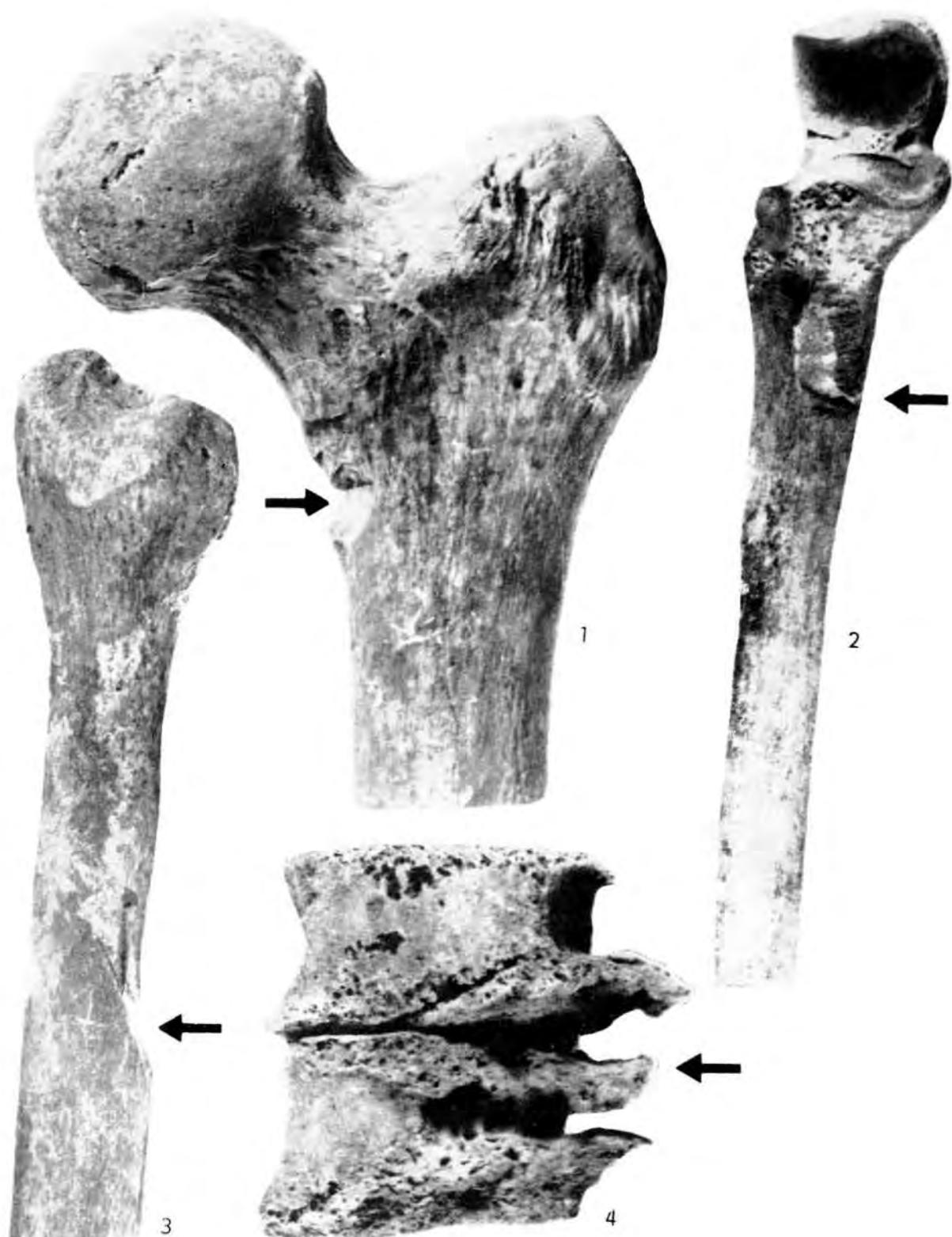
b) Fragmenty lebky a rebier, obe lopatky, lavá klíučna kost a diafýzy lavého femoru malého dieťaťa.

Záver: Dieťa neurčiteľného pohlavia veku infans I (novorodenec, resp. plod v poslednom mesiaci vnútromaternicového vývoja).

Hrob 2

Dva stredne robustné fragmenty lebčej klenby so zrastenými švami. Stredne robustný fragment lavej časti mandibuly so stredným svalovým reliefom, silne vytvorená brada so stredne vytvorenými tubercula mentalia a vysokou spina mentalis. Stredne šikme a stredne široké ramená sánky, silne abradovaný chrup s odpráskanou sklovinou. Zachovali sa iba zuby lavej časti sánky: P₂, M₁ a M₂, infravitálnie stratený M₃.

Defektívne, stredne veľké a stredne robustné stavce (5 krénnych, 12 hrudníkových, 3 driekové), fragment križovej kosti. Na krénnych stavcoch C₄—C₆ a na driekových stavcoch L₂—L₃ (obr. 1:4) sa nachádzajú silne vytvorené osteofity ako dôsledok vysokého stupňa degeneratívneho reumatizmu chrabtie — spondylosis deformans. Pri dorzálnom okraji facies articularis caudalis Th₁₂ sa nachádza vnútorný Schmorlov uzel s kanálikom smerujúcim k prednému okraju stavca ako dôsledok degenera-

Obr. 1. 1 – hrob 1, detail proximálnej časti lavičného femoru so stopami po záseku pod collum chirurgicum; 2 – hrob 1, stopy po sekani (rezani) na tuberositas ulnae dex.; 3 – hrob 1, hlboký zárez v crista anterior pravej fibuly; 4 – hrob 2, osteofyty na okrajoch L₂–L₃ (vysoký stupeň spondylosis deformans).

Abb. 1. 1 – Grab 1, Detail des proximalen Teiles des linken Schenkelbeines mit der Einkerbung unter dem Collum chirurgicum; 2 – Grab 1, die Spuren nach dem Schneiden auf Tuberositas ulnae dex.; 3 – Grab 1, ein tiefer Einschnitt in Crista anterior fibulae dex.; 4 – Grab 2, Randosteophyten auf den Lendenwirbeln L₂–L₃ (höhere Stufe der Spondylosis deformans).

tívnej zmeny medzistavcovej platničky. Veľké, stredne široké a voľné manubrium sterni, stredne robustné fragmenty rebier. Robustné fragmenty oboch kľúčnych kostí a kostí predlaktia. Robustné fragmenty oboch strán panvy so stredným svalovým reliéfom a slabo vytvorenými sexuál-

Obr. 2. Calvaria muža z hrobu 4.
Abb. 2. Calvaria eines Mannes aus dem Grab 4.

nymi znakmi, široká incisura ischiadica major s málo rozbiehavými ramenami. Defektné až fragmentárne kosti dolných končatín, stredne robustné so slabým svalovým reliéfom, na lavej stehrovej kosti vytvorená crista hypotrochanterica. Prierez stredu tibie — V, zachované tar-salia a metatarsalia stredne veľké.

Záver: jedinec neurčiteľného pohlavia (skôr muž ako žena), veku maturus (50—60 r.).

Hrob 5

Fragmenty lebky s dobre zachovanými, čiste nesynostizovanými oboma polovicami čelovej kosti (sutura metopica persistens). Fragment sánky s prerezanými incizívami a prerezávajúcou sa prvou mliečnou stoličkou. Diafýzy oboch stehnových kostí, diafýza ramennej kosti, zlomky rebier.

Záver: Asi 1—1,5 ročné dieťa neurčiteľného pohlavia.

Hrob 4

Mierne postmortálne deformovaná robustná kalvaria so stredným svalovým reliéfom (obr. 2). Norma verticalis — pentagonoides, norma occipitalis — nízky oblúk s rovnobežnými stenami. Glabella — V, arcus superciliares silne vytvorené, horné okraje očníčkov oblé, tubera frontalia vyznačené, čelo klenuté. Tubera parietalia silne vytvorené, foramina parietalia nevytvorené, švy zložité, široké, zrastené. Vsunuté kosti — ossa suturarum varia in loco non typico (ossa Wormiana v priebehu celej sutura lambdoidea), bathrocephalia, torus occipitalis. V uzatváraní švov existuje protiklad medzi obliterovanými švami endokrania a neobliterovanými švami exokrania. Na čelovej kosti mediálne od pravého čelového hrboľa sa nachádza peniažkovitá exostóza — exostosis clavata.

Pretože kalvarií nebolo možné datovať a nie je možné vylúčiť, že pochádza zo stredoveku, bol vykonaný pokus porovnať ju s keltskými pozostatkami z juhozápadného Slovenska (Ulček 1957). Pri porovnávaní metrických hodnôt neurokrania s priemernými hodnotami keltských lebiek sa zistili podobné hodnoty lebčej kapacity, šírky lebky, lebčného indexu a frontoparietálneho indexu: v ostatných porovnávateľných hodnotách sú značné rozdiely. Pre značnú neúplnosť skúmaných pozostatkov (zachovaná iba postmortálne deformovaná kalvaria s malým počtom porovnateľných charakteristík) nemožno zistif etnickú príslušnosť pochovaného jedinca.

Záver: Robustný muž veku maturus (40—50 r.).

Literatúra

- BACH, H.: Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmaßenknochen weiblicher Skelette. *Anthrop. Anz.*, 29, 1965, s. 12—21.
- FETTER, V. et. al.: *Anthropologie*. Praha 1967, s. 160—163.
- MARTIN, R. — SALLER, K.: *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. Vol. I. Stuttgart 1957, s. 592.
- VLČEK, E.: Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku. In: Benadik, B. — Ulček, E. — Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. *Archaeologica Slovaca Fontes*. I. Bratislava 1957, s. 203—289.

ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE DER SKELETTRESTE AUS DEM FUNDORT PALÁRIKOVO II (HÜGELGRAB)

Milan Thurzo

Bei den Rettungsgrabungen, die unter der Leitung von J. Paulík im J. 1973 durchgeführt wurden, befanden sich in Palárikovo II auch menschliche Skelettreste. Die in diesem Beitrag bearbeiteten Skelettreste stammen aus den laténezzeitlichen Objekten, und zwar aus der Grube A2, die als Kultobjekt bezeichnet wurde, und aus den am Fuße eines bronzezeitlichen Hügelgrabes liegenden Gräbern (Nr. 1, 2, 5 und 4).

Grube A2

Die erhaltenen Überreste bestehen aus Tierknochen (Fragment eines Röhrenknochens und einer Rippe) und Menschenknochen (Rippenbruchstück und zerhacktes Fragment der distalen Gelenkfläche des Femurs). Das Aussehen der Knochen (mit Ausnahme der Menschenrippe) bezeugt, daß die Knochen gekocht worden waren und das ausgehakte Stück der distalen Gelenkfläche des Femurs sich eine bestimmte Zeit im Wirkungsbereich von Feuer befunden hat.

Grab 1

a) Bruchstücke einer leicht postmortal deformierten, mittelrobusten Calvaria, Mandibula mit schwachem Muskelrelief; die Nähte des Exokraniums verwachsen, im Endokranium sind sie schon obliteriert; in Sutura lambdoidea kommen Ossicula Wormiana vor.

Das postkraniale Skelett ist mittelrobust mit schwachem bis mittelstarkem Muskelrelief. Beiderseitige Perforatio septi humeri, herzförmiges Foramen obturatum, starke Torsion des Femurschaktes, angedeutete Crista hypotrochanterica, schwache Retroversion des Tibiakopfes, beiderseitige große Gelenkfacetten am Vorderrand der unteren Epiphyse der Tibia.

Die Farbe und die Konsistenz der Schädelfragmente und ihrer Bruchflächen erlauben uns vorauszusetzen, daß nach dem Zerfall des Schädels auf die Fragmente eine gewisse Zeit Feuer einwirkte. Abgesengt und rissig sind auch die proximalen Teile beider linken Unterarmknochen. Auf manchen langen Extremitätenknochen kann man Schnitte (Einkerbungen) beobachten. Solche Spuren von Gewalteinwirkungen älteren Datums befinden sich unter dem Collum chirurgicum des linken Femurs (Abb. 1: 1), auf Tuberositas ulnae dex. (Abb. 1: 2) und in der Crista anterior fibulae dex. (Abb. 1: 3).

Rückschluß: Mittelrobuste, übermittelgroße Frau im Alter adulitus bis maturus (35–45 Jahre).

b) Fragmente von Schädel und Rippen, beide Schulter-

blätter, linkes Schlüsselbein, linker Femurschaft eines Kleinkindes.

Rückschluß: Kind unbestimmten Geschlechtes im Alter Infans I (Neugeborenes, bzw. Fetus im letzten Monat der intrauterinen Entwicklung).

Grab 2

Mittelrobuste Fragmente der Schädelwölbung mit verwachsenen Nähten, Fragment des Unterkiefers. Das postkraniale Skelett ist mittelrobust bis robust, sehr beschädigt: stark ausgebildete Osteophyten auf Hals- und Lendenwirbeln (Abb. 1: 4) sind Beweise für weit fortgeschritten Spondylosis deformans. Die Degeneration der Bandscheibe zwischen Th₁₂ und L₁ verursachte die Vertiefung (innerer Schmorl-Knoten) auf Facies articularis caudalis Th₁₂. Auf dem linken Femur ist die Crista hypotrochanterica ausgebildet.

Rückschluß: Individuum unbestimmten Geschlechtes (eher Mann als Frau) im Alter maturus (50–60 Jahre).

Grab 5

Bruchstücke des Schädels mit gut erhaltenen, noch nicht verwachsenen Hälften des Stirnbeins (Sutura metopica persistens). Unterkieferfragment mit durchbrochenen Milch-Schneidezähnen, der erste Milch-Mahlzahn bricht nur durch. Diaphysen beider Schulterknochen, Diaphyse des Humerus, Rippenfragmente.

Rückschluß: Kind unbestimmten Geschlechtes im Alter von 1–1,5 Jahren.

Grab 4

Leicht postmortal deformierte, robuste Calvaria mit mittlerem Muskelrelief (Abb. 2). Bathrocephalia, Ossa Wormiana in Sutura lambdoidea, Torus occipitalis. Merkwürdig ist der Gegensatz zwischen den ganz verwachsenen Nähten des Endokraniums und den nichtverwachsenen Nähten des Exokraniums. Auf dem Stirnbein wurde Exostosis clavata vorgefunden.

Der undatierte Fund der Calvaria wurde einem Vergleich mit anderen keltischen Funden aus der Südwestslowakei unterzogen (Uleček 1957). Manche von den verglichenen metrischen Charakteristika keltischer Schädel nähern sich unseren Werten, andere unterscheiden sich bedeutend von ihnen. Wegen der wesentlichen Unvollständigkeit der untersuchten Reste kann die ethnische Zugehörigkeit des Individuums nicht ermittelt werden.

Rückschluß: robuster Mann im Alter maturus (40–50 Jahre).

Príloha 2

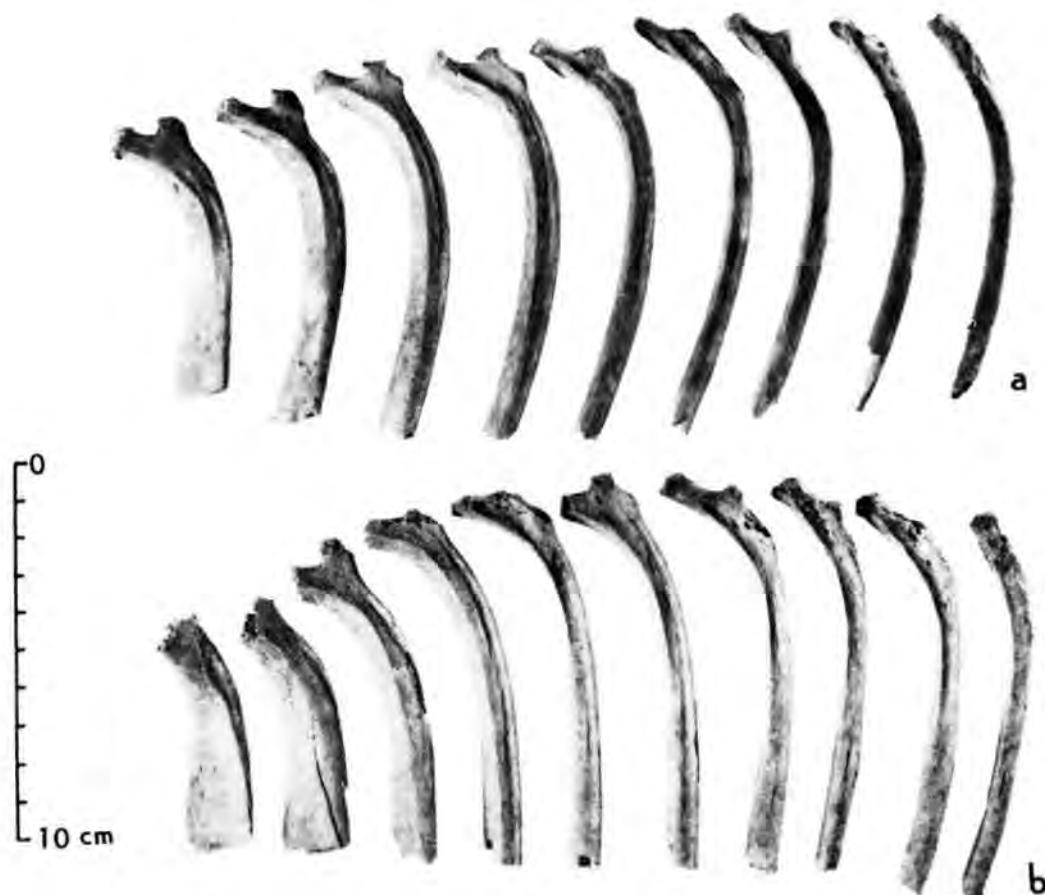
ZVIERACIE ZVÝŠKY Z KELTSKÝCH HROBOV V PALÁRIKOVE

Cyril Ambros

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Roku 1973 uskutočnilo Slovenské národné múzeum v Bratislave pod vedením J. Paulíka výskum v Palárikove II. Počas výskumu sa odkrylo i niekoľko keltských hrobov. Súčasťou hrobového inventára boli aj zvieracie kosti, väčšinou dobre zachované, u niektorých je však povrch korodovaný, prípadne časť kostí bola koróziou zničená. Všetky kosti sú určiteľné.

krátkych rebier odseknuté v dĺžke 10—12 cm, ďalších 10 úlomkov rebier z hrudníkových častí, časť pravej lopatky (jej margo vertebralis), ktorá bola pravdepodobne odseknutá pri porciovaní spolu s rebrami, časť pravej polovice panvy, ľavá kosf stehnová, ľavá kosf holenná a lýtková, ľavá kosf päťová, pravé a ľavé tarzálne kosti, pravá a ľavá tretia a štvrtá kosf podpäťová, poškodená tretia

Obr. 1. Palárikovo II. Rebrá ošipanej. a — hrob 1; b — hrob 5.

Hrob 1

Ošipaná (Sus scrofa dom.). Ľavá polovica lebky, z ktorej sa zachovala časť ľavej čeluste s P^1-M^3 (M^3 neprezaný, P^1 len málo opotrebovaný), časť jarmovej kosti, tylovej kosti, spánkovej kosti, ľavá polovica sánky s $C-P_2-M_3$ (M_3 neprezaný, alveolus po P_1 nezistený). Ďalej sa zachoval zlomok pravej polovice sánky s P_3-M_3 (M_3 neprezaný), dva voľné rezáky a časť pravého špičiaka. Z postkranialného skeletu sa zachovali: stavcové časti 12 pravostranných rebier, ktoré sú okrem prvých

a štvrtá kosf záprsná, 3 periférne metapódia, 4 prvé články prstné, 5 druhých článkov prstných, 4 tretie články prstné.

Podľa tvaru špičiakov ide o jedinca samčieho pohlavia. Jeho vek je asi 18 mesiacov, keďže tretie moláre nie sú ešte prerezané, P_4 sú už sice prerezané, ale nie opotrebované. Epifízy dlhých končatinových kostí sú voľné, neprirastené k diafýzam: proximálna a distálna epifíza holennej kosti, distálne epifízy metapódia a proximálne epifízy prstných článkov.

Hovädzí dobytok (Bos taurus L.). Styri zlomky stredných častí rebrových tiel. Podľa veľkosti ide s najväčšou pravdepodobnosťou o rebrá hovädzieho dobytka.

Hus (Anser anser dom.). Pravý tarzometatarzus, prvý článok prstný, 3 druhé články prstné. Určovanie vtáčích kostí je neľahké, najmä v tomto prípade, keď treba rozrodiť, či kosti patrili domácomu, alebo divému druhu. Niektoré okolnosti však nasvedčujú, že ide pravdepodobne o hus domácu.

Hrob 2

Ošípaná (Sus scrofa dom.). Lebka je zachovaná len v menších a väčších úlomkoch, najviac z pravej polovice: časť pravej čeluste s P^3-M^3 (P^4 a M^3 sú prerezané, ale ešte neopotrebované), pravá polovica sánky s P_3-M_3 , 4 voľné rezáky a poškodený špeciak. Z postkraniálneho skeletu sa zachovali tieto časti: pravá polovica atlasu, ktorý bol ostrým nástrojom pozdĺžne rozsatý zrejme pri porciovaní lebky, stavcové konce 13 pravostranných rebier, odseknuté vo vzdialosti 10–12 cm od rebrových hlavičiek, množstvo menších úlomkov rebier z hrudných koncov. Na niektorých rebrách sú zreteľné stopy po sekani. Ďalej sa zachovala časť ľavej lopatky, zlomok pravej lopatky z blízkosti margo vertebralis, dve silne korodované záprstné kosti, časť polovice panvy, pravá a ľavá kost stehnová, pravá kost kolenná, pravá a ľavá kost holenná, dva zlomky kostí lýtkových, pravá a ľavá kost členková, pravá a ľavá kost päťová.

Kosti pochádzajú z jedinca samičieho pohlavia, starého približne 2 roky. Posledné moláre sú už prerezané, ale ešte neopotrebované. Epifízy dlhých kostí nie sú ešte zrastené s diafýzami; obidve epifízy stehnových kostí sú oddelené, proximálne epifízy holenných kostí sú voľné, distálne neúplne zrastené, takže epifízárna štrbina je zreteľná.

Hovädzí dobytok (Bos taurus L.). Zlomok panvy; zlomok rebra, ktorý pravdepodobne tiež patrí hovädziemu dobytku.

Hrob 5

Ošípaná (Sus scrofa dom.). Z lebky sa zachovali časti ľavej polovice: medzičelus a čelusť s I^1, I^2, C, P^1-P^4 , ľavá polovica sánky s I_1, I_2, C, P_1-M_3 (M_3 sú stredne opotrebované), jarmová kost, časť temennej a spánkovej kosti, ľavá polovica atlasu, ktorý bol rozsatý zrejme pri delení lebky. Z iného jedinca ošípanej sú zachované kosti postkraniálneho skeletu: stavcové konce 13 pravostranných rebier, ktoré sú odseknuté v približne rovnakej vzdialosti od rebrových hlavičiek (rovnako ako v hroboch 1 a 2), ďalších 9 zlomkov rebier z hrudných koncov, pravá poškodená lopatka, pravá ramenná kost, pravá vretenná a laktová kost, časť pravej polovice panvy, pravá stehnová kost, pravá holenná kost a lýtková kost.

Kosti ošípanej z tohto hrobu patrili dvom rôznym jedincom. Lebka pochádza z dospelej ošípanej samičieho pohlavia. Tretie moláre sú už viac opotrebované, zvieratolo teda zabitie vo veku asi 3 rokov. Kosti postkraniálneho skeletu sú z iného, oveľa mladšieho jedinca, pretože epifízy dlhých končatinových kostí sú ešte voľné, nezrastené s diafýzami. Jeho vek nedosahoval ešte ani jeden rok. Pohlavie sa podľa dochovaných kostí nedalo určiť.

Súhrn

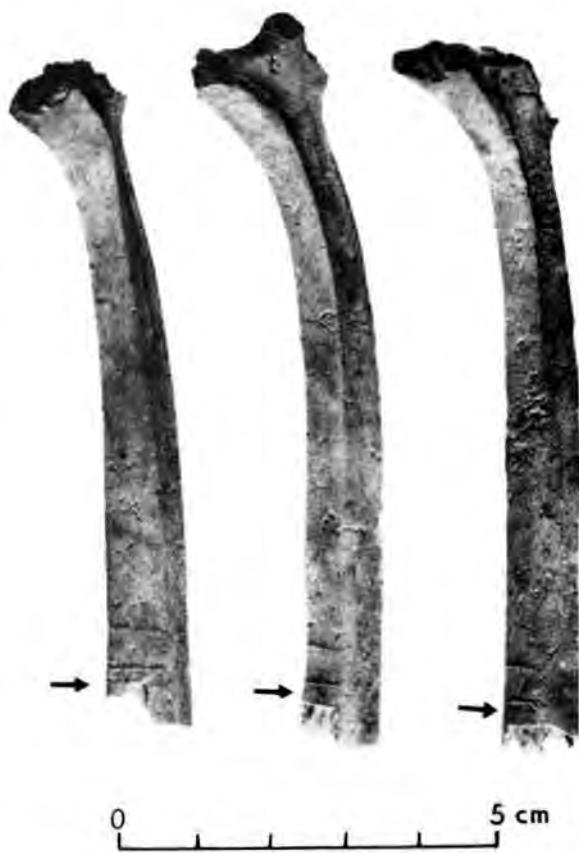
V keltských hroboch 1, 2 a 5 z Palárikova sa zistili ako prílohy, ktoré sa dávali mŕtvym do hrobu, zvyšky ošípanej, hovädzieho dobytka a husi. Časti ošípanej boli

vo všetkých troch hroboch. Do hrobu 1 vložili mŕtvemu ľavú polovicu hlavy ošípanej a pravú polovicu hrudníkovej časti, ktorá však bola pozdĺžne rozdelená na dve porcie. O porciovaní svedčia časti rebier zachované v rovnakej dĺžke, na ktorých sú zreteľné stopy po sekani. Ďalej bola v tomto hrobe celá ľavá zadná končatina a z prednej a zadnej končatiny jej distálne časti — záprstie, resp. podpäť a prsty.

V hrobe 2 bola z ošípanej pravá polovica hlavy, pravá polovica hrudníkovej časti, pozdĺžne rozdelená rovnakým spôsobom ako v hrobe 1, obidve zadné končatiny bez distálnych častí a distálna časť (záprstie a prsty) prednej končatiny.

Do hrobu 5 bola vložená ľavá polovica hlavy zo starcej ošípanej a okrem toho pravá polovica hrudníkovej časti z iného, mladšieho jedinca, rozporecovaná na dve časti (rovnakým spôsobom ako v hroboch 1 a 2), pravá predná a pravá zadná končatina bez distálnych častí.

Zvieracie pozostatky z hrobov v Palárikove potvrzujú, že vkladanie porcií z ošípanej do hrobu bolo typickým keltským zvykom. Obdobné nálezy sa zistili aj na iných keltských pohrebiskách na Slovensku (Ambros 1957, Ambros 1960, Benadik 1960). Pri pohrebe sa vkladali do hrobovej jamy k mŕtvemu porcio ošípanej zrejme ako potravu pre zomrelého, pretože ide väčšinou o mäsité časti tela. Pravdepodobne sa pri pohrebe konala hostina, ako to vysvetluje J. Filip (1956), pri ktorej sa konzumovalo najmä bravčové, ale aj iné mäso a niektoré porcie boli vložené

Obr. 2. Palárikovo II. Hrob 5. Rebrá ošípanej so stopami po sekani na mediálnych plochách.

do hrobu. Časti iných druhov zvierat, ktoré sa však vyskytujú menej často a nepravidelne, mohli mať aj iný, symbolický význam. Predstavujú buď malé porcie, ako napr. rebrá hovädzieho dobytka z hrobov I a 2, alebo sú to také časti tela, na ktorých nie je mäso alebo je len málo mäsa.

Bolo by zaujímavé podrobnejšie sledovať aj túto časť hrobového inventára, najmä v spojitosti s ostatnými nálezmi v hroboch. Na to je však potrebné presné druhové a anatomické určenie kostrových zvieracích nálezov, čo predpokladá zvýšenú pozornosť pri ich vyberaní.

Literatúra

- AMBROS, C.: Zvieraci inventár laténskych hrobov na juhozápadnom Slovensku. In: Benadik, B. — Ulček, E. — Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Archaeologica slovaca — Fontes 1. Bratislava 1957, s. 292—306.
 AMBROS, C.: Zvieraci inventár laténskych hrobov v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 452—456.
 BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 393—451.
 FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.

TIERRESTE AUS KELTISCHEN GRÄBERN IN PALÁRIKOVO

Cyril Ambros

Im Jahre 1973 führte das Slowakische Nationalmuseum zu Bratislava unter der Leitung von J. Paulík eine Ausgrabung in Palárikovo (Bez. Nové Zámky) auf einer Lokalität durch, die als Palárikovo II bezeichnet wird. Bei dieser Grabung wurden auch einige keltische Gräber entdeckt. Einen Teil des Grabinventars bildeten die Tierknochen.

In drei keltischen Gräbern hat man folgende Tierknochenreste festgestellt, die als Beigabe dem Toten ins Grab gelegt worden sind.

Grab 1. *Hausrind:* linke Hälfte des Kopfes, rechte Hälfte des Brustteils, der aber länglich in zwei Portionen geteilt worden ist. Davon zeugen die gleich großen Rippensteile (Abb. 1), auf denen auch deutliche Schnittspuren zu sehen sind. Weiter war es die ganze linke Hinterextremität und die distalen Teile (Metatarsen, resp. Metacarpen, und Phalangen) einer Vorder- und einer Hinterextremität. Geschlecht: männlich. Alter: etwa 18 Monate.

Hausrind (?): 4 Rippenbruchstücke. Der Größe nach handelt es sich mit großer Wahrscheinlichkeit um das Hausrind.

Gans (Hausgans ?): rechter Tarsometatarsus, 1 erste Phalanx, 3 zweite Phalangen. Die Bestimmung der Vogelknochen ist allgemein schwierig, besonders wenn es sich — wie in diesem Fall — um die Entscheidung handelt, ob die Knochen einer Wild- oder Hausform angehörten. Einige Umstände bezeugen aber, daß hier wahrscheinlich die Hausgans vorliegt.

Grab 2. *Hauschwein:* rechte Hälfte des Kopfes, rechte Hälfte des Brustteils (der ebenfalls wie im Grab 1

in zwei Stücke geteilt wurde), beide Hinterextremitäten ohne die distalen Teile und distaler Teil (Metatarsen und Phalangen) einer Vorderextremität. Geschlecht: männlich. Alter: etwa 2 Jahre.

Hausrind: Beckenbruchstück und Rippenbruchstück.

Grab 5. *Hauschwein:* linke Hälfte des Kopfes eines erwachsenen Tieres. Geschlecht: weiblich. Alter: etwa 3 Jahre. Von einem anderen Individuum waren weiter vorhanden: rechte Hälfte des Brustteils (gleicherweise geteilt, wie in den Gräbern 1 und 2, siehe Abb. 1b und 2), rechte Vorder- und rechte Hinterextremität, beide ohne die distalen Teile.

Die beschriebenen Tierknochenfunde aus drei Gräbern in Palárikovo bestätigen, daß das Beigeben einiger Teile vom Hausschwein in die Gräber eine typische keltische Sitte war. Ähnliche Funde sind auch von anderen keltischen Gräberfeldern in der Slowakei bekannt (Ambros 1957, Ambros 1960, Benadik 1960). Wahrscheinlich fand bei dem Begräbnis ein Fest statt, wie es auch Filip (1956) erklärt, bei dem das Schweinefleisch als bevorzugtes gegessen wurde, und einige Teile davon hat man dem Toten ins Grab beigelegt.

Es wäre nicht uninteressant, diesen Teil des Grabinventars eingehender zu verfolgen, besonders im Zusammenhang mit den anderen Grabfunden. Dazu ist aber eine genaue Art- und anatomische Bestimmung aller Tierknochenreste notwendig, was jedoch eine sorgfältige Aufmerksamkeit bei dem Herausnehmen der Funde voraussetzt.

ŽIAROVÉ POHREBISKO Z NESKOREJ DOBY RÍMSKEJ A ZO ZAČIATKU SŤAHOVANIA NÁRODOV V ČIERNOM BRODE

TÍTUS KOLNÍK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Medzi náleziskami z neskorej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku má pohrebisko v Čiernom Brode (okres Galanta) osobité miesto. Už prvé náhodné nálezy r. 1935 pôsobili tak pre-svedčivo, že *E. Beninger*¹ i *J. Eisner*² ich určili ako pamiatky z doby sfahovania národot a oprávnenne v nich videli dôležitý článok v refazi včasnohistorických nálezov z juhozápadného Slovenska. Nálezisko vošlo do literatúry pod názvom susednej obce Košúty.³ Všetky staršie nálezy pochádzajú z polohy Limbuš, ktorá leží čiastočne v katastri obce Košúty a čiastočne v katastri obce Cierny Brod.

V polohe Šiškadomb, čo je vlastne bližšie označenie juhovýchodnej časti lokality Limbuš, prikročil r. 1966 Štátny majetok v Čiernom Brode k terénnym úpravám. Pri zahŕňaní bývalého pieskoviska bolo buldozérom porušených niekoľko urnových i kostrových hrobov (č. 54—67). Záchranným výskumom, ktorý tu vzápäť realizoval Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením L. Veliačka⁴ a za odbornej spolupráce autora tohto príspevku, bolo od 7. IX. do 22. XI. 1966 odkrytých 53 žiarových, prevažne urnových hrobov z neskorej doby rímskej (č. 1—53), 33 kostrových hrobov zo staršej doby bronzovej, 18 kostrových slovansko-avarískych hrobov z predveľkomoravského obdobia a jedna včasnostredoveká chata. Okrem toho sa tu zistilo aj niekoľko sídliskových pravekých objektov a objektov, ktorých funkčné a kultúrne zaradenie nie je jednoznačné.

Nálezisko leží asi 4 km južne od Sládkovičova, 2 km severozápadne od Čierneho Brodu (maď. Fekete Nyék) a 1,5 km západne od obce Košúty. V inundačnej zóne Čiernej vody sa tu mierne dvíha menšia piesková duna Šiškadomb, pretiahnutá v smere SZ—JV. Na západnej strane náleziska (vo vzdialosti 150—200 m) sa nachádza rybník Limbuš, vytvorený na toku Čiernej vody.

Lokalita leží v lužnom pásme s početnými močiami a lesným porastom. V dávnejšej minulosti bola drevinami zarastená i plocha pohrebiska, v posledných dvoch storočiach sa však už poľnohospodársky obrábal. Podložie lokality pozostáva z trefohorných štrkopieskov, na ktorých leží štvrtohorný piesok s tenkou vrstvou sprače premiešanej s pieskom, hornú vrstvu tvorí 50—70 cm hrubý príkrov ľahkej černozeme.

Výskum v r. 1966 sa sústredil na severozápadnú časť pohrebiska. Odkrývka sa uskutočňovala postupne, v sondách širokých 2 m (obr. 1; 1). Buldozérom porušené hroby v severnej časti náleziska (č. 54—67) sa podarilo dosť spoľahlivo lokalizovať, o jednom hrobe (č. 68) sa dalo zistiť iba to, že sa nachádzal v severozápadnej časti lokality. Súdiac podľa konfigurácie terénu a rozptylu nálezov z rozrušených a narušených hrobov, dosiaľ bola odkrytá severozápadná a čiastočne stredná zóna hlbokou orhou značne narušeného pohrebiska z neskorej doby rímskej. Exploatáciou piesku v minulých desaťročiach boli hroby rozrušované predovšetkým v severozápadnej zóne pohrebiska.

Hroby v juhovýchodnej a južnej časti náleziska neboli a v dohľadnom čase ani nebudú odkryté, preto sme sa rozhodli sprístupniť dosiaľ získané poznatky a nálezy z doby rímskej napriek tomu, že nálezisko nebolo kompletnie preskúmané. Možno predpokladaf, že nepreskúmaná zostala asi polovica pohrebiska. Hroby sú aj nadalej porušované hlbokou orhou.

Opis hrobov a nálezov

A. Nálezy získané z hrobov r. 1935

J. Eisner o týchto nálezoch uvádzá, že pochádzajú z kostrových hrobov zo začiatku doby sfahovania národot.⁵ K tomuto predpokladu ho viedol fakt, že na nálezisku sa našli zlomky rozrušených ľudských kostier. Výskyt

1

2

Obr. 1. Čierny Brod. 1 — pohľad na nálezisko od severu (s hrobmi v sonde II); 2 — hroby 49 a 50.

kostrových hrobov z doby bronzovej a slovansko-avar-ských hrobov popri výlučne žiarových hroboch z doby rímskej, zistený pri výskume v r. 1966, spôsahliivo vysvetluje okolnosť, prečo J. Eisner i E. Beninger usudzovali, že tu ide o kostrové hroby z doby stahovania národov.⁶

1. Urna — vázovitá misa s horizontálne profilovanou hornou časťou, zosilneným okrajom a odsadeným dnom, zdobená pásom viačnásobných vysokých, vľavo naklonených vlnovick; vyrobená na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba hnadosivá; v. 15,5 cm, \varnothing dna 27 cm (obr. 14: 6).

2, 3. Črepy z dvoch ďalších urien (pravdepodobne podobného tvaru ako nádoba pod č. 1) vyrobených na kruhu.

4. Urna — vajcovitá váza s plastickým obvodovým rebierkom na hrdle, mierne zosilneným okrajom a náznakovoite odsadeným dnom, vyrobená na kruhu z hliny s jemnou prímesou piesku; v. 19,5 cm, \varnothing ústia 12,5 cm, \varnothing dna 8,7 cm (obr. 14: 3).

5—7. Črepy urien vyrobených na kruhu, podobného tvaru i z rovnakého materiálu ako urna pod č. 4, farba svetlošedá a tmavošedá.

8. Urna tvaru baňatého, esovite profilovaného hrnca, okraj má ulomený, vyrobená v rukách z materiálu s hojnou prímesou piesku, hrubo vypracovaná, farba tmavošedá; v. torza 10,7 cm, \varnothing dna 8 cm (obr. 20: 3).

9—11. Črepy urien vyhotovených v rukách, podobného tvaru ako nádoby pod č. 8, zdobené šikmými vytlačenými žliabkami.

12. Dolná časť misovitej, esovite profilovanej nádoby, vyhotovenej v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku, povrch hrubo opracovaný (obr. 20: 7).

B. hroby odkryté v r. 1966

Za polotučne vytlačenými novými číslami hrobov uvádzam v zátvorke ich pôvodné čísla podľa nálezovej správy,⁷ v ktorej boli všetky hroby odkryté v r. 1966 číslované priebežne, bez ohľadu na ich kultúrnu príslušnosť. Pod označením kostičky sa rozumejú zvyšky ľudských kostí po kremácii; zvieracie kosti sú ako také výslovne označené.

HROB 1 (2) — urnový, rozrušený

V hlbke 20—40 cm zistené črepy urny (1) s drobnými nedohorenými kostičkami, medzi ktorými sa našli zlomky železného kovania (2), zlomky opracovanej kosti (3) a hrudka smolovitej hmoty (4).

1. Črepy urny, pravdepodobne esovite profilovaného hrnca, vyrobeného v rukách z hliny s hojnou prímesou hrubozrnného piesku a nedokonale vypáleného, farba šedočierna so svetlejšimi flakmi; \varnothing dna 12 cm.

2. Fragmenty železného plechového kovania, pravdepodobne zo skrinky (obr. 5: 3).

3. Zlomky kosteneho obloženia, zdobeného v strednej časti dvojitou lomenicou medzi dvojtými liniami a na okrajoch ryhami napodobňujúcimi zúbkovanie; ide o obloženie rúčky noža alebo stredovú platničku dvojstranného hrebeňa (obr. 5: 1, 2).

4. Hrudka smolovitej hmoty.

HROB 2 (3) — urnový, porušený

V hlbke 25—45 cm boli odkryté tesne vedľa seba dva zhluky črepov, pôvodne označené ako hroby 3 a 3A. Na ich južnej strane sa nachádzalo ďalšie väčšie zoskupenie črepov v rôznej hlbke, no vyššie ako susedné črepy v predošlých zhlukoch; ako sa ukázalo, črepy pochádzajú z urien uvedených hrobov.

Hrob obsahoval popri črepech urny (1) nedohorené kostičky, dva hlinené prasleny (2, 3) a hrudku smolovitej hmoty (4).

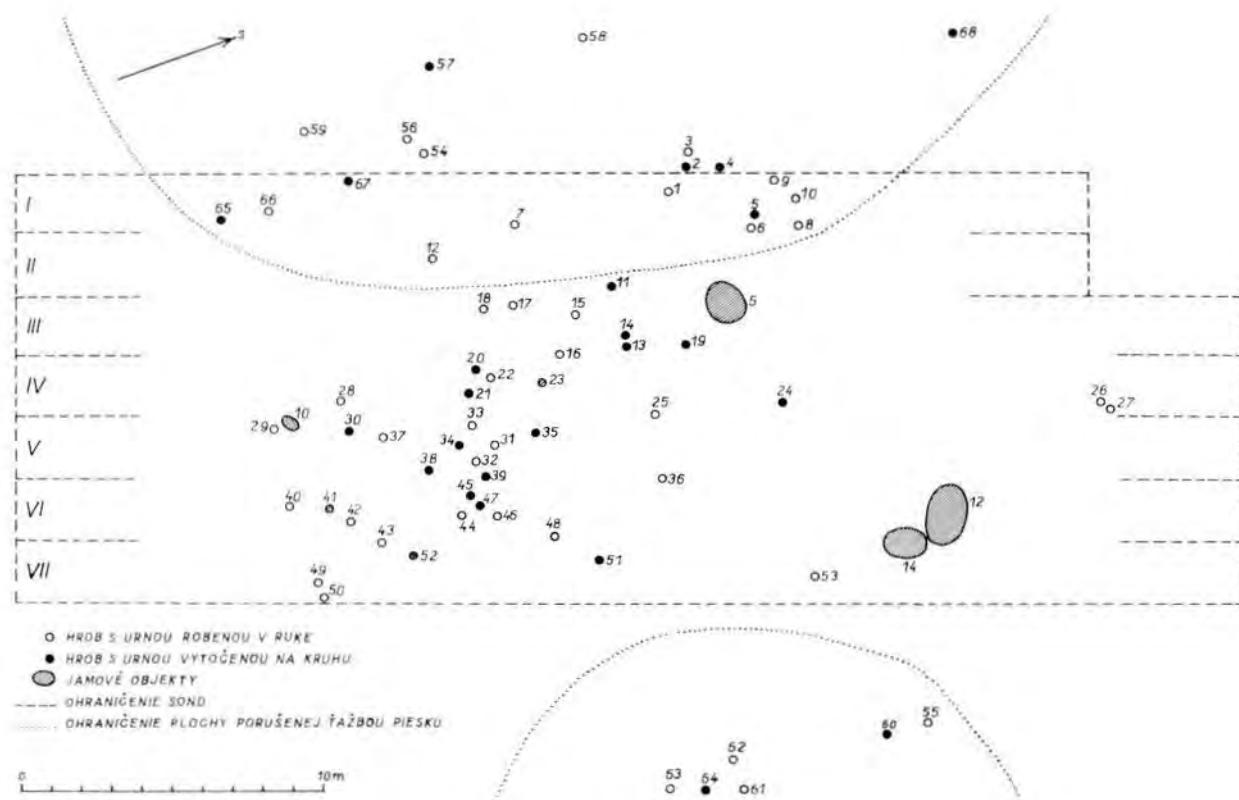
1. Urna tvaru vázy s mierne lomeným vydutím a náznakovite odsadenou prstencovitou podstavou, vyrobená na kruhu z dobre vyplavenej hliny s prímesou jemného piesku, na povrchu s odlupujúcou sa povlakovou vrstvičkou, farba šedočierna; okraj chýba, nádoba bola sčasti doplnená; v. torza 18,5 cm, max. \varnothing 23,3 cm, \varnothing dna 9,4 cm (obr. 5: 4, obr. 19: 1).

2, 3. Dva hlinené, sekundárne prepálené dvojkónické prasleny; v. 1,9 a 2,4 cm, \varnothing 3 a 3,7 cm (obr. 5: 5, 6).

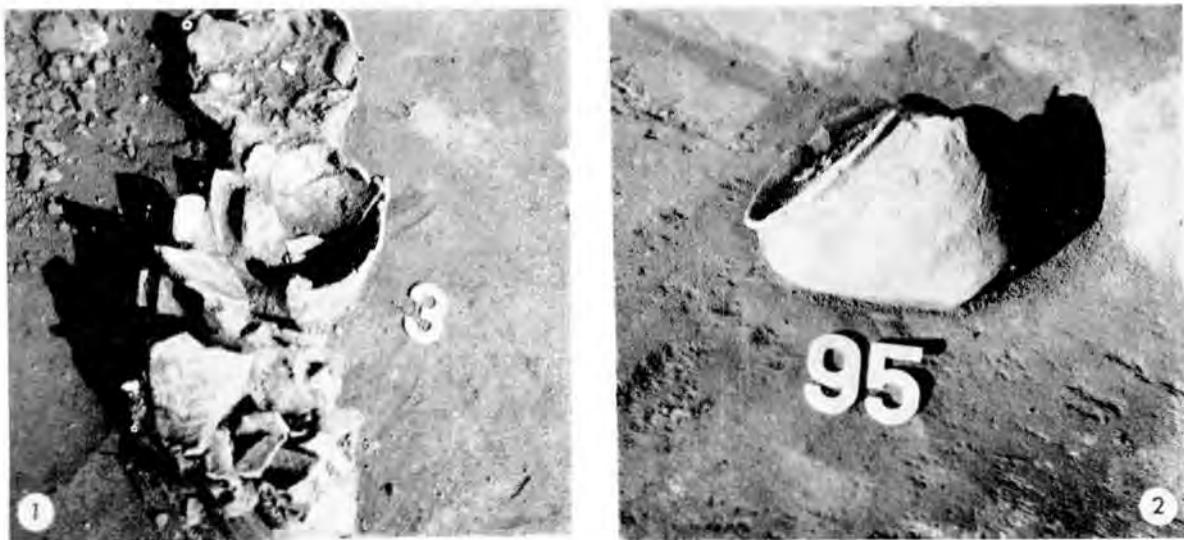
4. Hrudka smolovitej hmoty (obr. 5: 7).

HROB 3 (3A) — urnový, porušený (obr. 3: 1)

Medzi črepmi porušenej urny (1) našla sa hrudka smolovitej hmoty (2).

Obr. 2. Čierny Brod. Plán pohrebiska.

Obr. 3. Čierny Brod. 1 — hroby 3 a 4; 2 — hrob 53.

1. Urna tvaru cesovite profilovaného dvojkónického hrnca s mierne zaobleným vydutím, vyrobená v rukách z hliny s prímesou stredne hrubého piesku, povrch nedbalo hladený, pôvodne šedočiernej farby, s početnými svetlohnedými ffakmi; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepšená a značne doplnená; v. 20,4 cm, Ø ústia 17,9 cm, max. Ø 23 cm, Ø dna 12,4 cm (obr. 5: 8, obr. 17: 4).

2. Hrudka smolovitej hmoty (obr. 5: 9).

HROB 4 (4) — urnový, rozrušený (obr. 3: 1)

V hlbke 35 cm sa zistili zvyšky dolnej časti urny (1) a dva okrajové črepky. Nedohorené kostičky ani milodary sa nenašli.

1. Spodná časť urny — väzovitej misy s horizontálne profilovanou hornou časťou, prstencovite odsadeným dnom a výrazne vynutým, znútra prežliabkovaným okrajom, vyrobená na kruhu z hliny s prímesou veľmi jemného piesku.

Obr. 4. Čierny Brod. 1 — hroby 8-10; 2 — hrob 28.

farba šedočierna; koncentrické stopy po krúžení sú výrazné najmä na dne nádoby; \varnothing dna 9 cm (obr. 15: 2, obr. 16: 5).

HROB 5 (5) — urnový, rozrušený

V hlbke 30 cm sa zistili drobné zlomky urny (1), medzi ktorými boli roztrúsené nedohorené kostičky a lomový kameň s priškvareným sklom (2).

1. Drobné atypické črepy urny vyrobenej na kruhu z plaveného materiálu s prímesou jemného piesku a slabšie vypálenej; vnútorný i vonkajší povrch je potiahnutý opadávajúcou šedočierou vrstvičkou; lom tehlovočervenej farby.

2. Zlomok prepáleného lomového kameňa s priškvarenou sklovitou hmotou.

HROB 6 (6) — urnový, porušený

V hlbke 20 cm sa našli črepy urny (1) v obrátenej polohe (zhora črepy dna a pod nimi črepy z tela i okraje nádoby) a medzi nimi veľmi sporadicky nedohorené kostičky. Pod črepmi bola rozpadnuta časť kosteneho hrebeňa (2).

1. Urna tvaru širokého, esovite profilovaného hrnca, vyrobenná v rukách z hliny so značnou prímesou hrubozrnného piesku, farba šedočierna so svetlejšími flakmi; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepnená a sčasti doplnená; v. 14,4 cm, \varnothing ústia 22,1 cm, max. \varnothing 25 cm, \varnothing dna 17 cm (obr. 5: 10, obr. 19: 6).

2. Drobné zlomky kosteneho trojvrstvového, pravdepodobne jednostranného hrebeňa, s bronzovými a železnými nitmi, zdobeného koncentrickými krúžkami; d. nitov 1,2—1,4 cm (obr. 5: 11—13).

HROB 7 (8) — urnový, symbolický (?), porušený

V hlbke 45 cm sa nachádzala urna (1); nedohorené žudské kostičky ani milodary sa nezistili.

1. Hrubostenná vázovitá misa s mierne vyhnutým okrajom a najväčšou baňatosou v hornej tretine výšky, vyrobenná v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch hladený, farba šedočierna so svetlejšími flakmi — stopami po druhotnom vypálení; nádoba bola po vybratí zlepnená a značne doplnená; v. 16,7 cm, \varnothing ústia 20,5 cm, max. \varnothing 22,5 cm, \varnothing dna 10,9 cm (obr. 5: 15, obr. 19: 8).

HROB 8 (11) — urnový, rozrušený (obr. 4: 1)

V hlbke 35 cm ležali drobné črepy urny (1), nedohorené kostičky a zlomok železného predmetu (2).

1. Črepy urny pravdepodobne hrncovitého tvaru s mierne odsadeným dnom (drobné nerekonštruovateľné zlomky), vyrobenej v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku, zle vypálenej, šedohnedej farby.

2. Nevýrazné zlomky železného plechu.

HROB 9 (12) — urnový, rozrušený (obr. 4: 1)

V hlbke 30 cm sa našli prehádzané črepy dvoch nádob (1, 2) a niekoľko nedohorených kostičiek.

1. Črepy urny — hrubostenného, esovite profilovaného hrnca so zosilneným okrajom a nízkym hrdlom, vyrobeneho v rukách z hliny s bohatou prímesou kremencového piesku, farba šedočierna.

2. Torzo hornej časti nádoby pravdepodobne hrncovitého tvaru, zdobenej na hornej časti vydutia širokým, takmer neznačeným plynkým obvodovým žliabkom a pod ním skupinami plynkých vtláčaných oblúkovitých žliabkov, v ktorých sú zvyšky v kolkovanej ružice; nádoba bola vyrobenná v rukách z hliny s bohatou prímesou sludnatého piesku, farba tehlovochnedá.

HROB 10 (13) — urnový, rozrušený (obr. 4: 1)

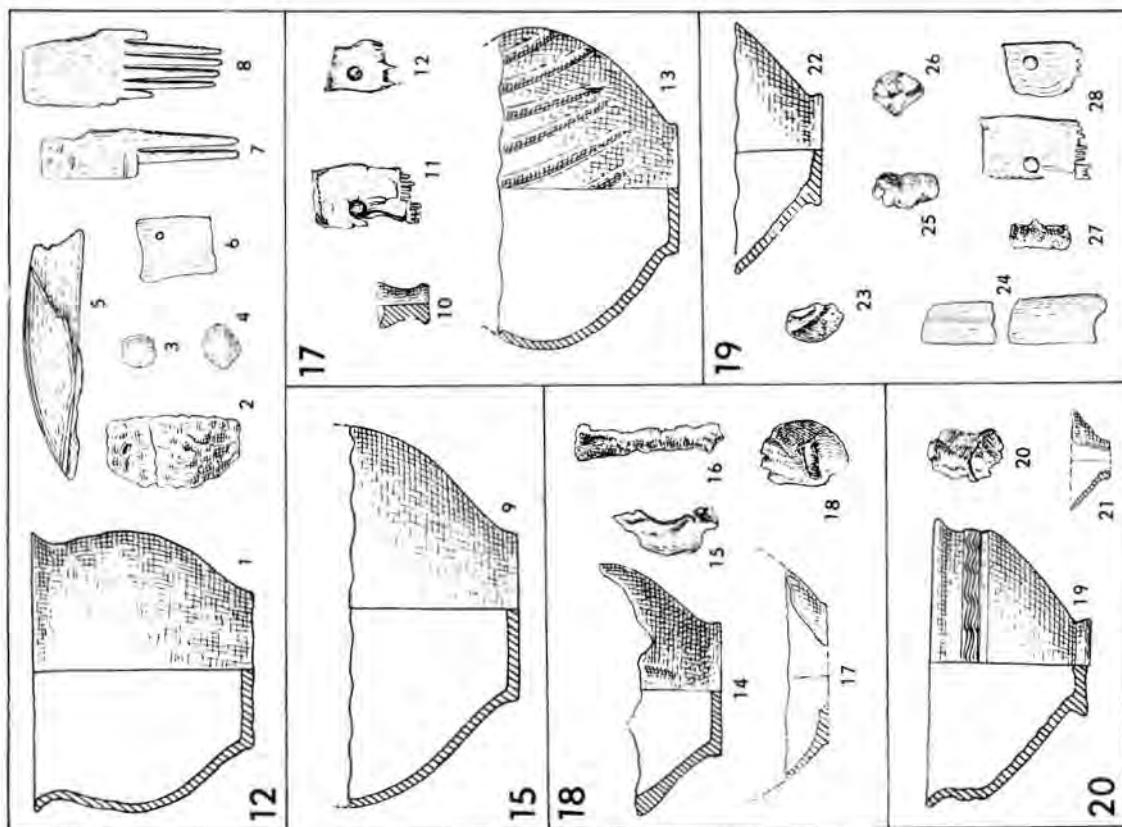
V hlbke 30 cm sa našla porušená urna (1). Medzi jej črepmi ležali nedohorené kostičky a dva črepy z iných nádob (3).

1. Spodná časť urny, pravdepodobne vázovitej misy s mierne odsadeným dnom, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch hladený pôvodne tuhou preleštený, šedočiernej farby; na dne sú plynké križovité žliabky; v. torza 9,2 cm, \varnothing dna 12,5 cm (obr. 5: 14, obr. 21: 4).

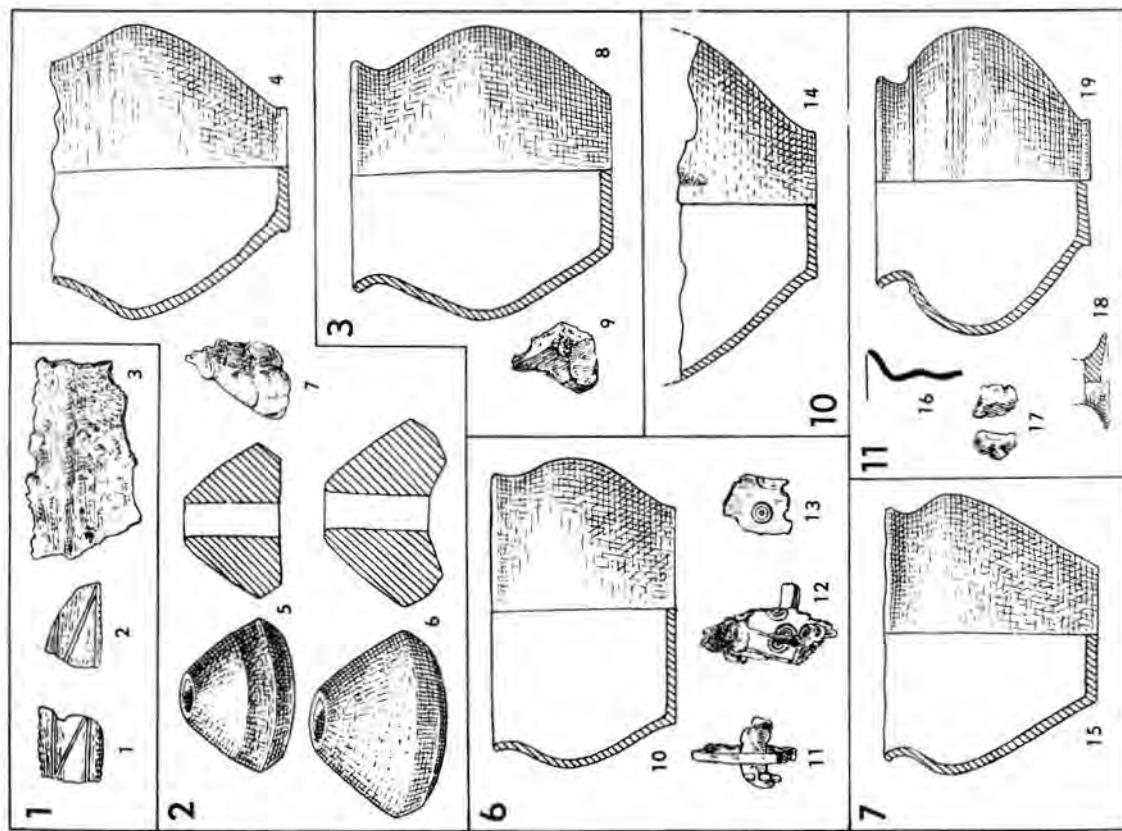
2. Dva atypické (praveké) črepy z nádob vyhotovených v rukách so značnou prímesou piesku.

HROB 11 (17) — urnový, porušený

V hlbke 50 cm sa našla prevrátená urna (1), pod jej črepom boli zlomky inej prepálennej nádoby (2), nedohorené kostičky, drobné zlomky železa (3), zlomky miniatúrnej, nedbalo vypálenej nádoby (4) a hrudka smolovitej hmoty (5).

Obr. 6. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 12–3, 6, 7, 10, 11,

Obr. 5. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 1–3, 6, 7, 10, 11.

1. Urna — vajcovitá baňatá váza s pomerne úzkym výrazne odsadeným hrdlom a náznakovite odsadeným dnem, zdobená na vydutí obvodovými ryhami, vyrobená na kruhu z hliny s bohatou prímesou stredne jemného piesku; povrch jemne drsný, farba svetlošedá; nádoba bola po vybrati zlepenná a sčasti doplnená; v. 17 cm, Ø ústia 16,9 cm, Ø vydutia 24,1 cm, Ø dna 10,6 cm (obr. 5: 19, obr. 14: 5).

2. Sekundárne prepálené črepy tenkostennej nádoby — väzovitej, bohatu profilovanej misy, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba svetlohnedá.

3. Atypické zlomky železného predmetu (obr. 5: 17).

4. Črepy miniatúrnej misky s nôžkou, vyhotovenej v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku a nedbalo vypálenej, akoby iba vysušenej (obr. 5: 18).

5. Zlomky smolovitej hmoty.

HROB 12 (18) — urnový, porušený

V hlbke 60 cm sa zistila urna (1) obsahujúca väčšie množstvo nedohorených kostičiek, zlomky kosteného hrebeňa (2), prepálené korálky (3), hrudku smoly (4), malé uhlíky (6) a fragment železného predmetu (5).

1. Urna — esovite profilovaný hrniec s baňatým vydutím, výrazne vyhnutým okrajom a náznakovite odsadeným dnem, vyrobený v rukách z piesčitej hliny, povrch je nedbalo upravený, farba šedočierna; nádoba bola po vybrati zlepenná a okraj doplnený; v. 18 cm, Ø ústia 21,5 cm, max. Ø 22,5 cm, Ø dna 12 cm (obr. 6: 1, obr. 17: 2).

2. Zlomky kosteného trojvrstvového jednostranného hrebeňa s oblúkovitým chrbotom, so železnými a bronzovými nitmi; d. nitov 1—1,2 cm (obr. 6: 5—8).

3. Dve drobné guľkovité prepálené perly zo sklovitej hmoty modrej farby s irisujúcim povlakom (obr. 6: 3, 4).

4. Hrudka smolovitej hmoty.

5. Fragment železného plechu s otvormi pre nit, azda z kovania skrinky; d. 5,9 cm, max. š. 2,9 cm (obr. 6: 2).

6. Kúsky drevených uhlíkov (neurčiteľně).

HROBY 13 a 14 (23 a 23A) — urnové, rozrušené

V hlbke 40 cm sa prišlo na črepy dolných častí dvoch urien (1, 2), navzájom premiešané v troch menších skupinách. Ide o sekundárnu polohu nálezov rozvlečených hlbokou orbu. Medzi črepmi urien boli nedohorené kostičky a tri cudzie črepy (3, 4). Časť zlomkov týchto urien sa našla aj v zásype susedného slovansko-avarškého kostrového hrobu 22/66, vzdialenosť vyše 5 m. Ide nepochybne o zvyšky urnových hrobov narušených čiastočne už výkopom jamy avaršk-slovanského hrobu a rozvlečených orbu.

1. Spodná časť väzovitej misy, vyrobenej na kruhu z hliny s bohatou prímesou hrubozrnného kremencového piesku, povrch drsný, šedosivej farby, na dne sú stopy po vytáčaní na kruhu (v podobe tzv. pávicho očka); Ø dna 11 cm.

2. Torzo spodnej časti a okrajový zlomok urny — väzovitej misy s horizontálne profilovanou hornou časťou a prstencovite odsadeným hraneným dnem, zdobenej viacnásobnou vlnovkou, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny a do zvoniva vypálenej; farba modrošedá; Ø dna 11,2 cm (obr. 15: 9, obr. 16: 1).

3. Dva atypické cudzie črepy z masívnych nádob pravdepodobne hrncovitého tvaru, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou piesku; farba svetlohnedá.

4. Cudzí črep z vajcovitej zásobnice s okrajom v po-

dobe vodorovného okružia, zdobený plytko rytou jednoduchou, vľavo naklonenou vlnovkou a nad ňou i pod ňou obvodovým radom nepravidelných plynkých jamkovitých vtlačení; nádoba bola vyrobenej na kruhu z hliny s prímesou sľudnatého piesku (obr. 15: 6).

HROB 15 (24) — urnový, rozrušený

V hlbke 40 cm sa zistili zlomky urny (1) roztiahnuté na ploche asi 1 m², nedohorené kostičky a cudzie črepy (2).

1. Spodná časť urny — väzovitej misy s odsadenou podstavou, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou sľudnatého piesku, povrch hladký, farba šedočierna so svetlejšimi flakmi a stopami po druhotnom vypálení; Ø dna 13,8 cm (obr. 6: 9, obr. 21: 7).

2. Dva atypické, sekundárne prepálené črepy z nádob vyrobenej v rukách z materiálu s prímesou hrubšieho piesku.

HROB 16 (25) — urnový, rozrušený

V hlbke 30 cm, pravdepodobne v sekundárnej polohe, sa prišlo na črepy urny (1) a v jej okolí rozhádzané nedohorené kostičky.

1. Črepy z hornej časti urny — dvojkónického hrnca s ostro vyhnutým okrajom, zdobeným skupinami pretláčaných jamôk, a nízko položeným vydutím, vyrobeneho v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je čiastočne hladený, nedbalo formovaný, šedočiernej farby; Ø ústia 13 cm (obr. 15: 12).

HROB 17 (26) — urnový, porušený

V hlbke 35 cm sa našli črepy urny (1) s nedohorenými kostičkami, miniatúrna nádoba (2), zlomky hrebeňa (3) a ďalšie črepy (4).

1. Dolná časť a zlomky hornej časti urny — väzovitej misy so zaobleným vydutím zdobeným vtlačanými šikmými žliabkami, okraj je mierne von vyhnutý, dno prstencovite odsadené, nádoba bola vyhotovená v rukách z hliny s bohatou prímesou hrubozrnného piesku, povrch mala pôvodne azda preleštený tuhou; v. torza 13 cm, Ø dna 10,7 cm (obr. 6: 13, obr. 20: 8).

2. Miniatúrna hlinená „nádobka“ tvaru cievky s miskovitou prichlbou v hornej časti, inak plná, hrubo asymetricky formovaná, vyhotovená v rukách z hliny s nepatrnou prímesou jemného piesku, sekundárne prepálená; v. 3 cm, Ø ústia 2,7 cm (obr. 6: 10, obr. 22: 2).

3. Zlomky kosteného trojvrstvového hrebeňa s bronzovými nitmi (obr. 6: 11, 12).

4. Črepy zo sekundárne prepálenej nádoby, pravdepodobne väzovitej misy s kónickými pupčekmi na vydutí, vyrobenej v rukách z hliny s hojnou prímesou stredne jemného piesku, farba šedotchlovochnedá.

HROB 18 (27) — urnový, porušený

V hlbke 30 cm sa našla porušená urna (1) s nedohorenými kostičkami, cudzí črepom (2), zlomkom železného predmetu (3), zliatkom skla (4) a hrudkou smoly (5).

1. Zlomky spodnej časti urny — pravdepodobne misovitej vázy s náznakovite odsadeným dnem, zdobenej štyrmi nalepenými masívymi zvislými rebrami, vyrobenej v rukách z piesčitej hliny, povrch hladený, farba čierna s hnédymi a sivými flakmi od druhotného ohňa, na vnútornnej strane stopa po kontakte so železom; Ø dna 11,2 cm (obr. 6: 14, obr. 21: 10).

2. Nevýrazný črep z dolnej časti menšej, v rukách vyhotovenej nádoby šedočiernej farby (obr. 6: 17).

3. Atypický zlomok železného drôtovitého predmetu, azda ihly alebo šidla (obr. 6: 16).

4. Silne prepálený zliatok čireho skla (perly?) s írisujúcim povlakom (obr. 6: 15).

5. Hrudka smoly (obr. 6: 18).

HROB 19 (28) — urnový, porušený (obr. 4: 2)

V hlbke 20 cm sa našla porušená urna (1) s nedohorenými kostičkami, medzi ktorými ležal črep z ďalšej nádoby (2), zlomok sklenej perly (3), zlomky kostenej doštičky so železným nitom (4), zlomky opracovanej kosti (5) a hrudka smoly (6).

1. Dolná časť urny, pravdepodobne väzovitej misy s odsadeným dnem, vyrobenej na kruhu z hliny s prímesou hrubozrnného piesku, povrch je potiahnutý vrstvičkou čiernej farby, lom tehlovohnedý so šedočiernym jadrom; \varnothing dna 9 cm (obr. 6: 22, obr. 16: 4).

2. Črep — okraj menšej väzovitej misy vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej ilovitej hliny, farba tmavosivá, lom šedohnedý.

3. Zlomky prepálenej perly z čireho skla s írisujúcim povlakom (obr. 6: 25, 26).

4. Zlomky kostenej doštičky so železným nitom, pravdepodobne z trojvrstvového hrebeňa (obr. 6: 27, 28).

5. Zlomky opracovanej dutej kosti, pravdepodobne ihelnička (obr. 6: 24).

6. Hrudka smoly (obr. 6: 23).

HROB 20 (35) — urnový, narušený

V hlbke 70 cm sa našla popráškaná urna (1) s nedohorenými kostičkami, medzi ktorými boli dva črepy (2), zlomok miniatúrnej nádoby (3) a kúsok smoly (4). Urna ležala šikmo, ústím mierne nachýlená k západu.

1. Urna — misovitá váza s mierne zhrubnutým vynutým okrajom a prstencovite odsadeným dnem, telo je nad vydutím horizontálne členené a na pleciach má plastický pásik, na ktorom je vľavo naklonená štvornásobná vlnovka; nádoba bola vyrobéná na kruhu z jemne vyplavenej hliny s prímesou jemného sľudnatého piesku, farba sivá; po vybrati bola urna zlepéná a doplnená; v. 13,2 cm, \varnothing ústia 22,8 cm, max. \varnothing 21 cm, \varnothing dna 7,6 cm (obr. 6: 19, obr. 14: 7).

2. Atypické, sekundárne prepálené črepy z nádoby vyrobenej v rukách.

3. Zlomok miniatúrnej, kónicky roztvorennej misky s odsadeným dnom; v. 2 cm (obr. 6: 21).

4. Kúsok smoly (obr. 6: 20).

HROB 21 (36) — urnový, narušený

V hlbke 70 cm sa prišlo na porušenú urnu (1) s nedohorenými kostičkami, zlomkami miniatúrnych nádob (2), ďalšími črepmi (3), zlomkami kostenej hrebeňa (4) a kúskom smoly (5).

1. Tenkostenná urna — vajcovitá váza s výrazne odsadeným hrdlom, zosilneným, zvrchu prežliabkovaným okrajom, nevýrazne odsadeným dnom a so stopami po krúžení (obzvlášť na vydutí), vyrobéná na kruhu z dobre vyplavenej hliny s hojnou prímesou jemného piesku, povrch mierne drsný, cementovosivéj farby; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepéná a nepatrne doplnená; v. 22,5 cm, \varnothing ústia 14,5 cm, max. \varnothing 19 cm, \varnothing dna 10 cm (obr. 7: 1, obr. 14: 2).

2. Zlomky pravdepodobne z troch miniatúrnych, v rukách vyhotovených nádobiek, z ktorých sa podarilo zrekonštruovať tulipánovite roztvorenú misku so široko vytiahnutým okrajom; v. 2,5 cm; \varnothing ústia 6,4 cm; všetky nádoby boli nedbalo formované z piesčitej hliny a slabo vypálené. (Obr. 7: 2, 3, obr. 22: 1.)

3. Atypické črepy asi zo štyroch nádob vyhotovených v rukách z hliny s prímesou piesku.

4. Zlomky kostenej trojvrstvového jednostranného hrebeňa so železnými nitmi, zdobeného vpichanými líniemi a oblúčkmi (obr. 7: 4—6).

5. Kúsok smoly.

HROB 22 (37) — urnový, porušený

V hlbke 75 cm sa našla dolná časť urny (1) porušenej hlbokou orbou, ktorá obsahovala málo nedohorených kostičiek a zlomok kostenej hrebeňa (2).

1. Dolná časť urny, pravdepodobne hlbokej misy s mierne odsadeným dnem, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou kremencového piesku, farba svetlohnedá; \varnothing dna 13 cm (obr. 7: 7).

2. Zlomok kostenej trojvrstvového jednostranného hrebeňa spájaného nitmi (nezachovali sa) a zdobeného vpichanými líniami (obr. 7: 8, 9).

HROB 23 (38) — žiarový, jamový

V hlbke 70 cm sa zistila iba spodná časť misovitej jamky, v ktorej boli nedohorené kostičky. Iný inventár sa v hrube nenašiel.

HROB 24 (40) — urnový

V hlbke 20 cm sa prišlo na tlakom popráškanú urnu (1), ktorá obsahovala nedohorené kostičky, zlomky železa (2), črepy ďalších nádob (3), hrudku smoly (4) a zlomky kostenej predmetu (5).

1. Urna — misovitá váza s prstencovitým, znútra mierne prežliabkovaným okrajom a výrazne odsadeným dnem; takmer valcovitá horná časť je stupňovite rozčlenená do dvoch horizontálnych pásov, zdobených rytou jednoduchou vlnovkou; nádoba bola vyrobéná na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba šedosivá, po vybrati bola zlepéná a nepatrne doplnená; v. 14,1 cm, \varnothing ústia 25,5 cm, \varnothing dna 10,1 cm (obr. 7: 10, obr. 14: 4).

2. Drobné atypické zlomky neurčitého železného predmetu (obr. 7: 13).

3. Atypické črepy z masívnych nádob vyrobených v rukách a tenkostenných nádob vyhotovených na kruhu.

4. Hrudka smolovitej hmoty (obr. 7: 11).

5. Zlomky kostenej predmetu, pravdepodobne viacvrstvového jednostranného hrebeňa so železnými nitmi (obr. 7: 12).

HROB 25 (43) — urnový, porušený

V hlbke 95 sa našla porušená urna (1) a v nej i pri nej nedohorené kostičky, kostený gombík (2) a zlomky skla (3).

1. Urna — baňatá, esovite profilovaná váza s mierne vynutým okrajom, vyrobéná v rukách z hliny s príasadou jemného sľudnatého piesku, farba hnedočierna so svetlejšími flakmi — stopami po druhotnom prepálení; nádoba bola po vybrati zlepéná a značne doplnená; v. 12,2 cm, \varnothing ústia 12,7 cm, max. \varnothing 17 cm, \varnothing dna 6,5 cm (obr. 7: 17, obr. 19: 5).

2. Oválny, pôsobením ohňa popráškaný kostený gombík tvaru vrchliku; \varnothing 1,7 × 1,9 cm (obr. 7: 14).

3. Zlomky prepáleného írisujúceho skla z miniatúrnej, typove neurčitejnej nádoby; hr. 0,1 cm (obr. 7: 15, 16).

HROB 26 (46A) — urnový, rozrušený

V hlbke 45 cm sa našli dva väčšie črepy spodnej časti urny (1). Nedohorené kostičky sa nezistili.

1. Dolná časť urny, pravdepodobne hlbokej misy s nezvykle hrubým dnom a nedbalo upraveným povrhom, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného piesku; \varnothing dna 10,6 cm (obr. 7: 18).

HROB 27 (46B) — urnový, rozrušený

V hlbke 80 cm, 8 cm južne od zvyškov hrobu 26, nachádzal sa väčší zlomok urny (1) a drevené uhlíky (2).

1. Zlomok dolnej časti urny, pravdepodobne hlbokej misy, vyrobenej v rukách z hliny s hojnou prímesou hrubozrnného piesku; povrch hladený, šedočiernej farby (obr. 7: 19, obr. 21: 9).

2. Drevené uhlíky (neurčené).**HROB 28 (48) — urnový (obr. 4: 2)**

V hlbke 55 cm sa zistila urna (1), ktorá obsahovala nedohorené kostičky, miniatúrne železné čerieslo (2) a lemeš (3), zlomky železa (4), zlomky kosteného hrebeňa (5) a hrudku smolovitej hmoty (6).

1. Urna — dvojkónická hlboká vázovitá misa s mierne von prehnutým okrajom, zdobená na vydutí šiestimi dolu otvorenými pretláčanými polkruhovitými žliabkami, vytvárajúcimi dojem plastických vypuklín, vyrobenná v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch je pomerne starostlivo upravený, pôvodne tuhou preleštený, šedočiernej farby; v. 16,5 cm, Ø ústia 15 cm, max. Ø 20 cm, Ø dna 8,5 cm (obr. 7: 25, obr. 18: 3).

2. Miniatúrne, hrdzou poškodené železné čerieslo s obľúkovitým chrbotom; d. 4 cm, max. š. 1 cm (obr. 7: 26, obr. 18: 3).

3. Miniatúrny, asymetricky rozšírený železny lemeš s masívnymi lalokmi, poškodený hrdzou; d. 4,6 cm, max. š. 2,7 cm, rozpäťie medzi lalokmi 1 cm (obr. 7: 27, obr. 18: 1).

4. Nevýrazný kosoštvrcevý fragment železa, azda zvyšok miniatúrneho nástroja; d. 1,8 cm.

5. Zlomky kosteného trojvrstvového hrebeňa s obľúkovitým chrbotom a železnými nítmami, zdobeného vlnovkovými motívmi (obr. 7: 23, 24, 29).

6. Hrudka smolovitej hmoty (obr. 7: 28).**HROB 29 (49) — urnový, porušený**

V hlbke 45 cm sa zistila mierne porušená urna (1), ústím mierne vychýlená západným smerom. Obsahovala iba nedohorené kostičky.

1. Urna — hlboká vázovitá misa s náznakovite odsadeným dnom, vyrobenná v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch je hladený, nedbalo upravený, čiernej farby so svetlejšími flakmi; nádoba bola po vybratí zlepnená a nepatrne doplnená; v. 18,3 cm, Ø 22,2 cm, max. Ø 38 cm, Ø dna 13,5 cm (obr. 8: 1, obr. 19: 7).

HROB 30 (50) — urnový, rozrušený

V hlbke 40 cm sa prišlo na zhluk črepov. Zhora ležali črepy hornej časti nádoby (1), hlbšie črepy z tej istej nádoby premiešané s nedohorenými kostičkami a črepmi ďalšej nádoby (2). Nic je vylúčené, že ide o zvyšky dvoch rozrušených hrobov.

1. Črepy urny — misovitej vázy s odsadeným dnom, zdobenej trojitou, vľavo naklonenou vlnovkou, vyrobenej na kruhu z jemnej flotovej hliny s prímesou jemnej sfúdy, farba tmavosivá; Ø dna 9,5 cm (obr. 15: 4).

2. Črepy vázovitej, na kruhu vyrobenej misy s horizontálne profilovanou hornou časťou, okrajom prežliabkovaným z vnútorej strany a prstencovitc odsadeným dnom, zdobenej trojnásobnou vlnovkou vo dvoch pásoch; farba modrošedá.

HROB 31 (51) — urnový, narušený

V hlbke 35 cm nachádzala sa urna (1) s nedohorenými kostičkami a zlomkami železa (2), ako aj zlomok opracovanej kosti (3).

1. Hrubostenná súdkovitá urna, vyrobenná na kruhu z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je nedbalo upravený, okrajová časť poodlamovaná; max. Ø 12,1 cm, Ø dna 10 cm (obr. 7: 20, obr. 19: 3).

2. Zlomok železného predmetu — deformovaného ostria noža alebo kovania skrinky (obr. 7: 22).

3. Zlomok opracovanej kosti, pravdepodobne z ihelníčka (obr. 7: 21).

HROB 32 (52) — urnový, rozrušený

V hlbke 35 cm sa našli črepy silne rozrušenej urny (1) s nedohorenými kostičkami a hlineným praslen (3).

1. Spodná časť urny, pravdepodobne vázovitej misy vyhotovenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, kvalitne vypálencie, s hladeným, no nedbalo upraveným povrchom hnedočiernej farby; Ø dna 11,5 cm (obr. 8: 4, obr. 21: 3).

2. Kónický hlinený praslen s prehlbenou základňou; v. 1,6 cm, Ø 3 cm (obr. 8: 5).

HROB 33 (53) — urnový, porušený

V hlbke 55 cm sa našla tlakom popráškaná a porušená urna (1), obsahujúca nedohorené kostičky, medzi ktorými boli zlatky skla (2).

1. Urna — dvojkónický hrniec s vyhnutým okrajom a pomerne ostro zalomeným vydutím v polovici výšky, vyrobenný v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je nedbalo upravený, drsný, s odskakujúcou povlakovou vrstvičkou, farba šedočierna; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepnená a značne doplnená; v. 23,3 cm, Ø ústia 19,6 cm, max. Ø 23,4 cm, Ø dna 12,2 cm (obr. 8: 2, obr. 17: 3).

2. Zlatky tmavozeleného skla z perál (obr. 8: 3).

HROB 34 (54) — urnový, rozrušený

V hlbke 45 cm sa zistili črepy urny (1), pri nich nedohorené kostičky a pod nimi črepy miniatúrnej nádobjky(2).

1. Torzo hornej časti urny — vázovitej misy s horizontálne členenou hornou časťou, zdobenej jemnou nízkou päfnásobnou vlnovkou, vyrobenej na kruhu z hliny s prímesou veľmi jemného sľudnatého piesku; povrch je potiahnutý povlakovou vrstvičkou šedočiernej farby, lom tehlovohnedý; Ø ústia 28 cm (obr. 15: 14).

2. Drobné zlomky miniatúrnej nádobjky, pravdepodobne pohárika, vyhotoveného v rukách z pomerne jemného drobivého materiálu.

HROB 35 (55) — urnový, rozrušený

V hlbke 40 cm ležali atypické zlomky dvoch nádob (1) a medzi nimi nedohorené kostičky.

1. Nevýrazné črepy dvoch nádob, jednej vyhotovenej na kruhu a jednej v rukách, oboje z hliny so značnou prímesou piesku, so stopami po druhom pôsobení ohňa.

Hro 36 (56) — urnový, rozrušený

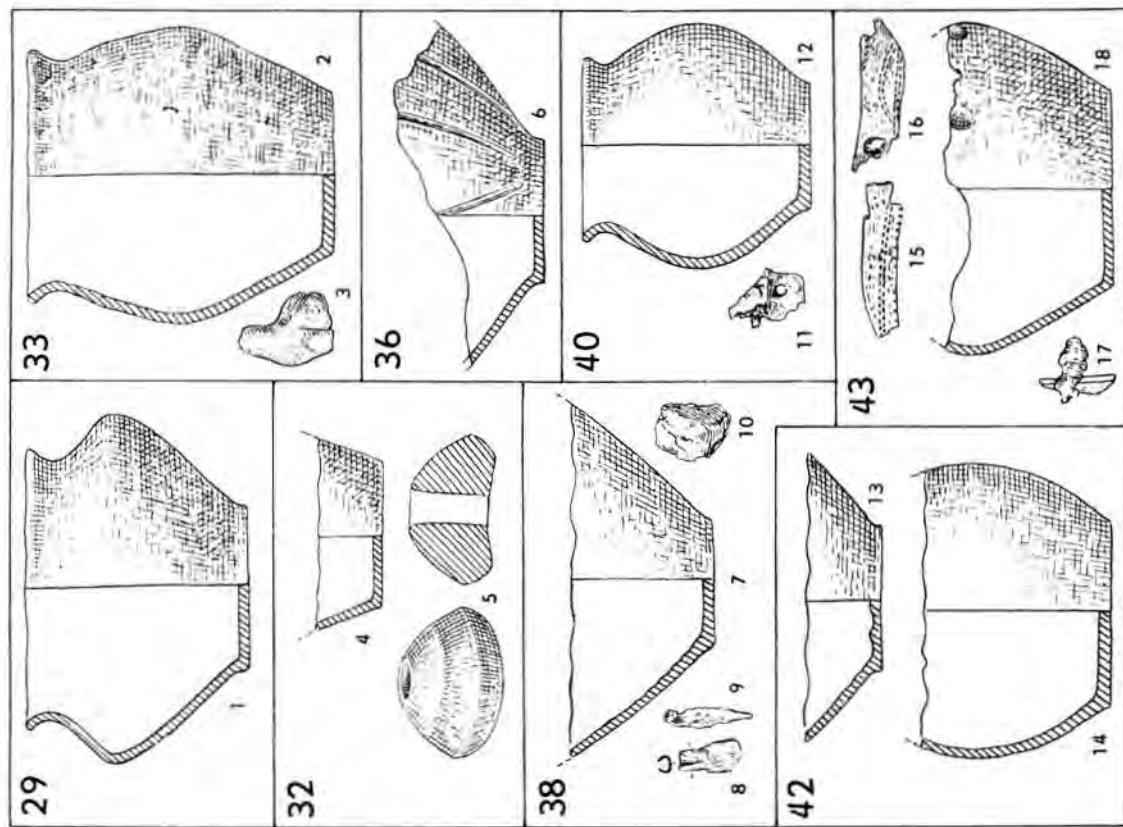
V hlbke 20 cm sa našli črepy porušenej urny (1) s nedohorenými kostičkami.

1. Spodná časť urny, pravdepodobne hlbokej misy s horizontálne vyhnutím, zdobeným plynkými šikmými vytáčanými žliabkami, a dnom s nábehom na odsadenie, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, farba šedočierna; Ø dna 10,5 cm (obr. 8: 6, obr. 21: 6).

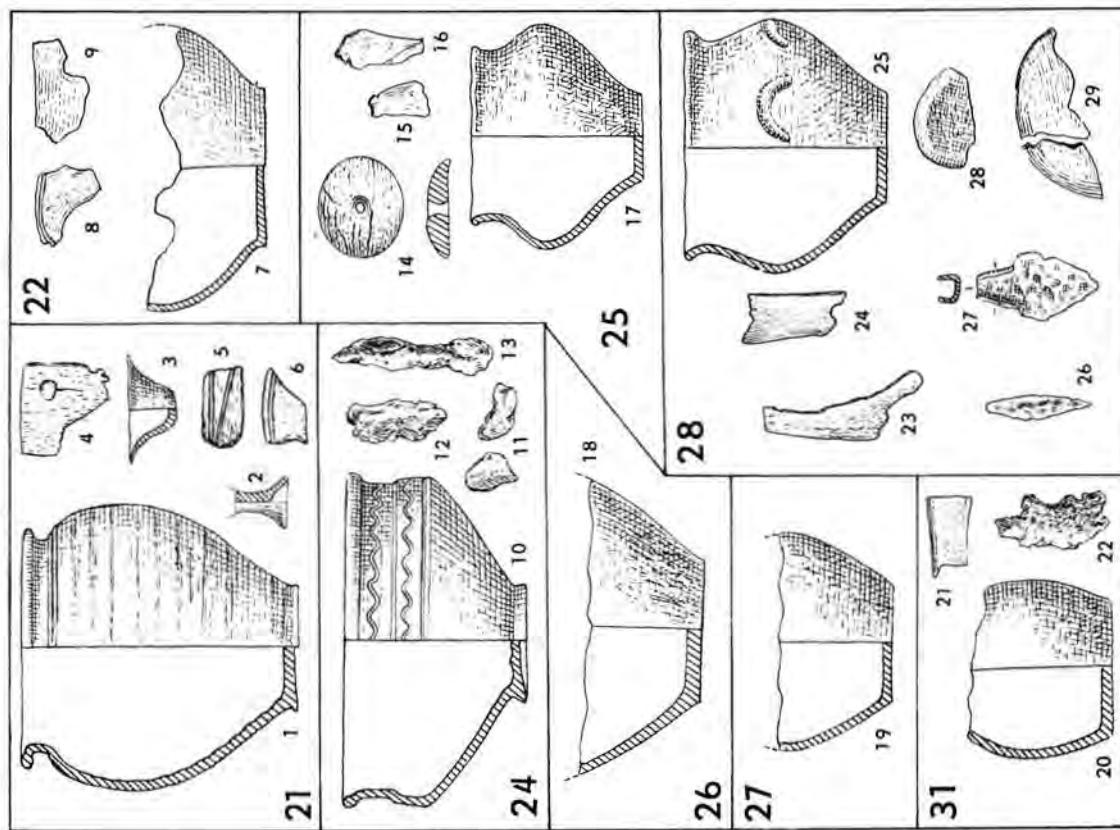
HROB 37 (57) — urnový, rozrušený

V hlbke 50 cm sa prišlo na rozhádzané črepy urny (1), medzi ktorými boli nedohorené kostičky.

1. Atypické črepy z tela urny s nerovným drsným povrhom šedočiernej farby, vyrobenej v rukách z hliny s hojną prímesou sľudnatého piesku.

Obr. 8. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 29, 32, 33, 36, 38, 40, 42, 43.

Obr. 7. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 21, 22, 24–28, 31.

Hrob 38 (58) — urnový, porušený

V hlbke 80 cm sa našla tlakom porušená urna (1), ktorá sa po vyzdvihnutí úplne rozpadla; obsahovala nedohorené kostičky, železny klinec (2), železny predmet (3) a kúsok smoly (4).

1. Torzo urny — vázovitej misy so zosilneným okrajom, zdobenej pravidelnou trojnásobnou vlnovkou, vyrobenej na krahu z jemne vyplaveného drobivého materiálu a slabo vypálenej; na povrchu bola povlaková vrstvička šedočiernej farby, lom tchlovočervený so šedočiernym jadrom; po vyzdvihnutí sa urna rozpadla a okrem spodnej časti sa nedala zrekonštruovať; v. torza 10,5 cm, Ø dna 9,1 cm (obr. 8: 7, obr. 15: 10).

2. Železny klinec (?) s hákovite ohnutou hlavičkou; d. 3,5 cm (obr. 8: 9).

3. Zlomok železného predmetu tvaru asymetrického miniatúrneho lemeča (alebo motyky) s neuzávretou tuťajkou; d. 2,6 cm (obr. 8: 8, obr. 13: 2).

4. Malý kúsok smoly (obr. 8: 10).

HROB 39 (59) — urnový, rozrušený

V hlbke 80 cm sa našli na väčšej ploche rozfahané črepky urny (1) a pri nich miestami nedohorené kostičky.

1. Črepky urny — vázovitej misy s horizontálne profilovanou hornou časou, vyrobenej na krahu z vyplavenej hliny, farba sivá; Ø ústia 17 cm, Ø dna 8,5 cm.

HROB 40 (66) — urnový

V hlbke 60 cm sa prišlo na nachýlenú, mierne popráskanú urnu (1) s čiastočne porušeným okrajom, ktorá obsahovala nedohorené kostičky a železne kovania (2).

1. Urna — esovite profilovaný hrniec s baňatým zaobleným vydutím, vyrobený v rukách z hliny s prímesou jemného piesku; farba čiernošedá, v dolnej polovici s početnými svetlejšími ffakmi po sekundárnom prepálení; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepenná a nepatrne doplnená; v. 18 cm, Ø ústia 14,5 cm, max. Ø 19 cm, Ø dna 10 cm (obr. 8: 12, obr. 17: 5).

2. Zlomky deformovaného, bližšie neurčiteľného železného obdlžníkového kovania s otvorom na nit (obr. 8: 11).

HROB 41 (67) — žiarový, jamový (?)

V hlbke 60 cm sa zistili nedohorené kostičky a tenké úlomky skla (1). Črepky urny sa nenašli. Tažko posúdiť, či ide o jamový hrob, alebo zvyšky urnového hrobu, lebo kostičky boli rozfahané.

1. Fragmenty prepáleného, lámavého skla so žltohnedým povlakom.

HROB 42 (68) — urnový, rozrušený

V hlbke 60 cm sa prišlo na črepky dvoch nádob položených cez seba. Našli sa nedaleko hrobu 41, preto nie je vylúčené, že kostičky z tohto hrobu patria k hornej nádobe. Zhora ležali črepky z dolnej časti nádoby (2), bezprostredne pod nimi a pri nich zvoku črepky ďalšej nádoby — urny (1) a medzi nimi nedohorené kostičky.

1. Torzo urny — dolná časť pravdepodobne súdkovitého hrinca, vyrobeného v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku; povrch je nedbalo upravený a drsný, šedočiernej farby so šedohnedými ffakmi — stopami po druhotnom pôsobení ohňa; nádoba bola po vybrati zlepenná a sčasti doplnená; v. 11,9 cm, Ø dna 14,4 cm (obr. 8: 14, obr. 20: 5).

2. Spodná časť hrubostennej nádoby, pravdepodobne vázovitej misy s náznakovite odsadeným dnom, vyrobenej na krahu z hliny s hojnou prímesou hrubozrnného piesku, so šedočierrou povlakovou vrstvičkou; na dne sú

stopky po vytáčaní (v podobe „pávieho očka“); Ø dna 11,3 cm (obr. 8: 13, obr. 21: 11).

HROB 43 (69) — urnový, porušený

V hlbke 60 cm sa zistila ešte v ornici tlakom i orbou porušená urna (1), ktorá obsahovala značne množstvo nedohorených kostičiek a medzi nimi zlomky kosteneho hrebeňa (2).

1. Torzo a zlomky okrajových črepov urny, pravdepodobne hlbokej misy, zdobenej na max. vydutí vtláčenými oválnymi priehlbinkami, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku; povrch je hladený, šedočierny, pôvodne preleštený tuhou; v. torza 12,4 cm, Ø dna 14 cm (obr. 8: 18, obr. 21: 12).

2. Zlomky kosteneho trojvrstvového jednostranného hrebeňa so železými nitmi, zdobeného vpichanými liniami a oblúčikmi (obr. 8: 15—17).

HROB 44 (70) — urnový (symbolický?), narušený

V hlbke 57 cm sa našla tlakom čiastočne porušená a po-práskaná urna (1), ústím mierne naklonená na juh; boli v nej zlomky železného kovania (2). Nedohorené kostičky sa nezistili.

1. Urna tvaru esovite profilovaného hrinca, vyrobéná v rukách z materiálu so značnou prímesou piesku; nedbalo upravený povrch je potiahnutý vrstvičkou šedočiernej farby; v. 18,8 cm, Ø ústia 14,2 cm, max. Ø 18 cm, Ø dna 10,5 cm (obr. 9: 1, obr. 17: 6).

2. Deformované zlomky železného pásikového kovania s otvormi na nity, azda z dreveného vedierka; d. asi 25 cm, š. 1,5—1,9 cm (obr. 9: 2—4).

HROB 45 (72) — urnový, rozrušený

V hlbke 50 cm boli zlomky urny (1) a medzi nimi nedohorené kostičky, zlomok železného predmetu (2) a cudzí črep (3).

1. Črepky zo spodnej časti urny, pravdepodobne z vázovitej misy s odsadeným dnom, vyhotovenej na krahu z jemne vyplavenej hliny bez prímesi piesku, farba svetlosedadá; Ø dna 8,9 cm (obr. 9: 5, obr. 16: 3).

2. Atypické zlomky prehnutého železného plechu (obr. 9: 6).

3. Črep z esovite profilovaného hrinca, vyrobénho v rukách z materiálu s prímesou piesku, farba šedočierna.

HROB 46 (73) — urnový, rozrušený

V hlbke 60 cm sa našli zlomky poškodenéj urny (1) a medzi nimi iba jeden zlomok nedohorenec kostičky.

1. Zlomky z dolnej časti nádoby s odsadeným dnom, pravdepodobne esovite profilovaného hrinca, veľmi nedbalo formovaného, s drsným povrhom, vyrobénho v rukách z hliny s prímesou jemného sfudnatého piesku, farba hnedočierna.

HROB 47 (74) — urnový, rozrušený

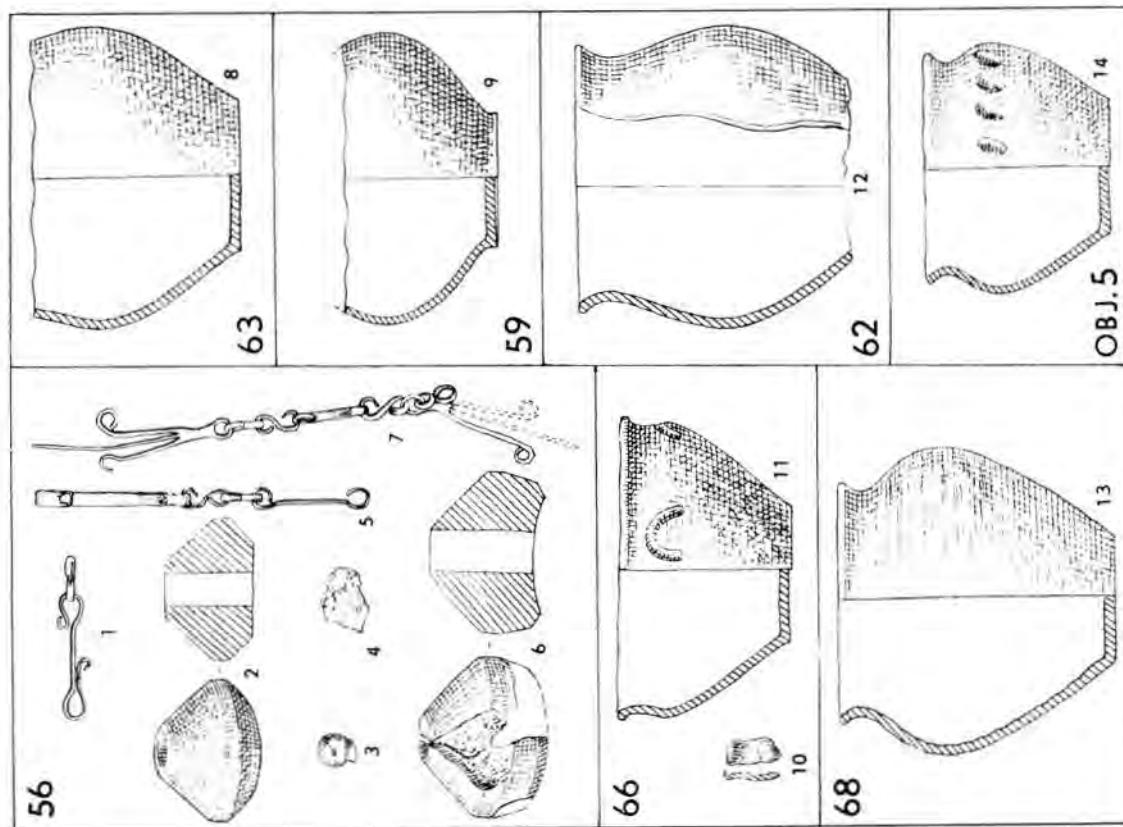
V hlbke 60 cm ležala silne rozrušená urna (1) spolu s malým množstvom nedohorených kostičiek.

1. Drobné zlomky urny, pravdepodobne vázovitej misy s odsadeným dnom, vyrobenej na krahu z dokonale vyplavenej ilovitej hliny, farba svetlosedadá, povlaková vrstvička sa odlupuje.

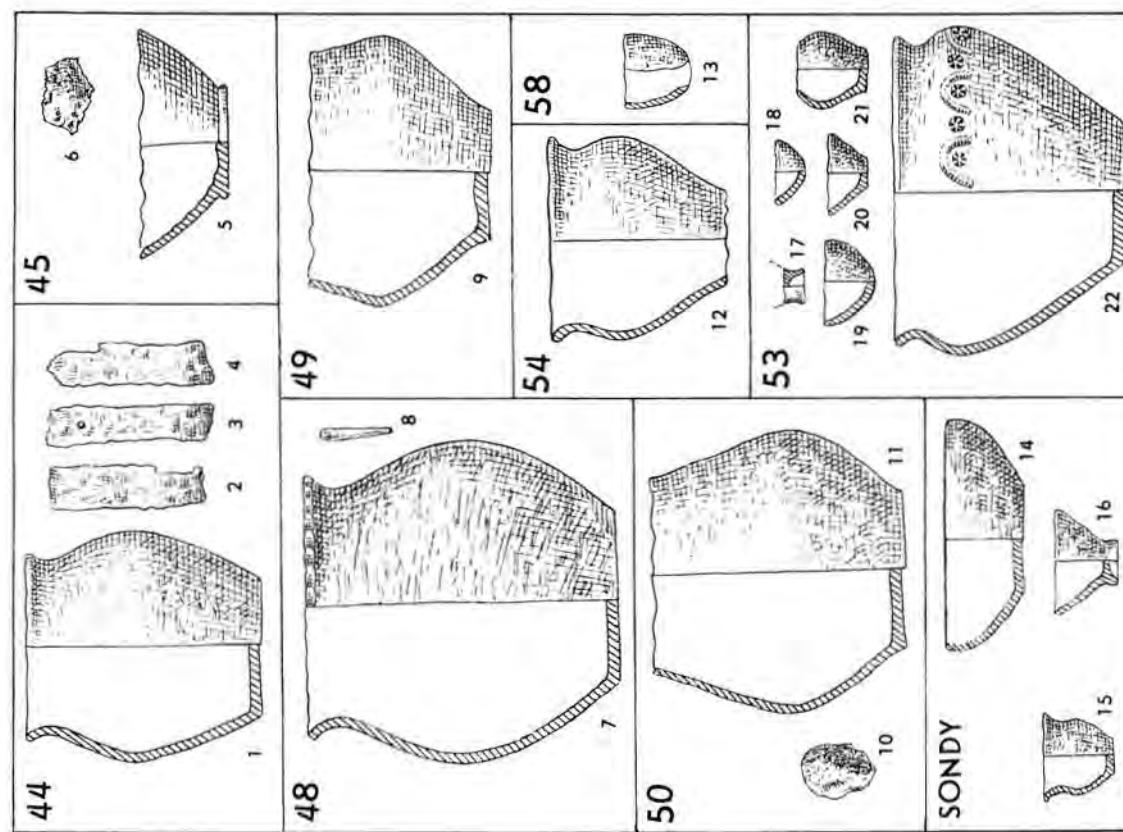
HROB 48 (75) — urnový, porušený

V hlbke 55 cm sa našla orbou a tlakom zeme v hornej časti porušená urna (1), ktorá obsahovala nedohorené kostičky a železny predmet (2).

1. Urna — esovite profilovaný hrubostenný hrniec so zaobleným vydutím a vyhnutým okrajom, zdobený pretláčaním prstami, vyrobéný v rukách z hliny so značnou prí-

Obr. 10. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 56, 59, 62, 63, 66, 68 a objektu 5.

Obr. 9. Čierny Brod. Nálezy z hrobov 44, 45, 48–50, 53, 54, 58, objektu 14, sond IV a V.

mesou piesku; povrch je nedbalo upravený, flakatý, farba šedochnedá a šedočierna, so stopami po druhotnom pôsobení ohňa; nádoba bola po vybrati zlepenná a v hornej časti doplnená; v. 24,8 cm, \varnothing ústia 20,4 cm, max. \varnothing 25,6 cm, \varnothing dna 13,1 cm (obr. 9: 7, obr. 18: 6).

2. Zlomok železného klinca alebo skoby; d. 2,7 cm (obr. 9: 8).

HROB 49 (86) — urnový, porušený (obr. 1: 2)

V hlbke 60 cm nachádzala sa tlakom a orbou mierne porušená urna (1) s nedohorenými kostičkami.

1. Urna — dvojkónická misovitá váza s pomerne ostro lomeným vydutím v polovici výšky, vyrobenná v rukách z hliny so značnou prímesou jemného piesku, farba šedočierna so svetlohnedými flakmi po druhotnom pôsobení ohňa, povrch nedbalo upravený; nádoba bola po vybrati zlepenná, okraj chýba; v. 15 cm, \varnothing ústia 18 cm, max. \varnothing 22 cm, \varnothing dna 10,5 cm (obr. 9: 9, obr. 19: 4).

HROB 50 (87) — urnový, narušený (obr. 1: 2)

V hlbke 60 cm sa zistila orbou narušená urna (1) s nedohorenými kostičkami, medzi ktorými bol kúsok smoly (2).

1. Urna — dvojkónický hrniec s vydutím v dolnej polovici výšky a náznakom odsadenia dna; okraj je odoraný (pôvodne bol von vyhnutý); nádoba je vyrobenná v rukách z hliny s hojnou prímesou piesku, povrch má nedbalo upravený, v hornej časti je tenkostenná, v dolnej polovici sú steny hrubšie; v. torza 21 cm, \varnothing ústia 15 cm, max. \varnothing 22 cm, \varnothing dna 12 cm (obr. 9: 11, obr. 17: 1).

2. Kúsok smoly (obr. 9: 10).

HROB 51 (92) — urnový, rozrušený

V hlbke 15 cm sa zistili črepy dvoch nádob (1, 2) a nedohorené kosti. Je možné, že zvyšky hrobu boli v sekundárnej polohi.

1. Atypické črepy pravdepodobne z esovite profilovaného hrneca, vyrobenného v rukách z hliny s prímesou jemného sľudnatého piesku, povrch je hnedošedý.

2. Črepy pravdepodobne z vázovitej misy, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej ilovitej hliny, farba svetlošedá, na lome šedochnedá, sivá povlaková vrstvička sa odlupuje.

HROB 52 (93) — žiarový, jamový

V hlbke 60 cm bola hromádka nedohorených kostičiek v jamke, ktorú sa od okolitej pôdy nepodarilo farebne odlišiť.

HROB 53 (95) — urnový, narušený (obr. 3: 2)

V hlbke 80 cm ležala na boku tlakom mierne porušená urna (1), ústím smerujúca na juh; obsahovala nedohorené kostičky, päť miniatúrnych nádobiek (2–6), zlomok železného kovania (7) a hrudku smoly (8). Pod urnou sa črtala kruhovitá jamka s tmavou nehomogénnou výplňou, ktorá pokračovala 30 cm pod dno nádoby, no neobsahovala žiadne nálezy. Nie je vylúčené, že ide o jamu na urnu.

1. Urna — vázovitá misa s mierne von vyhnutým okrajom, má vydutie v hornej tretine zdobené plytkými polkruhovými, nadol otvorenými žliabkami a v nich i medzi nimi obvodovým radom v kolkovaných osemlupeňových rozetiek; vyrobenná je v rukách z hliny s hojnou prímesou jemného piesku, na povrchu má jemnú povlakovú vrstvičku tmavosivej farby (zväčša poodskakovanú); nádoba bola po vybrati zlepenná a nepatrne doplnená; v. 18 cm, \varnothing ústia 23,5 cm, max. \varnothing 26 cm, \varnothing dna 11 cm (obr. 9: 22, obr. 18: 5).

2, 3. Dve miniatúrne roztvorené kónické misky s odsadeným dnom, vyrobenné v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku, nedbalo formované, nedokonale vypálené, farba sivohnedá a svetlohnedá so stopami druhotného prepálenia; v. 1,9 a 2,3 cm, \varnothing ústia 3,8 a 4,7 cm (obr. 9: 18, 20, obr. 22: 4, 6).

4. Miniatúrna polguľovitá miska, materálom, technologicky i farbou podobná nádobkám č. 3 a 4; v. 2,8 cm (obr. 9: 19, obr. 22: 5).

5. Miniatúrna nádobka hrncovitého tvaru, spôsobom výroby i farbou príbuzná nádobkám č. 3–5; v. 4 cm (obr. 9: 21, obr. 22: 3).

6. Zlomok spodnej časti miniatúrnej nádobky s nôžkou, vyrobenej v rukách z podobného materiálu ako predošlé miniatúrne nádobky (obr. 9: 17).

7. Atypické zlomky železného plechu, azda z kovania skrinky.

8. Hrudka smolovitej hmoty.

C. Hroby porušené buldozérom r. 1966 pred začatím výskumu

Pri terénej úprave severozápadnej časti náleziska bolo pred začatím výskumu porušených alebo amatérsky zachránených 15 žiarových hrobov, ktoré sú v nálezovej správe označené písmenami ako hroby A—N/66. Toto pôvodné písmenové označenie uvádzam za novými číslami hrobov v závitore. Iba jeden z nich (hrob N) sa nepodarilo presne lokalizovať. Hroby sa údajne nachádzali v hlbke 15 až 60 cm a zachránil ich buldozerista E. Kollárik a terénny robotník Archeologickeho ústavu SAV J. Balogh.

HROB 54 (A) — urnový, rozrušený

Medzi črepmi urny rozrušenej buldozérom (1) sa len veľmi sporadicky nachádzali nedohorené kostičky.

1. Urna — asymetrická misovitá, esovite profilovaná váza s náznakovite odsadeným dnom, vyrobenná v rukách z hliny s hojnou prímesou piesku, farba šedočierna, dno chýba; nádoba bola po vybrati zlepenná a sčasti doplnená; v. 14,2 cm, \varnothing 16,2 cm, max. \varnothing 16,5 cm (obr. 9: 12, obr. 19: 2).

HROB 55 (B) — urnový, rozrušený

Urna porušená buldozérom (1) obsahovala iba nedohorené kostičky.

1. Torzo spodnej časti urny — vázovitej misy s výrazne odsadeným dnom, zdobenej na vydutí pravdepodobne jedinými zvislými nalepenými rebrami a nechtovými vrypmi, vyrobenej v rukách z hliny s jemnou prímesou piesku; povrch hladený, farba šedočierna; v. torza 10 cm, \varnothing 8,6 cm (obr. 21: 1).

HROB 56 (C) — urnový, porušený

Z hrobu rozrušeného buldozérom sa zachovala spodná časť urny (1), črep z ďalšej nádoby (2), nedohorené kostičky, časti bronzovej retiazky (3), dva hlinené prasleny (4, 5), sklený korálík (6) a hrudka smoly (7).

1. Spodná časť urny, pravdepodobne hlbokej misy, vyrobenej v rukách z hliny s hojnou prímesou piesku; povrch hladený, farba šedočierna so svetlejšími flakmi — stopami po druhotnom prepálení; v. torza 8 cm, \varnothing dna 7,5 cm (obr. 21: 1).

2. Črep z vázovitej misy s horizontálne profilovanou hornou časťou; nádoba bola vyrobenná na kruhu z dobre vyplavenej hliny, farba modrosivá.

3. Časti bronzovej ozdobnej retiazky z osmičkovitých

i rozvidlených, navzájom pospájaných ohniviek rôznej veľkosti (obr. 10: 1, 5, 7, obr. 12: 1—3).

4. Hlinený praslen; v. 1,8 cm, \varnothing 3,8 cm (obr. 10: 2).

5. Zlomok hlineného dvojkónického prasla; v. 2 cm, max. š. 3,2 cm (obr. 10: 6).

6. Zlomok zlatej sklenej perly kobaltovomodrej farby (\varnothing 0,6 cm) a zlatky skla s perleťou povlakovou vrstvičkou (obr. 10: 3).

7. Hrudka smolovitej hmoty (obr. 10: 4).

HROB 57 (D) — urnový, rozrušený

Okrem črepov urny rozrušenej buldozérom (1) a malého množstva nedohorených kostičiek nezistili sa v hrobe žiadne nálezy.

1. Črepy hrubostennej urny — vajcovitej vázy (?) s výrazne vyhnutým okrajom a baňatým, vysoko posunutým vydutím, zdobeným dvoma obvodovými radmi zásiekov či nechtových vrypov, vyrobenej na kruhu z hliny s hojnou prímesou jemného piesku; povrch je potiahnutý šedosivou vrstvičkou, lom tchlovnedý: \varnothing ústia 29 cm (obr. 15: 3).

HROB 58 (E) — urnový, rozrušený

Spolu s črepmi urny (1) rozrušenej buldozérom sa našiel zlomok miniatúrnej nádoby (2).

1. Črepy tenkostennej urny, pravdepodobne vázovitej misy, vyrobencie v rukách z hliny s bohatou prímesou piesku, s pomerne starostlivo hladeným povrhom, farba šedočierna.

2. Zlomok miniatúrnej, kónicky roztvorennej, nedbalo formovannej misky, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, farba svetlohnedá; \varnothing ústia asi 4 cm (obr. 9: 13).

HROB 59 (F) — urnový, porušený

Buldozérom rozvalené črepy urny (1) boli v hlbke 20 cm. Nedohorené kostičky sa nezistili.

1. Spodná časť urny, pravdepodobne baňatej vázovitej misy s odsadeným dnom, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je nedbalo vypracovaný, hladený, farba šedočierna so svetlejšími flakmi; v torza 11,9 cm, \varnothing 11 cm (obr. 10: 9, obr. 20: 2).

HROB 60 (G) — urnový, rozrušený

Medzi zlomkami urny (1) rozrušenej buldozérom sa sporadicky nachádzali nedohorené kostičky.

1. Črepy misovitej urny so zaobleným vydutím, vyrobenej na kruhu z jemne vyplaveného materiálu a dokonale vypálenej, s výraznými stopami po krúžení, na povrchu má povlakovú vrstvičku; farba šedočierna, na lome svetlošedá; nádoba pripomína neskorú importovanú rímsko-provinciálnu keramiku.

HROB 61 (H) — urnový, rozrušený

V hlbke 20 cm sa zistili črepy urny (1) rozrušenej buldozérom, zlomok nedohorenéj kostičky a črepy z iných nádob (2, 3).

1. Črepy urny, pravdepodobne hlbokej vázovitej misy, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je hladený a tuhou preleštený: \varnothing dna 12,5 cm.

2. Atypické črepy z tela nádoby vyrobenej v rukách z hliny s prímesou piesku, farba šedohnedá. Pravdepodobne nepatria k tomuto hrobu.

3. Atypický črep z tela nádoby vyhotovenej na kruhu z jemne vyplaveného materiálu, farba sivá s nádyhom do modrošedá.

HROB 62 (CH) — urnový, rozrušený

V bezprostrednom susedstve hrobu 61 sa našli črepy urny (1) rozrušenej buldozérom.

1. Časť urny — hrncovitej, esovite profilovanej nádoby, vyhotovenej v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch je nezvykle starostlivo hladený, farba šedočierna so svetlohnedými flakmi (obr. 10: 12, obr. 20: 1).

HROB 63 (I) — urnový, rozrušený

V hlbke 20 cm ležali črepy urny (1) rozrušenej buldozérom a väčší zlomok nedohorennej kosti. K hrobu azda patria aj ďalšie črepy (2).

1. Torzo urny, pravdepodobne baňatého, tenkostenného, esovite profilovaného hrnca, vyrobeného v rukách z hliny s prímesou jemného piesku; povrch je hladený, farba šedočierna s tmavšími a svetlejšími flakmi — stopami po druhotnom prepálení; nádoba bola po vybratí zlepenná a sčasti doplnená; v. torza 16,5 cm, \varnothing dna 12,6 cm, max. \varnothing 23,8 cm (obr. 10: 8, obr. 21: 5).

2. Črepy dvoch nádob, pravdepodobne vázovitých mis s prstencovite odsadeným dnom; obidve boli vyhotovené na kruhu, jedna z jemne vyplavenej hliny, druhá z hliny s prímesou veľmi jemného piesku.

HROB 64 (J) — urnový, rozrušený

V hlbke 25 cm sa zistili črepy rozrušenej urny (1) a medzi nimi nedohorené kostičky.

1. Črepy hornej časti urny — širšej vajcovitej vázy s von vyhnutým, z vnútornej strany miernie prežliabkoványm okrajom, zdobenou na pleciach troma obvodovými, 0,3 cm širokými plynktými žliabkami, vyrobenej na kruhu z hliny s prímesou jemného piesku; zdrsnený povrch má sčasti šedohnedú a sčasti tmavosivú farbu (obr. 15: 1).

HROB 65 (K) — urnový, rozrušený

V hlbke 20 cm sa našli črepy rozrušenej urny (1) a nedohorené kostičky.

1. Spodná časť urny, pravdepodobne širokého, nedbalo formovaného súdkovitého hrnca s nízko položeným vydutím a náznakovite odsadeným dnom, vyrobeného v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, povrch je drsný, farba šedohnedá, so stopami druhotného prepálenia; \varnothing dna 14,1 cm.

HROB 66 (L) — urnový, porušený

V hlbke 15—25 cm sa zistili črepy rozrušenej urny (1), črepy z ďalšej nádoby (2) a zlomok zvieracej kosti (3).

1. Urna — vázovitá rozvorená misa, na najväčšom vydutí zdobená polkruhovitými, nadol otvorenými žliabkami, vyhotovená v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch šedočierny s hnedošedými flakmi; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepenná a značne doplnená; v. 13,8 cm, \varnothing ústia 24,5 cm, max. \varnothing 24,1 cm, \varnothing dna 11,5 cm (obr. 10: 11, obr. 18: 1).

2. Okrajový črep miniatúrnej nádoby, nedbalo formované v rukách (obr. 10: 10).

3. Nevýrazný zlomok zvieracej končatinovej kosti.

HROB 67 (M) — urnový, rozrušený

V hlbke 20—30 cm sa zistili črepy urny (1).

1. Torzo dolnej časti urny — vázovitej misy s odsadeným dnom, vyrobenej na kruhu z jemnej ilovitej hliny; na povrchu badať výrazné ryhy po vytáčaní, farba tmavosivá, povrch mal pôvodne povlakovú vrstvičku tmavosivej farby; \varnothing dna 9 cm.

HROB 68 (N) — urnový

Spolu s prvou informáciou o porušení pohrebiska bola Archeologickému ústavu SAV odovzdaná aj takmer neporušená urna (1). Miesto nálezu sa nepodarilo presne určiť, je známe iba to, že sa našla v okrajovej, severozápadnej časti pohrebiska.

1. Urna — vajcovitá, v dolnej časti hrubostenná, nezvykle fažká váza s mierne zosilneným okrajom, vyrobená na kruhu z hliny s hojnou prímesou stredne hrubého piesku, povrch drsný, šedosivej farby; v. 22 cm, \varnothing ústia 19 cm, max. \varnothing 24 cm, \varnothing dna 10 cm (obr. 10: 13, obr. 14: 1).

D. Nálezy z hrobov rozrušených orbow

SONDA I

1. Okrajová časť urny — vázovitej misy s mierne vyhnutým, zosilneným a znútra prežliabkovaným okrajom, telo je nad vydutím rozčlenené dvoma horizontálnymi rebrami, ktoré ohraničujú pás trojnásobnej, nerovnomerným pritláčaním často prerušovanej rtytej vlnovky; nádoba je vyrobená na kruhu z jemnej plavenej hliny bez prímesi piesku, farba sivá; \varnothing ústia 25 cm (obr. 15: 13).

2. Okrajový črep z vázovitej misy so zhrubnutým okrajom, členenej v hornej časti dvoma plastickými rebrami, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny, povrch je potiahnutý povlakovou vrstvičkou, farba sivočierna.

SONDA II

1—3. Tri okrajové črepy z esovite profilovaných hrncov s výrazne von vyhnutým okrajom, vyrobenej v rukách z hliny s nezvykle hojnou prímesou hrubšieho piesku; povrch je drsný, hnedošedý, so svetlejšími flakmi.

4. Zlomky vajcovitej vázy s obvodovým rebrom na podhrdlí, vyrobenej na kruhu z hliny s prímesou piesku.

5—7. Črepy z troch vázovitých mis so zosilnenými okrajmi, dva črepy sú nad vydutím zdobené nepravidelnou vlnovkou; všetky nádoby boli vyrobene na kruhu z jemne vyplaveného materiálu, farba šedosivá (obr. 15: 4, 8).

8. Fragment prepáleného deformovaného skla tmavozelenej farby.

9. Menšie zlomky okrajových častí bronzovej nádobky s rovným zhrubnutým okrajom.

SONDA III

1—4. Črepy z vázovitých, bohatu horizontálne profilovaných mis, zdobených rôznymi variantmi niekoľkonásobnej vlnovky, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej, v jednom prípade ilovitej hliny, prevažne so šedočierou povlakovou vrstvičkou.

5—7. Črepy pravdepodobne z vajcovitých váz so zhrubnutým, mierne vyhnutým okrajom a odsadeným dnom, vyrobenej na kruhu z hliny so značnou prímesou piesku (obr. 16: 2).

SONDA IV

1. Miniatúrna, nedbalo formovaná nádobka tulipánovitého tvaru, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou piesku, sekundárne prepálená, farba šedohnedá so svetlejšími flakmi; v. 4,1 cm, \varnothing ústia 5,8 cm, \varnothing dna 2,2 cm (obr. 9: 15, obr. 22: 7).

SONDA V

1. Zlomok nádoby — podstava s prstencovite odsadeným dnom, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba tmavosivá; \varnothing dna 10 cm.

2. Črep vázovitej profilovanej misy, zdobenej šesfnásobnou, vľavo naklonenou vlnovkou, vyrobenej z jemne vyplavenej hliny; farba sivá (obr. 15: 5).

3. Miniatúrna kónická roztvorená misa s nôžkou, vyhotovená v rukách z hliny s prímesou piesku, povrch je nedbalo formovaný; v. 3,5 cm, \varnothing ústia 6,4 cm, \varnothing dna 2,6 cm (obr. 9: 16, obr. 22: 8).

4. Tri hlinené prasleny: dva majú tvar plochých koliesok (\varnothing 6,2 a 6,5 cm, hr. 0,5 a 0,7 cm), tretí je diskovitý s vpichovanou výzdobou na obvode otvoru (\varnothing 5,7 cm, hr. 1,2 cm).

SONDA VI

1. Črepy asi zo štyroch pravdepodobne vázovitých mis, vyhotovených na kruhu z dobre vyplavenej hliny s prímesou jemného piesku.

2. Zlomok ucha nádoby (pravdepodobne džbána) vyrobenej na kruhu z hliny s jemnou prímesou piesku, farba svetlošedá.

3. V ornici nad hrobom 77/66 (z doby bronzovej) sa našli dva okrajové črepy z vázovitých mis s horizontálne profilovanou hornou časou, zdobených vlnovkami, vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba svetlošedá a šedočierna.

4. V ornici nad hrobom 71/66 (z doby bronzovej) sa zistili zlomky troch nádob, z toho dva (jeden z odsadeným dnom a jeden okraj) z nádob vyrobenej na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba svetlošedá a tmavosivá; tretí črep má horizontálny pretiahnutý výčielok a je pravdepodobne z vázovitej misy, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného piesku.

SONDA VII

1. Okrajový zlomok vázovitej misy, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného sľudnatého piesku.

2. Dva nevýrazné črepy z nádob vyrobenej na kruhu jeden je z jemne vyplavenej hliny a druhý z hliny s prímesou kremencového piesku.

E. Nálezy z bližšie neurčiteľných objektov

Nálezy pochádzajúce nepochybne z rozrušených hrobov z doby rímskej sa zistili aj vo výplni jám a objektov (zásahov), ktorých funkciu a kultúrnu príslušnosť nemožno jednoznačne určiť. Tieto objekty pravdepodobne súviseli s neskorším osídlením nálezsiska, sčasti však mohli byť aj kultovými objektmi z doby rímskej.

OBJEKT 5 (obr. 11: 1)

Vo výplni objektu v hlbke 100—110 cm sa našli črepy misy (1) a v rôznych hlbkach sporadicky ďalšie črepy (2, 3).

1. Črepy rekonštruovateľnej vázovitej misy, zdobenej na vydutí oválnymi zvislými vtačenými jamkami, vyrobenej v rukách z hliny s jemnou prímesou piesku; povrch hladený, farba šedočierna so svetlejšími flakmi — stopami sekundárneho pôsobenia ohňa; v. 14,2 cm, \varnothing ústia 18 cm, max. \varnothing 21 cm, \varnothing dna 10 cm (obr. 10: 14).

2. Okrajové črepy pravdepodobne z vázovitých mis, vyrobenej na kruhu z jemne plavenej hliny, farba svetlošedá.

3. Atypické črepy z nádob vyhotovených v rukách z hliny s hojną prímesou piesku.

OBJEKT 10

Vo výplni kónicky zahľbenej jamky s nepravidelným, v podstate štvoruholníkovým pôdorysom (96 × 60 cm, h. 50 cm, 130 cm od povrchu) sa medzi vrstvičkami popola a prepálenej hliny roztratene nachádzali nedohorené kostičky (zvieracie?) a okrajový črep z džbána vyhotoveného na kruhu z hliny s prímesou jemného piesku, farba svetlohnedá.

Nie je vylúčené, že ide o doteraz bližšie neznámy druh kultového objektu z doby rímskej.

Obr. 11. Čierny Brod. 1 – objekt 5; 2 – objekt 12.

OBJEKT 12 (obr. 11: 2)

Na sprašovom podloží sa črtal vakovite zahŕbený (180 cm od povrchu) objekt s oválnym pôdorysom (\varnothing 175 × 220 cm), porušený hrobom z avarsко-slovanského obdobia. V dolnej polovici jamy (v hĺbke 120–130 cm) sa zistili tri hronádky črepov (1, 3–5, 10), menšia porušená nádobka (2), miniatúrna nádobka (6) a praslen (9). V rôznych hľbkach sa nachádzali ľudské (7) a zvieracie kosti (8).

1. Črepy hľbokej vázovitej misy s pomerne ostro lomeným vydutím, zdobenej na pleciach a hrdle plytkými polkruhovitými žliabkami vo dvoch radoch nad sebou, vyrobenej v rukách z hliny s prímesou jemného sludnatého piesku, povrch je hladený a tuhou preleštený, farba šedočierna; \varnothing ústia 25 cm (obr. 20: 6).

2. Malá, nedbalo formovaná baňatá nádobka s porušenou hornou časťou a dnom s nábehom na nôžku, vyrobenná v rukách z hliny s prímesou jemného piesku, povrch šedohnedočierna; zach. v. 6,7 cm, \varnothing 9,7 cm, \varnothing dna 5,8 cm (obr. 20: 4).

3. Drobne nevýrazné zlomky asi z piatich nádob, pravdepodobne vázovitých mís, vyrobenných na kruhu z jemne vyplavenej hliny, farba šedá a sivá.

4. Črepy z okraja i hrdla vázovitej misy s horizontálne profilovanou hornou časťou, vyrobenej na kruhu z hliny so značnou prímesou piesku.

5. Črepy kónický roztvorennej misy s dovnútra vtiahnutým okrajom, so zvyškami tuhou vleštenej výzdoby na vnútorej strane, vyrobenej v rukách z hliny so značnou prímesou piesku. (Možno ide o nádobu z doby halštatskej.)

6. Miniatúrna nádobka alebo pokryvka ukončená kónickým výčnelkom, vyhotovená z hliny s hojnou prímesou piesku, farba svetlohnedá; v. 3 cm, \varnothing ústia 4,8 cm.

7. Nedohorené ľudské kostičky (našli sa roztratené najmä pri črepoch nádoby č. 5).

8. Zvieracia čeľusť a dlhá kost.

9. Hlinený diskovitý praslen, zdobený na základni plytkými širokými žliabkami (v. 1,8 cm, \varnothing 3,8 cm. (Z doby halštatskej?)

10. Dva črepy masívnych, v rukách vyhotovených úzitkových nádob, jeden je s pásikovým uchom, z ktorého vybíhajú plastické lišty.

OBJEKT 13

V hĺbke 50 cm sa zreteľne črtala kónická jama s kruhovitým pôdorysom a hrotitým dnom (\varnothing 135 cm, h. 120 cm). V rôznych výškach zásypu boli tenké vrstvičky prepálennej hliny. Bez nálezov. Nie je vylúčené, že ide o kultový objekt z doby rímskej.

OBJEKT 14

V hĺbke 30 cm sa zistil objekt s nepravidelným obličkovitým pôdorysom (d. 155 cm, š. 70 cm). Zásyp tvorila iba 10 cm hrubá vrstva silne prepálenej hliny, v ktorej boli črepy misovitej nádoby a uhlíky. Opäť možno uvažovať o kultovej funkcií objektu.

1. Kónicky roztvorená, nedbalo formovaná tanierovitá misa s mierne dnu vtiahnutým okrajom, vyrobenná v rukách z hliny so značnou prímesou piesku, farba šedočierna s tehlovočervenými flakmi — stopami po druhom pôsobení ohňa; nádoba bola po vyzdvihnutí zlepnená a doplnená; v. 5,8 cm, \varnothing ústia 18,2 cm, \varnothing dna 8,7 cm (obr. 9: 14, obr. 18: 4).

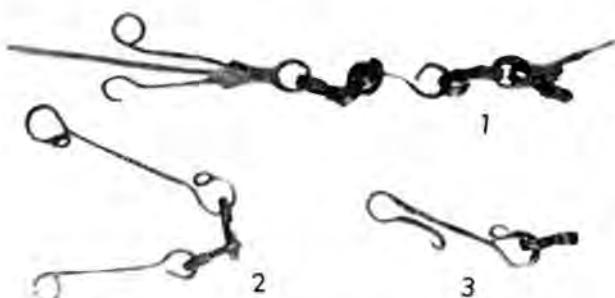
F. Nálezy z povrchového zberu

1.2. Okrajové črepy pravdepodobne z vázovitých mís, vyrobenných na kruhu z hliny s jemnou prímesou piesku.

Pohrebny ritus

Na závery o pohrebnom ríte v Čiernom Brode máme k dispozícii iba torzo pohrebská, pravdepodobne len hroby v jeho severozápadnej a strednej časti. Zo 68 evidovaných hrobov bolo 15 zachránených pri úpravách terénu buldozérom a 53 odkrytých pri záchrannom výskume. Na celom pohrebskú boli hroby narušené alebo porušené pri hľbokej orbe. Iba vo dvoch hroboch sa našli nenarušené, no tlakom zeminy popráskané urny. Z uvedených dôvodov má väčšina našich záverov o pohrebnom ríte iba relatívnu platnosť.

Poloha pohrebiska je charakteristická pre všetky súveké i praveké pohrebiská v nižnej oblasti juhozápadného Slovenska.⁸ Pohrebisko v Čiernom Brode sa nachádza na mierne vyvýšenej terénnej vlnie, na jej svahu privrátenom k severovýchodu. Zdá sa, že výlučnou formou

Obr. 12. Čierny Brod. Súčasti bronzovej retiazky z hrobu 56.

pohrebov v dobe rímskej tu bola kremácia. Domnéle kostrové hroby, ktoré uvádzajú E. Benninger a J. Eisner,⁹ sa dostali do literatúry na základe nedostatočných informácií a pozorovaní v r. 1935. Je evidentné, že na pohrebisku absolútne prevládajú urnové hroby. Iba v troch prípadoch bolo možné zistiť jamovú formu hrobov bez urny (hroby 23, 41 a 52), avšak iba u hrobu 23 je toto konštatovanie úplne spoľahlivé. V hĺbke 70 cm v misovite zahĺbenej jamke boli v ňom iba ľudské kostičky, pôvodne pravdepodobne uložené v obale z organickej látky. Dve urny (hrob 7a 44) neobsahovali žiadne kosti a možno sa domnievať, že to boli kenotafy — symbolické hroby, ktoré sa ojedinele vyskytujú aj na ostatných pohrebiskách juhozápadného Slovenska.¹⁰ Hĺbka hrobov sa pohybovala medzi 15 až 90 cm od dnešného povrchu, pričom väčšina urien sa nachádzala v hĺbke 40—60 cm.

Hrobové jamy sa nedali presne zistiť. Iba v okolí dolných častí niektorých urien bolo možné pozorovať o niečo tmavšie sfarbenie pôdy, v podstate v kruhovitom pôdoryse (obr. 1: 2), no presné kontúry hrobových jám sa nepodarilo zachytiť. Výnimku tvoril iba hrob 53, v ktorom sa v hĺbke 80 cm na úrovni dolnej časti ležiacej urny črtala nepravidelná misovitá jamka s tmavšou nehomogénnou výplňou (obr. 3: 2). Vo väčšine prípadov sa našli iba orbou porušené a rozvlečené urny so zvyškami pôvodného obsahu: nedohorenými ľudskými kostičkami, prípadne zlomkami inventára. Preto z mnohých hrobov

máme dnes k dispozícii iba časť ich pôvodného obsahu a niekedy sa zasa vynára otázka, či niektoré z nálezov v rozrušenom hrobe nie sú iba pluhom pritiahanuté predmety zo susedných hrobov. Vzhľadom na značné porušenie urien fažko riešiť aj otázku spolupatričnosti hrobov nachádzajúcich sa v tesnom susedstve (najmä hrobov 13 a 14, 16 a 27).

Vzhľadom na vysoké percento hrobov narušených a rozrušených hlbkou orbowiet z Čierneho Brodu dostať kvalitného antropologického materiálu ani pozorovaní o jeho uložení. Ani v jednom prípade sa nezistil náznak anatomického uloženia ľudských kostí, resp. uloženie zlomkov lebky vo vrchnej vrstve, čo sa dosť často vyskytuje na niektorých pohrebiskách z mladšej doby rímskej, napr. v Očkove (57 hrobov, t. j. vyše 20 % preskúmaných hrobov na pohrebisku).¹¹

Už L. Ueliačik v predbežnej správe o pohrebisku v Čiernom Brode ako príznačný fenomén náleziska správne postihol nezvyklé chudobné vybavenie hrobov inventárom.¹² Pohrebisko s úplnou absenciou spôn, ale aj viacerých ďalších šperkov (napr. ihlic a ozdob šiat, súčastí odevu) i zbraní a nástrojov je aj v rámci relativne chudobne vybavených pohrebisk z neskoréj doby rímskej na juhozápadnom Slovensku úplne ojedinelé. Vysvetlenie možno iba v minimálnej miere hľadať v sociálno-ekonomickej situácii pochovaných (šlo pravdepodobne o vidiecke rolnícke obyvateľstvo); oveľa pravdepodobnejšie tkvie v náboženských predstavách a súvisí s akýmsi zracionálizovaním pohrebného rítu, v ktorom fažisko prechádzalo postupne z hrobovej výbavy na pohrebný ceremoniál, prípadne urnu.¹³

V rámci prídavkového inventára v hroboch má významné miesto keramika. Našla sa v 20 hroboch (29,4 %). Väčšinu z toho tvoria cudzie črepky. Vyskytli sa v 14 prípadoch, z čoho polovicu predstavujú zlomky keramiky vyhotovenej v rukách, druhú polovicu črepky keramiky vytocené na hrnčiarskom kruhu.

Nezvykle vysoký bol aj počet miniatúrnych nádobiek, resp. ich zlomkov. Boli v ôsmich hroboch (11,76 %), z toho v hrobe 21 v urne vyhotovené na kruhu tri exempláre (spolu so štyrmä cudzími črepmi), v hrobe 53 sa našlo v urne vyhotovené v ruke päť miniatúrnych nádobiek.

Posúdenie výskytu cudzích črepov v hroboch predstavuje samostatný problém v rámci pohrebného rítu. Cudzími črepmi v hrobe rozumieme

zlomky takej keramiky, ktorá neslúžila v hrobe ako urna. Takéto zlomky nachádzame v urne ako prídavky na ľudských kostičkách alebo medzi nimi, zriedka i vedľa urny, pod i nad ňou. Niekedy ide o menšie fragmenty s ošúchanými lomovými plochami. Často sa však vyskytujú i väčšie črepy z nádob rozbitých pravdepodobne tesne pred vložením do hrobu. Zvyčajne sú z nádob tvarove i materiálove príbuzných urne. Vo viačerých urnách vyhotovených v ruke našli sa však aj zlomky keramiky vytočenej na kruhu (napr. v hroboch 24, 42, 55 a 63).

Na súvekých pohrebiskách sa stretávame so spomenutým milodarom dosť často. Obzvlášť nápadný výskyt cudzích črepov sme zistili v Očkove. Našli sa tu v 70 hroboch. Je pozoruhodné, že takmer na všetkých cudzích čreporoch boli stopy silného druhotného prepálenia. Možno sa domnievať, že črepy pochádzajú predovšetkým z nádob úmyselne alebo náhodne rozbíjaných počas pohrebných obradov pri hranici. Tento zvyk je doložený v dobe rímskej aj v iných oblastiach¹⁴ i rôznych dobách (napr. u Slovanov).¹⁵ Úmyselné rozbíjanie nádob poznáme aj v pohrebnom ríte z Prednej Indie; napr. u brahmanskej kasty Tamilov pred zapálením hranice obíde sa okolo nej trikrát s predierkovanou nádobou s vodou a nádoba sa potom rozbije. Podobný obrad sa robil aj u kmeňa Ilavarov, Maravarov, Nayarov, Kaniyanov a Kaliyanov. U posledných vdova rozbije nádobu s vodou už na ceste k pohrebnej hranici.¹⁶ Možno pripustiť, že v nádobe sa mohol prinášať aj oheň na zapálenie hranice a nádoba bola potom rozbitá.¹⁷

U slovenských pohrebísk z doby rímskej zostáva nezodpovedaná otázka, či sa cudzie črepy dostali do hrobu náhodne pri zberaní zvyškov kostí, alebo či boli do urny vložené úmyselne. Treba pripustiť, že do urny sa mohli dostaviť črepy nádob rozbitých pri predošlých pohreboch, teda črepy súvisiace s hrobom, v ktorom sa našli, iba prostredníctvom spoločnej hranice. Proti úplne náhodnému výskytu cudzích črepov hovorí do istej miery okolnosť, že v urne nechádzame popol a len výnimcoľne uhlíky, teda zber nedohorených kostičiek, aj keď neboli úzkostlivý, neboli ani nedbalým zhromažďovaním zvyškov hranice.

Pri interpretácii cudzích črepov v hroboch musíme rátať s oboma eventualitami, pričom predsa len častejšie treba predpokladať priamy súvis črepov nájdených v hrobe s pohrebnou ceremoniou. Nemožno tiež vylúčiť, že ojedinely cudzí

črep v nádobe symbolizuje celú nádobu, že tu ide pri vyvinutejších predstavách o záhrobnom živote o uvedomenú zámenu *pars pro toto*, že sa tak nahradil prv bežný zvyk vkladať do hrobu ako milodary niekoľko nádob. Pravda, nie každý v hrobe nájdený črep možno považovať za pochádzajúci zo zámerne rozbitej nádoby. Nielen na rôznych náleziskách, ale i v rôznych hroboch toho istého pohrebiska treba pripraviť rôznu interpretáciu. Ukazuje sa, že výskyt cudzích črepov v hroboch je skôr typický pre mladšiu a neskôr dobu rímsku než pre jej starší úsek. Nestretávame sa s ním iba na juhozápadnom Slovensku (Očkov, Bešeňov),¹⁸ ale aj na Morave, napr. v Kostelci na Hané¹⁹ a Šaraticiach,²⁰ ako aj vo vzdialenejších oblastiach, napr. v Pritzieri.²¹

Na slovenských pohrebiskách zo staršej doby rímskej (Abrahám, Sládkovičovo, Kostolná pri Dunaji) sa cudzie črepy vyskytujú v podstate zriedka. Relatívne časté sú však v hroboch z týchto pohrebísk drobné nádobky (zvyčajne rozbité), a to domáce aj importované.²² Ich výskyt sa neobmedzuje iba na žiarové hroby, ale stretáme sa s nimi aj v kostrových hroboch (Sládkovičovo — hroby 27 a 28, Abrahám — hroby 3, 4, 12 a 124). V párovom výskyti skvostných importovaných nádob alebo barbarských keramických súprav vidí J. Werner dôkaz o prenikaní rímskeho zvyku piť víno do sociálne vyššie postavených germánskych rodín.²³ Ide tu o milodarovú keramiku v pravom zmysle slova.

Sprievodná keramika v urnových hroboch je typickým javom v tzv. východogermánskej oblasti, najmä v hroboch przeworskej kultúry.²⁴

Na Slovensku je doložený početnejší výskyt miniatúrnych nádob v urnových hroboch z mladšej doby rímskej v Bešeňove a Soporni-Štrkovci.²⁵ V Bešeňove sa vyskytli v siedmich hroboch a všetky boli sekundárne prepálené; v hroboch 9 a 53 boli po dve nádoby, v ďalších piatich hroboch bola vždy iba jedna nádoba, resp. jej zlomky. Trikrát sa vyskytli v ženskom, raz v detskom hrobe. Najcharakteristickejší je výskyt miniatúrnych nádobiek v urnových hroboch na pohrebisku v Soporni-Štrkovci. Už medzi staršími nálezmi z tejto lokality, získanými z bývalej zbierky M. Szabóovej, je viacero miniatúrnych nádobiek (obr. 23: 1, 4, 8) a drobných pokrývok (obr. 23: 2, 7, 9), nepochybne pochádzajúcich z rozrušených hrobov. Štyri miniatúrne nádobky (obr. 23: 3, 6, 10) sa našli aj v urnovom hrobe, ktorého obsah zachránil na spomenutom nálezisku r. 1956 D. Szilágyi. Našli sa aj takmer

v každom z urnových hrobov, ktoré odkryla J. Dekanová pri overovacom výskume lokality r. 1974.

Uvedené nálezy miniatúrnych nádobiek dávajú tušif nejaký hlbší, dosiaľ skrytý zmysel tohto prípadku v žiarových hroboch. Ak by sa vyskytovali iba v detských hroboch, mohli by sme v nich na základe ich nenáročného tvaru vidieť detské hračky. Skutočnosť, že ich nachádzame aj v hroboch dospelých, nás však nútí hľadať inú interpretáciu. Možno uvažovať o tom, že miniatúrne nádobky, rovnako ako iné miniatúrne predmety (napr. lemeš a čerieslo v hroboch 28 a 38), nemali iba symbolický význam, že nemali

Obr. 13. Cierny Brod. Zelené miniatúrne náradie.
1, 3 – hrob 28; 2 – hrob 38.

iba suplovať nádoby a predmety normálnej veľkosti. Je pravdepodobné, že obyčaj ich vkladanie do hrobu pramení v hlboko zmenených predstavách o podstate smrti a súvisí so zvykom, ktorý býva označovaný ako *pia fraus*.²⁶ Zdá sa, že nádobky boli vyhotovené špeciálne na pohrebné účely ako funerálna keramika a že sa predtým nepoužívali. Sú vyhotovené dosť nedbalo v rukách z hrubozrnného materiálu a nedostatočne vypálené. Ich miskovitý alebo hrncovitý tvar je v značnej miere podmienený malými rozmermi. Ponúka sa tu aj otázka, či tieto miniatúrne nádobky nemali aj funkciu tzv. slzničiek alebo pochárov na nápoje do záhrobia.

Milodar miniatúrnych nádob jestuje v strednej Európe v rôznych kultúrach od mladšieho neolitu.²⁷ Pozoruhodné je, že v období predchádzajúcim dobu rímsku, teda v dobe laténskej, vyskytujú sa na juhozápadnom Slovensku podobné keramické milodary predovšetkým v hroboch obsahujúcich často prvky cudzie laténskej kultúre.²⁸ V Čechách sa miniatúrne nádoby objavujú v jamových a urnových hroboch zo začiatku 1. stor. (napr. Tišice, Zboží, Nebovidy,

Tvršice).²⁹ Lákavou zostáva hypotéza, že aj na juhozápadnom Slovensku sa týmto spôsobom v niektorých prípadoch prejavujú ohlasy tradícií autochtonného obyvateľstva. Jasnejšiu odpoveď na tento problém môžu dať iba nové nálezy.

Relatívne častý je výskyt vonnej smoly (živice) čiernej farby, zachovanej spravidla v podobe drobnej guškovitej alebo kvapkovitej hrudky, často sa rozpadajúcej na ostrohranné zlomky. V Čiernom Brode sa našla v 14 hroboch (20,58 %); v porovnaní s inými pohrebiskami je nápadné, že tu hrudky smoly iba výnimčne dosahujú veľkosť lieskového orieška. Ak toto zistenie konfrontujeme so skutočnosťou, že v Očkove sa najväčšie kusy smoly (až $6 \times 4 \times 2$ cm) vyskytli v najbohatších hroboch (117, 208, 222),³⁰ potvrdzuje sa aj z toho aspektu, že pohrebisko v Čiernom Brode má najchudobnejšie hroby z neskorej doby rímskej na Slovensku.

Smola bola časťm a nezriedka jediným prípadkom v žiarových hroboch z mladšej doby rímskej nielen na stredom Dunaja, ale aj v celej strednej časti slobodnej Germánie.³¹ Vyskytuje sa od južnej Škandinávie cez Meklenburško, východné Hannoversko, Starú Marku a Pohavolie cez Polabie do Saska a Durínska. Často sa nachádza v žiarových hroboch labskogermánskej oblasti.³² Nevyskytuje sa v okrajových častiach západogermánskeho územia, zriedkavá je vo východogermánskej oblasti³³ a chýba na území čerňachovskej kultúry. Známa bola už v mezolite a neolite,³⁴ predovšetkým ako tmel, avšak v hroboch sa pravidelnejšie začínala objavovať až v dobe rímskej, najmä v jej mladšom úseku. Na Slovensku sa vyskytuje hojnšie v Abraháme, Očkove a Bešeňove,³⁵ na Morave v Šaraticiach³⁶ a Kostelei na Hané.³⁷ To, že v stredodunajskom prostredí zisťujeme smolu už v hroboch zo staršej doby rímskej (Kostolná pri Dunaji, Sládkovičovo, Abrahám, Mistelbach,³⁸ Tišice³⁹), zdá sa potvrdzovať hypotézu J. Szydlowského o rozhodujúcom význame kultových a pohrebných praktík v starovekom Ríme pri rozširovaní používania živice do pohrebných zvykov v barbarských oblastiach.⁴⁰ Územie juhozápadného Slovenska mohlo mať v tomto procese dôležitú úlohu.

Úvahy a teórie o funkcií smolovitej hmoty v hroboch sú veľmi početné. Ari jeden hrobový prípad nevyvolal toľko rozmanitých a často i protichodných interpretácií ako práve smola. Jednotlivé názory na túto otázku zhŕnuli naposledy R. Laser⁴¹ a J. Szydlowski.⁴²

Pozoruhodná domienka, že smola slúžila na fixovanie sánok mŕtvyx, ktorú na základe zistenia odtlačkov rezákov v smole vyslovil *R. Laser*, nemá v nálezoch zo Slovenska jednoznačnú oporu. Vychádzajúc z pomerne častého zistenia smoly na dne urny, za oveľa pravdepodobnejší považujem názor o apotropajno-purifikačnej funkcií smoly, t. j. že ide o zvyšky smoly použitéj na vykiadzanie hrobového priestoru. *J. Žeman* súdi, že podľa etnografických paralel hlavným účelom takého vykiadzania bolo odvrátenie zlej moci, prípadne dym mohol symbolizovať spojenie s nadzemskou bytosfou.⁴³ Vyskytuje sa aj názor, že smola mala funkciu talismanu (pozri pozn. 32).

Hrobový inventár

Keramika

V podstate jediným nálezovým materiálom z Čierneho Brodu, ktorý umožňuje aspoň rámcové datovanie pohrebiska, je keramika. V 24 hroboch boli urny vyhotovené na hrnčiarskom krahu, v 41 hroboch keramika vyrobená v rukách.

Na krahu vytočené nádoby z Čierneho Brodu patria k tzv. sivej keramike mladšej doby rímskej, ktorá predstavuje neskorý variant jej moravsko-slovenskej skupiny.⁴⁴ Ide prevažne o keramiku z jemnej hliny bez zreteľnejšej prímesi piesku, na pohľad homogénnu, vypálenú do sivých, šedých a hnédych odtieňov. Časť tejto keramiky je vyhotovená z flóvitej hliny a má svetlošedú farbu so sivou povlakovou vrstvičkou, ktorá sa odslupuje. Menší počet nádob obsahuje v hline výraznú prímes jemného ostrého piesku. Takmer všetka keramika je dobre vypálená, niektoré nádoby, najmä tie, ktoré obsahujú prímes piesku, pôsobia dojmom kameninového tovaru.

Výrobu na hrnčiarskom krahu preprádzajú jemné horizontálne ryhy na vonkajšom povrchu i vnútri nádoby, kde bývajú hlbšie a smerom k dnu nadobúdajú formu výrazných žliabkov. Na dne sú zasa koncentrické ryhy (obr. 16: 1, 3—5) a husté ryhy v podobe tzv. pávieho očka (obr. 16: 2). Je pozoruhodné, že napriek vytáčaniu tejto keramiky na krahu skoro všetky nádoby sú trocha asymetrické, čo pravdepodobne súvisí s vypáčovaním.

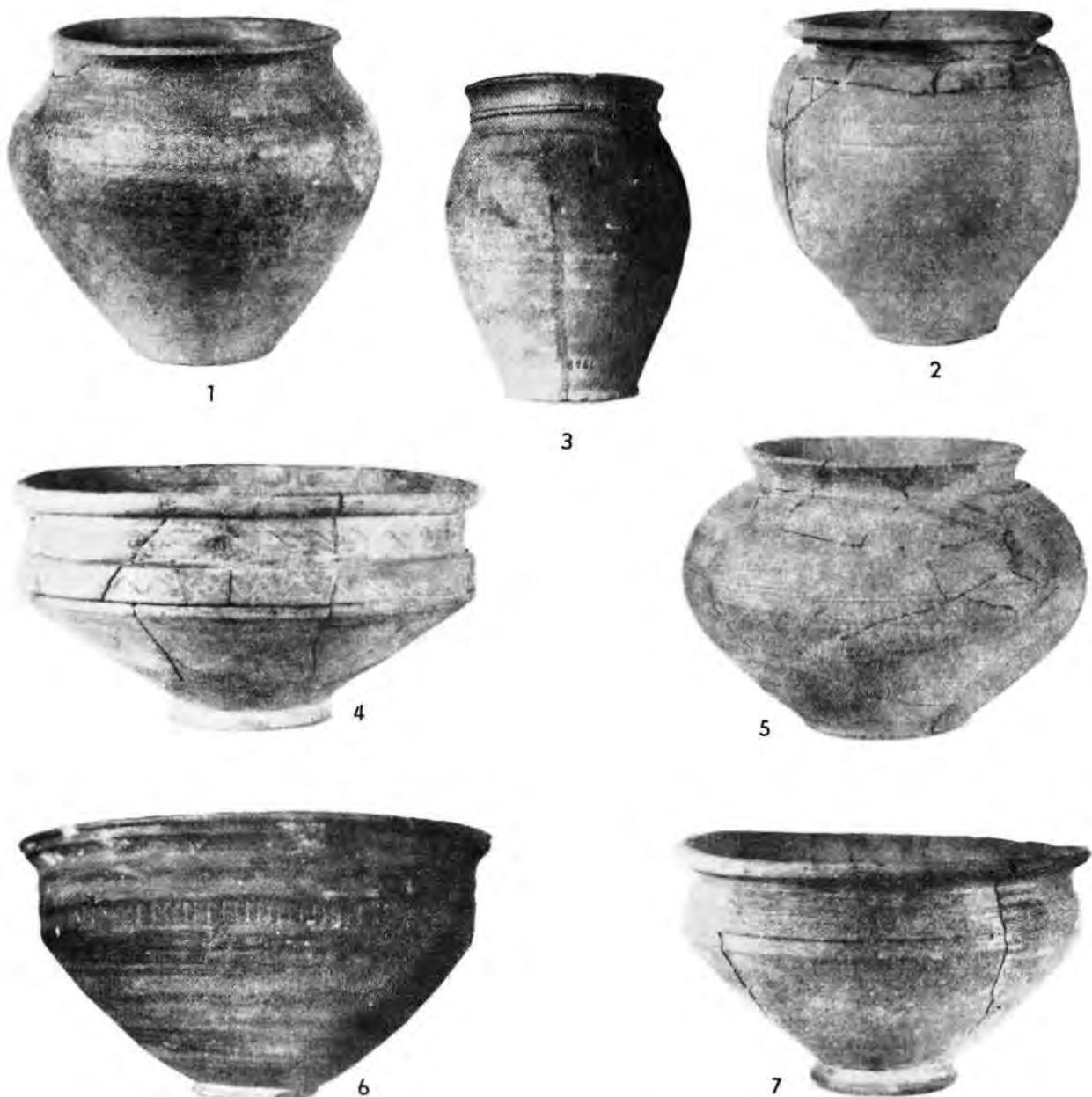
Hoci hrnčiarsky kruh umožňoval bohatú profiláciu stien nádob a hrnčiari to v detailoch plne využívali, predsa môžeme keramiku vytočenú na

hrnčiarskom krahu podľa tvaru rozdeliť na dve základné skupiny, a to na misovité a vázovité nádoby. U prvých je prevládajúcim rozmerom šírka, u druhých výška.

Misovité nádoby patria v podstate k dvojkónickému typu s bohatšie členenou, zvyčajne zdobenou hornou časťou (obr. 14: 4, 6, 7, obr. 15: 2, 4, 5, 9—11, 13, 14) a výrazne odsadeným dnom. Urny tohto typu sú prevažne z jemne vyplavenej hliny, iba zriedka obsahujúcej zreteľnejšie prímesi piesku (hrob 4, 9, 20), v troch hroboch (47, 51, 67) boli urny vyrobené z flóvitej hliny, ktorá sa dnes lupeňovite rozpadáva. Výzdobu tvorí jednak viacnásobná horizontálna profilácia hornej časti, jednak rôzne aplikovaný motív vlnovky. Vyskytuje sa jednoduchá rytá vlnovka (obr. 14: 4) alebo pásy viacnásobnej, hrebeňovitým nástrojom rytnej vlnovky s nízkou (obr. 15: 14) alebo vysokou amplitúdou (obr. 14: 6), zvyčajne naklonenej vľavo (obr. 14: 7, obr. 15: 4, 5, 9) alebo nepravidelnej (obr. 15: 13).

Vázovité nádoby sú v porovnaní s misovitými značne štíhlejšie, s minimálne členeným ovoidným telom. Dno má náznak odsadenia, na rozdiel od prstencovitého odsadenia podstavy u misovitých nádob. Spravidla sú nezdobené, vyhotovené z hliny s hojnou prímesou „ostrého“ piesku, po vypálení svetlošedej alebo cementovosivej farby. Hrdlo z niektorých váz je od tela výrazne odčlenené (obr. 14: 2, 3, 5). Urna z hrobu 11 (obr. 14: 5) s výrazne zaobleným vydutím a ostro odsadeným hrdlom predstavuje akýsi prechod medzi misovitými a vázovitými nádobami. Formou patrí k vázovitým urnám, pomerom výšky a šírky skôr k misovitým nádobám. Nádoba z hrobu 57 má zosilnený okraj a je zdobená dvoma obvodovými radmi zvislých zásekov či vrypov (obr. 15: 3). Urna z hrobu 13 má širší vodorovný okraj vo forme okružia a je na spôsob neskororímskych zásobníč zdobená na pleciach obvodobým radom jamôk a jednoduchou nepravidelnou žliabkovitou vlnovkou (obr. 15: 6).

Na datovanie keramiky vytočenej na krahu nemáme v Čiernom Brode žiadne vnútorné oporné body. Pri jej chronologickom zatriedení môžeme vychádzať iba z konfrontácie s keramikou z ostatných nálezisk na juhozápadnom Slovensku. V Čiernom Brode nie sú ani jediným exemplárom zastúpené typy nádob, ktoré by formou alebo technologickým spracovaním priamo geneticky nadväzovali na rímskoprovinciálnu keramiku, v ktorej hľadáme východisko výroby sivej,

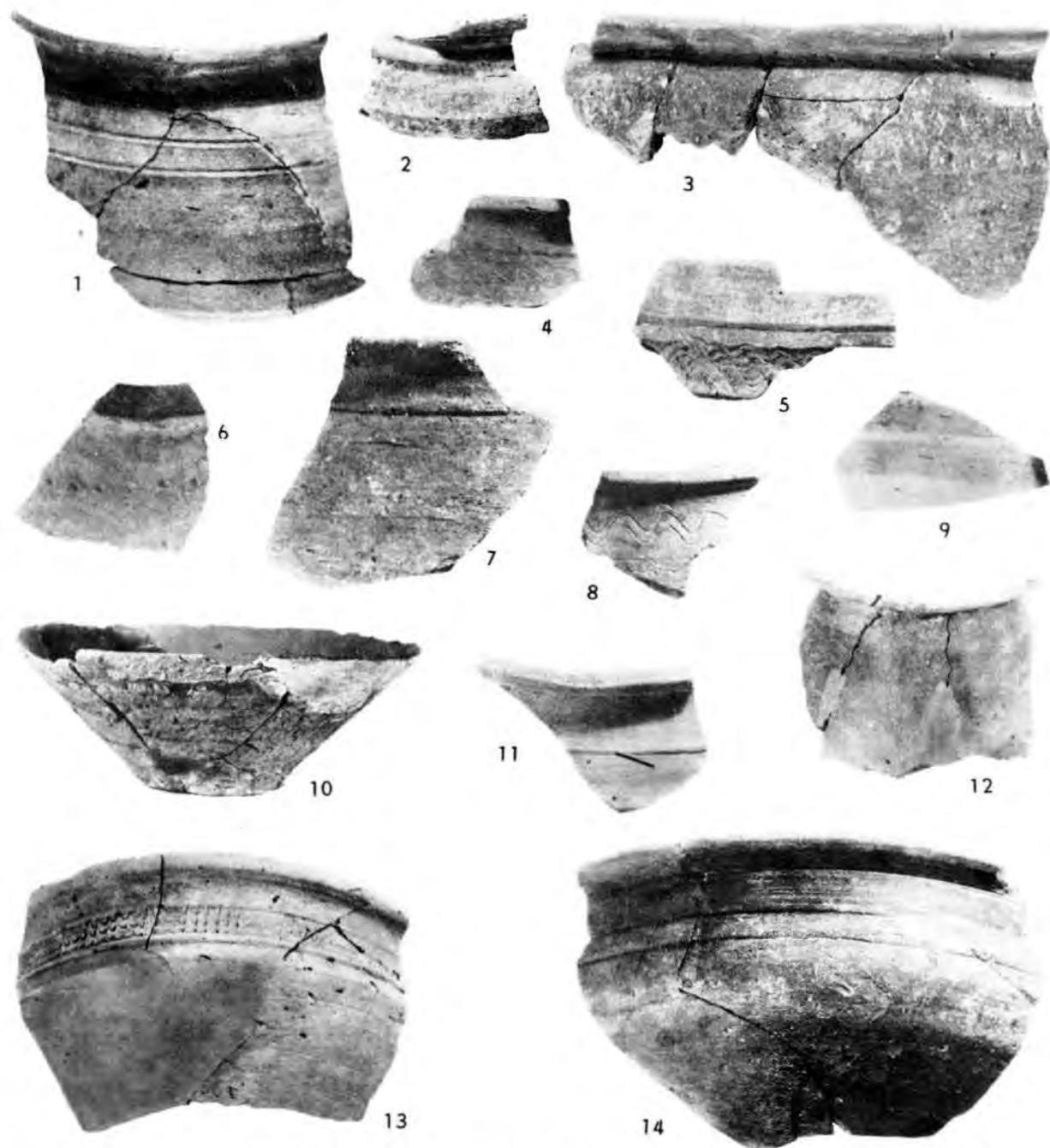
Obr. 14. Čierny Brod. Keramika vyrobená na kruhu. 1 — hrob 68; 2 — hrob 21; 3, 6 — nálezy z r. 1935; 4 — hrob 24; 5 — hrob 11; 7 — hrob 20.

na kruhu vytáčanej keramiky na strednom Dunaji. Takéto tvary keramiky poznáme z oblasti Piešťan, najmä z pohrebiska v Očkove a sídliska v Trebaticiach.⁴⁵ Predpokladáme, že túto keramiku vyrábali majstri z provincií (najskôr zatiaľci) a že práve ona predstavuje začiatky produkcie keramiky vytáčanej na hrnčiarskom kruhu už koncom 2. alebo v prvej polovici 3. stor. n. l.⁴⁶

Je pozoruhodné, že ani na ďalších náleziskách so sivou keramikou, ležiacich južnejšie od spomenej oblasti (napr. pohrebiská — Dolné Lov-

čice, Abrahám, Šoporňa-Štrkovec, Ivanka pri Dunaji, Šaľa-Veča, sídliská — Dolné Lovčice, Zavar, Páč-Cífer, Abrahám, Šaľa, Nitra, Bošany, Branč, Lipová-Ondrochov) alebo severozápadnejšie na Morave (Šaratice, Kostelec na Hané) sa staršie prechodné formy keramiky nevyskytujú.

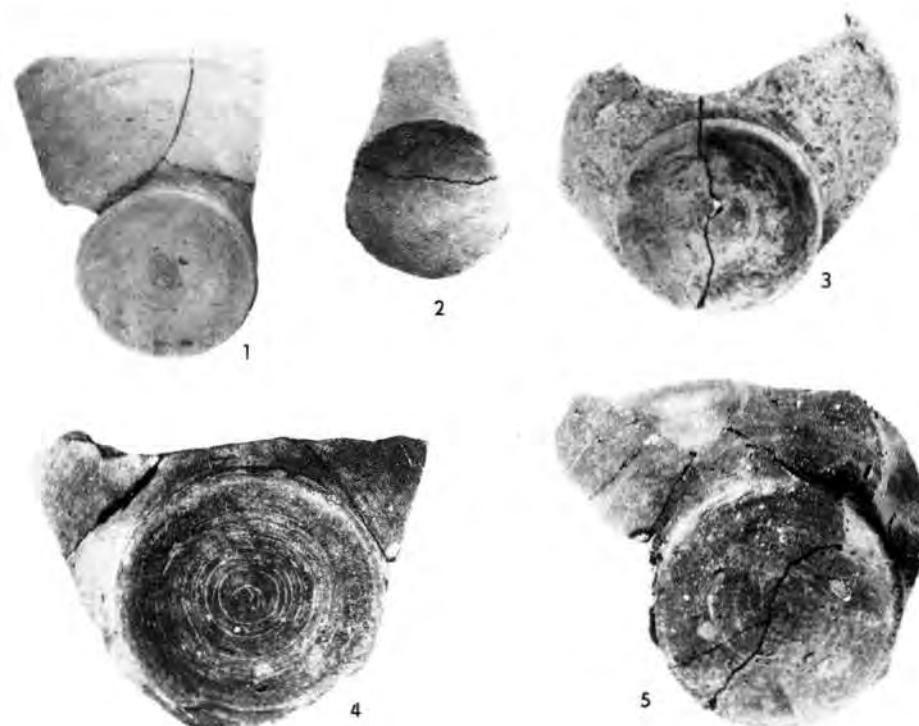
Zdá sa, že v oblasti Piešťan treba hľadať jedno z východiskových a najstarších centier výroby sivej keramiky v severnom Naddunajske. Absencia najstarších tvarov keramiky vytáčanej na kruhu teda poskytuje dôležitý relativnochrono-

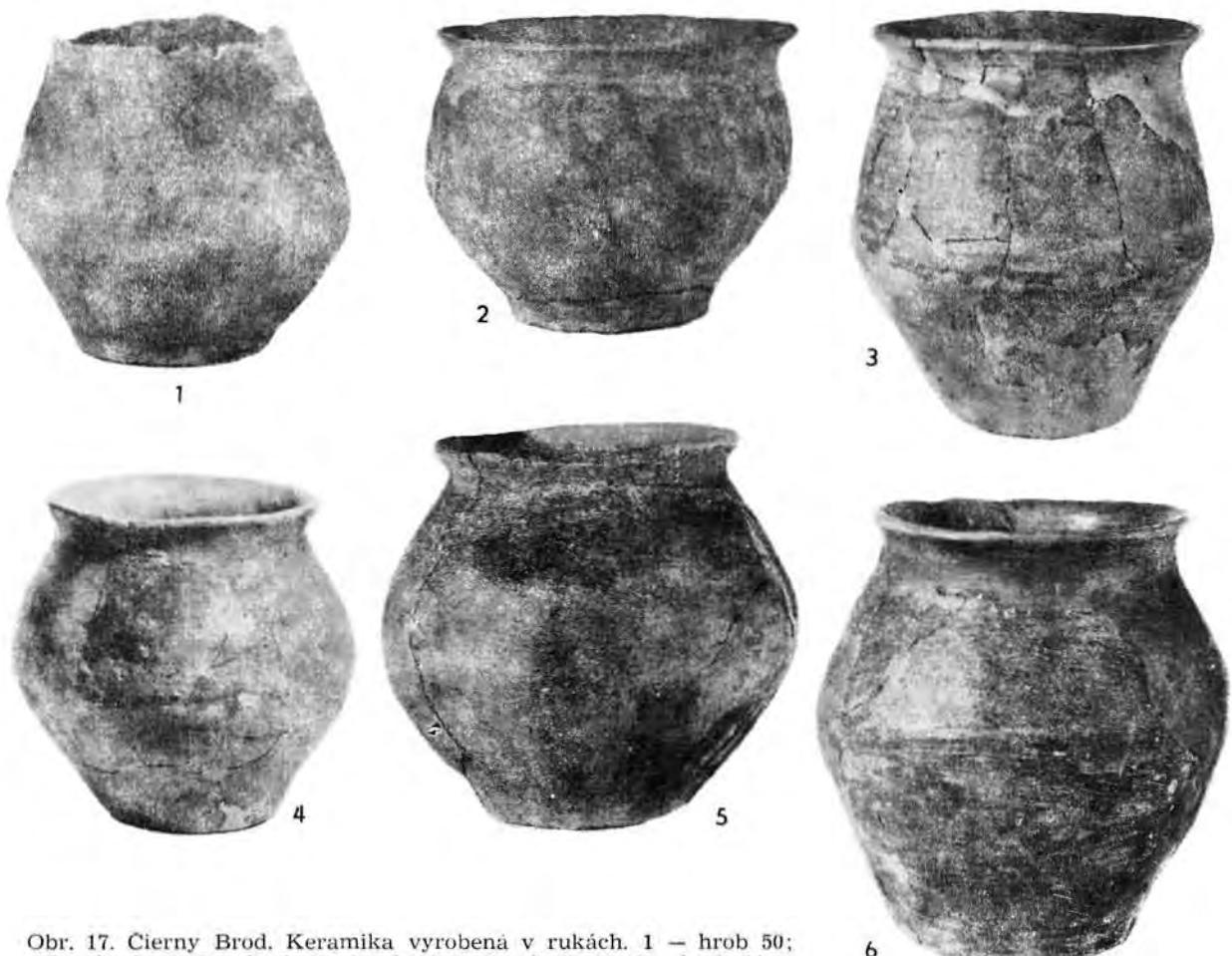
Obr. 15. Čierny Brod. Keramika z hrobov. 1 – hrob 64; 2 – hrob 4; 3 – hrob 57; 4 – hrob 30; 5 – sonda V; 6, 9 – hroby 13 a 14; 7, 8 – sonda II; 10 – hrob 38; 11 – hrob 39; 12 – hrob 16; 13 – sonda I; 14 – hrob 34.

logický záchytný bod. Možno sa domnievať, že tato keramika sa na pohrebisku v Čiernom Brode začala vkladať do hrobov až v pokročilom 3. stor., prípadne až na jeho sklonku. Ďalšiu dôležitú chronologickú oporu na tomto pohrebisku poskytuje výskyt ovoidných vázovitých nádob s výrazne odsadeným hrďlom, vyrobených z hliny s bohatou prímesou piesku, ktoré sa v rámci sivej keramiky všeobecne považujú za mladšie.

Na juhozápadnom Slovensku možno výskyt uvedenej keramiky na základe nálezov zo Štúrova⁴⁷ predpokladať predovšetkým koncom 4. a v prvej polovici 5. stor. Za veľmi mladý, výrazne neskôr typologický prvok treba pokladať predovšetkým ostré odsadenie hrďla (obr. 14: 2). Vychádzajúc z týchto foriem možno v Čiernom Brode rátať s pochovávaním azda ešte v priebehu prvej štvrtiny 5. stor.

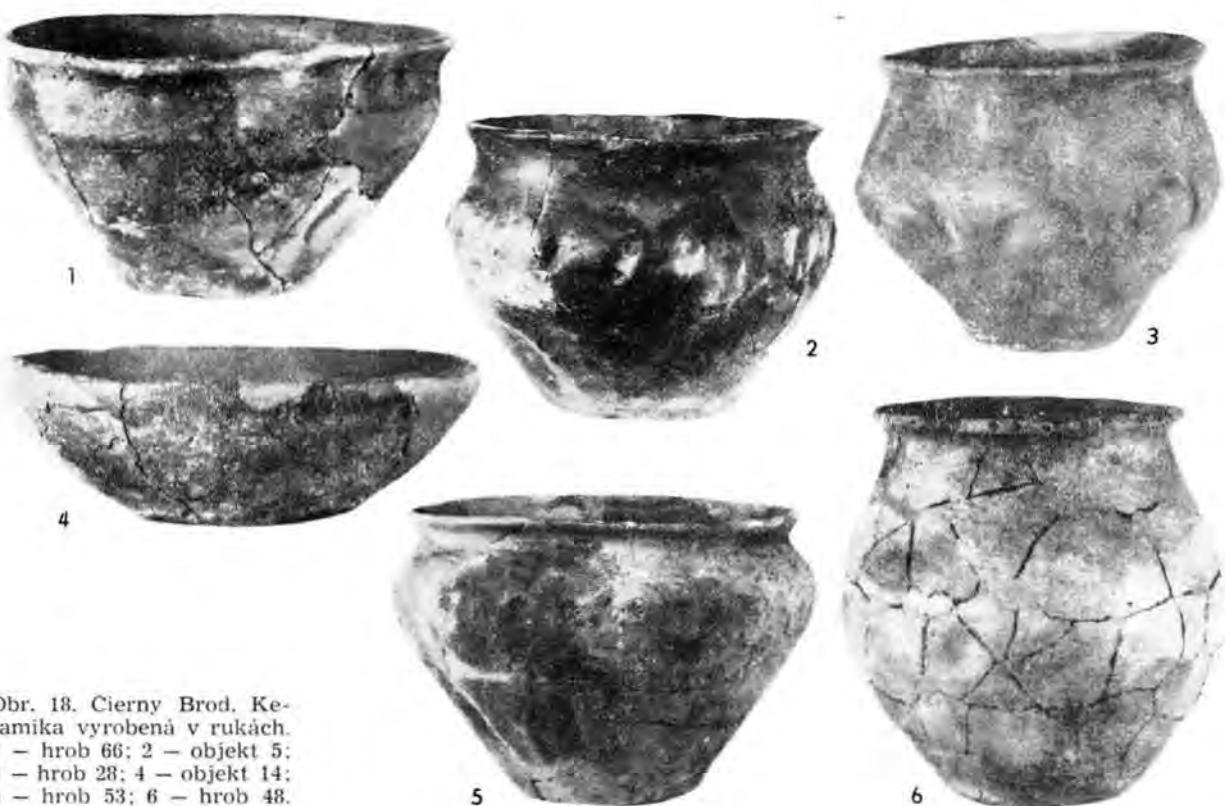

Obr. 16. Čierny Brod. Dná (podstavy) nádob. 1 – hrob 13; 2 – sonda III; 3 – hrob 45; 4 – hrob 19; 5 – hrob 4.

Obr. 17. Čierny Brod. Keramika vyrobená v rukách. 1 – hrob 50; 2 – hrob 12; 3 – hrob 33; 4 – hrob 3; 5 – hrob 40; 6 – hrob 44.

6

Obr. 18. Čierny Brod. Keramika vyrobená v rukách.
1 – hrob 66; 2 – objekt 5;
3 – hrob 28; 4 – objekt 14;
5 – hrob 53; 6 – hrob 48.

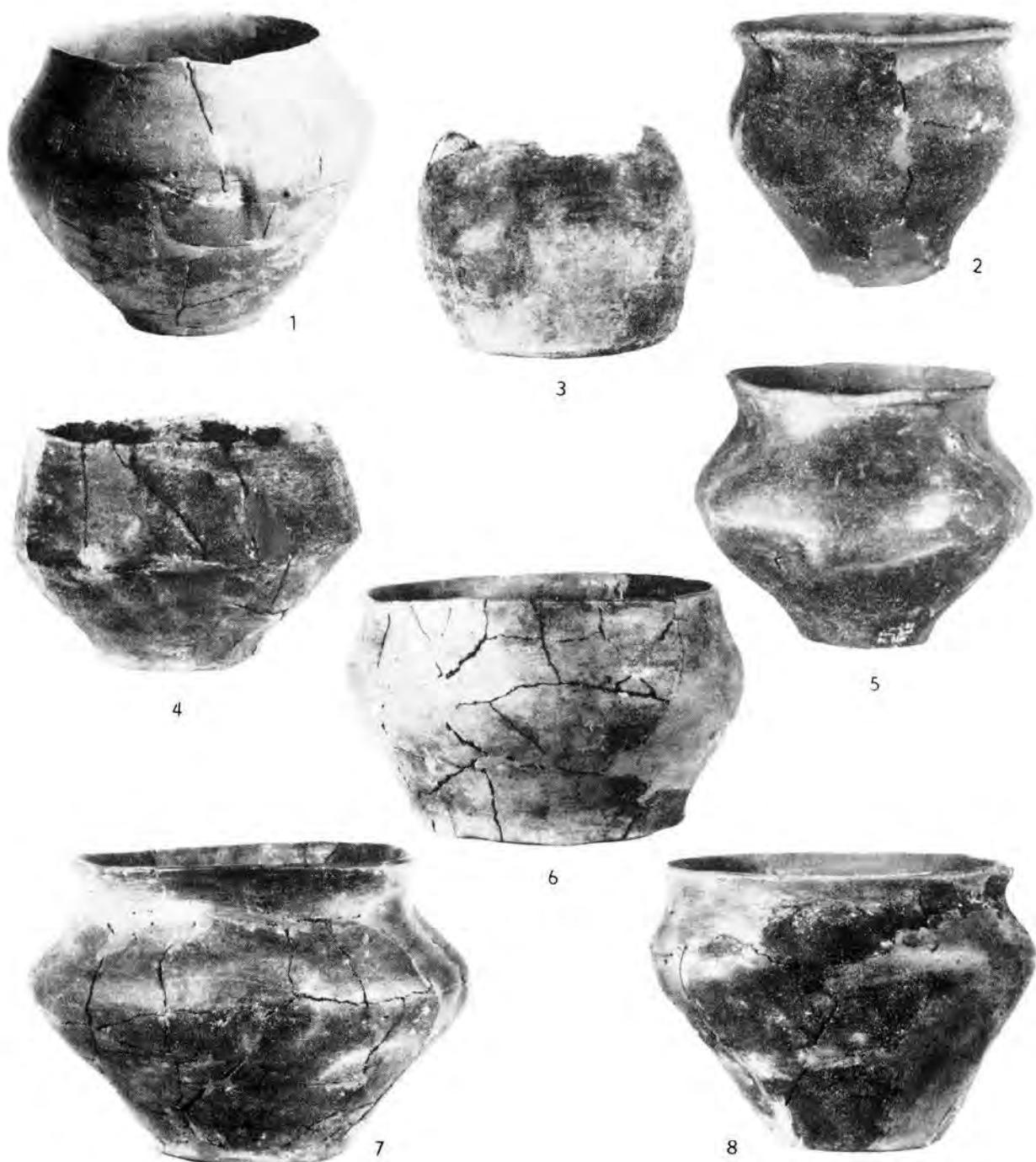
Keramika vyhotovená v rukách sa vyznačuje jednak pomerne hrubým vypracovaním, jednak bohatou prímesou kremencového piesku v materiáli. Kvalita jej vypálenia je rozdielna, prevažuje menej kvalitné vypálenie. Povrch nádob bol pôvodne hladený, vo farbe prevládajú šedočierne a šedohnedé odtiene, často so svetlejšími flakmi — stopami po čiastočnom sekundárnom prepálení urien na hranici. Iba v štyroch prípadoch, a to na urnách hrobov 28 a 43 (obr. 18: 3) a torze nádoby 1 a 5 z obj. 12 (obr. 20: 6), dali sa zistieť stopy pôvodného preleštenia povrchu tuhou.

Z formálnotypologického hľadiska možno v rukách vyhotovenú keramiku z pohrebiska v Čiernom Brode rozdeliť na tri základné skupiny: misovité nádoby, hrncovité nádoby s von vynutým okrajom a nádoby s dovnútra zahnutým okrajom.

Misovité nádoby s výrazne vyčleneným hrdlom, ktoré predstavujú jednu z najcharakteristickejších foriem keramiky mladšej doby rímskej, sú zastúpené neskorými a typologicky veľmi pokročilými derivátiemi tzv. misovitých váz. Pôvodné vyčlenenie hrdla na týchto nádobách, zdôraznené jednou alebo dvoma obvodovými ryhami na pleciach (ako napr. na urnách z Očkova a Bešeňova),⁴⁸ sa u týchto derivátov úplne vytráca a profil nadobu skôr esovitú formu.

V Čiernom Brode vyskytujú sa v podstate dva varianty spomenutého tvaru: urny s vyššie položeným ostrým (obr. 18: 1) alebo zaobleným vydutím (obr. 18: 5, obr. 19: 2, 8) a urny s vydutím posunutým k polovici výšky (obr. 18: 2, 3, obr. 19: 5, 7). Druhý variant je výraznejšie esovite profilovaný a predstavuje zároveň akýsi prechodný článok od vázovitých mís k dvojkónickejmu hrncu (obr. 19: 5, 7). Na oboch variantoch sa môže vyskytovať výzdoba. Urna z hrobu 53 je na maximálnom vydutí zdobená ôsmimi lístkovými rozetkami, nad ktorými sú polkruhovité plytké žliabky (obr. 9: 22, obr. 18: 5). Takéto žliabky zdobia aj maximálne vydutie urny z hrobu 28 (obr. 7: 25, obr. 18: 3) s povrhom lešteným tuhou a fragmenty nádoby z obj. 12 (obr. 20: 6). Šikmými žliabkami boli zdobené nádoby z hrobov 36 (obr. 8: 6, obr. 21: 6) a 17 (obr. 6: 13), obr. 20: 8) a oválnymi jamkami vydutie tuhou preleštenej urny z hrobu 43 (obr. 8: 18, obr. 21: 12) i nádoby z obj. 5 (obr. 10: 14). Na torzach niekoľkých nádob patriacich k uvedeným variantom misovitých nádob bola plastická výzdoba — zvislé pretiahnuté výčnelky (hrob 18 — obr. 6: 14, obr. 21: 10), prípadne i v kombinácii s ojedinelými nechtovými vrypmi (hrob 55 — obr. 21: 2).

Rámcové datovanie týchto tvarov keramiky je možné iba na základe ich porovnania s nálezmi

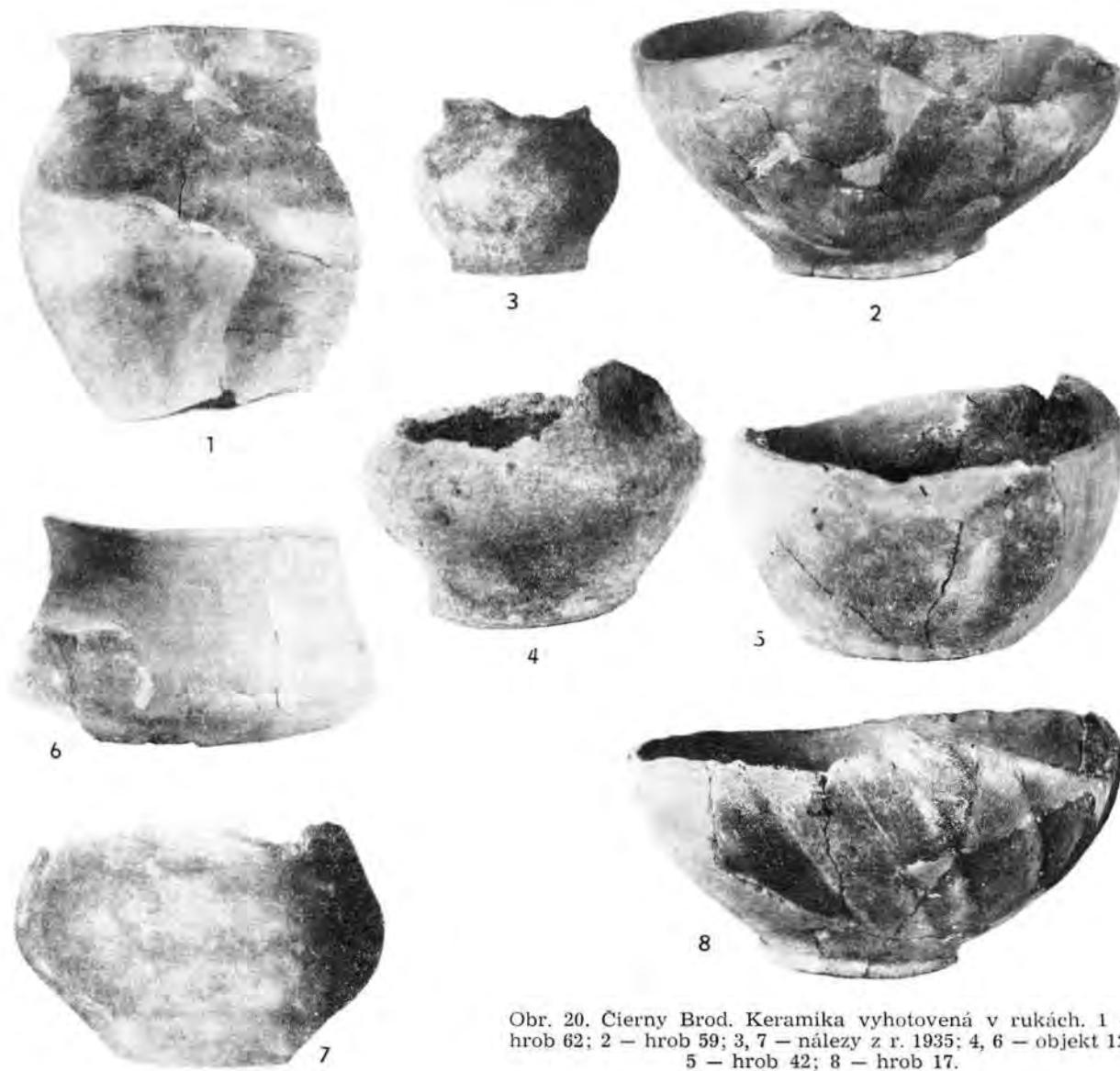

Obr. 19. Čierny Brod. Keramika z hrobov. 1 – hrob 2; 2 – hrob 2; 3 – hrob 31; 4 – hrob 49; 5 – hrob 25; 6 – hrob 6; 7 – hrob 29; 8 – hrob 7.

z iných pohrebísk na juhozápadnom Slovensku, najmä z Očkova, Bešeňova a Abrahámu. Na týchto pohrebiskách sa príbuzné tvary keramiky vyskytujú hlavne v strednom a neskorom stupni mladšej doby rímskej,⁴⁹ pričom sú zdobené nádoby všeobecne staršie. Podkovovité a polkruhovité vtlačené žliabky i v kolkovaná výzdoba (obr. 18: 5) patria však v dobe rímskej k typolo-

gický najmladším výzdobným motívom a sotva s nimi možno rátať v takejto aplikácii pred 4. stor.

Hrncovité urny s von vyhnutým okrajom (obr. 17) reprezentoval v Čiernom Brode jediný typ — dvojkónické hrnce s vydutím v polovici výšky alebo tesne nad ňou, s nábehom na odsadenie dna. Podľa vydutia možno rozlísiť tri va-

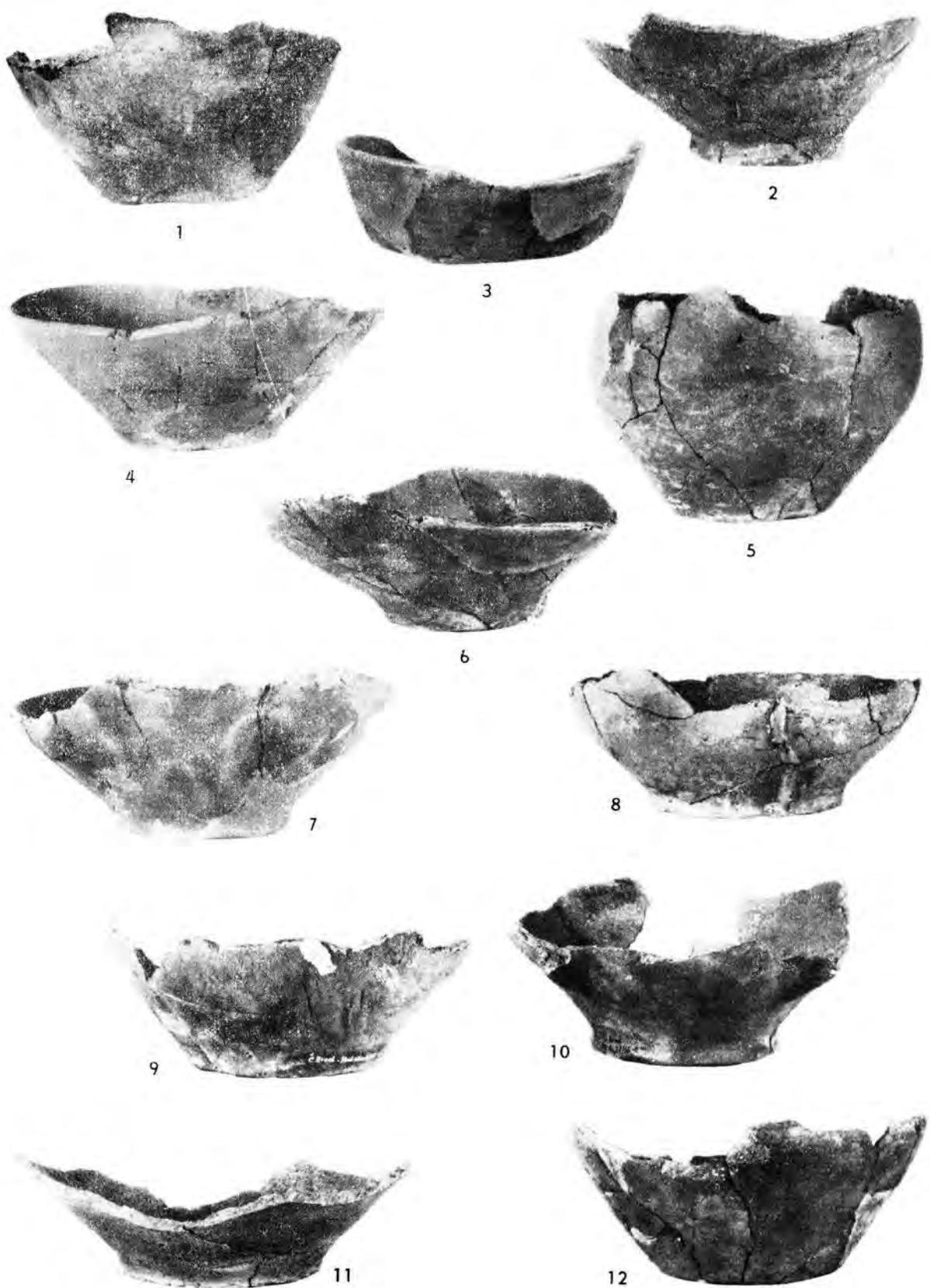

Obr. 20. Čierny Brod. Keramika vyhotovená v rukách. 1 – hrob 62; 2 – hrob 59; 3, 7 – nálezy z r. 1935; 4, 6 – objekt 12; 5 – hrob 42; 8 – hrob 17.

rianty: s ostrým (obr. 15: 12, obr. 17: 3), mierne zaobleným (obr. 17: 2, 4) a výrazne zaobleným vydutím (obr. 17: 5, obr. 18: 6). Medzi týmito variantmi fažko stanoviť pevnú hranicu. U všetkých sa zistila v podstate rovnaká technológia: vyrábali sa z hliny s hojnou prímesou piesku a mali menej starostlivo vypracovaný tvar i povrch. Ich charakteristickým znakom je aj takmer úplná absencia výzdoby, okrem urien z hrobov 16 a 48 (okraj týchto nádob bol zdobený jambami vytlačenými prstom — obr. 15: 12, obr. 18: 6). Za medzitvar treba považovať nádobu z hrobu 28, zdobenú na maximálnom vydutí polkruhovitými žliabkami (obr. 18: 3); podľa pomeru šírky a výšky patrí k vázovitým misám, esovitou profiláciou zasa skôr k hrncom.

Paralely k dvojkónickým hrncom nachádzame na juhozápadnom Slovensku v najmladšom horizonte ziarových pohrebísk z doby rímskej, ale aj v kostrových hroboch zo sklonku doby rímskej⁵⁰ a začiatku doby sfahovania národov v Abraháme.⁵¹ Možno sa oprávnenie domnievať, že aj v Čiernom Brode vystupujú predovšetkým najmä v hroboch z druhej polovice 4. stor.

Nádoby s dovnútra zahnutým okrajom sú zastúpené jednak nízkym misovitým tvarom (obr. 18: 4), jednak torzami vyšších súdkovitých nádob (obr. 19: 3, obr. 20: 5). Súdkovitá forma frekventuje aj medzi miniatúrnymi nádobkami (obr. 22: 3, 5, 6). Nenáročný tvar týchto nádob mohol vyrastať z rôznych koreňov, a preto je chronologicky menej citlivý.⁵² Vychádzajúc z technolo-

Obr. 21. Čierny Brod. Keramika vyhotovená v rukách. 1 – hrob 56; 2 – hrob 55; 3 – hrob 32; 4 – hrob 10; 5 – hrob 63; 6 – hrob 36; 7 – hrob 15; 8 – hrob 22; 9 – hrob 27; 10 – hrob 18; 11 – hrob 11; 12 – hrob 43.

gickej stránky nálezov v Čiernom Brode možno iba konštatovať, že ich výskyt tu nevybočuje z rámca mladšej doby rímskej.

M i n i a t ú r n e n á s t r o j e

Pozoruhodným nálezom na pohrebisku v Čiernom Brode sú miniatúrne nástroje. V hrobe 28 sa našiel miniatúrny železny lemeš (obr. 7: 27) a črieslo (obr. 7: 26; obr. 13: 3), v hrobe 38 drobná napodobenina železného lemeša alebo motyky⁵³ (obr. 8: 8; obr. 13: 2).

Funkcia miniatúrnych predmetov v hroboch nie je dosiaľ spôsahliovo objasnená. Výskyt drobných napodobení úžitkových predmetov mohol úzko súvisieť so zvykom, ktorý býva označovaný ako pia *fraus*.⁵⁴ V našom prípade mohlo ísť skutočne iba o symbolické napodobeniny týchto predmetov. Nezodpovedaná zostáva otázka, ktorým príslušníkom daného spoločenstva sa tieto symbolické poľnohospodárske nástroje vkladali do hrobu. Nemožno pochybovať o tom, že tieto osoby mali výnimočný vzťah k roľníctvu alebo k výrobe nástrojov, teda ku kováčstvu.

Výskyt miniatúrnych nástrojov v hroboch z doby rímskej je sice zriedkavý, no nie výnimočný. Napr. na pohrebisku v Očkove sa našli miniatúrne železné nožničky (d. 6 cm) s krúžkom na upevnenie v hrobe 170. Podobné, o niečo dlhšie strieborné nožničky (d. 10 cm) sa vyskytli v I. kniežacom hrobe v Strážach (Krakovanoch). V II. kniežacom hrobe na tej istej lokalite sa našli aj bronzové a strieborné strelky,⁵⁵ ktoré tiež pravdepodobne predstavujú iba symbolické miniatúrne zbranc, ako sa domnieva J. Kern,⁵⁶ alebo azda luxusné zbrane na športové súťaže germánskej šfachty, ako sa snažil dokázať J. Werner.⁵⁷ Miniatúrne predmety (nože, vidlička, nožnice, kladivko, kľúče) s očkom na upevnenie k tzv. pásiakovému náramku zo železných krúžkov⁵⁸ sa našli na pohrebisku przeworskej kultúry v Opatowe v hroboch 49 a 147 z konca 2. alebo začiatku 3. stor.⁵⁹

Rozmanité miniatúrne pracovné nástroje, medzi nimi poľnohospodárske (aj lemeš a črieslo) boli aj na zlatej refazi v známom poklade zo Szilág-Somlyó (Şimleul Silvaniei) v Sedmohradsku, datovanom do konca 4. stor.⁶⁰ Pôvod takýchto miniatúrnych poľnohospodárskych nástrojov treba hľadať najskôr v keltsko-rimskom prostredí východoalpskej oblasti,⁶¹ aj keď príbuzné formy z 2.—3. stor. sú dobre známe i medzi dáckymi nálezmi.⁶²

Miniatúrne nástroje z Čierneho Brodu prispievajú aj k poznaniu tvarov poľnohospodárskych

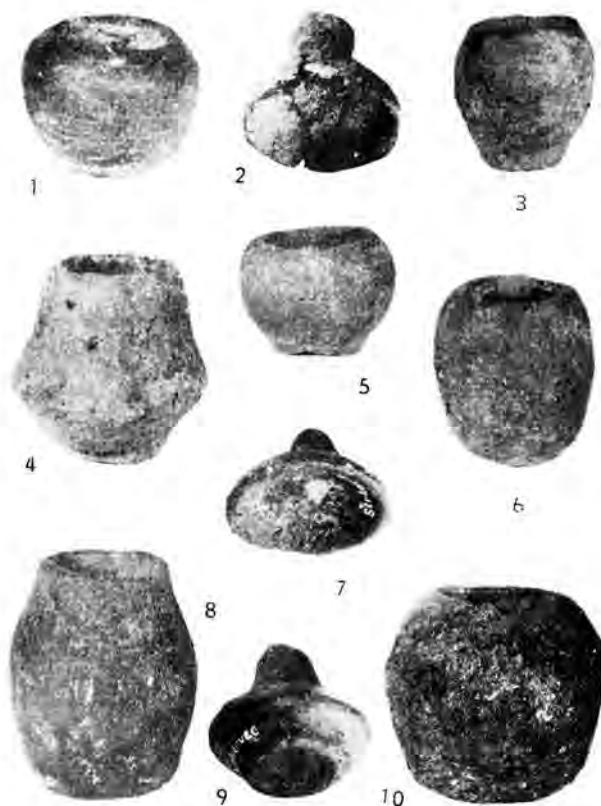

Obr. 22. Cierny Brod. Miniatúrne nádoby. 1 – hrob 21; 2 – hrob 17 (?); 3–6 – hrob 53; 7 – sonda IV; 8 – sonda V.

nástrojov z doby rímskej na Slovensku. Presné datovanie takýchto nálezov nie je možné, lebo korózia znemožňuje zistieť ich typologické detaily a okrem toho tvary poľnohospodárskych nástrojov nepodliehali príliš rýchlym zmenám.⁶³ Značná formálna podobnosť s lemešom a motykou z hrnčiarskej pece s neskorolaténskou keramikou v Bratislavе, datovanou pravdepodobne už na začiatok doby rímskej,⁶⁴ by mohla sice zdôvodňovať pomerne včasné datovanie v rámci mladšej doby rímskej, azda do polovice 3. stor., avšak urny, v ktorých sa miniatúrne nástroje našli, patria typologicky až do 4. stor.

O s t a t n é n á l e z y

Bronzová ozdobná retiazka z osmičkovitých i rozvidlených ohniviek (obr. 10: 1, 5, 7, obr. 12: 1—3), nájdená v nepochybne ženskom hrobe 53 (v sprievode dvoch praslenov), slúžila pravdepodobne na upevnenie sklených perál, z ktorých sa našiel jeden zliatok kobaltovomodrej perly a zliatky s perlefovou povlakovou vrstvičkou. Retiazky s rovnako formovanými osmičkovitými

Obr. 23. Soporňa-Štrkovec (okr. Galanta). Nálezy z rozrušených hrobov.

a rozvidlenými článkami, bohatu zdobené rozmanitými sklenými perlami, sa vyskytujú v provinciach v prvej polovici 3. stor., no bežné sú i v 4. stor.⁶⁵ Ozdobné retiazky na rôzne prívesky boli neskôr v merovinskom období veľmi obľúbené v západoeurópskom ženskom kroji.⁶⁶

Jedinými predmetmi, ktoré umožnili stanoviť aj pohlavie pochovaného, boli na pohrebisku v Čiernom Brode prasleny. Našli sa v troch hroboch, pričom v hroboch 2 a 56 boli po dva exempláre. Sú to typické dvojkónické prasleny s rovnou (obr. 5: 5, obr. 10: 2) alebo prehľbenou základňou (obr. 5: 6, obr. 8: 5, obr. 10: 6), formou i technológiou (sú vyhotovené z jemnej hliny) charakteristické pre mladšiu dobu rímsku a sfáhovanie národov, nedovoľujú však bližšie chronologické zaradenie.⁶⁷

Rovnako ako na iných pohrebiskách z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku, i v Čiernom Brode patria k najčastejším nálezom v žiarových hroboch zlomky hrebeňov z kosti a parohoviny. Vyskytli sa v desiatich hroboch a predstavujú napospol fragmenty trojvrstvových hrebeňov. Okrem jediného prípadu

(z hrobu 1), v ktorom ide azda o zlomky zdobenej stredovej platničky dvojstranného hrebeňa (obr. 5: 1, 2), všetky hrebene boli jednostranné. Bol to pravdepodobne typ hrebeňov s oblúkovitým chrbotom-držadlom tvaru kruhového segmentu. Niektoré zlomky majú stopy pôvodnej výzdoby koncentrickými krúžkami (obr. 5: 11—13) alebo vpichanými líniami a oblúčikmi (obr. 8: 15, 16). V siedmich prípadoch sa našli železné, vo dvoch hroboch železné i bronzové, v jednom hrobe iba bronzové nity.

Trojvrstvové jednostranné hrebene s polkruhovitým alebo oblúkovitým chrbotom sú v celej slobodnej Germánii charakteristické pre mladšiu a neskorú dobu rímsku.⁶⁸ Používali sa však aj v dobe sfáhovania národov.⁶⁹ Hrebene z Čierneho Brodu neprispievajú k bližšiemu datovaniu hrobov, v ktorých sa našli, a nemožno ich považovať ani za pomocný indikátor pri určovaní pohľavia pochovaného; nachádzali sa sice častejšie v ženských hroboch, no je známych veľa prípadov, keď sa hrebene vyskytli v hroboch mužov.

K typickému hrobovému inventáru ženských hrobov patria zvyšky kovania drevených skriňiek. Žiaľ, v Čiernom Brode sa v 11 hroboch zachovali iba príliš malé, nevýrazné a deformované fragmenty železného plechu (hroby 1, 8, 11, 12, 24, 28, 40, 45, 53) a klincov (hroby 38, 42), podľa ktorých iba s výhradou môžeme predpokladať, že pochádzajú zo skriniek. Nenašiel sa totiž ani jeden kľúč ani žiadnen jednoznačne charakteristický zlomok.

V hrobe 44 boli deformované zlomky železného pásičkového kovania (d. 25 cm) s otvormi na nity, mohli však patríť aj k drevenému vedierku.

Železny hrotitý zlomok z hrobu 18 by sa azda mohol klasifikovať ako fragment značne korodovanej ihly alebo šidla (obr. 6: 16). V hroboch 19 a 31 boli azda zlomky kosteneho ihelníčka (obr. 6: 24, obr. 7: 21), v prvom prípade v sprievode sklenej perly.

Drobné zliatky skla nedovoľujú vždy spoľahlivo určiť, či ide o zvyšky perál, alebo zlomky sklených nádob. Sklo sa našlo v siedmich hroboch; v piatich prípadoch (hroby 12, 18, 19, 33, 56) sa zdá, že ide o zvyšky perál (z toho dvakrát z modrého, raz z tmavozeleného a trikrát z číreho skla). V hroboch 25 a 41 išlo pravdepodobne o drobné zlomky typove neurčiteľných sklených nádobiek.

V nálezoch z pohrebisk juhozápadného Slovenska je ojedinelý kostený „gombík“ tvaru

vrchlika s otvorm v strede (z hrobu 25 — obr. 7: 14). Jeho funkcia nie je jasná, možno ide o perlu alebo závesok.

Napokon zostáva uviesť, že v hrobe 5 sa našiel kúskok lomového kameňa s pritavenou sklovitou hmotou, v hroboch 12 a 17 neurčiteľné drevené uhlíky a v hrobe 66 nevýrazný zlomok kosti zo zvieracej končatiny.

Datovanie pohrebiska a závery

Odkrytých 68 žiarových hrobov predstavuje iba torzo severozápadnej a pravdepodobne i strednej časti pohrebiska z mladšej doby rímskej. Absolútne väčšinu (95,59 %) tvorili urnové hroby. Prítomnosť domnelých kostrových hrobov z doby rímskej alebo z doby sfahovania národov⁷⁰ sa nepotvrdila a nepovažujeme ju ani za pravdepodobnú. Vychádzajúc z rozlohy plochy zničenej explootáciou piesku i plochy, na ktorej predpokladáme pokračovanie pohrebiska, ako aj z hustoty hrobov v jeho odkrytej časti, nazdávame sa, že na pohrebisku bolo dovedna 250—300 hrobov. Pretože máme k dispozícii približne štvrtinu z predpokladaného počtu hrobov a navyše väčšina z nich bola porušená, nemôžeme na pohrebisku vyčleniť nijaké výrazné skupiny hrobov. Ani pokus o vypracovanie horizontálnej stratigrafie nemôže byť úspešný. Rozdiely v medzerach medzi jednotlivými hrobmi alebo náznakmi ich zoskupení dovoľujú však predpokladať, že — podobne ako na iných pohrebiskách z doby rímskej — i v Čiernom Brode treba rátať s pôvodným vnútorným členením pohrebiska a vytváraním určitých skupín hrobov (pravdepodobne rodinných).

Relatívna koncentrácia hrobov s urnami vytocenými na hrnčiarskom kruhu v strednej zóne odkrytej plochy pohrebiska by mohla svedčiť, ak predpokladáme používanie tejto keramiky v celom období používania pohrebiska, o istej majetkovej, prípadne sociálnej nadradenosť pochovaných v spomenutej časti pohrebiska oproti zomrelým uloženým v okrajových hroboch.⁷¹

Výnimočne chudobné vybavenie hrobov sprivedným inventárom a úplná absencia spôn i ďalších šperkov a zbrani veľmi sfažuje vypracovanie relatívnej a absolútnej chronológie pohrebiska. Súčasne však je všeobecny nedostatok hrobového inventára na pohrebisku spoľahlivým indikátorom na jeho zaradenie do neskorej doby rímskej. Relatívne vysoké zastúpenie ke-

ramiky vytocenej na kruhu a priori vyvracia prípadné námietky, že chudoba hrobov môže predstavovať iba eventuálnu príslušnosť pohrebiska do sféry nejakého zbedačeného viedieckeho osídlenia. Nápadné ubúdanie inventára v hroboch ako chronologický prvok môžeme pozorovať nielen na všetkých pohrebiskách z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku (najvýraznejšie v Očkove, Bešeňove a Abraháme),⁷² ale i v susedných⁷³ a mnohých vzdialenejších⁷⁴ oblastiach.

Výsledky typologického a technologického rozboru oboch základných druhov keramiky v Čiernom Brode umožňujú v konfrontácii s nálezmi z iných žiarových pohrebísk na juhozápadnom Slovensku (najmä v Očkove, Bešeňove, Šoporni-Štrkovci a Abraháme), ale i z kostrových pohrebísk z doby sfahovania národov (Abrahám,⁷⁵ Prša⁷⁶) vymedziť používanie pohrebiska v Čiernom Brode azda stupňami C₂, C₃ a D₁, teda v podstate obdobím od druhej polovice 3. do začiatku 5. stor. Takéto datovanie je v súlade aj s poznatkami získanými porovnaním keramiky zo sídlisk v Pobedime, Branči, Lipovej-Ondrochove a najmä Štúrove; plne zodpovedá aj chronológií, ktorú na základe porovnávacieho štúdia stredoeurópskych nálezov narítel K. Godłowski.⁷⁷

Absolútne datovanie jednotlivých hrobov je dosť problematické. Za najstaršie urny z pohrebiska možno podľa typológie považovať nádoby hotovené v rukách z hrobov 7 (obr. 5: 15, obr. 19: 8), 10 (obr. 5: 14, obr. 21: 4), 17 (obr. 6: 13, obr. 20: 8), a 66 (obr. 10: 11, obr. 18: 1). Z keramiky vytocenej na kruhu sú staršie urny vo forme misovitých váz z hrobov 20 (obr. 6: 19; 14: 7), 23 (obr. 15: 9), 34 (obr. 15: 14), 38 (obr. 8: 7; 15: 10).

Podľa výskytu dvojkónických hrubých hrncovitých urien možno za najmladšie považovať predovšetkým hroby 12 (obr. 6: 1, obr. 17: 2), 33 (obr. 8: 2, obr. 17: 3), 40 (obr. 8: 12, obr. 17: 5), 44 (obr. 9: 1, obr. 17: 6) a 50 (obr. 9: 11, obr. 17: 1). Z keramiky vytocenej na kruhu sú najmladšie hlavne ovoidne urny s výrazne odsadeným hrdlom, vyrobené z charakteristického piesčitého materiálu. Našli sa v hroboch 11 (obr. 5: 19, obr. 14: 5), 21 (obr. 7: 1, obr. 14: 2), 64 (obr. 15: 1) a 68 (obr. 10: 13, obr. 14: 1). K neskornej keramike patrí pravdepodobne aj výrazne horizontálne profilovaná urna z hrobu 24 (obr. 7: 10, obr. 14: 4).

Pohrebisko v Čiernom Brode (resp. jeho odkrytá časť) je v rámci juhozápadného Slovenska — ak máme na mysli neskorý začiatok i ukončenie jeho používania i výnimočnú chudobu sprievodného inventára — zatiaľ úplne osihotené. Na konkrétnu interpretáciu historického pozadia tohto faktu niesie predbežne dostatok záchytných bodov. Pohrebisko nepochybne odzrkadluje iba jednu stránku zložitých hospodársko-spoločenských a etnických pomerov na sklonku doby rímskej v strednom Podujansku. Skutočnosť, že v keramike z Čierneho Brodu nie sú jednoznačne germánske prvky výraznejšie zastúpené, mohla

by svedčiť o tom, že na tomto pohrebisku je prítomná i nejaká autochtonná zložka, ktorú neskôr absorbovalo najstaršie slovanské osídlenie. Na druhej strane však zisťujeme frapantné podobnosti — pokiaľ ide o celkový ráz pohrebiska i príbuznosť keramiky vyhotovenej v rukách — s pohrebiskom Šaraticiach⁷⁸ na Morave a Přešoviciach⁷⁹ v južných Čechách. Budúce výskumy ukážu, či ide o všeobecnú chronologickú príbuznosť podmienenú istou periférnosťou pohrebiska v Čiernom Brode v rámci civilizačného labsko-germánskeho prostredia, alebo či tu treba rátať s príčinami migračného a etnického charakteru.

Poznámky a literatúra

¹ BENINGER, R.: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg-Leipzig 1937, s. 31, 122, 129.
 BENINGER, E.: Die Quaden. In: Reinerth, H., Vorgeschichte der deutschen Stämme. Band 2. Berlin 1940, s. 680.

² EISNER, J.: Neue völkerwanderungszeitliche Funde aus der Slowakei. Germania, 22, 1938, s. 32, tab. 6.

³ Pod týmto označením sú uložené aj prvé nálezy z Čierneho Brodu v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave.

⁴ VELIAČIK, L.: Archeologický výskum v Čiernom Brode (okr. Galanta) roku 1966. Archeol. Rozhl., 21, 1969, s. 301—319, 427, 428. L. Veliačikovi ďakujem za poskytnutie nálezov z doby rímskej na publikovanie.

⁵ Pozri pozn. 2.

⁶ Je zaujímavé, že podobný nesprávny predpoklad o výskytu kostrových hrobov vyslovil E. Beninger (op. cit., s. 122) aj o pohrebisku v Očkove.

⁷ Nálezová správa L. Veliačika, uložená v Archeologickom ústave SAV v Nitre pod č. 5035/70.

⁸ KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1956, s. 240. KOLNIK, T.: Nové pohrebiskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Archeol. Rozhl., 13, 1961, s. 823.

⁹ Pozri pozn. 1 a 2.

¹⁰ KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 240.

¹¹ KOLNIK, T.: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sfahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 268. KOLNIK, T.: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej. Diel 1—3 (Kandidátska dizertácia). Nitra 1964. — Archeologický ústav SAV. Diel 1, s. 400.

¹² Pozri pozn. 4.

¹³ Podrobnejšie sa týmto problémom zaoberám na iných miestach. KOLNIK, T., Slov. Archeol., 9, 1961, s. 244. KOLNIK, T.: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej (p. pozn. 11), s. 519.

¹⁴ JANSSEN, H.-L.: Die Toten in Brauchtum und Glauben der germanischen Vorzeit. Mitt. Anthropol. Gesell. Wien, 72, 1942, s. 158.

¹⁵ POULÍK, J.: Staroslovanská Morava — země davných Slovanů. Brno 1950, s. 77—79. HRUBÝ, V.: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha 1955, s. 100—101.

¹⁶ SCHLENTHER, U.: Brandbestattung und Seelen-glauben. Berlin 1960, s. 22, 30, 40, 50—51.

¹⁷ SCHLENTHER, U., op. cit., s. 32.

¹⁸ KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 242—243.

¹⁹ ZEMAN, J.: Severní Morava v mladší době rímskej. Problémy osídlení ve světle rozboru pohřebišť z Kostelce na Hané. Praha 1961, s. 179.

²⁰ TRNÁČKOVÁ, Z.: Zárové pohřebiště z pozdní doby římské v Šaraticích. Památ. Archeol., 51, 1960, s. 583.

²¹ SCHULDT, E.: Pritzier, ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg. In: Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte DADW, 4. Berlin 1955, s. 98.

²² Nepublikované. Ukážky pozri KOLNIK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sfahovania národov. Slov. Archeol., 19, 1971, obr. 12: 8, 9, obr. 16: 16, 25, obr. 17: 1, 2, obr. 18.

²³ WERNER, J.: Römische Trinkgefäße in germanischen Gräbern der Kaiserzeit. In: Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift Wahle. Heidelberg 1950, s. 168—176.

²⁴ GODŁOWSKI, K.: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Kraków 1970, tab. I: 8, 13, 15—17, II: 33, 38—41.

²⁵ KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 242.

²⁶ WILKE, G.: Pia fraus (heslo). In: Ebert, M. Reallexikon der Vorgeschichte. Bd. 10. Berlin 1927, s. 154.

²⁷ SCHARFF, A.: Beigabe (heslo). In: Ebert, M. Reallexikon der Vorgeschichte. Bd. 1, Berlin 1924, s. 380.

²⁸ BENADIK, B.: Archeologický materiál a jeho hodnotenie. In: Benadik, B. — Ulček, E. — Ambros, C., Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957, s. 27, 33, 53, tab. VI: 8, IX: 14, XVIII: 14. BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Archeol., 8, 1960, s. 401, 405, tab. IX: 23, XIII: 8.

²⁹ SNEIDROVÁ, K.: Pohrebiště v Tišicích a problematika pohřebního ritu ve starší době římské. Archeol. Rozhl., 9, 1957, s. 97—98.

³⁰ KOLNIK, T.: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej (p. pozn. 11), s. 8.

³¹ LASER, R.: Zu den Zahndrücken in Urnenharz der spätromischen Kaiserzeit. Jschr. f. mitteldeutsche Vorgesch. Bd. 46. Halle/Saale 1962, s. 319 a násł. Tu je uvedená aj početná staršia literatúra.

³² THAERINGEN, G.: Die Nordharzgruppe der Elbgermanen bis zur sächsischen Überlagerung. Berlin-Dahlem 1939, s. 73 a násł. SCHACH-DÜRGES, H.: Das jungkaiserzeitliche Gräberfeld von Wilhelmsaue in Brandenburg. Berliner Beitr. zur Vor- und Frühgesch. Bd. 13. Berlin 1969, s. 73—75. SCHACH-DÜRGES, H.: Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder. Offa-Bücher. Bd. 23. Neumünster 1970, s. 126.

³³ SZYDŁOWSKI, J.: Autoreferát: Występowanie żywicy w pochówkach okresu rzymskiego w Europie śródkowej. Sprawozd. z posiedzeń Kom. Oddz. PAN w Krakowie. Styczeń-Czerwiec 1965, s. 6—8.

³⁴ SCHULDT, E., op. cit., s. 94, 97.

³⁵ KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 243.

³⁶ TRŇÁČKOVÁ, Z., op. cit., s. 584.

³⁷ ZEMAN, J.: Severní Morava v mladší době římské. Praha 1961, s. 270—271.

³⁸ MITSCHA-MÄRHEIM, H.: Das germanische Brandgräberfeld am Galgengrund in Mistelbach, NO. Archaeol. austriaca. H. 19/20, 1956, s. 192, 211.

³⁹ SNEIDROVÁ, K.: Zárové pohrebiště ze starší doby římské v Tišicích ve středních Čechách. Památ. archeol., 54, 1963, s. 424. Rozbor ukázal, že ide o skarbonizované hrudky včelieho vosku.

⁴⁰ SZYDŁOWSKI, J., op. cit., s. 6—8.

⁴¹ LASER, R., op. cit., s. 319.

⁴² SZYDŁOWSKI, J., op. cit., s. 6—8.

⁴³ ZEMAN, J.: Severní Morava v době římské. Praha 1961, s. 270—271.

⁴⁴ TRŇÁČKOVÁ, Z., op. cit., s. 594—604.

⁴⁵ KOLNIK, T.: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej (p. pozn. 11), s. 331—333.

⁴⁶ KOLNIK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sfahovani národot. Slov. Archeol., 19, 1971, s. 524.

⁴⁷ KOLNIK, T.: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Archeol. Rozhl., 14, 1962, s. 360—362, obr. 131: 1, 2, 4, 7.

⁴⁸ KOLNIK, T.: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sfahovania národot v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 217, obr. 19, tab. I. KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 258—259, tab. XVII. KRASKOVSKÁ, L.: Popolnicové pohrebisko v Ivanke pri Dunaji. Slov. Archeol., 13, 1965, tab. V: 1, 5, 8.

⁴⁹ KOLNIK, T.: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej (p. pozn. 11), s. 291—306.

⁵⁰ KOLNIK, T.: Popolnicové pohrebisko v Očkove. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 274, 278, tab. V: 1—9. KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 260, tab. XX: 4, 6, XXI: 4.

⁵¹ KOLNIK, T.: Pohrebisko z doby sfahovania národot v Abraháme. Slov. Archeol., 21, 1973, s. 386, 389, obr. 31: 1, 3.

⁵² Ibid., s. 386, 389, obr. 30: 2, 3, 5, 6, 8, obr. 31: 2, 5.

⁵³ Podobný nástroj z Bratislavu interpretuje L. Kraskovská jednoznačne ako motyku. KRASKOVSKÁ, L.: Nález železných nástrojov v hrnčiarskej peci v Bratislave. Archeol. Rozhl., 14, 1962, s. 340—343, obr. 113.

⁵⁴ Pozri pozn. 26.

⁵⁵ ONDROUCH, V.: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957, s. 114, 166—167, tab. 28: 3ab, tab. 46: 1, 3.

⁵⁶ KERN, J.: Germanische Miniatürbronzen des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus Leitmeritz. Sudeta, 5, 1929, s. 148—155. Opravené datovanie hrobu z Litoměřic na koniec 4. alebo 5. stor. pozri SVOBODA, B.: Čechy v dobe stěhování národů. Praha 1965, s. 75, obr. 21.

⁵⁷ WERNER, J.: Pfeilspitzen aus Silber und Bronze in germanischen Adelsgräbern der Kaiserzeit. In: Hist. Jb. 74. Freiburg-München 1955, s. 38—43.

⁵⁸ Zvyšky pravdepodobne takého náramku, pôvodne mylné považované za krúžkový pancier, sa našli v hrobe 47 v Očkove — KOLNIK, T.: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sfahovania národot v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Archeol., 4, 1956, s. 252, obr. 5: 4.

⁵⁹ GODŁOWSKI, K.: Sprawozdanie z badań cmentarzyska z osady z okresu rzymskiego w Opatowie, pow. Kłobuck, w r. 1956. In: Sprawozd. archeol. 5. Wrocław-Kraków 1959, s. 66—67, obr. 3. GODŁOWSKI, K.: Ein Gräberfeld aus der späten Kaiserzeit in Opatów, Kreis Kłobuck. In: Archaeol. Polona. 4. Wrocław—Warszawa—Kraków 1961, s. 297, tab. I. ABRAMOWICZ, K. — GODŁOWSKI, J. et. al.: Pologne. Periode romaine. Inventaria archaeol. Fasc. 4. Łódź 1960, tab. 29, 30.

⁶⁰ HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Bd. 2. Braunschweig 1905, s. 15—17. Bd. 3, tab. 14: n. HABERLANT, A.: Ergologisches und Mythologisches zur Schatzkette von Szilág-Schomlau. In: Jahresh. d. Österr. archäol. Inst. Wien. Bd. 41. Wien 1954, s. 97—110, obr. 98.

⁶¹ BARB, A.: Hügelgräbernekropolen und frühgeschichtliche Siedlung im Raume der Gemeinden Schandorf und Pinkafeld (Burgenland). Mitt. Anthropol. Gesell. Wien 67, 1937, s. 78 a násł., obr. 1. SCHMIDT, L.: Antike und mittelalterliche Pflugscharen in Österreich. Archaeol. austriaca. H. 19/20, 1956, s. 227—238.

⁶² GLODARIU, I. — CIMPEANU, M.: Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin). Stud. si cerc. de Istorie veche, 17, 1966, s. 19—32.

⁶³ SACH, F.: Rádlo a pluh na území Československa. I. Nejstarší orební nářadí. Věd. Práce Zemědělského Mus. Čs. Akademie, Věd. 1961, s. 23—155. BERANOVA, M.: Hromadný nález orebního nářadí ze Smolnice a problematika oradla v Čechách v době hradištní. Památ. archeol., 59, 1968, s. 519—542.

⁶⁴ KRASKOVSKÁ, L.: Nález železných nástrojov v hrnčiarskej peci v Bratislave. Archeol. Rozhl., 14, 1962, s. 340—343, obr. 113.

- ⁶⁵ ALFOLDI, R. M.: Schmucksachen. Perlen — Ketten — Anhänger. In: Intercisa II. Archaeol. hung. 36. Budapest 1957, s. 440—441, 446, tab. LXXXI: 2ab.
- ⁶⁶ HÜBNER, W.: Merowingerzeitliche Kettenschmuckträger in Westeuropa. Madrider Mitt., 12, 1971, s. 241—261.
- ⁶⁷ KOLNIK, T.: Pohrebisko z doby sfahovania národov v Abraháme. Slov. Archeol., 21, 1973, s. 384—385, pozn. 96, 97, tab. IV: 20, V: 10, 15.
- ⁶⁸ THOMAS, S.: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. In: Arbeits- u. Forschungsber. zur sächs. Bodendenkmalpflege. Bd. 8. Leipzig 1960, s. 104 a nasl. KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 252—254. LAMIOVÁ-SCHIEDLOVÁ, M.: Hrebene z doby rímskej a sfahovanie národov z východného Slovenska. In: Archeol. stud. Mater. I. Praha 1964, s. 191—201.
- ⁶⁹ SCHMIDT, B.: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Halle 1961, obr. 56: 9, 10. KOLNIK, T.: Pohrebisko z doby sfahovania národov v Abraháme. Slov. Archeol., 21, 1973, s. 385, tab. V: 2.
- ⁷⁰ Pozri pozn. 1 a 2.
- ⁷¹ Myšlienku o význame urny pre posúdenie majetkového, resp. sociálneho postavenia zomrelého som rozviedol na inom mieste. KOLNIK, T.: Pohrebisko v Bešeňove. Slov. Archeol., 9, 1961, s. 243—245.
- ⁷² KOLNIK, T., op. cit. (v pozn. 11), s. 514.
- ⁷³ ZEMAN, J.: Severní Morava v době římské. Praha 1961. TRNÁČKOVÁ, Z.: Žárové pohřebiště z pozdní doby římské v Šaraticech. Pam. Archeol., 51, 1960, s. 586.
- ⁷⁴ DUBSKÝ, B.: Pravčí jižní Čech. Blatná 1949, s. 480—490. RYBOVÁ, A. — VOKOLEK, V.: Výzkum v Plotištích n./L. v letech 1961—1962. Archeol. Rozhl., 16, 1964, s. 59—62, obr. 27, 28. RYBOVÁ, A. — VOKOLEK, V.: Fünf Jahre archäologischer Forschungsarbeit in Plotiště n. L. Hradec Králové 1966, s. 18—24. MACHNO, J. V.: Pamiatniki čerňachovskoj kultury na territorii USSR. In: Čerňachovskaja kultura. Mater. i Issled. po Archeol. SSSR. No 82. Moskva 1960, s. 65—71. BRAJČEVSKIJ, M. J.: Romaški. In: Čerňachovskaja kultura. Mater. i Issled. po Archeol. SSSR. No 82. Moskva 1960, s. 123, 140, 144. DYMACEWSKI, A.: Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie pow. Środa. In: Fontes archaeol. Posnanienses. Vol. 8/9. Poznań 1958, s. 432.
- ⁷⁵ KOLNIK, T.: Pohrebisko z doby sfahovania národov v Abraháme. Slov. Archeol., 21, 1973, s. 359—399.
- ⁷⁶ TOČÍK, A.: Nové nálezy z doby sfahovania národov na juhozápadnom Slovensku. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 9. Nitra 1962, s. 198, obr. 12: 3, 6.
- ⁷⁷ GODŁOWSKI, K.: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Kraków 1970.
- ⁷⁸ TRNÁČKOVÁ, Z., op. cit.
- ⁷⁹ DUBSKÝ, B.: Pravčí jižní Čech. Blatná 1949, s. 425—490. SVOBODA, B.: Zum Verhältnis frühgeschichtlicher Funde des 4. und 5. Jahrhunderts aus Bayern und Böhmen. In: Bayer. Vorgesch.—Bl. 28. München 1963, s. 97—116.

Brandgräberfeld aus der spätromischen Kaiserzeit und der beginnenden Völkerwanderungszeit in Čierny Brod

Titus Kolník

Im Rahmen der spätkaiserzeitlichen Fundstellen der Südwestslowakei nimmt das Gräberfeld von Čierny Brod (Bez. Galanta) eine besondere Stelle ein. Bereits die ersten Funde aus dem J. 1935 wirkten so überzeugend, daß *E. Benninger*¹ und *J. Eisner*² sie als völkerwanderungszeitlich bezeichneten und in ihnen berechtigt ein wichtiges Glied in der Kette frühgeschichtlicher Funde aus der Südwestslowakei betrachtet haben. Die Fundstelle gelangte versehentlich unter dem Namen der Nachbargemeinde Košúty in die Literatur (unter dieser Bezeichnung findet man im Slowakischen Nationalmuseum zu Bratislava auch die ersten von *J. Eisner* aus Čierny Brod gewonnenen Funde). Alle älteren Funde stammen aus der Flur Limbuš, die teils im Gemeindekataster von Košúty, teils von Čierny Brod liegt.

In der Flur Šiškadomb, die eigentlich nur eine nähere Bezeichnung für den Südostteil der Lokalität Limbuš ist, führte das örtliche staatliche Gut im J. 1966 Geländebeurichtigungen durch. Bei der Einaufnahme der ehemaligen Sandgrube störte der Bulldozer mehrere Urnen- (Nr. 54—67) und Körpergräber. Bei der unmittelbar darauf eingeleiteten Rettungsgrabung des Archäologischen Institutes der SAW zu Nitra unter der Leitung von *L. Uveliačik* und der fachlichen Mitarbeit des Autors des Beitrages wurden in der Zeitspanne vom 7. IX. bis 22. XI. 1966 53 Brandgräber (Nr. 1—53) aus der spätromischen Kaiserzeit, 33 Körpergräber aus der älteren Bronzezeit, 18 slawo-awarische Körpergräber aus vorgroßmährischer Zeit und eine frühmittelalterliche Hütte abgedeckt. Außerdem kamen auch mehrere urzeitliche Siedlungsobjekte und solche Objekte zum Vorschein, deren funktionelle und kulturelle Einstufung nicht ganz eindeutig ist.⁴ In der Verschüttungsschicht einiger von ihnen (Nr. 5, 10, 12—14) befanden sich auch kaiserzeitliche, aus gestörten Gräbern stammende Funde. Diese Objekte hingen wahrscheinlich teils mit späterer Besiedlung der Fundstelle zusammen, teils konnten sie jedoch auch irgendwelche, bisher in der Südwestslowakei unbekannte Kultobjekte aus-

der römischen Kaiserzeit gewesen sein. Die Fundstelle liegt ungefähr 4 km südlich der Stadt Sládkovičovo auf einer kleineren Geländewelle — einer Sanddüne in der Inundationszone.

Die Grabung im J. 1966 konzentrierte sich auf den Nordwestteil des Gräberfeldes. Nach der Geländeconfiguration wie auch nach der Streuung von Kleinfunden aus zerstörten und angeschnittenen Gräbern zu urteilen, wurde der Nordwestabschnitt und teilweise die Mittelzone des stark durch Tiefpflügung gestörten spätkaiserzeitlichen Gräberfeldes abgedeckt. Die bei Sandabgrabungen in den vergangenen Jahrzehnten angeschnittenen Gräber lagen hauptsächlich im Nordwestteil der Nekropole.

Die für die J. 1967 und 1968 vorhergesetzte Abdeckung des Südostabschnittes des Gräberfeldes ließ sich nicht verwirklichen. Zu seiner Analyse und Auswertung steht nur ein Torso zur Verfügung und deswegen sind auch die aufgrund der Erkenntnisse und vorhandenen Funde gemachten Schlussfolgerungen von relativer Gültigkeit. Nach dem Ausmaß der durch die Sandexploitation vernichteten Fläche und des Areals, auf dem die Fortsetzung des Gräberfeldes anzunehmen ist, wie auch nach der Gräberdichte im abgedeckten Teil dürfte die Gesamtzahl der Bestattungen auf der Nekropole etwa 250—300 betragen haben.

Die ausschließliche Bestattungsform in Čierny Brod war Verbrennung und absolut vorherrschend waren Urnengräber (95, 59 %). Lediglich in drei Fällen kann über Brandgruben-gräber erwogen werden. Zwei Urnen (Gräber 7 und 44), in denen keine Leichenbrandstücke vorgefunden wurden, mögen wohl Kenotaphen gewesen sein.¹¹

Da ein hoher Prozentsatz der Gräber gestört und auch vernichtet war, stehen aus dem Gräberfeld weder ausreichend qualitative anthropologische Funde noch genügend Beobachtungen über ihre Lage zur Verfügung. Auch ihre Analyse steht bislang aus.

Als kennzeichnende Erscheinung des Gräberfeldes kann die ungebräuchlich ärmliche

Ausstattung der Gräber mit Beigaben betrachtet werden.

Im Rahmen der Beigaben nimmt die Keramik eine bedeutende Stellung ein (in 29,4 % der Gräber), und zwar sowohl fremde Scherben als auch Miniaturgefäß (Abb. 22). Das Vorhandensein fremder Scherben in den Urnen hängt wahrscheinlich mit der rituellen Gefäßzertrümmerung zusammen und ist in der Südwestslowakei eher für die jüngere und späte römische Kaiserzeit, als für ihren älteren Abschnitt typisch. Miniaturgefäß wurden speziell für Bestattungszwecke als funerale Keramik angefertigt.

Relativ häufig kam auch Urnenharz vor, das in 14 Gräbern (20, 58 %) gefunden wurde. Die vielen Urnenharzfunde in der Südwestslowakei schon auf älterrömerzeitlichen Gräberfeldern stützen die Berechtigung der von J. Szydłowski¹⁰ ausgesprochenen Hypothese, daß der Ausgangspunkt für die Verbreitung der Sitte der Urnenharzbeigabe im Barbarikum die Kult- und Bestattungspraktiken im alten Rom waren. Das südwestslowakische Gebiet spielte in diesem Prozeß eine bedeutende Rolle.

Im wesentlichen ist die Keramik das einzige Fundmaterial in Čierny Brod, das wenigstens eine rahmenhafte Datierung des Gräberfeldes ermöglicht. In 24 Gräbern waren die Urnen auf der Scheibe angefertigt, in 41 Gräbern handgemacht.

Die scheibengedrehte Keramik der Fundstelle gehört zur sog. grauen Keramik der jüngeren römischen Kaiserzeit; sie bildet eine Spätvariante ihrer mährisch-slowakischen Gruppe.¹¹

Hinsichtlich des Materials ist die Keramik überwiegend aus feinem, dem Aussehen nach homogenem Ton, ohne deutlicheren Sandzusatz hergestellt und zu hell- und dunkelgrauen bis braunen Tönungen gebrannt. Ein Teil dieser Ware ist aus lehmigem Ton von hellgrauer Farbe gemacht und weist hellgrauen, schuppenartig abblätternden Überfang auf. Ein geringerer Teil der Gefäße enthält im Material eine stärkere Beimischung von feinem, scharfkantigem Sand. Beinahe sämtliche scheibengedrehte Tonware zeigt gute Brennung.

Formenkundlich kann die scheibengedrehte Keramik in zwei grundlegende Gruppen aufgegliedert werden, in schüssel- und in vasenförmige Gefäße. Bei den ersten dominiert die Breite, bei den zweiten die Höhe.

Die schüsselförmigen Gefäße vertreten im we-

sentlichen den doppelkonischen Typus mit reicher gegliedertem, gewöhnlich verziertem Oberteil (Abb. 14: 4, 6, 7, Abb. 15: 2, 4, 5, 9—11, 13, 14) und merklich abgesetzter Standfläche. Die Urnen dieses Typus sind überwiegend aus fein geschlämmtem Ton gemacht, der seltener deutlichen Sandzusatz aufweist (Gräber 4, 19, 20), in drei Gräbern (Nr. 47, 51, 67) bestehen sie aus lehmigem, schuppenartig zerfallendem Ton. Die Verzierung besteht teils aus mehrfacher Horizontalprofilierung des Oberteiles, teils aus verschiedenartig angewandtem Wellenmotiv. Es ist eine einfache geritzte Wellenlinie vertreten (Abb. 14: 4) oder sind es mehrzeilige, mit kammartigem Werkzeug geritzte Wellenbänder mit niederer (Abb. 15: 14) oder hoher Schwingsweite (Abb. 14: 6), die gewöhnlich linkswendig (Abb. 14: 7, Abb. 15: 4, 5, 9) oder unregelmäßig ist (Abb. 15: 13).

Die vasenförmigen Gefäße sind im Vergleich zu den schüsselförmigen beträchtlich schlanker, mit minimal gegliedertem eiförmigem Körper. Die Standfläche weist nur Anzeichen der Absetzung auf, zum Unterschied vom ausgeprägten Standring bei den schüsselförmigen Gefäßen. In der Regel sind sie unverziert, aus Ton mit reichem Zusatz von „scharfem“ Sand geformt und von hellgrauer oder zementgrauer Farbe. Der Hals ist bei einigen Vasen markant abgesetzt (Abb. 14: 2, 3, 5). Die Urne aus Grab 11 (Abb. 14: 5) bildet mit ihrem ausgeprägt gerundeten Körper und dem scharf abgesetzten Hals eine gewisse Zwischenform zwischen den schüssel- und vasenförmigen Gefäßen. Der Form nach gehört sie zu den vasenförmigen Urnen, mit der Proportion von Höhe und Breite eher zu den schüsselförmigen Gefäßen. Das Gefäß aus Grab 57 hatte einen verdickten Rand und einen Dekor aus zwei umlaufenden Reihen vertikaler Kerben oder Fingernageleindrücke (Abb. 15: 3). Die Urne aus Grab 13 wies einen breiteren waagrechten Rand in Form einer Krause auf und war auf die Art der spätromischen Vorratsgefäß auf der Schulter mit einer umlaufenden Grübchenreihe und einer einfachen unregelmäßigen breiten Wellenlinie verziert (Abb. 15: 6).

Für die Datierung der scheibengedrehten Keramik aus Čierny Brod sind keine inneren Anhaltspunkte vorhanden. Bei ihrer zeitlichen Einstufung kann lediglich von einer Konfrontation mit Keramik aus den übrigen südwestslowakischen Fundorten ausgegangen werden. In diesem Zusammenhang ist vor allem der

Umstand auffallend, daß in Čierny Brod in keinem einzigen Falle Gefäßtypen vertreten sind, die formal oder technologisch direkt genetisch an die provinzial-römische Tonware anknüpfen würden, in welcher der Autor im hiesigen Milieu den Ausgangspunkt für die Herstellung der grauen Scheibenware sucht. Solche Formen sind ihm aus dem Umkreis von Piešťany bekannt, namentlich aus dem Očkovec Gräberfeld und der Siedlung von Trebatice.⁴⁵ In diesem Gebiet setzt er mit Meistern aus den Provinzen (am ehesten Gefangenen) die Produktionsanfänge der scheibengedrehten Ware schon Ende des 2. oder in der ersten Hälfte des 3. Jh. u. Z. voraus.⁴⁶ Es ist bemerkenswert, daß nicht einmal auf weiteren Fundstellen mit grauer Keramik, die südlicher vom angeführten Gebiet liegen (z. B. Gräberfelder in Dolné Lovčice, Abrahám, Šoporňa-Štrkovec, Ivanka pri Dunaji, Šaľa-Veča, Siedlungen in Dolné Lovčice, Zavar, Páč-Cífer, Abrahám, Šaľa, Nitra, Bošany, Branč, Lipová-Ondrochov) oder auch nordwestlicher im mährischen Gebiet (Saratice, Kostelec na Hané), ältere Übergangsformen nicht vorkommen. Allem Anschein nach ist im Piešťaner Raum eines der ältesten Ausgangszentren für die Produktion der grauen Keramik im Raum nördlich der Donau zu suchen.

Da die ältesten scheibengedrehten Keramikformen in Čierny Brod nicht vertreten sind, ist anzunehmen, daß das erste Vorkommen dieser Keramik auf dem besprochenen Gräberfeld erst in das fortgeschrittene 3. Jh., eventuell erst an sein Ende entfällt. Ein weiterer wichtiger chronologischer Anhaltspunkt ist im Vorkommen der eiförmigen Vasenformen mit deutlich abgesetztem Hals aus reich mit Sand gemagertem Material zu sehen. Diese Gefäße gelten im Rahmen der grauen scheibengedrehten Keramik allgemein für jünger. In der Südwestslowakei kann das Vorkommen genannter Keramik aufgrund der Funde aus Štúrovo⁴⁷ vor allem Ende des 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jh. vorausgesetzt werden. Als sehr junges, ausgeprägt spätes typologisches Element ist insbesondere die scharfe Halsabsetzung zu betrachten (Abb. 14: 2). Von diesen Formen ausgehend, kann man in Čierny Brod mit der Gräberfeldbelegung etwa noch im Verlauf des ersten Viertels des 5. Jh. u. Z. rechnen.

Die relative Häufung von Gräbern mit scheibengedrehten Urnen in der Mittelzone der abgedeckten Fläche könnte unter der Voraussetzung,

daß die Verwendung dieser Keramik während der ganzen Bestehungszeit des Gräberfeldes an gehalten hat, von einer gewissen vermögensrechtlichen, eventuell sozialen Vorrangstellung der in diesem Abschnitt bestatteten Personen gegenüber jenen in den peripher gelegenen Gräbern sprechen.⁴⁸

Für die handgefertigte Keramik ist teils die verhältnismäßig grobe Ausarbeitung, teils die reiche Beimischung von Quarzsand typisch. In ihrer Brennungsqualität bestehen Unterschiede, es überwiegt weniger gute Brennung. Die Gefäßoberfläche war ursprünglich geglättet, meistens von grauschwarzer oder graubrauner Farbtönung, oft mit helleren Flecken — Spuren von teilweise sekundärer Brennung der Urnen auf oder bei dem Scheiterhaufen. Nur in drei Fällen — auf den Urnen der Gräber 28 und 43 (Abb. 18: 3) und auf den Gefäßtorsos Nr. 1 und 5 aus Objekt 12 (Abb. 20: 6) — lassen sich Spuren von ursprünglicher Überglättung der Gefäßoberfläche mit Graphit feststellen.

Formenkundlich kann die handgefertigte Keramik aus dem Gräberfeld von Čierny Brod in drei Hauptgruppen eingeteilt werden: Schüsselformen, topfförmige Gefäße mit ausladendem Rand und Gefäße mit eingezogenem Rand.

Die Schüsselformen mit ausgeprägter Halsprofilierung, die eine der kennzeichnendsten Formen der jüngerkaiserzeitlichen Keramik in der Südwestslowakei darstellen, sind durch späte und typologisch recht fortgeschrittene Derivate — die sog. schüsselförmigen Vasen — vertreten. Die ursprüngliche Halsandeutung auf diesen Gefäßen durch eine oder zwei Umlauffurchen auf der Gefäßschulter, wie es auf Urnen anderer Gräberfelder zu sehen ist (z. B. aus Očkov, Bešeňov),⁴⁹ schwindet bei diesen Derivaten vollkommen und das Profil wird eher S-förmig. In Čierny Brod kommen im wesentlichen zwei Varianten dieser Form vor: Urnen mit höher sitzender Bauchung, die entweder schärfer gewölbt (Abb. 18: 1) oder mehr gerundet ist (Abb. 18: 5, Abb. 19: 2, 8), und Urnen mit der Bauchung in halber Gefäßhöhe (Abb. 18: 2, 3, Abb. 19: 5, 7). Die zweite Variante zeigt stärkere S-förmige Profilierung und stellt zugleich gewissermaßen ein Verbindungsglied zwischen vasenförmigen Schüsseln und doppelkonischen Töpfen dar (Abb. 19: 5, 7). Die Gefäße beider Varianten können auch verziert sein. Die Urne aus Grab 53 trägt auf der größten Weite achtblattförmige Rosetten mit halbkreisförmigen

seichten Riefen über ihnen (Abb. 9: 22, Abb. 18: 5). Halbkreisförmige Riefen zieren auch die größte Weite der mit Graphit polierten Urne aus Grab 28 (Abb. 7: 25, Abb. 18: 3) und die Gefäßfragmente aus Objekt 12 (Abb. 20: 6). Schrägriefen tragen die Gefäße aus den Gräbern 36 (Abb. 8: 6, Abb. 21: 6) und 17 (Abb. 6: 13, Abb. 20: 8). Eine Verzierung aus ovalen Grübchen befand sich auf der Bauchung der mit Graphit polierten Urne aus Grab 43 (Abb. 8: 18, Abb. 21: 12) und auf dem Gefäß aus Objekt 5 (Abb. 10: 14). Auf Torsos mehrerer Gefäße der angeführten schüsselförmigen Gefäßvarianten war plastische Verzierung: aufgeklebte, vertikal gestreckte Buckel (Grab 18 — Abb. 6: 14, Abb. 21: 10), eventuell auch in Kombination vereinzelter Fingernagelindrücke (Grab 55 — Abb. 21: 2).

Die rahmenhafte Datierung dieser Formen ist nur aufgrund von Vergleichen mit Funden aus anderen südwestslowakischen Gräberfeldern möglich, vor allem mit der Keramik aus Očkov, Bešeňov und Abrahám. Auf diesen Nekropolen kommen verwandte Elemente hauptsächlich in der Mittel- und Spätstufe der jüngeren römischen Kaiserzeit vor,⁵⁰ wobei die verzierten Gefäße allgemein älter zu sein scheinen. Im Falle der hufeisenförmigen und halbkreisförmigen eingedrückten Riefen wie auch der Stempelverzierung (Abb. 18: 5) muß jedoch in Betracht gezogen werden, daß diese Motive in der römischen Kaiserzeit typologisch zu den jüngsten gehören und kaum mit ihnen in solcher Applikation vor dem 4. Jh. gerechnet werden darf.

Die topfförmigen Urnen mit ausladendem Rand (Abb. 17) sind in Čierny Brod durch einen einzigen Typus vertreten — die doppelkonischen Töpfe mit der Bauchwölbung in halber Höhe oder ein wenig darüber und mit Anzeichen der Absetzung der Standfläche. Nach der Art der Bauchwölbung lassen sich drei Varianten herausgliedern: mit scharfem Umbruch (Abb. 15: 12, Abb. 17: 3), mit leicht gerundeter (Abb. 17: 2, 4) und auffallend gerundeter Wölbung (Abb. 17: 5, Abb. 18: 6). Eine scharfe Grenze zwischen diesen Varianten kann nur schwer gezogen werden. Bei allen ist im wesentlichen die gleiche Technologie zu beobachten, nämlich die reiche Sandmagerung im Material und die weniger sorgfältig ausgeführte Form und Oberfläche der Gefäße. Ein kennzeichnender Zug ist auch das beinahe vollkommene Fehlen von Verzierung, mit Ausnahme der Urnen aus den Gräbern 16

und 48, deren Rand mit Fingertupfengrubchen dekoriert war (Abb. 15: 12, Abb. 18: 6).

Parallelen zu den doppelkonischen Töpfen begibt man auf den südwestslowakischen Gräberfeldern im jüngsten Horizont der kaiserzeitlichen Brandgräberfelder wie auch in Körpergräbern aus der ausklingenden römischen Kaiserzeit⁵⁰ und aus den Anfängen der Völkerwanderungszeit in Abrahám.⁵¹ Es kann berechtigt angenommen werden, daß sie auch in Čierny Brod vor allem in späten Gräbern, hauptsächlich aus der zweiten Hälfte des 4. Jh., auftreten.

Die Gefäße mit eingezogenem Rand sind teils durch eine niedere Schüsselform (Abb. 18: 4), teils durch Torsos höherer Tonnenformen vertreten (Abb. 19: 3, Abb. 20: 5). Diese Form frequentiert auch zwischen den Miniaturgefäßern (Abb. 22: 3, 5, 6). Die anspruchslose Form dieser Gefäße konnte aus verschiedenen Wurzeln erwachsen sein und ist deshalb chronologisch wenig empfindlich.⁵² Von der Technologie der Funde aus Čierny Brod ausgehend, kann bloß konstatiert werden, daß ihr Vorkommen nicht den Rahmen der jüngeren römischen Kaiserzeit sprengt.

Einen beachtenswerten Fundverband stellen auf dem Gräberfeld von Čierny Brod die Miniaturwerkzeuge dar. Im Grab 28 befand sich eine eiserne blattförmige Miniaturpflugschar (Abb. 7: 27) und ein Vorschneidemesser, ebenfalls in Miniaturausführung (Abb. 7: 26, Abb. 13: 3). Im Grab 38 war eine weitere klein ausgeführte Eisenpflugschar oder Hacke⁵³ (Abb. 8: 8, Abb. 13: 2). Die Funktion der Miniaturgeräte in den Gräbern ist bisher nicht verlässlich aufgeklärt. Die Frage bleibt offen, was für Angehörigen einer Gemeinschaft die symbolischen Nachahmungen landwirtschaftlicher Geräte in die Gräber abgestellt wurden. Zweifellos hatten die betreffenden Personen irgendeine außergewöhnliche Beziehung entweder zur Landwirtschaft oder zur Herstellung solcher Geräte, also zum Schmiedehandwerk.

Das Vorkommen von Miniaturgeräten in Gräbern ist in der römischen Kaiserzeit zwar selten, aber nicht außergewöhnlich.^{54–56} Der Ursprung der Form genannter landwirtschaftlicher Geräte ist am ehesten im kelto-römischen Milieu des Ostalpenraumes zu suchen,⁵⁷ obwohl verwandte Formen aus dem 2.–3. Jh. auch zwischen dakischen Funden gut bekannt sind.⁵⁸ Die genaue Datierung der Funde aus Čierny Brod ist einerseits deswegen nicht möglich, weil die starke

Korrosion eine Verfolgung der typologischen Details verhindert, anderseits, weil die Form landwirtschaftlicher Geräte nicht allzu raschen Wandlungen unterlag.⁶³

Das Bronzekettchen (Abb. 10: 1, 5, 7, Abb. 12: 1—3) aus achtersförmigen und gegabelten Gliedern, das im Grab 56, zweifellos einem Frauengrab zutage trat (in Begleitung zweier Spinnwirtel), diente wahrscheinlich zur Befestigung von Glasperlen, von denen eine eingeschmolzene kobaltblaue Perle und mehrere Schmelzstücke von Perlen mit Perlmuttüberzug gefunden wurden. Entsprechende Kettchen, reich verziert mit verschiedenen Perlenarten, tauchten in den Provinzen bereits in der ersten Hälfte des 3. Jh. auf, doch waren sie auch im 4. Jh. gebräuchlich.⁶⁴

Der einzige Gegenstand, der auf dem Gräberfeld von Čierny Brod auch das Geschlecht der Toten zu bestimmen hilft, ist der Spinnwirtel. Er ist in drei Gräbern vorgekommen, wobei in den Gräbern 2 und 56 je zwei Exemplare waren (Abb. 5: 5, 6, Abb. 8: 5, Abb. 10: 2, 6). Es sind typische doppelkonische Spinnwirtel mit gerader (Abb. 5: 5, Abb. 10: 2) oder vertiefter Basis (Abb. 5: 6, Abb. 8: 5, Abb. 10: 6). Formenkundlich und technologisch (aus feinem Ton hergestellt) sind sie für die jüngere römische Kaiser- und die Völkerwanderungszeit kennzeichnend, doch chronologisch nicht näher aussagend.⁶⁵

Kammbruchstücke aus Geweih erschienen in 10 Gräbern und repräsentieren durchwegs Dreilagenkämme. Abgesehen von einem Exemplar, vertraten sie wahrscheinlich den Kammtypus mit gewölbtem Rücken. In sieben Fällen steckten in ihnen Eisenniete, in den Exemplaren zweier Gräber befanden sich sowohl Eisen- als auch Bronzeniete und in dem Bruchstück eines Grabes waren nur Bronzeniete. Manche Fragmente tragen Spuren der ursprünglichen Verzierung mit konzentrischen Kreisen (Abb. 5: 11—13) oder eingestochenen Linien und Bögen (Abb. 8: 15, 16). Die einseitigen Dreilagenkämme sind für die jüngere und späte römische Kaiserzeit charakteristisch,⁶⁶ doch wurden solche auch in der Völkerwanderungszeit verwendet.⁶⁷

In 11 Gräbern erhielten sich kleine unausgeprägte, deformierte Fragmente von Eisenblech (Gräber 1, 8, 11, 12, 24, 28, 40, 45, 53) und Nägeln (Gräber 38 und 42), von denen nur mit Vorbehalt anzunehmen ist, daß sie von Holzkastenbeschlägen stammen.

Bei den kleinen eingeschmolzenen Glasstück-

chen kann nicht immer verlässlich bestimmt werden, ob es sich um Perlen oder Glasgefäße gehandelt hat. Sie sind in sieben Gräbern belegt. In fünf Fällen (Gräber 12, 18, 19, 33, 56) lagen vermutlich Perlen vor (davon zweimal aus blauem, einmal aus dunkelgrünem und dreimal aus farblosem Glas). In den Gräbern 25 und 41 gehörten die kleinen Bruchstücke wahrscheinlich typenmäßig unbestimmbaren Glasgefäß an.

Im Inventar aus den südwestslowakischen Gräberfeldern steht der Fund eines knöchernen „Knopfes“ von der Form eines Kugelabschnittes mit zentralem Loch aus Grab 25 vereinzelt da (Abb. 7: 14). Seine Funktion ist unklar, vielleicht handelt es sich um eine Perle oder einen Anhänger.

Die außergewöhnlich ärmliche Ausstattung der Gräber mit Begleitinventory, mit völligem Fehlen von Fibeln, Schmuck und Waffen, erschwert ungemein die Bestimmungsversuche der relativen und absoluten Chronologie des Gräberfeldes. Zugleich ist hier jedoch der allgemeine Mangel an Grabinventory an sich ein verlässlicher Indikator für die rahmenhafte Einstufung der Nekropole in die späte Kaiserzeit, bzw. in die Anfänge der Völkerwanderungszeit. Die relativ starke Vertretung scheibengedrehter Keramik auf der Fundstelle widerlegt von vornherein die Möglichkeit des Einwandes, daß die festgestellte Gräberarmut in erster Linie ein soziales Phänomen darstellen könnte und lediglich eine eventuelle Zugehörigkeit des Gräberfeldes in die Sphäre irgendeiner verarmten ländlichen Besiedlung betonen würde. Die auffallende Beigabenarmut der Gräber läßt sich als chronologische Erscheinung nicht nur auf sämtlichen jüngerkaiserzeitlichen Gräberfeldern der Südwestslowakei verfolgen (am markantesten in Očkov, Bešeňov und Abrahám),⁶⁸ sondern auch in benachbarten⁶⁹ und vielen entfernter liegenden Gebieten.⁷⁰

Die Ergebnisse der typologischen und technologischen Analyse beider grundlegender Keramikgattungen von Čierny Brod ermöglichen in Gegenüberstellung mit Funden aus anderen südwestslowakischen Brandgräberfeldern (besonders Očkov, Bešeňov, Šoporňa-Štrkovec, Abrahám), aber auch aus völkerwanderungszeitlichen Körpergräbern (aus Abrahám,⁷¹ Prša⁷²), die Umgrenzung der Belegungszeit des Gräberfeldes von Čierny Brod ungefähr mit den Stufen C₂, C₃ und D₁, also im wesentlichen von der zweiten Hälfte des 3. bis in die Anfänge des 5.

Jh. Eine solche Einstufung steht auch mit den Erkenntnissen im Übereinklang, die durch Vergleiche mit Siedlungskeramik gewonnen wurden, namentlich aus Pobedim, Branč, Lipová-Ondrochov und vor allem aus Štúrovo. Sie entspricht vollkommen auch der Chronologie, die K. Godłowski⁷⁷ aufgrund vergleichender Studien mitteleuropäischer Funde skizziert hat. Die absolute Datierung der einzelnen Gräber ist dabei ziemlich problematisch.

Zu den ältesten Urnen des Gräberfeldes kann typologisch die handgefertigte Keramik aus den Gräbern 7 (Abb. 5: 15, Abb. 19: 8), 10 (Abb. 5: 14, Abb. 21: 4), 17 (Abb. 6: 13, Abb. 20: 8) und 66 (Abb. 10: 11, Abb. 18: 1) gereiht werden. Von der scheibengedrehten Keramik befanden sich ältere Urnen in Form schüsselförmiger Vasen in den Gräbern 20 (Abb. 6: 19, Abb. 14: 7), 23 (Abb. 15: 9), 34 (Abb. 15: 14) und 38 (Abb. 8: 7, Abb. 15: 10).

Als die jüngsten Gräber gelten aufgrund des Vorkommens doppelkonischer derber topfförmiger Urnen vor allem die Gräber 12 (Abb. 6: 1, Abb. 17: 2), 33 (Abb. 8: 2, Abb. 17: 3), 40. (Abb. 8: 12, Abb. 17: 5), 44 (Abb. 9: 1, Abb. 17: 6) und 50 (Abb. 9: 11, Abb. 17: 1). Von scheibengedrehter Keramik sind es hauptsächlich die eiförmigen Urnen mit deutlich abgesetztem Hals aus dem charakteristischen sandigen Material. Man fand sie in den Gräbern 11 (Abb. 5: 19, Abb. 14: 5), 21 (Abb. 7: 1, Abb. 14: 2), 64 (Abb. 15: 1) und 68 (Abb. 10: 13, Abb. 14: 1). Späte Keramik vertritt wahrscheinlich auch die markant horizontal profilierte Urne aus Grab 24 (Abb. 14: 4).

Das Gräberfeld von Čierny Brod (bzw. sein abgedeckter Teil) steht im Rahmen der Südwest-slowakei in Anbetracht seines späten Beginns und Endes wie auch des gesamten Erscheinungsbildes, das hauptsächlich durch die außergewöhnliche Beigabenarmut gekennzeichnet ist, vorderhand ganz vereinzelt da. Für die konkrete Interpretierung des historischen Hintergrundes dieser Tatsache stehen vorläufig keine ausreichenden Anhaltspunkte zur Verfügung. Zweifellos widerspiegelt sie nur eine Seite der komplizierten sozial-ökonomischen und ethnischen Verhältnisse in der ausklingenden römischen Kaiserzeit und der beginnenden Völkerwanderungszeit im mittleren Donaugebiet. Die Tatsache, daß in der Keramik von Čierny Brod eindeutig germanische Elemente nicht ausgeprägter vertreten sind, könnte dafür sprechen, daß auf diesem Gräberfeld vielleicht auch irgendein autochthoner Verband vertreten ist, den später die älteste slawische Besiedlung absorbiert haben konnte. Anderseits beobachtet man wieder hinsichtlich des Allgemeingepräges der Nekropole und verwandter Züge der handgefertigten Keramik verblüffende Ähnlichkeiten mit den Gräberfeldern von Šaratice in Mähren⁷⁸ und Přesťovice in Südböhmen.⁷⁹ Künftige Grabungen werden erweisen, ob es sich nur um eine allgemeine, gewissermaßen durch die periphere Lage im Rahmen des elbgermanischen Zivilisationsmilieus bedingte chronologische Verwandtschaft handelt oder ob man hier auch mit Zusammenhängen von Migrations- und ethnischem Charakter rechnen kann.

Übersetzt von B. Nieburowá

K LANGOBARDSKÉMU ODKAZU V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH NA ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA

JAROSLAV TEJRAL

(Archeologický ústav Československé akademie věd, Brno)

Od samého počátku novodobého dějepisectví upoutávala pozornost badatelů, zabývajících se nejstaršími osudy našich zemí, pozoruhodná epizoda langobardské okupace. Nemalý počet historických studií se snažil již v minulosti rozřešit na základě sporých zmínek a zpráv, mnohdy spíše bájněho charakteru, otázku, zda pobyt tohoto kmene v českomoravské oblasti měl trvalejší ráz, či byl pouze dočasnou zastávkou, pokoušel se zrekonstruovat směr postupu langobardských družin z původních sídel k jihu, jakož i stanovit dobu příchodu kmene k Dunaji na půdu kdysi římského impéria. Přes širokou diskusi, jejíž přehled v české literatuře podal svého času E. Šimek¹ a v poslední době J. Dobiáš² a B. Svoboda,³ zůstává většina těchto problémů neobjasněna, ba právě naopak, opakováné pokusy o jejich vysvětlení vedou často k závěrům naprostě rozporným. Není divu, vždyť z historického pramenného materiálu nelze vytěžit další údaje a to, co je známo, je více než útržkovité.

Již dříve bylo několikrát poukázáno na nespolehlivost a nepřesnost informací, které poskytují tři hlavní prameny langobardských dějin, totiž *Origo gentis Langobardorum*, *Historia Langobardorum Paula Diaconae* a *Historia Langobardorum codicis Gothani*.⁴ Zvláště líčení pochodu kmene od Severního moře k Dunaji je opředeno spletí záhad a nejasností, zcela v oblasti dohadů zůstávají úvahy o trase tohoto tažení a o lokalizaci tří nejvýznamnějších zastávek, legendárních zemí či krajů uváděných poprvé v obou nejstarších pramezech pod názvy *Anthaib*, *Bainaib* (Banthaib) a *Burgundaib*. Do říše bájných zvěstí patří zmínka o troskách paláce a sídla krále Wachona v Čechách, kterou uvádí poslední ze tří pramenů — *Historia Langobardorum codicis Gothani* — a z níž nelze vyvzovat žádné dalekosáhlé závěry historické.⁵ Jediná zcela přesvědčivá a pevná dě-

jinná data pocházejí až teprve z pozdní fáze působení kmene v Podunají. Kromě sdělení *Prokopiových*, mezi nimiž je nejzávažnější zpráva o foederátní smlouvě mezi langobardským králem Audoinem a císařem Justiniánem I. z roku 546,⁶ jsou to vlastně také různé varianty líčení odchodu Langobardů pod králem Alboinem do Itálie v dubnu roku 568.⁷

Kupodivu ani z doby počátečního osídlení kmene v Podunají nejsou jednotlivé děje časově a místoře určeny vždy tak, aby jich bylo možno využít k plynulému vylíčení běhu událostí. Povšimněme si, jaký postoj zaujmají k této nedořešenému problémům alespoň některé novější práce. Ponecháme-li stranou záhadu odkud a kudy Langobardi pronikli k dunajskému toku, jejíž řešení historické prameny neumožňují,⁸ nejisté je i samotné datum usazení kmene v Rugilandu. Většina autorů klade obsazení Rugilandu, což je v současném pojetí pás táhnoucí se podél Dunaje mezi východními svahy dolnorakouského Waldviertelu a Korneuburgem,⁹ již do roku 488, tedy do doby bezprostředně poté, co byli Rugiové na hlavu poraženi Odoakrem a jejich zbytky pod králem Frederikem odvedeny do Itálie.¹⁰ Jiní uvažují o roce 489¹¹ nebo o roce 490.¹² Všechny tyto údaje jsou nicméně ryze spekulativní, neboť přesná doba příchodu není v pramezech uvedena a není prakticky známa („*Langobardi de suis regionibus egressi venerunt in Rugiland. quae latino eloquio Rugorum patria dici ur. atque in ea, quia erat solo fertilis, aliquantis commorati sunt annis*“).¹³ Rozprášení Rugiů a jejich odchod z původních sídel nejpozději v roce 488 může proto sloužit také jako terminus post quem a pro usazení Langobardů může přicházet v úvahu i doba pozdější.¹⁴

Písemná tradice hovoří o krátkém setrvání kmene v někdejší zemi Rugiů a posléze jeho

přemístění na rovinaté území, které sa v barbarské řeči nazývalo „feld“. Otázka, kdy se tak přesně stalo a hlavně kde se tento „feld“ nacházel, je opět problematická.¹⁵ V novější literatuře bývá zmíněná končina ztotožňována s Moravským polem, Videňskou kotlinou či Malým Alföldem.¹⁶ V místech zvaných Feld došlo také k rozhodujícímu střetnutí s Heruly, jimž byl kmen Langobardů podroben, a k vítězství, které dalo základ langobardské moci v Podunají. Ani tato událost není přesně chronologicky fixována, v úvahu připadají data 494, 497, 505, 508 a 509, avšak pádné historické argumenty se přimlouvají za pozdější termíny, snad za léta 508 až 510.¹⁷ Jak dlouho žili Langobardi v područí Herulů a jaké byly ostatní vzájemné vztahy obou kmeneů, není rovněž jasné.

Největší rozpor langobardských dějin v Podunají, jehož překlenutí není bez významu pro řešení mnohých otázek langobardského pobytu na našem území, tkví v nejistém datu langobardského posunu do oblasti jižně od Dunaje, na území někdejších provincií. Starší skupina pramenů, totiž *Paulus Diaconus* a *Origo Gentis Langobardorum* hovoří o 42 letech okupaci Transdanubie, což po odečtení od závěrečného data langobardských osudů na Dunaji dává léta 526, či 527. Pozdější z pramenů, *Historia Langobardorum codicis Gothani*, hovoří toliko o 22 letech trvání langobardské vlády nad podunajskými provinciami. Tím se nejmladší relace blíží k historicky již bezpečnému datu spojenecké smlouvy mezi císařem Justiniánem I. a langobardským králem Audoinem, uzavřené roku 546,¹⁸ v jejímž důsledku se nepochyběně přesunulo jádro celého kmene dále k jihu. Tento termín odpovídá také dalším údajům ze samotných letopisů langobardské provenience, podle nichž k obsazení Panonie došlo až pod vedením krále Audoina, nastoupivšího vládu nejdříve v roce 546.¹⁹ Právě z těchto důvodů se ve většině starších prací ustálil soud, který s proniknutím kmene na území jižně od dunajského toku počítal až v době kolem poloviny 6. století,²⁰ tedy mírněji, které ostatně trvá namnoze v současné historické a archeologické literatuře dodnes.²¹

Rozporné zprávy letopisců se pokusil uvést v soulad *I. Bóna*,²² který uvažuje o obsazení Panonie již v letech 526—527 za panování energického krále Wachona, a to se souhlasem a v zájmu Byzance. Pozdější zpráva se podle tohoto autora vztahuje na důležitý akt foederální smlouvy mezi Justiniánem a Audoinem v roce

546, v jejímž důsledku se rozšířila langobardská moc také na jižnější oblasti mezi Drávou a Sávou (tedy Savii a východní část Norika Mediterranea), a počaly boje o Sirmium.

O časném obsazení Panonie Langobardy nepochybuje ani *J. Werner*.²³ Po důkladné analýze fransko-langobardských vztahů dává i on přednost tvrzení starších kronik *Paula Diaconea* a *Origo Gentis Langobardorum* a počátek langobardské okupace klade do let 526—527. Toto datum je v jeho pojetí velmi důležité, neboť je jednou z opor chronologického skeletu, na němž staví dějiny Langobardů i jejich kultury v Podunají. Na rozdíl od *I. Bóny* uzavírá, že k proniknutí Langobardů do pásma jižně od Dunaje bezprostředně po smrti Theodoricha Velikého nebo ještě dříve, muselo dojít spíše se souhlasem Gótů než Byzance, neboť provincie sousedící s Panonií I. a s Valerií, totiž Savie a Panonie Sirmensis, byly državou gótskou a ne byzantskou.

Ranější varianta datování langobardského postupu za Dunaj se ozvala také u *T. Nagyho*.²⁴ Klade zmíněnou událost do doby bezprostředně po smrti Theodoricha Velikého a její historické pozadí spatřuje v rozpadu gótského systému spojeneckých svazků. Zdá se, že tato poslední verze historického vysvětlení langobardského záboru Transdanubie je nejpravděpodobnější. Jakkoliv však písemné zprávy, které jsou k dispozici, což ostatně přiznává i samotný *J. Werner*,²⁵ nemohou též o časné okupaci Panonie ani potvrdit, ani vyvrátit a oblast jižně od dunajského toku mohla být obsazena jak v letech 526—527, tak až v roce 546, vživá se názor o infiltraci Langobardů do Panonie již na konci první třetiny 6. století stále více.²⁶

Nejnověji se pokouší *I. Bóna*²⁷ řešit problém tak, že uvažuje o dvou fázích langobardské invaze na půdu někdejší provincie. První sled Langobardů zaujal podle něho pozici podél dunajské cesty na trase mezi Vídni, Budapeští a Csepelem, v blízkosti kdysi římských kastelů. Mělo se tak stát po rozpadu spojeneckého systému Theodoricha Velikého. Další vlna Langobardů dostihla Panonii později a zasáhla především oblast jihozápadního Maďarska, kde jim byla vykázána sídla na základě spojenecké smlouvy mezi Audoinem a Justiniánem I. v roce 546. Zajímáme-li se o dějiny československého území, vyvstává před námi další problém. Ať již přijmeme kterékoli datum, není z písemných zpráv jasné, zda z pásma severně od Dunaje od-

táhl celý kmen nebo jen jeho část. Krátce řečeno, nevysvítá z nich, zda můžeme počítat s koncem langobardské éry na našem území již někdy v průběhu první poloviny 6. století, či se severodanubská oblast uprázdnila až současně s odchodem panonských Langobardů do Itálie roku 568.

Temné a mnohdy protichůdné zmínky písemných zpráv vyvolaly nejednou skepsi k tomuto zdroji poznání, který již nebylo možno dále rozširovat.²⁸ Určitou náhradu přinesl nicméně postupný rozvoj archeologické vědy, který podnítil snahy, vypárat alespoň přibližný sled dějů na základě pozůstatků hmotné kultury.

Nejstarší práce se pokoušely připsat Langobardům část českého archeologického materiálu z doby římské,²⁹ některé dokonce veškeré nálezy z tohoto období.³⁰ K tomuto úsudku vedly nejen markantní shody nálezů z Čech s hmotnou kulturou v oblasti severnějšího Polabí, zjištované zejména na pohřebištích mladořímských, ale i chybě datování celých nálezových komplexů. V nemalé míře k němu přispěla i skutečnost, že právě velké žárové nekropole z pozdních fází římského období, jako např. Dobřichov-Třebická a Piněv, byly v té době jedinými soubory, které vešly v širší známost vědecké obce, zatímco památky z doby stěhování národů byly neobyčejně sporé, nečetné kostrové hroby postiženy vesměs důkladným vylupováním a sídliště takřka neznáma.

Názory o langobardské provenienci barbarské hmotné kultury z doby římské v Čechách odmítal E. Šimek³¹ a pádnými argumenty vyvrátil nesprávné chronologické zařazování nejdůležitějších nálezových celků.

Věci z doby stěhování národů upoutaly pozornost badatelů až později. Byl to E. Brenner,³² který poprvé vyslovil závěr o souvislosti českého nálezového fondu z tohoto období s langobardským osídlením země. Jen o několik let později však spojování tzv. merovejské kultury v Čechách s Langobardy odmítal L. Niederle,³³ neboť tito „zemí českou nanejvýše protáhli nebo na krátko se zastavili“. Podle některých podrobností mezi archeologickým materiálem českým a středoněmeckým soudil, že tu šlo nejspíše o „cizí lid, podle etnografických příznaků asi týž jako v sousedním Durynsku a Pomorani“.

Ve veškeré pozdější literární produkci, zabývající se dobou stěhování národů, pozorujeme při etnickém určování českých archeologických nálezů, až na ojedinělé výjimky, jisté kolísání mezi oběma kmenovými celky, Langobardy na

straně jedné a Durynky na straně druhé. Mezi Langobardy a Durynky se rozhodoval např. J. Schránil,³⁴ J. Böhm,³⁵ J. Filip³⁶ a další autoři. Ani B. Svoboda³⁷ a B. Schmidt³⁸ nevylučují jako nositele merovejské kultury v Čechách obě zmíněné složky. První z autorů počítá se dvěma vlnami, postupujícími z Polabí, první nesla kulturu blízkou civilizaci říše durynské, druhou vlnu je možno spojovat se jménem Langobardů. Ve svých posledních pracích neodmítá langobardský původ mladší vrstvy merovejských kostrových hrobů v Čechách např. H. Preidel,³⁹ přiznává však, že se jejich obsah liší od inventáře kostrových hrobů z Moravy a z Dolního Rakouska a upozorňuje na zřejmé vztahy k Durynsku. Jasnou odpověď na otázku etnické příslušnosti českých památek z doby stěhování národů nečteme ani u J. Wernerova.⁴⁰ Ozývají se dokonce zcela negativní soudy, podle nichž nešlo v Čechách ani o Durynky ani o Langobardy.⁴¹

Není třeba připomínat, že pro řešení langobardské otázky měl již od počátku neobyčejný význam materiál z Dolního Rakouska a z oblasti bezprostředně sousedících, totiž z jižní Moravy a jihozápadního Slovenska. Vždyť někde v těchto končinách jsou langobardské družiny poprvé bezpečně doloženy písemnými prameny a právě zde se odehrálo první soustředění sil před proniknutím do Panonie a vytvořením mocné državy. Na této půdě vstupuje kmen po bludné cestě, zahalené temnotou, do jasnějšího světla historického poznání. Snad právě proto se při určování etnicity moravských a dolnorakouských souborů z doby stěhování národů vyjadřovali badatelé již od počátku mnohem jednoznačněji. V představách E. Beningera⁴² reprezentují náleziště s keramikou provedenou v labskogermánském hrnčířském stylu nejstarší vrstvu langobardských památek z Podunají, vlastní polabskou „selskou kulturu“, kterou si příchozí přinesli sebou ze svých původních sídel. Nálezy jižně od Dunaje patří podle něj do druhé poloviny 6. století. Hmotná kultura tohoto pozdního období prodělává však podstatnou změnu, přetváří se nejen v důsledku mocenské převahy Langobardů v Podunají a s ní spojených společenských přeměn, ale i působením cizích vlivů, a tak postupně ztrácí svůj původní ráz. Také H. Mitscha-Märheim⁴³ spatřuje v dolnorakouském materiálu ze 6. století, zejména v keramickém zboží, pozůstatky vysloveně „selské“ veskrze západogermánsky orientované kultury, jejíž

nositeli byla homogenní a vyrovnaná langobardská populace. *H. Preidel*,⁴⁴ veden spíše historickými důvody, uznává sice, že se právě v oblasti Pomoraví a na středním Dunaji nacházelo těžiště „langobardské říše“, památky hmotné kultury, zvláště pak keramické výrobky, nejsou pro něj nicméně směrodatným ukazatelem historické skutečnosti. Jejich výroba podle jeho náhledu nebyla více již věcí politicky vedoucí vrstvy a obstarávalo ji podmaněné obyvatelstvo různého původu, které jí vtisklo svůj osobitý ráz. Tato nedůvěřivost k vypovídací schopnosti archeologického materiálu, byť do určité míry oprávněná, zbavuje však tohoto autora jediné možnosti, která pro objasňování dějů na levém břehu Dunaje zbývá a posunuje většinu jeho závěrů do oblasti neověřitelných domněnek.

Langobardská teorie při výkladu nálezů z mladšího stupně doby stěhování národů na Moravě a v Dolním Rakousku našla odezvu také u našich badatelů. Přiklonili se k ní *I. L. Červinka*,⁴⁵ *J. Böhm*,⁴⁶ *B. Svoboda*⁴⁷ a *J. Poulik*,⁴⁸ který vidí v hrobech s polabskou keramikou pozůstatky po historických Langobardech, kteří protáhli Moravou na své pouti dále k Dunaji.

Zvláštního významu nabývají moravské nálezy z doby stěhování národů u *J. Werner*.⁴⁹ Jeho snaha doložit kontinuitu langobardského osídlení již od poloviny 5. století činí z Moravy oblast prvního soustředění kmene před jeho proniknutím do Rugilandu, dnešní naddunajské části Dolního Rakouska, kde prý byla langobardská pohřebiště zakládána až po roce 489. Současně se pokouší o chronologii langobardských památek, založenou na hlavních datech langobardského postupu k jihu. V rámci této chronologie, opřené o historické údaje, z nichž některé nejsou zcela nesporné, tvoří moravské a dolnorakouské nálezy jádro jeho severodunajského stupně. Jeho horní hranici tvoří léta 526–527, kdy podle závěrů *J. Werner* dochází k odchodu podstatné části kmene z pásmu severně od dunajského břehu a k jeho proniknutí na půdu Panonie.

Nejinak si představuje vývoj poměrů na Moravě *G. Mildenberger*⁵⁰ ve svém zpracování pravěku a časných dějin českých zemí. Podobně jako *J. Werner* přiznává sice, že se Morava dostala v 5. století pod silný vliv východních kočovníků, který v ukázkách hmotné kultury nelze oddiskutovat, vedle toho však rostou a sílí prvky labskogermánské, které se zde objevují na žárových pohřebištích již kolem roku 400 a opět vynořují na nekropolích, počínajících v polo-

vině 5. století. *Wernerova* teorie, která v podstatě znamená kontinuitu langobardského osídlení na Moravě snad již od počátku doby stěhování národů, našla silné uplatnění zvláště v německé archeologické literatuře, která i nyní přičítá téměř veškerý moravský nálezový fond z doby stěhování národů Langobardům.

Přesto, že ani dnes není většina palčivých otázek spojených s údobím stěhování národů uspokojivě zodpovězena, nabývá postupně mnoho zjevů, dosud jen tušených nebo naznačených, stále určitější obrysů. Tato studie si přirozeně nemůže klást za cíl vyřešení všech otázek spojených s tímto komplexem problémů, chtěla by se však několika poznámkami dotknout podstaty a charakteru moravských, a pokud tak již nebylo mnohokrát učiněno, také českých a dolnorakouských nálezů, které v našich zemích tvoří hlavní náplň doby stěhování národů, a především vyzvednout jejich význam při řešení záhadné langobardské otázky z hlediska nejnovějších poznatků.

I. Přehled vývoje v Čechách a v jihomoravsko-dolnorakouské oblasti v době římské a ve starším stupni doby stěhování národů

Je obecně známo, že hmotná kultura obyvatel České kotliny se zformovala již na samotném počátku doby římské, za přispění silných pozdně laténských tradic a mocných impulzů z římského Podunají a Porýní, v podstatě na polabském základě. V průběhu 1. století se pak podílela na utváření barbarského kulturního projevu v sousedních končinách na severu. Vztahy mezi severnějším Polabím a českou oblastí byly ovšem oboustranné a vzájemné pouto kulturní zpřízněnosti nebylo po celou dobu římskou nikdy zpřetrháno.

Od sklonku 1. století se poměr mezi českým a německým Polabím počíná měnit. Česká oblast není již vše iniciátorem dalšího vývoje, nýbrž naopak, spíše podněty přijímá. Projevuje se to ještě uzším sepětím se severem, a to jak v drobné kovové industrii, tak zejména v keramické tvorbě. Podle *B. Svobody*⁵¹ je tento těsnější společný vývoj polabských kulturních regionů důsledkem vyznívání laténských tradic a slábnutí civilizačního vlivu římských provincií. Vyroholení podobných tendencí následuje v mladší době římské, kdy na mnohých pohřebištích, např. na Třebické, v Piněvě, v Plotištích atd.,

jakož i v ojedinělých hrobech, přibývá severolabských prvků.⁵² Lehce proto pochopíme, proč právě pohřebiště na Třebické a v Piněvě byla pokládána za archeologický doklad o proniknutí Langobardů z německého Polabí.

Zdá se, že český materiál vykazuje nejvíce společných rysů s nálezy v oblasti sasko-durynské a vůbec s památkami ve středním Německu. Není dokonce vyloučeno, že jde o společnou větev labskogermánské civilizace a o zvláštní jižní variantu labskogermánského hrnčířského stylu. Jak ukázal B. Svoboda,⁵³ nechybějí ovšem ani elementy z končin položených severněji, z oblasti od dolního Labe. Zda je toto sbližování Čech s Polabím způsobeno pouhým kulturním a stylovým ovlivněním, nebo alespoň částečně odráží etnickou infiltraci ze severu, jak by o tom svědčily příliš nápadné podobnosti v materiální kultuře některých nalezišť (Piněv-Wahlitz),⁵⁴ nelze jednoznačně rozhodnout. Je však dosti pochybné, že by se přistěhoval větší počet nových osadníků, šlo snad pouze o menší skupinky lidí nebo výrobců, kteří zpočátku ovlivnili zdejší vývoj a později byli absorbováni domácím prostředím. Zejména v mladší době římské jsou mnohé shody mezi keramickými tvary v Čechách a ve středním Německu spíše výrazem společných vývojových tendencí obou oblastí, a nikoliv dokladem mocnějšího pronikání cizorodých etnických elementů. Jak dokázal již E. Šimek,⁵⁵ lze tedy české nálezy z mladší doby římské jen stěží vykládat jako pozůstatky po důraznějším proniknutí cizorodého elementu, ať již máme na mysli Langobardy, nebo nějakou jinou větší skupinu. Odporuje tomu ostatně i vývojová kontinuita, doložená na většině nalezišť a sledovatelná již od starší doby římské.

V podobném smyslu lze hodnotit také poměry na jižní Moravě, jihozápadní Slovensku a patrně i v naddunajské části Dolního Rakouska, které na sklonku starší a na počátku mladší doby římské do určité míry formovaly stále nové a nové impulzy ze severozápadu. Zdá se však, že se v celé hmotné kultuře tohoto regionu více než kdekoli jinde prosazovaly místní tvůrčí záměry, podmíněné tradicemi různého původu. To vše vedlo k vytvoření specifického kulturního prostředí a místního svérázného keramického stylu. Jihomoravský materiál⁵⁶ má tak blízké paralely v soudobém materiálu z jihozápadního Slovenska,⁵⁷ že o úzké kulturní i etnické souvislosti obou oblastí lze stěží pochybovat. V pozdní části mladší doby

římské navazuje zde keramická tvorba, jak se zdá, v drtivé většině na vývoj z předchozího období, který dále rozvádí a přizpůsobuje novým požadavkům. Mnohdy ve zhrublých formách se opakují terinovité vázy, někdy s důlkovým ornamentem, terinovité misky na nožce či vázovité formy se žlabkovánou výzdobou na výduti atd., nechybějí však ani tvary prosté, prozrazující úpadek řemeslné zručnosti. Ojedinělé cizorodé elementy zanikají v mase domácích forem, ostatně u mnohých není jasné, zda tu máme doklad infiltrace výrobků, či odraz nových módních zjevů, uplatňujících se na širším interregionálním základě. Současně však tyto příznačné práce, zvláště keramika odrázející hrnčířský styl kostrových hrobů vinařického typu, dovolují posunout dataci závěrečné vrstvy hrobů nejméně k přelomu 4. a 5. století.⁵⁸

Zajímavá situace se vyvíjí na severní Moravě. Ve více než dvou prvních staletích prodělává sice tento region přibližně stejný vývoj jako jižní část země, na samotném počátku pokročilé mladší doby římské se zde však vynořují nové prvky, které mají úzké vztahy k nálezům ze severního Německa a z dolního Polabí. V kontextu místní moravsko-západoslovenské varianty barbarské hmotné kultury doby římské se jeví tak nápadně a cizorodě, že je lze klást nepochybně do souvislosti s proniknutím nové kulturní skupiny do země. Soubor těchto projevů, které zasahují nejen keramickou tvorbu a kovořevou či kostěnou industrii, nýbrž i oblast duchovních i magických představ, je tak komplexní, že by nebylo vhodné hovořit o pouhém ovlivnění, či ojedinělé infiltraci jednotlivců.

Z nejnovějších analýz severomoravského materiálu vysvítá, že právě těmito památkami cizí provenience je zahajováno dosud největší žárové pohřebiště na Moravě, nekropole v Kostelci na Hané.⁵⁹ Hrnčířské výrobky jsou představovány ryzí keramickou tvorbou dolnolabského charakteru a mají nejpřesvědčivější analogie v Prignitz a západním Meklenbursku. Svými tvarovými vlastnostmi — jde převážně o formy vyznačující se strohým členěním, břichatou výdutí a trychtýrovitým nebo cylindrickým okrajem, stejně jako dekorem, předvádějícím obvodové rýhy, žlabky a lišty přerušované šikmými vrypy, visící oblouky či krokvice, pupíky, tzv. rozetovité motivy atd., se řadí ke staršímu stylu mladořímského labskogermánského hrnčířství (obr. 1). Průvodní materiál, především samostřílové spony VII. Almgrenovy skupiny, 4.

Obr. 1. Kostelec na Hané (okr. Prostějov). Keramika ze žárových hrobů z pozdní doby římské. 1 — hrob 297; 2 — hrob 403; 3 — hrob 194; 4 — hrob 395; 5 — hrob 188; 6 — hrob 126; 7 — hrob 327.

Matthesovy série, méně již samostřílové spony s klínovitou, úzkou nebo pravoúhlou nožkou, či spony štítové, jí v domovské severolabské oblasti odkazují do poslední třetiny 3. století. V Kostelci jsou však zastoupeny i vyspělejší formy labsko-germánské keramické produkce, nádoby esovitého nebo dvojkónického profilu s nečistě provedenou a mnohem chudší výzdobou, které jsou charakteristické pro kuhbierský keramický styl. Tyto nádoby opět potvrzují, že k přílivu cizích elementů přinášejících zmíněnou keramiku muselo dojít nejspíše někdy v šedesátých až sedm-

desátých letech 3. století. Podobnému časovému určení neodporují ani ostatní drobné nálezy cizího původu.

Do téže skupiny památek patří i vzácný nález symbolických nůžek (*Kleinbestecke*) a některých dalších kovových a kostěných předmětů.

Téměř výlučný výskyt těchto forem na kosteleckém pohřebišti nebo na některých jiných severomoravských lokalitách by nasvědčoval tomu, že v průběhu mladší doby římské proniká na území severní Moravy cizí skupina nových osadníků. Značná část archeologické náplně pohre-

Obr. 2. Kostelec na Hané (okr. Prostějov). Keramika ze žárových hrobů z pozdní doby římské. 1 – hrob 383; 2 – hrob 389; 3 – hrob 155; 4 – hrob 122; 5 – hrob 140.

biště v Kostelci na Hané, navazující na domácí tradice, hovoří o tom, že se cizorodé prostředí míší s domácím podložím, jehož síla je postupně rozmléčuje.

Ani v pozdějším období však neutuchá jisté sepětí se severem. Ponecháme-li stranou přetravávající komponenty domácího původu, udává v rámci hrncířské tvorby hlavní tón specifická forma mísovitých popelnic, která nemá odpovídajících protějšků v jižní části země. Jak se ukazuje, vyrůstá z dolnolabského keramického základu předchozího období, snad za přispění domácích tradic a některých dalších prvků. Mezi hrubou keramikou užitkového rázu nechybí ani typický polabský hrnec (obr. 2: 4). Nové zhodnocení drobných nálezů z Kostelce na Hané umožňuje vyčlenit závěrečnou vrstvu pohřbívání na

zdejší nekropoli, která nevylučuje možnost přetravání tohoto žárového pohřebiště až do raných fází doby stěhování národů. Některé ukázky kovového inventáře, jakož i skleněného nádobí pravděpodobně orientálního původu, nacházejí mnohé obdobky v závěrečné V. fázi existence jiho-polských pohřebišť typu Opatów-Zabieniec, která je v podstatě synchronní jak s vrstvovými pohřebišti dobrodzieńské kultury, tak se středoslezskými kostrovými hroby typu Zierniki Wielkie (Groß Sürding) a Ługi (Königsbruch). Pohybujeme se zde již v době okolo roku 400 a v prvních desíti letích 5. století.⁶⁰ V podobném smyslu vypovídá konečně i kostěná industrie.

Není nikterak vyloučeno, že zbytky populace, která po sobě zanechala jako archeologický odhad svého pobytu památky kosteleckého typu, se

Obr. 3. Hulín (okr. Kroměříž). Keramika ze sídlištních objektů z 5. století.

udržely v prostoru Hané ještě déle. Z tohoto hlediska stojí za povšimnutí materiál ze sídlištních objektů v Hulíně, vzdáleném vzdušnou čarou cca 14 km na východ od Křenovic na Hané.⁶¹ Sídliště v Hulíně patří do okruhu osad s keramikou podunajského typu, vyrobenou na kruhu; na rozdíl od podobných nalezišť z jižní Moravy a z okolí Brna, na nichž rukodělné zboží zpravidla úplně chybí, našlo se zde poměrně značné množství keramiky vyhotovené ve volné ruce. V objektech z Hulína byly ponejvíce zastoupeny zlomky jednoduchých soudkovitých hrnků se zataženým okrajem, z nichž se podařilo několik kusů rekonstruovat. Svým tvarem, zpracováním, výběrem materiálu a konečně i rozmiery vykazují nepopiratelné shody s obdobnou

keramikou na pohřebišti v Kostelci na Hané či se soudobým materiálem z Polabí (obr. 2, obr. 3). Na jednom z těchto exemplářů nechybějí ani tři podlouhlé plastické výčnělky, tak typické pro severolabskou keramiku.⁶² I když jde o tvary v pozdní době římské, zejména v polabské sféře poměrně hojně rozšířené, jejich výskyt na soudobých jihomoravských i západoslovenských pohřebištích a sídlištích je kupodivu dosti řídký. Jakoli zde nádoby se zataženým okrajem nejsou zcela neznámy, zpravidla tu máme širší mísovité formy nebo kusy jiných tvarů,⁶³ které se od typických soudkovitých hrnců polabského typu, známých z Kostelce a Hulína, poněkud liší. Pozornosti v Hulíně zaslouží i fragment široké esovité mísy s výdutí zvlněnou šikmými žlábkami,

který má přesné tvarové i technologické analogie rovněž na kostelecké nekropoli (obr. 2: 3, obr. 3: 3, obr. 4: 2) a nikterak nevybočuje z rámce polabské keramiky z doby stěhování národů.⁶⁴

Prokáže-li se souvislost hulínské v ruce robené keramiky s nálezy kostelecké skupiny, která se v tomto regionu vyvíjela v období bezprostředně předcházejícím, můžeme posunout přetrvávání ojedinělých útržků pozdně římského osídlení až do druhé poloviny 5. století, kam podle nejnovějších poznatků patří i doprovodná, na kruhu vyráběná keramika podunajského typu s vlešťovanou výzdobou⁶⁵ (obr. 4: 1). Nelze ovšem odmítout ani možnost, že tu máme stopu po ojedinělé skupince, která na Moravu pronikla ze severnejších končin až při prvních zmatcích doby stěhování národů.

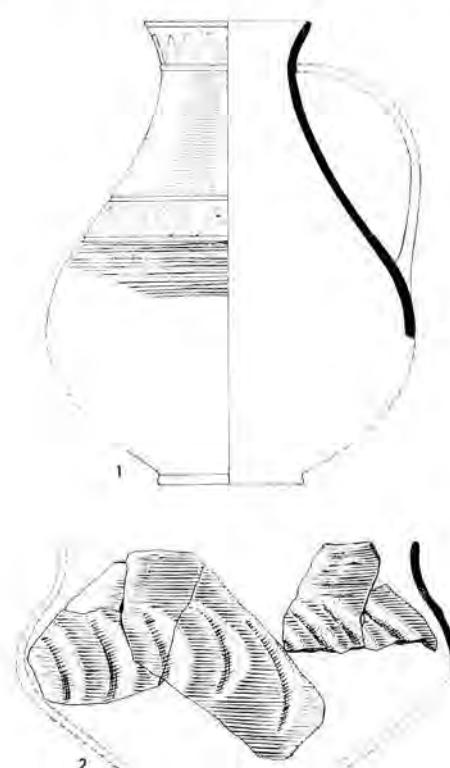
Studium otázek doby stěhování národů na základě archeologických památek je vzhledem ke značné útržkovitosti archeologických pramenů vůbec nejobtížnější v naší časné historii. Přesto byl právě v posledních letech učiněn v tomto směru jistý pokrok. Tak se např. nyní ukazuje, že vývoj v tomto období neprobíhal v našich zemích jako nepřeryvný proces, nýbrž procházel zvraty a změnami, které se markantně odrazily v nálezovém materiálu. I když je skutečná situace složitější, můžeme říci, že se veškeré dění v severodunajském pásmu, táhnoucí se od Čech přes Moravu a severní část Dolního Rakouska až po západní Slovensko, rozpadá zhruba na dva kulturní a chronologické stupně. Roztřídění zdejšího archeologického materiálu na dvě po sobě následující skupiny s odlišnými kulturními projevy poskytuje nové možnosti výkladu celkových poměrů v severodunajském pásmu.

Na členitost nálezového komplexu z doby stěhování národů v Čechách upozornil již před lety B. Svoboda⁶⁶ a vymezil mezi zdejšími nálezy starší skupinu, kterou nazval podle již dříve prokovaného pohřebiště vinařickým stupněm. Český vinařický stupeň představuje poměrně uzavřený okruh menších kostrových hřbitovů i ojedinělých hrobů, soustředujících se zejména v okolí Prahy a v oblasti Rakovnické plošiny. Podobné nálezy prostupují ovšem i do českého Polabí.

Složitá je otázka původu tohoto svérázného souboru nálezů. Zatímco podle B. Svobody⁶⁷ nedošlo během celého údobí vinařického stupně ke znatelnějším pohybům obyvatelstva, ani se neodstěhovaly, ani nepřistěhovaly větší skupiny, nevylučuje nověji G. Mildenberger⁶⁸ že je jeho

počátek spojen s jistými změnami. Již v pozdní době římské se prý zde projevuje určitý neklid, který je v archeologickém materiálu patrný přerušením života některých sídliš a používání pohřebišť, jakož i přílivem nových kulturních zjevů ze severního Polabí.

Jakkoli jsou cizí podněty v materiálu vinařického stupně nesporné, zdá se, že příznačný

Obr. 4. Hulin (okr. Kroměříž). Nádoby ze sidlištních objektů z 5. století

fenomén kostrového pohřbívání, který má v Čechách své předchůdce v kostrových hrobech pozdně římských, je zřejmě výsledkem vnitřních domácích procesů. Jak o tom svědčí menší hřbitovy i bohaté osamocené hroby, které nemohly souviset s rozsáhlějším vesnickým osídlením, ale spíše s menšími dvory výše postavené sociální vrstvy, šlo zde rozšiřování kostrového ritu ruku v ruce s rozvojem společenské diferenciace.⁶⁹

Výzdobná i tvarová škála keramického zboží sice vykazuje některé přínosy z oblasti středolabské a také severozápadoněmecké, základ však vyrůstá nesporně opět z místních domácích kořenů.⁷⁰ Na vytvoření příznačného stylu vinařické keramiky, který předvádí některé nové formy a výzdobné motivy, měly vliv, jak připo-

míná *B. Svoboda*, také zvýšené požadavky určité části obyvatelstva pohřbívajícího kostrově. Jak staré domácí typy udržující se již z doby římské, tak nové keramické zjevy pronikající ze severnějšího Polabí, byly přizpůsobovány novému vkusu. Obliba drobných tvarů, snaha po dokonalém tenkostenném zpracování, jakož i černé hlazení povrchu jsou považovány za ohlas pozdní provinciální výroby v oblasti Rýna a za snahu o přizpůsobování v ruce hnětené hrnčířské práce dokonalému, na kruhu vytáčenému zboží.

Úzkou spojitost s pozdní provinciální civilizací na Rýně prokazují také mnohé importy, ať již máme na mysli pozdně provinciální typy spon, kování opasků, provinciální přezky zdobené vrubořezem, nebo dokonce zlaté mince.⁷¹

V hmotné kultuře vinařického stupně nechybějí ovšem ani zcela evidentní zásahy kultury formující se na počátku doby stěhování národů v oblasti středního Podunají. Není to jen keramika, např. na kruhu vytáčené vznosné džbány s vlešovanou výzdobou, které byly importovány nejspíše z výrobních center někde v norickopannonském úseku dunajské hranice,⁷² ale také některé druhy skel.⁷³ Zřetelně se podunajské prvky rýsují v ojedinělých bohatých hrobech, jako např. v Bříze, Měcholupech nebo Úhercích.⁷⁴

Vše nasvědčuje tomu, že nálezy vinařického stupně jsou spíše výrazem pokračujícího vývoje domácího prostředí, i když nepochybňě ovlivněného infiltrací cizorodých elementů a silně formovaného pozdními provinciálními impulzy jak z jihu, tak především ze západu. Prudký vzestup, podmíněný ekonomicko-spoločenským rozvojem zdejší oblasti, se však omezuje pouze na poměrně úzký prostor na území středních a severních Čech. V periferních oblastech — a některá žárová pohřebiště, např. jihočeské Přešovice⁷⁵ a východočeské Plotiště⁷⁶ to stále více potvrzují — nelze vyloučit přežívání původních pozdně římských kulturních projevů místní provenience hluboko do 5. století. Podobně jako v keramickém inventáři kostrových pohřebišť vinařické skupiny, nechybějí ani zde některé výzdobné i tvarové prvky, dosvědčující působení nových módních vzorů.⁷⁷

Chronologie vinařického stupně se opírá o některé keramické, skleněné i kovové importy a několik typů spínadel. Počátky lze hledat, jak ukazuje skupina podunajské na kruhu točené keramiky a skel, zvláště pak tzv. pozdní spony provinciální, na samotném počátku 5. století.⁷⁸

Závěrečná fáze vinařických kostrových hřbitovů je chronologicky určena časnými sponami typu Krefeld z Prahy-Kobylis a z Vinařic,⁷⁹ jakož i vrubořezovou sponou s rozdvojenou nožkou z Prahy-Libně⁸⁰ do posledních desítek 5. století. Někdy v tomto období končí také další hřbitovy s charakteristickým materiálem vinařického stupně v Praze Podbabě-Julisce, v Praze-Veleslavíně, Kolíně, Radotíně atd.⁸¹

Poměry na území dunajského levobřeží byly ve starším stupni doby stěhování národů namnoze odlišné od těch, jež panovaly v Čechách. Zatímco dolnorakouské lokality v úzkém pásu podél dunajského toku navazují bezprostředně na sítauci, která se v této době vytvořila v pohraničních oblastech někdejších provincií, souvisejí hrobové nálezy rozložené dále na sever, v povodí Pulkavy a Dyje, jakož i sídliště, jichž bylo v poslední době právě v tomto prostoru zjištěno překvapivé množství,⁸² velmi úzce s nalezišti jihomoravskými, s nimiž tvoří jediný sídelní region. Bude proto nevhodější pojednat o těchto nálezech v jediné souvislosti.

Základním vývojovým rysem celé jihomoravsko-dolnorakouské oblasti v době stěhování národů je jeho úzká spjatost s veškerým děním v Podunají a v Karpatské kotlině vůbec. V nejstarším úseku zde musely existovat velmi pestré poměry; některé novější výzkumy dokládají trvání domácích kulturních a zřejmě i etnických složek až do první poloviny 5. století.⁸³ K nejčasnějším nálezům, jimiž se v Pomoraví ohlašují nové kulturní a snad i etnické proudy doby stěhování národů, jsou např. hroby z Marcheggu při dolním toku řeky Moravy,⁸⁴ z Drslavic, Charvát⁸⁵ atd. Sem patří také hrob 2 z Laa a. d. Thaya, situovaný v oblasti Dyjsko-svrateckého úvalu.⁸⁶ Jmenované nálezové celky sdružují výrazné prvky jezdecko-nomádské s ukázkami pozdní provinciální kultury, ať již máme na mysli keramiku nebo skla. Exponovaná poloha těchto nálezů na nejdůležitějších trasách vedoucích z Podunají na sever dává tušit, že jsou to památky po družinách nebo rodech, které se domohly klíčového postavení a ovládly domácí zázemí s troskami původní populace, přežívající z pozdní doby římské.

Prudký ekonomicko-spoločenský rozvoj je v období bezprostředně následujícím dokumentován honosným pohřbem velmože z Blučiny-Cezav⁸⁷ a bohatými ženskými hroby se stříbrnými plechovými sponami ze Smolína a z Laa a. d. Thaya.⁸⁸ Jádro osídlení se nyní soustředuje

především v Dyjsko-svrateckém úvalu a v severních končinách Dolních Rakous.

Na jižní Moravě se podílely, jak se zdá, na vytváření kulturního prostředí ze staršího stupně doby stěhování národů kromě zbytků autochtonních elementů především složky cizího původu, usazené snad již od samotného počátku doby stěhování národů na levém břehu Dunaje. Svědčí o tom nejen geografická a kulturní souvislost jihomoravských a dolnorakouských lokalit se soudobými nalezišti jihoslovenskými a vůbec podunajskými, ale i ráz archeologického materiálu v dunajské pohraniční zóně, jehož pokrevnost s nálezy na jižní Moravě je dnes již nesporná. Zřetelné stopy jezdecko-nomádského kulturního okruhu v nejstarší vrstvě severodanubských památek, jakož i přetravávající jezdecko-nomádské tradice v hrobě z Blučiny dovolují soudit, že tu šlo o barbarské skupiny, původně svázané poutem vazalské závislosti s hunským mocenským centrem.

Snad již něco před polovinou 5. století jsou zakládány kostrové nekropole s hroby orientovanými převážně Z—V, které byly zjištěny již před druhou světovou válkou v Novém Šaldorfu,⁸⁹ v roce 1955 v Šaraticích,⁹⁰ dále ve Velaticích⁹¹ a ve Vyškově.⁹² Větší hřbitovy obdobného druhu byly rozrušeny např. v Otnicích, Sokolnicích, Černíně, Ivanovicích u Brna atd.⁹³ Menší skupinky pohřbů a ojedinělé hroby pocházejí z více míst na jižní Moravě a v Dolním Rakousku.⁹⁴

Podobně jako všude v Podunají dosahuje podunajský kulturní projev také na Moravě nebyvalého rozkvětu ve druhé polovině 5. století. Kromě příznačných attributů, které provázejí podunajské prostředí po celou dobu jeho trvání, např. lebečních deformací, fragmentárních okrouhlých zrcátek, náušnic s polyédrem, některých druhů zbraní, drobných závěsných okras a korálů aj., zaslouží pozornost i náročnější výrobky uměleckořemeslných dílen, zejména spínadla. Kromě některých přežívajících pozdně římských forem stojí za zmínku vrubořezem zdobené sponky podunajské provenience,⁹⁵ jakož i přenosy ze západní fransko-alamanské sféry. Zvláštní pozornosti zaslouží keramika, která je vyrobena téměř výlučně na hrnčířském kruhu. Bohatá ženě jemného zboží mísovitých, džbánovitých i vázovitých tvarů, zdobeného velmi často vlešťovanými vzory, je provázena i užitkovou keramikou z drsného písčitého materiálu, někdy nápadně tenkostěnnou a připomínající hrnčířské výrobky pozdního středověku.⁹⁶ Zvláště početné

keramické nálezy pocházejí ze sídlišť a sídlištních objektů, jichž se na Moravě za uplynulá léta podařilo zjistit celá řada (Hulín, Lovčičky, Staré Zámky u Líšně, Uherčice, Velké Němčice, Vrchoslavice aj.). Podobné nálezy, jak jsem se již zmínil, se množí v poslední době i v rakouském Podyjí.

Závěrečná fáze moravských a dolnorakouských pohřebišť a sídlišť se silnou podunajskou kulturní orientací spadá do let okolo roku 500. Je to v jistém smyslu fáze vrcholná. Na větších pohřebištích je reprezentována, kromě pokračujících prvků podunajských, jako jsou např. ukázky na kruhu točené keramiky s vlešťovanými vzory, náušnice s polyédrem, pozdní podunajské vrubořezové spony s polokruhovitou záhlavní destičkou a kosočtverečnou nožkou a některých dalších zjevů, také zesilujícím vlivem merovejské civilizace západní. Dokládají to nejen mnohé předměty, např. spínadlo typu Krefeld a ptáčkovitá spona ze Šaratic,⁹⁷ přezka typu Valenciennes z Vyškova,⁹⁸ skleněný pohář z Brna-Černých Polí a další věci, nýbrž i změna polohy spon, které se nyní v hrobech nacházejí u spodní části těla zemřelého.⁹⁹

Při řešení otázky doznívání podunajského prostředí v severodanubském prostoru by mohl sehrát významnou roli inventář relativně bohatých ženských hrobů z Mistřína, Polkovic, Šlapanic, Tasova a Černína.¹⁰⁰ Nacházejí se někdy osamoceně, jindy byly zřejmě součástí menších hřbitovů. Tyto soubory, které mají blízké paralely i na území Dolního Rakouska, byly dříve mylně vykládány jako langobardské. Díky některým novým poznatkům vychází na jeho jejich úzká souvislost s pozdní fází předlangobardských pohřebišť typu Nový Šaldorf, Sokolnice, Vyškov, o čemž svědčí nesporné shody v archeologické náplni. Chronologické postavení ve většině z nich zaručuje pozdní vrubořezové spony podunajského původu, datovatelné rovněž do let okolo roku 500.¹⁰¹

II. Otázka sídelní kontinuity z hlediska nejnovějších nálezů

Vzájemný poměr staršího nálezového komplexu z 5. století ke skupině mladších nálezů z doby stěhování národů je vůbec klíčovou otázkou v celém severodunajském pásmu. Jde tu o často diskutovaný problém sídelní kontinuity.

Čeští badatelé záhy rozpoznali, že hmotný inventář kostrových nekropolí, které byly zaklá-

dány po vyznění tzv. vinařického stupně a které vlastně tvoří hlavní složku nálezů doby stěhování národů v Čechách, se vyznačuje mnohými odlišnými znaky.¹⁰² Přináší zcela nové typy keramiky, které se výrazně liší od hrnčířského zboží vinařického stupně a jsou přímým pokračováním keramiky z německého Polabí již od doby pozdně římské. Také ostatní milodary mají poněkud jiný ráz, častější jsou zbraně, objevují se nové formy spínadel i kování, celková výbava je však na rozdíl od 5. století prostší, chybějí skleněné nádoby, k vnější okázalosti je užíváno jen lacinějších prostředků. Rozdíl mezi oběma skupinami nálezů je natolik výrazný, že *B. Svobodovi* stačil k závěru o mocných migračních vlnách ze severnějších Polabí, které přerušily dosavadní celkem klidný vývoj domácího obyvatelstva.¹⁰³ Také na Moravě byl život populace, jejíž archeologické pozůstatky jsou prezentovány v kostrových hrobech a na sídlištích z 5. století, někdy na počátku 6. století náhle zasažen vystoupením nápadné skupiny, jejíž kulturní projev se v mnohem liší od toho, co jsme zde zjišťovali dříve. Změna poměrů se výrazně projevuje v archeologických nálezech ze severní části Dolního Rakouska. Památky ze 6. století, známé až na výjimky z kostrových hrobů, ostře kontrastují s charakterem nálezů, které se zde objevují dříve. V hrobech z mladšího stupně doby stěhování národů se v celé oblasti jihomoravsko-dolnorakouské shledáváme, podobně jako v Čechách, s nápadnou vrstvou v ruce hnětené keramiky polabského rázu, připomínající mnohdy pozdně římské předlohy; časté jsou zbraně a nechybějí ani jiné věci, v náleزوích komplexech doby předchozí nezvyklé. Rozdílnost mezi oběma následnými skupinami archeologických památek je taková, že se v očích některých rakouských znalců nejeví pouze jako důsledný přelom ve vývoji hmotné kultury, nýbrž i jako podstatná změna v sociální struktuře tehdejšího obyvatelstva.¹⁰⁴

Vzájemný vztah nositelů hmotné kultury vinařického stupně v Čechách a populace, která pohřbívala na tzv. merovejských pohřebištích, lze definovat toliko stěží. Podle některých autorů nebyl přátelský,¹⁰⁵ jiní připouští, že noví příchozí navazovali alespoň částečně také na tradice domácího obyvatelstva.¹⁰⁶ Náleزوří fond, který byl dosud zveřejněn, předvádí pouze snad dvě pohřebiště, o nichž lze uvažovat, že dokládají souvislé pohřbívání od dob vinařického stupně až do 6. století. Nekropole v Praze-

Podbabě, Meilbekově cihelně byla nicméně prokopána již v minulosti a mnohdy postrádá přesnějšího vylíčení nálezových situací.¹⁰⁷ Nemůžeme proto bezpečně rozhodnout, zda se tu pohřbívalo průběžně, nebo na dvou víceméně samostatných fázích. Hřbitov v Lužci u Mělníka nebyl dosud publikován, a tak jeho jakékoli hodnocení bude třeba odsunout na pozdější dobu. Podíl místních složek na formování pozdější kulturní a historické situace zůstává tudíž stále problematický, i když jej zcela vyloučit nelze.

Ještě komplikovanější poměry jsou v tomto směru na Moravě. Právě na zdejších nalezištích chtěl *J. Werner* svého času dokumentovat nepřeryvnost vývoje v době stěhování národů v severodunajském pásmu.¹⁰⁸ Podrobná analýza archeologického materiálu z 5. a 6. století však ukazuje, že přímé spoje mezi hmotnou kulturou starší, podunajsky orientované skupiny nálezů a archeologickou náplní mladších pohřebišť s keramikou polabského ražení prakticky neexistují. Teprve později, jak ještě uvidíme, ovlivňuje škála podunajské vrubořezové industrie, ovšem v širším slova smyslu, vytváření některých typů spínadel mladšího stupně doby stěhování národů.

Terénní pozorování na moravských klíčových pohřebištích, která byla kdysi *J. Wernerovi* známa z neúplných publikací, totiž na nekropolích v Novém Šaldorfu, ve Smolíně a v Šaraticích, o něž tento autor opírá svoji hypotézu kontinuity, nemohou doložit souvislý vývoj jedné a též skupiny obyvatelstva od počátku 5. až do poloviny 6. století. Pohřebiště v Novém Šaldorfu se rázem svého inventáře a pohřebních zvyklostí, jakož i svým datováním, bezprostředně přimyká ke starší skupině památek z 5. století a nelze jej v žádném případě srovnávat se hřbitovy vyznačujícími se v ruce hnětenou keramikou polabského typu. Ve Smolíně, kde je situace ztížena četnými druhotními zásahy natolik, že její exaktní poznání bude sotva kdy možné, mohlo jít o dvojí využití téhož místa, čehož jsme mnohdy svědky i u kultur časově vzdálenějších, než jsou oba stupně moravského stěhování národů. V Šaraticích vyšlo najevo, že pozdější hřbitov s keramikou labskogermánského typu leží vlastně na jiném místě než pohřebiště z 5. století, charakterizované výraznými podunajskými prvky.¹⁰⁹

Také geografické rozšíření nalezišť ze staršího stupně doby stěhování národů na straně jedné

a z mladšího stupně na straně druhé svědčí do jisté míry proti možnosti bezprostřední a široké návaznosti obou skupin památek. Zatímco v Čechách není tento rozdíl příliš patrný, vykazuje kartografický obraz mladších kostrových pohřebišť na Moravě a v Dolním Rakousku zřetelný přesun ve směru jihovýchodním, do prostoru dolního toku Dyje a Zaya.

Skutečnost, že jak v České kotlině, tak v regionu jihomoravsko-dolnorakouském s podstatně odlišným vývojem doby předchozí, vystupují náhle nové a téměř shodné formy hmotné kultury, svědčí o rychlé změně poměrů ve větším prostoru a také o tom, že hlavní roli zde hrál vnější činitel. Další argument pro tuto domněnkou poskytuje i situace na jihozápadním Slovensku, kde se ve starším stupni doby stěhování národů odehrávaly stejné procesy jako na Moravě a v naddunajské části Dolních Rakous, ačkoliv mladší merovejské nálezy labskogermánského charakteru, až na přilehlé pásmo podél toku Moravy, zde prakticky chybějí (obr. 33 a 34).

III. Otázka nálezů mladšího stupně doby stěhování národů

Obsah kostrových hrobů a pohřebišť mladšího stupně doby stěhování národů na Moravě a v Dolním Rakousku je svázán nespornými pokrevními svazky se soudobými nálezy českými. Vzájemné příbuzenství se projevuje nejen v úpravě hrobů a v hrnčířské tvorbě, předvádějící především v ruce vyhotovené tvarové labskogermánské provenience, ale i v ostatní výbavě, ve formách zbraní, ve tvarech spon a způsobu odívání. Přes silné vylupování hrobů, které neobyvykle ztěžuje veškerá pozorování, se tak vynořuje v širokém pásu od České kotliny až po Dunaj relativně jednotný okruh památek.

Ponecháme-li zatím stranou snahu o spojování některých výrobků se jmény historicky doložitelných celků, vžívá se pro tento okruh, zvláště v německé literatuře, stále více označení východní okruh merovejských řadových pohřebišť, nebo toliko východní merovejský okruh. *J. Werner*¹¹⁰ jej chápe jako svérázný okruh forem, s merovejským západem sice úzce propojený, v mnohem však svérázný, který je určován těsnými souvislostmi mezi českými a podunajskými řadovými pohřebišti. K označení merovejská kultura při klasifikaci českých památek mladšího stupně doby stěhování národů se uchyluje také *B. Svoboda*.¹¹¹

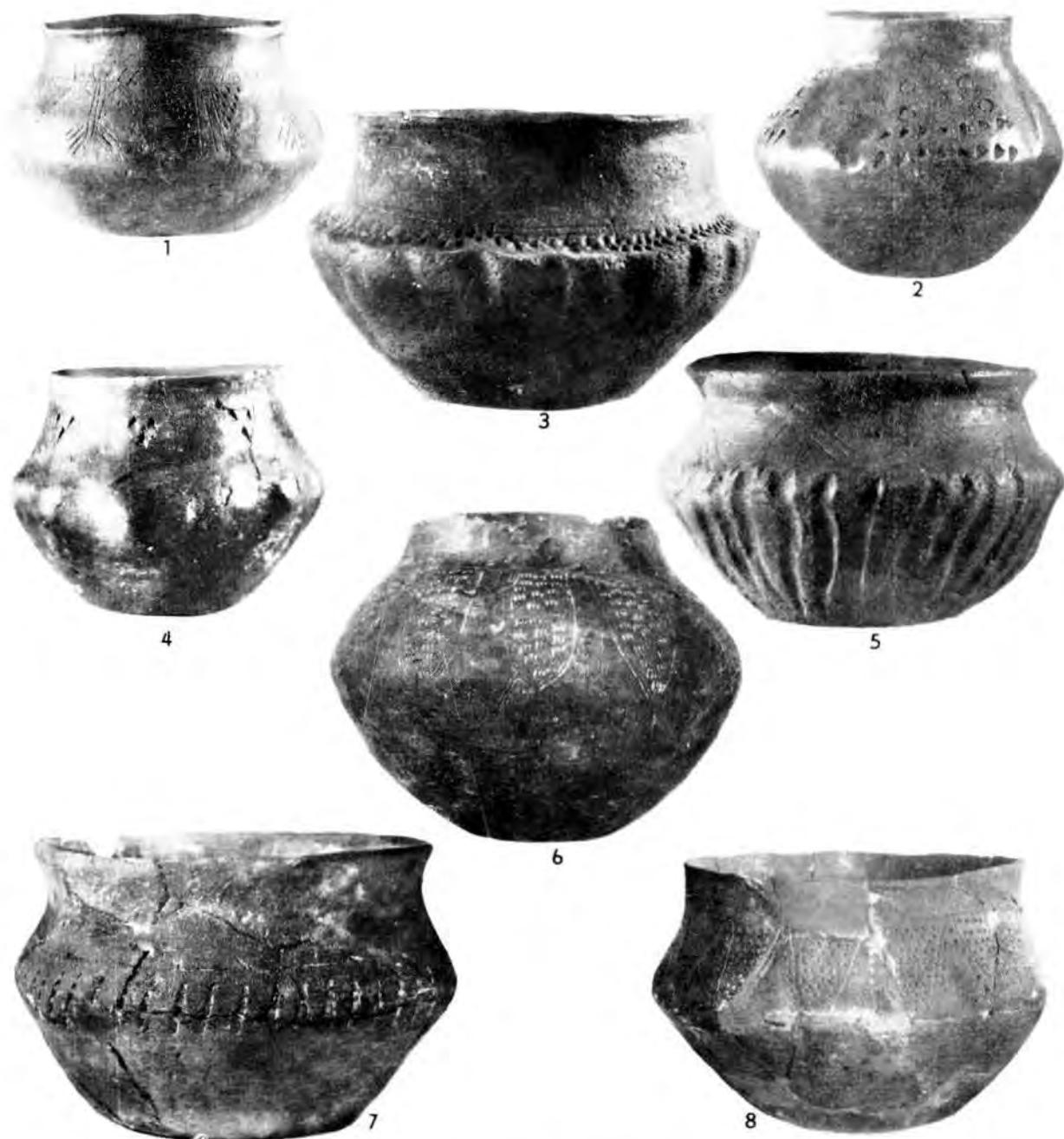
Pojem východní merovejský okruh by vyžadoval nicméně ještě dalšího upřesnění a komplexního vymezení.¹¹² Působení unifikující merovejské kultury v inventáři kostrových pohřebišť se vztahy k Polabí je sice evidentní, pozorujeme jej však i v předchozím vývoji, ať již máme na mysli nálezy vinařického stupně v Čechách nebo podunajsky orientovanou skupinu památek, uplatňující se v průběhu 5. století v prostoru jihomoravsko-dolnorakouském, ač jde o kulturní projevy, které je třeba od pozdějších pohřebišť s labskogermánskou keramikou ostře odlišit. Vychází též stále jasněji najevo, že se tzv. východní merovejský okruh rozpadá na více chronologicky i kulturně diferencovaných skupin a vrstev.

Povšimneme si nyní alespoň ve stručnosti hlavních rysů jihomoravsko-dolnorakouské varianty tohoto kulturního fenoménu a vyzvedneme též některé stránky českých nálezů, které byly v nedávné době důkladně zpracovány *B. Svobodou*.¹¹³ Zdá se totiž, že naleziště v oblasti severně od Dunaje, od České kotliny až po dolní tok řeky Moravy, tvoří v mladším stupni doby stěhování národů zvláštní, mnoha svazky propojenou skupinu.

1. K e r a m i k a

V souboru hmotné kultury z kostrových hrobů a pohřebišť mladšího stupně doby stěhování národů, či chceme-li východního merovejského okruhu, je v prostoru severně od dunajského toku nejnápadnějším zjevem keramika. Do značné míry určuje charakter celé skupiny pohřebišť. Zevrubnější pozornost hrnčířské tvorbě z kostrových nekropolí, spadajících na našem území do 6. století, jsem věnoval na jiném místě¹¹⁴ a český materiál zpracoval před několika lety *B. Svoboda*.¹¹⁵ Nebylo by proto vhodné zabývat se na tomto místě sáhodlouhými rozbory, které již byly učiněny, pro naše účely postačí letmý přehled výsledků vyplývajících z podrobnější analýzy tohoto keramického zboží.

Na prvním místě je třeba zdůraznit, že — na rozdíl od nálezů v kostrových hrobech z předchozího 5. století — převládá nyní ve výbavě ve zdravující většině nádobí, vyhotovené ve volné ruce, bez použití hrnčířského kruhu. Evidentní pokrevnost v ruce robené keramiky ze severodanubských pohřebišť našeho typu s hrnčířstvím celé polabské sféry byla již vícekrát konstatována. Vesměs se nepřipouští možnost rozlišení specifické langobardské keramiky jako signifikačního etnického ukazatele, stejně jako nelze hovořit o keramice typicky durynské nebo ala-

Obr. 5. Keramika z kostrových hrobů ze 6. století. 1 — Mikulov (okr. Břeclav); 2—5 — Saratice (okr. Vyškov); 6 — Záluží (okr. Praha-východ), hrob 15/X; 7 — Záluží (okr. Praha-východ), hrob 26 XXI; 8 — Holásky (okr. Brno-venkov), hrob 2/46.

manské. Přes shodné základní vývojové rysy, dané úzkou kulturní souvislostí všech polabských skupin, a přes většinu společných hlavních keramických typů, tušíme v jednotlivých okruzích tehdejšího hrnčířství některé specifické rysy.

Jakkoli je ovlivnění severodunajského i panonského v ruce robeného keramického inventáře zejména prostředím středoněmeckých kostrových pohřebišť zcela zřetelné a konstatu-

ujeme je nejen ve formování a ve výzdobě některých kusů, ale i v převzetí některých typů, vykazuje keramika z oblasti jihomoravsko-dolnorakouské jistý svéráz. Projevuje se především v důraznějším a pestřejším uplatnění ryté ornamentiky, neobyčejně častý je motiv zavěšených trojúhelníků, krokvic, obloukovitých nebo přímých křížících se linií mnohdy provedených několikazubým nástrojem. Plochy trojúhelníků

i kosočtverečných nebo oblých polí jsou vyplňovány příznačnými klínovitými vpichy. Častý je ornamentální obvodový pás v podhrdlí. Nechybí však ani bohatá výzdoba plastická.

Tvarová škála severodunajské keramiky je rozvedením několika základních typů, vyvěrajících, jak se zdá, z tradic severolabského hrnčířství. Podíl místního podloží nebyl v žádném případě určující, i když jej zcela vyloučit nelze.¹¹⁶ Největší obliby dosáhly formy navazující na mísovité popelnice ze žárových pohřebišť v severozápadním Německu. Varianta s esovitou profilací bývá někdy zdobena plastickými žlábkami na výduti, jako např. v Poysdorfu, Šakvicích, Roudnici, Záluží, Klučově a na dalších pohřebištích tohoto období.¹¹⁷ Zvláštní skupinu tvoří esovité misky z Neu Ruppersdorfu (obr. 21: 17, 18, obr. 22: 9), jejichž povrch pokrývá rytý třásňovitý dekor, jindy se objevují formy připomínající spíše vázovité teriny doby římské (obr. 22: 16).¹¹⁸

Početnou obměnu mísovitých nádob, navazujících na mísovité popelnice z pozdní doby římské, tvoří různé úpravy dvojkónických mis, které známe např. ze Šaratic, z hrobu č. 2/46 a 2/54 z Holásek, z Baumgarten a. d. March, ze Strass, Mikulova a z více nalezišť v Čechách (obr. 5: 1, 3, 5, 7, 8, obr. 7: 1—4, obr. 15: 4, obr. 26: 18, obr. 28: 25, obr. 29: 18).¹¹⁹ Není bez zajímavosti, že některé ukázky tohoto nádobí se po formální stránce nápadně blíží dolnolabským dvojkónickým hrnkům s úzkým hrdlem. Pozornost zaslouží také drobné variace miskovitých nádob se svislou horní částí (obr. 13: 5, obr. 26: 19).

Další velkou skupinu severodunajské v ruce robené keramiky představují různé deriváty původně dolnolabských vakovitých forem s úzkým hrdlem. V původním tvaru, který nás nenechává na pochybách, že původ celé této keramické skupiny bude třeba hledat opět na severu Německa, v Prignitz a ve východním Holštýnsku, se nám představují např. v Záluží, v Jiřicích a v Roudnici v Čechách (obr. 6: 2, 9). Vzniká široká stupnice tvarů a obměn od téměř baňkovitých nádob až po široké misky s oblou nebo mírně dvojkónickou výdutí. Některé z takovýchto kusů stojí velmi blízko zaobleně dvojkónickým úzkohrdlým hrnkům, známým z dolnolabských pohřebišť. Patří sem např. vysoká nádobka z kostrového hrobu z Dyji¹²⁰ na Znojemsku, zpestřená na stěnách sérií rytých zavěšených trojúhelníků, vyplňených klínovitými vpichy, která má blíz-

kou paralelu v nádobce z Devínského Jazera¹²¹ a v exempláři z hrobu 15/X a Záluží (obr. 5: 6). Rytá jazykovitá pole, vyplněná otisky vícezubého nástroje, zde nahrazují dekor zavěšených trojúhelníků.¹²² Ještě častější jsou tvary se souměrnou, oble klenutou výdutí, které známe např. z Baumgarten a. d. March (obr. 15: 1), z rozrušených hrobů v Devínském Jazeře (obr. 15: 3), z hrobu 1/48 v Šaraticích (obr. 6: 3), či z hrobu 199 v Rebešovicích.¹²³ Další mírně dvojkónická a širší forma pochází z rozrušených hrobů v Šaraticích (obr. 6: 1). Také na českých pohřebištích, např. v Jiřicích, Lotouši-Písku u Slaného, Záluží aj., nacházíme keramiku příbuznou nejen tvarově, ale i ornamentálně (obr. 6: 4).¹²⁴

U jisté části vakovitých nádob dochází k rozšiřování horizontálních rozměrů; tak se dospívá k nízkým širokým tvarům s výdutí poněkud sníženou. Charakteristické příklady z Moravy pocházejí z Moravských Knínic¹²⁵ a pravděpodobně ze žárového hrobu v Břeclavi (obr. 6: 8). Obligátní dekor zavěšených trojúhelníků, vyplňených klínovitými vpichy, ve druhém případě provedený linií rytou vícezubým nástrojem, je v obou případech doplněn plastickou výzdobou. Totéž platí o stejně ornamentované, poněkud rozevřenější mísě z hrobu 2/54 z Holásek (obr. 6: 7). Obdobu k mísám z Moravských Knínic a Břeclavi představuje zploštěná mísovitá nádobka z Rácalmás, jejíž výdut je zvlněna šikmými plastickými žlábkami a plece zdobena zónou kruhovitých kolků.¹²⁶

K odvozeninám vakovitých forem, ať již máme na mysli úzkohrdlé nádoby typu Roudnice nebo široké misky typu Moravské Knínice-Břeclav, můžeme počítat i severodanubské příklady nádob opatřených zvláštním plastickým dekorem vertikálních vypouklých žeber, lemovaných třásňovitými svazky rýh. Tři vakovité tvary jsou známy z Neu Ruppersdorfu v Dolním Rakousku (obr. 21: 6, obr. 22: 15). Mají přesnou obdobu v ojedinělém exempláři z Várpaloty¹²⁷ a snad i ze Szentendre.¹²⁸ Další nádoba se žebery bývá uváděna z Hauskirchenu, poblíž moravských hranic. Její přesný tvar není nicméně znám. Vpravdě jihomoravsko-podunajskou zvláštností jsou nízké široké misky s výraznými plastickými laloky, které se našly v Oblekovicích a ve dvou kusech v Šakvicích (obr. 6: 5, 6). Jejich přesná obdoba, avšak poněkud větších rozměrů, ležela v hrobě 5 z Vörs.¹²⁹

Z dolnolabských kořenů vyrůstají také úzkohrdlé dvojkónické hrnky z Toušeně,¹³⁰ Zálu-

Obr. 6. Keramika z kostrových hrobů ze 6. století. 1 – Šaratice (okr. Vyškov), rozrušené hroby; 2 – Roudnice nad Labem, „Na vrších“ (okr. Litoměřice); 3 – Šaratice (okr. Vyškov), hrob 1/48; 4 – Lotouš-Písek u Slaného (okr. Kladno); 5 – Oblekovice (okr. Znojmo); 6 – Šakvice (okr. Břeclav); 7 – Holásky (okr. Brno-venkov), hrob 2/54; 8 – Břeclav (okr. Břeclav), žárový hrob?; 9 – Jirice (okr. Mělník).

Obr. 7. Keramika z kostrových hrobů. 1 – Mochov (okr. Praha-východ), hrob 3; 2 – Mochov, hrob 2; 3 – Záluží (okr. Praha-východ), hrob 58; 4 – Mochov, hrob 8.

ží,¹³¹ i ze Šaratic (obr. 5: 4). Zajímavý je další hrnek z rozrušených hrobů na témže nalezišti. Máme tu opět dvojkónickou variantu úzkohrdlé nádoby, jejíž svéráz spočívá v příznačné plastické výzdobě horní části. Svislé žlábky jsou na ní kombinovány mělkými jamkami, obklopenými kruhovitými kolky a klínovitými vpichy (obr. 5: 2). Tvar samotný má v polabské keramice více analogií a nechybí ani ve středním Německu.¹³² Opatřen dekorem svislých plastických žeber a pestrou škálou kolků, nachází později odezvu i v oblasti jihozápadního Německa, odkud bývají zvláště blízké analogie uváděny z Ulmu.¹³³ Na území Dolního Rakouska lze přibližně do téže kategorie hrnků zdobených vertikálními plastickými vzory a kolky zařadit nádobku z hrobu 14 v Rohrendorfu (obr. 20: 9).¹³⁴

Zdobenou keramiku mísovitých, koflíkovitých, vakovitých nebo hrnkovitých tvarů provádí na pohřebištích, o nichž je řeč, plejáda nezdobených, někdy hrubě vypracovaných hrnců se zařazeným okrajem, o jejichž pozdně římských kořenech bylo již hodně psáno (obr. 8: 3, 4, 5, 6, obr. 12: 10, 11, 13, 14, obr. 15: 2, obr. 22: 7, 17). Na některých nalezištích na Moravě, především

ve Velkých Pavlovicích, vystupují drobné hrncovitě neforemně uhnětené nádobky s vyhnutým okrajem. Dnes již není třeba pokládat tuto keramiku za nomádskou.¹³⁵ Máme tu spíše relativně atypický, podomácku vyhotovený tvar, vyskytující se zejména na některých pozdních pozdních panonských pohřebištích.¹³⁶ Na některých kusech z Velkých Pavlovic lze ještě rozoznat dědictví původní dolnolabské tvarové škály úzkohrdlých vakovitých nádobek a dvojkónických hrnků (obr. 23: 26, 27).

Výčet keramických typů a tvarových variací, tak jak byl uveden, není zdaleka úplný. Postačí však, abychom pochopili severozápadní, polabské základy větší části keramické tvorby. Existují dokonce kusy, které navazují na výrobky severolabského hrnčíře nejen tvarem, ale i výzdobnou manýrou, spočívající spíše ve vhazování dekoru namísto rytí (obr. 7: 3, 4).¹³⁷

Ponecháme-li stranou ukázky téměř shodné keramické produkce z pohřebišť v Panonii (Dőr, Rácalmás, Szentendre, Várpalota, Vörs), nacházíme nejbližší paralely pro jihomoravsko-dolnorakouské nálezy nejvíce zastoupeny v náplni některých českých kostrových pohřebišť me-

Obr. 8. Keramika z kostrových hrobů. 1 — Šakvice (okr. Břeclav); 2 — Roudnice nad Labem „Na vrších“ (okr. Litoměřice); 3 — Jiřice (okr. Mělník), hrob 19; 4 — Saratice (okr. Vyškov); 5 — Jiřice, hrob 10; 6 — Jiřice, hrob 30.

rovejského stupně, zejména v souborech z Jiřic, Lotouše-Písku u Slaného, Toušeně, Roudnice, Kvílic u Slaného, Záluží u Čelákovic, Roztok u Prahy, slaběji pak také v Klučově a v Mochově.

Rozbor v ruce hněteného keramického zboží ze severodunajských kostrových pohřebišť, spadajících do 6. století, přinesl některá zajímavá zjištění, co se týče geografického rozložení nejbližších analogií této hrncířské práce v samotném Polabí. I když přirozeně nechybějí mnohé podobné, ba i shodné formy v okruhu durynských pohřebišť, vystupuje zpízněná keramika spíše v oblasti východně od řeky Sály, v saském Polabí a zejména v prostoru severně od Magdeburku, ve Staré Marci a mezi Labem a Havolou. Platí to zejména o ostřejí profilovaných mísách a miskách, ať již jde o varianty s vyhnutým nebo svislým okrajem, jejichž výskyt sleduje víceméně tok Labe.¹³⁸

Výzdoba těchto nádob je převážně rytá a mnohdy zcela zapadá do rámce ornamentačních schémat obvyklých na keramice jihomoravské a dolnorakouské. Zmiňme sa např. o dvojkónické misce z rozrušených žárových a kostrových hrobů v Riese,¹³⁹ jejíž plece zdobí trojúhelníkovité motivy provedené křížicími se dvojitými čarami,

zcela shodné s ornamentikou vejčité nádobky z hrobů v Šaraticích (obr. 6: 3) nebo s dekorem vakovité úzkohrdlé formy z Jiřic v Čechách.¹⁴⁰

Drobné koflíky s téměř svislou horní částí, zpravidla černě leštěné, jejichž příkladná ukázka pochází ze Zohoru (obr. 13: 5) mají obdobu především v končinách severozápadně od Magdeburku a ve Staré Marci.¹⁴¹ Totéž se týká různých variant vakovitých nádob a vejčitých mis. Kromě zcela ojedinělých příkladů z okruhu durynských pohřebišť vystupují nálezy analogické keramiky především v oblasti severně od Harcu, v severním okolí Magdeburku a opět mezi Labem a Havolou.¹⁴² Nechybějí nálezy, které jsou jak po tvarové, tak po výzdobné stránce zcela shodné se severodunajskými. Na některých z nich se objeví dokonce rytý dekor krokvic a zavěšených trojúhelníků vyplňených vrypy, tedy motiv v oblasti středoněmecké neobyčejně řídký a v Durynsku téměř chybějící, zato však tak oblíbený nejen na Moravě a v Dolním Rakousku, ale poměrně častý také v Čechách. Ani mnohé další keramické druhy nepostrádají evidentních vztahů ke končinám při středním Labi a dále na sever od Magdeburku. Sem ukazují např. některé kónické úzkohrdlé hrnky a dokonce též esovitě profilované mísy

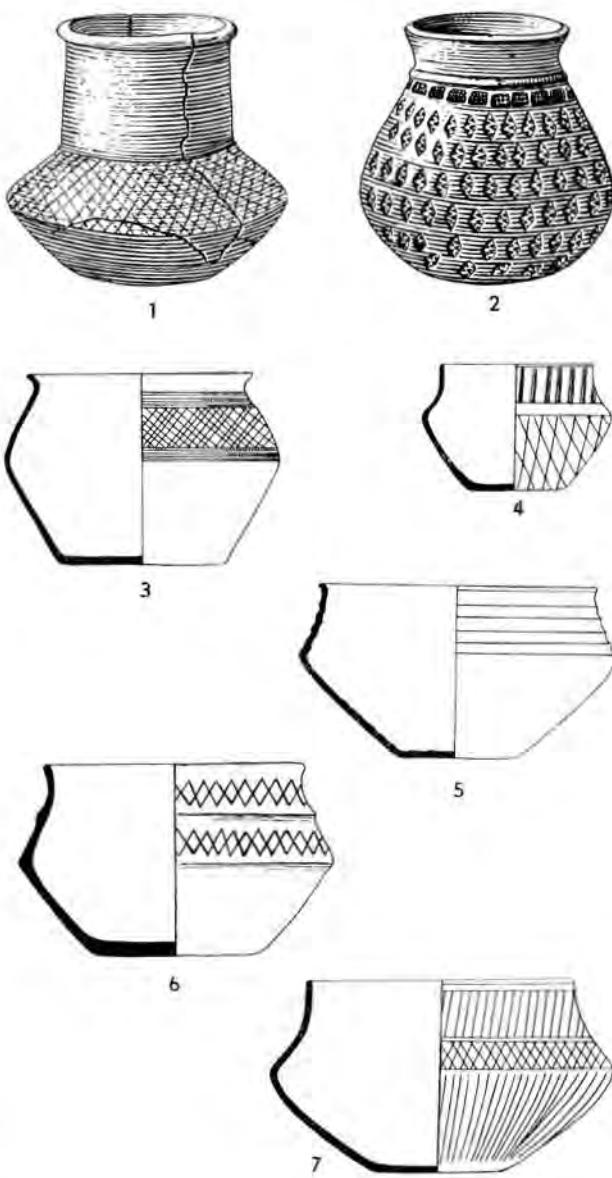
s výdutí zvlněnou šikmými plastickými žlábky. Tak např. nádoby ze Šakvic mají nejvěrnější protějšky na nalezištích ve Staré Marce.¹⁴³ Pозаду неzůstává v tomto směru ani hrubá užitková keramika, ať již máme na mysli prosté hrnce se zataženým okrajem, rebo formy s vyhnutým okrajem, mnohdy zpestřené skupinkami nehtových vrypů.¹⁴⁴

Pozoruhodná je výpověď keramiky vyráběné na hrnčířském kruhu, která mezi nádobím na pojednávaných pohřebištích tvoří nepatrnou menšinu. Jistě překvapí, že snad ani jediný nález z pohřebišť severně od dunajského toku nena-
vazuje bezprostředně na vyspělou keramickou produkci doby předchozí, nýbrž jde o výrobky jiného druhu, které s podunajským zbožím z 5. století mají jen málo společného. Zato však ne-
chybějí pravé durynské mísy, které musely být k Dunaji buď dováženy, nebo byly přineseny migrační vlnou postupující od středního Labe k Dunaji. V Čechách pocházejí takové nálezy např. z Dobroměřic (obr. 10: 5), Prahy-Holešovic, Radonic nad Ohří, z Klučova, snad i ze Záluží a ze sídliště v Březně.¹⁴⁵ Na území Dolního Rakouska lze uvést durynské mísy např. z Neu Ruppersdorfu a z Rohrendorfu (obr. 9: 7, obr. 10: 3, 4).¹⁴⁶ Většina tehto ukázků se hlásí spíše k mladším vývojovým modifikacím a lze je datovat již do rámce 6. století.

Poměrně častá je na nalezištích severně od Dunaje keramika západní provenience. K ní po-
čítám jak profilované mísy na nízké nožce a s vlešťovanou mřížkou na horní části, které se vyskytly v Poysdorfu, Baumgarten a. d. March a v Praze-Podbabě (obr. 10: 1, 6, 7), tak obdobně nezdobené kusy, někdy s horizontálně členěnou horní částí např. z Hohenau a z hrobu 9 v Erpersdorfu (obr. 9: 5, obr. 10: 2). Ve studii věnované severodunajské keramice ze 6. století jsem se pokusil doložit, že jde o deriváty pozdní terry nigry, které nacházejí uplatnění hlavně mezi horním Dunajem, Rýnem, a Neckarem.

Za výrobek západních hrnčířských okruhů pracujících v 6. a 7. století lze považovat také dvojkónickou nádobku ze Šakvic, zdobenou vlešťovanou mřížkou na členěné horní části (obr. 9: 6), jakož i hrnky z hrobů v Erpersdorfu (obr. 9: 3, 4). Pro oba exempláře najdeme početné analogie zejména ve sféře alamanské.

Jiným směrem ukazuje drobná tmavá nádobka s dlouhým válcovitým hrdlem a stlačeným dvojkónickým tělem. Na plecích matně prosvítá hustá vlešťovaná mřížka (obr. 9: 1). Bizarní tvář

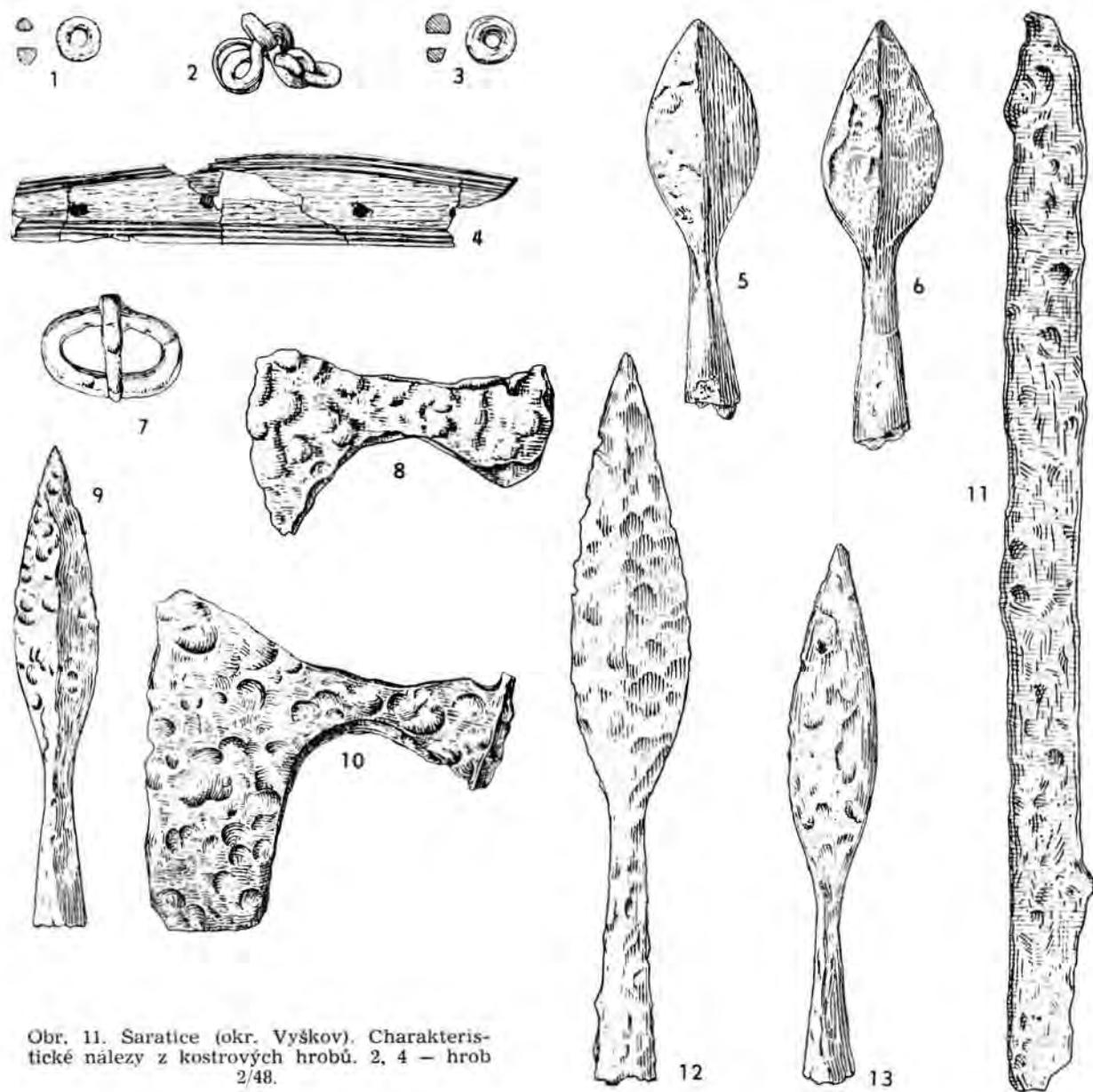
Obr. 9. Na kruhu vyráběná keramika z moravských a dolnorakouských hrobů. 1 – Velké Pavlovice (okr. Břeclav), rozrušené hroby; 2 – Velké Pavlovice, kostrový hrob; 3 – Erpersdorf (Dolní Rakousko), hrob; 4 – Rohrendorf (Dolní Rakousko), rozrušené hroby; 5 – Erpersdorf, hrob; 6 – Šakvice (okr. Břeclav); 7 – Rohrendorf, kostrový hrob 2. (3–5, 7 podle F. Hampla.)

nemá rovněž přímých analogií v moravském keramickém materiálu z 5. století; doménou podobné keramiky s nadměrně vysokým válcovitým nebo mírně kuželovitým hrdlem a stlačeným, stroze dvojkónickým tělem je však gepidská oblast mezi Dunajem a Tisou.¹⁴⁷

Bohatou diskusi vyvolal výskyt na kruhu robené vakovité nádobky s úzkým hrdlem, spodní výdutí a zaobleným dnem z Velkých Pavlovic (obr. 9: 2). Povrch je oživen souvislou zónou ko-

Obr. 10. Na kruhu vyrobene keramika z kostrovych hrobu ze 6. stoleti. 1 — Baumgarten an der March (Dolni Rakousko); 2 — Hohenau (Dolni Rakousko); 3 — Rohrendorf (Dolni Rakousko), hrob 2; 4 — Neu Ruppersdorf (Dolni Rakousko), hrob 9; 5 — Dobroměřice (okr. Louny); 6 — Poysdorf (Dolni Rakousko), hrob 4; 7 — Praha-Podbaba (okr. Praha), hrob 40. (1—4, 6—7 podle J. Wernerova; 5 — podle B. Svobody.)

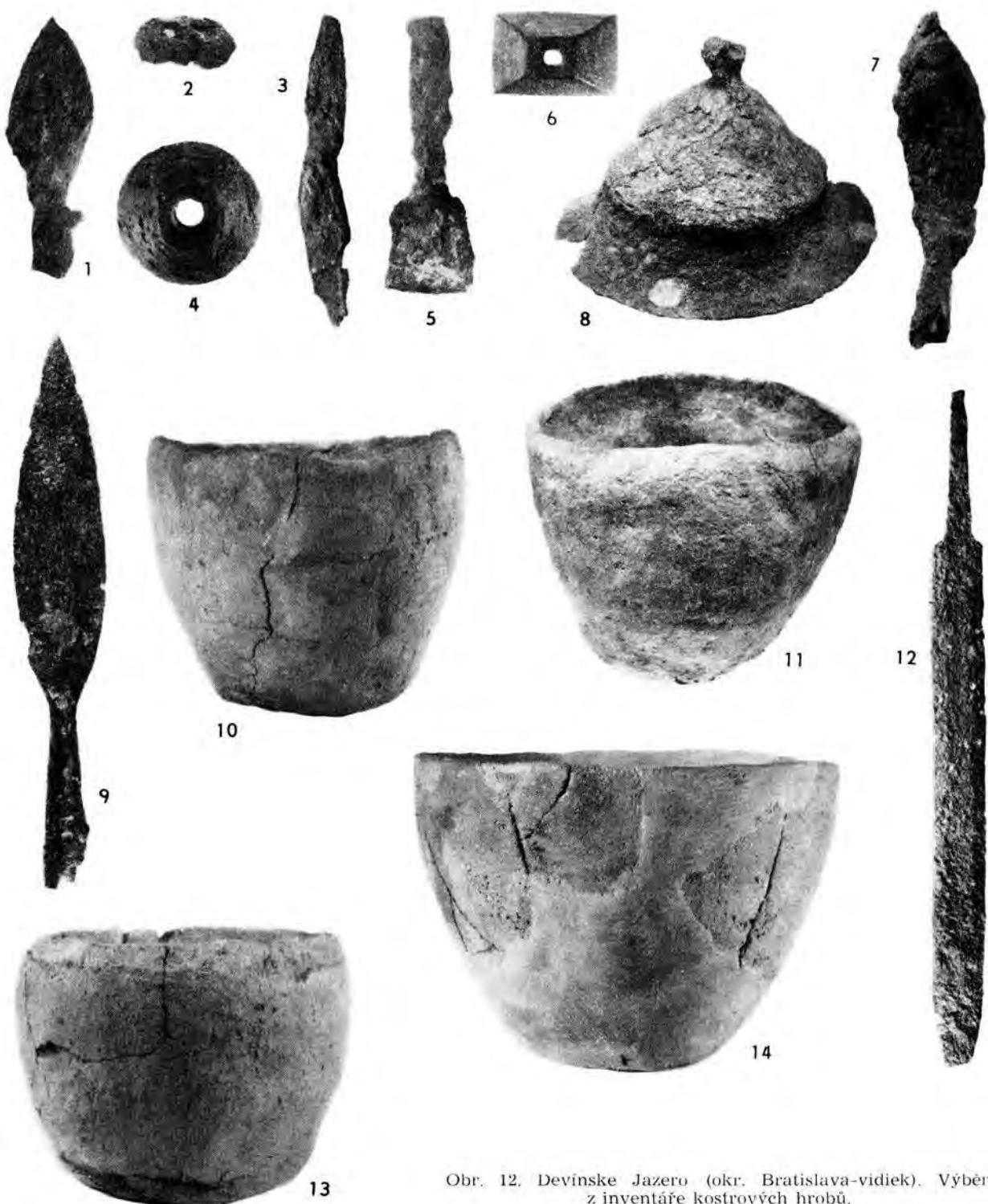
Obr. 11. Saratice (okr. Vyškov). Charakteristické nálezy z kostrových hrobů. 2, 4 – hrob 2/48.

sočtverečných kolků s mřížovaným pozadím. Exemplář z Velkých Pavlovic má dnes již početné analogie na území langobardského záboru v Panonii.¹⁴⁸ Zdá se, že jde o keramiku nejistého panonského původu, lišící se od pozdější kolkované keramiky avarské a od vyspělejších forem severoitalských. Podle J. Wernerová¹⁴⁹ byla výroba vakovitých kolkovaných nádob přenesena do Itálie právě z Podunají.

2. Ostatní hrobový inventář

Markantní rozdíl, který byl již dříve postřehnut, se ve srovnání s kostrovými hroby z 5. století, ať již máme na mysli nálezy vinařického stupně nebo skupinu podunajský orientovaných památek z regionu jižní Moravy-dolnorakouského, projevuje v relativně bohaté výbavě mužských hrobů zbraněmi. Uplnou výzbroj bojovníka tvoří nyní meč, štít, z nějž se uchovaly zpravidla pouze železná kování, kopí a někdy dýka nebo válečný nůž. Soubor víceméně kompletní výzbroje (meč, kopí, kování štítu) našel se na Moravě také v hrobě z Rebešovic. Dva případy analogické výbavy jsou hlášeny také z dolnorakouského Poysdorfu.¹⁵⁰ V hrobě 9 z Devinského Jazera provázel štítovou puklici železný sax a hrot kopí,¹⁵¹ v hrobě 7/54 v Holásek se obě kování (puklice a držadlo) objevila s hrotom kopí.

Typy zbraní zachycené v moravských hrobech představují běžné formy, rozšířené tehdy po celé

Obr. 12. Devinske Jazero (okr. Bratislava-vidiek). Výběr z inventáře kostrových hrobů.

merovejské Evropě. Platí to jak o železných mečích z hrobů moravských a dolnorakouských, tak o mečích českých.¹⁵² Jsou zpravidla 80 cm dlouhé a poměrně široké (cca 5 cm), vyznačují se trnem pro přichycení jilce (obr. 11: 11, obr. 17: 1, obr. 20: 1). Máme tu formu známou nejen v prostředí západních merovejských pohre-

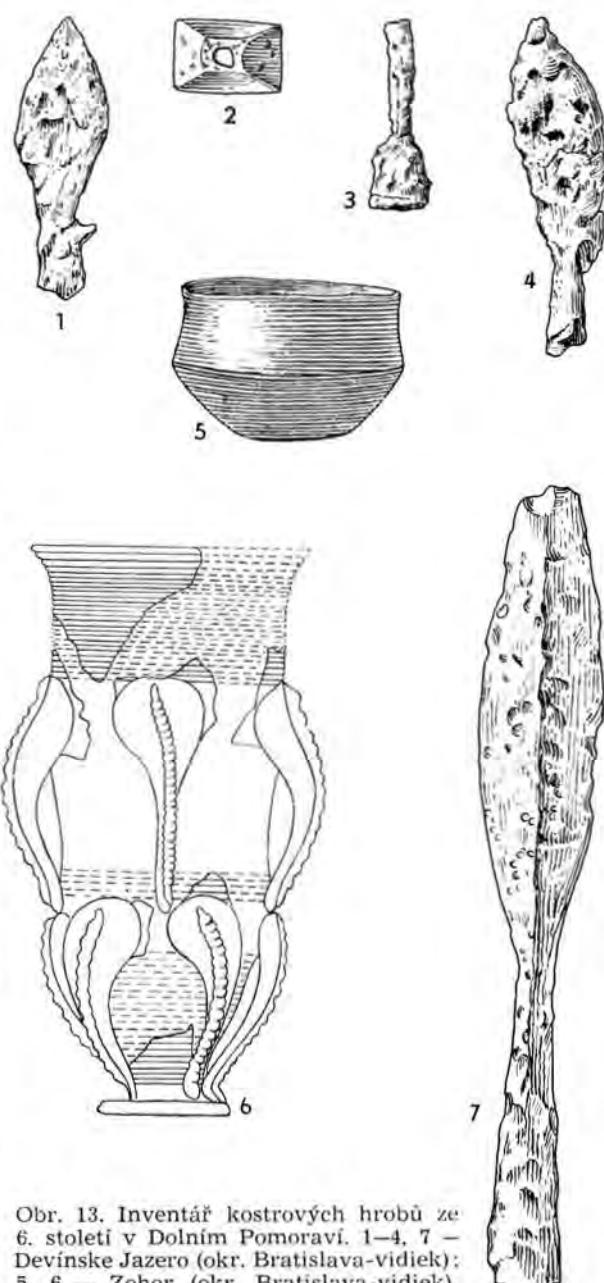
bišť,¹⁵³ nýbrž i z Durynska,¹⁵⁴ z gepidské oblasti mezi Dunajem a Tisou, v hrobech panonských Langobardů¹⁵⁵ a konečně i na langobardských pohřebištích v severní Itálii. Pro chronologické účely jí přirozeně nelze využít, neboť je v podstatě beze změn užívána až do doby karolinské, mění se pouze kování jilce a pochvy.

V hrobě 3 z Devínského Jazera se sice neuchovala čepel meče, zato však byl odtud vyzvednut bronzový knoflík jilce pyramidovitého či jehlancovitého tvaru se zbytkem železného řapu (obr. 12: 5, 6, obr. 13: 2, 3). Poněvadž byl hrob patrně narušen druhotným zásahem, nelze vyloučit, že meč, který by podle všeho měl patřit k inventáři, padl za oběť lupo. Jehlancovitý knoflík jilce je na merovejských zbraních dosti běžnou formou ukončení držadla. V severodanubském pásmu je to zatím jediný příklad. Nepřekvapí však v Panonii, odkud je uváděn z hrobu 6/1907 v Kranji a z hrobu v Pilisvörösváru,¹⁵⁶ nejnověji pak ze Szentendre, Kajdacse a dalších panonských lokalit.¹⁵⁷ Hojně jsou obdobné knoflíky zvláště na langobardských pohřebištích severní Italie.¹⁵⁸

Diskusi k datování bronzových knoflíků jilce ve tvaru pyramidky shrnul A. Müller.¹⁵⁹ Odmitá příliš časně chronologické určení E. Behmerové¹⁶⁰ a datuje meč opatřený takovým knoflíkem, který se našel v Berlíně-Neuköllenu, nejspíše k roku 500. Pro pozdější dataci pyramidovitých knoflíků jilce svědčí, kromě jejich výskytu v langobardských hrobech panonských a italských, více příznaků.

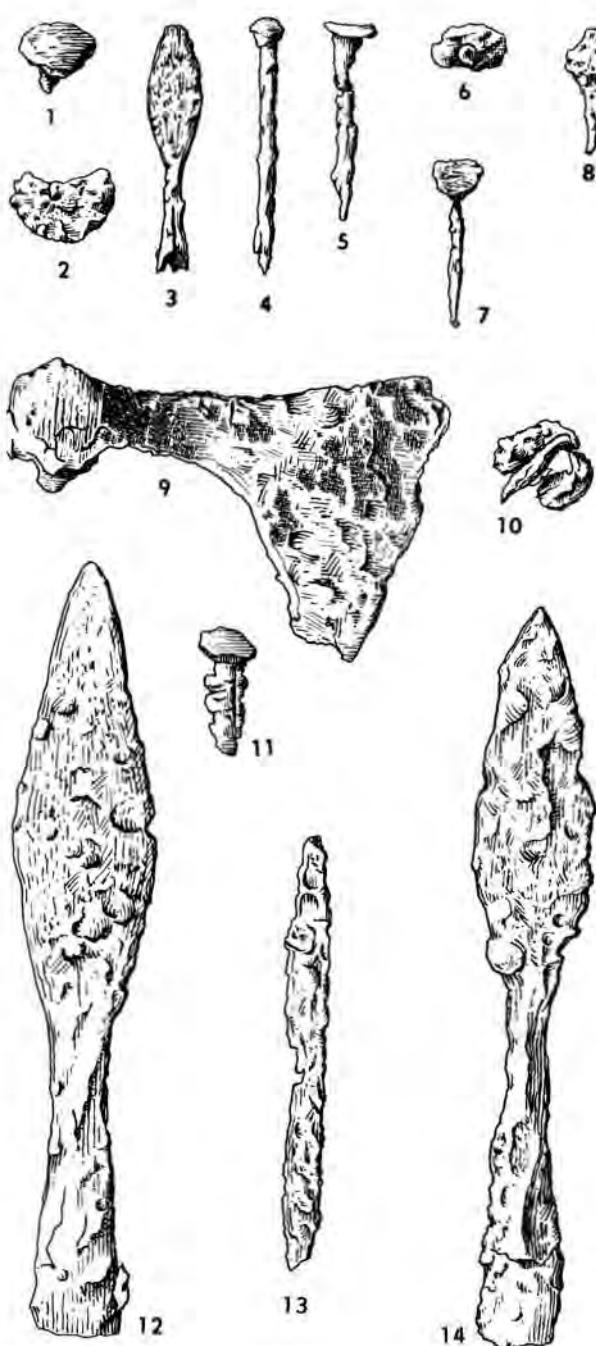
Zatímco úzký jednosečný sax patřil v okruhu podunajský orientovaných památek předchozího období k poměrně oblíbenému typu zbraně, jsou jednosečné mečíky v severodanubských hrobech z mladšího stupně doby stěhování národů výjimečné. Jediný příklad z dunajského levobřeží pochází z hrobu 9 v Devínském Jazere.¹⁶¹ Jedná se o pozdní, širší merovejský typ, který je v langobardských památkách italských již zcela obvyklý. Svými rozměry je sax z Devínského Jazera (obr. 12: 12) blízký zbrani z hrobu 1 v Langeneichstädtu, který B. Schmidt¹⁶² řadí ještě do své časové skupiny IIb (480—525).

Nejčastější zbraní vůbec byla v prostředí kostrových hřbitovů ze 6. století na Moravě kopí. Nejoblíbenější bývaly formy s čepelí ve tvaru vrbového listu. Početné doklady bychom mohli uvést z území Dolního Rakouska z nalezišť při dolním toku řeky Moravy a přirozeně ve velkém množství z českých pohřebišť (obr. 11: 9, 13, obr. 12: 9, obr. 13: 7, obr. 14: 12, 14, obr. 15: 5, 7, obr. 19: 7, obr. 29: 19 aj.). Tu a tam se objeví i hrot s čepelí kosočtverečné formy a hrot s šírkou posunutou až zcela ke spodu čepele, která tak nabývá téměř tvaru vysokého trojúhelníku (obr. 17: 14, 15). Datovaní této kopí je dosti široké. Zdá se však, že poměrně časné příklady

Obr. 13. Inventář kostrových hrobů ze 6. století v Dolním Pomoraví. 1–4, 7 — Devínske Jazero (okr. Bratislava-vidiek); 5, 6 — Zohor (okr. Bratislava-vidiek).

z konce 5. století pocházejí z oblasti středoněmecké.¹⁶³ Na západě vystupují podobné hroty, ať již s tulejkou otevřenou nebo uzavřenou, někdy dokonce hraněnou, kupodivu až mnohem později.¹⁶⁴ Pro relativně pokročilou dataci moravských kusů by svědčila keramika z hrobu v Oblekovicích,¹⁶⁵ která má přesnou analogii v hrobě 5 z Vörs v Panonii. Vyloženě mladý je hrot kopí z hrobu 1 ve Velkých Pavlovicích, který patří k formě s přídřznými skobami (obr. 17: 13). Přes jejich ojedinělý výskyt již na sklonku 4. a v 5. století spadá většina obdobných nálezů na západě (Saufeder) až do pozdního 6. a do 7. století.¹⁶⁶

Obr. 14. Baumgarten an der March (Dolní Rakousko). Inventář kostrových hrobů ze 6. století.

Typickou zbraní merovejského věku jsou sekry, které jsou mezi nálezy pojednávané skupiny zastoupeny v Šaraticích, ve Velkých Pavlovicích, v Baumgarten a. d. March a jinde. Většina sekyr navazuje na pozdně římské tradice. U jedné ze sekyr ze Šaratic a u sekry z Pavlovic (obr. 11: 8, obr. 17: 12) je patrné protažení týlu, pro což nacházíme opět analogie nejen v Polabí, ale i na západě v okruhu merovejských

památek.¹⁶⁷ Sekyra inv. č. 1555 ze Šaratic (obr. 11: 10) se vyznačuje ostřím protaženým dolů; je to opět tvar vycházející z pozdně římských předloh, neztrácející v době stěhování národů na oblibě. Stejná sekyla pochází z Baumgarten a. d. March (obr. 14: 9) a ze Záluží v Čechách.¹⁶⁸

Z kulturního a časového rámce časné doby merovejské se nevymykají ani železné součásti štítu. U štitových puklic z Moravy (Holásky hrob 7/54, Rebešovice hrob 178, Velké Pavlovice hrob 6), z naddunajské části Dolních Rakous, z dolnomoravského levobřeží a konečně i z Čech, jde vesměs o varianty téže formy, vyznačující se cylindrickou až kónickou spodní částí a kuželovitou, mírně prohnutou stříškou, která vybíhá v plochý vrcholový knoflík (obr. 12: 8, obr. 17: 3, obr. 18: 10, obr. 19: 6). Jsou datovány zpravidla do první poloviny 6. století, třeba však podotknout, že se takovéto puklice objevují ještě často i v panonských hrobech¹⁶⁹ a ojediněle i v langobardských nálezech ze severní Italie,¹⁷⁰ což dokládá mnohem delší životnost analogických kování, než se předpokládalo. V Panonii nacházíme také protějšky kusů s bronzovými nebo bronzovým plechem potaženými nýty,¹⁷¹ jako tomu bylo u puklic z hrobu 9 v Devínském Jazere (obr. 12: 8)¹⁷² a z hrobu 9 v Erpersdorfu.¹⁷³ K mladšímu typu puklic patří také exemplář z hrobu 59 v Záluží, který podle klenuté stříšky lze klást snad již do druhé poloviny 6. století.¹⁷⁴

Rovněž pro držadla štítu z našich hrobů (obr. 17: 2), které představují běžnou formu s rozšířenou střední částí, máme analogie jak v Panonii,¹⁷⁵ tak ještě i v Itálii¹⁷⁶ a nelze o nich říci více, než že patří rámcově do 6. století.¹⁷⁷

Mezi výzbrojí bojovníka nechybějí ani hroty šipek, zpravidla listovitého tvaru (obr. 11: 5, 6, obr. 12: 1, 7, obr. 13: 1, 4, obr. 14: 3), celá sada se jich našla např. v Rebešovicích (obr. 17: 4–10). Tu a tam se objeví též hroty oštěpů s dlouhou kónickou tulejí. Do okruhu těchto zbraní patřil s největší pravděpodobností hrot z hrobu 3 v Neu Ruppersdorfu,¹⁷⁸ z Kobylí a snad i jeden kus ze Šaratic (obr. 17: 11). Svou funkcí odpovídala tato kopí francskému angonu.¹⁷⁹ Počátek takovýchto zbraní ve středním Německu klade B. Schmidt¹⁸⁰ do stupně IIb, tudíž na sklonku 5. století a do následujících desíti let, upozorňuje však, že se udržují po celé 6. století. Do první poloviny 6. století datuje české nálezy z Roztok a Plzně-Doudlevců B. Svojšovi.¹⁸¹ S vrhacími kopími s dlouhou tulejí se

Obr. 15. Obsah kostrových hrobů ze 6. století v Dolním Pomoraví. 1, 2, 4, 6 — Baumgarten an der March (Dolní Rakousko); 3, 5, 7 — Devínske jazero (okr. Bratislava-vidiek).

shledáváme ještě i na některých langobardských pohřebištích jižně od dunajského toku, např. v Perchtoldsdorfu a v Nikitsch,¹⁸² zdá se však, že v pozdějších fázích langobardského osídlení Panonie jejich obliba postupně utuchala.

Zenská výbava hrobů z mladšího stupně doby stěhování národů, charakterizovaných výskytem pravé v ruce hnětené keramiky labskogermánského ražení, se vyznačuje rovněž některými specifikami. Dokládá úzkou spjatost kroje i zvyk-

Obr. 16. Příznačné nálezy z moravských a dolnomoravských hrobů ze 6. století. 1–5 — Neu Ruppersdorf (Dolní Rakousko), hrob 12; 6 — Rebešovice (okr. Brno-venkov), hrob 22; 7, 9 — Velké Pavlovice (okr. Břeclav), hrob 10; 8 — Velké Pavlovice, hrob 9.

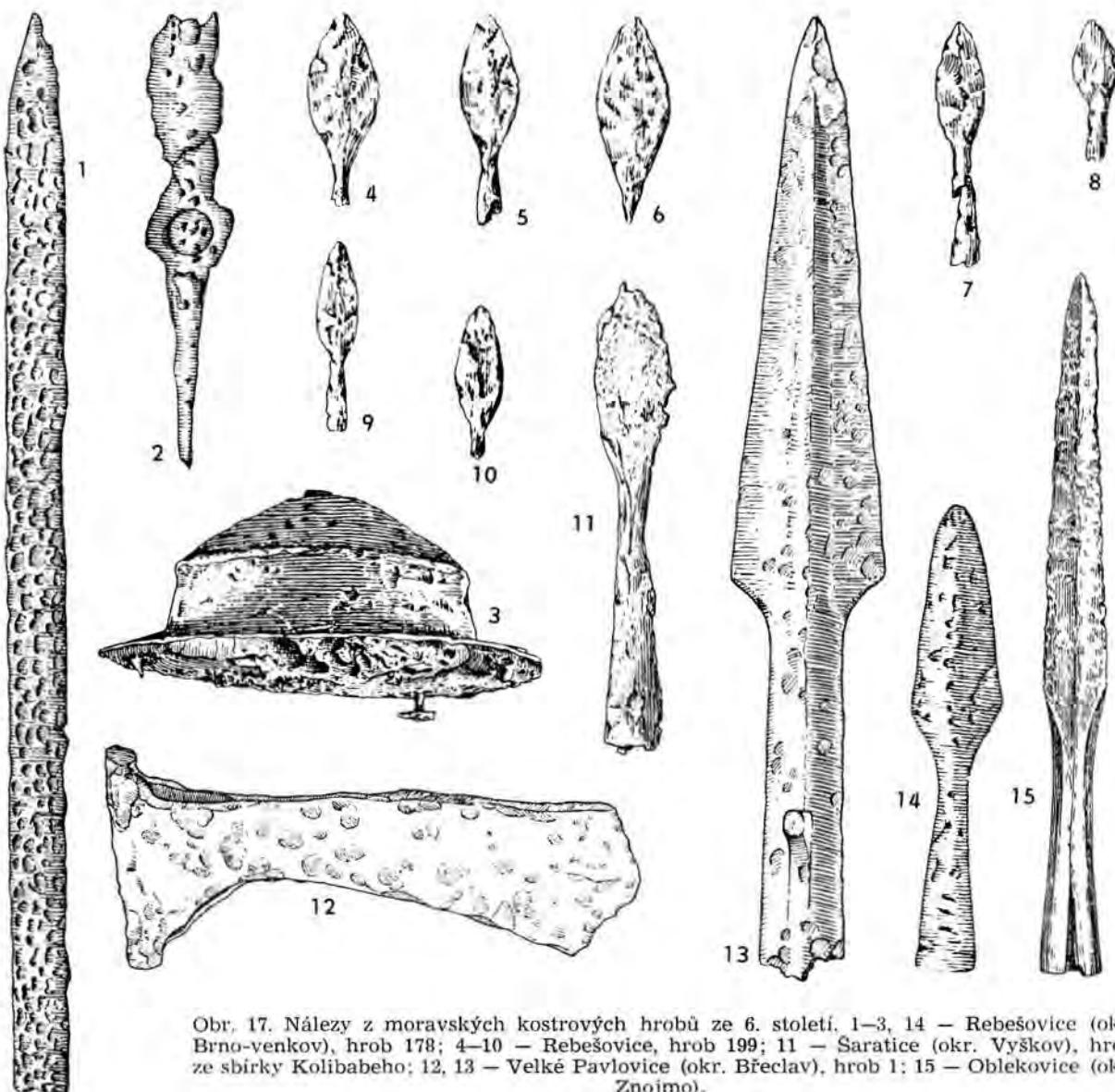
lostí tehdejších obyvatel země s odíváním i pochřebním ritem celé merovejské civilizace západní.

Z moravských nalezišť disponujeme kupodivu jen několika málo spínadly — pěti esovitými sponami,¹⁸³ o jejichž původní poloze v hrobě nevíme nic konkrétního. Jen o málo uspokojující je situace v naddunajské části Dolního Rakouska, i když zde ovšem nechybějí ani ojedinělé příklady spon lučíkovitých (Poysdorf, Straß, Tulln, Rohrendorf atd.). Poněkud lepší je v tomto směru situace na českých pohřebištích. Pokud byla činěna přesnější pozorování, vyčází najevo, že v nich ležely lučíkovité spony, až na jednu nebo dvě výjimky, v krajině pánevnebo v dolní části těla, esovité spony se nacházely vesměs v horní části těla a na prsou.¹⁸⁴

Nedostatek spínadel uchovaných v původní poloze, způsobený častým narušováním a vylupováním moravských hrobů, činí ovšem jistou potíž ve snaze o rekonstrukci tehdejšího kroje. Přesto však nechybějí náznaky existence oděvu zdobeného dlouhými cingulovitými závěsy, visícími od pasu dolů a ukončenými různými závěsky. Jak bylo hovořeno výše, poskytují pádné doklady o takovémto kroji nejen merovejské ženské hroby západní, ale i inventář langobardských pohřbů z území někdejší Panonie.¹⁸⁵ Nacházejí se v nich v původním uložení nejen předměty, které podobné závěsy zpestrovaly, např. spínadla nebo ozdobné perly či křišťálové závěsky, ale i úzká bronzová nebo stříbrná kování, jež je zdobila a zpevňovala. Takovéto úzké bronzové pásky, někdy příčně přehnute, s nýty uprostřed kratších stran, se našly v hrobě 6/48 ze Šaratic a v hrobě 9 ve Velkých Pavlovicích (obr. 23: 3, 9, 10, 15).

Jakkoli se v moravských hrobech labskogermaňského ražení nevyskytly lučíkovité spony v poloze mezi femury, mohou být dalším svědectvím o oblibě ozdobných cingulovitých závěsů na Moravě také některé druhy závěsků zpravidla kotoučovitého tvaru, vyhotovené z jantaru nebo sepiolitu, u nichž nelze vyloučit, že rovněž ukončovaly ozdobný závěs (obr. 22: 1–3, obr. 24: 4, obr. 28: 4 aj.). Téměř účelu mohl sloužit pestrý korál z mramorovaného skla ve tvaru kulové úseče z hrobu 9 ve Velkých Pavlovicích (obr. 16: 8).

Merovejský vliv se projevuje i na mnohých dalších součástech ženské výbavy. Sem patří snad i čtvercovitá kování k podvazkům z bronzového plechu, zdobená jednoduchými raženými vzory, která se našla v hrobě 11 ve Velkých Pavlovicích (obr. 23: 22, 23).¹⁸⁶ Společně jsou některé symbolické předměty, zavšené na opasku

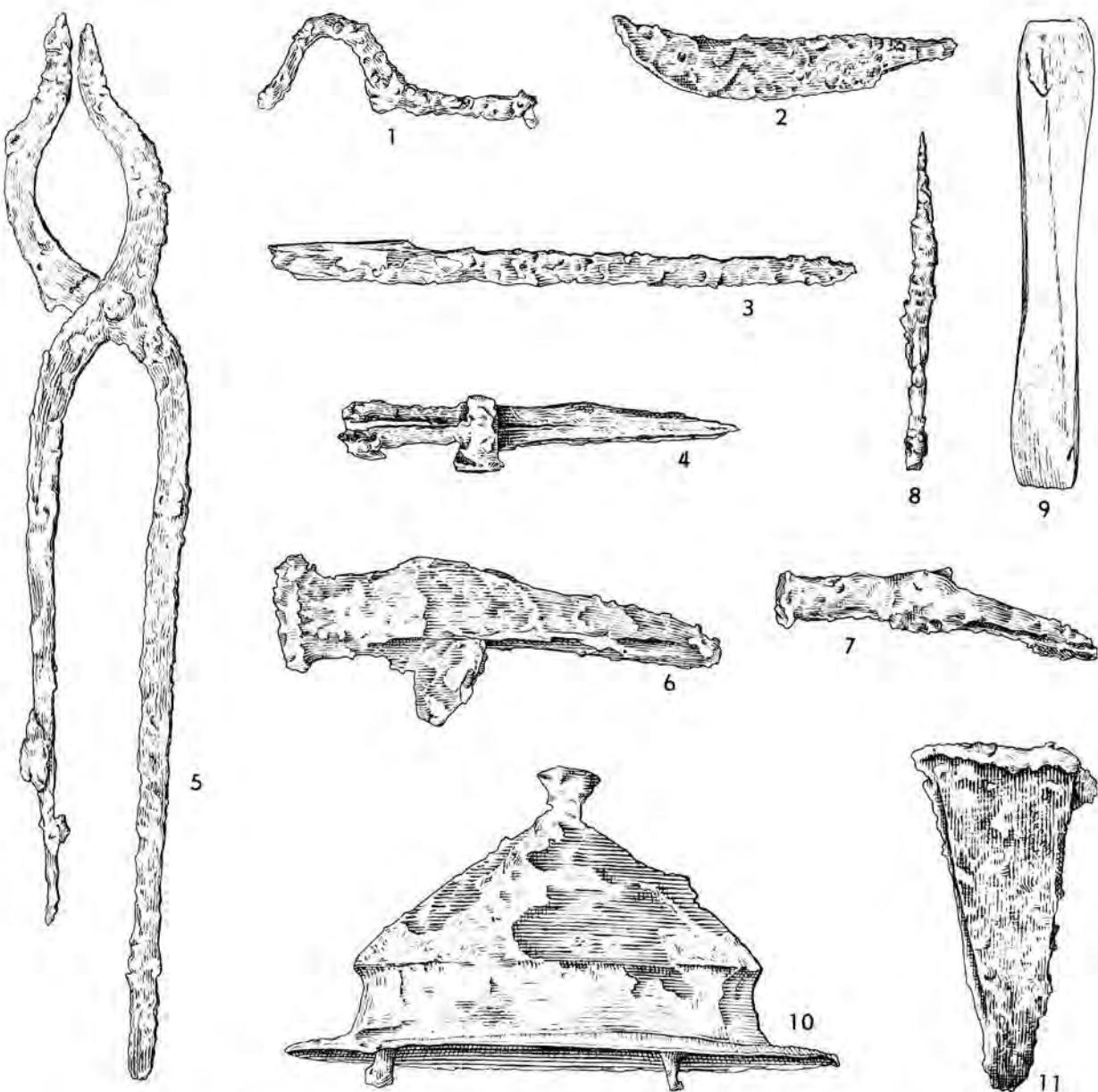

Obr. 17. Nálezy z moravských kostrových hrobů ze 6. století. 1–3, 14 – Rebešovice (okr. Brno-venkov), hrob 178; 4–10 – Rebešovice, hrob 199; 11 – Saratice (okr. Vyškov), hrob z sbírky Kolibabeho; 12, 13 – Velké Pavlovice (okr. Břeclav), hrob 1; 15 – Oblekovice (okr. Znojmo).

nebo na ozdobném závěsu, např. kovové klíče, zhusta v honosném provedení, které byly v merovejských hrobech symbolem paní domu.¹⁸⁷ Zlomky bronzových klíčů ležely v hrobě 6/48 ze Šaratice a v hrobě 3 ve Velkých Pavlovicích, nejdobnější a úplně uchovaný exemplář pochází z hrobu 22 v Rebešovicích (obr. 16: 6, obr. 23: 1). Neúplný bronzový klíč z hrobu 12 v Neu Ruppersdorfu (obr. 16: 4, obr. 22: 11) má příčně ryhovaný dřík a oboustranný, raženými ornamenty zdobený Zub v podobě písmene T. V několika případech se klíče vyskytly v českých hrobech tzv. merovejské kultury.¹⁸⁸ Až na ojedinělé železné exempláře se většina příkladů z oblasti jihomoravsko-dolnorakouské i z Čech formálně

přimyká ke klíčům datovatelných do 6. století.¹⁸⁹

Pracovní okruh ženy vymezovaly i železné tkací mečíky. Jedinou moravskou ukázkou vydaly poslední výzkumy na pohřebišti v Šakvicích. V dolním Rakousku jsou zastoupeny nálezy z hrobů 12 a 13 v Neu Ruppersdorfu a ze Straß,¹⁹⁰ v Čechách z hrobů v Záluží, Mochově, Roztokách a z Prahy-Podbaby.¹⁹¹ Tkací mečíky našeho typu, podobně jako mnoho ostatních věcí symbolického významu, které se v langobardských hrobech objevují, mají v merovejském prostředí široké rozšíření a jejich soupis ze západní i střední Evropy podal svého času J. Werner.¹⁹² Početné nálezy tkacích mečíků jsou

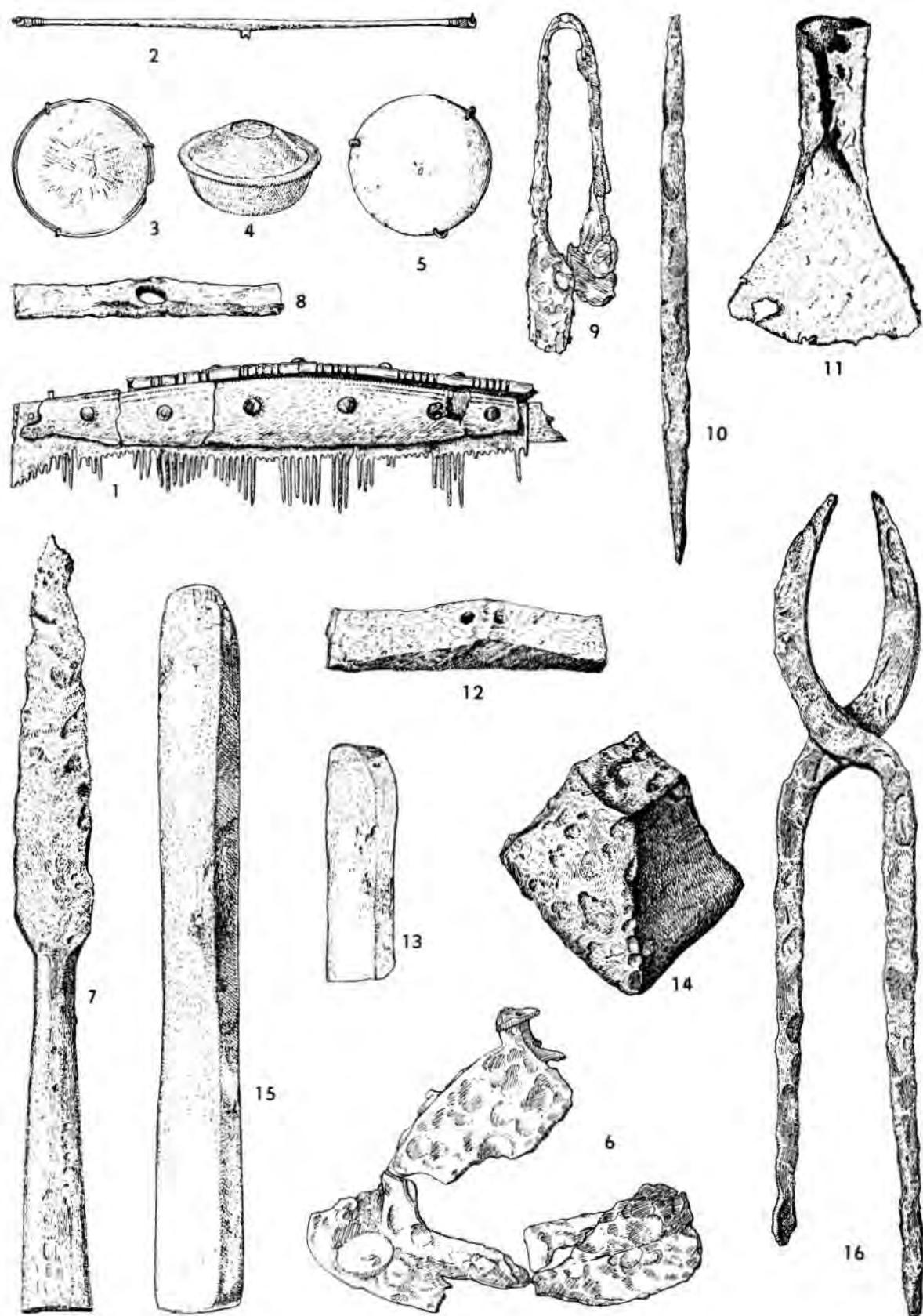
Obr. 18. Poysdorf (Dolní Rakousko). Hrob 6 (kostrový hrob litce).

v poslední době uváděny z langobardských hrobů v Panonii, kde se vyskytují téměř vždy v nejbohatších ženských hrobech (např. Várpalota, Kádárta, Jutas, Kajdacs, Szentendre atd.).¹⁹³ Pozoruhodné je, že některé z těchto předmětů mají damaskovanou čepel (obr. 16: 3, obr. 29: 16).

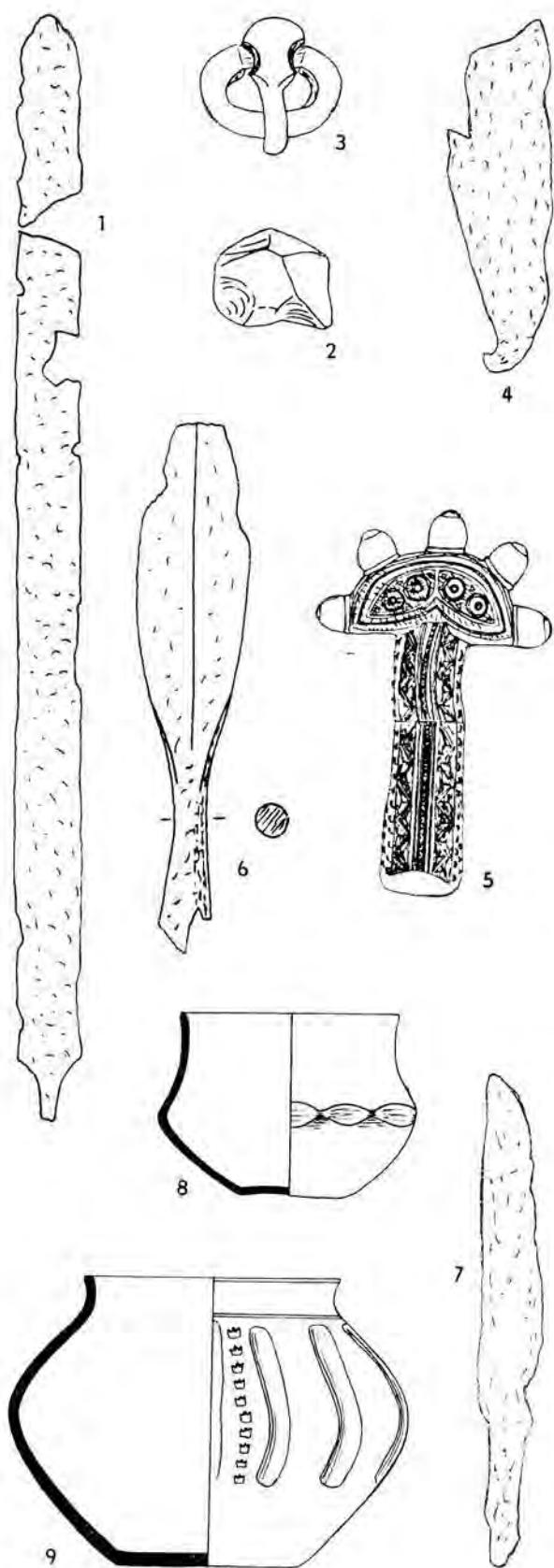
K cizorodým součástem ženské hrobové výbavy patří ozdobný prolamovaný terčík z hrobu 13 v Neu Ruppersdorfu (obr. 21: 8). Těžiště rozšíření takového ozdob leží ve východofranské a alamanské sféře; exemplář z Neu Ruppersdorfu je v rámci langobardských památek v Podunají zcela ojedinělý. Podle typologického čle-

nění D. Rennerové¹⁹⁴ patří k typu II, do podskupiny A. Jde o jednozónové kotouče se čtyřmi nebo i více schůdkovitě zalomenými rameny, které vedou od centrálního bodu nebo kroužku k okraji. Autorka uvádí více než dvacet analogií převážně z oblasti alamansko-bajuvarské, poměrně různorodé provedení však nedovoluje rozeznat jednotlivé dílny nebo dílenské okruhy.

Podle některých autorů¹⁹⁵ sloužily takovéto ozdobné terčíky jako obklad nebo závěr dámské kabelky z kůže nebo látky. Nejnověji uvažuje D. Rennerová¹⁹⁶ o jejich dvojím hlavním využití. Ve východní části franské sféry se nosily připevněny a orámovány obrubou na cingulovi-

Obr. 19. 1–5, 7–15 – Brno, Kotlářská ul., kostrový hrob litce; 6 – Velké Pavlovice (okr. Břeclav), hrob 6.

Obr. 20. Rohrendorf (Dolní Rakousko). Inventář kostrových hrobů ze 6. století. 1–4, 6, 8 – hrob 11; 5, 7 – rozrušené hroby; 9 – hrob 14.

tém pásku visícím od pasu, na západě pak přímo na opasku, kde přidržovaly ozdobný pás.

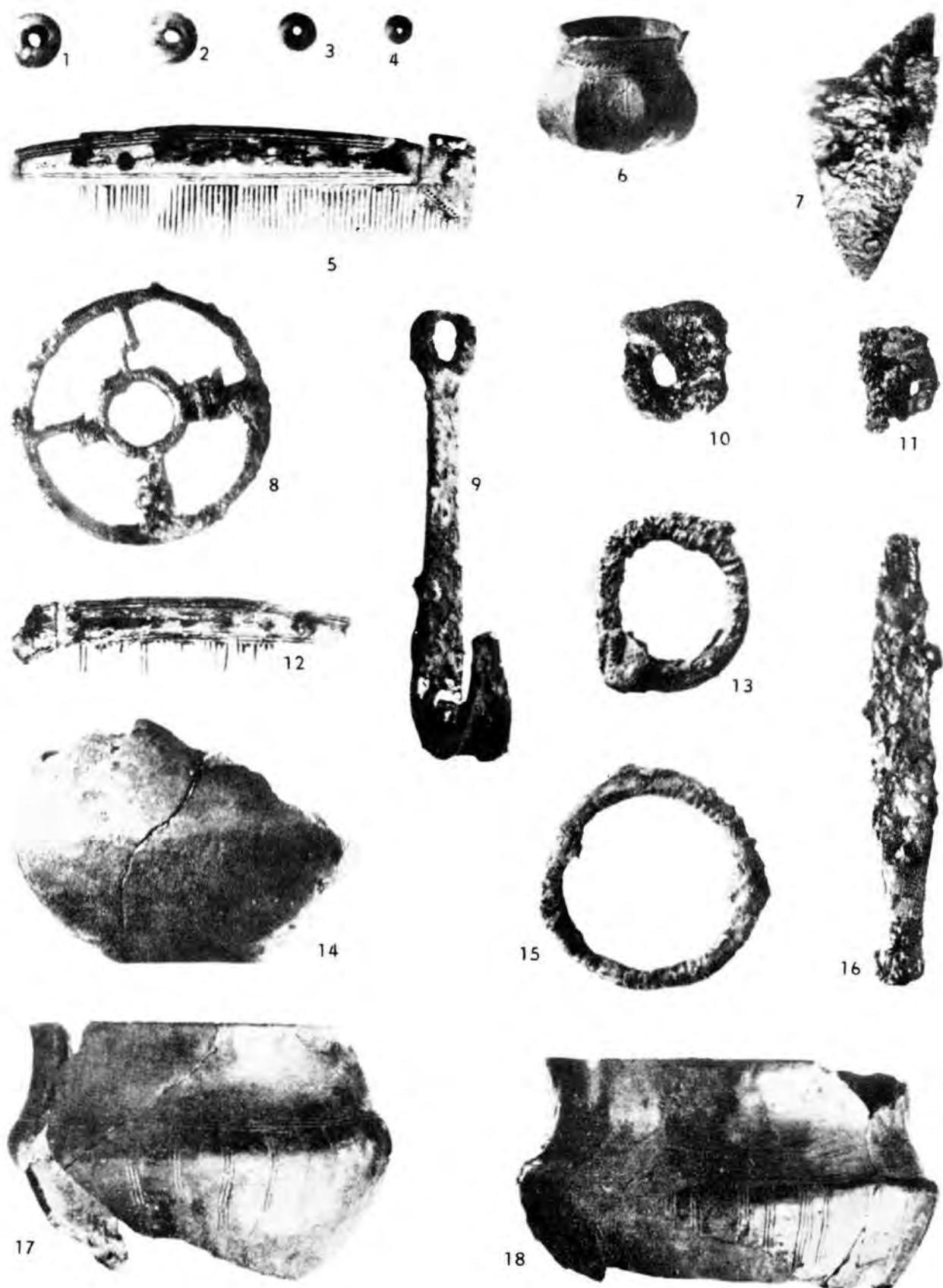
Ani parohový terčík, jehož zchátralé zbytky, ornamentované původně koncentrickými kroužky, se našly v hrobě 3 z Velkých Pavlovic (dosud nepubl.), nepostrádá mnohé protějšky na západě, v merovejských hrobech fransko-alamanské sféry.¹⁹⁷ Analogické předměty z parohoviny nechybějí ovšem ani v soudobých hrobech labsko-germánských. Měly zřejmě magický význam a lze mezi nimi rozlišit několik druhů podle formy i velikosti středového výrezu. Na západě a konečně i ve střední a severní Evropě se počínají objevovat již v období pozdně římském a na počátku 5. století,¹⁹⁸ těžiště jejich výskytu však leží až ve vyspělé době stěhování národů.

Nedílnou součástí výbavy ženských hrobů v celém severodunajském pásmu bývají i v hrobech pojednávané fáze skleněné korálky. Na Moravě se vyskytly ve více exemplářích, v hrobě 1/54 a 6/54 z Holásek, v hrobě D v Šaraticích, v hrobě 2 a 11 ve Velkých Pavlovicích. Ležely i v dalších hrobech (např. Rebešovice hrob 22, Šaratice hrob 6/48, Velké Pavlovice hroby 7, 9, 10 aj.). Snahy o jejich chronologické třídění se zpravidla setkávají s nezdarem. Přesvědčuje nás o tom i materiál moravský, který je dosti různorodý. Kromě bochánkovitých exemplářů z průzračného nebo nazelenalého skla překvapí i tmany modré korál polyedrický (Velké Pavlovice). Objevují se též perly z opakní skelné pasty s plastickou klikatkou a očky. Nejčastějším typem jsou však nyní drobné žlutavé až hnědavé korálky z opakní skelné pasty, které jsou v předchozím období vcelku ojedinělé.

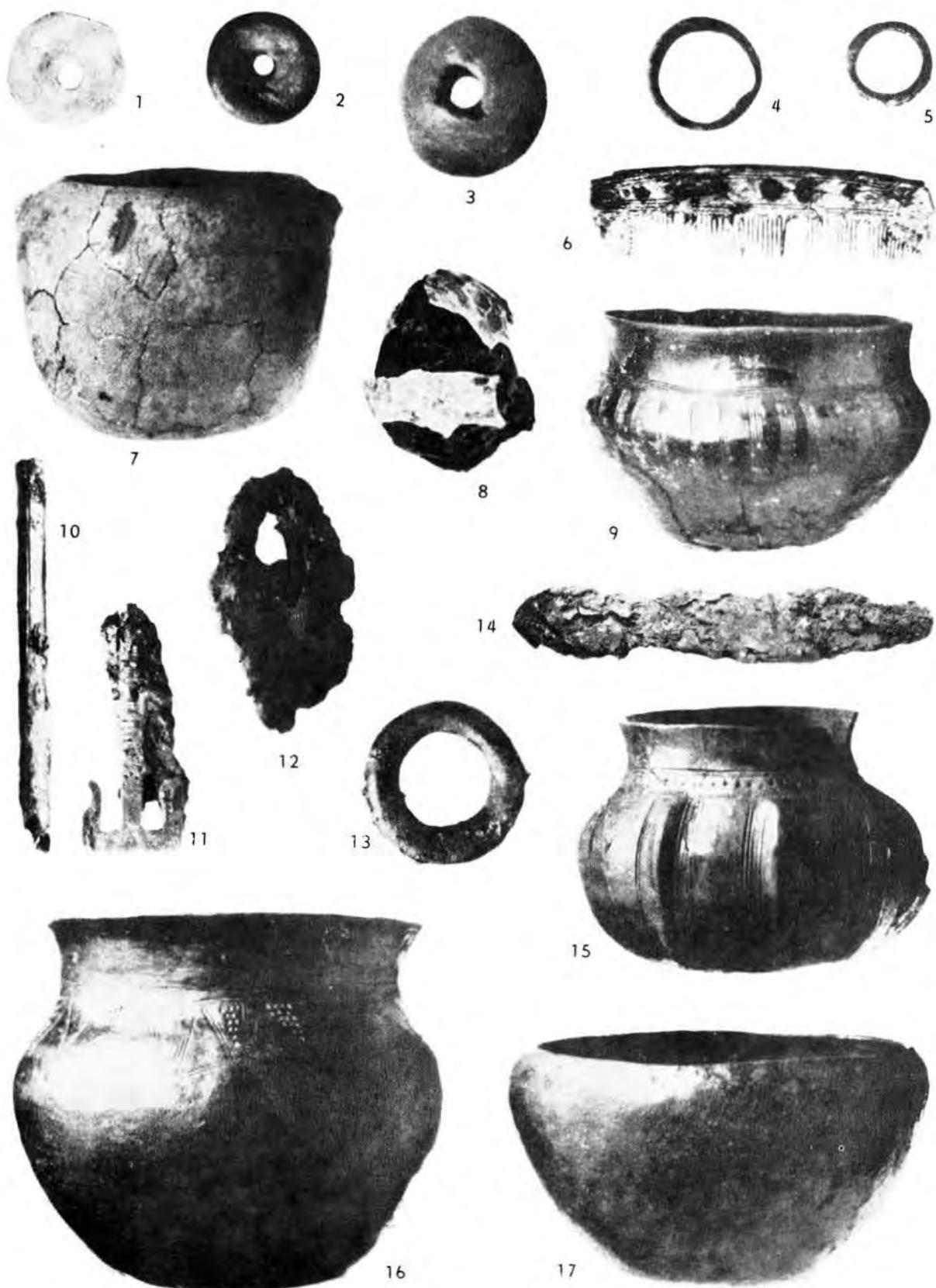
Krásný a ojedinělý příklad ženských ozdob vydal hrob 9 z Velkých Pavlovic v podobě soudkovitého korálu ze zlatého plechu (obr. 23: 8). Povrch je zdoben filigranním drátkem, stočeným do podoby řeckého písmene omega, tak jak se s tím setkáváme např. u dvou kulovitých zlatých perel ze Svatce v Čechách.¹⁹⁹ Korály ze zlatého plechu nejsou v merovejském světě takovou vzácností, jak by se zdálo na první pohled. Zvlášť pěkné exempláře zdobené vzory vyvedenými pomocí filigránu vydaly některé celky datovatelné do průběhu 6. století.²⁰⁰

K ženským ozdobám patřil i zlatý brakteát z hrobu 6/48 v Šaraticích (obr. 23: 2), jehož severo-rodanubský protějšek, ovšem jiného typu, ležel v hrobě 4 z Poysdorfu (obr. 24: 2).²⁰¹

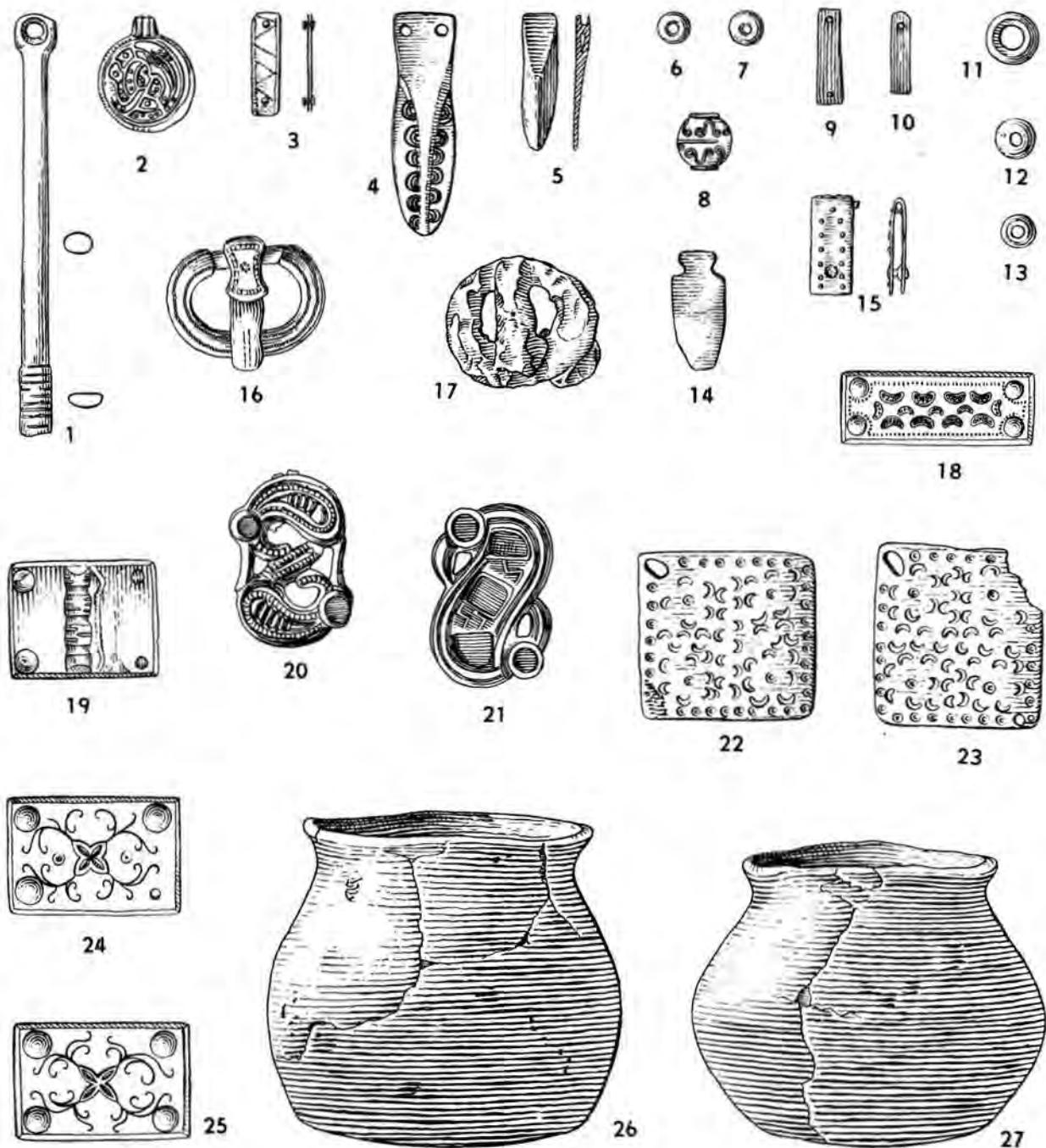
Podobný význam jako klíče a tkací mečíky měly v ženských hrobech i hliněné přesleny po-

Obr. 21 Neu Ruppersdorf (Dolní Rakousko). Ukázky nálezů z kostrových hrobů. 1–4 – hrob 19; 5–7, 11, 18 – hrob 17; 8–10, 12–17 – hrob 13.

Obr. 22. Neu Ruppersdorf (Dolní Rakousko). Ukázky nálezů z kostrových hrobů. 1–9, 12 – hrob 20; 10, 11, 13–17 – hrob 12.

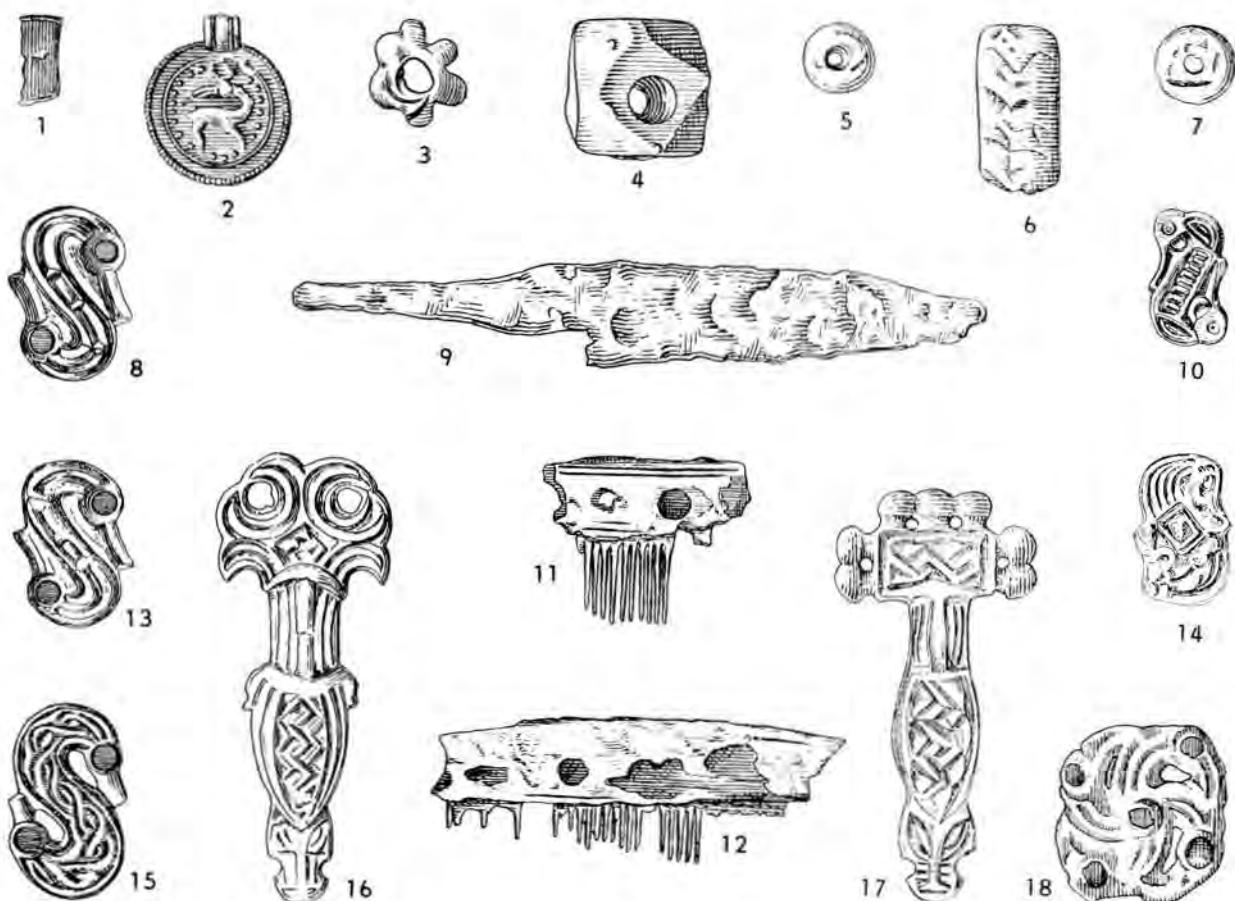

Obr. 23. Chronologicky určující inventář z moravských kostrových hrobů. 1–4, 11–15, 17 – Šaratice (okr. Vyškov), hrob 6/48; 5–10, 26 – Velké Pavlovice (okr. Břeclav), hrob 9; 16 – Velké Pavlovice, hrob 12; 18, 19, 24, 25 – Znojmo (okr. Znojmo), rozrušené hroby; 20 – Velké Pavlovice, rozrušené hroby; 21 – Šaratice, hrob ze sbírky Kolibabeho; 22, 23, 27 – Velké Pavlovice, hrob 11.

nejvíce dvojkuželovitého tvaru, u nichž není rovněž vyloučeno, že byly připevněny na cingulovitém závěsu (např. obr. 12: 4, obr. 28: 15).

Velkou část věcí z hrobů nemůžeme přirozeně označit za výlučnou součást mužské nebo ženské výbavy. Jde zpravidla o předměty ryze účelové, jako např. přezky. Kromě běžných typů oválných

přezek bez záhytné ploténky, vyhotovených nejčastěji ze železa (např. obr. 11: 7, obr. 12: 2, obr. 14: 10 aj.), stojí za zmínku exemplář s kostěným rámečkem a železným trnem z hrobu 139 v Rebešovicích, bronzová přezka s obdélníkovitým štítkem na kořeni jazýčku z hrobu 5 ve Velkých Pavlovicích, především však bronzové přezky se

Obr. 24. Chronologicky určující inventář z jihomoravsko-dolnorakouské oblasti. 1–7, 9, 11–12, 18 — Poysdorf (Dolní Rakousko), hrob 4; 8, 13 — Erpersdorf (Dolní Rakousko), hrob 21; 10, 15 — Šakvice (okr. Břeclav); 14, 17 — Poysdorf (Dolní Rakousko), hrob 6 (bronzové modely); 16 — Straß (Dolní Rakousko).

štítovým trnem z hrobu 12 na též nalezišti a z hrobu 11 v Rohrendorfu.²⁰² Pavlovická přezka nese na jazyčku i na štítku jemný rytý a ražený dekor (obr. 20: 3, obr. 23: 16). Máme tu opět inventář společný všem okruhům doby merovejské.²⁰³ Zdobené i nezdobené přezky tohoto druhu nacházíme hojně zastoupeny v langobardských hrobech jižně od Dunaje.²⁰⁴ Za zmínu stojí přezka z Nikitsch, jejíž štítek nese obdobný dekor jako štítek přezky z Velkých Pavlovic, její střed je však zdůrazněn symbolickým rytým křížem.²⁰⁵ Ani v severní Itálii nejsou podobné přezky vzácné a nechybějí ani zdobené kusy.²⁰⁶

Značné rozšíření mají také stříbrná jazykovitá nákončí, ať již máme na mysli zdobený exemplář z hrobu 6/48 v Šaraticech (obr. 23: 4), nebo drobnější kus z hrobu 9 ve Velkých Pavlovicích (obr. 23: 5). Podobná nákončí shledáváme nejednou v kostrových hrobech českých (obr. 29:

1, 2, 13) stejně jako středoněmeckých.²⁰⁷ Podle všech náznaků je lze datovat nejspíše do první poloviny 6. století.

Jako součásti pásových garnitur sloužila zřejmě také stříbrná kování obdélníkovitého tvaru z kostrových hrobů ve Znojmě, zdobená raženými vzory a tausí (obr. 23: 18, 19, 24, 25). Obdélníkovitá kování analogického tvaru zjišťujeme v západním archeologickém materiálu jako části pásových garnitur, jde však vesměs o nálezy již dosti pozdní. Jedním z mála příkladů, který by chronologicky odpovídal znojemským exemplářům, spadajícím, soudě podle ostatních nálezů z tohoto jihomoravského souboru, někam do první poloviny 6. století, je kování z hrobu 42 v Kelheimu. Je lito z bílého kovu a v rozích desítky se nacházejí čtyři nýty se sférickými hlavičkami.²⁰⁸ Patří první polovině nebo středu 6. století. Ještě starobylejší je stříbrný kus nalezený společně s přezkou ze stejněho materiálu

v bohatém hrobě z Großörner, jejž lze datovat již do doby okolo roku 500.²⁰⁹ Podobných kování mohlo však být využito k rozličným účelům, ba dokonce i jako kování koňských postrojů.²¹⁰ Ornamentika nákončí vzbuzuje reminiscence na kovovou industrii provinciální nebo byzantskou.

Problematický byl účel různých stříbrných a bronzových kování páskového nebo jazykovitého tvaru, které se v našich merovejských hrobech objevují v několika případech. Nezdobené kování protáhlého jazykovitého tvaru s jedním koncem přehnutým z Velkých Pavlovic (obr. 16: 7) má blízký protějšek ve stříbrných kováních jazykovitého tvaru z hrobu 10 v Mochově.²¹¹ Větší z nich má lišťově zesílené okraje a vnitřní plocha je zdobena rytým mřížkováním. Menší zpestřuje vybijený perličkovitý vzor. Nýty jsou podobně jako u kování z Velkých Pavlovic, umístěny podél okrajů (obr. 29: 3–6). Další zcela obdobný nález, i když méně dekorativní, ležel v hrobě 33 v Szentendre.²¹² V Mochově sloužily jazykovité, na zadní straně přehnuté plíšky jako kování kožené pochvy nože.

Stříbrný, rovněž přehnutý pásek pochází z hrobu 1/1954 v Holáskách (obr. 28: 26). Jeho obvod je okrášlen půlměsícovitými kolky, vyplňenými kroužky, které známe z jednoho stříbrného kování ze Znojma. Nýty jsou rozmístěny opět na okraji kování. Zřetelné zbytky kůže, které k předmětu přilnuly, naznačují, že by mohlo jít opět o kování kožené pochvy nože, nebo snad pásu. Analogický, avšak bronzový proužek, zdobený nicméně vybijenými body, půlobloučky a perličkovitým vzorem, se našel opět v hrobě 10 z Mochova (obr. 29: 12).²¹³ Podle stop kůže na bronzovém plechu soudí J. Zeman, že to bylo kování kožené přilby. Několik bronzových pásků, z nichž některé jsou na obou stranách jazykovité ukončeny, jindy na opačném konci zahnuty jako exemplář z Velkých Pavlovic, je známo i z hrobu 17 ve Várpaltě.²¹⁴ Opět tu máme hrob vyloženě ženský. Určitý význam může mít snad skutečnost, že zde tyto nálezy ležely v nádobě a že na nich byly zjištěny zbytky dřeva. J. Werner proto soudí, že tu šlo o kování dřevěné nádobky.

Společně pro mužskou i ženskou výbavu jsou rovněž některé toaletní potřeby, jako např. hřebeny. Zcela výlučně se setkáváme s dlouhými jednostrannými hřebeny s tálou, mírně obloukovitým držadlem. Lze je datovat zhruba do 6. století²¹⁵ a v oné formě, kterou známe z okruhu

Obr. 25. Durynské a severodunajské typy spon v panonských hrobech. 1 — Várpalota (Maďarsko), hrob 13; 2 — Kranje (Jugoslávie), hrob 71/1904; 3, 5, 8 — Szentendre (Maďarsko), hrob 33; 4 — Kranje, hrob 1/1907; 6 — Villey St. Etienne (Francie), hrob 43; 7 — Mohács (Maďarsko), hrob 4; 9, 10 — Rhenen (Holandsko), hrob 152. (1, 3, 5, 8 podle I. Bóny; 2, 4, 9–10 podle J. Wernera; 6 podle B. Schmidta; 7 podle Kissse a Nemeskériho.)

památek severodanubských, zřejmě nezasahuje do doby po roce 600.²¹⁶ Hřebeny jsou bohatě zastoupeny jak v hrobech jihomoravsko-dolnorakouských, tak českých (obr. 11: 4, obr. 19: 1, obr. 21: 5, 12, obr. 22: 6, obr. 24: 11, 12). Ve více případech se vyskytly bronzové nebo železné pinsety. Jde o běžné formy, které nemohou mnoho přispět ve snaze o chronologické a kulturní zařazení nálezů. Totéž se týká velkých železných nůžek, železných nožů a ostatních nástrojů.

*IV. K problémům chronologie
severodunajských památek
z mladšího stupně doby stěhování národů
na základě vývoje spínadel*

Casové zařazení nálezového komplexu, o němž je řeč, má klíčový význam nejen pro řešení otázek závěrečné fáze neslovanského osídlení, nýbrž i pro jakoukoliv výstižnější historickou interpretaci ekonomicko-spoločenských, kulturních i etnických poměrů v našich zemích právě v období, kdy písemné prameny hovoří o Langobardech v Podunají.

Největší službu poskytují v tomto směru především spínadla, jakožto součást kroje, která se mění, jak se zdá, i v prostředí labskogermánských nalezišť ze 6. století, nejrychleji. Veškerá severodunajská, zvláště pak jihomoravská pohřebiště utrpěla však natolik vylupováním, že z těchto pro chronologii cenných pramenů můžeme shromáždit jen nepatrné trosky. O málo uspokojivější je situace v Čechách. Zdejší nálezový fond, jak uvidíme, v mnohem doplňuje naši představu o časovém rytmu, v němž probíhal vývoj hmotné kultury na levém břehu Dunaje.

Při hodnocení typové škály spínadel mladšího stupně doby stěhování národů na našem území a v severní části Dolních Rakous je třeba přihlédnout k některým novým aspektům tohoto problému, jak vyplývají z nejnovějších poznatků a zjištění naší i zahraniční vědy.

Je především třeba vzít na vědomí, že do rámce zkoumaného materiálu nelze uzavírat veškeré spony z doby stěhování národů na Moravě, jak to svého času učinil J. Werner,²¹⁷ nýbrž pouze ta spínadla, která se našla v nezvratné souvislosti s nálezovými komplexy merovejského období, majícími vztah k Polabí, tudíž z pohřebišť a hrobů charakterizovaných zejména v ruce robenou labskogermánskou hrnčířskou tvorbou. Abychom nedospěli ke zkreslení výsledků, musíme z tohoto souboru v každém případě vyloučit památky ze staršího stupně doby stěhování národů, jehož hlavní náplň na Moravě tvoří zvláštní samostatná kulturní skupina, v mnohých směrech odlišná od pozdějších památek připisovaných Langobardům a vykazující zcela evidentní kulturní vztahy k Podunají a ke Karpatské kotlině. Platí to přirozeně nejen o kostrových hřbitovech typu Nový Šaldorf, Sokolnice, Šaratice (výzkumy z let 1954–1955), Velatice, Vyškov, ale také o ojedinělých hrobech nebo skupinách hrobů z tohoto období, zejména

však o sérii ženských hrobů s lučíkovitými sponami z Černína, Graß Harrasu, Mistřína, Polkovic, Šlapanic a Tasova, které jsou nerozlučně svázány s konečnou fází předchozího vývoje.

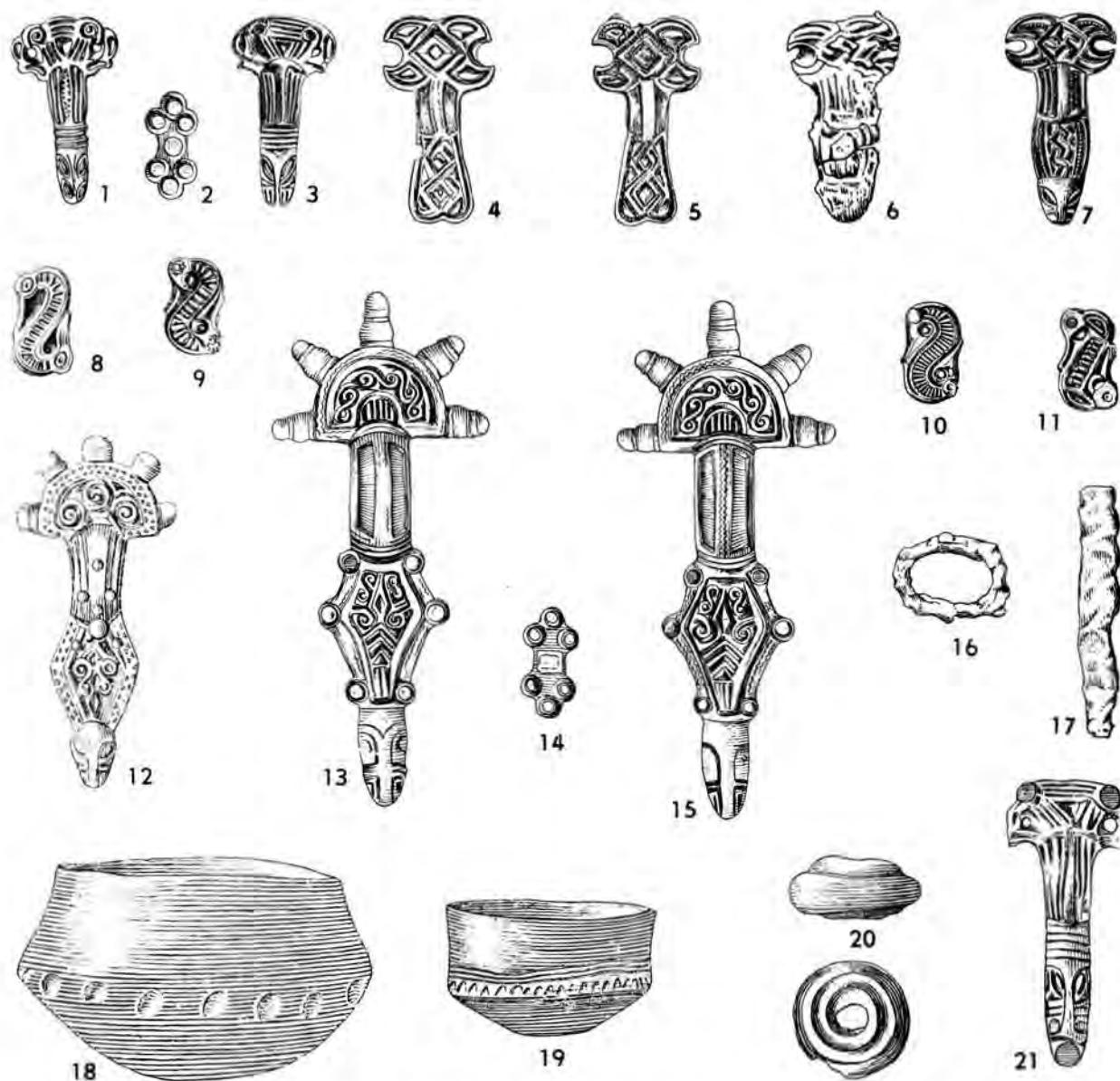
Pro chronologii spínadel z merovejských pohřebišť, vyznačujících se evidentními labskogermánskými rysy, zejména pro datování pozdních typů tohoto kulturního okruhu, jsou nanevýš důležité poslední objevy z území Maďarska. Nálezy na langobardských nekropolích na půdě někdejší Panonie totiž ukazují, že základní formální bohatství na časně italských nalezištích bylo vytvořeno již v Podunají a značná část spon sem byla přinesena první langobardskou migrační vlnou, nebo alespoň odlita z modelů které byly vyhotoveny ještě ve starých sídlech. Téměř pro všechny formy považované dříve za představitele samostatné tzv. italské fáze se našly dokonalé protějšky v západním Maďarsku. Význam tohoto zjištění, platného ostatně nejen pro spínadla, ale i pro další druhy archeologického materiálu, tkví v možnosti určitých chronologických modifikací a vyvolává otázku, zda nebude třeba posunout časové zařazení většiny časně italských langobardských pohřebišť blíže k roku 568, lépe řečeno do poslední třetiny 6. století.²¹⁸

Hodnotíme-li z těchto nových hledisek nejpočetnější severodunajské formy nacházející období v nálezech italských, nebude je třeba, vzhledem k panonskému stáří takového typové škály, pochopitelně klást až do let po roku 568, nýbrž již do doby o něco časnější.

Celou kolekci spínadel, kterou se během doby podařilo v severodunajském pásmu, táhnoucí se od České kotliny až po ústí řeky Moravy do Dunaje, shromáždit, můžeme rozčlenit do několika skupin, které se navzájem odlišují nejen svou proveniencí, ale mnohdy i časovým těžištěm svého výskytu. Tím ovšem není míněno, že by jednotlivé starší typy byly vystřídány progresivnějšími formami naráz. Naopak vychází najev, že v poměrně krátkém časovém úseku trvání kostrových nekropolí našeho druhu vystupují archaické i vyspělé tvary nejednou po určitou dobu souběžně a chronologicky se překrývají.

a) Spínadla severozápadní, nejsevernější durynské provenience

Do této skupiny zařazují spony, které jsou natolik totožné s nálezy pocházejícími z oblasti středoněmecké, že navozují domněnkou o společném původu v jednom dílenském okruhu, ba dokonce lze uvažovat o jejich odvození z jediného modelu.

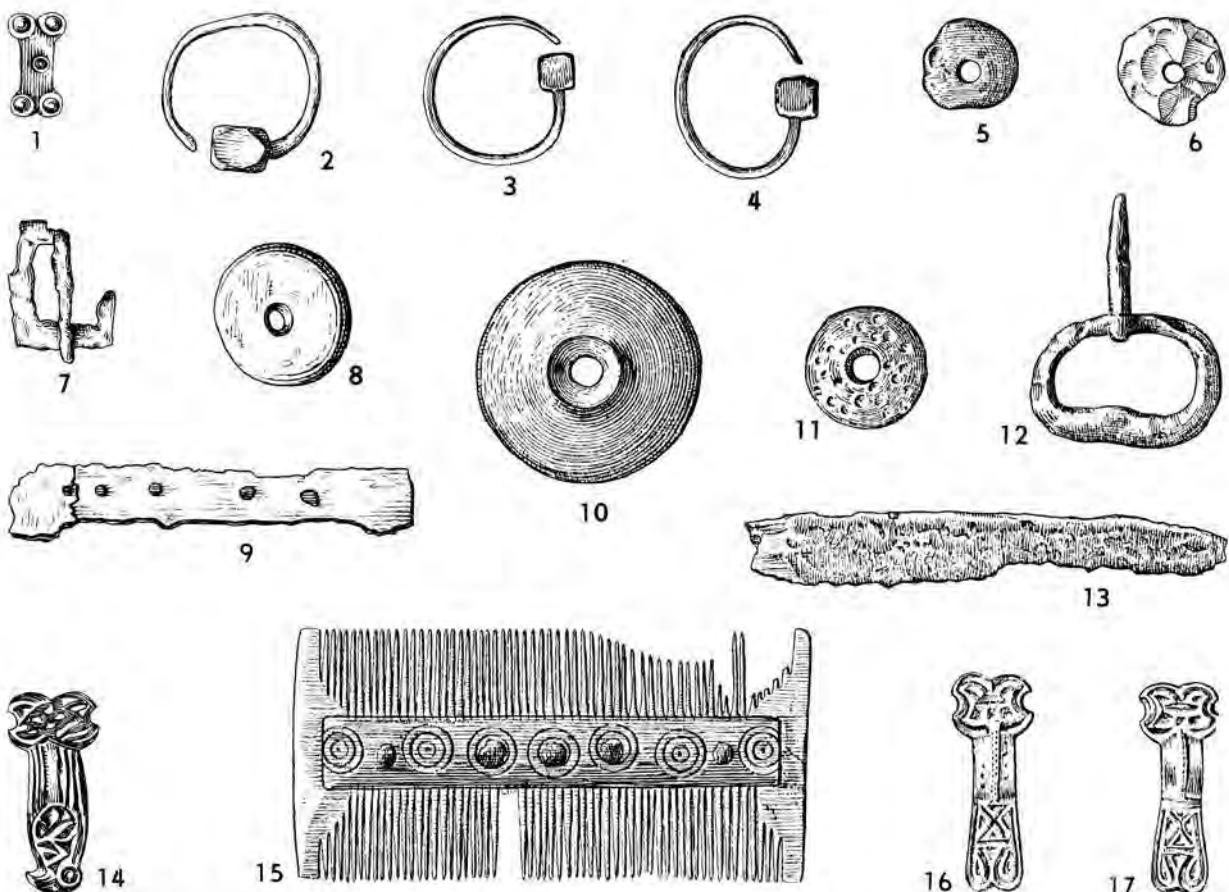

Obr. 26. Durynské formy spon a jejich prostředí. 1, 2 – Stößen (NDR), hrob 76; 3 – Tulln (Dolní Rakousko); 4, 5 – Praha-Podbaba (okr. Praha), hrob 3; 6 – Výmar-Nordfriedhof (NDR), hrob 33; 7 – Záluží (okr. Praha-východ), hrob 22/XVII; 8, 12 – Stößen, hrob 68; 9 – Záluží, hrob 11; 10, 16–20 – Záluží, hrob 34/XXX; 11 – Šakvice (okr. Břeclav); 13–15 – Gispersleben (NDR); 21 – Radotice (okr. Litoměřice). (1–3, 6, 8, 12–15 podle B. Schmidta; 4, 5, 7, 16–21 podle B. Svobody.)

Do okruhu těchto forem patří v podunajském pásmu spona s ptačími hlavičkami obrácenými dolů, zjištěná na pohřebišti v Tullnu-Listhofu, která má naprosto věrnou obdobu v exempláři z hrobu 76 na pohřebišti v Stößen²¹⁹ (obr. 26: 1, 3).

Další příklady spon, které se po formální stránce úzce přimykají k typové škále durynské, pocházejí z Čech. Klasickou ukázkou představuje spínadlo s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou z hrobu 22/XVII v Čelákovicích-Záluží, vy-

kazující svým zpracováním i rozměry naprostou shodu se sponou z hrobu 33 ve Výmaru-Nordfriedhof²²⁰ (obr. 26: 6, 7). Zřejmě proporcionalní i tvarové paralely tvoří spony s klešťovitou, víceméně rozeklanou záhlavní destičkou z Doudlevců (obr. 28: 10, 22) a Streutdorfu;²²¹ velmi blízké jsou též exempláře stejného typu z Prahy-Podbaby a z hrobu v Mühlhausenu.²²² Jistě překvapí, že do téhož okruhu nálezu spadá také poněkud drobnější sponka z hrobu 13 ve Várpaltě.²²³ Její původ v některé z durynských

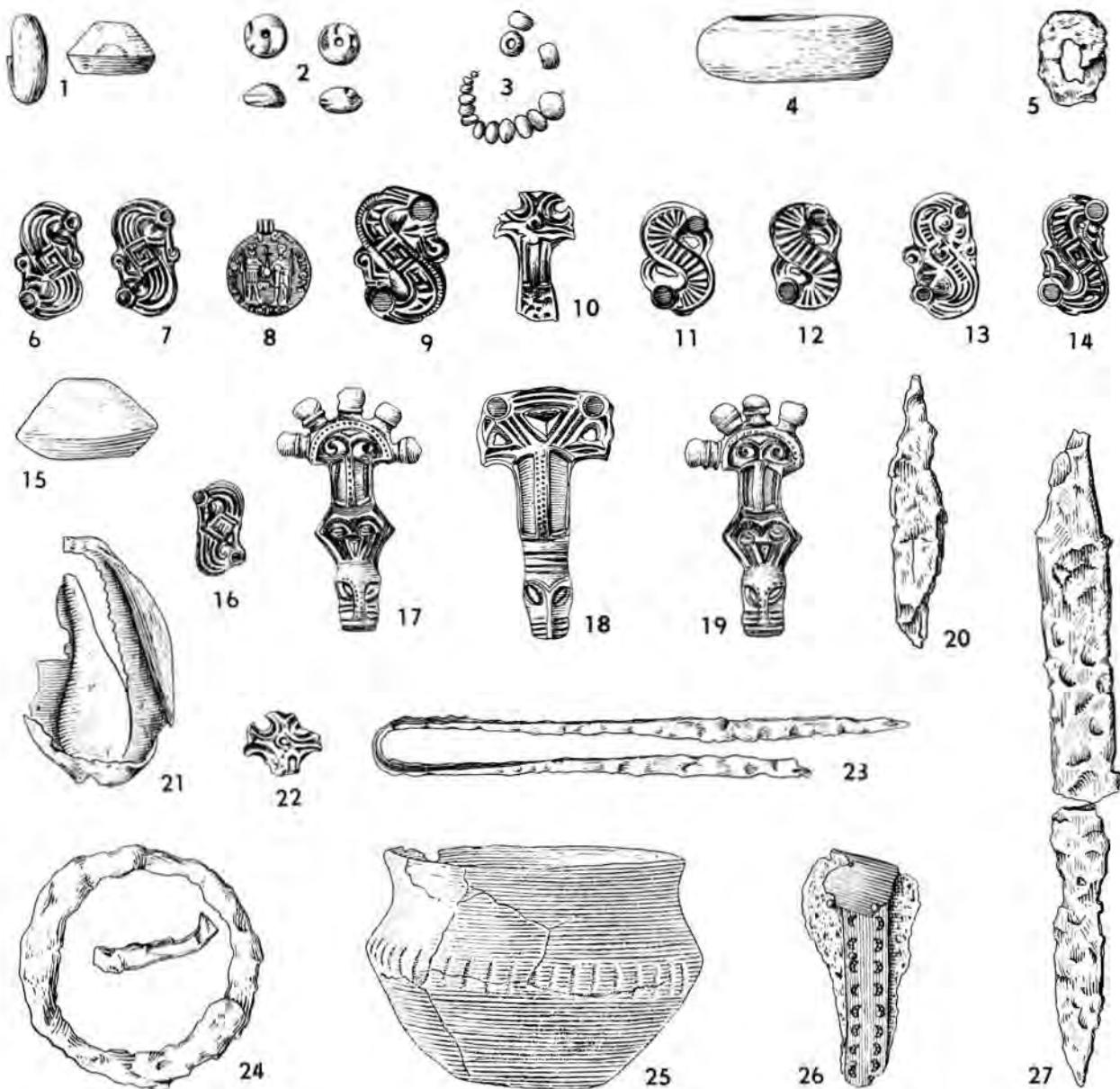
Obr. 27. Časné klešťovité spony a jejich nálezové prostředí. 1, 2, 7–9, 14 – Výmar-Nordfriedhof (NDR) hrob 67; 3–6, 10–13, 15–17 – Vyškov (okr. Vyškov), kostrový hrob 1. (1–9, 11 podle B. Schmidta.)

dílen dokládá i složení mědi, z níž je vyrobena, odpovídající surovině dodnes těžené v okolí Mansfeldu ve středním Německu.²²⁴

Podle stylu a způsobu propracování jednotlivých detailů můžeme durynskou provenienci předpokládat též u některých dalších lučíkovitých spon z českých kostrových pohřebišť mladšího stupně doby stěhování národů. Mám zde na mysli jak spony s ptačími hlavičkami obrácenými dolů, např. z Radostic nad Ohří (obr. 26: 21), tak spony z klešťovité vykrojenou záhlavní destičkou a rozdvojenou nožkou z hrobu 3 v Praze-Podbabě (obr. 26: 4, 5), spony téhož typu s oválnou nožkou z rozrušených hrobů na témže nalezišti (obr. 31: 7), drobnou sponku s rozeklanou záhlavní destičkou a rovnou nožkou z Hořína u Mělníka²²⁵ atd.

V podobném smyslu lze uvažovat též o několika sponách esovitých. Tak např. obě esovité spony s příčně rýhovaným tělem a ptačími hlavičkami zakončenými ohnutým zobanem z Doudlevců (obr. 28: 11, 12), mají blízké, i když

ne zcela shodné analogie z hrobu 5 v Obermöllern.²²⁶ Podobná sponka, ovšem bez inkrustovaných oček na ptačích hlavičkách, pochází rovněž z hrobu 12 v Mochově (obr. 29: 8). Dvě další paralely k esovitým sponám durynským poskytuje pohřebiště v Čelákovicích-Záluží. Jde o nález z hrobu 11, který má velmi blízkou obdobu v exempláři z hrobu 68 ve Stößen (obr. 26: 8, 9),²²⁷ a o sponku z hrobu 34/XXX (obr. 26: 10). Tělička obou spon jsou opět příčně rýhována, u poslední z nich poněkud hustěji, horní hlavičky jsou obráceny vlevo. Přes veškeré shody a podobnosti se sponou ze Stößen projevuje se u těchto ukázků náznak otevřeného ptačího zobáčku, což je zvláštnost většiny esovitých spon z oblasti českomoravské. Shledáváme se s ním též u menší esovité sponky ze Šakvic (obr. 24: 10, obr. 26: 11), u níž se příčné rýhování omezuje pouze na obdélníkovité políčko ve střední části těla. Také tento motiv pravoúhlých středových plošek je příznačný spíše pro okruh severodunajských esovitých spon.

Obr. 28. Severodunajské typy spon a jejich prostředí. 1–8, 21, 23–25 – Záluží (okr. Praha-východ), hrob 26 XXI; 9 – Klučov (okr. Kolín), hrob 18; 10–13, 22 – Doudlevce (okr. Plzeň-město); 14, 20, 26–27 – Holásky (okr. Brno-venkov), hrob 1/54; 15 – Záluží, kostrové hroby; 16–17, 19 – Stößen (NDR), hrob 31; 18 – Praha-Podbaba (okr. Praha), hrob 12. (1–13, 18, 21–25 podle B. Svobody, 16–17, 19 podle B. Schmidta.)

Až na některé odrůdy spon s klešťovitě rozeklanou záhlavní destičkou nepatří většina uvedených typů přímo do středního Německa k příliš pozdnímu zboží. Spiše se zdá, že spadají někam na počátek prudkého rozvoje durynské vrubořezné industrie. Nejčasnější esovitá spona z hrobu 25 ve Stößen (obr. 30: 4)²²⁸ se dokonce našla ještě v prostředí spon niemberských. Příčné rýhování těla ovšem ještě není provedeno ve skutečném vrubořezu a spona působí nepochybně starobylejším dojmem než veškeré dosud

zmíněné příklady. S největší dávkou pravděpodobnosti lze tento nálezový celek, v němž se vyskytla též na kruhu točená keramika s vlešfovanou výzdobou, silně připomínající podunajské hrnčířské zboží z 5. století, klást již na sklonek téhož století.

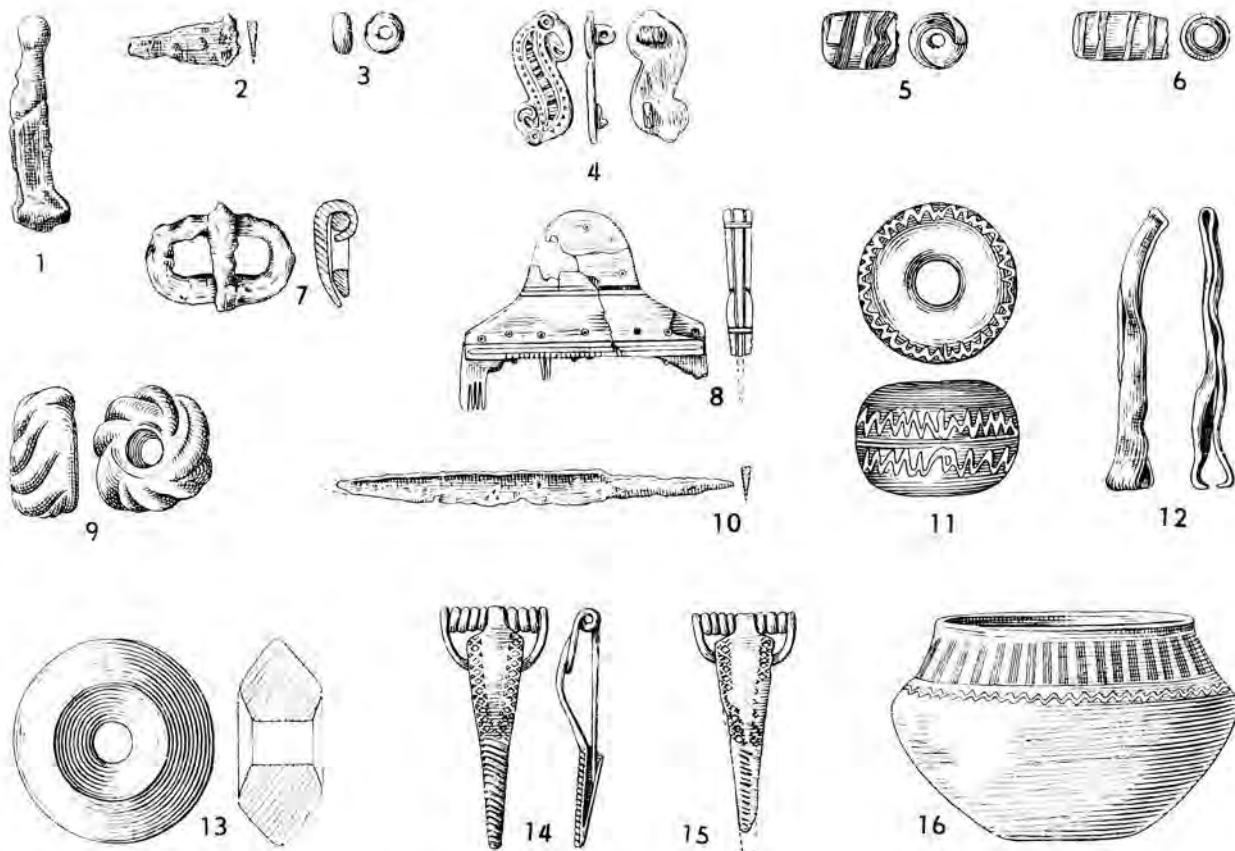
Období, v němž se počíná vyvíjet budoucí durynská typová škála, je ve středním Německu vůbec prosyceno mnohými podněty z jihu a jiho-východu, ať již pomýšlím na severoitalskou sféru východogótskou, nebo na Podunají. Právě

Obr. 29. Severodunajské typy spon a jejich prostředí. 1, 2, 7, 11, 16 — Mochov (okr. Praha-východ), hrob 3; 3—6, 10, 12 — Mochov, hrob 10; 8 — Mochov, hrob 12; 9 — Mochov, hrob 2; 13—15, 18, 19 — Záluží (okr. Praha-východ), hrob 58; 17 — hrob 46/XLII.

končiny při středním Dunaji působily obzvlášť mocně na formování kulturního projevu durynské oblasti.²²⁹ Vliv Podunají, který je patrný ostatně též v relativně značném rozšíření lebečních deformací, přispěl zřejmě nejen k rozmachu durynské hrnčířské produkce, zejména zboží zdobeného vleštovanými vzory, nýbrž se podílel

i na vytvoření některých typů spon. Nálezů, které lze pokládat za nepochybně jižní importy nebo alespoň za tvary bezprostředně navazující na podunajské předlohy, není mnoho. Kromě spon z Gispersleben,²³⁰ které se dostaly na sever patrně z Itálie, lze do okruhu podunajských spínadel počítat exempláře z Výmaru Cranach-

Obr. 30. Stößen (NDR). Kostrový hrob 25. Prototyp esovité spony a jeho prostředí (podle B. Schmidta).

straße,²³¹ z Lützenu,²³² z hrobu 69 ze Sößen,²³³ exemplář z Reuden,²³⁴ opatřený na záhlavní destičce knoflíky hřibovitého tvaru, a snad i spony z Mühlhausenu. Vedle nálezů cizího původu se ovšem již záhy vyvíjí řada domácích variací, k jejichž nejpříkladnějším ukázkám náleží např. spona s polokruhovitou záhlavní destičkou a kosočtverečnou nožkou, opatřenou čtyřmi rombickými výčnělkami ve středovém políčku, která se našla v Naumburgu.²³⁵

Není náhodné, že se jedna z esovitých sponek, o nichž jsme hovořili, totiž exemplář s příčně rýhovaným tělem z hrobu 68 ve Stößen, ocitl v hrobě pospolu s místním derivátem podunajského spínadla obdobného typu. Polokruhovitá záhlavní destička a kosočtverečná nožka nesou spirálovité a úponkovité motivy ve vrubořezu (obr. 26: 8, 12).

Silné působení podunajské sféry na mnohé stránky hmotné a duchovní kultury ve středním Německu by mohlo přispět také k vysvětlování původu některých specificky durynských typů. Tak se např. v oblasti gótského vlivu, jedno zda v Podunají či v severní Itálii, hledá původ mó-

tivu ptáčích hlaviček na durynských sponách tak oblíbený. Ještě pozoruhodnější je otázka počátku spon s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou. Problémem samotným se zabývám na jiném místě. Zde bych chtěl toliko upozornit na skutečnost, že typologicky nejstarší formy vrubořezných spon s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou a lalokovitě roze Klanou nožkou pocházejí z prostředí kostrových hrobů a pohřebišť ze staršího, podunajsky orientovaného stupně doby stěhování národů na Moravě. Jde o známý nález z Polkovic²³⁶ a o pář sponek z hrobu 1 ve Vyškově,²³⁷ které jsou s předešlým exemplářem tak shodné, že lze uvažovat rovněž o jejich výrobě v jedné litecké dílně (obr. 27: 16, 17).

Vypustíme-li z našich úvah vyloženě pozdní typy durynských klešťovitých spon, ať již s nožkou oválného tvaru nebo nožkou lalokovitě roze Klanou, zdobenou vesměs variacemi cikcakovitého geometrického pletence,²³⁸ jejichž výzdobné a tvarové vlastnosti, jakož i ostatní nálezové souvislosti je zařazují vesměs do časové skupiny IIIa,²³⁹ zbývá ve středoevropské oblasti pouze několik málo exemplářů, které lze

s moravskými kusy srovnat zcela bez výhrad. Nejbližší analogii představuje sponka odněkud z Poryní, pocházející z Diergaardtovy sbírky, kterou J. Werner²⁴⁰ datuje do doby kolem roku 500 nebo na počátek 6. století. Z ostatních nálezů se moravským příkladem nejvíce podobá pár spon z hrobu I ve Výmaru-Cranachstraße,²⁴¹ datovaný terčovitou sponou zdobenou almandinovými vložkami do první poloviny 6. století. Spona z Výmaru, podobně jako analogický kus z Artern a další příbuzný tvar z hrobu 17 v Naumburgu-Schönburger Straße (Schmidt 1961 [viz pozn. 38], tab. 38: m-n) mají nepochybně vyspělejší rysy než exempláře z Polkovic a Vyškova; jejich vrubořezová výzdoba nese zřetelné známky úpadku, záhlavní destička je výrazněji rozeklána, podobně jako u některých mladších durynských spon, dekor nožky je rozložen a v případě spony z hrobu 17 v Naumburgu-Schönburger Straße pokrývá tento článek dokonce jednoduše provedený pletenec.²⁴² Podobně jako u ostatních nálezů ze středního Německa neposkytuje doprovodné nálezy, ani samotná forma spony přesvědčivých dokladů o tom, že by tu šlo o předchůdce moravských spínadel. Právě naopak, pokud tu nemáme zjevy současné, pak jsou to spíše, což je vzhledem k tvarovým vlastnostem i nálezovým okolnostem těchto spon pravděpodobnější, výrobky mladší, vyšlé již z místních dílen durynských.

O styku nejčastějších durynských variací podobných spínadel ještě s prostředím víceméně podunajským podává důkaz hrob 67 ve Výmaru-Nordfriedhof (obr. 27: 1, 2, 7–9, 14), v němž se kromě dalších milodarů objevila spona s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou, v jejímž středu se nacházelo kosočtverečné políčko se čtyřmi vypuklinami, tedy s motivem známým na nožkách spon typu Naumburg. Nožka je již oválná, naspodu nieméně rozeklána do podoby vlaštovčího ocasu. Důležitý je výskyt stříbrné náušnice s polyédrickou kostkou naprostě stejného typu jako v hrobě I z Vyškova. Není třeba připomínat, že tyto náušnice jsou ve starším stupni doby stěhování národů příznačným atributem podunajského kulturního okruhu (obr. 27: 2–4).

Doba nejintenzívnejšího sepětí durynské oblasti a vůbec celého středního Německa s vývojem v Podunají spadá nepochybně ještě do let před vznikem mladších hřbitovů s keramikou labskogermánského ražení v severodunajském pásmu. Přesto, že k rozvoji většiny specifických

durynských forem dochází většinou až poněkud později, pomáhá podunajská, či podle některých „východogótská“ typová škála, zastoupená ve středním Německu, při vymezení jistého chronologického rámce pro zařazení nejstarší vrstvy vrubořezových prací durynské provenience. Kromě hrobu 68 ze Stößen, v němž se setkala časná esovitá spona s odvozeninou podunajské vrubořezové spony (obr. 26: 8, 12), mohou být určitým synchronizačním činitelem také drobné almandiny zdobených sponek. Vyskytly se jak v hrobě se dvěma „východogótskými“ spínadly v Gispersleben (obr. 26: 13–15), tak v mnohých nálezových celcích prezentujících časné tvary durynské provience, např. v hrobě 76 ze Stößen, či v hrobě 67 z Výmaru-Nordfriedhof, o nichž byla řeč výše (obr. 26: 2, obr. 27: 1). Časté jsou rovněž kombinace těchto almandinových sponek s časnými esovitými sponami.

Datování podunajských či „východogótských“ vrubořezových prací, které se ocitly ve středoněmeckých nálezových souvislostech a nemálo ovlivnily durynské formální bohatství, je poměrně dobře propracováno a pohybuje se v době okolo roku 500 a počátku 6. století. Týká se to nejen spínadel typu Gispersleben-Reggio Emilia a Mistřín-Magyartes-Mühlhausen, nýbrž i všech ostatních příbuzných forem.²⁴³ Z chronologického hlediska bychom mohli tyto nálezy srovnat se závěrečnou fází moravských pohřebišť v Novém Šaldorfu, Sokolnicích, Saraticích (výzkum 1954–1955) a ve Vyškově, s nejmladšími věcmi na některých panonských hřbitovech tzv. předlangobardského období, jakož i s inventárem severodunajských ženských hrobů typu Černín, Mistřín, Polkovice, Šlapanice, Tasov, Groß Harras. Nabízí se též srovnání s časnou vrstvou východogótských památek severoitalských.

Vyjdeme-li z těchto poznatků, můžeme také převážnou většinu nejstarších forem durynské provenience, zdobených pravým vrubořezem, klást na rozhraní 5. a 6. století nebo spíše na počátek 6. věku. Tomuto časovému zařazení neodporují ani nálezové soubory z hrobu 80 a 84 ve Výmaru-Nordfriedhof, obsahující typické příklady durynských vrubořezových spon a chronologicky určované mincemi císaře Zenona, nošenými jako závěsky (474–491).²⁴⁴

Jakkoli je doba počátků durynských typů poměrně dobře fixována do let okolo přelomu století, mnohem problematičejší je otázka jejich trvání. I když můžeme předpokládat, že těžiště výskytu takových spon, jaké se našly např.

v Tullnu-Listhofu, Praze-Podbabě, Doudlevcích, Radosticích, Záluží atd. (obr. 25: 1, 2, obr. 26: 1, 3—11, 21, obr. 29: 8, 9, obr. 31: 7, 8 atd.), leží s největší pravděpodobností ve starší části 6. století, nelze vyloučit přežívání některých ojedinělých kusů i v prostředí podstatně mladším. Svědčí o tom již zmíněná sponka z Várpaloty, která zřejmě byla nošena ještě v době okolo poloviny 6. století. Podobný příklad poskytlo hornobavorské pohřebiště v Altenerding, kde se v hrobě 343 objevila durynská spona s ptačími hlavičkami obrácenými nahoru, úzce příbuzná s kusy z hrobu 1 v Eischleben a z hrobu 23 v Obermöllern, spolu s malými esovitými sponkami typu Várpalota hrob 34 — Vinkovci, které jsou formou příznačnou pro panonskou periodu langobardského vývoje a lze je sotva posunout před rok 530.²⁴⁵ Pozdní časové zařazení některých ukázek této vrstvy durynských vrubořezových spínadel ostatně dokládají tu a tam i nálezy ze samotného středního Německa.²⁴⁶

b) Odvozené spony patrně domácího původu

Do této vrstvy spínadel zařazuji příklady, které sice navazují na formální dědictví severního durynského sousedství, zpracováním jistých detailů se však od durynské industrie poněkud odlišují. Není bez významu, že mnohé takovéto formy jsou typické právě pro severodunajské pásmo. Je velmi pravděpodobné, že tu máme již výrobky místních severodunajských dílen.

Kromě bronzového modelu spony ze Závisti^{246a} hovoří o produkci spínadel v severodunajském pásmu výmluvně také známé hroby s nářadím v Brně-Kotlářská ulice a v Poysdorfu (obr. 18, obr. 19). Pozornější pohled na obsah těchto hrobů ukázal, že v nich chybějí výchozí produkty pro skutečné šperkařské techniky. Inventář hrobu by nedovoloval žádné práce založené na technice tepání a pájení, což jsou hlavní pracovní postupy klenotníka. Odpovídá spíše výrobní metodě spočívající v reprodukci modelů pomocí odlévání, přičemž je lhotejně, zda se pracovalo se stříbrem nebo s barevnými kovy. Možnosti obou řemeslníků stačily tudíž pouze na výrobu litých vrubořezových spon, v nejlepším případě zlacených ohněm.²⁴⁷ Relativní kumulace hrobů, o nichž lze předpokládat, že patřily výrobcům litých vrubořezových spon, jak ostatně potvrzují i bronzové modely k odlévání v hrobě z Poysdorfu, není v severodunajském pásmu jistě náhodná.

Obr. 31. Ukázky severodunajských forem spon z Čech. 1—6, 9, 10 — Klučov (okr. Kolín), hrob 22; 7 — Praha-Podbaba (okr. Praha), rozrušené hroby; 8 — Stößen (NDR), hrob 1; 11, 12 — Záluží (okr. Praha-východ), hrob 15/X. (1—7, 9—12 podle B. Svobody, 8 podle B. Schmidta.)

Inventář hrobu z Poysdorfu nepřipouští žádné pochybnosti o tom, že řemeslník, který zde byl pohřben, vyráběl jak spony lučíkovité, tak spony esovité.

Model lučíkovitého spínadla z Poysdorfu (obr. 24: 17) se hlásí do skupiny tzv. spon Goethových, jejichž různě obměňované analogie nejsou v merovejské Evropě žádnou vzácností.²⁴⁸ Přesvědčivé příklady, z nichž některé se poysdorskému spínadlu do určité míry podobají, najdeme i v Durynsku.²⁴⁹ Exemplář z Poysdorfu se však vyznačuje některými zvláštnostmi, především specificky vykrojenými lencími laloky a širokým podbradkem zvítězící hla-

vičky na patce spony. Takovéto ztvárnění patky zjišťujeme již na některých sponách podunajské provenience z doby okolo roku 500. Kromě moravského páru z Mistřína²⁵⁰ shledáváme tendence ke strohému členění těchto článků také na realisticky vypracovaných patkách obou spínadel z Groß Harrasu,²⁵¹ jakož i na dochované patce jedné ze dvou honosných spon v hrobě z Berehova, jejichž podunajská provenience je nesporná.²⁵² Zdá se tedy, že analogické podání zvířecího motivu převzal mistr z Poysdorfu z tradice podunajských dílen doby předchozí.

S typem poysdorské spony úzce souvisí spínadlo ze Straß, rovněž z naddunajské části Dolního Rakouska (obr. 24: 16). Z typologického hlediska náleží k formám s klešťovitě rozeklanou záhlavní destičkou a oválnou nožkou, zdobenou cípkakovitým pletencem ve vrubořezu (Praha-Podbaba III, Mühlhausen). Provedení nožky i koncové zvířecí patky je však tak blízké způsobu, jakým jsou tyto články traktovány na modelu z Poysdorfu, že lze právem uvažovat o jejich původu v jedné dílně. Podunajské dědictví můžeme spatřovat také v postranních zoomorfních nálitcích, které mají předlohy na známých spínadlech z pokladu v Aquinku²⁵³ a později se uplatňují i na langobardských sponách panonské periody.²⁵⁴

Goethovy spony poysdorského typu z území Panonie (Keszthely — hrob B, Rácalmás, Szentendre)²⁵⁵ jsou již zpravidla vypracovány méně kvalitně a ozdobně knoflíky na záhlavní destičce jsou slity v lemování beztvárych výběžků. Na sponě ze Szentendre, zjištěné ve společnosti gepidské varianty pozdní podunajské spony s kosočtverečnou nožkou, nechybějí postranní zoomorfni nálitky. Vysloveně úpadkové kusy z Cividale svědčí o značném opotřebování původního panonského modelu.²⁵⁶

Jeden z bronzových modelů v Poysdorfu sloužil k odlewání typu zvláště příznačného, tož esovité spony s rozevřeným zobáčkem ptačích hlaviček a centrálním kvadratickým polem, vyplňeným meandrem (obr. 24: 14). Ponecháme-li stranou detaily, jako např. rýhování těla, které je zde podélné, nabízí se pro tento druh spon více analogií. U skvěle provedeného kusu z hrobu I/54 v Holáskách (obr. 28: 14) jsou ptačí hlavičky opatřeny hrotitými oušky, pro něž nacházíme obdobu zejména v okruhu spínadel českých (obr. 28: 6, 7, 9, 13).²⁵⁷ Za zmínu stojí zejména spona ze Záluží s podélně žlábkovaným tělem, spona z Klučova a spona z Doudlevců, která je

nálezu z Holásek blízká příčným žlábkováním těla.

Jakkoli je jejich geografické rozšíření větší, jsou esovité spony s rozevřeným zobáčkem ptačích hlaviček pokládány J. Wernerem za vůdčí typ severodunajské fáze.²⁵⁸ Detail rozevřených ptačích zobáčků se ostatně představil již na některých esovitých sponách s celým tělem příčně rýhovaným; moravské exempláře tohoto druhu představuje např. menší sponka ze Šakvic (obr. 24: 10, obr. 26: 11).

Pro severodunajské esovité spony jsou neméně příznačné i snahy po vytváření kvadratických vnitřních políček a setkáváme se s nimi nejen u zmíněného kusu ze Šakvic, ale i u páru sponek z Rohrendorfu, i když zde obvyklá meandrová výplň chybí (obr. 24: 8, 13).²⁵⁹

Pojetím ptačí hlavičky, inkrustovaných oček a zejména zobáčků, mají exempláře z Rohrendorfu neobyčejně blízký protějšek v páru esovitých spon z dalšího hrobu v Šakvicích. Jejich silně pozlacený povrch překvapí dovedně provedeným pletencem ve vrubořezové technice, který samotný napovídá o pokročilém datování (obr. 24: 15). Oba exempláře nemají zatím přesnou obdobu. Pletencem zdobené esovité spony z Kranje a z Mörstadt²⁶⁰ jsou již podány v manýře II. zvěrného stylu a jsou nepochybně mladší.

Jistě není náhodné, že nálezy forem s rozevřenými zobáčky a kvadratickým vnitřním políčkem jsou velmi řídké v oblasti langobardského záboru jižně od Dunaje, ačkoliv jiné formy esovitých spon zde patří k nejčastějšímu typu spínadel vůbec. Kromě nálezu z Nikitsche připadají v úvahu slovinské nálezy z Kranje a Sv. Gori u Vače,²⁶¹ jejichž provedení, stejně jako ztvárnění italského exempláře z Testony,²⁶² nese nesporné známky degenerace, která svědčí o tom, že tu máme nejpozdější výrobky svého druhu vůbec.

Přes společný nález spony ze Záluží s poměrně dobře uchovanou minci císaře Prokopia Anthemia (467—472) nechybějí náznaky, že doba výroby i výskytu analogických esovitých spon leží v období pozdějším než u kusů vysloveně durynského původu. Hrob 31 ze Stříbrna, v němž se našla varianta esovité spony s rozevřenými zobáčky a středovým políčkem spolu s velmi pozdním derivátem podunajské spony s polokruhovitou záhlavní destičkou a kosočtverečnou nožkou (obr. 28: 16, 17), klade B. Schmidt²⁶³ do časové skupiny IIIa (525—560).

Podobné zařazení potvrzuji i příbuzné esovité spony s vnitřním kruhovitým políčkem a přičně rýhovaným tělem z hrobu 12 v Mengen.²⁶⁴ Hrob je datován siliquami Theodoricha Velikého a ražbami císařů Anastasia (491—518) a Justina I. (518—527) do mladšího úseku první poloviny 6. století.

Patka lučíkovité spony z hrobu 31 ve Stößen je tvarem, rozměry i podáním detailů, včetně přičných vrubů nad nozdrami, neobyčejně příbuzná patce spony s ptačími hlavičkami durynského typu, objevené v hrobě 12 z Prahy-Podbaby (obr. 28: 17). Pokud byly obě spony vyrobeny jednou rukou, můžeme to pokládat za doklad o přetrívání kdysi durynských typů ještě do Schmidtovy časové skupiny IIIa.

K mladším obměnám durynské typové škály, o jejichž skutečné provenienci nejsme již schopni říci nic určitého, patří také zlomek spínadla z hrobu 31/1907 z Kranje, nalezený spolu s esovitou sponkou typu Poysdorf.²⁶⁵ Kompletní ukázku takového spony s ledvinovitě formovanou záhlavní destičkou a roze Klanou nožkou z Rhenen doprovázela jednoduchá varianta tzv. Goethovy spony, až na detaily nepříliš odlišná od exempláře z Poysdorfu (obr. 25: 4, 9, 10).

Přezívání severodunajského stylového okruhu až do let panonské periody dokládá také výtečně propracovaná spona s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou z hrobu 4 v Mohácsí (obr. 25: 7).²⁶⁶ Tento exemplář, který se kompozicí vrubořezová výzdoba kosočtverečné nožky vzácně shoduje se sponou z hrobu 43 ve Villey St. Etienne, opatřené ptačími hlavičkami,²⁶⁷ náležel ženě pochované ve stáří 67 let. Je tudíž pravděpodobné, že spínadlo bylo vyrobeno a nošeno ještě před polovinou 6. století. Nápadně morfologické i stylové souvislosti spony z Mohácsí s honosnými inkrustovanými spínadly z hrobu dám v kolínském dómu pomáhají při chronologickém zařazení tohoto exempláře. Do druhé třetiny 6. století datují kolínský hrob nejen zlaté solidy, nošené jako závěsky, ale i drobné oběživo zapomenuté v kapsáři zesnulé.²⁶⁸

Podle některých indicií lze také u většiny dalších, méně běžných spínadel severodunajského pásmu, ať již jde o spony lučíkovitého, nebo esovitého tvaru, počítat s datací spíše někam do druhé třetiny 6. věku. Týká se to např. druhé esovité spony z Klučova, zdobené stupňovitými motivy provedenými vrubořezem (obr. 31: 9), spony s klešťovitě vykrojenou záhlavní destičkou tů u Roudnice nad Labem (obr. 32: 4), spony

Obr. 32. Pozdní varianty spon severodunajských typů.
1 — Mörstadt (NSR); 2, 3 — Radovesice (okr. Litoměřice); 4 — Pisty u Roudnice (okr. Litoměřice); 5, 6 — Zvoleněves (okr. Kladno); 7 — Světec (okr. Teplice); 8 — Praha-Podbaba; 9 — Záluží (okr. Praha-východ), hrob 5/I. (2—9 podle B. Svobody.)

s obdélníkovitou záhlavní destičkou a oválnou nožkou z hrobu 15/X v Záluží (obr. 31: 12) atd. Ani spona z hrobu 46/XIII ze Záluží se ze skupiny těchto pozdních forem, zejména pojeticem dekoru klešťovitě vykrojené záhlavní destičky, který má analogie na spínadlech z hrobu 22 v Obermöllern a v Berlíně-Rosenthalu, nikterak nevymyká (obr. 29: 17).²⁶⁹

Důležitou skupinu spínadel, která předznamenává směr dalšího vývoje v prostoru jižně od Dunaje, zastupují v Čechách spony typu Radovesice-Cividale, Praha-Podbaba-Schwechat a spony ze Zvoleněvsi (obr. 32: 2, 3, 5, 6, 8).

Z hlediska typologického stojí na počátku této řady vlastně spona z Prahy-Podbaby, využívající čočkovitých motivů známých v Podunaji např. na sponách z Nového Šaldorfu, nejen na polokruhovité destičce, nýbrž i na oválné nožce.²⁷⁰ Také ostatní, vývojově pokročilejší formy se vyznačují polokruhovitou záhlavní destičkou, opatřenou věncem šesti, častěji však sedmi profilovaných knoflíků a oválnou nožkou.²⁷¹ Rozmanitá vrubořezová výzdoba této série využívá jak rozpadlých spirálovitých motivů, čočkovitých vzorů a geometrického pletence, tak prvků stupňovitého meandru. Nechybějí ani počinající náznaky I. zvířecího stylu (*Svoboda 1965* [viz pozn. 3], s. 149). Zvířecí hlava na patce je zpravidla výrazně modelována, na fouklá líce, přičné členění čenichu i jeho hranaté kontury ukazují, že tu máme bezprostřední předchůdce panonské typové škály.

Je velmi pravděpodobné, že u zrodu podobných tvarů stály místní podunajské tradice doby předchozí. Odtud vyvěrá zřejmě nejen svérázné pojetí zoomorfni patky, ale i koncepcie záhlavní destičky s knoflíky hřibovitého tvaru. Oválná nožka a vrubořezový dekor se přizpůsobují dobovým tendencím.

V téžem směru lze snad hledat i původ spony z hrobu 5/I v Záluží.²⁷² Předlangobardské podunajské tradice na příbuzných kusech z Wittlingenu a Andernachu rozpoznal svého času H. Bott.²⁷³

Vzhledem k téžem shodným paralelám, které se pro spony z Radovesic a ze Záluží (Várpalota, Udine) nabízejí v samotné Itálii a v Panonii, lze předpokládat, že tato skupina zakončuje severodunajský vývoj a spadá zřejmě do let okolo poloviny 6. století.²⁷⁴

Zvláštní formu představuje esovitá spona z hrobu A v Šaraticích. Plocha jejího těla je okrášlena třemi vsazovanými almandinovými ploténkami (obr. 23: 21). Rozmístění těchto vložek ukazuje na příbuznost šaratické spony s panonskými exempláři vykládanými almandinovými ploténkami typu Schwechat-Pallersdorf, jakož i s časnými formami s výzdobným polem vyplňeným plošnou příhrádkovou inkrustací typu Rácalmás hrob 2-Kranje.²⁷⁵ Lze ovšem stěží rozhodnout, zda tu máme časnější severodunaj-

ský prototyp, nebo vedlejší, napodobující a méně pečlivě provedený tvar. V každém případě však musíme počítat s poměrně pokročilým datováním, nejspíše opět někam na sklonku první poloviny 6. století. Pro takovouto pozdní chronologii se přimlouvají i nemnohé analogie západní, z nichž zvláště spona s porýnského Schwarzerheindorfu je exempláři ze Šaratic velmi podobná.²⁷⁶

Důležitá je otázka nejmladších forem spínadel z merovejských pohřebišť v oblasti dolnorakousko-moravské a konečně i české, v nichž se nabízejí vzácné opory pro datování konce neslovanského osídlení v našich zemích. V Čechách je poukazováno na několik spínadel, jejichž příslušnost k pozdní panonské fázi langobardských památek dosvědčují přesné obdobky nejen na území samotné Panonie, ale i v oblasti langobardského záboru v severní Itálii. Na prvním místě jsou to rozměrné spony ze Světce se známými protějšky z Belfortu a z Ravery. Motivy zpracované v I. zvěrném stylu na polokruhovité záhlavní destičce, stejně jako dvouřadý geometrický pletenec na oválné nožce ji odkažují do druhé poloviny 6. století.²⁷⁷ Do druhé poloviny 6. století patří i spona s obdélníkovitou záhlavní destičkou a barokní nožkou ze Solan,²⁷⁸ jejíž vyvinutější paralely známe jak ze severní Itálie, tak nověji i z Panonie.²⁷⁹

Přímo na Moravě lze za velmi pozdní kus považovat esovitou sponku z rozrušených hrobů ve Velkých Pavlovicích. Ptačí hlavička má rozevřený zobáček, jak je obvyklé na starší sérii severodunajských esovitých spon, krček je utvářen kapkovitě (*blasenförmiger Hals*) a je přičné vroubkován (obr. 23: 20). Z langobardských souvislostí je uváděna podobná spona z hrobu 76/1904 v Kranji a tři exempláře se středovou příčkou zdobenou vykládáním nebo niellem z Cividale.²⁸⁰ Příbuzná varianta esovitých spon, označovaná jako typ Sarching, vystupuje poměrně hojně v západním Německu, zvláště v oblasti alamanské.²⁸¹ Středoněmecký pár sponek z Mücheln,²⁸² nesoucí poněkud úpadkové rysy, je dosud ojedinělý. Vzhledem k italským paralelám je rovněž u pavlovické spony pravděpodobné datování do druhé poloviny 6. století, přičemž U. Kochová u analogických forem jihozápadoněmeckých uvažuje spíše o počátku tohoto časového úseku.

c) Západní typy spínadel

Pomineme několik dalších, méně důležitých forem a zmínime se letmo o datovacích možnos-

tech spon západní provenience. Kromě spony typu Krefeld z hrobu 58 v Záluží, která má již některé typologicky pokročilé rysy a nevymyká se datování na samotný počátek 6. století (obr. 29: 14),²⁸³ a spony s páskovou nožkou²⁸⁴ hlásící se přibližně do stejného časového úseku, jsou západní typy zastoupeny především drobnými sponami ptačími. Jde vesměs o varianty datované do první poloviny 6. století.²⁸⁵ Do téhož časového úseku spadají i vířníkové spony typu Werner 74—75 ze Straß a z Poysdorfu²⁸⁶ a konečně i spona typu Reutlingen z Rohrendorfu (obr. 20: 5).²⁸⁷

V. Chronologický profil ostatního archeologického materiálu

Většinu užitkových předmětů a zbraní nelze v rámci merovejského období přesněji datovat. Mezi přezkami může mít jistou chronologickou hodnotu štírová přezka (*Schilddornschnalle*) z hrobu 12 ve Velkých Pavlovicích a její severodanubský protějšek z hrobu 11 v Rohrendorfu. Až na stříbrné a postříbřené přezky²⁸⁸ počítá se nejnověji s masovějším výskytem bronzových exemplářů pavlovického typu v západoevropských merovejských hrobech nejdříve až v době kolem poloviny 6. století.

Určitý význam by z pojednávaného hlediska mohl mít zlatý brakteát ze Šaratic. *J. Werner* jej považuje za zběžnou a degenerovanou imitaci brakteátu typu D z hrobu 20 v Obermöllern. Útlé vedení křivek brakteátu z Obermöllern ukazuje na severojutsko-západosvédskou skupinu I.²⁸⁹ Stylistické znaky vyřazují tento nález z Wernerovy severodanubské fáze. Inventář hrobu z Obermöllern dovoluje datování durynského brakteátu do stupně IIIa,²⁹⁰ tedy do časového úseku, do nějž patří i většina ostatního průkazněji datovatelného materiálu ze severodanubského pásma, zejména spínadel.

Pozoruhodná, i když pouze zcela přibližná, je také výpověď souboru keramického zboží. Tak jako ostatní archeologický materiál, zejména spony, vyžadovala by i keramická tvorba zevrubnější typochronologické analýzy, která však není úkolem této statě.

Nejvíce možností pro chronologické třídění poskytují keramické tvary a výzdobné prvky, pro něž existují období v lépe datovatelných nálezových souvislostech středoněmeckých, českých a především panonských. Na prvním místě stojí vakovité nádoby se svislými plastickými

žebry (*Rippengefäß*) typu Neu Ruppersdorf, pro něž nacházíme též shodné analogie na panonských pohřebištích v Szentendre a ve Várpalotě.²⁹¹ Výskyt těchto nádob na půdě Panonie svědčí o tom, že hrnčíři vyrábějící toto zboží pracovali nejdříve v pokročilém úseku první poloviny 6. století. Tuto dataci by potvrzovala také velmi podobná miska z hrobu 29 ve Stößen, nalezená s ostatním inventářem zapadajícím do rámce Schmidtovy časové skupiny IIIa.²⁹²

Stejného časového zářazení zaslouží také další nádobka se svislými žebry poněkud ploššího miskovitého tvaru z Oblekovic. Neobyčejně blízký protějšek byl nalezen v hrobě 5 z Vörs, datovaném nejspíše na počátek druhé poloviny 6. století.²⁹³

Vakovité nádoby typu Neu Ruppersdorf v hrobech 12 a 17 na též dolnorakouském nalezišti pomáhají chronologicky fixovat také běžné mísovité formy, nikterak nevybočující z okruhu keramického stylu, v němž byly zpracovány i ostatní severodanubské nádoby. Ostatně třásňovitá ryta výzdoba, která se na jednom z těchto tvarů vyskytla, vystupuje přibližně ve stejné podobě v samotném středním Německu až na keramice dosti pozdní, spadající převážně do Schmidtovy časové skupiny IIIa a IIIb.²⁹⁴ Také mísovité tvary, vykazující vliv durynského prostředí a ovlivněné snad i durynskou keramikou vyrobenou na kruhu, které se našly na pohřebišti v Šaraticích, ukazují spíše do pozdní části první poloviny 6. století. Jedna z těchto nádob se vyznačuje vlastnostmi, které ji dovolují považovat za simplifikaci misy z hrobu č. 6 v Mühlhausen.²⁹⁵

Podezření, že tu máme většinou keramickou tvorbu poměrně pokročilou, posilují i některé další nálezy. Za zmínu stojí např. dvojkónický úzkohrdlý hrnek, opatřený mělkou plastickou výzdobou a kruhovitými kolky, rovněž ze Šaratic, který má období ve velmi mladé merovejské keramice.²⁹⁶

Před stejnou situací se ocitáme ve snaze o chronologické hodnocení severodanubské keramiky vytáčené na hrnčířském kruhu. Jde o keramiku vesměs dosti pozdní a zvláště hrnek ze Šakvic se blíží hrnčířské práci z alamanské oblasti, spadající rovněž až do druhé poloviny 6. století.²⁹⁷

I když chronologie severodunajských památek by vyžadovala dalšího upřesnění, lze na základě výše uvedeného soudit, že většina materiálu patří do Schmidtovy časové skupiny IIIa (525—560).

VI. Závěry

Přehled, který byl podán na předchozích stránkách, si v žádném případě nečiní nárok na konečné vyřešení spletité problematiky doby stěhování národů na území Československa, ba dokonce jej nelze chápout ani jako snahu o rozbor nejdůležitějších archeologických nálezů. Ve stručném nástinu se zaměřil toliko na některé stránky vývoje v severodunajském pásmu a chtěl současně upozornit na nové aspekty při studiu langobardského odkazu v našich archeologických pramenech.

Hned na začátku narázíme na otázku, co lze vlastně pokládat za pozůstatky po historických Langobardech. Vychází najevo, že s určitou dávkou pravděpodobnosti lze tomuto kmeni nebo družinám, které se současně s ním účastnili tažení k jihu, připsat pouze tu část severodunajského archeologického materiálu, která má nesporné a přímé vztahy k nálezům ze 6. století v oblasti jižně od Dunaje, kde jsou Langobardi doloženi již bezpečně písemnými zprávami. Srovnání severodunajských památek s nálezovým komplexem z území někdejší Panonie je nicméně ztíženo jednak tím, že většina nových objevů nebyla dosud publikována, jednak tím, že věci z oblasti Transdanubie představují již vesměs pokročilejší archeologické typy, které se rozvíjejí až v době, kdy již severodunajská naleziště postupně doznívají. V pásmu severně od Dunaje není ovšem v pozdním období langobardských dějin v Panonii vyloučeno ani jisté opožďování celkového vývoje. Přesto však svědectví hmotných pozůstatků dovoluje učinit závěr o úzkém přibuzenství podunajských souborů přisuzovaných Langobardům s archeologickou náplní kostrových pohřebišť severně od dunajského toku. Kromě shodného charakteru kroje, výzbroje a ostatních forem hmotné i duchovní kultury, značně ovlivněné merovejským západem, hovoří výmluvně i hrnčířská tvorba. Zvláště poučný je v tomto směru vzájemný vztah jihomoravsko-dolnorakouských a panonských pohřebišť. Ačkoliv v Panonii výroba keramiky ve volné ruce je již od počátku vytlačována celkem stereotypním hrnčířským zbožím ponejvíce vakovitých tvarů, vytáčeným na hrnčířském kruhu, nechybějí mezi nádobím hněteným ve volné ruce shody, které přesvědčivým způsobem potvrzují kulturní a patrně i etnickou souvislost obou nálezových skupin. Platí to zejména o některých nádobách z kostrových hrobů v Obleko-

vicích, Šakvicích, Neu Ruppersdorfu atd., které mají na pohřebištích, např. v Szentendre, Várpalotě, Vörs a jinde, tak blízké protějšky, že lze mnohdy uvažovat o tom, zda nevyšly z rukou jediného hrnčíře.

Jsme-li přesto na rozpacích, můžeme-li na základě této komparace považovat alespoň část severodunajského nálezového fondu z mladšího stupně doby stěhování národů za pozůstatek po dolnolabském kmeni Langobardů, přimlouvá se za tuto domněnkou též úzká pokrevnost hrnčířské tvorby z našich lokalit s keramikou v oblasti severnějšího Polabí. Jak se ukázalo, vyrůstá většina charakteristických tvarů právě z dolnolabských kořenů. Přes nepochybnou zpízněnost severodunajských nálezů se soudobou hrnčířskou prací v okruhu durynských kostrových pohřebišť, nabízí se najvíce analogií spíše v končinách východně od Sály a v pásmu podél Labe, zejména pak v prostorách severně od Magdeburku a dokonce i ve Staré Marce. Zde najdeme blízké období nejen k mnohým formám esovitě profilovaných a dvojkónických mis, ale i k různým variantám vakovitých a vejčitých nádob, dvojkónických hrnků s úzkým hrdlem a jiného podobného nádobí. Jakkoli zatím takovéto nálezy nejsou příliš početné, naznačují určitou spjatost oblastí v severozápadní části středního Německa s Podunajím.

Svědectví archeologických pramenů dokládá v průběhu 5. století právě v této oblasti zřetelné pohyby ve směru severojižním, které se ve středoněmeckém nálezovém materiálu projevují přibýváním kulturních forem typických v předchozím období pro severněji položené končiny, pro Starou Marku a přilehlé území Brunšviku, Prignitz a Holštýnsko, slabějí též pro oblast mezi Labem a Havelou. Nejde tu jen o keramické typy, ale též o ráz pohřebního ritu; zatímco obyvatelstvo v prostoru od Durynského lesa až po Magdeburk přešlo již ve 4. století ke kostrovému pohřbívání, šíří nositelé čerstvých dolnolabských typů žárové hroby. Dnes již ovšem není třeba ztotožňovat nové příchozí výlučně s Langobardy, jak bylo činěno dříve.²⁹⁸ Tyto stopy po sobě zanechala nejspíše tříšť pronikajících dolnolabských kmenů různého původu, později absorbovaná původním obyvatelstvem usedlým jižně a jihozápadně od Magdeburku a začleněná do rozvíjejícího se durynského kmenového svazu. Langobardský prvek v této směsici není nicméně vyloučován, ba dokonce se počítá s tím, že určitý málo početný zbytek kmene zůstal ve svých se-

severníjších sídlech, např. ve Staré Marce, kde byl rovněž kulturně i politicky pohlcen Durynskou říší. Jeho větší část, setrvávající co nejdéle při spalování, tálala dále k jihu a není vyloučeno, že po sobě zanechala skupiny žárových hrobů podél Labe a v oblasti Riesy.²⁹⁹

Tato zjištění by vcelku souhlasila s našimi pozorováními, podle nichž se nálezy nejpříbuznějších keramických analogií soustřeďují v polabské zóně. Mezi žárovými hroby z Riesy nechyběly konečně ani hrnčířské výrobky tvarem a výzdobou zcela odpovídající keramice severodunajské. Pozoruhodné jsou z našeho hlediska některé nálezy situované severozápadně od Magdeburku a mezi Labem a Havolou, mezi nimiž najdeme nejednu keramickou práci, která je s keramikou z jihomoravsko-dolnorakouských a také českých pohřebišť takřka totožná. Pochází jak ze žárových hrobů, tak ze smíšených hřbitovů s určitým počtem kostrových hrobů datovaných již na sklonek 5. a do počátku 6. století. Také v tomto případě se může jednat o příbuzné elementy, které uvízly v severníjších končinách středního Německa a patrně neztratily ani později kontakt s dalším vývojem v Podunaji.³⁰⁰

Kostrové pohřbívání, na československých nalezištích zcela převažující nebo téměř výlučné, prozrazuje silné působení, které na skupiny postupující k jihu vykázala civilizace durynské říše. Silný durynský vliv postřehneme ostatně i na některých keramických tvarech, zvláště pak na drobné kovové industrii. První vlna nových příchozích přinesla sebou spínadla vyrobená přímo ve středoněmeckých dílnách a snad i ojedinělé exempláře durynské na kruhu točené keramiky, které nechybějí na českých ani dolnorakouských pohřebištích. Nálezy z oblasti Sály, např. na nekropoli ve Stößen, v jejímž inventáři je přínos severníjších polabských složek patrný nejzřetelněji, připouští ostatně možnost úzké symbiózy družin infiltrujících ze severu s místní durynskou populací.³⁰¹ Archeologické památky by dokonce nevyloučovaly úvahu o tom, zda proudem k jihu nebyla stržena část místní durynské komponenty.

Je zajímavé, že ani v Podunají nebylo úplně upuštěno od žárového pohřebního ritu, jak by se na první pohled zdálo. Kromě ojedinělých případů v Čechách a hrobu z Břeclavi na Moravě o tom informují dokonale prokopaná pohřebiště na území Panonie. V žárových hrobech, které se zde vyskytly, nechyběly hrudky

pryskyřice, tak typické pro polabský pohřební ritus. Popelnice obsahovaly pozůstatky starších jedinců, kteří si zřejmě přinesli starobylé pohřební zvyklosti z původní vlasti, což by svědčilo o rychlém postupu langobardských skupin směrem k Dunaji.³⁰²

Konečné řešení otázky co lze v oblasti německého Polabí Langobardům samotným skutečně připsat, je nicméně věc německých archeologů. Situace je zde neobyčejně spletitá, neboť v pohybu byly celé populace, zanechávající po sobě nepřehlednou změf stop, které lze, vzhledem ke vzájemné úzké pokrevnosti všech polabských kmenů a jejich hmotné kultury, mnohdy jen stěží přesněji rozlišit, natož pak etnický určit. Její vyjasnění by však, alespoň do určité míry, pomohlo při rekonstrukci langobardského postupu, líčeného v nepřesném a bájném podání langobardských kronik. Zatím se zdá, že koridorem, jímž tento kmen a spojenecké družiny, které se k němu přidaly, pronikal do Čech a dále k Dunaji, bylo nejspíše saské Polabí, odkud je známa keramika úzce příbuzná s českomoravskou. Prokáže-li se tato domněnka, pak by bylo možno uvažovat o tom, zda právě území saského Polabí, zvláště okolí Riesy a Torgau, kde se v předchozím pozdně římském období prosazují výrobky západní varianty przeworské kultury, připisované Burgundům, nebylo onou záhadnou zemí „Burgundaib“, zmiňovanou v historických pramenech.

Letopisecké podání průběhu langobardského tažení je ovšem z historického hlediska značně nejisté a mohlo v sobě spojovat více pramenů různé provenience. Přesvědčili jsme se o tom, že jak v Čechách, tak především v oblasti jihomoravsko-dolnorakouské se vynořují nové kulturní zjevy, charakterizované čerstvou vlnou labsko-germánské hrnčířské produkce zcela náhle a v celém prostoru téměř současně. Z chronologického hlediska je určují nálezy spínadel durynského původu, spadající vesměs až do časného 6. století. Skutečnost, že na pohřebištích a v hrobech s typickou labskogermánskou keramikou, které mohou být jediným bezpečnejším indikátorem přítomnosti Langobardů nebo jiných zpřízněných kmenů dolnolabského původu na území Moravy a Dolních Rakous, chybí jakýkoliv materiál datovatelný do doby před rokem 500, ostře kontrastuje s historickou verzí o usazení kmene v Rugilandu těsně po roce 488, o jeho předchozí dlouhé pouti, stejně jako o jeho ujařmení podunajskými Heruly.

Pozdní datování počátků langobardského osídlení lze zatím vysvětlit jen stěží. Pokud nebudou upravena dosavadní chronologická kriteria a současné zařazování archeologických památek se ukáže jako správné, lze uvažovat o několika příčinách. Kromě masového vylupování hrobů, které do značné míry ztěžuje rekonstrukci tehdejšího vývoje na základě hrobové výbavy, je třeba brát na zřetel také specifický charakter nejstaršího langobardského osídlení. Jakkoli nelze vyloučit, že v budoucnu dojde k předatování některých věcí a že časnější památky budou ještě objeveny, informují nás analý také o tom, že kmen v uvedeném období nezaujal ještě stále místo a migroval po různých částech naddunajské zóny. V tomto stadiu nemohl přirozeně po sobě zanechat žádné výraznější stopy. Zdá sa, že teprve po zlomení mocenské převahy Herulů, někdy na sklonku prvního desíletí 6. století, došlo k pevnému usídlení labskogermánských skupin a k jejich mocenskému a ekonomickému rozvoji. Je pravděpodobné, že teprve nyní byly zakládány ony hřbitovy, jejichž materiál nás zaujal na předchozích stránkách.

Další příčina zmíněného rozporu mezi zprávami kronik a výpovědí archeologického materiálu může tkvit ve změtení několikerých tradic o postupu dolnolabských kmenů do končin při Dunaji. Jak bylo již naznačeno, svědčí mnohé indicie v archeologické náplni českomoravských a podunajských nalezišť o poměrně rychlém postupu polabských složek, nesoucích svérázné kulturní projevy. Prozrazují to nejen některé nápadně archaické keramické formy dolnolabského ražení, ale i nejstarší vrstva drobné kovové industrie durynského původu a přežitky v pohřebním ritu, zasahující až do oblasti jižně od Dunaje. Není pochyb o tom, že tato poslední vlna z doby okolo roku 500 zanechala nejhľubší následky v celkových poměrech severodunajské zóny. Je však málo pravděpodobné, že by právě s tímto přílivem mohly být spojovány reminiscence na působení Langobardů v Podunají již v průběhu 5. století, či na jejich střetnutí s Bulhary-Huny, objevující se rovněž v písemných pramenech.³⁰³ I když nemuselo jít o Langobardy, mohla tudíž hlavní migrační vlně předcházet série drobných infiltrací ze severu, menší části příbuzných elementů se mohly v sousedství Dunaje usadit již dříve a později svými někdejšími osudy přispět k oficiální verzi langobardských dějin. Již ve druhé polovině 3. století jsme svědky průniku cizorodých družin patrně

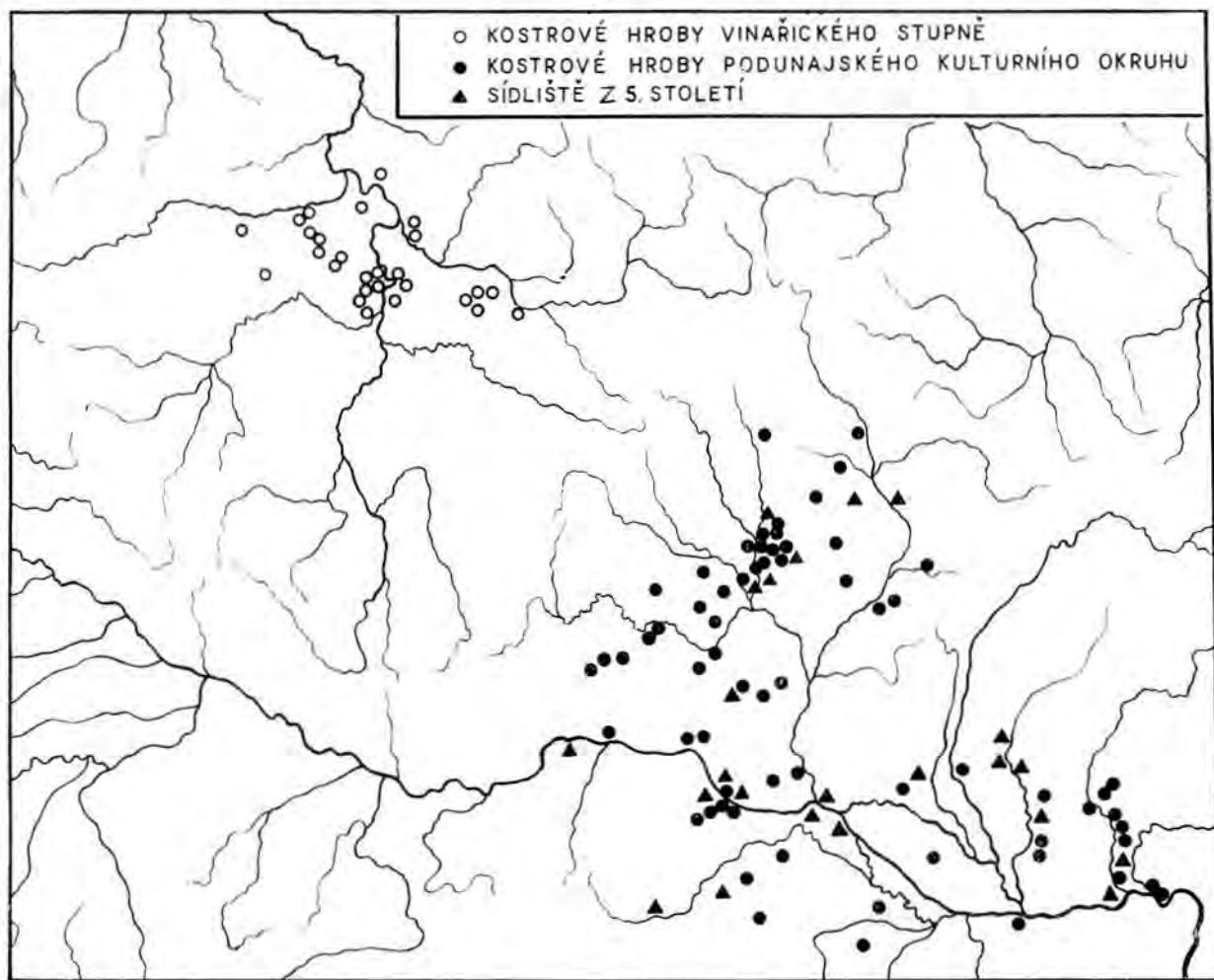
z oblasti Prignitz a Meklenburska do úrodných rovin severní Moravy. Zanechaly po sobě památky kosteleckého typu a částečně se smísily s domácím podložím (obr. 1 a 2).

Kromě tohoto zřetelného zásahu zasluhují pozornost i nálezy z Hulína, rovněž na Hané. Výskytem podunajské na kruhu točené keramiky s vlešťovanými vzory jsou datovány nepochybě do 5. století (obr. 3 a 4). Relativně početné, v ruce robené zboží nemá ve starším stupni doby stěhování národů přímých obdob na současných sídlištích z okolí Brna a z prostoru jihomoravsko-dolnorakouského, a jak ukazují nové zkušenosti, ani v pozdně římském sídlištním materiálu, datovaném na sklonek 4. a na počátek 5. století. Zřetelné polabské prvky dovolují soudit, že tu máme buď přežívající prostředí mladořímské kostelecké skupiny, nebo menší kolonii nových příchozích z Polabí.

Návaznost těchto ojedinělých polabských elementů na vývoj v 6. století a na širokou vrstvu pozdějších kostrových pohřebišť s keramikou labskogermánského rázu je ovšem zatím problematická. Hulínská keramika se od pozdějších hrnčířských výrobků z kostrových hřbitovů ze 6. století, pokud to ovšem není dáno charakterem sídlištních nálezů, přece jen poněkud liší; je hrubší a vesměs primitivnější ztvárněna.

Ačkoli nelze vyloučit pozdější splynutí těchto osamocených skupin s prostředím merovejských nekropolí se vztahy k Polabí, nemohly být v žádném případě zdrojem podstatného zvratu poměrů, který nastává na počátku 6. století o je podle všeho výrazem mocenského nástupu historických Langobardů. Hlavní příčinou náhlého převápní vývojové kontinuity byl nepochybě vnější činitel, přinášející zcela nové formy hmotné kultury a zřetelně se projevující zakládáním kostrových hřbitovů, které, jak jsem ukázal, nikterak vývojově nesouvisejí s kostrovými hroby předchozího staršího stupně doby stěhování národů.

Snaha posunout počátek pohřbívání na kostrových pohřebištích s výraznou labskogermánskou keramikou, připisovaných Langobardům, hlouběji do 5. století, je z hlediska současného stavu nálezů zcela nepřesvědčivá. Drtivá část jihomoravsko-dolnorakouských památek z tohoto období je kulturně určována nespornou zpřízněností s podunajským kulturním okruhem, vytvářejícím se na počátku doby stěhování národů v prostoru Karpatské kotliny. O podunajském, eventuálně východním či východogermánském původu

Obr. 33. Rozložení nalezišť ze staršího stupně doby stěhování národů (5. stol.) v oblasti na sever od Dunaje.

tohoto nálezového komplexu svědčí nejen veškeré projevy hmotné a duchovní kultury, ale, jak se zdá, i určité náznaky v antropologickém materiálu.³⁰⁴ I když se pod tímto příkrovem mohlo skrývat více etnických skupin různého původu, vedoucí roli zde jistě nehrály polabské složky. Pokud bychom připustili určitou sídelní kontinuitu, jak se o to pokouší J. Werner, a tyto nálezy včlenili do řetězce langobardského vývoje, stěží bychom vysvětlili příčinu tak náhlé a převratné změny celého kulturního prostředí na přelomu 5. a 6. století, která např. v hrnčířské tvorbě znamenala přechod od dokonalého na kruhu robeného zboží podunajského charakteru k regeneraci pestré rukodělné keramiky vysloveně polabského typu. Vývojový zlom se na Moravě a v Dolním Rakousku neméně zřetelně odráží též v obrazu geografického rozložení nalezišť, která vykazují přesun svého těžiště směrem jihovýchodním do oblasti dolního Podyjí a dol-

ního Pomoraví a vytváří tak spojení s lokalitami jižně od Dunaje. Je velmi pravděpodobné, že právě touto cestou pronikaly labskogermánské elementy do Panonie (obr. 33 a 34).

Z chronologického hlediska patří většina severodunajských památek do první poloviny 6. století, zejména však do pozdní části tohoto časového úseku. Takové zařazení potvrzuje nejen spínadla, představovaná již zcela vykristalizovanými varianty durynské typové škály, vyráběnými v severodunajském pásmu, ale i ostatní archeologický materiál včetně keramiky. Vytváří se specifické prostředí, prezentující vlastní obměny esovitých a lučkovitých spon, z nichž zvláště poslední navazují na dědictví podunajských dílen doby předchozí. Pozdní datování severodunajských archeologických památek, spadajících prakticky až do Schmidtovy časové skupiny IIIa (525–560), dokládá, že jde vesměs o věcnou kulturu z etapy těsně před přenesením

mocenského těžiště na půdu někdejší provincie Panonie někdy mezi lety 525—550. Domněnu, že tu máme především archeologický materiál z období vrcholu langobardského vývoje v pásmu severně od Dunaje, z let počínajících expanze k jihu, potvrzují mnohé věci jak z okruhu drobné kovové industrie, tak keramické tvorby, vykazující úzké spojitosti s časnou vrstvou langobardských památek podunajských provincií.

Jasné pokrevnost s nálezy jihomoravsko-dolnorakouskými vykazuje též obsah některých českých pohřebišť tzv. merovejského stupně (Záluží, Klučov, Plzeň-Doudlevce aj.). Řešení otázky, zda lze celý komplex nálezů od České kotliny až po Dunaj připsat Langobardům, by bylo ovšem nyní ještě předčasné. Teprve podrobná analýza může odkrýt rozdíly a shody mezi archeologickou náplní jednotlivých českých nalezišť a památkami v Podunají. Keramický materiál se vztahy k severu nevylučuje, že na migrační vlně směřující okolo roku 500 k jihu, byly účastny i další početné útržky polabských kmeneřů rozličného původu.

Prudký rozvoj labskogermánského, s velkou pravděpodobností langobardského prostředí na levém břehu Dunaje byl již v průběhu první poloviny 6. století podmíněn pokračujícími ekonomicko-společenskými procesy přinášejícími postupnou sociální diferenciaci. Známky o těchto společenských pohybech dokládají nejen historické relace o vzestupu langobardské moci za vlády krále Wachona (cca 510—540), ale opět i archeologické prameny. Za zmínu stojí zvláště rozměrné hrobky, zpevňované výdřevou a dokonce i kamennou konstrukcí, které se podařilo v poslední době odkrýt v Šakvicích. Největší z nich měla rozměry 4×3 m a byla hluboká přes 7 m. Sem patří i velké hrobové komory s pohřby koňů, objevené na témaž nalezišti. Bohužel je většina těchto objektů natolik porušena vylupováním, že je dnes prakticky nemožné rekonstruovat jejich původní vybavení. Podobně jako budování nákladních hrobových komoří jsou také pohřby koňů v merovejské Evropě módou, která ovládla vyšší vrstvy tehdejší společnosti.³⁰⁵ Spolu s dalšími nálezy tohoto druhu v Čechách (Záluží — hrob 18) a především s bohatou hrobkou rovněž s pohřbem koně v Hauskirchenu nedaleko od moravských hranic, upozorňuje tento nápadný zjev znovu na problém známé mohyly na Žuráni.

Zda je také na Moravě a vůbec v celém severodunajském pásmu odznakem určitých spole-

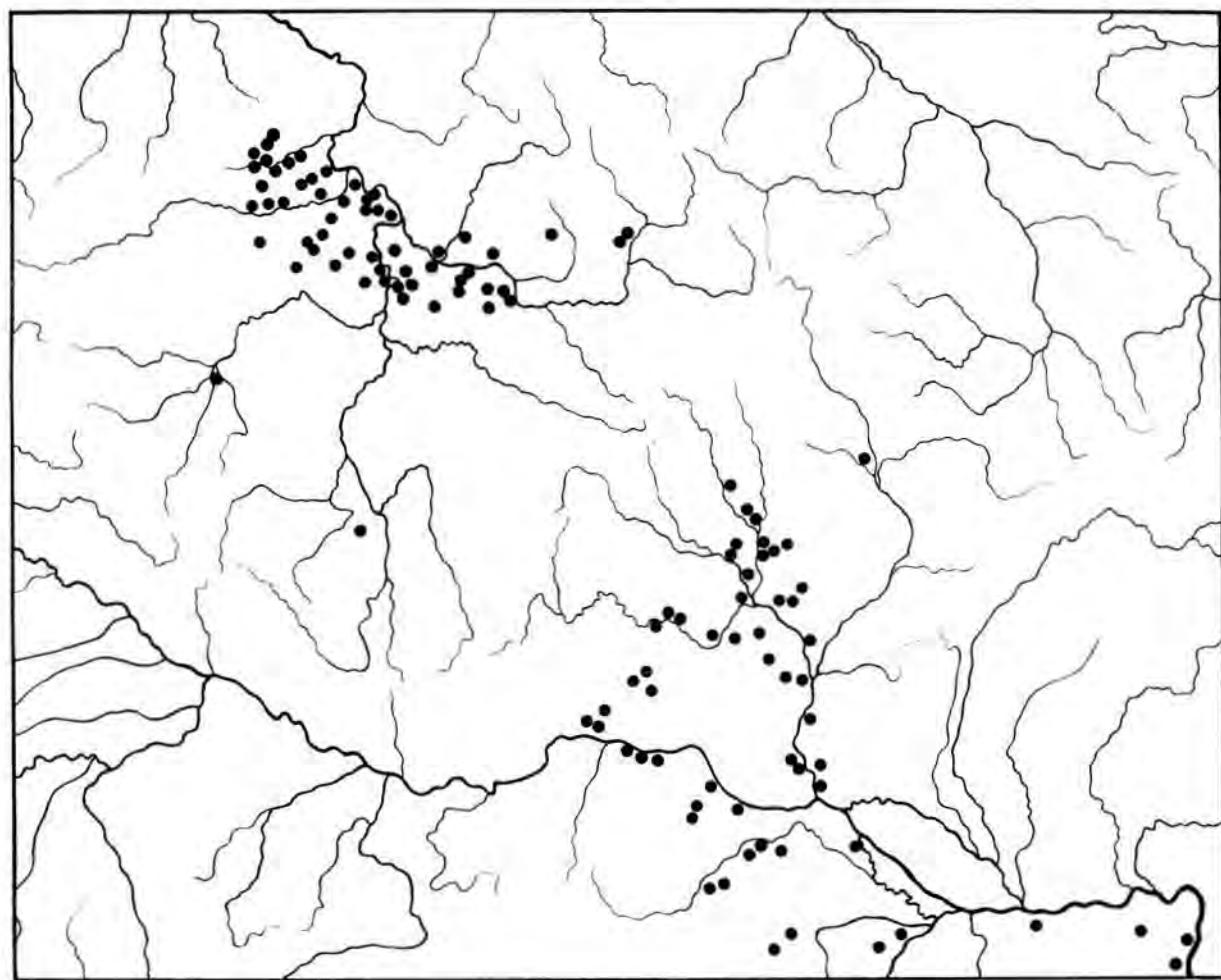
čenských vrstev ráz a úplnost vybavení hrobů zbraněmi, jak o tom uvažuje v Panonii I. Bóna, se neodvažuji rozhodnout, je to však pravděpodobné. Kompletní výzbroj (meč, štít, kopí, even-tuálně válečný nůž) by podle těchto představ byla příznačná pro okruh nižší šlechty, označované v pramenech jako arimanni nebo barones (Rebešovice, Poysdorf).

Důležitá je otázka nejmladších forem z merovejských pohřebišť v oblasti dolnorakousko-moravské a konečně i české, v nichž se nabízejí vzácné opory pro datování konce neslovanského osídlení v našich zemích. V Čechách je poukazováno na několik spínadel, jejichž příslušnost k pozdní panonské fázi langobardských památek dosvědčují přesné období nejenom na území samotné Panonie, ale i v oblasti langobardského záboru v severní Itálii. Na prvním místě jsou to rozměrné spony ze Světce se známými protějšky z Belfortu a z Raveny. Motivy zpracované v I. zvěrném stylu na polokruhovité záhlavní destičce, stejně jako dvouřadý geometrický plöteneček na oválné nožce, je odkazují do druhé poloviny 6. století. Do téhož období patří i spona s obdélníkovitou záhlavní destičkou a barokní nožkou ze Solan, jejíž vyvinutější paralely známe jak ze severní Itálie, tak nověji z Panonie. Bývají uváděny ještě další předměty, např. puklice z hrobu 59 v Záluží aj., které podle dosavadních měřitek přesahují polovinu 6. století.

Na Moravě lze za velmi pozdní věc pokládat esovitou sponku z rozrušených hrobů ve Velkých Pavlovicích. Z ostatního archeologického materiálu zaslouží pozdního časového zařazení štírová přezka z hrobu 12 na témaž nalezišti, některé hroty kopí, zejména masivní kus s přídržnými háčky opět z Velkých Pavlovic, vakovitá nádobka zdobená kolky z téhož naleziště a některé další zjevy, jejichž analogie na panonských a italských pohřebištích ukazují, že se zde pohybujeme již mimo rámec památek obvyklých v pásmu severně od Dunaje.

Překvapivým a dosti pokročilým zjevem je nedávno objevené a dosud nepublikované kování pásu nebo koňského postroje ze Šakvic. Jeho výzdoba je provedena ve vyspělém I. zvěrném stylu. Má obdobu v kování z Bele Cerkvi ve Slovinsku.³⁰⁶

Při objasňování konce langobardského osídlení severně od Dunaje není bezvýznamný poměr našich nálezů k památkám na území Panonie. Srovnáme-li tyto nálezové soubory, vyhází kupodivu najev, že nejvíce shod a vzá-

Obr. 34. Rozložení nalezišť z mladšího stupně doby stěhování národů v oblasti na sever od Dunaje. Merovejská pohřebiště se vztahy k Polabí (6. stol.).

jemných vazeb, ať již jde o keramiku nebo drobný inventář, zjišťujeme na pohřebištích Bónova typu Vörs-Kajdacs, rozmístěných v jižní části západního Maďarska. Jejich trvání — podle počtu hrobů na rozlohu pohřebiště — bylo kratší než doba užívání starších nekropolí v severním panonském pásmu. Bývá proto uvažováno o tom, zda tu nejde o pozůstatky pozdější langobardské vlny, která zaplavila oblast jižně od Dunaje až v polovině 6. století. Jejími nositeli byly podle všeho langobardské družiny usídlené na základě spojenecké smlouvy mezi císařem Audoinem a císařem Justiniánem v prostoru někdejšího východogotického záboru někdy okolo roku 546. Vzájemné a oboustranné vztahy v náplni jihomoravsko-dolnorakouských a jihopanonských pohřebišť dovolují předpokládat, že východištěm této druhé okupační vrstvy bylo právě území jižní Moravy a Dolních Rakous.

V podobném smyslu konečně vypovídají některé nálezy ze Slovinska. Ač se tu představují především pozdní a úpadkové variace, vystupují na tomto území kupodivu formy, jimž vtiskl pečeť svérázný severodunajský vývoj a které jsou na severopanonských pohřebištích dosud méně časté (esovité spony s otevřenými ptačími zobáčky a s příčně rýhovaným tělem z Kranje, souvislosti mezi kováním z Bele Cerkve a ze Šakvic, vývojově pokročilejší variace esovité spony s platem ve zvěrném stylu z Kranje atd.).

Takovéto pojednání langobardského postupu k jihu vrhá nové světlo na otázku konce langobardského osídlení u nás. Jednak řeší rozpor langobardských kronik, uchovávajících tradici o dvojí délce trvání langobardské okupace Panonie, o němž jsem hovořil již v úvodu, jednak pomáhá při poznávání závěrečné fáze langobardského pobytu na levém břehu Dunaje.

I když k rozšíření langobardských pozic a k posunu některých částí kmene i jeho souputníků na Dunaj mohlo dojít již v období vrcholu langobardského osídlení ve dvacátých letech 6. století, podstatnější vyprázdnění severodunajského prostoru — a později nálezy na jihomoravských, dolnorakouských a českých pohřebištích to výmluvně potvrzují — nastalo až v letech okolo poloviny téhož století.

Zdá se, že není třeba zastávat zcela extrémní stanovisko a domnívat se, že by moravská kostrová pohřebiště mladší fáze doby stěhování národů trvala v neztenčené míře k datu 568, nebo dokonce, jak chce *H. Mitscha-Märheim*,³⁰⁷ posunout zbytky germánského osídlení až do počátků 7. století. Úvahy o delším přežívání neslovanského etnického činitelů, založené na zjevech mladšího rázu, které mají analogie nejen v Panonii, ale i na časných pohřebištích severoitalských, vyznívají zcela nepřesvědčivě, konfrontujeme-li je s nejnovějšími nálezy na langobardských pohřebištích ze západního Maďarska. Zejména u typové škály spínadel se totiž ukazuje, že základní tvarové bohatství na časně italských nalezištích bylo vytvořeno již v Podunají a značná část spon sem byly přenesena první langobardskou migrační vlnou nebo alespoň odlita z modelů, které byly vyhotoveny ještě ve starých sídlech. Podle tohoto zjištění, platného nejen pro spínadla, ale i pro další druhy archeologického materiálu, se tu předsta-

vují ukázky hmotné kultury z desíti let před rokem 568, kdy Langobardi a útržky ostatních germánských kmene definitivně vyklizují Podunají. Do téže doby by bylo možno klást též poslední nejmladší severodunajské nálezy, které jsou ostatně dosud tak ojedinělé, že je lze vysvětlit pouze jako pozůstatky po značně prořídlých zbytcích starší, langobardské či jiné germánské populace.

Geografický rozptyl neslovanských kostrových hrobů, datovaných na levém břehu Dunaje zhruba do první poloviny 6. století, zasahuje především jižní část země, Brněnsko a Znojemsko a postupuje dále na území Dolních Rakous, především do poříčí dolní Moravy. Valná část horního a středního Pomoraví, podobně jako západní Slovensko východně od Malých Karpat, zůstává až na několik ojedinělých a nejistých výjimek bez dokladů o přítomnosti podobných labskogermánských památek. Jen stěží může být tento stav způsoben dosavadními nedostatkami archeologického průzkumu. Vždyť z těchto území kostrové hroby z předchozího, podunajský orientovaného stupně doby stěhování národů, trvajícího přibližně do doby okolo roku 500, nechybějí. Stálo by proto za úvahu, zda v pozadí tohoto zjevu nejsou hlubší historické příčiny, související s postupným pronikáním prvních slovanských usedlíků do našich zemí již v této fázi doby stěhování národů.

**Seznam nalezišť z naddunajské části Dolního Rakouska,
norického pohraničního pásma, jižní Moravy a slovenského Záhoří**

Rakousko:

1. **Baumgarten a. d. March**, na severozápadním okraji obce, 20 kostrových hrobů.
2. **Baumgarten a. d. March**, na jihovýchodním okraji obce, kostrový hrob.
3. **Braunsdorf**, více kostrových hrobů.
4. **Erpersdorf**, 23 kostrových hrobů.
5. **Gneixendorf**, více kostrových hrobů.
6. **Hauskirchen**, 20 kostrových hrobů.
7. **Hohenau a. d. March**, více kostrových hrobů.
8. **Hollabrunn**, více kostrových hrobů.
9. **Langenlebarn**, více kostrových hrobů.
10. **Neu Ruppersdorf**, 23 kostrových hrobů.
11. **Oberbierbaum**, 89 kostrových hrobů.
12. **Poysdorf**, 8 kostrových hrobů.
13. **Rohrendorf**, 20 kostrových hrobů.
14. **Straß**, 3 kostrové hroby.
15. **Tulln**, 6 kostrových hrobů.

Morava:

16. **Brno, Kotlářská ulice**, kostrový hrob.
17. **Brno, Merhautova ulice**, kostrový hrob.
18. **Břeclav** (okr. Břeclav), žárový hrob?
19. **Dyje** (okr. Znojmo), kostrový hrob.
20. **Hodonice** (okr. Znojmo), kostrové hroby.
21. **Holásky** (okr. Brno-město), 12 kostrových hrobů.
22. **Kobylí** (okr. Břeclav), 3 kostrové hroby.
23. **Kuřim** (okr. Brno-venkov), kostrový hrob.
24. **Mikulčice** (okr. Hodonín), 2 kostrové hroby.
25. **Moravské Knínice** (okr. Brno-venkov), 2 kostrové hroby.
26. **Mušov** (okr. Břeclav), kostrový hrob.
27. **Němčice nad Hanou** (okr. Prostějov), kostrový hrob.
28. **Němcíčky u Židlochovic** (okr. Brno-venkov), kostrový hrob.
29. **Oblekovice** (okr. Znojmo), kostrový hrob.
30. **Rebešovice** (okr. Brno-venkov), 11 kostrových hrobů.

31. **Slavkov u Brna** (okr. Vyškov), kostrový hrob.

32. **Smolín** (okr. Břeclav), kostrové hroby.

33. **Šakvice** (okr. Břeclav), více než 70 kostrových hrobů, pohřby koňů.

34. **Šaratice** (okr. Brno-venkov), více rozrušených kostrových hrobů a asi 23 bezpečně zachycených kostrových hrobů.

35. **Velké Pavlovice** (okr. Břeclav), 22 kostrových hrobů.

36. **Znojmo** (okr. Znojmo), neznámý počet kostrových hrobů.

Slovensko:

37. **Devínske Jazero** (okr. Bratislava-vidiek), více kostrových hrobů.

38. **Gajary** (okr. Bratislava-vidiek), kostrový hrob.

39. **Zohor** (okr. Bratislava-vidiek), kostrový hrob.

Seznam literatury k jednotlivým rakouským nalezištím a podrobnější popisy nálezů viz: MITSCHA-MÄRHEIM, H.: Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren. Wien 1963, s. 133—134. ADLER, H.: Zur Ausplündierung langobardischer Gräberfelder in Österreich. In: Mitt. Anthropol. Gesell., Wien, Bd. 100, Wien 1970, s. 138—140.

Slovenské nálezy viz: BENINGER, E.: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg und Leipzig 1937, s. 53—54. KRASKOVSKÁ, L.: Nálezy z doby stahovania národov na západnom Slovensku. Archeol. Rozhl., 15, 1963, s. 693—700, 709. KRASKOVSKÁ, L.: Hroby z doby stahovania národov pri Devínskom Jazere. Archeol. Rozhl. č. 20, 1968, s. 209—212.

Nový soupis moravských nálezů se připravuje. Stručný přehled: TEJRAL, J.: Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, Ročn. III. Praha 1974. Podrobný popis: TRNÁČ-KOVÁ, Z.: Kostrové hroby z období stěhování národů na Moravě. Kandidátská disertační práce. Díl 2. Brno 1972.

Poznámky a literatura

- ¹ SIMEK, E.: Čechy a Morava za doby římské. Praha 1923, s. 195—221.
- ² DOBIÁŠ, J.: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964, s. 306—308, 318—321.
- ³ SVOBODA, B.: Čechy v době stěhování národů. Praha 1965, s. 9—19.
- ⁴ SIMEK, E., op. cit., s. 200—203. KLEBEL, E.: Langobarden, Bajuwaren, Slawen. Mitt. Anthropol. Gesell. Wien, 69, 1939, s. 41—73. WERNER, J.: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. A. Textteil. München 1962, s. 9. DOBIÁŠ, J., op. cit., s. 307, 319. SVOBODA, B.: Několik poznámek k nové knize Joachima Werneru... Památ. archeol., 54, 1963, s. 141 a násł.
- ⁵ WERNER, J., op. cit., s. 13, 132.
- ⁶ Prokopiis De bellis libri I—VIII. Ed. G. Wirth. Leipzig 1962—1963, VII (BG III), 33, 10. SCHMIDT, L.: Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen. München 1941, s. 580. BÓNA, I.: Die Langobarden in Ungarn. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 7, 1956, s. 237. WERNER, J., op. cit., s. 11, 13, 140. VÁRADY, L.: Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476). Budapest 1959, s. 352 a násł.
- ⁷ SCHMIDT, L., op. cit., s. 584 a násł. WERNER, J., op. cit., s. 14, pozn. 7.
- ⁸ WERNER, J., op. cit., s. 9. SVOBODA, B., op. cit. 1963, s. 141 a násł.
- ⁹ MITSCHA-MÄRHEIM, H.: Neue Bodenfunde zur Geschichte der Langobarden und Slaven im österreichischen Donauraum. In: Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte. 2. Festschrift für Rudolf Egger. Klagenfurt 1953, s. 369. WERNER, J., op. cit., s. 12.
- ¹⁰ BÓNA, I., op. cit., s. 231.
- ¹¹ WERNER, J., op. cit., s. 9, 133.
- ¹² SCHMIDT, L., op. cit., s. 573. PREIDEL, H.: Das Ende der germanischen Völkerwanderungszeit an der mittleren Donau und die Baiuwaren. In: Jb. d. Collegium Carolinum. Bd. 10. München 1969, s. 89, pozn. 37.
- ¹³ Paulis Diaconis Historia Langobardorum. Ed. L. Bethmann, G. Weitz. Monumenta Germaniae Hist. Scriptores Rerum Langobardorum. Berlin 1878. I, 19 a násł. DOBIÁŠ J., op. cit., s. 306, pozn. 61.
- ¹⁴ DOBIÁŠ, J., op. cit., s. 306.
- ¹⁵ Diskusi shrnuli v poslední době: BÓNA, I., op. cit., s. 232—233; DOBIÁŠ, J., op. cit., s. 320.
- ¹⁶ BENINGER, E.: Die Langobarden an der March und Donau. In: Vorgeschichte der deutschen Stämme. Bd. 2. Westgermanen. Berlin 1940, s. 861—862. BÓNA, I., op. cit., s. 233. WERNER, J., op. cit., s. 112. MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit., s. 369. MITSCHA-MÄRHEIM H.: Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren. Wien 1963, s. 113. BÓNA, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungsforschung in Ungarn. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 23, 1971, 281.
- ¹⁷ BÓNA, I., op. cit. 1956, s. 232, pozn. 18. WERNER, J., op. cit., s. 9, 133, 143. MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 115. DOBIÁŠ, J., op. cit., s. 307 aj.
- ¹⁸ Viz pozn. 6.
- ¹⁹ SCHMIDT, L., op. cit., s. 580.
- ²⁰ KLEBEL, E., op. cit., s. 65. BENINGER, E., op. cit., s. 862. PREIDEL, H.: Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens. München 1954, s. 72 aj.
- ²¹ Např. VÁRADY, L., op. cit. s. 352—353.
- ²² BÓNA, I., op. cit. 1965, s. 233—237.
- ²³ WERNER, J., op. cit., s. 10—13, 131—143.
- ²⁴ NAGY, T.: Buda régészeti emlékei (Buda in archäologischer Sicht). In: Budapest műemlékei. 2. Budapest 1962, s. 70, pozn. 153.
- ²⁵ WERNER, J., op. cit., s. 13.
- ²⁶ MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 118. MILDENBERGER, G.: Vor- und Frühgeschichte der böhmischen Länder. In: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. Bd. 1. Stuttgart 1966, s. 129 aj.
- ²⁷ BÓNA, I.: Langobarden in Ungarn (Aus den Ergebnissen von 12 Forschungsjahren). In: Archeol. Vest. 21/22. Ljubljana 1970—1971, s. 48—49.
- ²⁸ WERNER, J., op. cit., s. 9, 13.
- ²⁹ WEIGEL, M.: Das Gräberfeld von Dahlhausen. Kreis Ostprignitz, Provinz Brandenburg (Zeit der Völkerwanderung). In: Arch. f. Anthropol. Bd. 22. Braunschweig 1893, s. 30. HELLICH, J.: Zárovné hroby mladšího období římského u Piněva a jejich význam. Památ. archeol., 30, 1918, s. 170—175, 179.
- ³⁰ SCHNEIDER, L.: Prähistorische Forschungen in Böhmen. Z. f. Ethnol., 32, 1900. Verhandlungen, s. 173, 178, 184 a násł.
- ³¹ SIMEK, E., op. cit., s. 195 a násł.
- ³² BRENNER, E.: Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit. In: 7. Ber. Röm.-germ. Komm. 1912. Frankfurt am Main 1915, s. 333.
- ³³ NIEDERLE, L.: Merovejská kultura v Čechách. Památ. archeol., 30, 1918, s. 14.
- ³⁴ SCHRÁNIL, J.: Československo v pravěku. In: Československá vlastivěda, dil 2. Praha 1933, s. 98.
- ³⁵ BÖHM, J.: Kronika objeveného věku. Praha 1941, s. 483 a násł.
- ³⁶ FILIP, J.: Pravěké Československo. Praha 1948, s. 309 a násł.
- ³⁷ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 234—235.
- ³⁸ SCHMIDT, B.: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Halle 1961, s. 173.
- ³⁹ PREIDEL, H., op. cit. 1954, s. 66, 68. PREIDEL, H., op. cit. 1969, s. 92.
- ⁴⁰ WERNER, J., op. cit., s. 91—92.
- ⁴¹ MILDENBERGER, G., op. cit., s. 135.
- ⁴² BENINGER, E. — FREISING, H.: Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Reichenberg 1933, s. 100—104. BENINGER, E.: Die Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu den Babenbergen. Wien 1934, s. 102—122. BENINGER, E., op. cit. 1940, s. 837—838.
- ⁴³ MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1953, s. 369 a násł. MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 92—132.

- ³⁴ PREIDEL, H.: op. cit. 1954, s. 60—80. PREIDEL, H.: op. cit. 1969, s. 89—93.
- ³⁵ ČERVINKA, I. L.: Germáni na Moravě. Archeologický přehled k otázce o původu deformovaných lebek ve střední Evropě. In: *Anthropologie*, 14, 1936, s. 128—130.
- ³⁶ BÖHM, J.: op. cit., s. 484.
- ³⁷ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 235.
- ³⁸ POULÍK, J.: Jižní Morava, země dávných Slovanů. Brno 1948, s. 45, 50.
- ³⁹ WERNER, J.: op. cit., s. 105—111.
- ⁴⁰ MILDENBERGER, G.: op. cit., s. 126—133.
- ⁴¹ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 29—34.
- ⁴² SVOBODA, B.: Ein neuer Beleg für die Verbindung Böhmens mit dem nördlichen Elbgebiet. *Jschr. f. mitteldeutsche Vorgesch.* Bd. 50, Berlin 1966, s. 263—274.
- ⁴³ SVOBODA, B.: op. cit. 1966, s. 268 a násl.
- ⁴⁴ SCHMIDT-THIELBEER, E.: Das Gräberfeld von Wahlitz. Ein Beitrag zur frühen römischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland. Berlin 1967. RYBOVÁ, A.: Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov. In: *Archeol. stud. Mater.* 9, Praha 1970.
- ⁴⁵ SIMEK, E.: op. cit., s. 217—221.
- ⁴⁶ PESKAŘ, I.: Dva žárové hroby z mladší doby římské z jižní Moravy. *Archeol. Rozhl.*, 13, 1961, s. 169—175. PESKAŘ, I.: K nálezům žárových hrobů z doby římské v hodonínském okresu. *Čas. Morav. Mus.*, 57, 1972, s. 105—114. PERNICKA, R. M.: Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. *Spisy Univ. J. E. Purkyně*. Sv. 112, Brno 1966. TEJRAL, J.: Probleme Mährens in der späten römischen Kaiserzeit. *Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd v Brně*. Roč. 3, Praha 1975.
- ⁴⁷ KOLNIK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe římskej a sfahovaní národov. *Slov. Archeol.*, 19, 1971, s. 499—558. Zde je uvedena veškerá starší literatúra.
- ⁴⁸ TEJRAL, J.: op. cit., 1975.
- ⁴⁹ ZEMAN, J.: Severní Morava v mladší době římské. Praha 1961. Na rozdíl od staršího názoru J. Zemana to ukázal poslední rozbor moravského archeologického materiálu z mladší doby římské. Viz TEJRAL, J., op. cit.
- ⁵⁰ GODŁOWSKI, K.: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. In: *Zesz. Nauk. Uniw. Jagiellońskiego*, Prace archeol. Zesz. 11, Kraków 1970, s. 26—27, 110.
- ⁵¹ SPURNÝ, V.: Sidliště z doby stěhování národů v Hulíně. *Archeol. Rozhl.*, 10, 1958, s. 630—637, 658—659.
- ⁵² SCHMIDT, B.: op. cit. 1961, s. 104. SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 184.
- ⁵³ TRNÁČKOVÁ, Z.: Zárové pohřebiště z pozdní doby římské v Šaraticech. *Památ. archeol.*, 51, 1960, s. 59, obr. 8: 4, 5.
- ⁵⁴ O mísách podobného druhu z kostrových hrobů ze 6. století se zmíňují v odstavci o polabské keramice.
- ⁵⁵ TEJRAL, J.: Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeglätterter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur. In: *Origine et début des Slaves — Vznik a počátky Slovanů*, 7, Praha 1968, s. 77—139.
- ⁵⁶ SVOBODA, B.: Čechy v době stěhování národů. I. Pohřebiště v Praze-Kobylisích. In: *Sbor. Nár. Mus. v Praze*, Sv. 1—A (historický), Praha 1938—1939, s. 157—200. SVOBODA, B.: K problémům doby stěhování národů v Čechách. *Památ. archeol.*, 53, 1962, s. 174—195.
- ⁵⁷ SVOBODA, B.: K problémům počátku vinařického stupně. In: Referáty o prac. výsledcích čs. archeologů za rok 1958. Liblice 1959, s. 105. SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 214—220, 234. SVOBODA, B.: Zu Problemen des 5. Jahrhunderts in Mitteleuropa. *Arbeits- u. Forsch.-Ber. z. sächs. Bodendenkmalpflege*, Bd. 16/17, Berlin 1967, s. 327—367.
- ⁵⁸ MILDENBERGER, B.: op. cit., s. 133.
- ⁵⁹ SVOBODA, B.: Beziehungen zwischen den mitteldeutschen Skelettgräbern der Gruppe Leuna-Hassleben und den böhmischen Funden aus dem 5. Jahrhundert. *Germania*, 40, 1962, s. 85—105. SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 67 a násl., 213 a násl. SVOBODA, B.: op. cit. 1967, s. 360.
- ⁶⁰ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 91—103, 218. SVOBODA, B.: op. cit. 1967, s. 346 a násl.
- ⁶¹ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 216—218.
- ⁶² SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 104—108. SVOBODA, B.: op. cit. 1967, s. 358 a násl.
- ⁶³ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 110.
- ⁶⁴ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 215—216. SVOBODA, B.: op. cit. 1967, s. 356 a násl. TEJRAL, J.: Mähren im 5. Jahrhundert. Die Stellung des Grabes XXXII aus Smolín im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit. *Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd v Brně*. Roč. 1/1972, sv. 3, Praha 1973, s. 43.
- ⁶⁵ Naposled zpracoval SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 51—66.
- ⁶⁶ RYBOVÁ, A.: Výzkum pohřebiště z mladší doby římské a počátku stěhování národů v Plotištích n. L. *Archeol. Rozhl.*, 19, 1967, s. 631—643.
- ⁶⁷ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 101—103.
- ⁶⁸ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 84—89, 220. SVOBODA, B.: op. cit. 1967, s. 338 a násl.
- ⁶⁹ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 89—90, 220, tab. XXIV: 7, XXVII: 4.
- ⁷⁰ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, s. 90, tab. XXXIII: 2.
- ⁷¹ SVOBODA, B.: op. cit. 1965, obr. 74.
- ⁷² Podle sdělení H. Friesingera.
- ⁷³ Pozoruhodné jsou z tohoto hlediska nové nálezy z Drslavic, okr. Uherské Hradiště (dosud nepubl.).
- ⁷⁴ MITSCHA-MÄRHEIM, H.: op. cit. 1963, s. 45, obr. 9 (uprostřed), obr. 10. WERNER, J.: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München 1956, s. 22, 24, 117, 120, tab. 13: B.
- ⁷⁵ TEJRAL, J.: op. cit. 1972, s. 64 a násl., tab. IV.
- ⁷⁶ BENINGER, E.: Germanengräber von Laa a. d. Thaya (N.-Ö.). Eiszeit u. Urgesch., 6, 1929, 143—155, tab. XIX.
- ⁷⁷ TIHELKA, K.: Knížení hrob z doby stěhování národů u Blučiny, okr. Brno-venkov. *Památ. archeol.*, 54, 1963, s. 467—498.
- ⁷⁸ BENINGER, E.: op. cit. 1929, s. 145 a násl., tab. XVII—XVIII.
- ⁷⁹ ČERVINKA, I. L.: op. cit. 1936, s. 135, obr. 26.
- ⁸⁰ STAŇA, Č.: Nové nálezy na pohřebiště z doby stěhování národů v Šaraticech na Moravě. *Archeol. Rozhl.*, 8, 1956, s. 26—32.
- ⁸¹ ČERVINKA, I. L.: op. cit. 1936, s. 136, obr. 23.
- ⁸² TEJRAL, J.: Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov (Mähren). *Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd v Brně*. Roč. 2, sv. 2, Praha 1973.
- ⁸³ ČERVINKA, I. L.: op. cit. 1936, s. 132 a násl. TEJ-

- RAL, J.: Kostrové hroby z Mistřína, Polkovic, Slapanic a Tasova a jejich postavení v rámci moravského stěhování národu. *Památ. archeol.*, 64, 1973, s. 304 a následující strany.
- ⁹⁵ MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 76—78; zde je soupis rakouských nalezišť z 5. století s literaturou.
- ⁹⁶ TEJRAL, J., op. cit. (v pozn. 93), s. 311—312, obr. 1: 3.
- ⁹⁷ TEJRAL, J., op. cit. 1968, obr. 1: 1—5, obr. 2: 2—4, obr. 3—6, obr. 7: 2—7, obr. 8—10, obr. 12—14, 15—21.
- ⁹⁸ STAŇA, Č., op. cit. 1956, obr. 42.
- ⁹⁹ TEJRAL, J., op. cit. (v pozn. 92), s. 19—20, obr. 2: 4, tab. III: 4.
- ¹⁰⁰ TEJRAL, J., op. cit. (v pozn. 93), s. 327.
- ¹⁰¹ Ibid.
- ¹⁰² IBD., s. 316—322, obr. 3: 8, 9, obr. 5: 3, 4, obr. 6: 4, 5, 11, 12, obr. 7: 1, 2, 7, 8, obr. 8: 6, 7.
- ¹⁰³ BÖHM, J., op. cit., s. 484. SVOBODA, B., op. cit. 1938—1939, s. 157—200.
- ¹⁰⁴ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 225, 230, 234.
- ¹⁰⁵ MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1953, s. 369.
- ¹⁰⁶ BÖHM, J., op. cit., s. 484.
- ¹⁰⁷ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 224, 227, 235.
- ¹⁰⁸ Ibid., s. 261—267.
- ¹⁰⁹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 109—111.
- ¹¹⁰ STAŇA, Č.: Nécropole de l'époque des migrations à Saratice près de Brno (Moravie). In: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*. Prague 1966, s. 212.
- ¹¹¹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 91.
- ¹¹² SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 27.
- ¹¹³ BOTT, H.: Joachim Werner. Die Langobarden in Pannonien. Besprechung. *Germania*, 42, 1964, s. 347—348.
- ¹¹⁴ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 127—212, 220—232, tab. XLII—CX.
- ¹¹⁵ Keramika kostrových hrobů ze 6. století na Moravě. Dosud nepubl.
- ¹¹⁶ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 164 a následující strany.
- ¹¹⁷ Ibid., s. 224—225. Na Moravě by snad připadala v úvahu v ruce robená keramika hulinského typu. Jakkoli nesou nalezy z Hulína zřejmou pečef polabského hrnčířství, liší se od pozdější keramiky z merovejských kostrových hrobů méně pečlivým provedením a naprostou stereotypií ve výběru forem.
- ¹¹⁸ BENINGER, E. — MITSCHA-MÄRHEIM, H.: Der Langobardenfriedhof von Poysdorf, NÖ. *Archaeol. austriaca*, H. 40, 1966, obr. 3 vpravo dole, tab. 3: 1. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 172—173, tab. LIV: 8, LVIII: 11, LXIII: 2, LXV: 8, LXXVI: 8, LXXXVI: 15, XCV: 16 a j.
- ¹¹⁹ WERNER, J., op. cit. 1962, tab. 21: 3, 4.
- ¹²⁰ Např. WERNER, J., op. cit. 1962, tab. 52: 4, tab. 53: 2. MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 109, obr. 19 vlevo nahoru a vpravo dolů. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 172—176, tab. LVII: 5, 9, LXXIV: 1, LXXV: 5, 7, LXXVII: 8, XCIV: 16, XCIX: 12 a j.
- ¹²¹ Dosud nepubl. Uloženo v Jihomoravském muzeu ve Znojmě.
- ¹²² KRASKOVSKÁ, L.: Nálezy z doby středověku národov na západním Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 15, 1963, s. 694 a následující strany, obr. 235: 12.
- ¹²³ SVOBODA, B., op. cit. 1965, tab. LXXXIX: 8.
- ¹²⁴ Dosud nepubl. Uloženo v Moravském muzeu v Brně.
- ¹²⁵ SVOBODA, B., op. cit. 1965, tab. LXII: 4, 6, 8, LXVII: 10.
- ¹²⁶ DOSUD nepubl. Uloženo v Moravském muzeu v Brně.
- ¹²⁷ BÖNA, I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. 5. Székesfehérvár 1971, obr. 10.
- ¹²⁸ BÖNA, I., op. cit. 1965, tab. XLI: 1. WERNER, J., op. cit. 1962, B. Tafelteil, tab. 15: 1, tab. 50: 1—3.
- ¹²⁹ BÖNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 14.
- ¹³⁰ SAGI, K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 16, 1964, tab. XXV: 1.
- ¹³¹ SVOBODA, B., op. cit. 1965, tab. LXXIV: 7.
- ¹³² SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 55: b. SCHMIDT, B.: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland (Katalog Südteil). Berlin 1970, tab. 43: 1c aj.
- ¹³³ HÜBENER, W.: Absatzgebiete frühgeschichtlicher Töpfereien nördlich der Alpen. Textband, Tafelband. Bonn 1969, s. 120—121, 271—273, tab. 186: 7, tab. 187 a 188.
- ¹³⁴ HAMPL, F.: Die langobardischen Gräberfelder von Rohrendorf und Erpersdorf, NÖ. *Archaeol. austriaca* H. 37, 1965, tab. II: 14.
- ¹³⁵ BENINGER, E., op. cit. 1940, s. 839.
- ¹³⁶ BÖNA, I., op. cit. 1956, tab. 41: 4—6. BÖNA, I.: Über einen archäologischen Beweis des langobardisch-slawisch-awarischen Zusammenlebens. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.* 16. Nitra 1968, s. 35—45, obr. 2.
- ¹³⁷ ZEMAN, J.: Pohřebiště z doby stěhování národů v Mochově. *Památ. archeol.*, 49, 1958, s. 454, pozn. 114, obr. 24: 1.
- ¹³⁸ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 97, 98, obr. 50. BEHM-BLANCKE, G.: Gesellschaft und Kunst der Germanen. Dresden 1973, s. 69, 73.
- ¹³⁹ MILDENBERGER, G.: Die germanischen Funde der Völkerwanderungszeit in Sachsen. Leipzig. Arbeits- und Forsch.-Ber. z. sächs. Bodendenkmalpflege. Beih. 2. 1959, s. 58—59, obr. 50: c.
- ¹⁴⁰ SVOBODA, B., op. cit. 1965, tab. LXII: 8.
- ¹⁴¹ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 175. HOFFMANN, W.: Ein völkerwanderungszeitliches Körpergrab aus Westinsel, Kreis Stendal. In: *Jschr. f. mitteldeutsche Vorgesch.* Bd. 51. Berlin 1967, s. 303, tab. 39: c.
- ¹⁴² Např. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 21: d. Ostatní období uvádí v připravované práci o keramice ze 6. století.
- ¹⁴³ HOFFMANN, W., op. cit., tab. 39: b, d. SCHMIDT, B.: Die Langobarden während der römischen Kaiserzeit und langobardisch-thüringische Beziehungen im 5./6. Jahrhundert. In: *La civiltà dei Longobardi in Europa. Problemi attuali di scienza e di cultura*. Accademia Nazionale dei Lincei. Quaderno N. 189. Roma 1974, s. 82.
- ¹⁴⁴ Např. SCHMIDT, B.: Ein Gräberfeld der späten Völkerwanderungszeit in Magdeburg-Neustadt. *Wiss. Z. d. Martin-Luther-Univ.*, 8, 1959, s. 807—814, tab. II—IV aj.
- ¹⁴⁵ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 165—166, tab. XVI: 2, XL: 1, 6, XLII: 12, LVI: 18, LXXXI: 5, LXXXVII: 11.
- ¹⁴⁶ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 58, tab. 20: 3, tab. 52: 1. HAMPL, F., op. cit., tab. I: 5.
- ¹⁴⁷ CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubereich (454—568 u. Z.). Budapest 1961, tab. XX: 3. CI: 5, 17. CII: 5, 6. CXXXIX: 8.

- CLX: 6, CLXXXVI: 3, 12, 10, CXCIV: 2, CCXLVII: 3, CCLXXII: 2 aj.
- ¹⁴⁸ BÓNA, I., op. cit. 1968, s. 35—45, obr. 1.
- ¹⁴⁹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 54—58, tab. 18: 6, tab. 19: 4, 6—10.
- ¹⁵⁰ BENINGER, E. — MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit., s. 172—176, tab. I: 4—13, tab. 2: 1, tab. 3: 3, 4, tab. 4: 1—7.
- ¹⁵¹ KRASKOVSKÁ, L.: Hroby z doby sfahovania národov pri Devínskom Jazere. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 209—212, obr. 1—4.
- ¹⁵² WERNER, J., op. cit. 1962, s. 79. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 195—196.
- ¹⁵³ BÖHNER, K.: Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes. Berlin 1958, s. 135 a násl.
- ¹⁵⁴ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 147 a násl.
- ¹⁵⁵ BÓNA, I., op. cit. 1956, s. 203 a násl. Nové nálezy např. BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, s. 54, obr. 3, obr. 4: 3, obr. 5, obr. 6: 2.
- ¹⁵⁶ BÓNA, I., op. cit. 1956, s. 194. WERNER, J., op. cit. 1962, 79.
- ¹⁵⁷ BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 4: 3a, obr. 6: 1.
- ¹⁵⁸ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 79, HESSEN, O.: Die langobardischen Funde aus dem Gräberfeld von Testona (Moncalieri/Piemont). In: Memoria dell'Accademia delle scienze di Torino. Ser. 4a, n. 23. Torino 1971, s. 17, tab. 8: 81—87.
- ¹⁵⁹ MÜLLER, A.: Völkerwanderungszeitliche Körpergräber und spätgermanische Siedlungsräume in der Mark Brandenburg. In: Berliner Jb. f. Vor- u. Frühgesch. 2, Berlin 1962, s. 157, obr. 9: b.
- ¹⁶⁰ BEHMER, E.: Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit. Stockholm 1939, s. 160 a násl.
- ¹⁶¹ KRASKOVSKÁ, L., op. cit. 1968, s. 209 a násl., obr. I: 1. BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 138 a násl.
- ¹⁶² SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 150, obr. 8: b.
- ¹⁶³ Ibid., s. 151.
- ¹⁶⁴ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 150, 155, MOOSBRUGGER-LEU, R.: Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamannen. Bd. A-B. Bern 1971, s. 86 a násl. CLAUSS, G.: Reihengräberfeld von Heidelberg-Kirchheim. In: Badische Fundber. Sonderh. 14, 1—2. Karlsruhe 1971, s. 34.
- ¹⁶⁵ PEŠKAŘ, I.: Náhodné objevy hrobů z doby stěhování národů na Znojemsku. Archeol. Rozhl., 20, 1968, s. 203—204, obr. 2: 8, 9.
- ¹⁶⁶ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 159. DANNHEIMER, H.: Neue Reihengräberfunde aus Bayerisch-Schwaben. Bayer. Vorgesch.-Bl. H. 25. München 1960, s. 190. DANNHEIMER, H.: Die germanischen Funde der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken. Berlin 1962, s. 89. MOOSBRUGGER-LEU, R., op. cit., s. 91.
- ¹⁶⁷ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 154, obr. 58: 1. BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 173, tab. 33: 4—6. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 196, tab. IX: 7.
- ¹⁶⁸ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 196, tab. XCI: 4.
- ¹⁶⁹ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 175 a násl. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 154. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 80, pozn. 4. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 201. KOCH, U.: Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg. Berlin 1968, s. 94 a násl.
- ¹⁷⁰ Např. HESSEN, O., op. cit. 1971, s. 22, tab. 23: 209, 210, tab. 24: 207.
- ¹⁷¹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 80, tab. 45: 4.
- ¹⁷² KRASKOVSKÁ, L., op. cit. 1968, s. 211, obr. 1: 4.
- ¹⁷³ HAMPL, F., op. cit. 1965, s. 55, tab. VI: 2.
- ¹⁷⁴ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 202, obr. 55: 1.
- ¹⁷⁵ Např. BÓNA, I., op. cit. 1956, s. 206, tab. XXX: 4, XXXIX: 4, 7. BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 4: 2, obr. 6: 4.
- ¹⁷⁶ HESSEN, O., op. cit., s. 23, tab. 24: 207, tab. 25: 208, tab. 26: 225 aj.
- ¹⁷⁷ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 155.
- ¹⁷⁸ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 79, tab. 55: 6.
- ¹⁷⁹ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 147 a násl., tab. 28: 2.
- ¹⁸⁰ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 151.
- ¹⁸¹ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 200, tab. XCIV: 10, 16, LXVI: 1.
- ¹⁸² WERNER, J., op. cit. 1972, s. 79, obr. 10.
- ¹⁸³ Jde o nálezy z Holásek, Šakvic (2 exempláře), Šaratice a Velkých Pavlovic, o nichž ještě bude pojednáno.
- ¹⁸⁴ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 262, 264, 283—285, 287, 289, 292. ZEMAN, J., op. cit. 1958, s. 425, 436.
- ¹⁸⁵ HINZ, H.: Am langen Band getragene Bergkristallanhänger der Merowingerzeit. In: Jb. Röm.-germ. Zentralmuseum Mainz, 13, 1966. Mainz 1968, s. 212—230. KISS, A. — NEMESKÉRI, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mohács. In: Janus Pannonius Múz. Évk. 1964. Pécs 1965, s. 123 a násl. SÁGI, K., op. cit., s. 403, tab. XXXIII: 7. BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, s. 70 a násl., obr. 7, obr. 8: 14, obr. 14, obr. 15: 13.
- ¹⁸⁶ CLAUSS, G., op. cit., s. 60 a násl., obr. 8, tab. 37: 15—18.
- ¹⁸⁷ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 84. AMENT, H.: Fränkische Adelsgräber von Flonheim. Berlin 1970, s. 26, pozn. 14.
- ¹⁸⁸ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 190 a násl.
- ¹⁸⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 138.
- ¹⁹⁰ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 82 a násl., tab. 55: 9. MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1963, s. 106.
- ¹⁹¹ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 205, obr. 62: 3, tab. XCIV: 19, LXXIII: 7.
- ¹⁹² WERNER, J., op. cit. 1962, s. 34—35, 164—166. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 144. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 205.
- ¹⁹³ BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, s. 66, tab. 8: 9.
- ¹⁹⁴ RENNER, D.: Die durchbrochenen Zierscheiben der Merowingerzeit. Mainz 1970, s. 5 a násl.
- ¹⁹⁵ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 84.
- ¹⁹⁶ RENNER, D., op. cit., s. 55 a násl.
- ¹⁹⁷ VEECK, W.: Die Alamannen in Württemberg. Berlin u. Leipzig 1931, s. 23, tab. G: 11, 12, tab. 9: A/3—5, B/2. BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 125. PIRLING, R.: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep. Berlin 1966, tab. 10: 16.
- ¹⁹⁸ GENRICH, A.: Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funden des 3. bis 6. Jahrhunderts. Neumünster 1954, s. 15. SCHULD, E.: Pritzier. Ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg. Berlin 1955, obr. 454—465. MILDENBERGER, op. cit. 1959, s. 35, obr. 21: 4. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 138, tab. 43: o, g aj.
- ¹⁹⁹ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 211, tab. CX: 2, 4.
- ²⁰⁰ DOPPELFELD, O.: Das fränkische Frauengrab un-

- ter dem Chor des Kölner Domes. Germania, 38, 1960, s. 98 a násl., tab. 16: 13/X, tab. 21: 13/t, y. WERNER, J., op. cit. 1962, tab. 16: 4.
- ²⁰¹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 82, 102, obr. 25.
- ²⁰² HAMPL, F., op. cit. 1965, tab. II: 9.
- ²⁰³ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 182. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 85.
- ²⁰⁴ BÓNA, I., op. cit. 1956, tab. XXVIII: 9.
- ²⁰⁵ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 85, obr. 14: 1, poz. 3.
- ²⁰⁶ HESSEN, O., op. cit., s. 29, tab. 36: 315, 318 a jiné.
- ²⁰⁷ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 208, tab. LVIII: 2, 4, CIX: 7. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 190, tab. 45: m. SCHMIDT, B., op. cit. 1971, tab. 123: h.
- ²⁰⁸ KOCH, U., op. cit. 1968, 61, tab. 26: 2.
- ²⁰⁹ SCHMIDT, B.: Thüringische Hochadelsgräber der späten Völkerwanderungszeit. In: *Varia archaeol. Wilhelm Unverzagt zum 70 Geburtstag dargebracht*. Berlin 1964, s. 200, tab. 35: c.
- ²¹⁰ PIRLING, R., op. cit. 1966, s. 193, tab. 47: 1.
- ²¹¹ ZEMAN, J., op. cit. 1958, s. 435, obr. 12: 3—4, obr. 25: 9, 10.
- ²¹² BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 10: 17.
- ²¹³ ZEMAN, J., op. cit. 1958, obr. 12: 1, obr. 25: 5.
- ²¹⁴ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 154, tab. 9: 6—9.
- ²¹⁵ SCHMIDT, J., op. cit. 1961, s. 144.
- ²¹⁶ SCHMIDT, J., op. cit. 1961, s. 144.
- ²¹⁷ WERNER, J.: op. cit. 1962, s. 67 a násl.
- ²¹⁸ BÓNA, I.: Beziehungen zwischen den pannonischen und italischen Bodenfunden der Langobarden — Neue Beiträge aus Ungarn zur Archäologie der Langobarden in Italien. In: *Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche*, 3. Roma 1966, s. 155 a násl.
- ²¹⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 37: c, d. SCHMIDT, B., op. cit. 1970, tab. 29: 2.
- ²²⁰ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 39: q, r.
- ²²¹ Ibid., tab. 40: m.
- ²²² Ibid., tab. 40: o, q-r.
- ²²³ BÓNA, I., op. cit. 1956, tab. XXXIV: 10. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 40: p.
- ²²⁴ SCHMIDT, B.: Kunst und Metallwerkstätten bei den Thüringern der Völkerwanderungszeit. In: *Early medieval Stud. 7. Antikvarisk Arkiv*, 54, 1973, s. 40—41.
- ²²⁵ SVOBODA, B., op. cit. 1965, tab. LXXX: 8.
- ²²⁶ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 57: A.
- ²²⁷ SCHMIDT, B., op. cit. 1970, tab. 27: 1.
- ²²⁸ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 132, tab. 53: g.
- ²²⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1973, s. 26.
- ²³⁰ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 31: f. SCHMIDT, B., op. cit. 1970, tab. 48: 2.
- ²³¹ BEHM-BLANCKE, G., op. cit. 1973, s. 60.
- ²³² SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 31: b.
- ²³³ SCHMIDT, B., op. cit. 1970, tab. 27: 2.
- ²³⁴ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 55: d.
- ²³⁵ SCHMIDT, B., op. cit. 1973, s. 42, obr. 6: h.
- ²³⁶ TEJRAL, J.: Kostrové hroby z Mistřína, Polkovic Slapanic a Tasova, op. cit. (v poz. 93), obr. 4: 3.
- ²³⁷ TEJRAL, J., op. cit. (v poz. 92), obr. 1: 1, 2, tab. II: 4, 5.
- ²³⁸ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 39: a-f, l-m, o-aj.
- ²³⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 130.
- ²⁴⁰ WERNER, J.: Katalog der Sammlung Diergaardt. I. Die Fibeln. Berlin 1961, s. 23, tab. 15: 67.
- ²⁴¹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 129, tab. 30: o.
- ²⁴² Ibid., tab. 38: n.
- ²⁴³ WERNER, J.: Ostgotische Bügelfibeln aus bajuwarischen Reihengräbern. Bayer. Vorgesch.-Bl., 26, 1961, s. 70. BIERBRAUER, V.: Zu den Vorkommen ostgotischer Bügelfibeln in Raetia II. Bayer. Vorgesch.-Bl., 36, 1971, s. 150 a násl. BIERBRAUER, V.: Ostgotische und ostgotenzeitliche Grabfunde von Tortona, Prov. Alessandria. In: *Boll. Soc. Pavese di storia Patria*, Vol. 22/23, fasc. 1—4. Pavia 1973, s. 12—20. TEJRAL, J., op. cit. (v poz. 93) s. 316—320.
- ²⁴⁴ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 10 a násl., obr. 3: A, B.
- ²⁴⁵ SAGE, W.: Gräber der älteren Merowingerzeit aus Altenerding, Ldkr. Erding (Oberbayern). In: 54. Ber. Röm.-germ. Komm. 1973. Berlin 1974, s. 262, obr. 12: 5, 6, tab. 70: 3, 4.
- ²⁴⁶ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 74, 76 aj.
- ^{246a} WERNER, J.: Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt — Wanderhandwerk — Handel — Familienverbindung). In: *Early medieval Stud. 1. Antikvarisk Arkiv* 38. Stockholm 1970, s. 66—67, tab. 2.
- ²⁴⁷ DRIEHAUS, J.: Zum Problem merowingerzeitlicher Goldschmiede. In: *Nach. Akad. Wiss. Göttingen. I. Philol. hist. Kl. 7. Göttingen* 1972, s. 3—18.
- ²⁴⁸ KÜHN, H.: Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit. 1. Teil. Graz 1965, tab. 100: 34/1—34/13.
- ²⁴⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 35: f. SCHMIDT, B., op. cit. 1970, tab. 116: e, tab. 126: 13.
- ²⁵⁰ TEJRAL, J., op. cit. (v poz. 93), obr. 3: 8, 9.
- ²⁵¹ BENINGER, E., op. cit. 1934, obr. 55.
- ²⁵² CSALLÁNY, D., op. cit. 1961, tab. CCIV: 14a.
- ²⁵³ BÓNA, I., op. cit. 1956, tab. XLVIII—XLIX.
- ²⁵⁴ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 65.
- ²⁵⁵ BÓNA, I., op. cit. 1956, tab. LV: 4. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 66, tab. 29: 1, 2. BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 10: 8, obr. 11.
- ²⁵⁶ FUCHS, S. — WERNER, J.: Die langobardischen Fibeln aus Italien. Berlin 1950, s. 14, tab. 2: A/9—10. WERNER, J., op. cit. 1962, tab. 29: 3, 4.
- ²⁵⁷ SVOBODA, B., op. cit. 1956, s. 159, tab. XCIV: 7, 8, LVI: 12, LVII: 3, LXVI: 5.
- ²⁵⁸ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 77.
- ²⁵⁹ HAMPL, F., op. cit. 1965, obr. 11, tab. III: 7, 8.
- ²⁶⁰ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 102, obr. 22: 2, tab. 42: 6. ÅBERG, N.: Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit. Leipzig 1922, obr. 282.
- ²⁶¹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 77, tab. 38: 15—17.
- ²⁶² FUCHS, S. — WERNER, J., op. cit. 1950, s. 32, tab. 35: B/57.
- ²⁶³ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 73, viz. též tab. 77.
- ²⁶⁴ GARSCHA, F.: Die Alamannen in Südbaden. Berlin 1970, tab. 17: 2.
- ²⁶⁵ WERNER, J., op. cit. 1962, tab. 25: 1—4, tab. 38: 15.
- ²⁶⁶ KISS, A. — NEMESKÉRÉI, J., op. cit. 1964, obr. 9: 1.
- ²⁶⁷ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 36: o.
- ²⁶⁸ DOPPELFELD, O., op. cit., s. 89 a násl. BÖHNER, K.: Zur Zeitstellung der beiden fränkischen Gräber im

- Kölner Dom, In: Kölner Jb. f. Vor- u. Frühgesch. 9. Köln 1967—1968, s. 124—135.
- ²⁶⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, tab. 39: c, d.
- ²⁷⁰ SVOBODA, B., op. cit. 1965, obr. 56: 7.
- ²⁷¹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 66, tab. 25: 10, 17, tab. 26: 6, 8, tab. 35: 1, 2, 5. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 147 a násl., tab. XLIX: 9, LXXIX: 10, 11, LXXXIII: 6, 7.
- ²⁷² WERNER, J., op. cit. 1962, s. 40, tab. 24: 3. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 144, tab. LXXXVIII: 1.
- ²⁷³ BOTT, H.: Eine frühlangobardische Bügelfibel aus Bayerisch-Schwaben. In: Reinecke Festschrift. Mainz 1950, s. 26—32, tab. 1: 1.
- ²⁷⁴ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 40—41, 70, tab. 2: 1, 2, tab. 24: 7, 8, tab. 25: 10—11.
- ²⁷⁵ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 76 a násl., tab. 37: 8—15, 17, 18. KISS, A. — NEMESKÉRI, J., op. cit., obr. 10: 1, 2 aj.
- ²⁷⁶ KÜHN, H., op. cit. 1965, s. 275 a násl., tab. 126: 6. DANNHEIMER, H.: Die germanischen Funde der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken. Berlin 1962, tab. 13: 12.
- ²⁷⁷ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 69 a násl., tab. 31: 1—3. SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 127, tab. 80—81. SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 149, tab. CX: 1.
- ²⁷⁸ SVOBODA, B., 1965, s. 150 a násl., tab. LXXX: 7.
- ²⁷⁹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 70 a násl.
- ²⁸⁰ FUCHS, S. — WERNER, J., op. cit. 1950, tab. 7: A/36—38. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 78, tab. 39: 17, 18.
- ²⁸¹ FUCHS, S. — WERNER, J., op. cit., 1950, tab. 7: A/36—38. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 78, tab. 39: 13, 14, 17, 18.
- ²⁸² SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 132, tab. 41: k.
- ²⁸³ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 142, tab. CIX: 6.
- ²⁸⁴ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 142 a násl., tab. LXXXVII: 9.
- ²⁸⁵ SVOBODA, B., op. cit. 1965, s. 156—158.
- ²⁸⁶ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 74—75.
- ²⁸⁷ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 62, tab. 23: 1.
- ²⁸⁸ BÖHNER, K., op. cit. 1958, s. 182. KOCH, U., op. cit. 1968, s. 62. MOOSBRUGGER-LEU, G., op. cit. 1971 s. 124. HESSEN, O., op. cit. 1971, s. 29.
- ²⁸⁹ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 102 a násl.
- ²⁹⁰ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 139.
- ²⁹¹ BÓNA, I., op. cit. 1956, s. 201, tab. XLI: 1. WERNER, J., op. cit. 1962, s. 49 a násl., tab. 15: 1, tab. 50: 1—3. SCHMIDT, B.: Neue völkerwanderungszeitliche Funde zwischen Unstrut und Ohre. In: Jschr. f. mitteldeutsche Vorgesch. Bd. 47. Halle Saale 1963, s. 364—366 obr. 15. BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, obr. 14.
- ²⁹² SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 100. SCHMIDT, B., op. cit. 1971, tab. 14: 2, tab. 121: 1.
- ²⁹³ SÁGI, K., op. cit. 1964, tab. XXV: 1.
- ²⁹⁴ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 89.
- ²⁹⁵ Ibid., s. 100, tab. 14: b,
- ²⁹⁶ HÜBENER, W., op. cit. 1969, s. 120—121, 271—273.
- ²⁹⁷ HÜBENER, W., op. cit. 1969, s. 92—95. Nádobka se řadí k ostatním západním importům ze 6. století, které se soustředují v oblast dolního Pomoraví. Viz též zdobený skleněný pohár (*Rüsselbecher*) ze Zohoru (obr. 13: 6); KRASKOVSKÁ, L., op. cit. 1963, s. 694, obr. 228, nebo bronzovou mísou s perlíkovým okrajem z Baumgarten a. d. March (obr. 15: 6); WERNER, J., op. cit. 1962, s. 60—61.
- ²⁹⁸ MILDENBERGER, G.: Völkerwanderungszeitliche Brandgräber im Mitteldeutschland. Jschr. f. mitteldeutsche Vorgesch. Bd. 41/42. Halle (Saale), 1958, s. 497—518.
- ²⁹⁹ SCHMIDT, B., op. cit. 1974, s. 82.
- ³⁰⁰ GREBE, K.: Völkerwanderungszeitliche Körpergräber von Ketzin, Kr. Nauen. Ausgrab. u. Funde, 7, 1962, s. 122—125, obr. 2. SCHMIDT, B.: Kaiserzeitliche, völkerwanderungszeitliche und frühmittelalterliche Gräber bei Farsleben, Kr. Wolmirstedt. Ausgrab. u. Funde, 8, 1963, s. 49—52 a jiné příklady.
- ³⁰¹ SCHMIDT, B., op. cit. 1961, s. 163 a násl.
- ³⁰² BÓNA, I., op. cit. 1970—1971, s. 49.
- ³⁰³ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 9.
- ³⁰⁴ LORENZOVA, A.: Studie deformovaných lebek z Moravy. Nezveřejněná kandidátská disertace. Katedra antropologie Karlovy university, Praha 1963.
- ³⁰⁵ MÜLLER-WILLE, M.: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. In: Ber. van de Rijksdienst voor her Oudheidkundig Bodemonderzoek, 20/21, 1970—1971. Amersfoort 1972, s. 119—248, 214.
- ³⁰⁶ WERNER, J., op. cit. 1962, s. 102, obr. 22: 1, tab. 42: 5.
- ³⁰⁷ MITSCHA-MÄRHEIM, H., op. cit. 1953, s. 373.

Zum langobardischen Nachlaß in archäologischen Quellen aus dem Gebiet der Tschechoslowakei

Jaroslav Tejral

Die Übersicht, die auf den vorhergehenden Seiten gebracht wurde, stellt sich auf keinen Fall Ansprüche auf eine endgültige Lösung der komplizierten Problematik der Völkerwanderungszeit im tschechoslowakischen Gebiet, ja man kann sie nicht einmal als ein Bestreben nach einer Analyse der wichtigsten archäologischen Funde auffassen. In einer kurz gefaßten Skizze beachtet sie lediglich einige Seiten der Entwicklung in der norddanubischen Zone und will gleichzeitig auf neue Aspekte bei dem Studium des langobardischen Nachlasses in unseren archäologischen Quellen aufmerksam machen.

Gleich zu Beginn stoßen wir auf die Frage, was man eigentlich als Hinterlassenschaften der historischen Langobarden betrachten kann. Es tritt hervor, daß man mit einer bestimmten Wahrscheinlichkeit diesem Stamm oder den Gefolgschaften, die sich gleichzeitig mit ihm an dem Zug nach Süden beteiligten, nur jenen Teil des norddanubischen archäologischen Materials zuschreiben kann, der zweifellos und direkte Beziehungen zu den Funden aus dem 6. Jh. im Raume südlich der Donau hat, wo die Langobarden bereits verlässlich durch schriftliche Berichte belegt sind.

Der Vergleich norddanubischer Hinterlassenschaften mit dem Fundkomplex auf dem Gebiet des einstigen Pannoniens ist nichtsdestoweniger einsteils dadurch erschwert, daß die Mehrzahl der neuen Entdeckungen bisher nicht publiziert wurde, andererseits dadurch, daß die Funde aus dem Gebiet Transdanubiens schon allgemein fortgeschrittenere archäologische Typen darstellen, die sich erst in der Zeit entfalteten, als bereits die norddanubische Besiedlung allmählich aufhörte. In der Zone nördlich der Donau ist allerdings im späten Zeitabschnitt der langobardischen Geschichte im Donauraum auch eine gewisse Verspätung der Gesamtentwicklung nicht ausgeschlossen. Trotzdem erlaubt jedoch die Zeugenschaft der archäologischen Hinterlassenschaften die Schlußfolgerung von einer engen Verwandtschaft der donauländischen, den

Langobarden zugeschriebenen Komplexe mit dem archäologischen Inhalt der Körpergräberfelder nördlich des Donauflusses.

Außer den Übereinstimmungen in Tracht, Ausrüstung und den übrigen Formen der materiellen sowie geistigen Kultur, die ziemlich vom merowingischen Westen beeinflußt waren, bezeugt die Töpferkunst eindeutige Kontakte mit dem Donauraum. Besonders ausdrucksvoll ist in dieser Hinsicht die gegenseitige Beziehung der südmährisch-niederösterreichischen und der pannonischen Gräberfelder. Obwohl in Pannonien die handgemachte Keramikproduktion bereits seit dem Beginn durch eine durchwegs stereotype scheibengedrehte Töpferware, meist von Beutelformen, verdrängt wird, fehlen nicht unter den handgemachten Gefäßen Übereinstimmungen, die überzeugend den kulturellen und vermutlich auch ethnischen Zusammenhang der beiden Fundgruppen bestätigen. Dies gilt besonders von einigen Stücken aus Körpergräbern in Oblekovice, Šakvice, Neu Ruppersdorf usw., die auf den Gräberfeldern z. B. in Szentendre, Várpalota, Vörs u. a., so nahe Gegenstücke haben, daß man oft darüber erwägen kann, ob sie nicht aus der Hand eines einzigen Töpfers hervorgegangen sind.

Wenn wir uns entschließen wollen, aufgrund dieser Komparation zumindest einen Teil des norddanubischen Fundfondes aus der jüngeren Stufe der Völkerwanderungszeit als Hinterlassenschaft des niederelbischen Stammes der Langobarden zu betrachten, spricht für diese Vermutung die enge Verwandtschaft der Töpfproduktion aus hiesigen Fundstellen mit der Keramik im deutschen Elbraum. Wie es sich zeigte, erwuchs die Mehrzahl der charakteristischen Formen gerade aus niederelbischen Wurzeln. Trotz der zweifellosen Verwandtschaft der norddanubischen Funde mit der zeitgleichen Keramik im Umkreis der thüringischen Körpergräberfelder, bieten sich die meisten Analogien eher in den Gegenden östlich der Saale und längs der Elbe, vornehmlich jedoch dann in den Räumen nördlich von Magde-

burg und sogar in der Altmark. Hier finden wir nahe Analogien nicht nur zu manchen Formen der S-förmig profilierten und doppelkonischen Schüsseln, sondern auch zu verschiedenen Varianten der beutel- und eiförmigen Gefäße, doppelkonischen Töpfen mit schmalem Hals und zu anderem ähnlichen Geschirr. Wenn auch vorläufig ähnliche Funde nicht allzu zahlreich sind, deuten sie auf eine gewisse Verbundenheit der Regionen im nordwestlichen Teil Mitteldeutschlands mit dem Donauraum. (Eine eingehendere Analyse der norddanubischen Töpferproduktion aus dem 6. Jh. bereitet der Verfasser in einer separaten Abhandlung vor.)

Die Zeugenschaft der archäologischen Quellen belegt im Verlauf des 5. Jh. gerade im Elbgebiet deutliche Bewegungen in Nord-Südrichtung, die sich im mitteldeutschen Fundmaterial durch die Zunahme von Kulturformen äußern, die im vorhergehenden Zeitabschnitt für die nördlicher gelegenen Gegenden, für die Altmark und das angrenzende Gebiet von Braunschweig, Prignitz und Holstein, weniger auch für den Raum zwischen Elbe und Havel typisch waren. Hier handelt es sich nicht nur um Keramiktypen, sondern auch um den Charakter des Bestattungsritus; während die Bevölkerung im Gebiet des Thüringer Waldes bis Magdeburg bereits im 4. Jh. zur Körperbestattung überging, hinterließen die Träger der neuen niederelbischen Typen Brandgräber. Heute ist es allerdings nicht mehr notwendig, die Neuankömmlinge ausschließlich mit den Langobarden zu identifizieren, wie dies früher geschah.²⁹⁸ Diese Spuren hinterließen am ehesten Splitter der einsickernden niederelbischen Stämme verschiedener Herkunft, die später von der heimischen Bevölkerung absorbiert wurden, die südlich und südwestlich von Magdeburg ansässig und in den sich entfaltenden thüringischen Stammesverband eingegliedert war. Das langobardische Element dürfte wohl in diesem Gemisch trotzdem nicht gefehlt haben, im Gegenteil, man rechnet sogar damit, daß ein bestimmter, zahlenmäßig kleiner Rest des Stammes in seinen nördlicheren Sitzen verblieb, z. B. in der Altmark, wo er ebenfalls kulturell und politisch vom Thüringischen Reich aufgesogen wurde. Sein größerer Teil, der am längsten an der Verbrennung festhielt, zog weiter nach Süden, und es ist nicht ausgeschlossen, daß die Gruppen von Brandgräbern längs der Elbe und im Raume von Riesa hinterließ.²⁹⁹

Diese Feststellung würde im großen und gan-

zen mit unseren Beobachtungen übereinstimmen, nach denen sich analoge Keramikfunde in der elbischen Zone konzentrieren. In den Brandgräbern aus Riesa fehlte schließlich auch nicht Tonware, die in Form und Verzierung völlig der norddanubischen Keramik entspricht. Bemerkenswert sind von unserer Sicht einige Funde, die nordwestlich von Magdeburg und zwischen Elbe und Havel situiert sind, unter welchen wir des öfteren eine keramische Arbeit finden, die mit dem Geschirr von den südmährisch-niederösterreichischen und auch böhmischen Gräberfeldern identisch ist. Sie stammt sowohl aus Brandgräbern als auch aus gemischt belegten Friedhöfen mit einer bestimmten Anzahl von Körpergräbern, die bereits an die Wende des 5. und in den Beginn des 6. Jh. datiert sind. Auch in diesem Falle kann es sich um verwandte Elemente handeln, die in den nördlicheren Gegendern Mitteldeutschlands zurückblieben und vermutlich den Kontakt mit der weiteren Entwicklung im Donauraum nicht verloren.³⁰⁰

Die Körperbestattung, die in den tschechoslowakischen Fundorten ganz überwiegend oder fast ausschließlich ist, verrät nichtsdestoweniger eine starke Einwirkung der Zivilisation des Thüringischen Reiches auf die nach Süden abwandernden Gruppen. Den starken Einfluß erfaßt man übrigens auch auf einige Keramikformen, besonders jedoch auf der Metallkleinindustrie. Die erste Welle der Neuankömmlinge brachte sogar Probestücke von Fibeln mit sich, die direkt in mitteldeutschen Werkstätten hergestellt waren, und vielleicht auch vereinzelte Beispiele thüringischer Drehscheibenkeramik, die weder auf böhmischen noch auf niederösterreichischen Gräberfeldern fehlt.

Die Funde im Raum der Saale, z. B. auf der Nekropole in Stößen, in deren Inventar der Beitrag der nördlicheren elbischen Bestandteile am deutlichsten sichtbar ist, lassen übrigens die Möglichkeit einer engen Symbiose der aus Norden infiltrierten Gefolgschaften mit der heimischen thüringischen Population zu.³⁰¹ Die archäologischen Hinterlassenschaften sprächen auch nicht gegen die Erwägung, ob mit dem Strom nach Süden nicht auch ein Teil der heimischen thüringischen Komponente mitgerissen wurde.

Es ist interessant, daß man nicht einmal im Donauraum ganz von dem Brandbestattungsritus abgesehen hat, wie es auf den ersten Blick scheinen würde. Außer vereinzelten Fällen in

Böhmen und dem Grab aus Břeclav in Mähren informieren darüber die perfekt durchgrabenen Gräberfelder im Raum Pannoniens. In Brandgräbern, die hier vorkamen, fehlten nicht Urnenharzklümpchen, die so typisch für den elbischen Bestattungsritus sind. Die Urnen enthielten Überreste älterer Individuen, die offensichtlich die alttümlichen Bestattungssitten aus der ursprünglichen Heimat mitbrachten, was von einem schnellen Vorrücken der langobardischen Gruppen in Richtung zur Donau zeugen würde.³⁰²

Die endgültige Lösung der Frage, was man im Raum des deutschen Elbgebietes den Langobarden allein zuschreiben kann, ist nichtsdestoweniger Sache der deutschen Archäologen. Die Situation ist hier ungemein verwickelt, denn in Bewegung waren ganze Populationen, die ein unübersichtliches Gewirr von Spuren hinterließen, die man mit Rücksicht auf die enge Blutsverwandtschaft aller elbischen Stämme und ihrer materiellen Kultur, oft nur schwer präziser unterscheiden, umso weniger dann ethnisch bestimmen kann. Ihre Klärung würde jedoch, zumindest in einem bestimmten Maße, zur Rekonstruktion des Langobardenzuges verhelfen, der in einer ungenauen und sagenhaften Überlieferung der langobardischen Chroniken geschildert wird. Vorläufig scheint es, daß der Korridor, durch den dieser Stamm und die verbündeten, sich ihm anschließenden Gefolgschaften nach Böhmen und weiter zur Donau vordrangen, am ehesten das sächsische Elbgebiet war, von wo Keramik bekannt ist, die mit der böhmisch-mährischen enge Verwandtschaft aufweist. Falls sich diese Vermutung als richtig erweist, dann könnte man erwägen, ob der Raum des sächsischen Elbgebietes, besonders um Riesa und Torgau, wo sich im vorhergehenden spätkaiserzeitlichen Abschnitt Funde einer westlichen, den Burgunden zugeschriebenen Variante der Przeworsk-Kultur durchsetzt, nicht jenes sagenhafte Land „Burgendaib“ war, das in den historischen Quellen erwähnt wird.

Die in den Annalen festgehaltene Tradition des Langobardenzuges ist allerdings vom historischen Standpunkt ziemlich unsicher und konnte auf mehrere Quellen verschiedener Provenienz zurückgehen. Wir überzeugten uns davon, daß sowohl in Böhmen als auch vor allem im südmährisch-niederösterreichischen Gebiet neue kulturelle Erscheinungen, charakterisiert durch eine neue Welle der elbgermanischen Töpfekunst,

ganz plötzlich und im gesamten Raum fast gleichzeitig auftauchen. Vom chronologischen Standpunkt werden sie durch Funde von Fibeln thüringischen Ursprungs bestimmt, die allgemein erst in das frühe 6. Jh. datiert werden.

Die Tatsache, daß auf den Gräberfeldern und in den Gräbern mit typischer elbgermanischer Keramik, — die der einzige verlässliche Indikator für die Anwesenheit der Langobarden oder anderer verwandter Stämme niederalbischen Ursprungs im Gebiet Mährens und Niederösterreichs sein kann — jedwedes vor das J. 500 datierbare Material fehlt, kontrastiert mit der historischen Version von der knapp nach dem J. 488 erfolgten Niederlassung des Stammes in Rugiland, von seiner vorhergehenden langen Wanderung, ähnlich wie von seiner Unterjochung durch die donauländischen Heruler.

Die späte Datierung der Anfänge der langobardischen Besiedlung läßt sich vorläufig nur schwer erklären. Sofern die bisherigen chronologischen Kriterien nicht geregelt werden und die gleichzeitige Einreihung der archäologischen Hinterlassenschaften sich als richtig erweisen wird, kann man über mehrere Ursachen erwägen. Außer dem massenhaften Gräberausrauben, das erheblich die Rekonstruktion der damaligen Entwicklung aufgrund der Grabausstattung erschwert, muß man auch auf den spezifischen Charakter der ältesten langobardischen Besiedlung Rücksicht nehmen. Obwohl man nicht ausschließen kann, daß es in Zukunft zu einer Umdatierung einiger Denkmäler kommen wird und daß ältere Hinterlassenschaften noch entdeckt werden, informieren uns die Annalen auch darüber, daß der Stamm in diesem Zeitabschnitt noch keine festen Sitze hatte und in der Zone am linken Ufer der Donau migrierte. In diesem Stadium konnte er natürlich keine markanteren Spuren hinterlassen. Es hat den Anschein, daß es erst nach dem Machtbruch der Heruler, irgendwann nach den ersten Jahrzehnten des 6. Jh., zu einer festen Besiedlung elbgermanischer Gruppen und zu ihrer Macht- und Wirtschaftsentwicklung kam. Höchstwahrscheinlich wurden erst jetzt jene Friedhöfe angelegt, deren Material unser Interesse auf den vorherigen Seiten einnahm.

Eine weitere Ursache des erwähnten Widerspruches zwischen den Berichten der Chroniken und der Aussage des archäologischen Materials kann in der Vermischung von mehreren Traditionen über den Vormarsch der niederelbischen

Stämme in die Donaugebiete beruhen. Wie bereits angedeutet wurde, zeugen manche Indizien in der Fülle des archäologischen Materials aus den böhmisch-mährischen und donauländischen Fundorten von einem verhältnismäßig schnellen Vorrücken der elbischen Bestandteile, die eigenständige Kulturäußerungen mit sich trugen. Dies verraten nicht nur einige auffallend archaische Keramikformen nordelbischen Gepräges (Abb. 7), sondern auch die älteste Schicht der Metallkleinindustrie thüringischen Ursprungs (Abb. 25: 1, 2, 4, Abb. 26: 2, 4, 5, 7, 9—11, 21, Abb. 29: 8, 9, 17, Abb. 31: 7, 8 u. a.) und die Überlebsel im Bestattungsritus, die bis in die Region südlich der Donau reichen.

Es besteht kein Zweifel, daß diese letzte Welle aus der Zeit um das J. 500 die tiefsten Spuren in den gesamten Verhältnissen der norddanubischen Zone hinterlassen hat. Doch ist es wenig wahrscheinlich, daß die in den schriftlichen Quellen erscheinenden Reminiszenzen an das Einwirken der Langobarden im Donauraum bereits im Verlaufe des 5. Jh., oder an ihre Zusammenstöße mit den Bulgaren-Hunnen gerade mit diesem Zustrom verbunden werden können.³⁰³ Auch wenn es sich nicht um Langobarden gehandelt haben mußte, konnte der Hauptmigrationswelle eine Serie von kleinen Infiltrationen aus dem Norden vorausgegangen sein und kleinere abgerissene Teile verwandter Elemente konnten in der Nachbarschaft der Donau bereits früher ansässig geworden sein und später trugen sie durch ihre einstigen Schicksale zu der offiziellen Version der langobardischen Geschichte bei. Denn bereits in der zweiten Hälfte des 6. Jh. sind wir nämlich Zeugen eines Durchdringens fremdartiger Gefolgschaften vermutlich aus der Region von Prignitz und Mecklenburg in die fruchtbaren Ebenen Nordmährens. Sie hinterließen Denkmäler des Kostelecer Typus und teilweise vermischten sie sich mit der heimischen Unterlage (Abb. 1 und 2).

Außer diesem deutlicher Eingriff verdienen auch Funde aus Hulín, ebenfalls in der Hanna, Aufmerksamkeit. Aufgrund des Vorkommens der donauländischen Drehscheibenkeramik mit eingeglätten Mustern sind sie zweifellos in das 5. Jh. datierbar. Die relativ zahlreiche handgemachte Keramik hat in der älteren Stufe der Völkerwanderungszeit keine direkten Analogien in den zeitgleichen Siedlungen aus der Umgebung von Brno und aus dem südmährisch-niederösterreichischen Raum, und wie neue Erfah-

rungen zeigen, nicht einmal im spätkaiserzeitlichen, an die Wende des 4. und 5. Jh. datierten Siedlungsmaterial. Die deutlichen elbischen Elemente erlauben den Rückschluß, daß hier entweder ein überlebendes Milieu der jungkaiserzeitlichen Kostelecer Gruppe oder kleinere Kolonien neuer Ankömmlinge aus dem Elbraum vorliegen (Abb. 3 und 4).

Die Verknüpfung dieser vereinzelten elbischen Elemente mit der Entwicklung im 6. Jh. und mit der breiten Schicht der späteren merowingischen, Keramik elbgermanischen Charakters enthaltenden Körpergräberfelder ist allerdings vorläufig problematisch. Die Hulíner Keramik unterscheidet sich von der späteren Tonware aus Körpergräbern des 6. Jh. doch nur etwas, sofern dies allerdings nicht durch den Charakter der Siedlungsfunde gegeben ist; sie ist größer und allgemein primitiver beschaffen.

Obwohl man ein späteres Verschmelzen dieser isolierten Gruppen mit dem Milieu der merowingischen Nekropolen mit Beziehungen zum Elbraum nicht ausschließen kann, konnten sie auf keinen Fall Ursache des wesentlichen Umschwunges der Verhältnisse sein, der Anfang des 6. Jh. begann und allem Anschein nach ein Ausdruck des Machtaufschwunges der historischen Langobarden im Donauraum ist. Die Hauptursache des jähn Bruches der Entwicklungskontinuität war zweifellos ein äußerer Faktor, der ganz neue Formen der materiellen Kultur brachte und sich deutlich durch die Gründung von Körpergräberfeldern äußerte, die, wie gezeigt wurde, keineswegs Entwicklungsmäßig mit den Körpergräbern der vorhergehenden älteren Stufe der Völkerwanderungszeit zusammenhängen.

Das Bestreben, den Beginn der Körpergräberfelder mit markanter elbgermanischer, den Langobarden zugeschriebener Keramik tiefer in das 5. Jh. zu verschieben, ist von der Sicht des gegenwärtigen Fundbestandes völlig unüberzeugend. Der überwiegende Teil der südmährisch-niederösterreichischen Hinterlassenschaften aus diesem Zeitabschnitt ist kulturell durch die unbestreitbare Verwandtschaft mit dem donauländischen Kulturmilieu bestimmt, das sich zu Beginn der Völkerwanderungszeit im Raum des Karpatenbeckens bildete. Von einem donauländischen, eventuell östlichen oder ostgermanischen Ursprung dieses Fundkomplexes zeugen nicht nur die gesamten Äußerungen der materiellen und geistigen Kultur, sondern auch, wie es

scheint, bestimmte Andeutungen im anthropologischen Material.³⁰⁴ Auch wenn sich unter diesem Mantel mehrere ethnische Gruppen verschiedenen Ursprungs verborgen könnten, spielten hier zweifellos elbische Bestandteile nicht die führende Rolle.

Sofern wir eine bestimmte breite Siedlungs-kontinuität zulassen würden, wie dies *J. Werner* versucht, und diese Funde in die Kette der langobardischen Entwicklung eingliedern wollten, könnten wir schwer die Ursache einer so jähren und umstürzenden Änderung des gesamten Kulturmilieus an der Wende des 5. und 6. Jh. erklären, die z. B. in der Keramikproduktion einen Übergang von der vollendeten Drehscheibenware donauländischen Charakters zum Wiederaufkommen der bunten handgemachten Keramik eines ausgesprochenen elbischen Typus bedeutete.

Der Entwicklungsbruch widerspiegelt sich in Mähren und in Niederösterreich nicht minder deutlich auch in der geographischen Fundortstreuzung, die eine Verschiebung ihres Schwerpunktes in südöstlicher Richtung, in den Raum der unteren Thaya und des unteren Marchgebietes aufweist und so eine Verbindung mit Fundorten südlich der Donau bildet. Es ist sehr wahrscheinlich, daß gerade auf diesem Weg die elbgermanischen Elemente nach Pannonien drangen (Abb. 33 und 34).

Vom chronologischen Standpunkt gehört die Mehrzahl der norddanubischen Hinterlassenschaften in die erste Hälfte des 6. Jh., besonders jedoch in den Spätabschnitt dieser Zeit. Eine derartige Einreihung bestätigen nicht nur die Fibeln, die durch bereits völlig kristallisierte Varianten der thüringischen, aber offensichtlich schon in der norddanubischen Zone hergestellten Typenskala repräsentiert sind, jedoch auch durch das übrige archäologische Material einschließlich der Keramik. Es bildete sich ein spezifisches Milieu, das eigene Varianten der S-förmigen (Abb. 24: 8, 10, 13—15, Abb. 28: 6, 7, 9, 13, 14, 16 u. a.) und der Bügelfibeln präsentierte, von denen besonders die letzteren an das Erbe donauländischer Werkstätten der vorhergehenden Zeit anknüpfen (Abb. 24: 16, 17, Abb. 25: 7, Abb. 28: 17—19, Abb. 32: 2, 3, 5, 6, 8, 9 und andere).

Die späte Datierung der norddanubischen Hinterlassenschaften, die praktisch erst in Schmidts Zeitgruppe IIIa (526—560) entfallen, belegt, daß es sich allgemein um eine materielle

Kultur aus der Etappe knapp vor der Verlegung des Machtschwerpunktes auf den Boden der einstigen Provinz Pannonien irgendwann zwischen den J. 535—550 handelt. Die Annahme, daß wir hier vor allem archäologisches Material aus der Blütezeit der langobardischen Entwicklung in der Zone nördlich der Donau haben, aus den Jahren der beginnenden Expansion nach Süden, bestätigen manche Dinge sowohl aus dem Bereich der Metallkleinindustrie als auch der Keramikschöpfung, die enge Zusammenhänge mit der frühen Schicht der langobardischen Hinterlassenschaften im Raum südlich der Donau aufweisen.

Die Ähnlichkeit der südmährisch-niederösterreichischen Funde mit dem Inhalt einiger böhmischen Gräberfelder der sog. merowingischen Stufe (Záluží, Klučov, Plzeň-Doudlevece u. a.) deutet auf eine klare Blutsverwandtschaft ihrer Träger. Die Lösung der Frage, ob man den gesamten Fundkomplex vom Böhmischem Becken bis in den Donauraum den Langobarden zuschreiben kann, wäre allerdings nun noch verfrüht. Erst eine eingehende Analyse kann die Unterschiede und Übereinstimmungen zwischen der archäologischen Fülle der einzelnen böhmischen Gräberfelder und den Hinterlassenschaften im Donauraum enthüllen. Das keramische Material mit Beziehungen zum Norden schließt nicht aus, daß an der Migrationswelle, die um das J. 500 nach Süden gerichtet war, auch weitere zahlreiche Splitter elbischer Stämme verschiedenartigen Ursprungs teilnahmen.

Die enorme elbgermanische Entfaltung, höchstwahrscheinlich eines langobardischen Milieus vom linken Donauufer, war bereits im Verlauf der ersten Hälfte des 6. Jh. durch die fortschreitenden ökonomisch-gesellschaftlichen Prozesse bedingt, die eine allmähliche soziale Differenzierung mit sich brachten. Andeutungen von dieser gesellschaftlichen Entwicklung beleben nicht nur historische Erwähnungen vom Aufschwung der langobardischen Macht unter der Herrschaft König Wachos (ca. 510—540), sondern wiederum auch archäologische Quellen. Erwähnenswert sind besonders die geräumigen Gräfte mit Holzverschalung und sogar mit Steinkonstruktion, die in letzter Zeit in Šakvice abgedeckt wurden. Die größte von ihnen hatte das Ausmaß von 4 × 3 m und war über 7 m tief. Hierher gehören auch die großen, am derselben Fundort entdeckten Grabkammern mit Pferdebestattungen. Leider ist die Mehrzahl dieser Entdeckungen soweit durch Plünderung gestört, daß

es heute praktisch unmöglich ist, ihre ursprüngliche Ausstattung zu rekonstruieren.

Ahnlich wie die Herrichtung der kostspieligen Grabkammern, sind auch die Pferdebestattungen im merowingischen Europa eine Mode, die die höheren Schichten der damaligen Gesellschaft beherrschte.³⁰⁵ Gemeinsam mit weiteren Funden dieser Art in Böhmen (Záluží, Grab 18) und vor allem mit der reichen, ebenfalls eine Pferdebestattung enthaltenden Gruft in Hauskirchen, unweit der mährischen Grenze, wirft diese auffallende Erscheinung neuerdings das Problem des bekannten Hügelgrabes von Žuráň auf.

Ob auch in Mähren, und überhaupt in der gesamten norddanubischen Zone, der Charakter und die Vollständigkeit der Ausstattung der Gräber mit Waffen ein Attribut bestimmter gesellschaftlicher Schichten ist, wie darüber für Pannonien *I. Bóna* erwägt, wage ich nicht zu entscheiden, es ist jedoch wahrscheinlich. Die komplette Ausrüstung (Schwert, Schild, Lanze, eventuell Kampfmesser) würde nach diesen Vorstellungen für das Milieu des niederen Adels bezeichnend sein, der in den Quellen als Arimanne oder Barones bezeichnet wird (Rebešovice, Poysdorf).

Wichtig ist die Frage der jüngsten Formen von merowingischen Gräberfeldern in der niederösterreichisch-mährischen und schließlich auch böhmischen Region, in denen sich wertvolle Stützen für die Datierung des Endes der nicht-slawischen Besiedlung in unseren Ländern anbieten. In Böhmen wird auf einige Fibeln hingewiesen, deren Zugehörigkeit zu der späten pannonischen Phase der langobardischen Hinterlassenschaften durch genaue Analogien nicht nur in Pannonien selbst bezeugt ist, sondern auch im langobardischen Okkupationsgebiet in Norditalien. An erster Stelle stehen die großen Fibeln aus Světec mit den bekannten Gegenstücken aus Belfort und Ravenna (Abb. 32: 7). Die auf der halbrunden Kopfplatte im I. Tierstil verarbeiteten Motive, ähnlich wie das zweireihige Flechtmuster auf dem ovalen Fuß, weisen sie in die zweite Hälfte des 6. Jh. In denselben Zeitabschnitt gehört auch die Fibel mit rechteckiger Kopfplatte und barockem Fuß aus Solany, deren entwickelter Parallelen wir sowohl aus Norditalien als auch neuestens aus Pannonien kennen.²⁷⁸ Es werden noch weitere Gegenstände angeführt, z. B. ein Schildbuckel aus Grab 59 in Záluží u. a., die nach den bisherigen Maßstäben die Mitte des 6. Jh. überschreiten.¹⁷⁴

In Mähren kann als eine sehr späte Erscheinung die S-förmige Fibel aus den gestörten Gräbern in Velké Pavlovice betrachtet werden. Vom übrigen archäologischen Material dieses Fundortes verdient eine späte zeitliche Einreihung die Schilddornschnalle aus Grab 12, einige Lanzenspitzen, besonders das massive Stück mit Aufhaltern, das stempelverzierte Beutelgefäß und einige weitere Dinge, deren Analogien auf den pannonischen und italischen Gräberfeldern zeigen, daß wir uns hier bereits außerhalb des Rahmens von Hinterlassenschaften bewegen, die in der Zone nördlich der Donau üblich sind.

Eine überraschende Erscheinung ist der jüngst entdeckte und bisher unpublizierte Gürtel- oder Pferdegeschirrbeschlag aus Šakvice, der ein ziemlich fortgeschrittenes Gepräge aufweist. Seine Verzierung ist im frühen II. Tierstil durchgeführt und hat Analogien in dem Beschlag von Bela Cerkev in Slowenien.³⁰⁶

Bei der Klärung des Endes der langobardischen Besiedlung nördlich der Donau ist die Beziehung tschechoslowakischer Funde zu Hinterlassenschaften im Raum Pannoniens nicht ohne Bedeutung. Wenn wir diese Fundkomplexe vergleichen, geht erstaunlicherweise daraus hervor, daß die meisten Übereinstimmungen und gegenseitigen Bindungen, sei es bei der Keramik oder beim Kleininventar, auf Gräberfeldern von Bónas Vörs-Kajdacs-Typus feststellbar sind, die im südlichen Teil Westungarns verstreut sind. Ihre Dauer war, nach der Zahl der Gräber und dem Ausmaß des Gräberfeldes zu schließen, kürzer als die Belegungszeit älterer Nekropolen in der nordpannonischen Zone. Es wird daher darüber erwogen, ob es sich hier nicht um Hinterlassenschaften der zweiten langobardischen Welle handelt, die den Donauraum erst Mitte des 6. Jh. überflutete. Ihre Träger waren langobardische Gefolgschaften, die aufgrund des Bündnisses zwischen Kaiser Audoin und Kaiser Justinian im Raum des einstigen ostgotischen Okkupationsgebietes angesiedelt wurden. Die Konnektionen der südmährisch-niederösterreichischen und der südpannonischen Gräberfelder, die beidseitig sind, erlauben daher vorauszusetzen, daß der Ausgangspunkt dieser zweiten Okkupationsschicht gerade Südmähren und Niederösterreich war. In ähnlichem Sinne sagten schließlich einige Funde aus Slowenien aus. Obwohl sich hier vor allem Spät- und Verfallsvarianten vorstellen, treten gerade in diesem Raum Formen auf, denen die ursprüngliche

norddanubische Entwicklung den Stempel aufdrückte und die auf nordpannonischen Gräberfeldern bisher weniger häufig sind (S-förmige Fibeln mit geöffnetem Vogelschnabel und gerilltem Körper aus Kranje und Sveti Gora bei Vače; Zusammenhänge zwischen dem Beschlag aus Bela Cerkev und aus Šakvice, entwicklungsgemäß fortgeschrittenere Varianten der S-förmigen Fibel mit Flechtmuster im Tierstil aus Kranje usw.).

Eine derartige Auffassung des langobardischen Vorrückens nach Süden wirft neues Licht auf die Frage des Endes der langobardischen Besiedlung des tschechoslowakischen Gebietes. Einsteils klärt sich der Widerspruch der langobardischen Chroniken, die auf Traditionen von zweierlei langobardischen Okkupationsphasen Pannoniens fußen, andererseits wird zum Erkennen der Abschlußphase des langobardischen Aufenthaltes am linken Donauufer verholfen.

Obgleich es zu einer Erweiterung der langobardischen Position und zu einer Verschiebung einiger Teile des Stammes sowie seiner Trabanten an die Donau schon in den zwanziger Jahren des 6. Jh. kommen konnte, zu einer wesentlicheren Leerung des norddanubischen Raumes, und die späten Funde auf südmährischen, niederösterreichischen und böhmischen Gräberfeldern bestätigen dies ausdrucksvooll, kam es erst in den Jahren um die Mitte desselben Jahrhunderts.

Anscheinend ist es nicht notwendig, einen völlig extremen Standpunkt einzunehmen und vorauszusetzen, daß die mährischen Körpergräberfelder der jüngeren Phase der Völkerwanderungszeit in unvermindertem Maß bis zum J. 568 fortbestanden oder sogar, wie H. Mitscha-Märheim meint,³⁰⁷ die Reste der germanischen Besiedlung bis in die Anfänge des 7. Jh. zu verschieben sind. Die Erwägungen von einem längeren Überleben des nichtslawischen ethnischen Faktors, gegründet auf Erscheinungen jüngeren Charakters, die Analogien nicht nur in Pannonien, sondern auch auf frühen norditalischen Gräberfeldern haben, klingen völlig unüberzeugend aus, wenn wir sie mit den neuesten Funden aus langobardischen Gräberfeldern Westdeutschlands konfrontieren. Besonders bei

der Typenskala der Fibeln wird nämlich erwiesen, daß der grundlegende Formenreichtum in den frühen italischen Fundorten bereits im Donauraum gebildet wurde und ein beträchtlicher Teil der Fibeln hierher mit der ersten langobardischen Migrationswelle gebracht oder zumindest aus Modellen gegossen wurde, die noch in den alten Siedlungen angefertigt worden waren. Nach dieser Feststellung, die nicht nur für die Fibeln, sondern auch für weitere Arten des archäologischen Materials gilt, werden hier Probestücke einer materiellen Kultur vorgeführt, die auf dem Boden Pannoniens schon vor dem J. 568 geschaffen wurde, als die Langobarden und übrigen germanischen Stämmeplitter definitiv den Donauraum räumten. In dieselbe Zeit könnte man auch die letzten jüngsten norddanubischen Funde ansetzen, die übrigens bisher so vereinzelt sind, daß sie nur als Hinterlassenschaften von nicht sehr zahlreichen Resten einer älteren langobardischen oder anderen germanischen Population erklärbar sind.

Die geographische Streuung der nichtslawischen Körpergräber, die am linken Donauufer ungefähr in die erste Hälfte des 6. Jh. datiert werden, reicht vor allem in die Umgebung von Brno und Znojmo und schreitet weiter nach Niederösterreich, vor allem in das Flußgebiet der unteren March. Ein beträchtlicher Teil des oberen und mittleren Marchgebietes, ähnlich wie die Westslowakei östlich der kleinen Karpaten, bleibt bis auf einige vereinzelte und unsichere Ausnahmen ohne Belege von der Anwesenheit ähnlicher elbgermanischer Hinterlassenschaften. Nur schwer kann dieser Stand durch den bisherigen Mangel an archäologischer Terrainforschung verursacht sein, denn aus diesen Räumen fehlen nicht Beispiele von Körpergräbern aus der vorhergehenden, donauländisch orientierten Stufe der Völkerwanderungszeit, ungefähr aus der Zeit um das J. 500. Es wäre daher zu erwägen, ob im Hintergrund dieser Erscheinung nicht tiefere historische Ursachen liegen, die mit der allmählichen Einsickerung der ersten slawischen Ansiedler in tschechoslowakisches Gebiet bereits in dieser Phase der Völkerwanderungszeit zusammenhängen (Abb. 33, 34).

Deutsch von E. Tichá und R. Tichý

S P R Á V Y

Za Bedřichom Svobodom

Neočakávane nás zastihla správa, že 18. augusta 1975 v Prahe uprostred práce vo veku 65 rokov zomrel univ. prof. PhDr. *Bedřich Svoboda*, DrSc., vedúci vedecký pracovník Archeologickeho ústavu Československej akadémie vied. Československá archeológia stratila jeho odchodom významnú vedeckú osobnosť, vynikajúceho znalca doby rímskej a sfahovania národov, známeho rovnako doma ako v zahraničí.

Už počas vysokoškolskej prípravy si *B. Svoboda* uvedomil, že riešenie zložitých otázok doby, keď do osudov našich krajín zasahovalo rímske impérium a jeho civilizácia, i v období na ňu nadväzujúceho sfahovania národov, si vyžaduje všeestranné i špecializované štúdium. Nikdy něbol iba archeológom, ale vždy spájal v sebe odborníka rovnako dobre vyškoleného v klasickej archeológii, ako v prehistórii i v dejinách umenia, ktorý pristupuje k riešeniu problémov komplexne, so širokou znalosťou dobového prostredia.

Svoju vedeckú dráhu začal v Národnom múzeu v Prahe. Pôsobil tu od r. 1936 až do r. 1953, keď prešiel do Archeologickeho ústavu ČSAV v Prahe, kde viedol prácu protohistorického oddelenia a zredigoval 17 ročníkov časopisu Památky archeologicke. V r. 1961 mu bola za prácu *Čechy v dobe stěhování národů* udelená hodnosť doktora vied.

Nemenej dôležitá a bohatá bola i pedagogická činnosť *B. Svobodu*. V r. 1948 sa prácou *Čechy a rímské Imperium* habilitoval z klasickej archeologie na Karlovej univerzite v Prahe a odvtedy tu prednášal. V r. 1969 mu bola prepožičaná hodnosť univerzitného profesora.

Jeho bohatá a mnohostranná vedecká činnosť mu získala i významné medzinárodné uznanie: bol riadnym členom Archeologickeho ústavu Nemeckej akadémie vied v Berlíne a Rímsko-germánskej komisie Nemeckého archeologickeho ústavu vo Frankfurte nad Mohanom.

Vedeckú a publikačnú činnosť *B. Svobodu* reprezentuje rozsiahle dielo. Kompletný súpis jeho prác a článkov do r. 1970 vyšiel v zdravici k 60. životnému jubileu v Památkach archeologicických (ročn. 61, 1970, s. 2—7).

Vrcholom analytickej a syntetickej schopnosti *Bedřicha Svobodu*, znalosti materiálu a problematiky, metodickej uváženosťi i bystrosťi postrehu sú predovšetkým jeho už spomenuté monografické štúdie *Čechy a rímské Imperium* a *Čechy v dobe stěhování národů*. Obe diela zostanú trvalým prameňom poznávania období pred príchodom Slovanov, metodickým vzorom konfrontácie prameňov materiálnej povahy a historických

prameňov v užšom slova zmysle, ako aj nedostižným vzorom príkladného spojenia výsledkov vedeckého bádania s brilantnou terminologickou zdatnosťou a vysokou kultúrou slova.

Časť jeho vedeckej spisby sa viaže i k hodnoteňu nálezov zo Slovenska. Spomeňme aspoň významné štúdie *Poklad byzantského kovotepce v Zemianskom Urbovku* (Pam. archeol., 44, 1953, s. 33—108) a monografické spracovanie súboru rímskych nádob zo Stráži — *Neuerworbene römisches Metallgefässe aus Stráže bei Piešťany* (Bratislava 1972). Na Slovensku realizoval aj niekoľko terénnych výskumov. Od prvých sezón svojej bohatej činnosti v teréne začína sa jeho vrely záujem o Slovensko a činorodú bratskú spoluprácu Čechov a Slovákov. V r. 1938 spolupracoval na výskume slovanského pohrebiska v Strede nad Bodrogom.

B. Svoboda bol jedným z tých, ktorí slovenských kolegov po oslobodení neustále nabádali k terénnemu výskumu rímskych staníc a k aktivizovaniu Komisie pre Limes Romanus, založenej v r. 1936 pri Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave. V čase, keď v Archeologickom ústave SAV neboli na výskum rímskych pamiatok žiadni odborník, ochotne sa podobral na realizáciu revízneho výskumu rímskeho kastelu na Leányvári v Iži. Spolu s *A. Knorom* dve sezóny (1955—1956) obetavo znášal útrapy pobytu na dunajskom brehu, aby preveril výsledky vykopávok *J. Tótha-Kurucza* zo začiatku nášho storočia a odovzdávaním svojich skúseností mladším slovenským kolegom pripravoval ich na náročné úlohy spojené s ďalším výskumom. Na Leányvári objavil nové objekty, stanobil jednotlivé fázy výstavby kastelu a ich datovanie. Pomohol tak osvetliť história a funkciu jedného z najdôležitejších rímskych oporných bodov na území dnešného Československa (*K dejinám rímského kastelu na Leányváru u Iži, okr. Komárno*. Slov. archeol., 11, 1962, s. 397—424).

Iniciatívne pôsobil aj pri zvolaní konferencie pri Limes Romanus 16.—19. IX. 1957 v Nitre, ktorá položila základy širšieho a cieľavedomejšieho prieskumu a výskumu rímskych objektov na Slovensku. Referátom na tejto konferencií,

venovaným rímskym tradíciam v Podunajskej, ukázal, že jeho výskum a štúdium antiky sú funkčné aj z hľadiska poznávania kultúry starých Slovanov; naznačil aj smer svojich ďalších plánov — štúdium problematiky najstarších Slovanov.

Neúprosná smrť zastihla *B. Svobodu* uprostred práce. V posledných týždňoch a dňoch svojho života dokončoval prehľadnú štúdiu *Rímske styky s územím dnešného Československa* pre zborník vydávaný Kabinetom pro studia řecká, římská a latinská v Prahe. Intenzívne sa pritom zaujímal o najnovšie archeologické výskumy z doby rímskej na Slovensku. Pri stretnutiach v Prahe a takmer v každom liste slovenským kolegom si nostalgicky povzdychoval, že zdravotný stav mu v poslednom čase nedovoľuje cestovať na Slovensko tak často, ako ho pozývame, potrebujeme a ako by aj sám zo srdca rád. Nástojučivo si želal pozrieť si najmä najnovšie objavy v Cíferi-Páci. A my sme sa, ako vždy, tešili na stretnutie s ním, preteplené srdečnosťou, úprimným záujmom o prácu druhého i na vzácné rady a podnetné myšlienky skúseného bádateľa a nezíštného učiteľa. Veď pokial mu to zdravie dovoľovalo, nebola vari ani jedna významnejšia odborná komisia na výskume, ani jedno dôležitejšie podujatie v slovenskej archeológii, na ktorom by sa nezúčastnil. Stretnutie s *B. Svobodom*, človekom mimoriadnych vedeckých i ľudských vlastností, prinášali okrem poučenia vždy aj čosi sviatočného. Bol nielen vynikajúcim odborníkom, ale aj majstrom slova a dobrým priateľom.

Žiaľ nebolo mu už dožičené navštívif kolegov na Slovensku. Chystal sa práve na dovolenkú, aby načerpal nové sily na spracovanie široko ponášaného diela o počiatkoch slovanských šperkov. Dôkladná znalosť starovekého klenotníctva dávala mu spoľahlivú bázu na objektívne posúdenie podielu antických tradícií pri vzniku a rozvoji staroslovanského šperkárstva. Smrť pretrhla plány a táto práca nám bude chýbať.

Základy špecializovaného bádania o dobe rímskej a sfahovaní národov v Československu, ktoré *B. Svoboda* položil, budú nám i budúcim generáciám trvale pripomínať jeho dielo.

Titus Kolnik

III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie v Bratislave

V dňoch 7.—14. septembra 1975 konal sa v Bratislave v budove Slovenskej vysokej školy technickej III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, ktorý bol svojím obsahom, rozsahom a formou významným vedeckým, kultúrnohistorickým i politickým podujatím širokého medzinárodného významu. Svedčí o tom nielen veľký počet účastníkov, ale aj počet a obsah fundamentálnych referátov a široká diskusia. Na kongrese odznelo 185 referátov a bolo odozvaných 166 písomných diskusných príspevkov. Rokovanie kongresu sa v podstatnej mieri upriamilo na štyri problémy: etnogenézu Slovanov, problematiku vzniku, vývoja a datovania slovanskej materiálnej kultúry, vznik slovanských štátov a ich zástoju v súvreckých dejinách a rozvoj ostatných kmeňov, riešenie problematiky slovanských miest v historickom procese. Možno povedať, že tieto hlavné témy boli správne vybrané, pretože záujem súčasnej slavistiky o túto problematiku je veľký a jej rieše-

nie si vyžaduje nielen široký teritoriálny a teoretický výskum, ale aj hlbokú analýzu rôznych druhov prameňov a ich dôkladnú konfrontáciu na širokej medzinárodnej platforme. Na kongrese sa to mohlo uskutočniť najmä preto, že poskytoval príležitosť na takúto konfrontáciu tým, že rokovania boli sústredené iba do štyroch sekcii a že sa referenti upriamili prevažne na hlavnú problematiku, a to nielen z úzkeho hľadiska danej tematiky, ale zo širokých interdisciplinárnych aspektov, zvýrazňujúcich predovšetkým sociálno-ekonomicke a kultúrnohistorické faktory v konfrontácii s užšími teritoriálnymi a chronologickými problémami v kontexte s celoslovanskými, európskymi alebo svetovými dejinami. V tom sa odzrkadlil zároveň aj intenzívny rozvoj slavistického bádania nielen v slovanských, ale aj v neslovanských krajinách. Referáty prednesené na kongrese i prezentované výsledky bádania ukázali zároveň na veľký záujem o riešenie problematiky Slovanov v širo-

Obr. 1. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Otvárací prejav v Slovenskom národnom divadle predniesol predniesol predsedu Slovenskej akadémie vied akademik Vladimír Hajko.

Obr. 2. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Podpredseda vlády ČSSR Dr. Matej Lúčan pri slávnostnom prejave.

kých svetových súvislostiach, a to nielen z hľadiska archeológie, ale aj ostatných vedných disciplín. Je nepochybne veľkým prínosom kongresu, že poskytol širokú možnosť práve tzv. pomocným vedným disciplínam, ktoré k tematike kongresu priniesli nielen pozoruhodné výsledky, ale zároveň nastolili aj nové problémy a požiadavky, ktoré bude treba v budúcnosti v rámci spolupráce vedných odborov skúmať a riešiť.

Účastníci kongresu dostali tézy referátov, a preto ak si z časových alebo iných dôvodov nemohli niektoré z nich vypočuť, mali možnosť oboznámiť sa s hlavnými problémami z téz.

Nechcem v tomto príspevku hodnotiť organizáciu ani priebeh kongresu, pretože by sa takéto hodnotenie z tej či onej stránky mohlo zdať neobjektívne. Myslím, že toto hodnotenie treba ponechať iným. Chcel by som však aspoň stručne uviesť niekoľko myšlienok a záverov, ktoré z rokovania kongresu vyplynuli, a to či už pre prácu Medzinárodnej únie slovanskej archeológie

alebo pre jednotlivé štáty, so zvláštnym zreteľom na ďalší vývoj a smer slovanského bádania v Československu.

Už niekoľko desaťročí sa do popredia záujmu historikov a lingvistov dostáva otázka etnogenezy Slovanov. Vznikali rôzne teórie i celé školy, poznačené predovšetkým snahou dokázať autochtonosť Slovanov na tom-ktorom teritóriu, nebolo však dostať konkrétnych prameňov, ktoré by v tejto problematike umožnili robiť širšie závery. Pravda, v súvisе s kvantitatívnym i kvalitatívnym rozvojom archeológie ani ona nezostala bokom a zasiahla svojimi výsledkami do riešenia tejto zložitej, no na osvetlenie slovanských dejín prioritne významnej otázky. Ak sa v minulosti na viacerých sympóziách, ale i predchádzajúcich kongresoch táto problematika tríbila, treba bratislavský kongres v tomto smere považovať za predel, pretože sovietska archeológia prišla na ňom s najnovšími výsledkami bádania, ktoré v celej šírke osvetľujú tento základný problém slovanských dejín. Hoci sa

Obr. 3. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Prezident Medzinárodnej únie slovanskej archeológie akademik Josef Poulik pri otváracom prejave pracovného zasadania.

v diskusii ukázali isté názorové rozdiely, predsa podstata zostáva nezmenená a závery sovietskej vedy treba dnes brať v tomto smere za rozhodujúce a správne. Pôjde o to, aby sa na širokom teritóriu ostatných krajín, kde sa Slovania usídli, hľadali spoločné črty, a teda aj genetická súvislosť materiálnej kultúry. Nielen pri tejto problematike, ale aj pri riešení otázok materiálnej kultúry dostávajú sa do popredia predovšetkým názorové rozdiely v riešení chronológie. V tejto problematike bude potrebné nielen v širokých súvislostiach analyzovať jednotlivé druhy materiálnej kultúry, ale pristúpiť aj k jej širokej vzájomnej konfrontácii zvlášť s tými jej druhmi, ktoré sú pomerne dobre datované a poskytujú v rámci historického i spoločensko-ekonomickeho vývoja podklady na analogické riešenie.

K veľkým úspechom komplexného bádania v širších — zvlášť európskych — historických súvislostiach sa dospelo v medzikongresovom období. Markatne sa to prejavilo predovšetkým

pri štúdiu interetnických vzťahov, ktoré sa na základe početného materiálu posudzujú omnoho kritickejšie a komplexnejšie, čo sa napokon prejavilo aj na kongrese, kde sa len ojedinele objavili názory podfarbené nacionalistickým prístupom. Významné je, že prevládali správne názory, vychádzajúce zo základných princípov marxizmu-leninizmu. Možno konštatovať, že tieto závery sú pozitívne predovšetkým tam, kde sa k výskumu pristupovalo nepredpojate a z hľadiska komplexnosti; opačne je to tam, kde bol výskum rozdrobený a zvlášť tam, kde prevládal prílišný individualizmus. A preto aj pre Medzinárodnú úniu slovanskej archeológie vyplynula hlavná úloha na budúce obdobie: zabezpečiť širokú koordináciu, kooperáciu a integráciu.

Medzikongresové obdobie prinieslo nové, ba možno povedať prekvapivé výsledky pre štúdium a osvetlenie problematiky vzniku a rozvoja slovanských miest v celej komplexnosti tejto tematiky. Preto bolo možné tieto výsledky nie len prezentovať na tomto kongrese, ale zároveň

Obr. 4. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Účastníci kongresu vo vestibule Slovenskej vysokej školy technickej, kde bola inštalovaná výstava Výsledky slovanského bádania v ČSSR od oslobodenia.

ukázal na ich veľký význam nielen pre dejiny Slovanov, ale aj rozvoj remesiel, obchodu a kultúry v širokom európskom meradle. Ukázalo sa však, že treba značne rozšíriť výskum v tejto oblasti nielen v historicky známych centrach, ale zvlášť v oblastiach dosiaľ menej známych, no dôležitých z hľadiska mikroregiónu vo vzťahu k hospodárskemu zázemiu.

Kongres nepochybne prispel aj k riešeniu problematiky súvisiacej so vznikom a rozvojom slovanských štátov. Do popredia sa tu dostáva problematika Veľkej Moravy, k objasneniu ktorej archeológia prispela najväčším podielom. Je však nevyhnutné, aby sa jej podstata širšie zdôraznila a osvetlila aj na základe konkrétnych historických prameňov, ktoré by bolo treba dať do bezprostredného súvisu s archeologickým materiálom. Na kongrese sa tiež ukázalo, že treba venovať väčšiu pozornosť teoretickým problémom súvisiacim so vznikom, rozvojom a postavením slovanských štátov a na základe veľmi širokej konfrontácie riešiť zvlášť otázky ich eko-

nomickej bázy, sociálnej štruktúry, vzájomných kontaktov i vplyvov, predovšetkým však politických vzťahov.

Kongres priniesol nielen veľmi vážne úlohy pre ďalšiu prácu Medzinárodnej únie slovanskej archeológie, ale zároveň aj určil smer ďalšieho výskumu. Rokovanie kongresu — zvlášť práca v sekciách — ukázali, že je potrebné upriamiť sa na ešte hlbšie štúdium problematiky etnogenézy Slovanov, osobitne v smere od známeho k neznámemu, hľadať genetické súvislosti materiálnej kultúry predovšetkým na teritóriu pravlasti Slovanov a potom v oblastiach ich ďalšieho vývoja po rozsídlení slovanských kmeňov.

So širšími problémami slovanského osídlenia nepochybne súvisí riešenie otázok archeologickej toponomastiky. Ukázalo sa, že nielen s potrebou riešenia problematiky chronológie, ale aj vývoja remesiel je nevyhnutné upriamiť sa špeciálne na štúdium zbraní, keramiky, architektúry a aspektov patriacich do odboru prírovodvedných disciplín. V rámci úzkej koordinácie

Obr. 5. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Z prívitania účastníkov kongresu na exkurzii v Mikulčiciach.

a kooperácie i pripravovanej integrácii ukázalo sa ako zvlášť potrebné pristúpiť k budovaniu jednotnej centrálnej dokumentácie a vedecko-technických informácií. Na tento cieľ boli na kongrese zriadené odborné komisie, ktorých úlohou bude nielen spracovať dôkladnú konцепciu, ale zároveň medzi kongresmi zabezpečovať výskumy, konaf sympóziá a konferencie k akútnej problematike.

Aby bola zabezpečená sústavná práca Únie, ako aj koordinácia a integrácia, bol prijatý program konania pravidelných základných sympózií, a to v roku 1976 v Nemeckej spolkovej republike alebo v Nemeckej demokratickej republike, v roku 1977 v Bulharskej ľudovej republike, Nemeckej demokratickej republike a Československej socialistickej republike, v roku 1978 vo Fínsku a Zväze sovietskych socialistických republík a v roku 1979 v Maďarskej ľudovej republike.

Na návrh prezidia Bulharskej akadémie vied bolo rozhodnuté, že v rámci osláv 1300. výročia vzniku bulharského štátu uskutoční sa v r. 1980 IV. kongres Medzinárodnej únie slovanskej archeológie v Bulharskej ľudovej republike.

Pre Úniu, ale aj členské štáty vyplynuli z rokovania kongresu tieto hlavné úlohy:

Veľmi úzka kooperácia s Medzinárodnou úniou vied prehistorických a protohistorických, Medzinárodným komitétom slavistov, Medzinárodnou úniou historikov, Úniou pre štúdium juhovýchodnej Európy a ďalšími medzinárodnými organizáciami. Štúdium a spolupráca sa upriami na širokú problematiku vzniku a rozvoja Slovanov, osvetľovanie dejín a kultúry slovanských miest vo včasnom stredoveku, vzťahy slovanských kmeňov a národov k neskoroantickým a včasnobyzantským kultúram a k dejinám i kultúre Byzantskej ríše.

Interdisciplinárna spolupráca Medzinárodnej Únie slovanskej archeológie sa bude orientovať predovšetkým na to, aby s medievalistikou, filológiou a ďalšími vednými disciplínami, ktoré sa zaobrajú štúdiom materiálnej i duchovnej kultúry, podstatne prispela k riešeniu širokého okruhu otázok včasnostredovekej kultúry v rámci európskej civilizácie. Pretože včasnostredoveké slovanské kultúry vo svojej genéze a vývoji sú tesne zviazané s dejinami i kultúrami kmeňov, národov a štátov Predného i Stredného východu a južného Stredomoria, ďalší vedeckovýskumný program treba orientovať týmto smerom a rozvinúť kontakty so štátmi týchto oblastí.

Obr. 6. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Účastníci kongresu pri prehliadke archeologickeho výskumu na Devine.

Z uvedeného vyplývajú aj veľké úlohy pre celú československú archeológiu, ktorá dosiahla významné úspechy vo výskume a teoretickom hodnotení nielen vlastných lokalít, ale aj v ich začlenení do celkového historického rámca. Je teraz úlohou našej archeologickej vedy odovzdať tieto výsledky svetovej verejnosti a zúčastniť sa nielen na plnení vážnych úloh Medzinárodnej únie slovanskej archeológie, ale aj na projekte UNESCO — výskume slovanských kultúr. Medzi prvoradé úlohy patrí komplexný výskum teritoriálny, teda nie iba vybraných lokalít. K týmto problémom sa vrátimy pri inej príležitosti.

Veľký význam kongresu spočíva v tom, že sa riešili základné problémy súčasnej slavistiky, a to nielen z hľadiska archeológie, ale aj príbuzných disciplín, zvlášť numizmatiky, architektúry, dejín umenia, antropológie, osteológie a ī. Treba len ťutovať, že napriek tomu, že sa na kongrese zúčastnili viacerí historici zo zahraničia, účasť domácich historikov bola — nepochybne na škodu veci — veľmi sporadická.

Bolo by možné a bude aj potrebné širšie rozvíiesť veľký vedecký prínos kongresu nielen pre slovanskú, ale aj európsku a bez nadsádzky možno povedať svetovú archeológiu. Pravda, nemožno neuviesť, že kongres mal aj veľký kultúrno-spoločenský a vnútroskôr i medzinárodnopolitický význam. Kongresu venovali veľkú pozornosť najvyšší predstavitelia našich politických a štátnych orgánov, čo sa prejavilo aj v tom, že záštitu nad kongresom prevzal predseda vlády ČSSR JUDr. Lubomír Štrougal, čo dalo kongresu pečať jedného z najvýznamnejších vedeckých podujatí v rámci osláv 30. výročia oslobodenia našej vlasti slávnou Sovietskou armádou a boja za upevnenie svetového mieru a pokroku.

Otvorenie kongresu predsedom Slovenskej akadémie vied akademikom Vladimírom Hajkom, ktorý zvýraznil význam a postavenie archeológie v rámci SAV a ČSAV, ako aj slávnostný prejav podpredsedu vlády ČSSR Dr. Mateja Lúčana na slávnostnom otvorení kongresu mali veľký význam medzinárodnopolitický, pre-

Obr. 7. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Prehliadka výskumu v Ducovom.

tož pre zahraničných účastníkov bolo priam neuveriteľné, ale pritom veľmi konkrétnie dokázané, aký význam pripisuje naša strana a vláda rozvoju vedy vobec a archeológie obzvlášť, a predovšetkým ako pristupuje naša socialistická spoločnosť k plneniu úloh vytýčených XIV. zjazdom KSČ, k plneniu mierovej politiky a k rozvoju spolupráce medzi národmi. Prijatie predstaviteľov Medzinárodnej únie slovanskej archeológie a zástupcov členských štátov predsedom vlády SSR prof. JUDr. Petrom Colotkom, predsedom SNR Viljamom Šalgovičom, prvým námestníkom primátora Bratislavu Augustínom Michaličkom, ministrom kultúry SSR Miroslavom Válkom a ministrom školstva SSR prof. Ing. Štefanom Chocholom nebolo iba spoločenskou záležitosťou, ale zo strany účastníkov vysokým zhodnotením vyspelosti nášho štátu a jeho politických, hospodárskych i kultúrnych úspechov, ktoré dosiahol násťud pri budovaní vyspejšej socialistickej spoločnosti. Najvyššími straníckymi a štátnymi predstaviteľmi bola vysoko hodnotená práca vedcov i medzinárodná úspešná spolupráca. Zo strany predstaviteľov Medzinárodnej únie slovanskej archeológie bola ocenená u našich politických a štátnych predstaviteľov dôkladná znalosť problémov týkajúcich sa nielen vedy ako celku, ale aj podrob-

ností. Návšteva člena predsedníctva ÚV KSČ a prvého tajomníka ÚV KSS Jozefa Lenárta na výstave *Z klenotnice slovenskej archeológie* v rámci kongresu mala neobyčajne veľký význam pre československú vedu i medzinárodnopolitický význam.

Siroká publicita kongresu v domácich masovokomunikačných prostriedkoch našla pozitívny ohlas v celej našej vlasti a má aj praktický význam vo výchove v duchu vedeckého svetového názoru a pre rozširovanie kultúrneho a vedeckého obzoru širokých vrstiev obyvateľstva. Veľmi dôležitý je široký a pozitívny ohlas na kongres v zahraničí; jeho výsledky, priebeh a význam, ktorý sa mu pripísal, prispeli k otupeniu antikomunistickej a protičeskoslovenskej propagandy.

Československá archeológia i celá naša veda a spoločnosť snažili sa prezentovať svetovej verejnosti referámi na kongrese, výstavami (*Z klenotnice slovenskej archeológie* v Slovenskom národnom múzeu, *Devín — 5000 rokov histórie* v Mestskom múzeu v Bratislave, *Slovieni a ich centrum Nitava* v Nitrianskom vlastivednom múzeu v Nitre, *Výsledky slovanského výskumu v ČSSR od oslobodenia*, inštalovaná v priestoroch Slovenskej vysokej školy technickej v mieste konania kongresu), predkongreso-

Obr. 8. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Účastníci kongresu pri prehliadke výskumu slovanskej osady v Nitre.

vou exkurziou do Prahy, exkurziami v rámci kongresových rokovaní (do Břeclavi-Pohanska, Starého Města, Mikulčíc, Devína, Cífera-Pácu, Ducového a Nitry), rozsiahlu exkurziou po Slovensku od Bratislavы po Michalovce i ďalšími kultúrno-spoločenskými podujatiami krásu, bohatstvo a život našej vlasti, budujúcej vyspelú socialistickú spoločnosť, bez príkras a obmedzení, bez striktného výberu, ale tak ako život plynne. A to je významné kritérium nielen pre hodnotenie kongresu, ale aj Československej socialistickej republiky a života v socialistickom štáte.

V krátkom príspevku nemožno podať vyčerpávajúcu správu o III. medzinárodnom kongrese slovanskej archeológie a nejde ani o to, aby organizátori hodnotili jeho priebeh verejne. Ide o zhodnotenie významu kongresu pre súčasnosc i budúcu orientáciu práce, aby sa tato práca v rámci Medzinárodnej únie slovanskej archeológie i jednotlivých štátov, vedecké poznatky, úzka spolupráca a rozvíjanie priateľstva, mieru a pokroku dostávali na stále vyššiu úroveň. A my sme chceli aspoň malou hrivnou organizovaním III. kongresu v Bratislave prispieť práve k týmto ušľachtitlým cieľom.

Bohuslav Chropovský

RECENZIE

Bohuslav Klíma: Archeologický výzkum plošiny pred jeskyní Pekárňou. Studie Archeologického ústavu Čs. akademie věd v Brně. Praha 1974, 78 strán, 10 obrázkov, 31 obrázkových tabuliek.

Kvalitatívny rozvoj povojnovej archeológie nastolil potrebu porovnať a doplniť poznatky získané rozsiahlymi výskumami otvorených sídlisk prvhýtnych spoločenstiev na južnej Morave s odlišným sídliskovým prostredím pod jaskynnými prevismi a v jaskyniach Moravského krasu. Vhodným objektom na tento cieľ ukázal sa priestor pred jaskynou Pekárňou (v porovnaní s výsledkom starších výskumov *K. Absolona* vnútri tejto jaskyne), kde bola nádej na získanie nových poznatkov v prostredí chránenom prírodným spôsobom. Preto tu v r. 1954 a 1961—1965 uskutočnil autor zisťovacie a systematické výskumy, ktorých výsledky publikuje v tejto štúdiu.

V úvodnej časti zhrnuje história bádania v jaskyni Pekárňa, ktorá patrí k najvýznamnejším speleoarcheologickej lokalitám Moravského krasu najmä z hľadiska poznania paleolitickeho umenia. Autor podčiarkuje význam jaskyne ako najklasickejšieho náleziska moravského umenia z magdalénienu, ktorý na našom území dosahuje osídlením jaskýň Moravského krasu svoju najvýchodnejšiu hranicu. Autor zdôvodňuje rozloženie sond a realizáciu výskumu v predjaskynnom priestore, ktorý bol vhodný na osídlenie.

V II. kapitole piše autor o stratigrafických poznatkoch. Dozvedáme sa o charaktere profilov predjaskynných sond, ktoré sa podstatne líšia od starších sedimentov vlastnej jaskyne, pričom početnejšie sú sedimenty holocéenne, ktoré obsahujú halštatskú, eneoliticú a neoliticú keramiku, ako aj keramiku z mladšej doby bronzovej. Aj tieto predjaskynné sedimenty boli na mnohých miestach rozrušené amatérskymi zásahmi, ktoré v nejednom prípade znehodnotili a znemožnili modernejšie archeologické výskumy. Autor pripúšťa aj existenciu fortifikačných úprav pri osídlení jaskyne (eneolitickej predjaskynný val). To je pozoruhodné aj z hľadiska osídlenia slovenských jaskýň; v literatúre sa spomína napr. predjaskynný val pred vchodom do Stanišovskej jaskyne, zatiaľ však nemáme žiadne dôkazy o jej pravekom osídlení. Val spomenutej jaskyne je totiž produkтом prirodzených svahových sedimentov, napadaných z nadložia jaskynného vchodu.

Výskumy *B. Klímu* priniesli hlavne poznatky o stratigrafii a materiálom charaktere magdalénemu, kym staršie kultúry, známe z *Absolonovo* výskumu, sa pred jas-

kyňou nezistili. V sprášovej kultúrnej vrstve koncového würmu okrem kostí koňa a soba, teda zvierat, ktoré boli najčastejším objektom lovu v magdaléniene, našli sa štiepané kamenné nástroje a pozoruhodné artefakty z kostí.

V niektorých sondách sa zistili pamiatky zo všetkých období prevažne pod navážkou (z výskumov predchodcov) a povrchovou vrstvou v podstate v jednej náleزوjej vrstve, ktorá vznikla v značnej miere aj splachovými pochodom. Preto stratigrafické pozorovania nesplnili predpoklady ani očakávania. Len z niekoľkých miest, ktoré neboli zasuté blokmi, získali sa pleistocéenne stratigrafické poznatky svedčiace o tom, že časte v čase pobytu nositeľov magdalénienu boli vo vchodoch do jaskýň Moravského krasu a pred nimi navievané a ukladané spráše. V jednej sonde sa však predsa zistil doklad o tom, že aj v jaskyni Pekárna boli vyvinuté staršie sedimenty, sú však soliflukciou odpratané až do času pred počiatokom sedimentáciou poslednej spráše. Intenzívny odnos ustal v závere glaciálneho würmu dajakou zásadnou zmenou morfológických podmienok. Za takúto podstatnú príčinu považuje autor uzavretie zadnej časti jaskyne veľkým závalom sutiny a hlín. Pozoruhodné je aj autorovo zistenie vonkajšej analógie vnútornej vrstvy predelu medzi pleistocénnymi a holocénnymi vrstvami, ktorý zodpovedá vlnkému atlantickému obdobiu v starom holocéne a bol rozpoznaný na Morave práve v jaskyni Pekárna, kym na Slovensku po prvý raz v Dzeravej skale pri Plaveckom Mikuláši.

Stratigrafické pozorovania priniesli zaujímavé poznatky, ktoré dopĺňajú dávnejšie zistenia a umožňujú vzájomné porovnanie predjaskynných a jaskynných sedimentov. Na rozdiel od *K. Absolona*, ktorý v jaskyni Pekárna zistil dve vrstvy magdalénienu rozmiestené po celej jaskyni, pred jaskynou magdalénske vrstvy s artefaktami a kostami ulovených zvierat splynuli do jednej vrstvy. Schematický profil sedimentov z jaskyne a pred ňou umožňuje čitateľovi orientáciu v jej osídlení; chronologické poznatky z jaskyne Pekárna boli za čias *K. Absolona* východiskom pre chronológiu moravského paleolitu. *B. Klíma* koriguje *Absolonovo* zaradenie paleolitickej nálezov a prisudzuje jeho primitívny aurignacien moustérienu. Pod vrchným aurignaciennom rozumieme dnes gravettien, kym opakované osídlenie nositeľmi magdalénienu ostáva nezmenené a celá štúdia *B. Klímu* je zacielená práve na túto problematiku.

Autorom III. kapitoly (o faunistickom spoločenstve z výkopov pred jaskynou Pekárňou) je paleontológ *R. Musil*, ktorý z kvantitatívneho rozboru kostí zistil, že pred-

metom lovú magdalénskych obyvateľov jaskyne bol kôň a v menšej miere sob. Len malá časť paleontologického materiálu je zo starších sedimentov, čo poukazuje na pomorene mladý vek predjaskynných sedimentov.

Vo IV. kapitole (Archeologické poznatky) konštatuje B. Klima, že počiatok predpoklad o otvorenom magdalénskom sídlisku na plošine pred jaskyňou nesplnil pôvodné očakávanie čo do záchytenia významných nálezov a dôležitých nálezových okolnosti. Nálezy všetkých zastúpených kultúr ležali tu skôr len roztrúsené, volne pohodené alebo druhotne premiestené; našiel sa prevažne iba výrobný odpad, znachodnené výrobne nástroje a ich zlomky. Nepodarilo sa zistíť ani stopy pracovnej činnosti, výroby alebo sústredeného pobytu. Z toho vyplýva, že spoločenská činnosť najstarších obyvateľov tejto časti Moravského kraja odbavovala sa vo vstupnej časti jaskyne, chránenej pred nepohodou, kam ešte prenikalo denné svetlo.

Okrem magdalénemu neziskali sa žiadne dôkazy staršieho paleolitickeho osídlenia, ktoré tu prv zistil K. Absolon. Pred jaskyňou nepodarilo sa stratigraficky zachytiť opakovane magdalénske osídlenie známe z jej vnútra, preto B. Klima klasifikuje získané artefakty ako jeden celok. Najviac artefaktov pochádza z okolia ohniska s popodom; okrem rohovcových a pazúrikových nástrojov boli tu aj výrobky z krištálu spolu s okruhliakmi z kulmských bridič a štiepané kosti. Z tohto miesta pochádza aj najvýznamnejší objav — rebro s rytou kresbou koní. Podľa niektorých typov z osobitnej skupiny nájdených artefaktov uvažuje autor s výhradou aj o existencii epimagdalénemu, pretože — súdiac podľa lesku na hranach niektorých nástrojov — môže ísť o neolitickej industrii. Presvedčivejší dôkaz o neskorpaleolitickej epimagdalénskej osídleni pred jaskyňou predstavoval by skôr odolený kus masívneho parahu jeleňa, použitý na výrobu náradia rovnakou technikou (rytm hlubokých pozdĺžnych zárezov), akou sa v magdalénii oddeľovali parohové tyče sobov. Spomenutý kus parahu sa našiel v stratigrafickej polohe zodpovedajúcej časove záverečnej fáze glaciálu, v ktorej soba vystriedal jeleň. Podľa svojej polohy aj ojedinelé nálezy mladšej pravekej keramiky spolu s kamennou industriou a drvidlami mali charakter obsahu smetiska, preto sa ani v mladších pravekých pamätkach nedali postrehnúť dôkazy, resp. zvyšky otvorených sídliskových objektov.

V. kapitola obsahuje stručný rozbor nálezov. Autor v nej vyratúva a charakterizuje získaný súbor štiepaných kamenných nástrojov, ktorý pozostáva z rôznych typov škrabadiel (prevažne čepeľových), kombinovaných nástrojov, hrubších i jemných vrtáčkov, rydlových nástrojov, hrotitých, vrubovitých, zúbkovanych a driapadlovitých nástrojov, nožov, odštepovačov, dlátovitých predmetov, drobnotvarej industrii a jadier. Významnú časť magdalénskeho nálezcového súboru tvorila kostná a parohová industria: kosti s rezňami ryhami a výzdobnými motívmi, parohy s hlubokými pozdĺžnymi zárezmi, šidlá, ako aj lovecké hroty z kostí a zo sobích parohov, zlomok tzv. náčelnickej palice spolu s bridlicevými okruhliakmi, prevŕtaná bridlicová platnička a pozoruhodná doštička z bridlice s rytou kresbou. Z hľadiska rozpoznávania magdalénskych nálezov pozoruhodné je zistenie, že nástroje vyrobené prevažne z baltického pazúrika sú málo patinované alebo nepatinované; vyskytujú sa aj viaceré druhy rohovcov a ďalších silicítov.

Pozoruhodné je zastúpenie rádiolarítov (86 + 62 exemplárov), čo aj pri doterajšej absenci dôkazov o magdalénskom osídlení Slovenska svedčí aspoň o kontaktoch tejto kultúry s naším územím. Preto v problematike východných hraníc magdalénemu na slovenskom území, resp. v riešení otázky, či táto kultúra prekročila hranice Karpát (aj v súvisi s paleolitickej osídlením jaskyň Malých Karpát), neodznelo posledné slovo.

Ojedinelé nálezy obsidiánu prisudzuje autor neolitu, patria však pravdepodobne až eneolitu. Ide tu o pozoruhodný dôkaz exportu východoslovenskej suroviny v tomto období na územie Moravy. K. Valoch však výskumom v jaskyni Kúlna objavil ojedinelý obsidián už medzi magdalénskymi nálezmi, čo opäťovne dosvedčuje okrajové kontakty nositeľov magdalénemu so Slovenskom.

Rozborom paleolitickej artefaktov, ktorý je doplnený aj štatistikým prehľadom nálezov (kapitola VI) a hromadným grafom štatistickej metódy, dospej autor k záveru, že ide o jednotný celok v charaktere magdalénskych industrií bez prvkov cudzich kultúr, čo podčiarkujú aj nálezy industrie vyrobenej z kostí divých koní a sobov osobitnou technikou, charakteristickou pre magdalénien.

V VII. kapitole sa zaoberá autor unikátnou rytou kresbou koní na konskom rebre. Ide o rytinu štyroch, resp. piatich pasúcich sa koní (tri sú celé, štvrtému chýba zadná časť tela, piaty je len načrtnutý na zadnej strane) v miernom pohybe, čo podčiarkuje jej umeleckú hodnotu. Analogie k vyjadreniu pohybu sú totiž veľmi vzácne. Pozoruhodné je aj to, že postavy koní sú zarámované kľukatkovými pásmi rýh. Z toho možno súdiť, že zámerom tvorca tohto umeleckého diela bolo zahrnúť všetky kone do scény pokojne sa pasúceho stáda, teda do kompozície neobvyklej v paleolitickej umení. Autor predkladá vynikajúci štýristicko-umelecký rozbor spomenutého výjavu a porovnáva tento vzácný nález s doteraz známymi európskimi nálezmi magdalénskej kultúry. Pozoruhodný je aj nový názor na zobrazený druh paleolitickej koní, ktoré sa podľa R. Musila vyvodzujú nie z línie koňa Przewalského, ale z línie Equus germanicus, aj keď nie sú s ním celkom identické.

V rytine vyznačené krátke šípky majú zrejmé magickú funkciu: znázornením určitého objektu dosiahnuť pôsobenie na diaľku. Autor pripúšťa zhodné autorstvo tejto rytiny s podobnou rytinou znázorňujúcou súboj troch bizonov, ktorú objavil K. Absolon r. 1927 nedaleko od vchodu do jaskyne. V obidvoch prípadoch ide o vrcholné diela najstaršieho umenia v strednej Európe.

V závere sa autor pozastavuje nad absenciou parietálnych maleb v stredoeurópskych jaskyniach a poukazuje na to, že takéto maľby sa v západnej Európe nachádzajú predovšetkým v odlahlých, často fažko dostupných častiach jaskyň. Jaskyňu Pekárnu obývali v mladšom období príslušníci magdalénskej kultúry, ktorí v západoeurópskych jaskyniach boli tvorcami najstaršieho parietálneho umenia. Táto jaskyňa ostáva otvoreným počom domácej speleoarcheológie, pretože jej zadné priestory s bočnými chodbami sú zavalené sutinou. V dôsledku nedostupnosti nedali sa tu hľadať prípadné prejavy parietálneho umenia, ak by spomenutý zával bol postmagdalénsky. Ak je však starší, teda z obdobia pred najmladším paleolitickej osídlením vstupnej časti jaskyne, nemožno v zadných častiach krasového systému jaskyne očakávať žiadne prejavy nástenného umenia.

Aj keď výsledky výskumu pred jaskyňou odmenili len čiastočne autorovo námahu, predsa poskytli nové poznatky o význame jaskyň z hľadiska poznávania charakteru najstarších pravekých sídlisk. Nález takého unikátneho výtvarného prejavu, akým je spomenutá rytina koní, dáva súčasne impulz z hľadiska speleoarcheologickej metodológie, aby sa nepodeceňoval ani výskum terénov pred vchodmi jaskyň. Jaskyňa Pekárna s jej problematikou krasovej hydrológie a geológie je ukážkovým príkladom potreby komplexného prístupu k výskumu jaskyň všetkými odvetiami speleológie. *Klimov* revizný výskum predjaskynného priestoru ukázal, že jaskynné náleziská, hoci boli už v minulosti skúmané rozličnými bádateľmi, môžu priniesť nové poznatky, pričom si ponechajú vždy čosi zo svojich tajomstiev.

Štúdia *B. Klimu* je pozitívnym prínosom k modernizácii názorov na paleolitické osídlenie Moravského krasu, ktorého predstih vo výskumoch a na ich výsledku založená chronológia, spracovaná nestormi bádania moravského paleolitu, sú prekonané. Potrebnú korektúru umožňujú nové úspešné revízne i systematické výskumy *B. Klimu* a *K. Uvalochu*.

Juraj Bárta

János Banner — István Bóna: Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés. Fontes archaeologici Hungariae. Budapest 1974, 156 strán, 41 obrázkov, 69 obrázkových tabuľiek, 6 príloh.

Práca pozostáva z dvoch častí; prvú — Besiedlung und Befestigung des Burghügels (Várdomb) — napísal dnes už zomrelý *J. Banner*, druhú — Bronzezeitliche Siedlungen in der Umgebung des Burghügels (Várdomb) — *I. Bóna*.

V r. 1950—1960 realizovala budapeštianska Univerzita Eötvösa Lóránda výskum na lokalite zo staršej doby bronzovej v Békési. V r. 1950—1955 pod vedením *J. Banneru* bola v polohu Várdomb odkrytá plocha asi 370 m². Ide o hradisko väčších rozmerov, z ktorého boli preskúmaná len pomerne malá časť, no aj napriek tomu sa ziskalo veľké množstvo nálezového materiálu, predovšetkým keramiky. Nemenej závažné boli aj sídliskové poznatky, najmä zachované zvyšky drevených zrubových obydlí. Tažisko práce však spočívalo v základných chronologických otázkach a ich riešení na základe údajov vertikálnej stratigrafie.

Napriek sekundárnym zásahom i zložitým pedologickým podmienkam sa podarilo v Békési zistiť množstvo kolových jamôk, z ktorých autor zrekonštruoval 23 stavieb rôznych veľkostí a tvarov. Stavby sa zistili v rozličných hlbkach a podľa autora išlo o objekty na hospodárske účely. Vzhľadom na rozsah odkrývanej plochy neboli všetky tieto objekty úplne odkryté. Do akej miery s nimi súviseli zistené ohniská, nebolo možné určiť. Množstvo zvyškov obhorenej omietky a popola naznačuje, že steny objektov boli omietnuté. Na pomerne malej ploche sa zistili zvyšky siedmich drevených zrubových stavieb s dlážkami z dosák; prišlo sa na ne v hlbke od 112 do 170 cm. podobné domy však mohli byť aj v horných vrstvách, no pedologickej podmienky znemožnili zachovanie ich zvyškov. Išlo o pomerne malé, pravdepodobne štvoruholné obydlia, ktorých dĺžka nepresahovala 3—5 m; možno

predpokladať, že objekty boli štvorcové i obdĺžnikové. Nezistili sa ani náznaky umožňujúce rekonštrukciu strešnej konštrukcie, no *J. Banner* sa domnieval, že strechu nedržali vertikálne koly. Na rozdiel od omietnutých domov, v ktorých sa nenašli zvyšky pecí alebo kozubov, v zrubových stavbách takéto zvyšky boli. Dômyselné okrúhle i štvorcové kozuby s reliéfnou výzdobou mohli plniť aj rituálnu funkciu.

Kolové stavby, ohniská, pece a kozuby sú známe aj z ostatných sídlisk z doby bronzovej, najmä z Tóiszegu. *J. Banner* sa domnieval — aj na základe ďalších poznatkov zo sídlisk v predhradi, že zrubové stavby používala náčelnicka vrstva, na rozdiel od kolových stavieb, v ktorých údajne býval pospolitý ľud. Už v priebehu výskumu bola sídlisková problematika čiastočne spracovaná a publikovaná (*Banner J.: Bronzkori házak a békési Várdombon, Archaeol. Ért., 52, 1955, s. 143—150; Varga L.: A békés-várdombi bronzkori építmények rekonstrukciója. Archeol. Ért., 52, 1955, s. 151—156*).

V množstve keramiky, ktorá bola starostlivo sledovaná podľa jednotlivých hlbok, sa po analýze podarilo zachytiť tri vývojové fázy. Prvú fázu (hlbka 145—310 cm) autor delí ešte na dve skupiny: čistú hatvanskú kultúru a miešanú skupinu Gyulavarsánd. Druhá fáza (hlbka 90—145 cm) patrí iba gyulavarsánskej skupine. Najmladšia, t. j. tretia fáza je gyulavarsánsko-súzesabonská, začína sa v hlbke 90 cm a pokračuje nahor. V hatvanskej kultúre badať zásahy najmä z perjámoskej a szőregskej skupiny i starej otomanskej kultúry. S hatvanskou kultúrou nemôžu časove súvisieť nájdené ojedinelé črepky keramiky zókskej kultúry a nemôžu datovať začiatok hatvanskej kultúry na tomto sídlisku. Veľmi zriedkavé sú aj importy zo Zadunajska, a to črepky inkrustovanej keramiky kisapostagskej kultúry. Autor podrobne rozoberá inventár hatvanskej kultúry a poukazuje aj na isté svojzravné prejavy, ktoré sme zatiaľ v tejto kultúre nepoznali. Okrem typickej výzdoby odtlačkami textílii a slamovaním treba sa zmieniť aj o výzdobe prsovitymi vypuklinami, ktoré zrejme patria do jej mladšej fázy, prípadne už do nasledujúcej miešanej hatvansko-gyulavarsánskej skupiny.

Druhá polovica prvej sídliskovej fázy s hatvansko-gyulavarsánskou skupinou ukazuje na dožívanie hatvanskej zložky a nástup novej zložky známej zo spodných vrstiev na sídlisku vo Vársande (Gyulavarsánde) a Otomani. Keramika je čo do tvarov pomerne chudobná, prevládajú v nej šálky, resp. stlačené džbánky s rytou, prípadne súkmo žliabkovanou výzdobou a ťafoványmi girlandami. Nenojný inventár dopĺňajú menšie bezuché vázy a väčšie zásobnice, na ktorých sa už uplatňuje plastická výzdoba pretláčanými horizontálnymi lištami. Stretávame sa aj s ojedinelými jednoduchými i dvojuchými nádobami s prsovitymi vypuklinami. K zaujímavejším tvarom patrí jednoduchá oválna panvica, polguľovité pokrývky s uchom na vnútornnej strane a žlaby tvaru lopatky. Veľmi početné sú väčšie i menšie hlinené kolieska, niektoré prelamované, prípadne so spicami. Drevené predlohy nápodobňujú tzv. črpáky. Na datovanie a synchronizáciu sú dôležité importy, resp. vplyvy wietenberskej kultúry a kultúry Vatin.

Druhá sídlisková fáza, ktorú autor označuje ako klasickú gyulavarsánsku, je bohatšia na tvary keramiky a nemenej na jej výzdobu. Z nových tvarov treba spomenúť vajcovité, prípadne súdkovité poháre, džbánky s nízkym stlačeným hrubom, vyššie vytiahnutým hrdlom

a uchom prečnievajúcim nad okraj, zdobené šíkmými kanelmi, polšpirálkami, špirálkami a dvojítymi oblúkmi. Charakterickým tvarom sú valcovité nádoby s podsadenou spodnou časou a malým uškom, zdobené šrafovanými girlandami. Na kultové účely sa používali tzv. vykurovadlá s jazykovitými uchami na ústí a pravdepodobne aj vázy so štyrmi rúrkovitými výlevkami.

V tretej sídliskovej fáze, v ktorej popri gyulavarsándezkej je výrazne zastúpená aj füzesabonská zložka, sa nálezový materiál obmedzuje prevažne na šálky a džbánky s ovojdňím ústím, pravidelne prehnutým hrdlom, uchom prečnievajúcim nad okraj a malým bruškom s výrazným šíkmým kanelovaním. Na džbánkoch vystupuje veľmi výrazne špirálový ornament, charakteristický pre füzesabonskú skupinu. K mladým tvarom keramiky z tejto vrstvy patria profilované misy s prelamovanou nôžkou, misy so špirálovým ornamentom kombinovaným so šrafoványmi trojuholníkmi a dvojuché vázy, ktoré poznáme z okruhu mohylových kultúr. Z tohto stupňa pochádzajú fragmenty zdobených kotlovitých pecí i kozubov a prenosné piecky. Autor sa osobitne zapodieva hlinenými detektími hračkami a tzv. tkáčskymi závažiami, ktoré považuje za súčasť inventára pecí. Nápadná je chudoba ostatného drobného inventára, a to výrobkov z kostí, hliny i kameňa. Pravdepodobne z tejto vrstvy pochádzajú bronzové výrobky — šperky tzv. kosziderského horizontu — zo starších zberov.

V kapitole o spoločnosti a hospodárstve autor charakterizuje hradisko ako sídlo náčelnicej vrstvy. Na základe rozborov čiastočne analyzuje faunu a flóru a podľa hlinených modelov súdi, že voz sahal dobytok (vôl, kôň). O niektorých väčších nástrojoch z parohov a kostí predpokladá, že sa používali v poľnohospodárstve. Podľa nálezov háčikov a harpún sa domnieva, že obyvateľstvo sa zaoberalo aj rybolovom. Bronzových výrobkov je pomereňne málo a autor o nich súdi, že sa vyrábali priamo na mieste. Pripúšťa, že niektoré importy môžu byť dokladom diaľkového obchodu. Nadstavbovými prejavmi sa nezapodieva. Predpokladá, že spoločnosť žila v rodových zväzkoch, ktoré viedli náčelnici sídliači na opevnených hradiskách, oddelené od pospolitého ľudu. V samostatnej kapitole sa zaoberá otázkou otomansko-gyulavarsándezkej kultúry a zaujíma stanovisko k synchronizácii staršej doby bronzovej na pribuzných opevnených sídliskách, a to v Tószegu, Värsände, Socodore, Szentjánosi i na ďalších lokalitách z tohto obdobia v Maďarsku, ktoré skúmal N. Kalicz.

V súvisie s výskumom na Várdombe vyhľbil v r. 1955, 1959 a 1960 I. Bóna v Békési za potokom pokusné sondy v predpoklade, že nájde k opevnenému sídlisku aj pohrebisko. Pohrebisko sa nezistilo, získal však dôležité poznatky o súvkom osídlení pospolitého ľudu. V okolí Várdomby vykopal 18 sond (50—100 cm širokých, 6—10 m dlhých a okrem sond 1 a 3 pomerne plytkých — 40—100 cm). Približne 500 m na západ v oblasti ostrova Kolbász (Kolbász-sziget) urobil niekoľko sond a konštatoval, že ostrov je umelý a podľa neho slúžil ako strážny hrádok pri ceste vedúcej k Várdombu. Výskum sa sústredil na tzv. severnú osadu v bezprostrednej blízkosti Várdomby. V dvoch etapách bola odkrytá a preskúmaná plocha 21 × 18,5 m do hĺbky 180—200 cm; plošnou odkrývkou podľa sídliskových vrstiev (nie mechanicky podľa hlbok zodpovedajúcich dĺžke rýfov). Táto metóda, použitá aj pri od-

krývke pravekej osady v Barci v r. 1951—1954, sa dobre osvedčila aj na tejto lokalite a prispela k získaniu nových a zásadných poznatkov. Touto metódou bolo spresnené osem sídliskových vrstiev, ktoré potom na základe analýzy materiálu a troch plánírok hliny boli rozdelené do štyroch kultúrnych vrstiev (I—IV), číslovaných zhora nadol. Toto čislovanie sa lísi od čislovania J. Bannera, ktorý nevychádza z kultúrnych vrstiev, ale zo sídliskových fáz a začína od spodu nahor. Podľa J. Bóna severná osada ne bola osídlená v najstaršej, čisto hatvanskej fáze Várdomby, ale dedinské osídlenie okolia tejto lokality súviselo s príchodom nového ľudu tzv. gyulavarsándezkej kultúrnej skupiny. Najspodnejšiu vrstvu na tomto dedinskem sídlisku označil ako miešanú hatvansko-gyulavarsándezku. Prežívanie hatvanskej kultúry vidí vo veľkých obdľžníkových chatách s hlinenou estrichovou dlážkou a hlinenými stenami, orientovaných v smere V—Z, ako aj vo výraznej úžitkovej hatvanskej keramike. V tretej kultúrnej vrstve nálezy hatvanskej kultúry úplne miznú a čistý charakter gyulavarsándezkej skupiny vidí okrem typickej keramiky aj v zmene konštrukcie chát: hlinené steny nahrádzajú kolová konštrukcia s hrubou hlinenou omietkou. S predchádzajúcim kultúrnou vrstvou však súvisí rešpektovanie základov chát až do prvej kultúrnej vrstvy. Členenie chát a úzke uličky medzi nimi zodpovedajú sídliskovým pomerom v Barci; konštrukciu chát na tejto lokalite a ich urbanistické rozmiestnenie považovali niektorí bádatelia za zásah zo Stredomoria.

Autochtonný vývoj hmotnej kultúry gyulavarsándezkej skupiny trvá aj v druhej kultúrnej vrstve. Na rozdiel od situácie na Várdombe je dedinské sídlisko „sever“ len nepatrne zasiahnuté vplyvmi zo susedných, prípadne aj vzďialenejších kultúrnych okruhov. Zatiaľ čo na Várdombe je pomerne silný zásah, ako aj importy wietenbergskej keramiky a pomerne hojne nálezov z kultúry Vatin, tu okrem niekoľkých predmetov kultúry Vatin (charakteristické pokrývky) a niekoľkých čriepkov z nádob zadunajskej kultúry s inkrustovanou keramikou zásah zvonka úplne chýba. I. Bóna to vysvetluje odlišným sociálno-ekonomickým postavením Várdomby a dedinského sídliska. Prvú kultúrnu vrstvu označuje I. Bóna — podobne ako J. Banner — ako miešanú gyulavarsándezko-füzesabonskú s tým, že v nej úplne chýbajú füzesabonské výrobky a že ide len o kultúrny zásah, ktorý nesúvisí s migráciou obyvateľstva. Pretože tu chýbajú aj tzv. zásahy mohylovej kultúry badateľne v hornej vrstve na Várdombe, predpokladá, že tieto dedinské sídliská zanikli skôr ako opevnené. Celkovo možno konštatovať, že vývoj — okrem chýbajúcej začiatocnej a konečnej fázy osídlenia na Várdombe — prebiehal paralelne i na tomto sídlisku. Isté rozdiely badať aj vo výskute takých charakteristických nálezov, ako sú prenosné piecky, hlinené modely kolies voza so spicami, kadiidlá a parohové bočnice Zubadiel; zo sídliskových objektov treba spomenúť kotlikovité krby s plastickou výzdobou.

Výskum na Várdombe a v jeho okolí bol objavný a svojim spôsobom aj komplexný najmä preto, lebo boli preskúmané aj neopevnené sídliská súčasné s hradiskom. Za vážny nedostatok treba považovať, že išlo o veľmi parciálne a malé preskúmané plochy, preto závery nemôžu mať takú všeobecnú platnosť, akú im pripisujú autori. Predovšetkým ide o otázkou vzniku a datovania Várdomby. Len na základe pochybných analógií sa tvrdí, že Várdomb

vznikol prekopaním dvoch príkopov v meandri ramena Kríša, a to už na začiatku osídlenia ľudom hatvanskej kultúry. Údajne toto opevnenie, opierajúce sa o dve prieckopy, ktoré tu vytvorili ostrov, používalo sa počas celej existencie sídliska. Z doterajších výskumov na Slovensku, ale aj v Maďarsku, vieme, že opevnenia vznikali a zanikali, prípadne boli obnovované v priebehu jednotlivých fáz osídlenia, a preto aj historické a spoločenské závery môžu byť veľmi rozdielne, ba až protichodné. Stačí uviesť poznatky z prífahleho Rumunska (*Ordentlich, I.: Probleme der Befestigungsanlagen vor den Siedlungen der Otomani-Kultur in deren Verbreitungsgebiet. Dacia 13, 1969, s. 457–475*), ale najmä zo Slovenska. Napr. v Malých Kosiach na Törökdombe a v jeho blízkom okolí sa zistila príkopa ohraňujúca väčšiu plochu s nálezmi hatvanskej kultúry, a osobitne príkopa maďarskej kultúry ohraňujúca menšiu plochu; v Nitrianskom Hrádku na Zámečku aj po zániku valu zo začiatku osídlenia maďarskej kultúry pokračovalo intenzívne osídlenie počas celého trvania naposledy spomenutej kultúry; vo Vrábdoch na Fidvári boli dve samostatné príkopy, časove i kultúrne korešpondujúce s príkopami zistenými v Malých Kosiach. Z toho vyplýva, že osídlenie na hradiskách v starnej dobe bronzovej v Karpatskej kotline nemalo uniformný charakter a že život na hradiskách neboli determinovaný len opevnením a — podľa *I. Bónu, J. Banneru a N. Kalicza* — prítomnosťou náčelnickej vrstvy, ale že existencia hradisk bezprostredne súvisela už s vyššou kvalitou deľby práce. Ide predovšetkým o charakter výroby, existenciu remesiel, nadprodukciu a obchod a z toho vyplývajúcu sociálnu diferenciáciu. Preto nemožno súhlasil s názorom, že hradiská slúžili čiastočne ako refúgiá, na ktorých súčasne sídlili náčelnici s ich občinami, ani s názorom *I. Bónu*, ktorý hradiská považuje už za praveké hrady s dualitnou spoločnosťou náčelníkov a dedinského ľudu. Skôr sa možno prikloní k názorom *J. Böhma* (*Kronika objeveného veku. Praha 1941*), ktorý vychádza z analýzy ekonomiky hradisk a považuje ich za začiatky mest.

Na Várdombe sa po prvý raz zistili a boli čiastočne rekonštruované zrubové stavby z doby bronzovej s dômyselnou konštrukciou, nepochybne predstavujúce doteraz neznámy typ obydlia z uvedenej doby. Treba však zdôrazniť, že podyvalová, prípadne dosková dlážka v tomto type obydlí na Várdombe má korene v predchádzajúcom vývoji, a nie je obmedzená len na samotný Várdomb. Nepublikované opevnené osady v Barci a Spišskom Štvrtku so systémom chát s rôznou konštrukciou nepochybne umožnia aj inú interpretáciu, ako sa predpokladá v Békési.

Chronologické a kultúrne poznatky z Várdombu i severnej dediny majú a budú mať zásadný význam nielen pre oblasť Kríša v Maďarsku a Rumunske, ale aj severného periféria Karpatskej kotliny, konkrétnie pre západné i východné Slovensko. Diskusia, ktorú rovinul *J. Banner* okolo postavenia gyulavarsánskej skupiny, otomanskej kultúry a füzesabonskej skupiny, nebude uzavretá dovtedy, kým sa nezjednotí názor na postavenie hatvanskej kultúry. Zatiaľ ani po vydaní základných publikácií *N. Kalicza* a monografickej práce o Békési nepoznáme presnejšie postavenie a datovanie tejto kultúry a nie je jasné ani chronologické a kultúrne postavenie jej regionálnych skupín. *N. Kalicz* považuje napr. vrstvu II/2 na opevnenom sídlisku v Barci na neskorohatvanskú, zatiaľ čo ostatní bádatelia, vrátane *L. Hájka*, ju považujú za otomanskú,

resp. füzesabonskú. To sa týka aj viacerých ďalších lokalít v severnom Maďarsku a hornom Potisi, čo má aj za bezprostredný následok rozličný názor na vznik füzesabonskej skupiny.

Stratigrafia na sídliskách v Békési umožnila detailnejšie spracovať problematiku vývoja hatvanskej kultúry najmä vo vzťahu k gyulavarsánskej a füzesabonskej skupine. Vychádzajúce zo stratigrafie v Békési i na iných lokalitách v hornom Potisi môžeme synchronizovať vývoj v starnej a na začiatku strednej doby bronzovej na juhovýchodnom Slovensku. Kultúrne i časove možno synchronizovať s hatvanským a hatvansko-gyulavarsánskym horizontom v Békési hatvansko-kisapostagské pohrebiská v Poiplí, napr. Salku I., Salku II. a Malé Kosihy. S nimi korešpondujú aj vrstvy so zmišanými úněticke-kisapostagsko-hatvanskými nálezmi na Fidvári vo Vrábdoch a podľa importov a zistených vplyvov i kostrové pohrebiská Hurbanovského typu v Bajči, Hurbanove a Nesvadoch. Rozhodujúci význam pre rozpoznanie starnej fázy pohrebisk severopanónskej kultúry má keramika zdobené prsovitými vypuklinami zo zmišaného hatvansko-gyulavarsánskeho horizontu, prípadne zo spodného gyulavarsánskeho horizontu v Békési spolu s inými výzdobnými prvkami a tvárnimi. Pohrebisko v Chlabe i ďalšie publikované i nepublikované pohrebiská z Pohronia a Poiplia (Salka II., Malá nad Hronom, Patince), datované pôvodne do obdobia doznievania severopanónskej kultúry, patria na základe uvedenej stratigrafie do začiatocnej resp. starnej fázy severopanónskej kultúry.

Nie je úplne jasné ani chronológia takých svojprávnych predmetov, ako sú nádoby so štyrmi výlevkami, pokrývky, prenosné piečky, hlinené napodobeniny vozových kolies a parobové bočnice zubadiel; podľa *J. Banneru* by sa mali objavovať už v zmišanom hatvansko-gyulavarsánskom horizonte. Podľa *I. Bónu* ide o nálezy, ktoré by mali byť stratigraficky mladšie. Výskyt týchto predmetov na juhovýchodnom Slovensku, Morave a v prífahle Rakúska sa prihovára skôr za mladšie datovanie *I. Bónu*.

Miešaný gyulavarsánsko-füzesabonský horizont v Békési, ktorý — podobne ako na iných lokalitách — je v superpozícii nad keramikou zdobenou prsovitými vypuklinami, korešponduje s nálezmi füzesabonskej skupiny na juhovýchodnom Slovensku. Rozdiel spočíva v tom, že na juhovýchodnom Slovensku ide o originálne füzesabonské nálezy, zatiaľ čo vo Vársande ide iba o vplyvy.

Výsledky výskumov v Békési pomáhajú dokresliť obraz vývoja v starnej dobe bronzovej aj na východnom Slovensku. Na sklonku eneolitu a na začiatku doby bronzovej bola v celom Potisi — vrátane východného Slovenska — rozšírená skupina Zók-Makó (na východnom Slovensku zatínska skupina). Na začiatku starnej doby bronzovej bolo východné Slovensko osídlené ľudom s mierzanowickou kultúrou (pohrebisko v Košiciach), ktorá potom pokračuje koštianskou skupinou do Reineckeho stupňa BA₂. Do akej miery došlo k vzájomnému ovplyvňovaniu koštianskej skupiny a hatvanskej kultúry, nemožno zatiaľ bližšie určiť. Na sklonku Reineckeho stupňa BA₂, ako môžeme posúdiť podľa pomerne bohatého nálezového materiálu z kostrového pohrebiska v Čaní pri Košiciach (výskum *J. Pástora* v r. 1974), dochádza k expanzii gyulavarsánskej skupiny do severného Potisia, o čom svedčí nielen hmotná kultúra, ale aj pohrebný ríitus (kostrový spôsob pochovávania). Treba zdôrazniť, že ide o zásah,

ktorý nemožno stotožniť so staršou fázou osídlenia v Barci; pohrebisko v Čani toto osídlenie predchádza. Otvorená zostáva otázka, do akej miery sa nositelia gyulavarsánskej skupiny zúčastňovali na východnom Slovensku na vzniku Šúzesabonskej skupiny. Na sídliskách zatiaľ táto skupina nie je zastúpená a je pravdepodobné, že vznik opevnených výšinných sídlisk na východnom Slovensku súvisí s hlbokými sociálno-ekonomickými zmenami, ktoré by bolo predčasné interpretovať ako prejav novej etnickej vlny.

Táto recenzia sa nedotýka takých otázok, ako napr. či sa Šúzesabonská skupina alebo kultúra má považovať za súčasť otomanskej kultúry, prípadne či do tejto kultúry patrí aj gyulavarsánska skupina.

Výskum v Békési starostlivým pozorovaním a rozpoznaním vývojových stupňov v staršej dobe bronzovej má zásadný význam pre problematiku staršej a začiatku strednej doby bronzovej v Karpatskej kotline. Autorom patrí vďaka aj za cenný príspevok k štúdiu a riešeniu sídliskovej problematiky. Rozdielnosť názorov na sociálno-ekonomickej otázke, ktoré sa v práci vyskytli v porovnaní so slovenskými výskumami, treba pripisať predovšetkým malému rozsahu výskumov v Maďarsku v porovnaní s výskumami na území Československa. Zosnulému prof. J. Banerovi, ktorý sa niekoľko desaťročí venoval štúdiu sídliskovej problematiky doby bronzovej v Potaissi, a spolu s ním J. Bónovi, patrí naša vďaka aj za túto monografiu.

Anton Tačík

Imma Kilian-Dirlmeier: Die hallstattzeitlichen Gürtelbleche und Blechgürtel Mitteleuropas. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XII, Band 1. München 1972, 147 Seiten, 124 Bildtafeln.

Die Publikation enthält ein Verzeichnis und Zeichnungen von Funden aus Museen Frankreichs, Österreichs und Deutschlands. Im Katalog sind die Quellen der illustrierten Gegenstände angeführt.

In der Einleitung erörtert die Autorin chronologische Fragen, die Herstellungs- und Dekortechnik, die Ausstattung der Bleche und antike Flickungen der Gürtelbleche und Blechgürtel.

Im zweiten Teil der Arbeit ist ausführlich der Fundstoff besprochen, den die Autorin recht detailliert und unserer Ansicht nach richtig und gewissenhaft in sechs Kategorien aufgegliedert hat:

1. Die erste Kategorie bilden glatte Gürtelbleche, spezifiziert in die einzelnen Typen: Magdalenenberg, Bitz, Ohnastetten, Bittelbrunn, Hossingen, Mauenheim, Inneringen, Cannstatt, Hirschlanden, Huttenheim, Hohenaltheim, Amancey, Gerlingen, Wangen, Chilly und Fragmente glatter Gürtelbleche.

2. Die Gruppe der horizontalgerippten Gürtelbleche besteht aus den drei Typen: Neuenegg, Rixheim und Hundersingen.

3. Die Gürtelbleche mit geritztem Dekor sind nach den bestimmenden Kriterien in die Typen Friedingen, Nebringen, Ins, Veringenstadt, Bartenbach, Hagenauer Wald, Asperg, Dettingen, Kappel, Ehingen, Dangstetten und in Fragmente von Gürtelblechen mit geritztem Dekor aufgeteilt.

4. Die Gürtelbleche mit getriebenem Dekor weisen folgende Typen auf: Geigerle, Cudrefin, Brumath, Créancey, Mörsingen, Wohlen, Bülach, Singen, Arbois, Königsbrück, Tomerdingen, Mühlacker, Ivory, Kaltbrunn, Darmshausen, Bärwil, Gießübel und Fragmente treibverzierter Gürtelbleche.

5. Die glatten Blechgürtel unterteilt die Autorin in Blechgürtel von der Býčí skála-Höhle, in die Typen Gerölfing, Beilngries, Waldhausen und Hallstatt, Grab 343.

6. Die sechste Gruppe bilden die Blechgürtel mit getriebenem Dekor, bestehend aus den Typen Dürrnberg, Echerntal, Huglfing, Statzendorf, Oderding, Schrotzhofen, Reichenegg, Amstetten wie aus den Gruppen nach Verzierungsformen, die auf den Blechgürteln angewandt worden sind.

Ein selbständiger Teil der Studie ist den Forschungsergebnissen gewidmet, die sich aus der gründlichen Kenntnis des Fundstoffes und dessen Analyse vom Gesichtspunkt der Herstellungs- und Dekortechnik ergeben haben.

Aufgrund der Fundstoffanalyse schuf die Autorin Stilgruppen und erarbeitete auch ihre Werkstattkreise. Dabei benützte, entfaltete und ergänzte sie die Arbeit wie auch die Methode F. Maiers, die er bei der Wertung der Blechgürtel mit getriebenem Dekor aus Südwestdeutschland angewandt hat. F. Maier unterteilte die Blechgürtel in Gruppen und ordnete sie einzelnen Werkstätten und Werkstattkreisen zu. Als Kriterium für die Herkunft diente die Verwendung gleicher Perl- und Bildpunzen, wobei die Identität der Punzen durch Messungen ihrer Proportionen festgestellt wurde. Wie die Autorin richtig hinzwies, erfährt der Aussagewert dieser exakten Methode durch die Tatsache eine Einschränkung, daß unterschiedliche Blechstärken und mehr oder minder starker Hammerschlag beim Punzen zu unterschiedlichen Meßwerten führen können. Infolge dieser Tatsache konnten sich einerseits aus einer Werkstatt unterschiedliche Punzen verbreiten, anderseits konnten aber auch z. B. die Buckel oder Ringe auf Blechen verschiedener Werkstätten den gleichen Durchmesser haben.

Die Autorin unterteilte die Gürtelbleche und Blechgürtel zunächst nach ihrem Dekorstil in mehrere Gruppen. Für die Umschreibung einer Stilgruppe ging sie von der Gesamtanlage des Dekors aus, also vom Schema der Flächengliederung, der Art der verwendeten Punzen sowie vom Aufbau und von der Herstellungstechnik der Muster und Einzelmotive. Die einzelnen Bleche, die in Dekortechnik und den charakteristischen Bildpunzen oder Einzelmotiven weitgehend übereinstimmen, lassen sich als Erzeugnisse einer Werkstatt zusammenstellen. Nach diesen Kriterien gelang es der Autorin, die Gürtelbleche in sieben Gruppen (1–7) und die Blechgürtel in vier Gruppen (a–d) aufzuteilen.

Im Kapitel „Grab- und Trachtsitten“ richtet sich die Aufmerksamkeit auf die Fundlage der Gürtel. In ungestörten Körpergräbern lagen die Gürtelbleche quer auf dem Vorderleib, bei den Blechgürteln saß der Verschlusshaken seitlich über der Hüfte.

In der Studie ist richtig angeführt, daß die Ausstattung der Toten mit Fibeln, Nadeln, Gürteln, Ringen, Waffen u. a. nicht als spezifische Grabausstattung angesprochen werden darf, sondern als persönliche Trachtsausstattung. Diese Beobachtung ist nicht nur durch die „Trachtage“ dieser Dinge, sondern auch durch die Abnutzungsspuren

an Ringen oder die antiken Flickungen an den Gürteln bestätigt. Aufgrund der Beigabenkombination in den Gräbern kam sie zu dem Rückschluß, daß die Gürtel zur Männer- und zur Frauentracht gehören haben. Ebenfalls stellte sie fest, daß Gürtel sowohl in „Fürstengräbern“ als auch in armen Gräbern vorkamen.

In den 14 Kombinationsgruppen, die nach den Beigabenkombinationen in Frauengräbern zusammengestellt wurden, sind keine landschaftlich differenzierten Trachtensitten erfaßt, da für sämtliche Gruppen Beispiele aus mehreren Landschaften aufgezeigt wurden. Doch wurde festgestellt, daß in einfachen Frauengräbern glatte Gürtelbleche und in reichen Gräbern ausschließlich Bleche mit getriebenem Dekor vertreten waren.

Die Arbeit ist mit einem Verzeichnis der Literaturabkürzungen, einem Verzeichnis der Museen und Sammlungen mit laufenden Nummern der erfaßten Gürtelbleche und Blechgürtel und schließlich mit einem Orts- und Sachregister ausgestattet.

Das Werk weist 124 treffend, zweckmäßig und hervorragend gezeichnete Tafeln wie auch Verbreitungskarten der Funde nach den einzelnen Gruppen auf.

Die Studie und das veröffentlichte Material haben in großem Maße zur Ergänzung der Erkenntnisse über die Hallstattzeit beigetragen, und zwar vom Gesichtspunkte des Vorkommens der Gürtelbleche und Blechgürtel, der Grabausstattung und Trachtausstattung. Die Autorin unterschied recht treffend aufgrund von Herstellungstechnik und Dekormotiven Gruppen der studierten Gegenstände, ferner Männer- und Frauengräber nach dem Vorkommen voneinander abweichender Denkmäler wie auch „Fürstengräber“ von einfachen Gräbern an Hand von Kombinationsgruppen der Funde.

Die Arbeit gehört zu den besten Spezialstudien über die Hallstattzeit in Europa, da jede Gruppe der Gürtelbleche und Blechgürtel von der Autorin datiert und ihre Verbreitung angeführt wurde.

Der Druck, die Reproduktionen der Tafeln mit den Funden und die gesamte Ausgestaltung der Publikation zeigt hohe Qualität, ist übersichtlich und geschmackvoll.

Mikuláš Dušek

Drevnije frakijcy v Severnom Pričernomorie.
Materialy i issledovanija po archeologii SSSR, No 150. Moskva 1969, 192 strán, 61 obrázkov.

Zborník je venovaný etnickým otázkam, problémom materiálnej i duchovnej kultúry a dejinám tráckych kmeňov, ktoré v praveku žili v juhzápadnej časti terajšieho územia ZSSR. Ide o prvú kolektívnu prácu napsanú na základe výsledkov nových archeologických výskumov sídlisk, hradisk a pohrebskô a z nich získaných nálezov v medziriečí Prutu a Dnestra, v predkarpatskej oblasti, na dolnom toku Dnepra a na Kryme. Tento nálezový materiál dokazuje, že Tráci spolu so Skýtmi i Sarmatmi zohrali v oblasti medzi Prutom a Dnestrrom v prvom tisícročí pred n. l. a na začiatku prvého tisícročia n. l. významnú úlohu.

V stati *Sídisko Magala — pamätník včasnotráckej kultúry v Predkarpati (druhá polovica 13. až polovica 7. stor. pred n. l.)* (s. 7—34) vyčleňuje G. I. Smirnovová podľa výsledkov niekoľkoročných výskumov tri chronolo-

gické horizonty: prvý patri do obdobia kultúry Noah a dva mladšie súvisia s holíhradským variantom tráckeho halštatu. Autorka po analýze materiálu rieši otázku pôvodu tráckej kultúry v predkarpatskej oblasti a prichádza k záveru, že pamiatky, ktoré patria nositeľom holíhradského typu, sú späť s potiskou oblasťou, a to s gávskou kultúrou a s pamiatkami z okruhu sídliska na Somotorskej hore. Tu poukazuje autorka správne na závažnosť materiálu z tejto oblasti, ako aj na nedostatok publikovaného materiálu z tejto oblasti, ako aj na nedostatok publikovaného materiálu z okruhu gávskej kultúry. Autorka predpokladá, že osídlenie s pamiatkami holíhradského typu má korenc v potiskej oblasti. Moldavské pamiatky tráckeho halštatu predstavujú samostatnú mestnu skupinu, odlišujúcu sa od holíhradského typu, no patriacu do okruhu severotráckych kmeňov. Ak je holíhradské osídlenie trácke, potom trácky pôvod kultúry Noah bude treba ďalej doložiť ďalším nálezovým materiálom, aby sa odstránilo niektoré doteraz jestvujúce nejasnosti o etnickej príslušnosti tejto kultúry. Sídisko Magala dátuje G. I. Smirnovová do druhej polovice 13. až polovice 7. stor. pred n. l., pričom spodná vrstva (kultúra Noah) patria do obdobia od polovice 13. do 11. stor. pred n. l., stredná vrstva (včasné holíhradské kultúry) do 10. až začiatku 9. stor. pred n. l. a horná vrstva (rozvinutý trácky halštat) do 9. až polovice 7. stor. pred n. l.

T. D. Zlatkovskaja a L. L. Polevoj v príspevku *Hradiská prutsko-dnesterského medziriečia vo 4.—3. stor. pred n. l. a otázky politických dejín Gétov* (s. 35—60) na základe rozsiahleho archeologického materiálu, výskumov i prieskumov uvádzajúcich z územia Moldavskej SSR 29 hradisk. Autori prisúdili tieto hradiská podľa archeologickej nálezov, skutočnosti zistených počas výskumov a historických prameňov Gétom, ktorí obývali lesostepné oblasti prutsko-dnesterského medziriečia.

A. I. Melukovová v stati *K otázke hranic medzi Skýtmi a Gétmi* (s. 61—80) konfrontuje historické doklady s archeologickým materiálom. Analýzou tohto materiálu i písomných správ príšla k záveru, že etnická hranica medzi Gétmi a Skýtmi v 6.—5. stor. pred n. l. nemohla ísť západnejšie od Prutu a v 4.—3. stor. pred n. l. západnejšie od Dnestra. Autorka tak súdi podľa historických správ o Gétoch (severných Trákoch) a Skýtoch a podopiera pravdivosť týchto správ archeologickými nálezmi zo širokej oblasti juhovýchodnej Európy. Autorka vyvracia svoju prácou teóriu tých bádateľov, ktorí kládli a kladú hranice skýtskeho osídlenia ďaleko na západ od Prutu, resp. Dnestra — až do strednej Európy.

V štúdiu *O etnickej príslušnosti obyvateľstva, ktoré zanechalo pamiatky typu Lukaševka* (s. 81—95) konfrontuje M. A. Romanovskaja výsledky svojho bádania o pamiatkach typu Lukaševka s názormi rumunských i sovietskych bádateľov. Podľa výsledkov rozboru archeologického materiálu z preskúmaných sídlisk i pohrebskô dokazuje autorka, že nositelia typu Lukaševka boli Géti, ktorí žili v 2.—1. stor. pred n. l. v karpatsko-dnesterskej oblasti.

A. P. Mancevičová v stati *Honorý meč z mohyle Solocha* (s. 96—118) — rovnako ako vo svojich predchádzajúcich prácach — píše, že mnohé kovotepecké práce zo skýtskych mohýl severného Pričernomoria boli vyhotovené v Trácií. Podrobne rozoberá dôležité pamiatky z mohyle v Solochi a dokazuje trácky pôvod meča i noža so zlatým obložením z tejto mohyly.

M. I. Uiažmitinová sa v práci *Trácke príky v kultúre obyvateľov hradísk na dolnom Dnepri* (s. 119—134) obširne zaobrá problémom stykov Trákov so Skýtmi i Sarmatmi v oblasti dolného toku Dnepru v 2.—1. stor. pred n. l. Prí analýze archeologického materiálu vychádza predošťkým z náleziska Zolotaja Balka.

A. N. Ščeglov sa v príspevku *Trácke kultové reliéfy z Chersonesu Tauridského* (s. 135—177) zaobrá otázkou stykov Trákov s Chersonesom Tauridským. Po rozbori reliéfov z tejto lokality a ich porovnaní s pamiatkami z iných nálezisk klasifikuje tieto nálezy a určuje trácke výrobky a výzdobné motívy, resp. výjavy. Na základe výsledkov rozboru pamiatok i historických správ poukazuje na úzke styky Chersonesu s Tráciou i balkánsko-dunajskými provinciami Rímskeho impéria. Zvláštnu pozornosť venuje autor náboženstvu obyvateľov Chersonesu i Trácie v prvej polovici prvého tisícročia n. l.

E. A. Rikman v práci *O tráckych prvkoch v čerňachovskej kultúre dnestersko-dunajského medziriadja* (s. 178—188) zistuje zhodné črty v kultúre Karpo-Dákov v 2.—3. stor. n. l. a vyčlenuje miestnu skupinu čerňachovskej kultúry v oblasti medzi Dunajom a Dnestrom.

Zborník je bohatohranec: okrem kresieb a fotografií archeologických pamiatok obsahuje aj mapy nálezisk, rozšírenia kultúr atď. Publikácia podáva ucelený obraz stavu bádania o Tránoch v oblastiach severne od Dunaja, hlavne však v severnom Pričiernomorí.

Mikuláš Dušek

Robert Göbl: Ostkeltischer Typenatlas. Braunschweig 1973, 43 Seiten, 52 Fotobildtafeln.

Es ist erfreulich, daß der Autor der besprochenen Arbeit die Lösung mancher Probleme der ostkeltischen Münzprägung in Angriff genommen hat. Da er damit auch die keltischen Münzfunde aus der Slowakei berührt, muß notwendig auf sein Herantreten zur Analyse und Lösung der aufgetischteten Fragen und auf seine Forschungsergebnisse hingewiesen werden. Auf die Publikation R. Göbels richtet sich sicherlich große Aufmerksamkeit in allen Vorkommensgebieten ostkeltischer Münzen, weil seit der Herausgabe des für damalige Zeit erschöpfenden Werkes „Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn“ im J. 1939 von dem bekannten österreichischen Numismatiker K. Pink (herausgegeben vom Institut für Münzwesen und Archäologie bei der P. Pázmány-Universität in Budapest) die numismatische Forschung um keine geschlossenere Bearbeitung dieser Problematik bereichert worden ist. Im Gegenteil, die angeführte Arbeit K. Pinks, gestützt auf den Katalog M. Dessewffys „Barbár pénzei“ (1910), der aus kleinen Beiträgen über keltische Münzfunde vor allem von O. Gohls hervorging, gilt bis heute neben der Monographie R. Forrers „Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande“ (1908), vor allem nach ihrer Neuerscheinung durch das Verdienst von K. Castelin (1968), wie auch neben der Publikation R. Paulsens „Die Münzprägung der Boier“ (1933) als Grundlage für das Studium der Probleme der ostkeltischen Münzprägung. Weder die Rückkehr K. Pinks zu den angeführten Fragen in der Arbeit „Einführung in die keltische Münzkunde“ (1960) noch die vielen kleinen Beiträge hauptsächlich über Neufunde ostkeltischer Münzen in den einzelnen Vorkommen-

gebieten beseitigten den spürbaren Mangel eines komplexeren Einblickes in die ostkeltische Münzprägung.

R. Göbl, Professor an der Wiener Universität, Direktor des Institutes für antike Numismatik und vorislamische Geschichte Mittelasiens an der Wiener Universität und Autor monographischer Arbeiten auf dem Gebiet der antiken Münzprägung (zuletzt z. B. „Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum“, Wien 1973) nahm sich in Anbetracht der oben angeführten Tatsachen einer nicht leichten Arbeit an. Dies berücksichtigend, deutete er gleich in der Einleitung seine Ziele an, empfahl die Arbeit als Handbuch, als Typenatlas keltischer Münzen, bzw. als „Klassifizierungsgrundlage der Münzen“, wobei manche Teile der Arbeit mehr für Anfänger als für Fachleute der keltischen Numismatik gedacht sind. Sein Atlas fußt vor allem auf Funden ostkeltischer Münzen, die von K. Pink in dem Werk „Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn“ (Budapest 1939) veröffentlicht sind; er bereichert ihn um einige neue Exemplare aus öffentlichen und privaten Sammlungen und Auktionskatalogen. Alle ostkeltischen Prägungen konzentrierte er vorher in der Kartei seines Wiener Institutes.

R. Göbl hält K. Pinks rein typologische Methode beim Studium der keltischen Münzprägung praktisch für erschöpft, deswegen stützt er sich in seiner Arbeit auf die Methode der Verfolgung der Stempelgenealogie. Ihre Vorteile beglaubigte er sich auch beim Studium norischer Münzen, „wo die Methode kaum gehalten Erfolg hatte...“. Trotzdem hat der Autor in seiner Publikation die Nomenklatur und Nummernfolge der einzelnen Typen K. Pinks beibehalten, denn „in gewissem Sinne kann dieser Atlas daher auch als Schlüssel zu Pinks Werk betrachtet werden“. Der Autor nützte also nicht die Möglichkeit aus, die sich ihm aufgrund neuer ostkeltischer Münzfunde und deren Interpretierung in vollem Umfang boten. Er beanstandete zwar die Berechtigung der weiteren Verwendung der alten, jedoch durch die gegenwärtige Forschung überholten Pink'schen Nomenklatur, doch letzten Endes bewertete er sie als höchst positiv und hält sie für angemessen. Er fordert einfache und treffende Benennung der einzelnen Münztypen (meiner Ansicht nach sind Pinks Bezeichnungen oftmals ziemlich kompliziert) und damit er der Sache nicht durch Einführung künstlich geschaffener Bezeichnungen schade, beschränkte er sich nur auf geringfügige Änderungen in Pinks Nomenklatur.

R. Göbl meint richtig aufgrund der Erfahrungen bei der Applikation seiner Untersuchungsmethode der Stempelgenealogie, daß erst künstliche Neufunde die Berechtigung zur Herausgliederung einzelner Münztypen ausgeprägter zeigen werden. Man kann ihm darin beipflichten, daß kleine Änderungen in den Münzbildern keine neuen Stempeltypen darstellen. Sie sind nur eine Fortsetzung des Urstempels, der sich durch Verschleiß und Umschnitt verändert hat. Jedoch auch diese einzelnen Entwicklungsphasen des Stempels werden aus Arbeitsgründen irgendwie detaillierter bezeichnet werden müssen. Die Benennung nach dem bedeutendsten Fundort erweist sich im allgemeinen am passendsten. K. Pink schuf die Benennungen der keltischen Münztypen in den dreißiger Jahren dieses Jahrhunderts. Seither haben neue Funde und Grabungen die Situation in dieser Beziehung wesentlich verändert. Deswegen sollte auch der Numismatiker-Anfänger oder

Münzsammler die Möglichkeit haben, sich auf diesem Fachgebiet aufgrund der neuesten wissenschaftlichen Erkenntnisse orientieren zu können. Obwohl wir selbstverständlich alle Schwierigkeiten kennen, die mit der Benennung einzelner keltischer Münztypen zusammenhängen — sei es nach dem typischen Münzbild oder nach dem frequentiertesten Fundort — muß konstatiert werden, daß eine moderne Arbeit bestrebt sein sollte, in größtmöglichen Maße alle bestehenden Mängel auf diesem Fachgebiet zu beseitigen oder zumindest zu reduzieren und sie nicht ständig zu übernehmen und weiter zu verbreiten.

Unbeachtet bleiben dürfen heute nicht mehr z. B. die Forschungsergebnisse der rumänischen Numismatik (vor allem die Arbeiten von J. Winkler, E. Chirilă, C. Preda), die neuen Erkenntnisse ungarischer Forscher (K. Sey-Biró) wie auch die Analysen keltischer Münzen aus der Slowakei (V. Ondrouč). Es ist schwer zu entscheiden, ob der Autor diesen neuen Ergebnissen bewußt auswich oder sie tatsächlich nicht kennt. Daß er jedoch geographische Gesichtspunkte überhaupt nicht in Betracht zog (diesbezüglich war K. Pink viel weitblickender) und auch die Fundortübersicht der einzelnen ostkeltischen Münztypen in der Arbeit wegläßt, hat er damit den Leser nicht nur um die Vorstellung ihrer geographischen Zugehörigkeit ärmer gemacht, sondern auch den Wert seiner Arbeit gemindert. Die stempelvergleichende Methode kann „den absolut methodischen Vorrang vor allen übrigen rekonstruktiven Ordnungselementen“ haben, sie kann an und für sich jedoch zum Selbstzweck werden. Wenn sie dialektisch nicht mit der Untersuchungsmethode des Stils, der Gewichtsverhältnisse und dem örtlichen Vorkommen verknüpft ist, gerät sie gesetzmäßig in Isolation.

Was die Übernahme der alten *Pink'schen* Nomenklatur betrifft, kann auch aufgrund der keltischen Münzfunde aus der Slowakei auf mehrere Mängel von R. Göbls Atlas hingewiesen werden. Dadurch, daß der Autor die neuesten Forschungsergebnisse außer acht ließ, erschienen im Katalog z. B. nicht die neuen Exemplare des Münztyps mit Leier, die in den letzten Jahren in beglaubigten südwest-slowakischen Fundverbänden erschienen sind. Die slowakischen Funde sind die einzigen genau lokalisierten Prägungen dieses Typs: letzten Endes wurden sogar außer Tetradrachmen auch kleinere Nominalien festgestellt. (R. Göbl führt auf Taf. 92, Nr. 396: 1—4, 398: 1 nur Alt-funde bzw. neue Exemplare aus Privatsammlungen ohne Fundort an). Aus dem Atlas geht nicht einmal eine solche Tatsache hervor, daß die Münzen mit Buckelavers und Pferd mit dreieckigen Husen auf dem Revers (der slowakische Groß-Bysterecer Typ) nach den Neuentdeckungen sich immer mehr in der Nord- und Nordostslowakei konzentrieren (R. Göbl, Tafel 30, Nr. 359: 10—12). In dem besprochenen Katalog gelangten durch unkritische Übernahme auch die Münzen des sog. Nitra-Typus (R. Göbl, Taf. 92, Nr. 400: 1—3), die durch unrichtige Verdolmetzung des Aufsatzes Ū. Gohls noch bei K. Pink so bezeichnet sind (siehe dazu E. Kolniková: Ku keltským minciam tzv. nitrianskeho typu. In: Karel Castelin — Sborník příspěvků k oslavě jeho životního numismatického díla, sestavěný u příležitosti jeho 70. narozenin. Hradec Králové 1973, S. 13—21).

In *Pinks* Katalog (S. 103, Taf. XXIV, Nr. 481—483) und demnach auch bei R. Göbl (Taf. 39, 481: 1—3) wird der „slowakische Typ“ ostkeltischer Münzen angeführt.

Nach K. Pink befand sich so eine Münze als Fund aus der Slowakei, jedoch ohne nähere Fundortangabe, im Wiener Museum. In den keltischen Münzfunden aus der Slowakei ist jedoch seither eine Münze ähnlichen Typs nicht vorgekommen. Weshalb sollte also der allzu allgemeine, nichtssagende Terminus „slowakischer Typ“ existieren? Noch notwendiger erscheint die Benennung einzelner dako-getischer Münztypen aus Rumänien nach wichtigen Fundorten neuer Prägungen, so wie es gegenwärtige rumänische Forscher tun (statt der alten *Pink'schen* Benennungen, wie z. B. der Typ „Dreieckhals“, „Schnabelpferd“, „Sattelkopfpferd“ usw.).

So büßt des Autors richtiges Postulat der maximalen Konzentrierung und Evidierung ostkeltischer Münzfunde für Studienzwecke gleich bei der Wiege gewissermaßen an Wirkung ein. Er selbst verließ sich nämlich lediglich auf alte Eintragungen, fundortlose Exemplare und alte Bestände (im Vorkommengebiet ostkeltischer Münzen kennt er nur die Sammlungen in Budapest!).

Wie ich schon höher erwähnte, konzentrierte sich der Autor beim Studium ostkeltischer Münzen auf die Erforschung der Genealogie und das Studium der Stempelvergleiche. Er ging von der richtigen Annahme aus, daß sich nicht nur die Münzscheibe, sondern auch der Stempel durch Verschleiß änderte. Der Stempel erhielt andere Form, wurde flau, weswegen er von den Eigentümern einem Umsehnitt unterzogen wurde. In diesem Prozeß kam es natürlicherweise zu verschiedenen Stempelveränderungen. Aus diesem Grunde mutmaßt der Autor, daß es in der ostkeltischen Münzprägung in Wirklichkeit weit weniger Originalstempel gab als bisher angenommen wurde. Dieses Argument ist sehr interessant und deswegen betont der Autor berechtigt das gründliche Studium der technischen Entwicklung des Stempels.

Mit angeführter Methode bei der Münzanalyse gelangte der Autor außer anderem zur Ansicht, daß Prägezentrum und Umlaufzentrum eines bestimmten Münztyps nicht unbedingt identisch sein müssen. Das bedeutet, daß Münzstätten vorauszusetzen sind, die für mehrere Umlaufbezirke arbeiteten. Der Autor ist selbst der Ansicht, daß diese seine These durch Neufunde wird bestätigt werden müssen. Er tischt ebenfalls die Frage von Wanderwerkstätten auf, die nach Bedarf für verschiedene Münzherren arbeiteten. Zu dieser Annahme kam er teils aufgrund der Beobachtung von oftmaligen Nach- und Umschnitten der Stempel teils der Entstehung von Neuschöpfungen wie auch aufgrund typologischer Stempelzusammenhänge in geographisch stärker geschiedenen Bezirken. (In Erwagung zu ziehen sind jedoch auch mögliche Handelskontakte und Beziehungen zwischen den einzelnen Stämmen!)

Bei der Verfolgung der technischen Seite der Münzprägung verweilt der Autor beim Problem der Stempelveränderung durch längeren Gebrauch, und zwar seine Ausweitung und Wölbung (Entstehung der Scyphaten); er beachtet die Einbiege in die Münzscheibe, den Grund für die Entstehung der Buckelaverse, verschiedener Stempelschäden und neuer Bildideen. Wenn es sich auch nur um recht kurze Erwägungen handelt, sind sie trotzdem sehr anregend und deuten auf ein neues Herantreten an die Lösung angeführter Probleme.

Außergewöhnliche Aufmerksamkeit widmete der Autor dem Tafelteil seines Kataloges. Es bilden ihn perfekt reproduzierte Münzdarstellungen mit einwandfreier Les-

barkeit der Details, wodurch die Qualität der Publikation ungewöhnlich gesteigert ist. Den Tafelteil stellte der Autor so zusammen, daß er am Anfang sämtliche Prototypen der ostkeltischen Prägungen anführte. Es sind die makedonischen Tetradrachmen Philipps II., Alexanders III., Philipps III., die Prägungen Makedonon Protes, die Prägungen Patraos, Audoleon, Lysimachos, die Münzen der Insel Thasos, zwischen den Vorlagen befinden sich auch zwei norische Typen — der sog. Wuschelkopf- und Frontalkopftyp. R. Göbl hat die numerische Kennzeichnung aus Pinks Katalog „Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn“ in besprochener Arbeit beibehalten und in der linken oberen Ecke des Münzphotos angeführt. Handelt es sich um ein Bild, das mit dem Pink'schen Münzbild identisch ist, führt er seine Nummer noch einmal in der linken Mitte zwischen Avers und Revers an. In der rechten Mitte, zwischen Avers und Revers, ist die Zählung der typologischen Reihe des Autors. Sicherlich empfand der Autor selbst die beträchtliche Kompliziertheit solcher Tafelbezeichnungen, weil er Anleitungen zur Zitierung gegeben hat. In der Praxis wird dies aber sicherlich nicht so einfach sein!

R. Göbl hat also alle von Pink angeführten Typen aufgrund der Stempeluntersuchung in typologische Reihen konzentriert. Dabei hat er Pinks Typenzahl nur um zwei neue erweitert, und zwar ist es auf Taf. 7 der Typ 44 A. auf Taf. 19 der Typ 234 A. (die Bezeichnung fehlt hier allerdings). Auf Taf. 52 befinden sich bisher nicht genau eingestufte Typen.

Der Autor versuchte seine aus den Stempelvergleichen gewonnenen Beobachtungen auch auf den Tafeln zu veranschaulichen. Die vorausgesetzte Stempelidentität innerhalb geschlossener Reihen kennzeichnet er durch Horizontalstriche zwischen den Stempeln, Typentrennung durch einen vollen senkrechten Trennstreich, Abweichungen vom ursprünglichen Typ durch eine unterbrochene vertikale Linie. Es sind dies wertvolle Beobachtungen, weitere Forschung und neue Münzfunde werden ihre Berechtigung bestätigen.

Der Autor berührt kurz die Frage der einzelnen Nominalien der ostkeltischen Prägung. In erster Linie sind es Tetradrachmen; er macht aufmerksam, daß der Terminus Stater in diesem Falle entschieden unrichtig ist. Er glaubt, daß die Benennung kleinerer Einheiten der Tetradrachme schwierig ist, doch sollten es Benennungen nach makedonischen Vorlagen sein. Er befaßt sich auch mit der Frage, welche Beweggründe zur ostkeltischen Münzprägung geführt haben, die man nicht vom Gesichtspunkt eines organisierten Staates beurteilen kann, da ein solcher bei den Kelten nicht existierte. Die Münzprägung konnte hier z. B. durch den Wunsch bedingt gewesen sein, sich am Geldverkehr und seinem Gewinn zu beteiligen, doch auch durch andere, heute schon schwer erfassbare Gründe. Er erwägt auch darüber, wie etwa die Kelten wohl ihre Münzeinheiten genannt haben. Jedenfalls kann es sich nur um eine nichtfundierte Voraussetzung handeln.

Im abschließenden Teil der Arbeit bringt der Autor Bemerkungen zu den einzelnen abgebildeten Typen. Es ist jedoch nur eine Auswahl von Beispielen aus der Menge der Beobachtungen, weil, wie er anführt, nicht alle — offenbar wegen Platzmangel — verwendet werden konnten. Viele Münztypen verblieben auf diese Weise leider ohne jedwedes Kommentar des Autors.

Zu den Schlußkapiteln gehört eine Übersicht der Exemplare auf 52 Tafeln. Der Autor gibt hier eine knappe Information über die Quelle, aus welcher der Bericht über den Münzfund und die Gewichtsangabe der einzelnen Exemplare stammt. Wie ich schon höher angeführt habe, sind jedoch die Fundorte nicht angegeben, was wirklich sehr schade ist. Den Leser würde diese Angabe sicherlich weit mehr interessieren als z. B. der Schlüssel zur Zentralkartei vom Institut des Autors.

Die zitierte Literatur beschränkt sich nur auf grundlegende Arbeiten von K. Pink, R. Paulsen, M. Dessewffy und auf manche Katalogpublikationen. Wie ich schon höher angeführt habe, läßt sich das Fehlen von Erkenntnissen der gegenwärtigen einschlägigen Literatur nur schwer erklären.

Mit dem Sachregister endet der Textteil des Werkes. In der Publikation werden neue Methoden des Autors bei der Erforschung mancher Seiten der ostkeltischen Münzprägung dargeboten. Die Berechtigung meiner Einwände gegen die einzelnen Arbeitsvorgänge wird durch neue Funde und Forschungen bestätigt oder widerlegt werden. Sie ergaben sich aus den gegenwärtigen Forschungsergebnissen in den Gebieten der ostkeltischen Münzprägung, die der Autor wahrscheinlich mangels einschlägiger Literatur übergang. Trotzdem ist die Arbeit ein Beitrag zur Erforschung gegebener Problematik und insbesondere eine Anregung zu breiterer und zielbewußterer Forschung überall dort, wo ostkeltische Münzen in neuen Funden unaufhörlich vorkommen.

Eva Kolniková

Fritz Moosleitner — Ludwig Pauli — Ernst Penninger: Der Dürnb erg bei Hallein II. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. Veröffentlichung der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätromischen Raetien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München 1974. 194 strán, 26 obrázkov v texte, 218 obrázkových tabuliek, 10 príloh.

V krátkom časovom odstupe vychádza druhý zväzok prameňnej práce, v ktorej sú publikované neskorohalštatské a laténske hrobové nálezy z Dürnb ergu pri Halleine v rakúskej soľnej oblasti (prvý zväzok: Penninger, E.: Der Dürnb erg bei Hallein I. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. München 1972). Na vydanie druhého zväzku sa účastnil kolektív autorov a jeho hlavné kapitoly tvorí katalóg nálezov so štyrmi príspievkami: Zeller, K.: Zur Stratigrafie der Grabungen auf dem Eisfeld; Pauli, L. — Penninger, E.: Die Gräber 59—87; Moosleitner, F.: Die Funde aus den Grabungen vor 1949; Penninger, E.: Die vorgeschichtlichen Funde aus der Talsiedlung in Hallein. Technologické príspievky napísali: H. Hirschhuber (Die Bronzesitula aus Grab 73) a H.-J. Hundt (Die Bronzeschnabelkanne aus Grab 112). Rozbor niektorých druhov nálezov spracovali: H.-J. Hundt (Die Textilreste aus den Gräbern vom Dürnb erg), T. E. Haevernicková (Die Glasfunde aus den Gräbern vom Dürnb erg), O. Rochna (Die Sappropelit- und Gagatfunde vom Dürnb erg), J. Riederer (Mineralogische Untersuchungen an der Keramik vom Dürnb erg) a M. Stork

(Die Tierknochen aus den neueren Grabungen auf dem Dürnberg).

Týmto druhým zväzkom sa končí zverejnenie všetkého dostupného archeologickejho materiálu z Dürnbergu — od hrobových nálezov z r. 1823 po nálezy z r. 1971. Navyše sú k tomuto zväzku uvedené aj ojedinelé hrobové a sídliskové nálezy. V prípravovanom tretom zväzku plánujú vydavatelia uverejniť zhodnotenie všetkých pamiatok z Dürnbergu. Pripravou na toto zhodnotenie je vlastne už širšie koncipovaný druhý zväzok s analýzou niektorých druhov nálezov (kovové, sklené, sapropelitové a textilné výrobky), mineralogickým rozborom keramiky a osteologickým rozborom zvieracích kostí. Už tieto čiastkové rozby pomáhajú osvetliť významné spoločensko-ekonomickej zmeny na konci doby halštatskej a na začiatku doby laténskej, prejavujúce sa okrem iného napríklad v zmene výroby niektorých tkanín, pestrosti obliekania, dovoze suroviny na hotovenie tzv. lignitových náramkov (v stupňoch HD a LA badaf orientáciu na južné Nemecko, neskôr v stupni LB₂ na Dolné Bavorsko, ako aj severné Čechy).

Vydanie dvoch zväzkov tohto diela zasluhuje si najväčšie ocenenie. Je dôkazom cieľavedomej a dôsledne vykonanej autorskej a veľmi náročnej publikácej práce. Archeológii sa dostáva dôležitý pramený materiál, objasňujúci závažné spoločenské i chronologické otázky konca doby halštatskej a začiatku doby laténskej v strednej Európe.

Blažej Benadik

Gerhard Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching. Band 5. Wiesbaden 1974. 368 strán, 58 obrázkov, 107 obrázk. tabuliek, 4 prílohy.

Kniha obsahuje dizertačnú prácu, obhájenú roku 1968 na univerzite v Marburgu, prepracovanú a doplnenú na knižnú publikáciu.

Tento už piaty, na prácu azda najnáročnejší zväzok monografického spracovania tematicky uzavretých súborov pamiatok z výskumu keltského oppida v Manchingu, vznikol na podnet vedúceho výskumu *W. Krämera*. Rozsiahly nálezový materiál pre tento zväzok sa začal spracúvať r. 1963. Zahrnuje nálezy zo systematického výskumu v r. 1955—1963 a čiastočne z výskumov v r. 1965 a 1967, ako aj nálezy z časti areálu oppida porušených pri rôznych zemných a stavebných prácach (aj z obdobia pred začiatom systematického výskumu).

Obsah práce tvorí viac ako 20 kapitol: Werkzeuge zur Metallbearbeitung; Werkzeuge zur Holzbearbeitung; Werkzeuge und Geräte zur Leder- und Stoffbearbeitung; Werkzeuge zur Keramikbearbeitung; Verschiedene Werkzeuge; Geräte der Landwirtschaft und Bodenbearbeitung; Fischereigerät; Feinwaagen, Toilettengerät, Medizinische Instrumente, Herdgerät; Küchen- und Eßgerät; Gefäße aus Holz und Metall; Schüssel und Schlösser; Pferdegeschirr, Wagenteile; Ketten, Ringe und Beschlagteile; Verschiedenes Gerät, Bemerkungen zur Metallverarbeitung; Bemerkungen zur Verteilung einiger Fundgruppen im Oppidum.

Dovedna je v práci zahrnuté 1808 nálezov, z triedených do vyše 200 typov predmetov prevažne zo železa, ale aj

z dreva, kosti, hlíny a kameňa. Vyobrazené nálezy sú na obrázkových tabuľkách priebežne očíslované a v závere práce synchronizované s inventárnymi číslami príslušných muzeálnych zbierok. Ako prvoradý cieľ zvolil si autor určenie funkcie zväčša iba fragmentárne zachovaných predmetov a nástrojov, ako aj ich vývojové, územné a chronologické zatriedenie. Pri určovaní funkcie nálezov opieral sa aj o súčasné tvarove a funkčne nezmienené nástroje, najmä kováčske, a na remeselné spracúvanie dreva a kože. Pri chronologickom zaradení bral do úvahy hlavné nálezy z neskorolaténskych oppíd na európskom kontinente, hromadné nálezy a dôležité hrobové celky.

Práca osvetluje mnohé problémy súvisiace s kováčskymi technikami neskorej doby laténskej a presvedčivým spôsobom podáva — najmä archeológovi — obraz pokrokových metód spracúvania železa. Veľmi inštruktívna je napr. aj stav o dverových uzáveroch a kľúčoch, doplnená rekonštrukciami zámkov. Už iba funkčné určenie tohto druhu nálezov z Manchingu umožňuje čitateľovi nahliadnuť hlbšie do jednej z najdôležitejších ekonomickej zložiek, akou bolo v keltskej spoločnosti nesporne remeslo. Je len prirodzené, že pri takom veľkom množstve a rozmanitosti predmetov nebolo možné otázku ich rozšírenia a datovania vždy vyčerpávajúcim spôsobom zodpovedať. Chýbajú pramene najmä z východnej keltskej oblasti, ktoré dosiaľ neboli v žiadúcom rozsahu zverejnené.

Úcelne členený text práce je doplnený kreslenými obrázkami, rekonštrukciami predmetov, mapkami, typologickými a chronologickými tabuľkami, registrom lokalít a bohatými obrazovými prílohami. Starostlivý rozbor nálezov z Manchingu je podoprety štúdiom rozsiahlej odbornej literatúry a najdôležitejších archeologickej zberok i mimo územia Nemecka. Vydanie 5. zväzku diela zaoberajúceho sa výsledkami výskumu oppida v Manchingu je svedectvom dôsledného, systematického a metodicky dobre premysleného prístupu k základnému terénnemu výskumu i k celkovému spracovaniu jeho výsledkov.

Blažej Benadik

Jiří Břeň: Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách. Sborník Národního muzea v Praze. Řada A — Historie. Sv. XXVII, 1973, čís. 4—5. Praha 1974, s. 105—155, 12 obrázkových tabuľiek, z toho 11 farebných, nemecké resumé.

Práca je ďalším aktuálnym príspevkom autora k otázkam neskorolaténskeho osídlenia Čech, nadväzujúcim na iné štúdie zaobrájajúce sa touto problematikou. Hlavnú pozornosť v nej autor upriamil na rozbor tvarov a výzdoby neskorolaténskej maľovanej keramiky v Čechách a v závere aj na jej chronologické postavenie. Rozbor je doplnený súpisom maľovanej keramiky zo spomenutého obdobia v Čechách a odkazmi na príslušnú odbornú literatúru.

Na rozbor tvarov keramiky mal autor k dispozícii 12 celých a približne rovnaký počet väčších fragmentov maľovaných nádob. Podľa tvaru rozoznáva misky, flášovité vázy, poháriky a zvláštne tvary. Podľa techniky a celkového rozvrhu výzdoby rozlišuje spôsob maľovania a rytie, v maľbe pozitívne a negatívne vyhotovenie. V zriedkavo sa vyskytujucej výzdobe rytou vlnovkou pod okrajom ústia polguľovitých maľovaných misiek, nachádza-

júcich sa najčastejšie v Čechách a na Morave, vidí prejav domáceho vkusu v maľovaní a výzdobe.

Na rámcové chronologické zaradenie maľovanej keramiky v Čechách slúžia mu ako oporné body žiarové hroby z konca 2. a hľavne z prelomu 2. a 1. stor. pred n. l., stratigraficky spoľahlivo rozlišené najstaršie sídliskové vrstvy s maľovanou keramikou na keltskom oppide v Třísove pri Českom Krumlove z polovice 1. stor. pred n. l. a napokon nálezy z rímskeho sídliska v Kadani-Jezerke pri Chomutove, datované do prvých desaťročí nášho letopočtu.

Tažisko výskytu neskorolaténskej maľovanej keramiky v Čechách kladie autor na základe vlastného výskumu oppida v Třísove do polovice 1. stor. pred n. l., čo neodporuje ani datovaniu najväčšieho výskytu tejto keramiky na keltských územiach mimo Čechy, napr. v Bavorsku (Manching), Švajčiarsku (Bazilej-plynáreň), Maďarsku (Gellért a Tabán) i na Slovensku (Devín, Nitriansky Hrádok a Zemplín).

V závere štúdie sa autor zaobera otázkou pôvodu maľovanej keramiky. Nie je presvedčený, že ide o prejav tej-ktorej etnickej skupiny, hoci na širokom území výskytu tejto keramiky dochádza k jej lokálnemu zasaranbiu. Na otázku, či maľovanú keramiku vyrábali domáci, alebo cudzí hrnčiari, ako aj či nejde prípadne o importy, nedáva jednoznačnú odpoveď. Rovnako nepokladá za pravdepodobnú nadváznosť neskorolaténskej maľovanej keramiky na predchádzajúcu výrobu takéjto keramiky v neskornej dobe halštatskej. Za antický vplyv však považuje dekoračnú techniku maľovania, predovšetkým usporiadanie výzdobných prvkov na stenách nádob. Maľovanie keramiky v strednej Európe mohlo byť podľa autora podmienené pôsobením vyspelejších južných oblastí, no samotný proces vývoja maľovanej keramiky u Keltoў spája s ich vnútorným spoločenským a hospodárskym rozvojom.

Štúdia je starostlivo prípravená, závery v nej sú uvážené a presvedčivé, vyplývajúce z rozboru materiálu i znalosti odbornej literatúry. Jednako však samotný hospodársky a spoločenský prerod, ktorý sa u Keltoў ku koncu doby laténskej zreteľne prejavil a podľa autora podniel aj rozvoj maľovanej keramiky, skrýva v sebe mnoho nezodpovedaných otázok. Na neskorolaténskom opevnenom sídlisku v Nitrianskom Hrádku, na ktoré sa autor odváľá, sa našlo len niekoľko črepov maľovanej keramiky napriek tomu, že lokalita sa nachádza na geograficky exponovanom území juhozápadného Slovenska, primkyňajúcim sa k husto osídlenej keltskej podunajskej oblasti. Sídlisko v Nitrianskom Hrádku malo palisádové opevnenie s typickou keltskou bránou. Dôležitým náleziskom maľovanej keramiky je Devín, kde sa našlo niekoľko váz.

Nápadne veľké množstvo kvalitne vyhotovenej maľovanej keramiky sa zistilo na neskorolaténskom opevnenom sídlisku v Zemplíne na východnom Slovensku, kde ani pri starostlivom terénnom výskume nebolo možné stratigraficky oddeliť sídliskovú vrstvu s keltskými nálezmi od vrstvy s dáckymi pamiatkami; nálezy obidvoch zložiek osídlenia a s nimi i maľovaná neskorolaténska keramika sa nazýajom prelinali. Spolu s maľovanou keramikou sa tu okrem iných našli aj zásobnícové nádoby s okružím (*Krausengesäße*), cudzie predchádzajúcemu keltskému stupňu a v neskornej dobe laténskej rozšírené i mimo keltských oblastí Karpatskej kotliny. Vynára sa otázka, kto bol výrob-

com maľovanej keramiky v Zemplíne a odkiaľ sa do tejto keltskej periférnej lokality na konci doby laténskej dostala.

S maľovanou keramikou sa stretávame aj na otvorených sídliskách východného i juhozápadného Slovenska a nechýba ani v severnej časti krajiny v tzv. púchovskej kultúre. Prekvapuje nález laténskej maľovanej keramiky z Batizoviec (okr. Poprad).

Tieto otázky si vynucujú podrobnejšiu analýzu maľovanej keramiky aj na Slovensku a v celej Karpatskej kotline, ako aj komplexný rozbor zložitých spoločensko-ekonomickej vzťahov neskorej doby laténskej.

Blažej Benadik

Joachim Herrmann: *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau.* Schriften zur Ur- und Frühgeschichte. 26. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie, Berlin 1973, 508 stran, 146 ilustrací v textu, 32 obrázkových tabulek, 7 příloh.

Výzkum hradu Tornowa, publikovaný *J. Herrmannem* v r. 1966, je touto novou pracou skvele doplnené sídliskom, ktoré tvořila jeho bczprostrední zázemí, i takovými, ktorá zánik hradu prežila a vedla ke vzniku stredovéku vesnice Tornowa. V archeologických výzkumoch je to vzácny doklad komplexného výzkumu, ktorý postihl zmény v charaktere sídlíšť v období prechodu od rodového zřízení k feudálním vztahům. Archeologie v NDR tak ukázala nový směr výzkumu, jehož cílem je osvětlení nejen počátku slovanské expanse mezi Labem a Odrou, ale i složitého hospodárskeho a spoločenského vývoje vedoucího k třídně rozvrstvené společnosti.

Výzkum sídlíšť byl prováděn v letech 1965—1969. O rozsahu výzkumu svědčí nejlépe tato čísla: přes 20 ha bylo systematicky prozkoumáno, z toho 5,5 ha úplně prokopáno. Kromě slovanského osídlení bylo zjištěno osídlení z mladší doby bronzové, germánské a stěhování národů v trati Lütjenberg a germánské osídlení předcházelo rovněž slovanským osadám v trati Borchelt. V této recenzi se zaměřím zejména na výsledky výzkumu slovanských osad a středovéku vesnice.

Výzkum sídlíšť ze 7.—12. stol. nebyl snadný, neboť stratigrafické rozlišení nebylo možné. Po zániku sídlíšť byla půda přeměněna v pole. Na mnoha místech sahaly brázdy až na rostlý terén, takže zachytitelné byly jenom ty objekty, které v něm zanechaly stopy. Přesto se *J. Herrmannovi* a jeho spolupracovníkům podařilo rozlišit čtyři fáze, které označili písmeny A, B, C a D. Důležitým kritériem pro jednotlivé fáze byla keramika, dendrochronologické údaje, pylová analýza a datování pomocí C 14. Díky tomuto komplexnímu výzkumu lokality se podařilo život jednotlivých sídlíšť časově určit. První Slované se tu objevili v trati Lütjenberg v období mezi druhou polovinou 5. a začátkem 7. stol. Pro tuto první vlnu slovanského obyvatelstva byly přiznáčené mělce zahloubené jámy s keramikou pražského typu. Druhá, mnohem silnější vlna slovanského osídlení zasáhla Tornow na začátku 7. stol. Slované tohoto proudu stavěli domy kúlovou technikou

a znali keramiku tornowského typu. Tito Slované založili sídliště II na Lütjenbergu, hrad A a sídliště A na území Borchelt. Sídliště A bylo tedy současně s hradem A. Sídliště B vzniklo před hradem B a současně s ním (t. j. na začátku 9. stol.) zaniklo. Sídliště C existovalo v 9.—10. stol. a fáze D spadá do 11.—12. stol.

Keramika ze všech sídlišť byla rozdělena na tvary A, B, C, D, E a F. Pro všechna sídliště bylo typické, že nálezový soubor představuje většinou střepy a jen zřízlo bylo možno rekonstruovat celé nádoby. To je ve srovnání se situací na hradě podstatný rozdíl. Významnou pomocí pro chronologické utříditání materiálu byly nálezy z hradu A a B, pro něž je charakteristická výrazná skupina nádob tzv. tornowského typu. Tyto tvary byly nalezeny také na sídlištích A a B, kde však představují jen asi třetinu z celého keramického souboru, zatímco zbyvající dvě třetiny zaujímají nádoby tvaru C. Keramika ze sídliště D patří již k pozdně slovanské keramice. Přehled tvarů v jednotlivých fázích osídlení podává tabulka v příloze 3. Na sídlišti A se vyskytovali tvary A a C pohromadě v 50 objektech, na sídlišti B tvary A jen zřídka a na sídlišti C zcela ojediněle (v domě 122 a ve studni 14); tvary B měly nejpočetnější zastoupení na sídlišti B.

Hrady A a B obsahovaly v podstatě stejný keramický materiál jako sídliště A a B. Keramika tornowského typu (tvary A a B) měla na hradě početnější zastoupení. Hrad A byl založen o něco dříve než sídliště A. Vyplývá to ze situace mezi hradem a dvorem I., neboť tento dvorec a cesta vedoucí k hradu již hrad respektovaly. Výzkum také potvrdil, že sídliště C existovalo po zániku hradu B, neboť na zásypu příkopu hradu B se nacházely hospodářské objekty sídliště C. Na základě archeologických nálezů, stratigrafické, topografické a hydrografické situace vyplývá, že hrady A a B existovaly ve stejně době jako sídliště A a B.

V osadě A bylo asi 52 objektů s různou funkcí: obytnou, hospodářskou a výrobní. Osada se dělila na tři části. První část zaujímala prostor přímo pod hradem a byla reprezentována dvorem I., k němuž náleželo několik řemeslnických dílen, a to hrnčířských a na zpracování železa. Dvorec I. zůstával ve všech fázích (t. j. přes 600 let) stále na téže místě a po zániku hradu se stal sídlem držitele vesnice a feudálním dvorem.

Druhou část osady A zaujímaly dvorce II. a III. s velkými domy, k nimž patřily hospodářské budovy. Dvorce byly ohrazeny ploty. Toto zjištění velkých domů u západních Slovanů je zatím vzácným dokladem, neboť na dosud zkoumaných sídlištích (Dessau-Mosigkau, Berlin-Mahlsdorf, Březno u Loun, Přítluky, Bešeňov, Nitriansky Hrádok) byly zjištěny většinou jen malé jednoprostorové domy. Na našem území byly objeveny velké domy na Polanském (např. objekt 109 měl 96 m²), kde jim B. Dostál nepřipisuje velkorodinný charakter s odůvodněním, že v prostředí vysoké společenské diferenciace jsou patriarchálně velkorodinné domy nemyslitelné (SPFFBU E 12. 1967, s. 125).

Třetí část osady A tvořily dvorce IV.—VIII. na jihozápadní a západní straně osady. Skládaly se z několika větších a menších domů o průměrné ploše 50 m².

Kromě zemědělského obyvatelstva žili v osadě také řemeslníci, kteří měli své dílny v její severní části. Výzkumem byly zjištěny dílny hrnčířů a pecce na tavení a další zpracování železa.

Hrad A i osada A zanikly nejpozději v první polovině 8. stol. Osada B si zachovala v podstatě totéž členění jako osada A. Přesto některé rozdíly jsou nápadné. Především to, že dvorce II. a III. s velkodomy se rozpadly a na jejich místě se objevily malé domy. Naproti tomu dvorec I. se rozšířil a také řemeslnická část doznala zvětšení. V této fázi byla keramika tornowského typu nejpočetnější zastoupena (pracovaly najméně tři dílny). Čilé bylo i zpracování železa a nálezy nádob svědčí i o výrobě kolomazu. Fázi B možno označit jako období největšího rozkvětu slovanského Tornova, neboť po zániku osady B (první polovina 9. stol.) poklesla hustota osídlení o 50 % a také řemeslnická výroba byla značně omezena.

V osadě C doznal půdorys podstatnějších změn. Osada se dělila jen na dvě části. Hrad už nebyl obnoven a zůstal v ruinách. Majitel hradu se velmi pravděpodobně přestěhoval do dvorce I. Osada se značně zmenšila a byla ohrazena palisádou.

Zatímco v období osad A i B hrálo prvořadou úlohu zemědělství, od fáze C měl převahu chov dobytka.

Také osada C lehla kolem roku 1000 popelem a na jejím místě vznikla osada D. Skládala se nejméně z 18 domů a asi 14 objektů bylo bez ohniště. Významné místo si podržel opět feudální dvorec, který byl s okolními budovami spojen dlážděnou cestou. Celé sídliště bylo chráněno palisádou. Po stránce hospodářské a společenské nedošlo k významným změnám.

Pronikavé změny nastaly až v polovině 13. stol., kdy se usadili v těsném sousedství první němečtí a flámskí přistěhovalci. Došlo k lokaci středověké vesnice Tornowa. Ves byla opevněna a pole přidělena jednotlivým poddaným. Další osudy vesnice jsou zachyceny již převážně v písemných pramenech, v nichž možno sledovat majetkové poměry, sociální diferenciaci a poměry národnostní. Je velmi pozoruhodné, že kolonizace 13. stol. neměla podstatný vliv na národnostní složení vesnice, neboť až do konce 19. stol. se ve vši mluvilo srbsky.

Výsledky výzkumu v Tornowě dávají celou řadu podnětů k zamýšlení jednak nad vývojem slovanského osídlení v oblasti mezi Odrou a Labem, jednak nad procesem hospodářských a společenských proměn. I když výzkum jednoznačně nepotvrdil kontakty mezi germánským a slovanským obyvatelstvem, přece prokázal možnost těchto kontaktů a bezpečně doložil, že většina germánského obyvatelstva opustila Dolní Lužici již v 5. stol., nejpozději však v 6. stol. Poprvé je tímto výzkumem doložena slovanská expase v Polabí již v druhé polovině 5. stol. Dalším významným výsledkem je zjištění, že nejstarší slovansko-přistěhovalci vyráběli keramiku pražského typu.

Slovanské osady A—D existovaly na též místě více než 500 let. Tato okolnost má příznivý vliv na sledování sociálně ekonomických poměrů v jednotlivých osadách a na řešení problémů spojených s rozkladem rodové společnosti. I když archeologické prameny nedávají přímou odpověď na charakter společenských vztahů, což autor na několika místech výslovně zdůrazňuje, přece výzkumem získané doklady o úrovni a charakteru výroby, o velikosti obytných staveb, hospodářských a výrobních objektů, o postavení hradu a jeho úloze v jednotlivých fázích osídlení, umožňují jejich rekonstrukci.

Základem výroby bylo zemědělství. Velmi důležité údaje byly získány z pylových analýz, které dokládají pěstování pšenice, ječmene, žita a prosa. Zvláště významné je

svědectví o pěstování žita od začátku slovanského osídlení, neboť v písemných pramenech se žito objevuje až v 11. stol. Největšího rozvoje dosáhla zemědělská výroba v 8. a na zač. 9. stol. (osada B). Na základě této situace vyslovil autor předpoklad, že tak rozsáhlá produkcí obilí vyžadovala již určitý systém v uspořádání plužiny. Důsledkem toho mohly být i změny ve struktuře sídlišť.

Osada A se skládala ze skupiny dvorců (*Hofverband*), k nimž patřilo několik obytných a hospodářských objektů a u některých nechybely ani objekty výrobní. Charakteristickým znakem této osady byly velkodomky. Ve střední části osady měřila jejich plocha 60–130 m², v jižní části činil průměr 50 m². Ze sídlištní situace vyplývá, že srostoucí vzdáleností od hradu se dvorce plošně zmenšovaly. Autor soudí, že tento jev mohl být ovlivněn hospodářským a sociálním postavením jejich obyvatel. Z toho by plynulo, že dvorce I–IV měly významnější postavení a hrály důležitější roli v sídelní struktuře než dvorce VI–VIII. Z této rozdílné velikosti dvorců a počtu hospodářských objektů lze vyvozovat, že nastal již proces společenské diferenciace. Pro samostatné hospodaření alespoň skupiny dvorců svědčí také obilní jámy (jedna byla u obj. 109 a po dvou jamách měly objekty 239 a 254). Intensifikace zemědělství spolu s rozvojem řemeslné výroby měly vliv na strukturu sídlišť. Názorným příkladem je sídliště v trati Lütjenberg, které představovalo ještě rodovou vesnici s jediným občinným hospodářstvím, a osada A v trati Borchelt s patriarchálními velkorodinami, které hospodařily na samostatných dvorcích. Obdobnou situaci s velkorodinnými domy známe u východních Slovanů ze Staré Ladogy.

Za povšimnutí stojí rovněž výroba keramiky. Kromě samostatného výrobního centra v severní části osady A byly hrnčířské pece zjištěny u objektů 20 a 65. Tyto dvě pece je možno považovat za doznívání domáckého způsobu výroby, zatímco v dalších osadách bylo hrnčířství již definitivně odděleno od zemědělství jako samostatné řemeslo.

Největší význam Tornowa připadá na osadu B, t. j. na druhou polovinu 8. a na začátek 9. stol. Tehdy patřil Tornow ke skupine 30 středisek (*civitates*) kmene Lužiců. V zemědělství, chovu dobytka i v řemeslné výrobě bylo dosaženo pozoruhodného rozvoje. Ve společenském vývoji nastaly další změny, z nichž nejmarkantnější byl rozpad velkodomů a nová funkce hradu. Zatímco ve fázi A byl hrad útočištěm pro všechny obyvatele vesnice, ve fázi B bylo vesnické obyvatelstvo z užívání hradu vyloučeno. Hrad B už neměl funkci útočiště, ale stal se skladistištěm mouky a zejména obilí, které odevzdávali rolníci z jednotlivých usedlostí v osadě. V tomto období došlo k upewnění nových vztahů, pro které je příznačná nadvláda a vykořisťování hradního pána. Tuto moc uplatňoval nejen vůči rolníkům, ale i vůči řemeslníkům a služebnictvu ve svém dvorci. Tyto nové vztahy nelze sice archeologickými prameny doložit, ale ve shodě se změnami v uspořádání sídliště B je možno pozorovat, že v důsledku diferenciace společnosti stanula v čele rodu nebo celé hradskej obce jediná rodina, která si přivlastnila právo na pozemkové vlastnictví a dala vznik nově se rodící feudalitě.

Na základě keramiky a celkového uspořádání usedlostí a řemeslných dílen dospěl J. Herrmann k závěru, že osadu B jako celek nelze již charakterisovat jako rodové zřízení, ale jako sousedskou občinu, která již není zalo-

žena na vztazích příbuzenských, ale ekonomických. Výzkum v Tornowě tak přinesl velmi závažný doklad o vývoji společnosti v období, které K. Marx označil za přechodný stupeň k další formaci — feudalismu.

Archeologie je vědou historickou, je tedy jejím úkolem přispívat výzkumy k poznání vývoje lidské společnosti. J. Herrmann na příkladě Tornowa ukázal, že archeologie je sto tento úkol splnit. Je třeba však vytvořit podmínky pro výzkumy takového druhu, jako byl Tornow.

Uladimir Nekuda

Christiane Neuffer-Müller — Hermann Ament: Das fränkische Gräberfeld von Rübenach. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie B, Band 7. Berlin 1973, 282 strán, 17 obrázkov, 4 textové tabuľky, 64 obrázkových tabuliek, 1 mapová príloha, 1 plán pohrebská.

Pohrebská v Rübenachu patrí k najväčším systematicky preskúmaným pohrebskám v Porýni, je druhé po Krefelde-Gellepe. Bohatá je história jeho skúmania, ktoré sa začalo roku 1939, keď boli pri stavbe cesty porušené prvé hroby. Vo výskume sa pokračovalo v niekoľkých etapách po rok 1966 a skúmalo ho niekoľko bádateľov. Ch. Neufferovej-Müllerovej (spracovala prvé dve kapitoly knihy) a H. Amentovi (napísal tretiu a štvrtú kapitolu) patrí vďaka za konečné spracovanie a prípravu do tlače, a tým aj sprístupnenie tohto dôležitého pohrebská širokej bádateľskej verejnosti.

Práca sa začína predstavom vydavateľa a úvodom autorov, ktorí ju rozdelenili do štyroch kapitol a tie ďalej na časti zaobrájajúce sa užšími problémami. Záver archeologickej časti tvorí katalóg s opisom hrobov a nálezov, zoznam skratiek literatúry a prehľad rozmiestenia hrobov na pláne. Prílohu tvorí analýza konských kostier z pohrebská od G. Nobisa, ktorý pripúšťa, že u germánskych kmeňov môže ísť o konečného pôvodu.

Prvá kapitola sa zaobrája spôsobom pochovávania a pohrebným rítom. Ten sa nevymyká z rámcu súvekých kostrových pohrebská. Hrobové jamy tu mali hĺbkou 0,53 až 2,35 m a mŕtvi boli uložení na chrbe s vystretnými končatinami v drevených rakvách, kamenných hrobkách alebo jamách vyložených drevom, hlavou na severozápad, niekedy s miernou odchýlkou na sever alebo západ. V hroboch 452 a 726 boli mŕtvi pochovaní posediačky. Za zvláštnosť pohrebská možno považovať počet porušených hrobov: len v 30 % hrobov sa nezistil druhotný zásah. Porušené boli aj tri zo štyroch konských hrobov, čo znamená, že ani ony neunikli porušovateľom a že nešlo o riituálne porušovanie, ako sa predpokladá u hrobov ľudu, ale že boli vykradnuté. Rübenášské pohrebská patrí k merovinským pohrebskám s najväčším počtom porušených hrobov, a preto dáva príležitosť skúmať problém porušovania hrobov, ktorý zaujíma bádateľov už niekoľko desaťročí, výsledkom štúdia však, žiaľ, nie sú jednoznačné a zhodné závery. Poslednou štúdiou o porušovaní avarských hrobov v Karpatkej kotlinie je práca K. Bakayho (Az avarkorú időrendjéről, Somogyi múzeumok közmélynei, Kaposvár 1973, s. 5–86). Autor sa domnieva, že avarské pohrebská boli porušované v rokoch 620–660, keď sa proti nadvláde Avarov búrili slovanské kmene.

Gepidi atd.; vtedy porušovali aj hroby nenávidených páнов a vykrádali ich. Názor o porušovaní hrobov nepriateľským etnikom nie je nový a niektorí bádatelia ho považujú za jediný správny výklad, lebo podľa nich hroby mŕtvyh mohol znesvätiť len iný, nepriateľský kmeň. Ako si teda vysvetliť porušovanie a vykrádanie franských hrobov na území, na ktorom nežilo iné etnikum a kde nepriehádzajú do úvahy povstania potlačovaných kmenev?

Pohrebisko v Rübenachu je typický príklad toho, že v porušovaní a vykrádani hrobov netreba hľadať komplikované udalosti, že ide o jednoduché vykrádanie aj pri slušníkmi toho istého kmene, resp. etnika, a to nie dlho po pochovaní, lebo — ako autorka uvádzá — v zásype porušených hrobov boli napr. končatiny (celá horná alebo dolná), ktorých časti v čase porušenia hrobu museli byť spojené šťachami.

V malom percente porušených hrobov, najmä takých, v ktorých nechyba inventár a v ktorých je premiestená iba niektorá časť kostry, zvyčajne lebka, možno predpokladať porušenie z rituálnych dôvodov. Prevažná časť včasnostredovekých pohrebisk, resp. hrobov v nich bola vykrádaná aj pri slušníkmi toho istého kmene.

Na pohrebisku sa našli aj štyri hroby koní (hrob 46, 105, 146, 708); vo dvoch z nich boli zvyšky kostier dvoch jedincov. Jeden hrob bol bez nálezov, v troch sa našli kovania z konského postroja, vo dvoch boli kopije. V zásype hrobu 46 sa zistili fragmenty ľudskej kostry a črepy z nádoby. Hroby koní v Rübenachu nie sú prvé na francúzskom území, no nemožno hovoriť ani o ich častom výskyti. Zatiaľ čo na území Durínskych Alamanov, ako aj v Sasko-Westfálsku sú pomerne časté, u rýnskych Frankov sa vyskytujú iba sporadicky, čo autorka vysvetluje tým, že toto územie je pomerne vzdialené od južného Ruska, kde má pôvod zvyk pochovávať kone.

Otázke jazdeckých hrobov z druhej polovice prvého tisícročia u germánskych kmenev sa nevenovala veľká pozornosť. Bádatelia ostávajú pri konštatovaní, že zvyk pochovávať kone je nomádskeho pôvodu; u niektorých autorov možno sa stretnúť aj s úvahami o spôsobe zabitia koňa. Pretože vo dvoch konských hroboch na rübenašskom pohrebisku sa našli kopije, súhlasí Ch. Neufferová-Müllerová s názormi autorov, ktorí sa domnievajú, že kôň bol usmrtený prebodnutím srdca a predpokladá, že v Rübenachu boli smrtiacou zbraňou nájdene kopije (G. Nobis to nepokladá za jednoznačné). Hoci túto eventualitu nemôžno vylúčiť, predsa by sme radi upozornil na jazdecké hroby zo 7.—8. stor. na Slovensku, v ktorých sa zvyčajne pri lebke koňa nachádza kopija (pozri Budinský-Krička, U.: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slov. archeol., 4, 1956, s. 50; Čilinská, Z.: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. Slov. archeol., 11, 1963, s. 100), ktorá patrila akoby k výstroju koňa, súc zbraňou jazdca-bojovníka.

Druhú a súčasne najväčšiu kapitolu práce venovala autorka materiálnej kultúre. Nálezy z hrobov rozdeľuje podľa ich použitia. Na prvom mieste a najväčšiu pozornosť venuje nádobám, ktoré sú z hliny, skla a dreva.

Nádoby z hliny — keramiku — delí podľa farby vypálenia a úpravy povrchu a iba potom podľa tvaru. Sklené nádoby patria k tvarom obvyklým na súvekých pohrebiskách a autorka ich zaraduje podľa typológie exemplárov v Trieri. O drevených nádobách v hroboch svedčia už len kovové kovania, ktoré sa z nich zachovali. Pozornosť

si zasluhuje vedierko z hrobu 225, resp. bronzové kovanie z neho. Na obvode hornej páskovej obrúče z vedierka bolo naletovaných desať trojuholníkových kovaní, zdobených ľudskou postavou; pôvod motivu hľadá autorka v kresfanskom svete a postavu považuje za Krista, pôvod ktorého sú dve štylizované zvieratá. Podobná výzdoba na vedierku sa vyskytla po prvý raz, a len za jej pribuznú možno považovať skupinu vedierok zo severného Francúzska a Porýnia, ktorých trojuholníkové kovania sú zdobené ľudskou tvárou s bradou.

V druhej časti druhej kapitoly autorka analyzuje ženské ozdoby: korálky, spony, náušnice, náramok, prstene, ihlice, retiazky a závesky.

Spony sú najčastejšou ozdobou žien pochovaných v Rübenachu a o ich obľúbenosti svedčí aj široká škála typov, ktoré sa na pohrebisku vyskytli. Najčastejšimi boli oblúkovité spony liate z bronzu alebo striebra, niektoré boli pozlátené; vyskytlo sa päť variantov odlišujúcich sa výzdobou hlavice. Okrem nich sa na pohrebisku zistili aj rovnoramenné, kotúčovité a esovité spony, ako aj jedna štvorcová spona. Ako zvláštnosť hodno spomenúť zlatú kotúčovitú sponu zdobenú filigránom a železnú kotúčovitú sponu so striebornou tauziou. Sú to typy spón vyskytujúce sa veľmi zriedka na franských pohrebiskach a azda práve preto im autorka okrem datovania (prvú sponu dátuje do prvej polovice 7. stor., druhú rámcovo do 7. stor.) nevnuje v práci pozornosť.

Ostatné ozdoby žien sú nepočetné a možno ich klasičikať ako typické v kultúrno-chronologickom rámci merovinských pohrebisk.

Zbrane sú na pohrebisku zastúpené relativne hojne. Najpočetnejšie boli saxy (s úzkou aj širokou čepelou) a kopije, ďalej sa našli strelky, sekery a nie na poslednom mieste čo do počtu šífty. Všetky zbrane autorka typologicky triedi podľa K. Böhnera: jeho typológia zbraní a chronológia sú autorke základom aj pri datovaní rübenašských typov.

V časti o konskom postroji je venovaná pozornosť predovšetkým zubadlám, retiazkam a ozdobám ohľávky.

K mužským ozdobám patrili pracky z opaskov, ktoré (najmä pracky s tylovou doštičkou) pôsobili veľmi atraktívne. Pri ich typológií autorka obracia pozornosť opäť k Trieru a Böhnerovmu triedeniu. Ozdobných kování z opaskov sa našlo v Rübenachu veľmi málo, boli v hroboch iba ojedinele, ani v jednom prípade netvorili celú garnitúru. Zaujímavé je jediné kovanie — z hrobu 151, ktoré je liate z bronzu, pozlátené a zdobené ornamentom zvieracieho štýlu II; našlo sa spolu s franskou napodeninou byzantskej mince Justina I. (518—527). V hrobe 32/1966 sa našlo plechové bronzové obdĺžnikové kovanie pripomínajúce ozdoby opaskov z hrobov na slovansko-avarských pohrebiskach zo 7.—8. stor. v Karpatskej kotline a ktoré sa tu vymykajú z rámca tepanej i liatej industrie zo spomenutých pohrebisk. Do teraz nie je jednotný názor na ich datovanie (pozri Čilinská, Z.: Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebisk na Slovensku. Slov. archeol., 9, 1961, s. 342) a otázke ich pôvodu akoby sa bádatelia vyhýbali. Zatiaľ však nebola obrátená pozornosť na západné územia, kde sa na franských pohrebiskach vyskytujú kovania podobného typu ako z hrobu 32/1966 alebo 38/1966, ktoré majú v prostredku hranatý výrez. Vyskytujú sa aj na slovansko-avarských pohrebiskach, hoci zriedkavejšie. Na per-

traktovaných kovaniach sú charakteristické ozdobné nitové hlavičky v štyroch rohoch; naznačujú vzťah k Západu, pretože na tepenej i liatej industrii sú nity bez ozdobných hlavičiek, slúžiace iba na pripomienku kovania. Aj datovanie týchto kovani na franských pohrebiskách do 7. stor. zodpovedá ich výskytu na slovansko-avarských pohrebiskách.

Neskororímske mince, nájdené v ústach mŕtvyh v štyroch hroboch bolí v obchu kym sa dostali do hrobov a časovo určujú hroby súhlasne s ostatným inventárom.

Na konci druhej kapitoly venuje Ch. Neufferová-Müllerová pozornosť úžitkovým nástrojom — nožkom, nožniciam, kresadlám, kľúcom atď., ako aj toaletným potrebám: všetky tieto výrobky sú viac-menej inventárom so širokou chronologickou í užemou platnosťou a majú význam len pri riešení istých špecifických otázok. Na záver kapitoly uvádzá autorka kvôli ucelenosť inventára z doby rímskej a pravké nálezy.

Tretiu kapitolu napísal H. Ament; zaoberá sa rozborom pohrebiska a chronológiou.

V Rübenachu bolo preskúmaných dovedna 829 hrobov, čo je podľa autora tretina z celého pohrebiska, ku ktorému patria aj zničené a nepreskúmané hroby. Antropologický výskum sa neuskutočnil, preto pohlavie pochovaných bolo určené len podľa archeologickejho materiálu a takto sa zistilo iba u 111 mužov, 90 žien, 60 detí, čo je pri množstve porušených a vykradnutých hrobov nepatrny počet určiteľných hrobov.

H. Ament venuje veľkú pozornosť rozmiesteniu hrobov na pohrebisku, ich vzájomnému vzťahu, a tým aj relatívnej chronológií. Podľa inventára (najmä keramiky, ktorej výskyt sa končí v okruhu B — pozri ďalej) podarilo sa mu vymedziť na pohrebisku okruhu narastanie pohrebiska (označil ich písmenami A—D), ktoré sa z prostredku postupne rozširovalo smerom k okrajom. Okruh B má tri fázy — podľa rozšírenia keramiky zdobenej ozubeným kolieskom, ktorá sa nachádzala v okruhu B₁ a B₂, zatiaľ čo okruh B₃ je charakterizovaný ďalšími tvarmi.

Do rámcu jednotlivých okruhov zapadajú aj ďalšie typy inventára: sklené nádoby, zbrane, ozdoby atď., ako aj jednotlivé varianty určitých typov predmetov. Napr. saxy s úzkou čepeľou sa vyskytujú v okruhu A až po B₂, zatiaľ čo saxy so širokou čepeľou sú v okruhu B₃ a C (tab. 60: 2). Aj jednotlivé varianty praciek sa vyskytujú v určitých okruhoch.

Zenské šperky, ako som už uviedla, boli na pohrebisku zastúpené najmenej a autor predpokladá, že boli hlavným cieľom vykrádačov. No napriek tomu možno na pláne pohrebiska sledovať výskyt korálikov najmä v okruhoch A a B, v okruhu C menej a v okruhu D sa nenachádzajú (tab. 62: 1), tento okruh je reprezentovaný najmä krúžkovitými náušnicami a štvorhrannými sponami (tab. 62: 1, 2).

Analýzou pohrebiska získal H. Ament relatívnu chronológiu, podľa ktorej najstaršia časť pohrebiska je okruh A; pohrebisko sa rozširovalo cez okruhy B a C až k okruhu D. Absolútne datovanie určujú mince z hrobu okruhu A, a to mince Theodosia II. z hrobu 428 a Justiniána I. z hrobu 441. Podľa týchto mincami datovaných hrobov datuje autor trvanie najstaršej časti pohrebiska (okruh A) od druhej polovice 5. do druhej polovice 6. stor. Túto časť pohrebiska synchronizuje s Wernerovým stupňom Flonheim-Gültlingen Böhnerovým stupňom II, ktoré

sú všeobecne uznané pri triedení včasnomerovinských pamiatok. Hroby z okruhu B₁ nadväzujú chronologicky na predchádzajúce a sú z druhej polovice 6. stor. Okruh B₂ synchronizuje autor s Böhnerovým stupňom II a okruh B₃ so stupňom IV, čo v absolútnom datovaní znamená že hroby z okruhu B₁ a B₂ patria ešte do 6. stor. zatiaľ čo v okruhu B₃ sa pochovávalo na začiatku 7. stor. Hroby z okruhu C patria do druhej tretiny 7. stor. a z okruhu D do posledných desaťročí 7. stor., čo znamená že obdobie okolo r. 700 je poslednou fázou pochovávania na pohrebisku v Rübenachu.

Tretia kapitola práce je základnou časťou analýzy pohrebiska. Autor k nej pristupoval so všetkou zodpovednosťou a dôkladnou znalosťou franských pohrebisk, ktorú plne využil pri analýze rübenaškého pohrebiska. Analýza, ktorej výsledkom sú časové okruhy postupného pochovávania, sa zdá byť absolútne perfektná, nebyť toho, že len 30 % hrobov nebolo porušených a z neporušených hrobov boli pamiatky len v 14. Táto skutočnosť nabáda k opatrnosti pred urýchlenými závermi, hoci sa zdajú logické a ideálne, najmä ak vezmeme ešte do úvahy, že známa je de facto len časť pohrebiska a nepoznáme inventár zo zničených a neprebádaných hrobov.

Vo štvrtej kapitole podáva H. Ament historický obraz spoločnosti, ktorá pochovávala svojich zomrelých na pohrebisku v Rübenachu. Opäť však treba upozorniť na nekompletnosť pohrebiska (čo si v konečnom dôsledku uvedomuje aj autor), ako aj na to, že neboli urobený antropologický rozbor, čo je pre skúmanie spoločensko-hospodárskych otázok nemenej závažná skutočnosť.

Hoci autor nestráca zo zreteľa spomenuté faktury a na vhodných miestach ich spomína, predsa pracuje s neúplnými dátami.

S autorom možno súhlasit v tom, že v Rübenachu nejde o dvorec alebo samotu (*Weiler*), ale o väčšiu osadu — dedinu (*Dorf*), až keď s jeho závermi, že mala na začiatku 100 obyvateľov a na konci svojho trvania takmer 300, nemožno vzhľadom na neúplnosť pohrebiska celkom súhlasiť.

Z merovinského obdobia poznáme niekoľko typov pohrebisk, z ktorých dominujú najmä dva. Prvý z nich je typ menších, akýchsi „rodových“ pohrebisk, na ktorých sú pochované bohaté, spoločensky významné osobnosti, ako je napr. pohrebisko vo Flonheime (pozri Ament, H.: Fränkische Adelsgräber von Flonheim. Berlin 1970). Druhý typ sú spoločné pohrebiská všetkých príslušníkov súdiska: skupina hrobov bohatých jedincov je na nich od ostatných oddelená prázdnou plochou. Sem patrí aj pohrebisko v Rübenachu, na ktorom sú hroby obkolesené prázdnou plochou, ktorej najpríjateľnejšie vysvetlenie je, že pôvodne bola nad hrobmi navŕšená mohyla. Ku každému z týchto „mohylových“ hrobov patria hrob koňa, ktorý — ako tvrdí autor — bol atribútom spoločenského postavenia pochovaného, čo však nemožno doložiť hrobovým inventárom. Napr. „mohylový“ hrob 47 neboli porušený vykradnutím, no napriek tomu sa v ňom nenašiel žiadny inventár. A práve tento hrob považuje autor za centrálny a najstarší z kniežacích hrobov, okolo ktorého sa po 200 rokoch rozširovalo pohrebisko; autor mu pripisuje taký význam na pohrebisku, aký mal kostol na iných kniežacích pohrebiskách stupňa Flonheim-Gültlingen. O správnosti tohto výkladu by sa mohlo diskutovať, najmä ak uvážime, že miertu bol do hrobu 47 uložený v čase, keď sa významne

osobnosti pochovávali v bohatom výstroji prislúchajúcim takejto význačnej osobe. Aj ďalšie hroby pod mohylou považuje autor za kniežacie, patriace členom zemepánskej rodiny; ich absenciu v mladšej fáze (okruh D) vysvetluje zvykom pochovávať osoby význačného rodu pri kostole. Okrem členov zemepánskej rodiny boli na pohrebisku pochovaní aj príslušníci nižších spoločenských vrstiev. Svedčia o tom zvyšky nevykradnutého inventára. Hroby so zbraňami patrili vrstve ozbrojených Frankov a absolútnej väčšine hrobov nemajetným, závislým a neslobodným obyvateľom dediny.

Analytickú časť práce končí *H. Ament* konštatovaním, že merovinské sídlisko patriace k pohrebisku sa s najväčšou pravdepodobnosťou nachádzalo nedaleko, pri stredovekom dvorci opátstva sv. Maxima. Takéto ukončenie práce sa zdá neúplné a poznatky získané z rübenašského pohrebiska by mali byť lepšie využité, aby mohli slúžiť na hlbšiu analýzu spoločensko-ekonomických a historických otázok. Pohrebisko patrí do obdobia, o ktorom už ještivej množstvo dôležitých prameňov, osvetlujúcich postupne znevolňovanie pôvodne slobodných rolníkov a ich pretváranie na feudálnych poddaných. Najmä na základe písomných prameňov možno sledovať rozvoj feudálnych vzťahov, čo mohol *H. Ament* doplniť archeologickými prameňmi, resp. konfrontovať s nimi. To, že neurobil analýzu historicko-spoločenských otázok, udivuje o to viac, že existujú písomné pramene z r. 775, týkajúce sa nedalekého miesta, kde dnes stojí kostol na mieste románskeho kostola.

Zlata Cilinská

Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori falu Dunaújvárosban. *Fontes archaeologici Hungariae*. Budapest 1973, 162 strán, 91 obrázkov, 42 obrázkových tabuliek, 1 príloha (4 plány výskumu), nemecké resumé.

Táto práca *I. Bónu* bola netrpezlivovo očakávaná odborníkmi riešiacimi problémy včasnostredovekého osídlenia Karpatkej kotliny. Ide o obdobie vlády Avarov, ktorých panstvo v Európe vyvolalo už mnoho diskusií, závery však zatiaľ zostávajú nejednotné. Jednou z príčin relativne vysokého počtu nevyriešených problémov bola aj nekomplexnosť archeologickej pamiatok, t. j. známe boli len pohrebiská, zatiaľ čo sídliská sa nezistili.

Hned na začiatku sa žiada vysloví poľutovanie nad tým, že záchranné práce museli byť uskutočnené v krátkom čase, čo — ako sám autor pripúšťa — znemožnilo detailnejšie pozorovania. Táto okolnosť je o to závažnejšia, že ide o prvé avarske sídlisko odkryté v Karpatkej kotlini, preto ani ďalekosiahle závery z výsledkov výskumu nemôžu byť definitívne a prijaté bez výhrad.

Práca *I. Bónu* sa skladá v podstate z dvoch častí a obrázkových tabuliek. V prvej časti sú opisy objektov a nálezov, v druhej autor analyzuje objekty a výsledok sumarizuje v historicko-spoločensko-ethnickom závere.

Záchranným výskumom bolo v Dunaújvárosi odkrytých 37 avarskej a 10 maďarských chát, 2 avarskej a 3 maďarských hospodárske objekty, 6 avarskej a 9 maďarských pecí mimo chát. Maďarským objektom venuje autor minimálnu pozornosť, čo je vzhľadom na cieľ práce pochopiteľné. Predmetom jeho pozornosti sú avarske objekty,

ktoré si ju vzhľadom na závažnosť problematiky aj zaslúhujú.

Avarska osada bola osídlená v prvých dvoch tretinach 7. stor., a to až troma avarskými skupinami obyvateľov. Najstarší obyvatelia bývali v chatách oddelených od seba priekopami. Po ich odchode bolo sídlisko niekoľko rokov neobývané, potom sa tu usídliala iná skupina Avarov, ktorá nepoužívala priekopový systém; niektoré ich chaty (napr. č. 18 a 19) boli vložené do starších priekop. Staršia časť sídliska má chaty usporiadane do radu, mladšia do polkruhu. Dve fázy osídlenia dokladá autor aj nálezmi. V prvom osídlení sú krčahy s výlevkou, v druhej fáze sú častejšie bikónické prasleny. Trvanie jedného sídliska určuje autor na 20—25 rokov, 5—10 rokov bolo sídlisko neobývané. Pri synchronizácii inventára zo sídliska s hrobkami nálezmi vychádza dĺžka času používania dunaújvárosského sídliska medzi roky 620—670.

Toľko uvádzá *I. Bóna* na úvod o štruktúre a chronológii sídliska. Výklad veľmi zaujímavý, najmä pokiaľ ide o jednotlivé fázy osídlenia, no práve tie sa nezdajú veľmi presvedčivé. Zdá sa, že archeologický materiál nedosvedčuje jednoznačne dve fázy. V ruke robená keramika s hladkým alebo jamkami členeným okrajom, rovnako ako šedá keramika vyrobená na kraju a zdobená pásmi vlnoviek je z celého sídliska. Výskyt jedného typu keramiky (krčahy s výlevkou) v malom množstve nestačí ako dôkaz chronologického rozdielu. K otázké periodizácie sa ešte vrátime.

V analytickej časti práce venuje autor pozornosť jednotlivým typom objektov — násypu, priekope, domom (chatám), peciam a brobu; v tomto poradí ich rozoberá a v závere tejto časti venuje pozornosť inventáru, ktorý tvorí najmä keramika.

Ochranný násyp široký 5 m bol zachytený na krátkom úseku a naznačuje, že osada bola opevnená trojitým násypom. Ze bola opevnená osada z mladšej fázy osídlenia. usudzuje autor z faktu, že chata 28 zo staršej fázy sa nachádzala mimo opevnenia. Ohradenie nemuselo mať ochranný charakter, ale mohlo mať za úlohu zabrániť dobytku opustiť osadu. Tažko zaujať stanovisko k opevneniu, lebo nie sú známe, resp. autor neuverenčuje bližšie údaje o násypoch. Nepoznáme jeho štruktúru ani výšku. A ide o trojity násyp, sotva mal brániť dobytku dostať sa mimo sídlisko, lebo by bola stačila aj jednoduchšia ohrada. Prototyp ochranného násypu vidí autor na hunských a bulharských sídliskách na Východe.

Priekopy sú najdôležitejšimi objektmi, ktorým autor venuje veľa pozornosti a považuje ich za najzávažnejší doklad etnickej príslušnosti sídliska. Preto je zarážajúce, že neuverenčuje technické údaje o nich (rozmery, hĺbka atď.) a nedokumentuje ich ani fotografickými snímkami. Toto bolo bezpodmienečne potrebné urobiť, pretože ide o systém priekop použitý po prvý raz na tomto prvom zistenom sídlisku z avarskeho obdobia v Karpatkej kotlini.

Priekopový systém bol podľa autora vybudovaný najstaršími obyvateľmi sídliska. Priekopou nebolo obklopené iba sídlisko, ale štvorhranná priekopa ohradzovala dom alebo nezastavaný priestor, na ktorom sa pravdepodobne zdržiaval dobytok. Pri hľadaní analógií k systému priekop autor konštatuje, že v 6.—9. stor. priekopy nenachádzame ani u Germánov, ani u východných alebo stredoeurópskych Slovanov. Iba na hunskom sídlisku v Ivolge a v bulhar-

skom Tigaševe boli systémom priekop ohradené jednotlivé obytné objekty, resp. skupiny objektov. V mladšom období — v 9. stor. — vyhľbovali sa priekopy v Európe aj na anglosaských a maďarských sídliskách.

Jedným zo sídlisk, na ktorých bolo možné študovať systém priekop, bola včasnostredoveká osada v Chotíne (slovenský názov uvádza autor v zátvorke), datovaná mincou Štefana IV. (1162—1163) do 12., resp. na začiatok 13. stor. J. Paulik tu odkryl priekopy, ktoré však — na rozdiel od dunaújvárosských — neohradzujú domy, ale prázdné priestory. Menovaný autor považoval tieto priekopy za akýsi odvodňovací systém, ktorým sa odvádzala voda zo sídliska. S takýmto výkladom už dávnejšie nesúhlasil I. Méria a teraz po ňom aj I. Bóna, ktorý má na účel systému priekop na sídlisku v Dunaújvárosi jednoznačný názor, že ide o ohraničenie súkromného majetku rodiny, resp. veľkorodiny. Z toho robí ďalekosiahle závery o stupni vývoja súkromného vlastníctva, o ktorom predpokladá, že bol u týchto Avarov vyšší než u maďarského obyvateľstva zo sídliska v Chotíne alebo u Maďarov usídlených v Dunaújvárosi o niekoľko storočí neskôr.

V súkromnom vlastníctve sa odzrkadlujú feudálne vzťahy, ktoré možno podľa I. Bónu sledovať aj na avarských pohrebiskách z včasnej doby avarskej. O pohrebisku v Úrbópuszte, na ktoré sa autor odvoláva, píše, že okolo najbohatších hrobov boli takmer v koncentrických kruhoch pochovaní chudobní, z čoho usudzuje, že táto spoločnosť už prekonala stupeň rodového zriadenia a usporiadanie hrobov je odrazom začiatkov triednej spoločnosti.

V súvise so vznikom feudalizmu sa už viackrát poukazovalo na to, že iba na základe pohrebísk, bohatých a chudobných hrobov nemožno určiť triednu spoločnosť, lebo s rozdielmi vo výbave hrobov sa stretáme v celom praveku, t. j. aj v období beztriednej spoločnosti. Riešiť otázky začiatkov feudalizmu výhradne na základe výsledkov výskumov pohrebísk nie je možné. Vidíme to najmä dnes, keď sa diskusie o vzniku feudálnych vzťahov uskutočňujú v celej Európe, keď sovietski bádatelia, fundovaní dlhodobým štúdiom spoločenských problémov včasnostredovekých dejín a pristupujúci k problému s plnou zodpovednosťou, ukazujú aké veľmi zložité sú problémy hospodársko-spoločenských vzťahov na prahu feudalizmu.

Na riešenie spoločenských vzťahov u Avarov sú naporúdzi iba poznatky z pohrebísk, ku ktorým I. Bóna teraz pridáva sídlisko. Ak skutočne priekopy na sídlisku boli a ohraňovali majetok rodiny či veľkorodiny, to ešte nijako nedosvedčuje feudálne spoločenské zriadenie. Spoločnosť, v ktorej dom a dvor už nie sú spoločným majetkom a ostáva ním len pôda, periodicky rozdeľovaná medzi jednotlivé rodiny, stojí na stupni rolnickej občiny, tak ako ju charakterizoval K. Marx. Sídlisko v Dunaújvárosi odzrkadluje najskôr takúto spoločnosť.

Do akej miery bola avarská spoločnosť po príchode do Karpatskej kotliny rozvinutá z hospodársko-spoločenského hľadiska, je otázka, ktorú bude potrebné riešiť. Sovietski bádatelia sú upriamení aj na štúdium vzniku feudalizmu u kočovníkov, ale zdá sa, že výsledky ich bádania nemožno aplikovať na avarskú spoločnosť v Karpatskej kotlinе, ktorá po usadení sa v strednej Európe prišla do styku so spoločensky vyspelými etnikami; najmä prechod k usadlému spôsobu života zmenil smer jej spoločenského vývoja.

Avarská riša, ktorá vznikla na konci 6., resp. na začiatku 7. stor. v Karpatskej kotlinе, bola barbarskou rišou,

a nie včasnofeudálnym štátom. Chýbali jej na to všetky predpoklady už aj so zreteľom na zmienu spôsobu života. Lúpežné výpravy Avarov na konci 6. a na začiatku 7. stor., ktoré autor spomína v súvise so spoločenskou štruktúrou preceňujúc ich význam, mali sice za následok zbohatnutie jednotlivcov, no ich hlavným cieľom bolo získať poddaných i slobodných, na ktorých mohli uvaliť povinnosti a dane. Nejde tu však ešte o feudálnu rentu, lež o násilím vymáhaný tribút, ktorý porazení vlastníci pôdy napr. Slovania, odovzdávali avarským dobyvatelom.

Domy-chaty boli hlavnými objektmi na sídlisku a autor v súvise s nimi venuje pozornosť tiečkovým problémom.

Chaty v Dunaújvárosi boli zahľbené do zeme, čo podľa I. Bónu súvisí so zmenou klímy v Európe na prelome 4. a 5. stor. Strecha bola na dvoch, štyroch až šiestich nosných koloch. V rohoch chat boli kamenné piecky.

Typ zahľbených chat sa v Európe rozšíril v druhej polovici 6. stor. a zvyčajne sa nazýva „východoeurópskym“ alebo „slovanským“ typom. I. Bóna vynakladá relativne veľa úsilia aby dokázal, že tento typ domu nie je etnickým prejavom Slovanov, hoci ho do Európy priniesli práve oni. Nie všetky slovanské kmene stavali tento typ domu (na Balkáne sa nevyskytuje), preto nemôže mať etnický charakter. Okrem toho sa v stredoveku vyskytuje u Germánov, napr. v Tillede, kde boli tiež zahľbené chaty s pieckou v rohu. Autor nadväzuje na P. Grimmu, ktorý nie je presvedčený, že ide o slovanský typ domu a priprúša, že poznáme zemnice s pieckami v sprievode slovanského materiálu z územia historicky aj rečeve slovanského. V tomto zmysle a len (zdôraznené I. Bónom) v tomto zmysle sú slovanským prejavom.

Sídlisko v Dunaújvárosi využíva autor na vyvrátenie teórií, ktoré dokazujú nízku hospodársku a životnú úroveň Avarov práve na základe ich kočovného spôsobu života. v dôsledku ktorého nemali stále sídla, a preto nepoznali obrábanie pôdy, ktoré pre nich vykonávali podmanené kmene. Tieto doteraz „vedecky nepodložené teórie“ vyvračia autor sídliskom v Dunaújvárosi, ktoré dokladá doteraz iba predpokladanú skutočnosť, že Avari žili v stálych zimných sídlach, kde sa ako vedľajším odvetvím zaoberali aj poľnohospodárstvom, preto ich možno klásf na úroveň iných kmeňov.

Pokiaľ ide o odbornú literatúru, v posledných dvoch desaťročiach to boli práve slovenskí bádatelia, ktorí predpokladali rýchle trvalé usadzovanie sa Avarov a dokladali ho početnými veľkými pohrebiskami, ktoré nemohli zanechať kočujúce kmene. Slovenskí bádatelia vyslovili aj pochybosť o viero hodnosti Fredegarovej kroniky, ktorú s obľubou citujú niektorí bádatelia, a to najmä správu, v ktorej Fredegar hovorí o tom, ako Avari prezimúvali v sídliskách podrobenných Slovanov. Práve táto správa zapríčinila vznik teórií o kočovných panujúcich Avaroch a ujarmených Slovanoch, ktorí slúžili svojim pánom, boli im vystavení na milosť a nemilosť a museli trpieť aj ich zimné „hosťovanie“ vo svojich osadách.

V závere časti zaoberajúcej sa chatami venuje autor pozornosť pôvodu zahľbených chat s kamennou pieckou. Záver možno rezumovať tak, že tento typ obydlí neboli vyvinutý jedným etnikom a súvisí s praktickou potrebou chrániť sa pred studenou klímom. Preto boli v zemi zahľbené aj chaty s kamennou pieckou v Intercise a pravdepodobne tu v rímskoprovinciálnych tradíciiach pokračovali aj Avari. Od tohto obdobia sleduje autor výskyt zahľbených

chát v Karpatskej kotline až po maďarské osídlenie z čias Arpádovcov. Treba uviesť, že nie vždy presvedčivo dokladá výskyt takýchto chát (napr. v 8. stor.).

Pecí mimo chát bolo fažko identifikované, pretože archeologický materiál sa pri nich neveľmi vyskytoval. Niektoré boli z kameňa a z tehál blízkych rímskych stavieb. Po krátkom prehľade výskytu pecí na voľnom priestranstve vo včasnom stredoveku usudzuje I. Bóna, že pece 33, 50 a 52 v Dunaújvárosi sú včasnoavarské.

Hrob na sídlisku blízko chaty 15 bol hrobom dieťaťa. Tento nález privádza autora k objasneniu doteraz nevysvetleného úkazu, ktorý konštatovali maďarski antropológovia: absenciu hrobov malých detí a novorodeniatok na pohrebiskách. Pochovávali ich na sídliskách, o čom svedčí spomenutý hrob v Dunaújvárosi. Súvis hrobu so sídliskom dosvedčujú korálky s očkami v hrobe: jeden takýto korálik sa našiel aj v chate 17.

I. Bóna začína analýzu materiálu keramikou, ktorá v nálezoch zo sídliska prevažovala; patrí do dvoch skupín: prvé tvorí keramika vyrobená na kruhu, druhú keramiku zhotovenú v ruke.

Na kruhu bola vyrobená predovšetkým šedá keramika, známa aj z pohrebísk a doteraz považovaná za germánsku, t. j. západného pôvodu. I. Bóna sa pokúša dokázať, že pochádza zo strednej Ázie, odkiaľ — z lokality Pandžikent — uvádza paralely k tzv. poľným ťašiam a šedým hrncom zdobeným pásmi vlnoviek. Túto keramiku považuje za bližšiu nálecom z avarskej pohrebísk a dunaújvárosského sídliska než podobnú longobardsko-bajuvarskú keramiku. Majstri-hrnčiari prišli zo strednej Ázie spolu s Avarmi do Karpatskej kotliny, kde pokračovali vo výrobe šedej keramiky, nie je však jasné, prečo ju prestali po roku 670 vyrábať.

Gy. Rosner, ktorý sa v posledných rokoch venuje štúdiu tejto keramiky, zozbieral z 85 lokalít 264 šedých nádob, čo je počet, pri ktorom sa treba zamyslieť nad tým, či to bol dovŕšaný artikel, alebo tovar vyrábaný doma, najmä ak vieme, že ide o obmedzené územie, ktoré doteraz poskytlo najvyšší počet šedej keramiky. Vyriešiť problém tejto zaujímavej zvláštnosti v materiálnej kultúre 7. stor. v Karpatskej kotlini si iste vyžiada ešte ďalšie bádanie. K jeho úspešnému ukončeniu vytvorili predpoklady posledné nálezy a štúdie.

Druhú skupinu, teda keramiku zhotovenú v ruke, tvoria hrnce, ktoré sa označovali ako „nomádska keramika“. Prispievala sa Avarom (potiský typ sarmatského pôvodu) a predpokladalo sa, že bola vyrábaná len na rituálne účely (ako hrobová keramika). S posledným vysvetlením I. Bóna nesúhlasí. Tento nesúhlas zdôvodňuje aj nálezy z dunaújvárosského sídliska, kde táto keramika tvorila 80 % všetkých nálezov.

V ruke zhotovená keramika tvorí v podstate dva typy: hrnce s hladkým okrajom a hrnce s okrajom, na ktorom sú jamky, resp. širšie zárezы. O hrncoch s hladkým okrajom je I. Bóna bezvýhradne presvedčený, že sú ázijského pôvodu, rovnako ako hrniec so štyrmi lalokmi na ústí z chaty 42. Diskutabilný je podľa neho pôvod keramiky s jamkami na okrají. V strednej Ázii sa nevyskytuje, no nachádzame ju u Skýtot v Pričiernomorí, v Povolží, ako aj v saltovsko-majackej kultúre. Je teda východoeurópskeho pôvodu a do Karpatskej kotliny ju priniesli Avari. Tu sa vyskytuje iba v najstaršom avarskom období, v strednej dobe avarskej ju už I. Bóna nenachádza.

Z ostatných predmetov zo sídliska v Dunaújvárosi sú najpočetnejšie ploché i dvojkónické prasleny. Malý počet ďalších predmetov (nôž, dýka, klince, kamenné brúsky) podľa autora dokazuje, že sídlisko nebolo opustené neočakané, ale obyvatelia sa na vystahovanie prichystali a vzali so sebou všetok hnuteľný inventár.

Na záver analytickej časti venuje autor pozornosť arpaďovskému sídlisku, a to len základným údajom. Celé sídlisko bolo obklopené priekopou, chaty boli rovnako zahľbené a v rohu mali hlinenú piecku. Keramika je obvyklá, nezvyčajný je však relatívne vysoký počet hlinených kotlikov. Sídlisko je mladšie ako susedné sídliská na severe (Pentele) a juhu (Csetény); vzniklo na konci 11., resp. na začiatku 12. a zaniklo na konci 13. stor.

Na záver práce vykresluje autor historický obraz doby a územia, na ktorom sa sídlisko nachádza. Prvé zistenie avarskej sídlisko mu poskytlo materiál na riešenie problémov, ktoré zamestnávajú bádateľov už desaťročia.

Vojenské porážky, ktoré postihli Avarov na začiatku 7. stor., malí podľa I. Bóna za následok zmenu v živote avarskej spoločnosti. Priležitosťne, ľahko sfahovateľné jurové tábory, po ktorých ostávali malé pohrebiská, charakterizujú dobyvateľov. Po opustení severného Balkánu sa ich územie natoľko zmenšilo, že nestačilo na pastierske kočovanie, preto začali budovať stále zimné sídla, pri ktorých vznikali aj väčšie pohrebiská. Preto je zaraď avarský ľud zachytiteľný aj archeologicicky.

V Dunaújvárosi sa prvá skupina Avarov usídlila v prvých rokoch 7. stor. Po jej odchode okolo r. 620 prišla sem iná skupina, ktorej osídlenie dáva autor do súvisu s porážkou Avarov v dvadsiatych rokoch 7. stor. Po tejto porážke sa časť obyvateľstva z okrajového územia presťahovala do centrálnych oblastí. Odchod tejto skupiny z Dunaújvárosa spája autor s bulharským povstaním r. 630. Posledná — tretia — skupina obyvateľov, ktorá sa usadila na sídlisku a opevnila ho trojitém násypom, nelíši sa materiálou kultúrou od predchádzajúcej, jej chaty sú však usporiadane do polkruhu. Tito obyvatelia opustili sídlisko pod náporom nového kmeňa z východu, ktorý I. Bóna nazýva skupinou Tótipuszta-Igar.

Uvedená detailná chronologická periodizácia je urobená predovšetkým podľa keramiky (či už to autor priznáva, alebo nie), v ktorej však nemôžu byť postihnuteľné vývojové etapy desaťročí. Autor sám pripúšťa, že materiálna kultúra prvej a druhej skupiny sa nelíši a ani v keramike posledného osídlenia nebať rozdiely. Či je výklad autora o troch skupinách na základe rozloženia chát a systému priekop správny, bude možné posúdiť po konfrontácii so sídliskami dunaújvárosského typu, ktoré budú odkryté. Do tých čias treba ponechať mnohé otázky nezodpovedané, pretože na definitívne vyslovenie záverov chýba v Dunaújvárosi materiál so všeobecnou výpovedacou schopnosťou než keramika, predovšetkým však systematické preskúmanie sídliska, ktorým by boli zachytené detaily aj na fotodokumentácii.

Práca I. Bóna je dôležitým archeologickým prameňom na lepšie spoznanie včasnohistorického obdobia v Karpatskej kotlini. Sídlisko v Dunaújvárosi sa nachádza na území, ktoré patrilo k centrálnej časti avarskej ríše, čo iste nie je bez významu pri štúdiu etnických otázok, najmä slovansko-avarskej symbiózy v dobe významných hospodársko-spoločenských zmien v strednej Európe.

Zlata Cílińska

Jiří Marsa: Roman lamps in the Prague National Museum and in other Czechoslovak collections II. Sborník Národního muzea v Praze, řada A — Historie, sv. 26, 1972, s. 89—152, 18 obrázk. tabulek, české resumé.

Autor nadvážuje na prácu R. Hakena s rovnakým názvom (Sborník Národního muzea v Praze, řada A — Historie, sv. 12, 1958, s. 1—115), ktorá ako prvá prináša ucelenejší obraz o lampách z doby rímskej, ktoré sa nachádzajú v Národnom múzeu v Prahe a iných československých zbierkach. Práca R. Hakena mala byť iba začiatkom súborného spracovania lámp z doby rímskej, v jej ukončení mu však zabránila predčasná smrť. Pokračovať v začiatom diele sa rozhodol J. Marsa, ktorý spracoval katalóg lámp uložených v spomenutom múzeu a v Ústavе pre klasickú archeológiu Karlovej univerzity v Prahe.

Kedže práca J. Marsu je pokračovaním a II. časťou témy, považujem za potrebné zmieniť sa o spomenutej I. časti, v ktorej R. Haken publikoval 119 lámp z československých zbierok. Upriamil sa predovšetkým na rímske lampy zo známych nálezových celkov a potom na tie, ktoré majú signatúru. Snažil sa zostaviť vývojový rad a dokázal, že pri výrobe lámp z doby rímskej došlo postupne k istej degenerácii: z vtáčich hlavičiek na kríčku horáka sa postupne stal geometrický ornament. Na základe dostupných analógii a rozborov spresnil aj časové zaradenie jednotlivých druhov lámp i dielni, v ktorých sa vyrábali. Osobitnú kapitolu venoval R. Haken falzifikátom, ktoré rozdelil na tri skupiny: 1. lampy rekonštruované spojením zlomkov viacerých lámp do jedného celku, 2. lampy upravené falzifikátorom, 3. novodobé výrobky.

Práca R. Hakena je doplnená indexom proveniencie, indexom figurálnych motívov, indexom nápisov na lampách, indexom múzeí v ktorých sú lampy uložené, súpisom obrázkov v texte a textmi k obrázkovým tabuľkám.

J. Marsa nadvážuje na prácu R. Hakena nielen tematicky, ale i metodicky. V úvode píše, že sa snaží vyhnúť duplicitám, a preto sa nezaoberá ani materiálom, ktorý R. Haken už publikoval, a podrobnejšie ani problémami, ktoré vyriešil. V kapitole venovanej prehľadu literatúry vychádza z Hakenovej bibliografie a dopĺňa ju prácami, ktoré vyšli po roku 1958, resp. tými, ktoré R. Hakenovi neboli prístupné. J. Marsa zozbieranl bohatú literatúru a snažil sa ku každej práci zaujať kritické stanovisko. V katalógu usporiadal lampy podľa systému S. Loeschkeho (*Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919) a rozdelil ich do troch hlavných skupín:

I. Rímske lampy z neskorého obdobia republiky a východného obdobia cisárstva podľa tvaru rozdeľuje do dvoch skupín: 1. lampy s výčnelkami na bokoch (vyrábali sa od konca 1. stor. pred n. l. do 1. stor. n. l.); zo spomenutých zbierok uvádza štyri exempláre; 2. lampy s dlhým horákom (datované do 1. stor. n. l.), J. Marsa uvádza tri exempláre, ostatné publikoval R. Haken.

II. Obrazové lampy objavujú sa v druhej polovici 1. stor. pred n. l. najrozšírenejšie boli v 1. a 2. stor. a pretrvávali i do 3. stor. n. l. Ich výzdoba je zvyčajne jednoduchá, na dnach mávajú kolok dielne. Vyrábali sa vo veľkých sériach a ich presné datovanie je sfážené tým, že sa v provinciách udržali dlhšie ako v Itálii. V mädšom

období sa na nich objavujú i včasokresťanské motívy. J. Marsa delí obrazové lampy z československých zbierok do piatich skupín:

1. Lampy s triangulárnym horákom a volútami. Vyskytujú sa od polovice 1. do polovice 2. stor. Deväť exemplárov tohto typu lámp zo spracovaných zbierok datuje J. Marsa do 1. stor.

2. Lampy s jednoduchým alebo dvojitým horákom zdobeným volútami. Ide o napodobeniny bronzových lámp. Ich výzdoba býva komplikovaná a skladali sa z niekoľkých osobitne odlievaných častí. Datované sú od čias Augusta do tretej štvrtiny 1. stor. J. Marsa uvádza tri exempláre a datuje ich do 1. stor.

3. Lampy s horákom zdobeným volútami zatočenými na obidvoch koncoch. Vyrábali sa už v 1. stor. a pretrvávali do začiatku 2. stor. Desať lámp uvedených v katalógu datuje autor do 1. stor.

4. Lampy so zaobleným horákom a prednými volútami. Vyrábali sa v druhej až tretej štvrtine 1. stor. a na ich výzdobe bývala helenistická tradícia. V Prahe sú uložené tri exempláre z 1. až zo začiatku 2. stor.

5. Lampy s jednoduchým zaobleným horákom. Sú najmladšie medzi obrazovými lampami a delia sa na dve skupiny: a) početné malé lampy s veľmi prostou výzdobou, b) veľké úžitkové lampy, obyčajne nezdobené. Bádatelia ich datujú od polovice 1. do začiatku až polovice 3. stor. S datovaním až do 3. stor. sa ráta aj u niektorých z 21 exemplárov uvedených v katalógu.

K 5. skupine priradil J. Marsa ako typ 5a i lampy so srdcovitým horákom a uvádza 13 exemplárov, datovaných do druhej polovice 2. až prvej polovice 3. stor. Ako typ 5b označuje dve lampy zvláštnych tvarov, ktoré možno rámcovo zaradiť k obrazovým lampám; sú z konca 2. až začiatku 3. stor.

III. Dielenské lampy majú relativne vysoké čašovité telo a dlhý horák so zaobleným koncom. Často bývajú plasticky zdobené maskou, hlavou Satyra alebo dvoma hlavami černochov. Diskos má zvyčajne plastickú obrubu, na okrúhlom dne — okrem ojedinelých výnimiek — býva značka dielne. Vyrábali sa od štvrtej štvrtiny 1. do druhej polovice 2. stor., v provinciách až do 3. stor. Dielenské lampy zaraďuje J. Marsa do dvoch skupín: 1. lampy so stredovou ryhou na horáku, ktoré sú datované do druhej polovice 1. až do 2. stor.; uvádza deväť exemplárov; 2. lampy s rovným kanálom na horáku; sú z konca 1. až polovice 2. stor., v provinciách sa používali dlhšie. V spracovaných zbierkach je 32 exemplárov, datovaných od konca 1. do konca 2. stor. K 2. skupine priradil autor ďalej dve podskupiny: 2a) — lampy typu Loeschke 10 K, uvádza dva exempláre z prvej polovice 2. stor.; 2b) lampy typu Loeschke 10, bez signatúry; eviduje 22 exemplárov, ktoré možno datovať do druhej polovice 2. až na začiatok 3. stor.

Práca J. Marsa obsahuje aj súpis literatúry, vysvetlivky skratiek, index proveniencie lámp, index figurálnych motívov, index nápisov na lampách, index múzeí a inventárnych čísel, ako aj kľúč k obrázkovým tabuľkám, v ktorom je vyznačené ku každej lampe príslušné múzeum a inventárne číslo.

Na posledných stránkach práce je české resumé a za ním obrázkové tabuľky, na ktorých sú lampy číslované podľa súpisu (od 77 do 207). Na posledných dvoch tabuľkách sú kresby dielenských značiek, resp. nápisov.

J. Marsa sa rozhodol doplniť prácu *R. Hakena* súpisom lám z dvoch najväčších českých zbierok — v Národnom múzeu v Prahe a v Ústave pre klasickú archeológiu Karlovej univerzity. Kým *R. Haken* sa sústredil iba na isté typy lám, *J. Marsa* chcel podať komplexný katalóg lám aspoň týchto dvoch inštitúcií, prípadne neskôr spracuje lampy ďalších zbierok. V tejto spojitosti hodno pripomennú, že veľa lám z doby rímskej sa nachádza i v slovenských múzeách, predovšetkým v Podunajskom múzeu v Komárne a Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Tieto lampy by bolo tiež potrebné takto súhrnnne publikovať.

J. Marsa vo svojej práci uvádzá, že podľa jeho názoru by spracovanie antických lám matematicko-štatistickou

metódou mohlo priniesť nové poznatky. Škoda, že sa ne-pokúsil o využitie tejto metódy už v práci o lampách z pražských zbierok, dúfame však, že v ďalších svojich pripravovaných prácach o lampách sa o aplikáciu spomenutej metódy pokúsi.

Autor pracoval prevažne s materiálom, ktorého nálezové okolnosti nie sú známe, a preto pri datovaní a zaraďovaní jednotlivých lám sa mohol oprieť iba o typológiu. Snažil sa však o čo najpresnejšie zaradenie každého exemplára, a tak sa mu podarilo zostaviť katalóg, o ktorý sa budú môcť oprieť najmä bádatelia zaobrájúci sa ojedinelými exemplármami lám a na základe analógií ho budú môcť využiť ako datovaciu pomôcku.

Mária Lamiová-Schmiedlová

OBSAH 1. ČÍSLA

Bohuslav Chropovský		
K šesťdesiatym piatym narodeninám akademika Josefa Poulika		5
Bohuslav Chropovský		
Slovenská archeológia v oslobodenej vlasti		7
Ladislav Veliačik		
Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Ondrašovej		11
Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Liptovský Mikuláš-Ondrašová		31
Zoja Benkovská - Pivovarová		
Výskum pohrebiska lužickej kultúry v Partizánskom roku 1958		35
Untersuchung des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Partizánske im Jahre 1958		53
Левонид Давыдович Поболь		
Древнейшая славянская археологическая культура Годнепровья (с середины III в. до н. э. по начало II в. н. э.)		55
Die älteste slawische archäologische Kultur des Dnjepr-Gebietes (von der Mitte des 3. Jh. v. u. Z. bis zum Beginn des 2. Jh. u. Z.)		61
Zlata Čilinská		
Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken		63
Alojz Habovštíak		
Hradisko z 9.–10. storočia v Tlmačoch		97
Burgwall aus dem 9.–10. Jahrhundert in Tlmače		116
Alexander Ruttikay		
Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)		119
Cyril Ambros		
Tierreste aus den früheisenzeitlichen Hügelgräbern in Nové Košariská		217
Eva Hajnalová		
Archeologické nálezy kultúrnych rastlin a burín na Slovensku		227
Archäologische Funde von Kulturpflanzen und Unkräutern im Gebiet der Slowakei		253

OBSAH 2. ČÍSLA

Эдуард Альбертович Балагури		
Исследования археологических памятников Закарпатья за годы советской власти		261
Untersuchung archäologischer Fundstellen in der Karpatoukraine in den Jahren der Sowjetmacht		280
Jozef Paulík – Lev Zachar		
Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove		283
Kultobjekt und Gräber aus der Latènezeit in Palárikovo		327
Príloha 1 – Milan Thurzo: Antropologický rozbor kostrových pozostatkov z keltských hrobov v Palárikove		333
Anthropologische Analyse der Skelettreste aus dem Fundort Palárikovo II (Hügelgrab)		337
Príloha 2 – Cyril Ambros: Zvieracie zvyšky z keltských hrobov v Palárikove		338
Tierreste aus keltischen Gräbern in Palárikovo		340
Titus Kolník		
Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku sfahovania národov v Ciernom Brode		341
Brandgräberfeld aus der spätromischen Kaiserzeit und der beginnenden Völkerwanderungszeit in Čierny Brod		373

Jaroslav Tějral	
K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa	379
Zum langobardischen Nachlaß in archäologischen Quellen aus dem Gebiet der Tschechoslowakei	440
Správy	
Za Bedřichom Svobodom (<i>Titus Kolník</i>)	447
III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie v Bratislave (<i>Bohuslav Chropovský</i>)	449
Recenzie	
Bohuslav Klima: Archeolgický výzkum plošiny před jeskyní Pekárna (<i>Juraj Bárta</i>)	457
János Banner — István Bóna: Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés (<i>Anton Točík</i>)	459
Imma Kilian-Dirlmeier: Die hallstattzeitlichen Gürtelbleche und Blechgürtel Mitteleuropas (<i>Mikuláš Dušek</i>)	462
Drevnije frakijcy v Severnom Pričernomorie (<i>Mikuláš Dušek</i>)	463
Robert Göbl: Ostkeltischer Typenatlas (<i>Eva Kolníková</i>)	464
Fritz Moosleitner — Ludwig Pauli — Ernst Penninger: Der Dürrnberg bei Hallein II (<i>Blažej Benadik</i>)	466
Gerhard Jacobi: Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching (<i>Blažej Benadik</i>)	467
Jiří Břeň: Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách (<i>Blažej Benadik</i>)	467
Joachim Herrmann: Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau (<i>Vladimir Nekuda</i>)	468
Christiane Neuffer-Müller — Hermann Ament: Das fränkische Gräberfeld von Rübenach (<i>Zlata Čilinská</i>)	470
Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori falu Dunaújvárosban (<i>Zlata Čilinská</i>)	473
Jiří Marsa: Roman lamps in the Prague National Museum and in other Czechoslovak collections II (<i>Mária Lamiová-Schmiedlová</i>)	476

BERICHTIGUNG. In Slovenská archeológia Jahrgang XXII, Nr. 2, 1974, auf Seite 375 in der 11. und 12. Zeile der linken Spalte soll es richtig heißen: Südslowakei, Nordostungarn und Niederösterreich.¹¹⁶

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68,
Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS,
N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

časopis Archeologickeho ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXIII, 1975, číslo 2

Vydalo v Bratislavе roku 1975

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,-
Hlavný redaktor prof. PhDr. Bohuslav Chropovský, DrSc.

Technický redaktor Jozef Ferančík

Prebal a väzbu navrhol Pavol Amena

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná
expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava.
Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia
vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Gottwaldovo nám. 48,
Bratislava. Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer SÚTI 8/3

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena viaz. Kčs 75.-